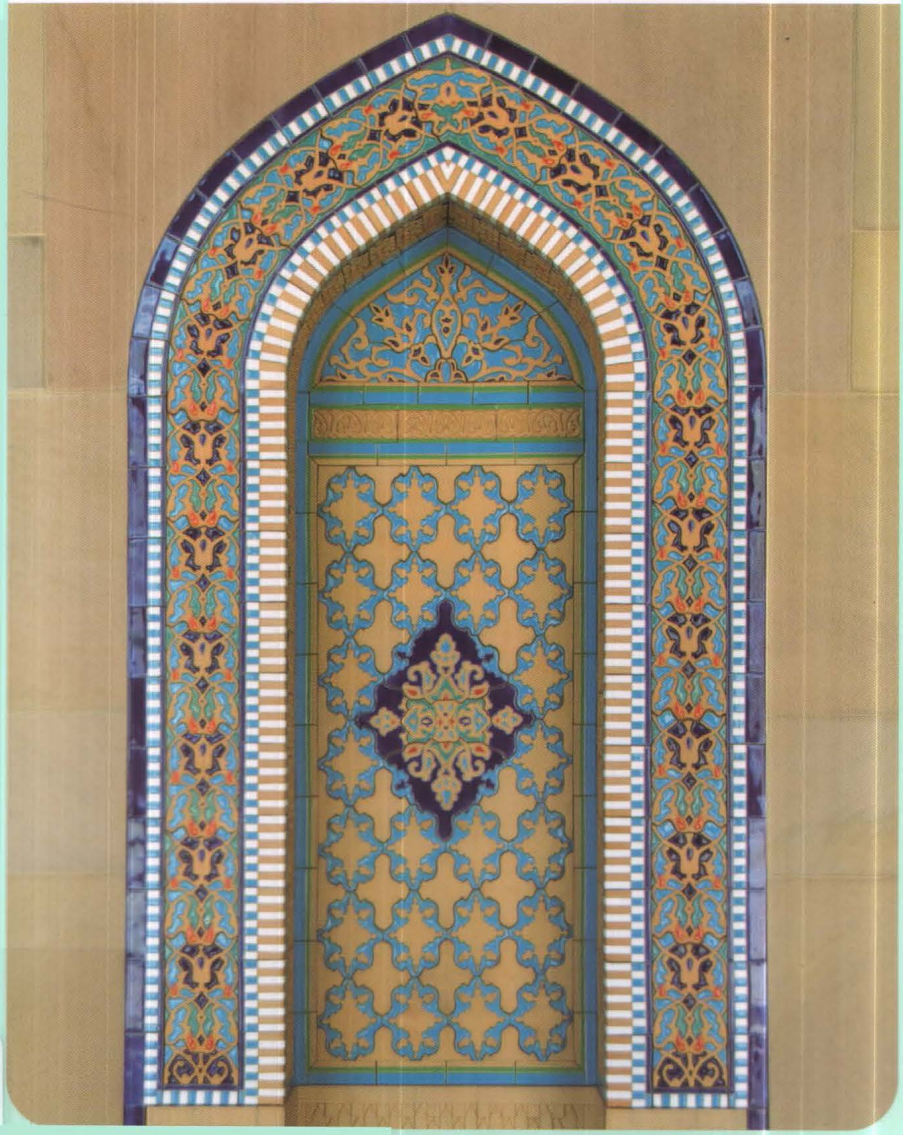
20
İdeaAyrıntı
Dizisi

Oxford İslam Sözlüğü

John L. Esposito

İngilizce'den Çeviren: Nurullah Koltaş

OXFORD İSLAM SÖZLÜĞÜ • John L. Esposit

AYRINTI

DEA AYRINTI

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: 751
İdeaAyrıntı Dizisi: 20

Oxford İslâm Sözlüğü
Baş Editör: John L. Esposito

Kitabın Orjinal Adı
The Oxford Dictionary of Islam

İdeaAyrıntı Editörü
Burhan Sönmez

İngilizce'den Çeviren
Nurullah Koltaş

Yayıma Hazırlayan
Dr. Ahmet Çelik

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Frank van den Bergh / E+ / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *İstanbul, 2013*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-781-8
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım Tic. San. ve Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Oxford İslâm Sözlüğü

Baş Editör: John L. Esposito

Editör Heyeti

EDİTÖRLER

Tamara Sonn Profesör, William R. Kenan Distinguished Professor of Humanities, The College of William and Mary

Seyyed Vail Reza Nasr Profesör, Ortadoğu ve Güney Asya Politikaları , Naval Postgraduate School

BAŞ DANIŞMANLAR

Shahrough Akhavi Profesör, Siyaset Biilimi, University of South Carolina

James Piscatori Akademi Üyesi, Wadham College; öğretim görevlisi, İslâmî Politika Kürsüsü. Oxford Centre for Islamic Studies, Oxford University

Abdulaziz Sachedina Profesör, İslâmî Bilimler, University of Virginia

John O. Voll Profesör, İslâm Tarihi; yardımcı direktör, Center for Muslim-Christian Understanding, School of Foreign Service, Georgetown University

DANIŞMANLAR

Khaled Abou El Fadl Profesör, The Omar and Asmeralda Alfi Distinguished Fellow In Islamic Law, School of Law, University of California, Los Angeles

Asma Afsaruddin Yrd. Doç. Arapça ve İslâm Bilimleri, Department of Classics, University of Notre Dame

Mumtaz Ahmad Profesör, Siyaset Bilimi, Hampton University, Virginia

Mahmoud Ayoub Profesör, Din Bilimleri, Temple University

Vincent Cornell Kral Fahd Ortadoğu Çalışmaları Programı Direktörü, J. William Fulbright College of Arts and Sciences, University of Arkansas, Fayettevllle
Jane I. Smith Profesör, İslâm Bilimleri; yardımcı directör, Macdonald Center for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Hartford Seminary
Muhammad Qasim Zaman Yrd. Doç. Robert Gale Noyes Din Bilimleri, Brown University

EDITORYAL ASİSTA NLAR
Kathryn M. Coughlin Doktora Adayı, Department of History, Georgetown University
Natana J. DeLong-Bas Doktora Adayı, Department of History and Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University

Katkıda Bulunanlar

Rula Jurdi Abisaab Yrd. Doç. Ortadoğu/İslâm Tarihi ve Dünya Medeniyetleri, University of Akron, Ohio

Khaled Abou El Fadl Profesör. The Omar and Asmeralda Alfi Hukuk Fakültesi Akademi Üyesi, University of California. Los Angeles

Hibba Abugideiri Yrd. Doç. Tarih ve Uluslararası İlişkiler. The George Washington University

As'ad Abu Khalil Yrd. Doç. Siyaset ve Kamu Yönetimi, California State University. Stanislaus. Turlock, California

Asma Afsaruddin Yrd. Doç. Arapça ve İslâm Bilimleri, Department of Classics, University of Notre Dame

Mumtaz Ahmad Profesör. Siyaset Bilimi. Hampton University, Virginia

Engin D. Akarlı Joukowsky Family Modern Ortadoğu Tarihi vr Tarih profesörü, Brown University

Shahrough Akhavi Profesör, Siyaset Bilimi, University of South Carolina

Ejaz Akram Editör, *The American Journal of Islamic Social Sciences*

Waddah Al-Khatib Yrd. Doç. Arapça, University of Virginia

Roger Allen Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü, University of Pennsylvania

Diane Apostolos-Cappadona Yrd. Doç. Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University

Michael Bishku Profesör, Tarih, Augusta State University, Georgia

Amelle Blom Yrd. Doç. Lahore University of Management Sciences, Lahore, Pakistan

Issa Boullata Profesör, Arap Dili ve Kuran Çalışmaları, Institute of Islamic Studies, McGlll University

Kristen Brustad, Profesör, Ortadoğu Araştırmaları, Emory University

Richard Bulliet Profesör, Tarih, Columbia University

Francois Burga, Direktör French Centre for Yemeni Studies

Charles Butterworth Profesör, Yönetim ve Siyaset, University of Maryland

Sandra Campbell Yrd. Doç. İslâm, Occidental College

William Chittick Profesör, Bölümlerarası doktora programı, Antropoloji Bilimleri, State University of New York at Stony Brook

Stephen Cory Doktora adayı, Tarih Bölümü, University of California. Santa Barbara

Kathryn M. Coughlin Doktora adayı, Tarih Bölümü, Georgetown University

Farhad Daftary Akademik Araştırma ve Yayınlar Departmanı Müdürü, Institute of Ismaill Studies, London

Ahmad Dallal Yrd. Doç. Ortadoğu Tarihi, Stanford University

Suleman Dangor Profesör, İslâm Bilimleri, School of Religion and Culture, University of Durban—Westvllle

Linda Darling Profesör, Ortadoğu Tarihi, University of Arizona.

Natana J. DeLong-Bas Doktora adayı, Department of History and Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University

Yusuf Talal DeLorenzo Shariah Supervisory Board Member, The Dow Jones Islamic Market Indexes

Walter Denny Profesör, Sanat Tarihi; Doçent, Ortadoğu çalışmaları, University of Massachusetts at Amherst

Alnoor Dhanani Harvard University

Abdelwahab El-Affendi Araştırma Görevlisi, Centre for the Study of Democracy, Westminster University, London

John Entelis Profesör, Siyaset Bilimi; Ortadoğu Çalışmaları Programı direktörü, Fordham University, Bronx, New York

Mohammad H. Faghfoory Bağımsız Araştırmacı, Alexandria, Virginia

Majid Fakhry Profesör, İslâm Felsefesi, American University of Beirut; Profesör, Georgetown University

Mamun Fandy Çağdaş Arap Çalışmaları Merkezi, School of Foreign Service, Georgetown University

Sean Foley Doktora adayı, Tarih, Georgetown University
Bruce Fudge Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri, Graduate School of Arts and Sciences, Harvard University
Adam Gaiser Fulbright Commission, Amman, Jordan
Kambiz GhaneaBassiri Din Bilimi Komitesi, Harvard University
Shaikh M. Ghazanfar Profesör, Ekonomi, University of Idaho
AH Gheissari Yrd. Doç. Teoloji ve Din Bilimleri, University of California, San Diego
Dru Gladney Profesör, Asya Çalışmaları, Center for Chinese Studies, University of Hawaii
Peter Gottschalk Yrd. Doç. Din, Southwestern University. Georgetown, Texas
Bassam Haddad Siyasal Bilgiler, Georgetown University
Juliane Hammer Bağımsız Araştırmacı, Berlin, Germany
Nomanul Haq Yrd. Doç. İslâm Bilimleri, Rutgers University
Mona Hassan Doktora adayı, Department of Near Eastern Studies, Princeton University
Meir Hatina Yrd. Doç. Ortadoğu ve Afrika Tarihi, Tel Aviv University, Israel
Marcia Hermansen Profesör, İslâm Bilimleri, Loyola University, Chicago
Thomas Emil Homerin Profesör, Religion and Classics, University of Rochester, New York
Qamar-ul Huda Yrd. Doç. İslâm Bilimleri ve Karşılaştırmalı Kelâm, Boston College
Toby Huff Profesör, Sosyoloji ve Antropoloji, University of New Hampshire, Dartmouth
George Irani Misafir Öğretim Görevlisi, Siyaset Bilimi, Washington College, Chestertown, Maryland
John Iskander Din Bilimleri, University of California, Santa Barbara
Iftikhar Ismail Bağımsız Araştırmacı, Lahore, Pakistan
Sherman Jackson Yrd. Yrd. Doç. İslâm Bilimleri, Department of Near Eastern Studies, University of Michigan
R. Kevin Jaques Yrd. Doç. İslâm Bilimleri, Indiana University
Anthony Johns Emekli Profesör, Pasifik ve Asya Tarihi, Research School of Pacific and Asian Studies, The Australian National University
Amy Johnson Yrd. Doç. Tarih, Berry College, Georgia

Ibrahim Kalin Profesör, Din Departmanı, George Washington University

Haifa Khalafallah Öğretim Görevlisi, Tarih, Georgetown University

Muqtedar Khan Yrd. Doç. Siyaset Bilimi; Uluslararası Çalışmalar Programı direktörü, Adrian College, Michigan

Richard K. Khuri Council for Research in Values and Philosophy, Falls Church, Virginia

Charles Kurzman Yrd. Doçent, Sosyoloji ve Asya Çalışmaları, University of North Carolina at Chapel Hill

Todd Lawson Profesör, İslâmî Bilimler, McGill University

Keith Lewinstein Yrd. Doç. Dinler Tarihi, Smith College, Massachusetts

Leonard Lewisohn Araştırma Görevlisi, Yakın ve Ortadoğu Çalışmaları, School of Oriental and African Studies, University of London and Research Associate, The Institute of Ismalll Studies. London

Fedwa Malti-Douglas Profesör, The Martha C. Kraft Professor of Humanities in the College of Arts and Sciences, Indiana University

Peter Mandaville Yrd. Doç. Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler, George Mason University, Virginia

Richard Martin Profesör, İslâm Bilimler ve Dinler Tarihi, Emory University

Mohsen Milani Profesör, Siyaset Bilimi, Department of Government and International Affairs, University of South Florida

Mustansir Mir Profesör, Felsefe ve Din Bilimleri, Youngstown State University, Ohio

Ebrahim Moosa Yrd. Doç. Din, Duke University

David Nancekivell Doktora Adayı, Arapça ve İslâm Bilimleri, Harvard University

Azim Nanji Direktör ve Profesör, Institute of Ismaili Studies, London

Seyyed Vali Reza Nasr Profesör, Ortadoğu ve Güney Asya Politikaları, Naval Postgraduate School

Jorgen Nielsen Profesör, İslâm Bilimleri, Centre for the Study of Islam and Chrlstlan-Musllm Relations, University of Birmingham, United Kingdom

Farish Noor Institute for Strategic and International Studies (ISIS). Malaysia.

Sulayman Nyang Profesör, Afrika Çalışmaları, Howard University, Washington, D.C.

Jason Anthony Odem Doktora Adayı. Georgetown University

Robert Olson Profesör, Ortadoğu ve Orta Asya Tarihi, University of Kentucky

Ghada Osman Doktora Adayı, Tarih ve Ortadoğu Çalışmaları, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University

G. John Renard Profesör, Teoloji Çalışmaları, St. Louis University

Monica Ringer Mellon Fellow of Middle Eastern History, Williams College, Massachusetts

Andrew Rippin Profesör, Tarih, İslâm Bilimleri uzmanı, University of Victoria, Canada

Michael Rouland Doktora Adayı, Tarih, Georgetown University

Abdulaziz Sachedina Profesör, Din Bilimleri, University of Virginia

Omid Safi Yrd. Doç. İslâmî Bilimler, Colgate University, New York

Sara Scalenghe Doktora Adayı, Tarih, Georgetown University

Emad Shahin Yrd. Doç. Siyaset Bilimi, The American University In Cairo, Egypt

M. Nazif Shahrani Profesör, Antropoloji ve Orta Asya-Ortadoğu Çalışmaları , Indiana University

Andrew Sharp Öğretim Görevlisi, Din Bilimleri, Virginia Commonwealth University

Jane I. Smith Profesör, İslâm Bilimleri; ayrıca Macdonald Center for the Study of Islam and Christlan-Muslim Relations eşbaşkanı, Hartford Seminary

Amira el-Azhary Sonbol Yrd. Doç. İslâm Tarihi-Hukuku-Toplumu, Center for Musllm-Christian Understanding, School of Foreign Service, Georgetown University

Tamara Sonn William R. Kenan Distinguished Professor of Humanities, The College of William and Mary

Marston Speight Bağımsız Araştırmacı, Cromwell, Connecticut

Ewan Stein Doktora Adayı, Edmond A. Walsh School of Foreign Service, Georgetown University

Barbara Stowasser Direktör, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University

Sudani Suratman Yrd. Doç. Malay Çalışmaları, National University of Singapore

Liyakat Taklm Profesör, Din Bilimleri, University of Denver

Colin P. Turner Öğretim Görevlisi, İslâm Bilimleri ve Fars Dili ve Edebiyatı, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, University of Durham, United Kingdom

Nada Unus Georgetown University

Gabrielle van den Berg Araştırmacı, Institute of Ismaili Studies, London

John O. Voll Direktör Yardımcısı ve Profesör, İslâm Tarihi, Center for Muslim-Christian Understanding, School of Foreign Service, Georgetown University

Fred von der Mehden Emekli Profesör, Siyaset Bilimi, Rice University, Texas

Brannon M. Wheeler Yrd. Doç. Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri, University of Washington, Seattle

Theodore P. Wright Jr. Emekli Profesör, Siyaset Bilimi, Graduate School of Public Affairs, State University of New York at Albany

M. Hakan Yavuz Yrd. Doç. Siyaset Bilimi, The Middle East Center, University of Utah

Imtiyaz Yusuf Direktör, Din Departmanı, Graduate School of Philosophy and Religion, Assumption University

Muhammad Qasim Zaman Robert Gale Noyes Assistant Professor of Religious Studies. Brown University

Önsöz

Oxford İslâm sözlüğünün yayınlanması, İslâm ve İslâm Dünyasına ilişkin başlıca referans eserleri sağlama konusunda Oxford'la yaptığımız uzun vadeli bir işbirliğinin mantıksal bir adımıdır. Bu işbirliği 450'den fazla Müslüman âlim tarafından yazılan maddelerin yer aldığı dört ciltlik *Oxford Modern İslâm Dünyası Ansiklopedisi* ile başlamıştır. Bunu dört yüzden fazla illüstrasyonun yanı sıra, birçok makaleyi içeren *Oxford İslâm Tarihi* izlemiştir. *Oxford İslâm Sözlüğü* ise bu sürecin doğal bir sonucu olup genel okuyucuyu bilgilendirme ve eğitme bağlamında sayıları gitgide artan İslâmî eserler kitaplığına katkıda bulunmaktadır.

İslâm'ın global olarak ikinci en büyük din olması, Avrupa ve Amerika'da ise ikinci ve üçüncü büyük din olarak ortaya çıkmasının yanında, 9/11'in de etkisi, özlü ve kolay ulaşılır bir referans kitabı ihtiyacını daha da önemli hale getirmiştir. *Islam: The Straight Path*'e standart bir giriş kaleme aldım. Yakınlarda 9/11'den sonra bana sorulan çetrefilli soruların birçoğuna doğrudan hitap eden *What Everyone Needs to know about Islam*'ı (soru-cevap biçiminde) yazma fırsatı buldum. Bu eser yalnızca medya ve hükümetteki profesyoneller için değil, ayrıca öğrencilerin soru bombardımanına uğrayan birçok öğretmen ve danışman için de temel yanında doğrudan cevaplar sunmakta. Bununla birlikte gazeteciler, siyasetçiler, dinî liderler ve halka ilişkin deneyimlerin, etkin bir biçimde günümüz dünyasında halen İslâm'a ilişkin temel bilgi sağlamada kısa, temel ve ucuz bir referansa yönelik bir ihtiyaç olduğunu gözler önüne sermekte.

Oxford İslâm Sözlüğü, İslâm'a dair çok az bilgiye sahip ya da hiç bilgisi bulunmayan genel okuyucular için tasarlanmıştır.

A'dan Z'ye kolay kullanıma sahip bir formda olup yüzden fazla kişinin katkısının yanı sıra çok sayıda yeni maddeyle *Oxford Modern İslâm Dünyası Ansiklopedisi*'nden seçilen materyalleri sentezleyen iki binden fazla maddeyi barındırmaktadır. Maddeler, sözlükte kapsanan geniş bir alan ve disiplin yelpazesinden seçilip ABD, Avrupa ve İslâm dünyasındaki âlimlerden oluşan bir editör heyetince seçilmiş ve gözden geçirilmiştir.

Esasen 19. ve 20. yüzyıla odaklanan sözlük, İslâm'ın din ve tarih, siyaset ve toplum üzerindeki etkisini ele almaktadır. Okuyucular terörizm ve Taliban, Usame bin Ladin ve el-Kaide, FKÖ ve Hamas gibi mevcut olguların da yer aldığı birçok madde bulacaktır. Bununla birlikte sözlüğün kapsamı, başlıca sosyal ve siyasî hareketlerle tarihsel olaylardan anahtar İslâmî inançlara, doktrinlere, ritüellere ve kaidelere kadar değişen yakın zamanlara ilişkin maddelerin ötesine uzanmaktadır. Bir madde dizisi Afganistan, Batı Şeria ve Gazze, Bosna-Hersek ve ABD gibi müstakil uluslardaki İslâm'a odaklanmakta ve kürtaj, doğum kontrolü, Rushdie olayı ve evrim teorisi gibi meselelere ilişkin İslâmî görüşlerin tahlilini sunmaktadır. Ayrıca 12 müstakil madde kadın ve İslâm, tasavvuf, mescit ve hac gibi popüler ilgileri yansıtan konuları kapsamaktadır.

Oxford İslâm Tarihi'nin okuması kolay, biçim ve üslubunu izleyen İslâm Sözlük'ü diyakritik işaretler olmaksızın standart bir transliterasyon kullanmaktadır. Ancak el-Kaide ve Hüseyin gibi terimler dâhil İngilizce standart olmayan transliterasyonda geçerli olan sözcükler bir istisna oluşturmaktadır.

Okuyucuları kitabın herhangi bir yerindeki tartışmalara yönlendirebilmek için çapraz göndermeler kullanılmıştır. Çapraz göndermeler, madde sonundaki "Ayrıca bkz." ifadesiyle gösterilmektedir. Buna ilaveten alternatif yazılışlar ve eş anlamlı sözcükleri içeren kapalı maddeler, aradıkları konulara ilişkin çapraz gönderme sağlamaktadır. Örneğin İngilizce bir terimi arayan bir okuyucuya onun Arapça karşılığını ya da Arapça bir terimi arayanlara İngilizce karşılığı verilmekte. Sondaki kronoloji ise okuyucuya dünya genelinde İslâm tarihine ilişkin önemli olayları sunmaktadır.

Bu tür bir projenin hazırlanışı, bir editör ve araştırmacı ekibini gerektirmektedir. Profesyonel ve duyarlı bir editör heyeti ve önde gelen araştırmacılar tarafından müstakil olarak ele alınmıştır.

Onlara hayli müteşekkirim. Ayrıca bu çalışmanın doğumundan itibaren OUP'ta bulunan ve yardımlarıyla bazen karmaşık ve sinir bozucu olan bu süreci daha kolay hale getiren Elda Rotor'a şükranlarımı sunuyorum. Catherine Humpries sabırla ve profesyonel olarak projenin oluşumuna kılavuzluk etmiştir. Yardımcı editör Tamara Sonn görev tanımının ötesine geçip tashih edilen kitabın hayli yorucu bir işlem olan redaksiyonunu üstlenerek yazım hatalarını giderip çok yazarlı bir eserde ortaya çıkabilecek çapraz göndermeleri bir araya getirmiştir. Bu işin büyüklüğü bağlamında ona olan şükranım göz ardı edilemez. Ayrıca gözü pek düzeltmen Susan Gray Eakin'e teşekkür ediyorum. Birçok şeyde olduğu gibi bu çalışmada da meslektaşım ve dostum John Voll ne zaman başım sıkışsa yanı başımdaydı. Nihayet eşim ve hayat arkadaşım Jeanette Esposito muhtemel maddelerin listesini oluşturma, kitabın her aşamasında okunuş ve yorumlanışı konusunda işimizi daha da kolaylaştıracak teknolojiyi belirlemede önemli bir rol oynamıştır.

- A -

Abbas Şah I: (saltanatı 1587- 1628) İran'daki Safevi Hanedanı'nın büyük sultanı. İmparatorluğun sınırlarını güvence altına almış, devlet kurumlarını güçlendirmiş ve özel bir saray muhafız gücü oluşturmak suretiyle devletin asıl askerî gücü olan Kızılbaşların nüfuzunu azaltmıştır. Başkenti Kazvin'den birçok büyük bina inşa edip imparatorluk için görkemli bir merkez yarattığı İsfahan'a taşımıştır. dinî okul ve kurumlara olan desteği, kurumları siyasî kontrolden daha bağımsız hale getirmiş ve onun himayesinde sanat gelişmiştir.

ABD Mescidler Konseyi: 1978'de ABD'deki mescidlerin kontrolü için Dünya Müslüman Ligi temsilcileri tarafından kurulmuştur. Suudi Arabistan tarafından desteklenmektedir. Kanada Mescidler Konseyi'yle birleşerek Kuzey Amerika Kıtasal Mescidler Konseyi'ni oluşturmuşlardır. Amaçları arasında eğitim ve sosyal yardım programlarında yerel mescitlere yardımcı olmak, sürekli mescid hizmeti sağlayabilecek binalar edinmek, İslâm kültürünü sürdürmek ve Müslüman olmayanlarla iletişim kurmak yer alır.

Abd: Kul/Köle. Müslüman isimlerinde kullanılan yaygın bir unsurdur. Allah'ın İsimlerinden birine eklenerek kullanılır- örneğin, Abdurrahman, Abdulhalim, Abdullah. Buna ek olarak "abd" Peygamber'in lakaplarından birisidir. Allah'a bütünüyle kulluk ve itaat etmeyi ifade eder.

Abdâlî Hanedanı: Bkz. Durrânî Hanedanı.

Abdest: Bkz. Vudû.

Abduh, Muhammed: (ö. 1905). Mısırlı âlim, gazeteci, ilahîyatçı, hukukçu, müftü, reformcu ve İslâm modernizminin bir mimarı olarak kabul edilir. El-Ezher Üniversitesinde eğitim görmüştür. Sufî geçmişini reddetse de başlangıçta bir Şazilî müntesibidir. Cemaleddin Afgânî'nin (ö. 1897) talebesidir. Panislamizmi ve siyasî aktivizmi desteklemiştir. 1880'lerde *Urvetü'l-Vuska* (Sağlam Kulp) gazetesini yayıma hazırlamıştır. 1882–1888 yılları arasında Mısır'dan sürgün edilmiştir. Bu dönemde Suriye, Kuzey Afrika ve Fransa'ya seyahatlerde bulunmuştur. Kahire'ye dönünce, eğitim üzerine düşünce ve çabaların yanı sıra, İslâm teolojisinin yenilenmesine odaklanmıştır. Müslümanları taklid (geleneğe bağlılık) mantalitesinden kurtarıp gerçek İslâm'ı elde etmede çaba sarf etmiştir. Akıl ve vahyin doğal olarak uyumlu ve bağdaşır olduğunu ifade etmiştir. En önemli çalışması *Tevhîd Risâlesi*'dir. Bu çalışmasında, Allah'a imanın rasyonel bir eylem olduğu ve vahyin rasyonel bir analizine ihtiyaç bulunduğu iddiasında bulunmuştur. Sosyal meselelere rasyonaliteyi uygulamadaki herhangi bir isteksizliğin ya da ilmî meyvelerini reddetmenin Allah'ın yaratıcılığının inkârı demek olup şirk olduğunu beyan etmiştir. Talebesi Muhammed Reşîd Rıza (ö. 1935) tarafından yayınlanan *El-Menâr* ve *El-Menâri'l-Cedîd* (1998'de kurulmuştur) adlı dergilerde düşünceleri sürekli olarak ifade bulmuştur.

Abdulhakîm, Halîfe: (ö. 1959): Müslüman âlim, eğitimci ve filozof. Hin-

distan'daki Osmaniye Üniversitesi'nin dekanı ve felsefe bölümü eski başkanı; Pakistan Lahor'daki İslâmî Kültür Enstitüsü direktörü. *Islam and Communism* (1951) ve *Islamic Ideology: The Fundemental Beliefs and principles of Islam and Their Aplication to Practical Life* (1953) eserlerinde İslâm'la Batı ideolojilerini karşılaştırmıştır.

Abdullah İbn Ömer İbn Hattâb: (ö. 693). Hz. Peygamber'in sahabesi ve ikinci halife Ömer İbn Hattâb'ın oğlu. Hadis konusunda en önemli otoritelerden birisi. Hz. Ali dönemindeki ilk iç savaşa yolaçan iç karışıklıklarda (656–61) tarafsız kalışıyla da bilinir. Ayrıca bkz. Semmânî Tarikatı.

Abdullah İbn Sebe: İddialara göre Şii İslâm'ın (Hz. Peygamber'in kuzeni ve damadı Hz. Ali'nin halifeliği taraftarı) gizemli kurucusu. Bu düşüncenin kökeni ve siyasî rolü üzerine erken dönem kaynaklarda bir tartışma söz konusudur. Ona atfedilen ise Hz. Ali'nin ulûhiyeti, Allah tarafından tayin edildiği ve ve Hz. Ali'nin ölmeyip dünyaya adaleti getirmek için tekrar döneceği inancı Sebe'ye atfedilmektedir.

Abdullah, Şeyh Muhammed: (ö. 1982). Keşmirli siyasî lider. 1947'de bölünme esnasında Hindu Maharaja'yı Pakistan'ı değil Hindistan'ı seçmeye ikna ettikten sonra Hindistan'daki Cammu-Keşmir Devleti'nin iki kez başkanlığını yapmıştır (1948–53, 1975–82). Bölücülük kuşkusu nedeniyle Hint Başbakanı Jawaharlal Nehru (1953–64) tarafından görevden alınıp hapsedilmiştir. 1975 yılında Indra Gandhi tarafından eski görevine getirilmiştir.

Abdullah: Allah'ın kulu/kölesi. Allah'ın doksan dokuz sıfatından birisinin önüne "abd" sözcüğünün eklenmesiyle oluşturulan adlar, Müslümanlar arasında oldukça yaygındır-örneğin Abdurrahmân, Abdulvahîd vs. Ayrıca bakınız Abd.

Abdurrahmân, Âişe: (d. 1913). Bintü'ş-Şatî olarak da tanınır. Mısırlı yazar, Arap dili profesörü, edebiyat ve Kur'an araştırmacısıdır. Arap Edebiyatı, Kur'an çalışmaları, Müslüman toplumun ilk yıllarında kadınların yaşam biçimi (özellikle Hz. Peygamber'in ailesi) ve çağdaş-sosyal konulara ilişkin eserlerle birlikte roman türünde altmıştan fazla eser kaleme almıştır. Tüm Arap âleminin iyi tanıdığı ve hürmet ettiği bir isimdir. Kur'anî yorumları, gelenekselden daha ziyade edebî bir yaklaşımla ele almıştır. Ayetlerin çoklu tefsirine karşı, Kur'an'daki sözcüklerin bir bütünlük içerisinde ve tekil değerlendirilmesini temel alan yaklaşıma sahiptir. Kur'an tefsirinde harici kaynakların kullanılmasını reddetmiştir. Kadınların özgürlüğünün geleneksel İslâmî değerlerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmeyeceği hususunda ısrar etmiştir.

Abdurrahmân, Ömer: (ö. 1938). Mısırlı âlim, Cemâatü'l-İslâmî'nin ruhani rehberi, radikal İslâmcı. Mısır'da Enver Sedat'a suikast düzenleyen el-Cihâd Örgütü'nü yönetmekle suçlanmıştır. Kur'an'ın ilkelerini yeniden tesis etmek için seküler devleti devirmeyi teşvik etmiştir. Ondan ilham alan takipçileri, 1993 yılında New York'daki Dünya Ticaret Merkezi'ni bombalamışlardır.

Abdurrahmân, Tunku. Bağımsız Malezya'nın ilk başbakanı ve Birleşik Malay Ulusal Örgütü'nün lideri. Kendisini Malay Ulusunun sekülarist bir vizyonunun yanı sıra, Çinliler ve Hintlilerle güç paylaşımına adamıştır. Malayların kötü durumlarından ve 1969 yılındaki ırkçı ayaklanmalardan dolayı suçlanmıştır. 1969'dan sonra PERKIM'e lider olmuş ve Malezya'daki gayrimüslimler arasında İslâm'ı yaydığı için Faysal Ödülünü almıştır. Ayrıca bkz. PERKIM; Birleşik Malay Ulusal Örgütü.

Abdülaziz, Şah: (ö. 1824) Şah Veliyullah'ın (ö. 1762) oğlu ve Hindistanlı İslâm âlimi. On sekizinci yüzyıl Hindistan'ın en önemli âlimlerinden birisidir. Geniş bir sahada üretken bir yazardır. Şiiliğe yönelik kaleme aldığı mektup tarzındaki reddiyelerle tanınır. Bu eserlerden en önemlisi ve tartışmalı olanı, *Tuhfe-i İsnâaşeriye*'dir(1789–90).

Abdülcabbâr, Kâdî: (ö. 1024). Ünlü Mutezilî kelâmcı. Şafiî mezhebine mensuptur. Büveyhiler tarafından kadı olarak tayin edilmiştir. *Fazlu'l-itizal ve tabakatu'l-Mutezile* adlı eseri, Mutezile tarihinin ana kaynaklarından birisidir; *el-Muğni fi ebvâbu'l-tevhîd ve'l-adl* ise Mutezilenin doktrinlerine ilişkin başlıca kaynaktır.

Abdülkadir, Emir: (ö. 1883). Cezayirli bağımsızlık önderi, sufî ve şair. Cezayir'de, Fas kökenli ve bölgenin ileri gelen ailelerinden birine mensuptur. Başkent Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesinden sonra, Cezayir bağımsızlık hareketini başlatmıştır (1830). 1834 yılında *emîrü'l-mü'minîn* sıfatını almıştır. Fransızların askerî başarılarının ardından, 1847 yılında teslim olmuştur. Köken olarak Kadirî bir sufîdir, fakat Şam'daki Nakşibendî tarikatına intisab etmiştir. Teslim olduktan sonra Şam'da gönüllü sürgün hayatı yaşamıştır. Bilinen eserleri arasında İbn Arabî'nin doktrinlerine dair bir şerh olan *Kitâbu'l-Mevâkıf* yer alır. Bunun dışında şiirlerinden oluşan bir dîvânı vardır. Ayrıca bkz. Selefî.

Abdülkerim, Muhammed İbn Abdülkerim el-Hattâbî: (ö. 1963). Faslı İslâm reformcusu ve Rif ayaklanmasının lideri. Kuzey Fas bölgesinde Berberîce konuşan bir kabilenin en yaşlı erkek üyesi. Hattâbî ve ona bağlı Fas kabileleri, 1921 yılında General Silvestre komutasındaki İspanyol güçlerini yenilgiye uğratmışlardır. Selefî düşüncelerin etkisinde kalarak şeriata dayalı bir cumhuriyet ilan etmiş ve sufîleri elimine etmeyi arzulamıştır. Rif Devleti gücünün zirvesindeyken İspanyolların ve bir miktar da Fransızların himayesine girmiştir. 1926 yılında İspanyol ve Fransız kuvvetleri Hattâbî'nin güçlerini yenmişler, cumhuriyeti dağıtmışlardır. Hattâbî, Kahire'de sürgünde iken ölmüştür.

Abdülmecid, Sultan: (1922–24 yılları arasında tahtta kalmıştır). Sultan olarak kabul edilmemesine rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife olarak tayin edilen Osmanlı hanedan üyesi. Tayinin ardından halife taraftarları, maddî ve manevî otorite arasındaki bölünmenin İslâm devlet teorisiyle çeliştiği gerekçesiyle protestolar düzenlemişlerdir. 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi halifeliği kaldırınca, sürgüne gönderilmiştir.

Abdülmelik İbn Mervân: (685–705). İmparatorluğun madenî para sistemini standart hale getiren ve görevlendirdiği *fakîh*ler tarafından şerh edilmek (yorumlanmak/değerlendirilmek) üzere bir hadis külliyatı oluşturan Emevî halifesidir. Bu durum, hadislerin İslâm'da ilmin köşe taşlarından birisi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet yönetimini Araplaştırıp merkezileştirerek, yeni bir bürokratik elit oluşturmuştur. Bu Araplaştırma programı, Arap dil biliminin –özellikle âdâb literatürünün– gelişmesine ön ayak olmuş ve Arapçanın imparatorluğun resmi dili olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslâmî temalı sanatın gelişmesine destek olmuştur. Halifeliği esnasında *Kubbetu's-Sahra* inşa edilmiş, Kudüs, İslâm'ın kutsal bir beldesi olarak ön plana çıkmıştır. Müslümanların üzeri Arapça yazılı ilk madenî parası basılmıştır.

Abdülmuttâlib İbn Hâşim: (ö. yaklaşık 578). Hz. Peygamber'in dedesi.

Anne ve babasının ölümünden sonra, dedesi Peygamber'i himayesi altına almıştır. Öldüğü zaman Hz. Peygamber sekiz yaşındaydı. Hadiste belirtildiği üzere, ilahî bir ilhamla Zemzem'in kaynağını bulmuştur. Kaynak üzerindeki denetimini ve Mekke'ye gelen hacılara su dağıtma görevini ölene kadar sürdürmüştür.

Abdürrâzık, Ali: (ö. 1966) Mısırlı kadı, entelektüel ve yazar. Minye'de güçlü ve zengin topraklara sahip bir ailede dünyaya gelmiştir. Oxford ve El-Ezher'de hem Batılı hem de İslâmî bir eğitim almıştır. 1925 yılında, oldukça etkili ve büyük tartışmalara yol açan *el-İslâm ve'l-usûli'l-hukm* (İslâm ve Hüküm Usûlü) adlı kitabını yayınlar. Bu kitap, özellikle İslâmî bir hükümet mefhumuna karşı çıkmaktadır. En tartışmalı konu, Hz. Muhammed'in bir peygamber ve manevî -siyasî değil- lider olduğu iddiasıdır. Abdürrâzık'ın eserleri, bu meselelerin çağdaş İslâm siyaset düşüncesi üzerinde ne ölçüde hâkim olduğunu göstererek tartışmalara ilham kaynağı olmaktadır. Ayrıca bkz. Hukuk: Modern Yasal Reform.

ABIM: Angkatan Belia Islam Malaysia ya da Malezya İslâmî Gençlik Hareketi. 1972 yılında kurulmuştur. En büyük amaçları, İslâmî öğretilerin ve Kur'an ile sünnette kutsal kabul edilen temel ve ilkelerin propagandasını yapmak; evrensel boyutlarına vurguda bulunarak İslâm mesajını savunmak ve yayılmasını sağlamak; Müslüman gençliğin örgütlenmesi için seferber olmaktır. Ahlâkî yozlaşma, gücün kötüye kullanımı ve Batılılaşma konularında hükümeti eleştirmiştir. Modern problemlere karşı koymada İslâm'ın etkinliği ve uygunluğunu vurgulayan sistematik ve kapsamlı bir İslâmî propagandayı desteklemiştir. 1970'lerin sonlarından itibaren Malezya'daki en güçlü İslâmî uyanış hareketidir. Birçok ABIM aktivistinin dinî, sosyal, eğitim alanlarında ve politik arenada anahtar mevkilerde yer alması, hükümet ve bürokraside karar alma mekanizmalarına erişim yanında ülkedeki İslâmî ahlak değerlerinin yoğunlaşması ve siyasî yönelimleri etkileyebilme kabiliyetine sahip olmalarına olanak vermiştir. En işlevsel figür, eski başbakan yardımcısı Enver İbrahim'dir. Ayrıca bkz. İbrahim, Enver.

Acem: Tam anlamıyla konuşamayan insanlar. Arap olmayanları belirtir. Kültürel ya da etnik düşüklük gibi yan anlamları vardır. Sıfat biçimi *acemî*dir. Esasen İranlıları belirtmek için (neticede İranlılarla eş anlamlı olmuştur) kullanılır.

Acemi: Bkz. Acem.

Acmer: Kuzeybatı Hindistan'daki Racastan eyaletinde yer alan kent. 1100 civarında kurulmuş, Hindistan'daki Müslüman Babür idaresinde önemli bir ticaret merkezi ve askerî üs haline gelmiştir. Hindistan'ın en önemli velisi ve Çiştiyye tarikatının kurucusu Muinüddin Muhammed Çiştî'nin (ö. 1236) kabrinin yanı sıra, 1556–1605 arasında Hindistan'ı yöneten Babür şahları arasında en ünlüsü olan Ekber'in sarayına da ev sahipliği yapar. Ekber tarafından yaya olarak ziyaret edilen Çiştî'nin Acmer'deki türbesi, günümüzde de Hindistan'daki en kalabalık ziyaret mekânı olarak durmaktadır.

Açe: Endonezya'nın Kuzey Sumatra'daki bir eyaleti. Bazı tarihçiler, İslâm'ın Endonezya'ya ilk kez dokuzuncu yüzyıl civarında Açe'den geldiğine inanmaktadırlar. Açe adalardaki ilk Müslüman site devletidir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bölgesel güç olmuştur, fakat yirminci yüzyılın başlarında uzun süren bir savaş neticesinde Hollandalılar tarafından mağlup edilmişlerdir. 1945 yılında Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Açeliler, cumhuriyetin meşruluğuna meydan okumuşlar;

bağımsızlık ve özerklik talep etmişlerdir. Açelilerin yüzde 98'i Müslümandır ve İslâm'a güçlü bir şekilde bağlı oldukları bilinmektedir.

Âd: Kur'an'da kendilerine Allah tarafından bir peygamber gönderilmesinden bahsedilen bir kavmin adı. Allah'ın hükümlerine olan isyanları, soylarının tükenmesine neden olmuştur. Kibirleri, çıkarcılıkları ve peygamberlerine yönelik tavırları, Hz. Peygamber'in kendi kabilesi Kureyş'in tavrıyla karşılaştırılır.

Âdâb: Hem eğlendirme hem de ahlâkî terbiyeyi amaçlayan ortaçağ hikâye biçimi. Kur'an ayetleri, şiir ve hadis içerebilir Genellikle davranış ve nezaket kuralları, devlet işleri ve bir görevin yerine getirilişindeki usulleri içeren elkitapları biçimimde kaleme alınmışlardır; emîr, hâkim, cimriler ve diğer karakterlere ilişkin hikâye ve anekdotların yanı sıra çeşitli tavsiyeleri de barındırırlar. Bu şekilde *âdâb* sözcüğü "uygun davranış ve görgüyü" tanımlamak için kullanılır. İlk olarak Farsça bir tür biçiminde ortaya çıkmış, daha sonra 9. yüzyılda İslâm devletinin yayılması ve diğer kültürle etkileşime girmesinin sonucu olarak Arap edebiyatıyla sentezlenmiştir. Arapçanın en büyük *âdâb* ustası, 9. yüzyılda yaşamış olan El-Cahız'dır. Bugünkü Arapçada *âdâb*, genel olarak edebiyatı ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Terbiye.

Âdâbu't-Tabîb. Bkz. Bioetik.

Adalet Kavramı: Kur'an'daki adalet kavramı "*kıst*" ve "*adl*" olarak geçer; adalet ayrıca Kur'an'daki *maruf* (bilinen, iyi olan) ve *ihsan* (iyi olanı yapmak) terimlerinde açıklanır. Adalet kavramı ortaçağ kelâm ve fıkıh ekollerinde hararetli biçimde tartışılmıştır. Tartışmaların merkezi, Allah'ın insan fiilleri üzerindeki kontrolüdür. Eğer Allah insan fiillerini yaratıyorsa, o halde insanları kötü fiilde bulunmaktan dolayı âdil biçimde yargılayabilir mi? Bazı mezhepler insanların kendi fiilleri üzerinde kontrolü olduğu ve bu yüzden fiillerinden tamamen sorumlu olduklarını iddia etmişlerdir. Diğerleri Allah'ın imkânları yarattığını ve insanların kendi imkânlarını gerçekleştirmede fiilde bulunduklarını öne sürmüşlerdir. Her iki durumda da insanların kendi fiilleri için sorumlu tutulmalarının âdil olacağına inanılır. Aynı mezhepler ayrıca adalet gibi kavramların akılla mı yoksa tamamen vahiyle mi objektif olarak değerlendirilebileceğini tartışmışlardır. Kimi önde gelen âlimler adaletin önemli özelliklerinin şunlar olduğunu öne sürmüşlerdir: İnsanlar arasında ve Allah'la olan ilişkilerin doğası gereği iki taraflı olduğu ve mütekabiliyetin tüm ilişkileri yönlendirmesi gerektiği; süreç ve sonucun aksi takdirde farklı varlıkları dengelemek durumunda olduğu, ancak ilişkilerin yüksek ölçüde bağlamsal olması nedeniyle adaletin tek bir somut ilkeden ziyade anlaşma yoluyla elde edileceği. Ayrıca bkz. Adalet, sosyal.

Adalet Partisi: 1961–80 yıllarında Türkiye'deki merkez sağdaki önde gelen siyasî parti. Kapatılan Demokrat Parti'nin halefi olarak görülür. Ekonomik gelişim ve geleneksel değerleri vurgulamışlardır. 1964'e kadar Ragıp Gümüşpala tarafından, sonrasında ise kapatılana kadar Süleyman Demirel (1965–71, 1974–78 ve 1979–80 yıllarında başbakan) tarafından yönetilmiştir. Sanayiciler, büyük toprak sahipleri, küçük tüccarlar ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin büyük muhalifleri olan köylülerin bir koalisyonu olmuştur. Necmettin Erbakan gibi İslâmcıların parlamento üyeliklerini engellemiştir. Siyasî şiddet ve ekonomik kriz, 1980'de tüm siyasî partilerin kapanmasına yol açan askerî bir darbeyi beraberinde getirmiştir.

Adalet, sosyal: 19. yüzyıl İslâm düşüncesinde, sosyal adalet kavramı, birbirlerinin yerine geçebilecek iki faktörün

bir ürünü olmuştur: Arka planda geleneksel ulema sınıfının ciddi biçiminde dikkatini çekmemiş egemen, sosyal ve ekonomik koşullar ile bir bütün olarak hâkim olunan halkın sosyal koşullarını iyileştirmede gözden kaçırılan Batı hâkimiyeti. Kolonyalizm bağlamında Müslüman nüfus arasında yoksulluk, acizlik ve çaresizliğe odaklanmıştır. 20. yüzyılda özellikle köylülerin kırsaldan kentsel alanlara kitlesel göçüyle daha keskin biçimde tanımlanmıştır; İhvânu'l-müslimîn Mısır ve Arap toplumlarında endemik sosyal krizin arkaplanına karşı kurulmuştur (1928). Seyyid Kutub'un *İslâm'da Sosyal Adalet* adlı eseri aşağıdaki ilkeleri sıralamaktadır: Bilince ilişkin mutlak özgürlük, tüm halkın tam eşitliği ve toplumun sürekli karşılıklı sorumluluğu. Kutub'a göre adalet daima salt bireysel ilgilerle alakalı değildir; İslâm ayrıca tekel, tefecilik, yozlaşma, müsriflik ve lükse de karşıdır.

Adalet: Bkz. Adalet Kavramı; Adalet, sosyal.

Âdem: İlk insan. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılmıştır. Kur'an'a göre, Allah'ın emrine uymadığı için cennetten yeryüzüne indirilmiştir; ancak Hıristiyan geleneğinden farklı olarak, inişle birlikte "günah" bütün insanlığa sirayet etmemiştir. Allah, günahından dönüp tevbe etmesi nedeniyle Âdem'i affetmiştir.

Âdet: Töre, genel olarak kabul görmüş davranış. Örfün fonksiyonel olarak eşitidir; bilinen, yaygın bir kullanımı belirtir. Şer'î bir kaynak olarak örf/âdet'in İslâm hukukundaki yeri konusunda genel bir ittifak yoktur. Kur'an, şeriata uyması kaydıyla çeşitli şer'î meselelerde kabul edilmiş sosyal pratikleri kullanmaya yönlendirir (örneğin gelinin çeyizi, finansal yükümlülüklerin yerine getirilmesi, vs.) Âlimler, genel olarak, âdetlerin temel bir şer'î kaynak olmadığı hususunda ısrar ederlerken, fıkıh (İslâm hukuku) ağırlıklı olarak örf/âdetlere bağlı olarak kültürel kuralları düzenler (örneğin, giyim, âdâb-ı muaşeret). İslâm öncesi bir çok inanç ve ibadet biçimi de temel kaynaklara başvurulmadan benimsenmiştir. Hukukta örf/âdet'e başvurma, reformcular tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bazı reformcular, âdetlere bağlılığa tepki gösterirlerken, diğerleri toplum ile ilişki kurmanın zorunlu bir enstrümanı olarak değerlendirirler. Ayrıca bkz. Örf.

Âdil Düzen: Türkiye'deki Refah Partisi'nin ana programı. Güvenli, sosyal ve ekonomik çevre, devlet zenginliğinin korunması, rüşvetin ve iltimasın sonlandırılması, devlet ve toplum arasında refah temelli bir işbirliği gerçekleştirme ve Türkiye üzerindeki haksız Batı müdahalesini sonlandırma gibi başlıklardan oluşur. Refah Partisi 1998 yılında kapatılmıştır. Ayrıca bkz. Refah Partisi.

Adl ve'l-Hasan, el-: Bkz. Abdüsselâm Yasin.

Afganistan'da İslâm: Afganistan nüfusunun %88'i Sünnî'dir; %12'lik bir kesim ise Şiî'dir. İslâm bu topraklarda 8. yüzyılda İslâm İmparatorluğu'nun genişlemesi sürecinde yayılmıştır. Çeşitli yöneticiler yönetimlerini İslâm'ın ve kişisel inancın korunmasına dayalı olarak meşrulaştırmışlardır. Afganistan 1920'lerden 1970'lere kadar Sovyetler Birliği'nden ayrı bir devlet olmuştur. Komünist partiler desteklenmiş, İslâm ibadet ve tavsiyelerle sınırlandırılmıştır. Sovyet destekli bir askerî darbenin ardından komünistlerin 1978–92 arasında yönetimde bulunmaları, daha sonra muhalefe dönüşecek İslâmî hareketlere karşı baskıyla sonuçlanmıştır. Komünist yönetimde İslâmî devlet arzulayan üniversite öğrencileri arasında İslâmcılar ortaya çıkar; geleneksel kabileler ve dinî liderle mücahidleri oluşturmak için işbirliği yapıp Sovyetleri ve Afgan ko-

münistleri ülkeden atmak için cihâda başlarlar (1989 yılında başarılı olurlar). 1992 yılında İslâm devleti ilan edilmiştir. Sonrasında ülkede kanlı etnik ve mezhepsel çatışmalar yaşanmıştır. İslâmcı hareketler içten bölünür: iki büyük fraksiyonun başında Pakistan ve İran tarafından finanse edilen Burhaneddin Rabbani ve Gülbeddin Hikmetyar yer almıştır. Ülkede devam eden şiddet ve kaos, 1996 yılında Taliban'ın Kabil'e girmesine kadar devam etmiştir. Taliban ülkenin yüzde doksanına hâkim olmuş ve Afganistan'da İslâm'ın radikal yorumları doğrultusunda bir düzen kurmuştur; bu da katı bir cinsiyet ayrımcılığını, kadınlara burka giydirilmesi, kadınların ev dışında çalışmasının ya da eğitim talebinde bulunmasının yasaklanışı ve heykellerin imhasını (2000 yılında, beşinci yüzyıldan kalma Buda heykelleri imha edilmiştir) içeren bir düzen olmuştur

AFIC. Bkz. Avustralya İslâm Konseyleri Federasyonu.

Afrika İslâm Merkezi: Bkz. İslâmî Ulusal Cephe (Sudan).

Afrikalı-Amerikalılar: Bkz. Nation of Islam; Amerika'da İslâm.

Afşar Hanedanı: Türk kökenli hanedan üyeleri, 1736–96 yılları arasında İran'da hüküm sürmüşlerdir. Yükseliş dönemlerinde ülkenin sınırları Irak'tan kuzey Hindistan'a kadar genişlemiştir. Kurucu Nadir Şah (saltanatı 1736–47) çoğunluğu Sünnî Afganlardan oluşan bir ordunun desteğiyle Şiî Safevi Hanedanını yenilgiye uğratmıştır. İsmen Şiî olan Nadir Şah, Babür Hindistan'ı ve Osmanlı Irak'ı üzerinde hak iddialarını meşrulaştırmak için Şiî ve Sünnî dinî liderleri uzlaşmaya zorlamıştır. Şiî ulema, açıkça anti-Sünnî uygulamalardan vazgeçmiştir. Sünnî ulema ise Şîa hukukunun bazı temel ilkelerini kabul etmiştir. Nadir Şah'ın dinî ve siyasî olarak Safevi Şiî geleneğini kökünden halletme girişimi sonunda başarısız olmuştur.

Aglebiler: 9. yüzyıl ve 10. yüzyıl başlarında saltanat süren Müslüman hanedan; merkezi Kuzey Afrika'da Kayrevan'dır. Abbasi Halifesi Harun Reşid'in valisi İbrahim İbn Agleb 800'de Haricı isyanını bastırdıktan sonra iktidara gelmiştir. Agleb vergi karşılığında görece bir bağımsızlıkla mükâfatlandırılmıştır. Bağımsızlık gitgide büyüyerek Aglebilerin bölgesi Sicilya, Malta ve Güney İtalya'ya kadar genişlemiştir. Kayrevan önemli bir ticarî ve entelektüel faaliyet kavşağı, Mâlikî mezhebinin merkezi olmuş ve görkemli bir camiye ev sahipliği yapmıştır. Aglebiler ayrıca birçok kale ve su kanalı inşa etmişlerdir. İsmailî lider el-Mehdî ve bir Berberi ortak gücü 909'da Mağrib'i işgal edip Fatımî Hanedanlığını kurunca Aglebi Hanedanı sona ermiştir.

Ağa Han Mimarî Ödülü: Ağa Han tarafından 1977 yılında İslâm kültürünün anlaşılması ve takdir edilişini mimarî ifade yoluyla sağlamak için oluşturulmuştur. Müslümanların içlerinde önemli bir varlığa sahip oldukları toplumların gereksinimlerine başarılı bir biçimde hitap eden mimarî olgunluk örneklerini arzulamakta ve tanımaktadır. Ayrıca bkz. Ağa Han.

Ağa Han Vakfı: Ağa Han tarafından 1970'de kurulan özel bir yardım kuruluşudur. "toplumda muhtaç olanlara yönelik şefkat ve İslâmî yardımlaşma etiğini" sağlamak, İslâmî idealler ve ahlak yoluyla ekonomik ve toplumsal gereksinimlere hitap etmek için kurulmuştur. Finansman Ağa Han, Nizarî İsmailî Cemaat, uluslararası ve yerel yardımlaşma kuruluşları, vakıflar ve bireyler tarafından sağlanmaktadır. Kuruluşundan bu yana Ağa Han Vakfı Asya, Avrupa, Afrika ve Kuzey Amerika'da programları bulunan tanınmış bir uluslararası gelişim ajansı olmuştur. Merkezi Cenevre'dedir. Üç önemli

konuya yoğunlaşmıştır: Sağlık, eğitim, kırsal kalkınma. Ayrıca bkz. Ağa Han.

Ağa Han: Şah Hasan Ali'den (ö. 1881) bu yana Nizarî İsmailî imamlara verilen unvan. Ağa Han Şîa'nın ilk imamı Hz. Ali'ye ve onun eşi (Hz. Peygamber'in kızı) Fatıma'ya kadar uzanan doğrudan bir silsileyi ve şecereyi temsil eder. Mevcut imam Prens Kerim el-Hüseynî, dünya genelindeki Nizarî İsmailî topluluğun kırk dokuzuncu imamıdır. Ayrıca bkz. İsmailîler, Nizariler.

Ağa: Cezayir'de Osmanlı İmparatorluğu'nun atadığı bölgesel valilerin otoritesini sarsan üst düzey Yeniçeriler. 1659 yılında Ağa, Cezayir emiri olmuştur. Toplanan vergileri İstanbul'a göndermiş ancak Cezayir bağımsız kalmıştır.

Ahbâr: Haberler. Şiî İslâm'da sistematik olarak derlenen ve şer'î bir delil olarak başvurulan hadis formunda, ilk imamlara ait hükümleri belirtir. Ayrıca bkz. Hadis.

Ahbârîler: 20. yüzyılda İran'daki İsna Aşeri düşünce okulu. Kur'an'ın yanı sıra hem Hz. Muhammed'in hem de 12 imamın hadislerinin lafzî yorumlarının dinî bir otorite kaynağı olduğunu vurgulamışlardır. Tefsir için münferit âlimlerin otoritesini sınırlamış, içtihadın gereksiz ve makul olmayan bir bidat olduğunu ilan etmiş, Şiî topluma rehberlikte müçtehidin (içtihadda bulunan kimse) rolünü inkâr etmişlerdir. Ulemanın rolünü yeni çözümler geliştirmekten çok sorulara cevap vermede temel kaynakları canlandırma vasıtası olarak görmüşlerdir. Şîa'nın kutsal kentlerinde entelektüel çalışmalarda hâkim ekol haline gelmişlerdir. Müçtehitlere ve içtihad uyarınca fıkhî yoruma hayli önem veren Usûlîlerle büyük tartışmalara girmişlerdir. Ayrıca bkz. Usûlîler.

Ahd: Bkz. Ahid

Ahd: Antlaşma veya sözleşmede olduğu gibi mukavele ya da vaatte bulunma. İlk Müslümanlar ile ittifak ettikleri diğer insanlar arasındaki çeşitli ilişkileri açıklar. Ayrıca sufîler tarafından inisiye (intisab) merasimlerinin bir parçası biçiminde kullanılır. Ahde eşlik eden eylemler tipik olarak beyat etme, Hz. Muhammed'in bir sünneti olarak Şeyhle musafaha (el sıkışma), tarikatın gelenekleri uyarınca müntesibe tarikata özgü giysi giydirmedir. Ahdedildikten sonra müntesibe (intisap eden) sorumlulukları öğretilir.

Ahidjo, Ahmadou: Kamerun'un Müslüman başbakan vekili (1958) ve başkanı (1960-1982). 1958'de kuzeydeki beş küçük ve ağırlıklı olarak Müslüman siyasî grubu birleştirerek Birleşik Kamerun'u kurmuştur. Ülkenin temel sosyal haklardan yoksun olan bölgelerinde gelişmeyi hedefleyen yapıcı bir eylem planı başlatmıştır; ülkenin kuzeyi hükümetin gelişim programlarından en çok istifade eden bölge olmuştur. Aniden görevden ayrılmıştır. 1984'teki darbe girişimiyle ilgisi olduğu söylenmektedir.

Ahiret: İslâm'da bir kişinin ahirette cennete ya da cehenneme gitmesi, onun Allah'ın birliği ve adaletini tasdik ettiği, diğerlerine karşı âdil ve müşfik davrandığı, ahlâkî açıdan sorumlu olduğu ölçü uyarınca belirlenir. Allah'ın vahyine iman eden, güzel amel ve ahlâkî davranışları yoluyla bu inancı pratiğe döken kişiler cennete gidecektir. Kâfirler ve kötülük edenler ebedîyen cehennemde cezalandırılacaklardır. Her birey, mahşerde (kıyamet gününde) işlediği her fiilden hesaba çekilecektir. Yirminci yüzyılda, ahiretle ilgili tartışmalar insan fiilleri ile ilahî yargı arasındaki bağlantı, ahlâkî doğruluk ihtiyacı, bu hayatta insan fiillerinin neticelerine odaklanır. Ayrıca bkz. Hesap Günü, Cennet, Cehennem.

Ahlak: Bkz. Etik.

Ahlak: İslâm kelâmı ve felsefesinde ahlak teorileri, birbirleriyle yakından bağlantılı iki sorun üzerine bina edilmiştir: ahlâkî değerin ontolojik statüsü ve bu değere dair beşerî bilginin kaynakları. Her iki ahlak teorisi de tartışmalardan çıkmıştır. İnsan aklına neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda yargıda bulunmada yardımcı bir rol verildiği (Mutezilîler ve Şiîlerce desteklenmiştir) rasyonalist ahlak; doğru davranışın Allah tarafından emredilen davranış olduğu (Eş'arîler tarafından desteklenmiştir) ilahî emir ahlakı. Sosyal ve siyasî ahlaka ilişkin modern tartışmalarda, akıl yoluyla doğruyu bulmada beşerî kapasiteye ilişkin doktrin nedeniyle aktivist reformcular arasında destek bulan teori, rasyonalist teoridir. Ayrıca bkz. Bioetik.

Ahmed Han, Seyyid: (ö. 1898) Hintli Müslüman modernist yazar, eğitimci, siyasî aktivist. Hindistan Müslüman Ligi'nin ortaya çıkmasına neden olan Hindistan Müslüman milliyetçiliğini desteklemiştir. Yazıları İslâm'a rasyonel bir yaklaşımı ve Müslümanlar için modern bir eğitimi vurgulamıştır. Aligarh Mohammedan Anglo-Oriental College'in (şimdi Aligarh'ın İslâm Üniversitesi) kurucusu. Başarılarının tanınmasıyla İngiliz hükümeti 1888'de ona şövalye unvanı vermiştir. Ayrıca bkz. Aligarh; Müslüman Ligi.

Ahmed Rıza Han, Mevlânâ: Bkz. Barelvi, Seyyid Ahmed Rıza Han.

Ahmed Şehîd, Seyyid: Bkz. Barelvi, Seyyid Ahmed Rıza Han.

Ahmed, Celâl Âl-i: (ö. 1969) İranlı yazar ve sosyal eleştirmen. 1962'de yayımlanan ve adı Batı karşıtı duyguları ifade etmede popüler bir terime dönüşen tartışmalı Garbzedegî kitabıyla ünlüdür. İranlı seküler reformistleri, pasif olarak Batılı kültürel değerler ve siyaset teorilerini kabul etmeyle eleştirmiştir. Daha sonra İslâm âleminin bir parçası olarak İran'ın dinî kimlik dâhil kendi geleneksel mirasına güvenle dayanması gerektiğini belirtmiştir. Ailesinin Sovyet yanlısı Tudeh Partisiyle kısa süreli bağlantısıyla mimlenen Şiî dinî siyaset geleneğiyle çok önceden bağlarını koparmıştır. İran devrimine yol açan Şiî din adamları ve solcular arasındaki ittifakta büyük öneme sahip olduğu kabul edilmiştir.

Ahmed, Ekber: 20. yüzyılın Pakistanlı Müslüman âlimi. Fundamentalizmi postmodernite, globalizasyon, modernist ideolojilerin başarısızlığı, etnik anlaşmazlıkların uyanışı, İslâm ve Batı arasındaki çatışma bağlamında ele alır. Müslümanların en büyük meselesinin İslâmî kimlik ve Kur'an'ın hoşgörü, eşitlik ve hikmet sevgisi mesajının muhafazası olduğuna inanır.

Ahmed, Gazi Hüseyin: (d. 1938) 1987'den bu yana Pakistan Cemâat-i İslâmî'nin lideridir. Deobandi ulemadan bir Pathan'ın ailesinde dünyaya gelir. 1970'te Cemâat'e katılmıştır. 1980'lerde Pakistan'ın Afgan politikasında özellikle Cemâat ve Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmî'si arasında bağ kurarak önemli bir rol oynamıştır. 1987'den sonra popülist amaçlar benimseyip pragmatik siyaset lehine ideolojik duruşun önemini azaltarak ve yeni seçim stratejileri uygulayarak Cemâat'in mesajını popülerleştirmeye çalışmıştır. Cemâat'in Keşmir, Bosna, Filistin ve Çeçenistan'daki Müslüman direniş hareketleriyle bağlarını düzenlemekten sorumlu olmuştur.

Ahmed, Hurşid: (d. 1932) Pakistanlı Müslüman âlim, aktivist; kapitalizm ve sosyalizme karşı bir alternatif sağlamak için Kur'an'daki değer kalıplarını kullanarak İslâm ekonomisi geliştirmeye teşebbüs eden bir ekonomisttir. Sosyal sorumluluğun bireysel haklardan önce geldiğini belirtir. Rekabetten çok işbir-

liği ve karşılıklı yükümlülükleri önerir. Ekonomik politika hedefi olarak beşerî kaynakaların gelişimini destekler. Batıyı eleştirir ancak bilim ve teknolojinin önemini de gözardı etmez. Ömrü boyunca Mevlânâ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'yi izlemiş ve belli başlı eserlerini İngilizceye çevirmiştir. General Ziyaül-Hak'ın askerî rejiminde planlama bakanı olarak görev almıştır. Leicester'daki İslâm Vakfı'yla İslamabad'daki Siyaset Bilimi Enstitüsü'nün kurucu başkanı, Cemâat-i İslâmî-i Pakistan'ın başkan yardımcısıdır. Pakistan senatosu eski üyesidir.

Ahmed, Israr: (d. 1932) Tanzim-i İslâmî'nin kurucu emiri. Hindistan, Pencap'ta doğmuştur; 1954'de Lahor'daki King Edward Tıp Okulu'ndan mezun olmuştur. Cemâat-i İslâmîye'ye yakın bir öğrenci organizasyonu olan İslâmî Cemîyet-i Talebe'ye katılır ve başkanlığını yürütür. Cemaat-i İslâmî'ye katılır, ancak Cemaat'in demokratik seçimlere katılma kararı nedeniyle 1957'de istifa eder. Ona göre seçimlere katılma, İslâm'ın "devrimci metodolojisine" aykırıdır. Kur'an dersleriyle ünlüdür. İslâmî rönensansın yalnızca Kur'an'ın hikmetini tefekkürden gelen imanın canlandırılışıyla mümkün olacağına inanır. Tanzim-i İslâmî (1975) ve Tahrîk-i Hilâfet (1991) dâhil birkaç İslâmî organizasyonu kurmuştur. İslâmî konularda altmıştan fazla Urduca risale ve kitabın yazarıdır. Kur'an'ın ilkeleri uyarınca toplumda reformun halifeliğin yeniden kurulmasına yol açacağına inanır.

Ahmediler: 1889'da Pencap, Qadian'da (İngiliz Kontrolü altındaki Hindistan) Mirza Gulam Ahmed tarafından kurulan tartışmalı mehdî hareketi. Kurucusu "hüküm koyucu olmayan" bir peygamber olduğunu (dolayısıyla Hz. Muhammed'in "hüküm koyucu" nübüvvetinin sona erdiği biçimindeki ana akım inanca karşıt değildir) iddia etmiştir; İslâm'ın ihyâ ve tecdîdi için ilahî bir emir aldığını öne sürmüştür. Kendisini barışçıl bir din propagandasına, edebiyat üretimine, cami ve davet kurumlarının kurulmasına adamıştır. Müslümanların çoğunluğu tarafından heretik olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'in vefatından sonra nübüvvetin sürdüğüne inanır. Şu an merkezi Pakistan'dır; ancak inançlarını İslâm olarak uygulamaları, anlatmaları ya da propagandada bulunmaları, ibadet yerlerini cami olarak adlandırmaları yasaktır. İki fraksiyondan oluşur: Kadiyanî ve Lahorî (Gulam Ahmed'in bir peygamberden ziyade "müceddid" olduğunu vurgular). Mevcut lideri Mirza Tahir Ahmed, Londra'da ikamet etmektedir. Ayrıca bkz. Gulâm Ahmed, Mirza.

Ahsaî, Şeyh Ahmed: (ö. 1826) Kelâmcı ve İsna Aşeriyye'nin Şeyhî kolunun kurucusu. Bahreyn'de doğmuştur. Mistik deneyimleri ve manevî rüyalarıyla bilinir. İran'da 15 yıl geçirmiş ve Kaçar emirlerinden büyük hürmet görmüştür. Birçok âlim ona karşı çıkmıştır. Fizikî olmaktan çok yalnızca manevî diriliş olacağı düşüncesi, Mekke'den zorla çıkarılmasına neden olmuştur. Ahbârî ekolün, Molla Sadra ve talebelerinin öğretilerinden etkilenmiştir. 12 imamın Şiî geleneklerinin önemini vurgulamıştır. Gaip imamın tek sözcüsü olarak özel bir ilhamî misyona sahip olduğuna inanmıştır. Ayrıca bkz. Ahbârîler; Şeyhiler; Şiî İslâm.

Aile Hukuku: Bir evlilik akdi, şahitlerin önünde bir teklifi ve bu teklifin kabulünü gerektirir. Damadın geline yalnızca gelinin mülkü olacak ve dilediğince tasarrufta bulunacağı bir mehir vermesi zorunludur. Damat mehrin bir payını evlilik akdi esnasında ve geri kalanı da akitte belirtilen bir zamanda verebilir. Erkekler dört eşe kadar evlenebilir, ancak kadınlar aynı anda yalnızca bir erkekle evlenebilir. Çoğu Müslüman ülkede koca tarafından yapılan boşama,

yasal ilişkiyi sona erdiren *talak* olarak bilinen tek taraflı bir beyanla gerçekleşir. Oysa bu durum Kur'an'ın öğretilerini ihlal olup modern reform çabasına ait bir konudur. Talaktan sonra çift üç ay boyunca cinsel ilişkiden uzak durmalıdır. Bu süre sonunda evlilik sona erer. Evlilik esnasında kadının yeme, giyim ve barınmayı içeren destek ve bakım hakkı bulunur; boşanmayla bu hak sona erer. Geleneksel İslâm hukuku nezdinde yasal evlat edinmeye izin verilmez. İslâm aile hukukunun özellikleri zaman ve mekânın yanı sıra mezhebe göre de büyük farklılık gösterir. Geçen iki yüzyılda İslâm aile hukukunda büyük reformlar gerçekleşmiştir. Tunus İslâmî temellerde çokeşliliği yasadışı ilan etmiş ve boşanmada erkek ve kadınlar için eşit haklar oluşturmuştur; Türkiye de çok eşliliği yasaklamıştır, ancak bu durum Batılı kanunların toptan benimsenişinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bkz. Evlat Edinme; Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller; Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar; Çokeşlilik.

Aile Planlaması: Bkz. Doğum Kontrolü/ Gebelikten korunma.

Aile: İslâm toplumunun temel toplumsal birimi. Arapça'da *ehl* ya da aile, ailenin her iki tarafından dede ve nineler, amca ve dayılar, hala ve teyzelerle kuzenleri içerebilecek kapsamlı bir terimdir. Kur'an eşler ve aile üyeleri arasında karşılıklı saygı ve sorumluluğu emretmektedir. Eşler ve çocuklar, kanunlar tarafından korunan hak ve görevlere sahiptir. Erkek ve kadınlar, evlilikten sonra bile doğdukları ailenin üyesi olarak kalırlar. Modern dönemlerde aile, kadınlar için değişen sorumluluklar dahil geleneksel olarak genişleyen aile biçimlerini bozan ekonomik ve sosyal baskılara tâbi olmuştur. Bununla birlikte Müslüman toplumlarda sosyal organizasyonun esnek birimi olarak yaşamını sürdürür. Ayrıca bkz. Aile Hukuku; Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller; Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Aisiye: Endonezyalı Muhammediye hareketinin diğer adı. Peygamberin eşi Âişe'nin adını almış ve kadınlara ilişkin meselelerle alakadar olmuştur. 1914'de kurulmuş olup asıl adı Sapa Tresno'dur (sevenler). Birliğin hedefi, İslâm'ı kadınlar arasında yaymaktır. Aisiye, kadınlar için birçok cami, anaokulu ve okul inşa etmiştir. Ayrıca bkz. Muhammediye.

Âişe: İlk halife Ebubekir'in kızı; Hz. Muhammed'in en genç ve söylendiğine göre en gözde eşi. Hz. Muhammed'in vefatında onunla birliktedir. Tıp, tarih ve belagattaki bilgisiyle ünlüdür. Önemli bir hadis râvîsidir. İfk hadisesinde, Hz. Muhammed onu temize çıkaran bir vahiy almıştır. Ali'nin halifelik çağrısına karşı çıkar; Cemel savaşında Ali'nin ordusu karşısında kendi ordusunun başına geçmiş ancak savaşı kaybetmiştir. Müslüman bir ordunun diğer bir Müslüman orduyla karşılaştığı ilk savaş olması nedeniyle bu olay genellikle muhafazakârlar tarafından kadınların siyasetten uzak tutulmaları gerektiğinin bir kanıtı olarak aktarılmıştır.

Ahûnd: Sözcüğün kökeni tartışmalı olup genelde "dinî lider" anlamına geldiği kabul edilir. Pehlevî İran'ında (1925–79) sözcük pejoratif bir yan anlam edinmiştir; burada hükümetçe kutsanan baskıda anokronist ve modernizasyona karşı kimseler için kullanılmıştır. Ayrıca bkz. Molla.

Akınlar: Bkz. Gazve.

Akîde: İslâm akâidi ya da imanın şartları. Kur'an'da geçen formülasyon Allah'a, meleklere, peygamberlere, kitaplara ve ahiret gününe imanı içerir. İlk akâid eserleri Şiî- Sünnî polemiklerini yansıtır: Şiîler tayin edilmiş imameti benimserken, Sünnîler toplumca seçilmiş imamla ve Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin

tarihsel halifelik sırasının teolojik açıdan yerinde olduğu karşılığını verir. Daha ayrıntılı formülasyonlar, İslâm'daki aslî inanç sistemini teşkil eden bir üçlüyü – Allah'a, Peygamber'e ve ahiret gününe imanı – vurgular.

Akika: Çocuğun saçının tıraş edilmesi, fakirlere para dağıtılması, hayvan kurban edilmesi ve çocuğa isim verilmesinden oluşan doğum ritüeli. Çocuğun sağ kulağına ezan ve sol kulağına kamet okunur. Ayrıca bkz. Doğum Ritüelleri.

Akit: Kontrat veya yasal anlaşma. Bu kavram, satış, borç, evlilik kontratları için kullanılır. Kabulünden sonra yasal yükümlülükleri beraberinde getirir. Kontrat, karşılıklı olarak anlaşmaya dayanmalı ve maddeleri zorlama olmaksızın özgürce kabul edilmelidir. Bu kavram ayrıca mülkteki tasarruf hakkı ve vasiyet gibi yasal evrak için de kullanılır. Siyasî kullanımda ise bir meclis oturumu çağrısında görüldüğü gibi yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen idarî anlaşmaları belirtir.

Akkad, Abbas Mahmud el-: (ö. 1964): Mısırlı modernist Müslüman düşünür. İslâm'ın dinlerin devam eden tarihindeki yerini ele almıştır. Hz. Muhammed, ilk Müslüman önderler ve İslâm'ın kahramanlık günleri hakkında kitaplar yazmıştır. Milliyetçilik, feminizm, sosyal ve kültürel konularda diyaloğa katkıda bulunmuştur. Seyyid Kutub'un hocasıdır. Öğretileri daha sonra aşırı entellektualize edildiği gerekçesiyle Seyyid Kutub tarafından reddedilir.

Akl, el-: İslâm teolojisinde tabiî beşerî bilgi. Felsefede akıl. Neoplatonik kuramda Allah'ın ilk yarattığı şey. İsmailî düşüncede ilahî sudur olarak akıl. Fıkıhta şeriatın kaynağı olarak akıl. Modern İslâm reformcularına göre rasyonalite olarak akıl, İslâm'ın ayrılmaz bir yönüdür. Bu yüzden İslâm akla karşı değildir.

Aksa, el-: Kudüs'te Haremü'ş-Şerîf'te yer alan 7. yüzyıla ait cami. Mekke'deki "Haremü'ş-Şerîf"dan ayırt etmek için "uzaktaki Mescid" (*aksa*) olarak adlandırılmıştır. Peygamber'in miracıyla bağlantılı olarak Kur'an'da (17:1) zikredilmiştir. İlk versiyonu Kudüs'ün fethinden sonra 637 civarında inşa edilmiş, ancak 715'de Emevi Halifesi el-Velid Harem'in güney ucunda daha genişçe bir yapı inşa etmiştir. Daha sonra bu yapı yıkılarak tekrar inşa edilmiştir. Yapının günümüzdeki biçiminin tarihi 11. yüzyıla dek uzanır. 1969'da bir kundakçının çıkardığı yangın, Selahaddin tarafından Mescid'e hediye edilen 12. yüzyıla ait minberi tahrip etmiştir. Ayrıca bkz. Haremü'ş-Şerif: Kudüs.

Alamut: Kuzey İran'da bir dağ kalesinin adı. Kazvin kentinin yaklaşık 45 km kuzeydoğusunda yer alan Alamut, Elburz Dağlarının orta bölümüne, ulaşılmaz bir kayalık zirve üzerine inşa edilmiştir. Efsaneye göre bir kartal bir Deylemî emire bölgeyi göstermiş ve daha sonra bu yerin adı Deylemî lehçesinde *aloh* (kartal) ve *almuht* (öğretti) sözcüklerinden türemiştir. Kale 860'da Deylem'deki bir Cüstani emiri tarafından inşa edilmiştir. Sonrasında bölge Zeydi Ali emirlerinin etkisi altına girer. İsmailî lider Hasan-ı Sabbah, 1090'da kaleyi kuşatmış ve Nizarî İsmailî devletinin başkenti yapmıştır. Kale Sabbah'ın İran'daki Selçuklu otoritesine yönelik tehdidinin odak noktasına dönüşmüştür. Katilleriyle adı kötüye çıkmıştır. Moğollar 1256'da Alamut'u almışlar ve kısmen yıkıp ünlü kütüphanesini yakmışlardır. Safeviler yeniden inşa edip 17. yüzyıla kadar hapishane olarak kullanmışlardır. Bundan sonra Alamut terk edilmiş, tedricen çevredekiler ve define arayıcıları tarafından yok edilmiştir. Ayrıca bkz. Nizarîler; Sabbah, Hasan-ı.

Alavî Hanedanı: Filalî ya da Filalîler olarak bilinirler. 17. yüzyıldan günümü-

ze Fas Kraliyet mensupları olan önemli dinî kişiliklerin mensup olduğu aile. Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini öne sürerler. 13. yüzyılda Arap yarımadasından Güneydoğu Fas'a göç etmişlerdir. 17. yüzyılda Atlas Okyanusu ve Akdeniz kıyıları boyunca Hıristiyan mülklerine karşı cihâdı finanse etmişlerdir. Sünnî İslâm yorumuna bağlıdırlar. Şeriatın yorumcuları rolünü üstlendiklerini öne sürüp İslâmî ilim ve eğitimin güçlü destekçileri olmuşlardır.

Alavî, Ebu Abbas Ahmed İbn Mustafa el-: (ö. 1934) Cezayirli sufî ve şair. Yoğun bir Fransız sömürgesi döneminde Darkaviye'ye intisab etmiştir. 1916'ya doğru bağımsız bir kol kurmuştur. Batılılaşma, sekülarizm, modernizasyon ve Fransız vatandaşlığını kabul eden Cezayirlileri kınamıştır. Tasavvuf ve şiir üzerine 15 eser kaleme almıştır.

Alavî, Mulay Muhammed İbnu'l-Arabî el-: (ö. 1964) Faslı reformist, eğitimci ve Fransız sömürge rejimi muhalifi. Örfî dine karşı olan Selefî reform hareketinin yayılmasında önemli bir figürdür. Fas milliyetçiliğinin gelişimine teşvikte bulunarak Arapça ve İslâmî eğitimi desteklemiştir. Sömürge hükümetiyle işbirliği yapan tarikatların dinî uygulamalarına karşı çıkmıştır. Milliyetçiler bunu Hıristiyan sömürge rejimine dinî muhalefet olarak yorumlamışlardır. Ebu Şuayb el-Dukkalî'nin talebesidir.

Alaviyye: Bkz. Alavî Hanedanı; Alavîler.

Âlem: Dünya. Kur'an'da adı geçen âlemler, üç tür akıllı mahlûkun bulunduğu âlemi belirtir: İnsanlar, cinler ve melekler.

Aleviler: Kuzeybatı Suriye'deki dağlık bir bölgede yer alan gizli Şiî mezhep. Tanrı'nın mutlak birliğine ve son tecellisi Ali olmak üzere Tanrı'nın dünyada 7 kez tecelli ettiğine inanmışlardır. Kur'an ve hadisi alegorik olarak yorumlayıp aydınlık ve karanlıkla sembolize edilen hayır ve şerri vurgulamışlardır. Hem Müslüman hem de Hıristiyan bayramlarını kutlarlar. 11. Şiî imamın 9. yüzyıldaki bir izleyeni olan kurucuları Muhammed İbn Nusayr'in adını alarak Nusayrîler olarak da bilinirler.

Alhazen: Bkz. İbnu'l-Heysem, Ebu Ali Hasan.

Ali İbn Ebî Tâlib: (ö. 660) Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, Sünnîlerin dördüncü halifesi, Şiîlerin ilk imamı. İslâm'ı seçen ilk erkek; Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'yla evlenmiştir. Hasan ve Hüseyin adlı iki oğlu, Zeynep ve Ümmügülsüm adlı iki kızı olmuştur. Hz. Muhammed hayattayken çoğu sefere katılmıştır. Seçkin bir hâkim, zahid, mümin ve cesur bir savaşçıdır. Şiîler onun Hz. Muhammed tarafından kendinden sonra halife tayin edildiğine (bu tayin 18 zilhiccede Gadîr Bayramı olarak kutlanır) inanıp Ali'yi dinî inançlarının merkezi olarak Allah ve Muhammed'den sonra anarlar. Sünnîler Ali'yi dördüncü halife kabul ederler. Hz. Ali'nin Halifeliği siyasî kriz ve iç karışıklıkla öne çıkar. 660 yılında bir mescitte namaz kılarken şehit edilmiştir. Zulme uğrayanlar için sosyal ve siyasî adaletsizliklerin ıslah edilmesinde siyasî eylemcilik paradigması olarak işlev görür. Siyasî söylemi, hutbeleri, mektupları ve sözleri, Şîa'nın İslâmî devlet çerçevesi olarak benimsenmiştir.

Ali İlahîler: Bkz. Ehl-i Hakk.

Ali, Şevkat: Hintli Hilafet Hareketi ve Kâbe'nin Hadimleri Topluluğunun eş kurucusu.Müslümanları I. Dünya savaşı esnasında Mekke, Medine ve Kudüs'ü savunmada birleştirmiştir. İngiliz sömürge rejiminin dinî hatlar bağlamında Hint nüfusunu bölmesine direniş göstermiştir. Müslüman Ligi'nin lideri olarak panislamist temaları ve Hint Ulusal meclisiyle işbirliğini vurgulamıştır.

Aligarh İslâm Üniversitesi: 1920'de Seyyid Ahmed Han tarafından Hintli Müslümanlara çağdaş Avrupalı disiplinleri ve İslâmî mirası öğretmek için Mohammedan Anglo-Oriental College adıyla kurulmuştur. Birçok öğrencisi 20. yüzyıl başında önde gelen hükümet yetkilileri, avukat ve gazeteci olmuştur. Sosyal ve siyasî anlaşmazlıklar için bir arena ve Hint milliyetçiliği için merkez işlevi görmüştür. Ayrıca bkz. Ahmed Han, Seyyid.

Aligarh: Batı Hindistan'da 19. yüzyıldan bu yana belli başlı İslâmî eğitimsel, siyasî ve ideolojik hareketlerle bağlantılı büyük kent. Aligarh Bilim Topluluğu, Mohammeden Anglo-Oriental College'in (Aligarh İslâm Üniversitesi) merkezidir. Her iki kurum da esasen Müslüman bir kitle için çağdaş Avrupa eğitimini olanaklı kılma adına kurulmuştur.

Âlim: Bkz. Ulema: Şiî; Ulema: Sünnî

Alkollü İçecekler: Bkz. Sarhoş ediciler

Allah: Tanrı. Diğer dinler hariç Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin taptıkları mabuddur. Kendi kitabı olarak tanımladığı Kur'an'da kendi kendisini vahyetmiştir. Kur'an'da yaratıcı, nimet veren, hâkim, maddî âlem ve beşerî tecrübe âleminin hükümdarı olarak tanımlanır. İbrahim (İbrahim'le bir akit yapmıştır), Musa, İsa ve Muhammed (AS) yoluyla tarihe rehberlik etmiş ve bu peygamberlerle kendi seçtiği toplumları (Ehlü'l-Kitab) oluşturmuştur. Kur'an Allah'ın her şeye yeten kudretini dile getirir, ancak insan iradesine müsaade eder. İslâm'ın yükselişi öncesinde Kâbe'de diğer tüm tanrıların üzerinde "Yüce İlah" olarak tapınılmıştır. Mekke'de bir put tarafından temsil edilmeyen tek ilahtır. Hz. Muhammed Müslümanları yalnızca Allah'a inanma ve ibadet etmeye değil, ayrıca diğer tüm ilahları reddetmeye ve Allah'a şirk koşmamaya çağırmıştır. Kur'an Allah'ın 99 ismini, Rahman ve Rahim gibi sıfatlarını tanımlar. Müslümanlar Allah'ın tabiatı, sıfatları ve fiillerini araştırmak için kelâm ilmini geliştirmişlerdir. Birçok kelâmcı bu sıfatları gerçek olmaktan ziyade mecazi olarak kabul eder. Çünkü Allah'ın insanlarla karşılaştırılması, şirk korkusuyla şiddetle yasaklanmıştır. Bazı ilk sufîler, mistik deneyimlerinin amacı olarak Allah'la birliği arzulamışlardır.

Allah'ın Gölgesi: Arapça *zillullah*. Müslüman sultan ve emirlerin Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olmaları yanında Hz. Muhammed ve imamların varisleri oldukları iddialarının bir parçası olarak popüler hale gelen, İslâm öncesinde Farslara göre hükümdarlığın ilahî hak olduğu şeklindeki düşünce. Birçok kral bu kavramın yalnızca Allah'a hesap vermeye yükümlü olduklarını haklı çıkarmada kullanmış, böylece halk tarafından sorgulanmaları engellenmiştir. Şiîler arasında özellikle İran'da öne çıkmıştır. Safevî Hanedanı, bu kavramı ilahî örnek olduklarını ilan için kullanmışlardır. Pehlevî hanedanı ve bazı Kacar emirleri, güçlerini desteklemek için bu unvanı resmen kullanmışlardır. Bu paye ulusu bir araya getirip misyonunu geçerli kılarak ilahî bir koruyucu imgesi oluşturmuştur. Kralların ilahî hakkı, monarşiyi kişileştirip kutsallaştırmanın yanı sıra ulus-devleti belirginleştirmeye de hizmet etmiştir.

Allah'ın İsimleri: Kur'an'dan yola çıkarak (7: 180; 17: 110; 20: 8) Müslümanlar Kur'an ve Hadislerden Allah'ın 99 İsmini belirlemişlerdir. Esmau'l-Hüsna (En Güzel İsimler) olarak atıfta bulunulan bu isimler, Allah'ın kudretini (Âlim, Halik, Melik) O'nun sevgi ve rahmetiyle (Rahîm, Latîf, Afûf) dengeleyen bir dizi karakteristiği açıklarlar. Bu isimler yaygın biçimde ezberlenir ve dualarda kullanılır. Önlerine *Abd* ya da *Emet* (erkek ya da kadın kul) sözcükleri konularak

özel isimlerle de kullanılırlar (örneğin Abdurrahman- Rahman'ın Kulu).

Allah'ın Kulu: Bkz. Abdullah.

Allah'ın Partisi (İran): Bkz. Hizbullah (İran).

Allah'ın Partisi (Keşmir): Bkz. Hizbu'l-Mücahidin.

Allahü Ekber: Allah en büyüktür. Tekbir olarak bilinen bu ibare, Allah'ın adlandırılabilecek herhangi bir şeyden daha büyük olduğunu belirtir. Tekbir, namazın bir parçasıdır. Siyasî miting ve dinî amaçlarla bir slogan olarak kullanılır ve teşrik tekbirlerinde olduğu gibi nağmeyle söylenir.

Almanya'da İslâm: 2001'de Almanya'da yaklaşık 3 milyon Müslüman bulunmaktaydı. Almanya'nın İslâm dünyasıyla önemli bağlantıları arasında Şarlaman Sarayı ve Abbasi Halifeliği arasındaki mübadeleler, Haçlı Savaşları ve Osmanlının Güney-doğu Avrupa'nın büyük bölümünü fetihleri sayılabilir. Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu 1790'da Dünya Savaşının sonuna kadar devam eden bir ittifak oluşturmuşlardır. Müslüman nüfus büyük oranda "misafir işçiler"den, çoğunlukla 1960'larda kitleler halinde gelen Türk ve Yugoslav kökenli kişilerden oluşup siyasî sığınma talep eden çok sayıda Türk, Lübnanlı, Suriyeli, Bosnalı ve İranlı vatandaşı içermektedir. 2. Dünya Savaşından sonra Alman hükümeti göçmen işçilere Alman vatandaşlarından ayrı barınma ve okul imkânı sağlayıp vatandaşlıklarını reddederek asimile olmalarını engellemeyi arzulamıştır. 2000 yılında iş azlığı ve AB'ye entegrasyon nedeniyle işbirliği gereksinimini fark eden bir komisyon, birleştirici bir göçmenlik politikasını tavsiye için tayin edilmiştir. Bundestag 2001'de son sekiz yıldır Almanya'da yaşamış olan Almanya doğumlu yabancıların çocuklarına vatandaşlık veren bir kanunu geçirmiştir. En önemli İslâmî organizasyon, 38 Müslüman grubu şemsiyesi altında toplayan Almanya İslâm Konseyi'dir.

Alparslan, Adudü'd-Devle Ebu'ş-Şücâ: İkinci Selçuklu sultanı (s. 1063–72/3). Suriye'den İran'a kadar olan bölgeyi birleştirmiş, idaresini baş veziri Nizamülmülk yönetiminde geliştirmiştir. 1071'de Malazgirt'te Bizanslıları bozguna uğratması ve Kudüs'ü tehdit etmesi (aynı yıl Türk akıncılarla kuşatılmıştır) Haçlıları kışkırtmış ve Anadolu'yu Türk yönetimine açmıştır.

Âmâl: Arapça *amel*'in çoğulu; iş, yapılanlar, fiilî uygulama. Çok yönlü bir teamül kavramını belirten birçok terimden biri. Malik İbn Enes (ö. 796) Medine'de insanların âmâl'ini (Uygulamalar) hüküm vermede oldukça yetkin bir kaynak olarak ortaya koyan ilk kişidir. Sonraki dönemlerde Mâlikî âlimler bu kavramı benimsemişlerdir. Zamanla diğer mezhepler de *âmâl* kavramını yasal otorite olarak benimsemişlerdir (farklı düzeylerde). Hukuk teorisinde *amel* (âmâl'ın tekili) Hz. Muhammed'in fiillerini belirtir.

Amarah, Muhammed: (d. 1931) Mısırlı Müslüman entelektüel ve üretken yazar. İslâm felsefesi, Kur'an, siyaset ve entelektüel meselelerde yüzden fazla kitap yazmıştır. Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abduh ve Abdurrahman el-Kevâkibî gibi başlıca Müslüman reformcuların eserlerini derlemiş ve onlar üzerine şerh yazmıştır. Organize İslâmî gruplarla bağlantılı olmayan ve kapsamlı, gerçekçi ve çağdaş İslâmî bir modelin ortaya çıkması girişiminde bulunan bağımsız bir Müslüman entelektüel eylemci olarak kabul edilir. Seküler entelektüelleri ve onların İslâm'ı devlet işlerinden ve toplumun ideolojik yönelimlerinden ayırma girişimlerini eleştirir. Arap âleminde kapsamlı araştırmaları temelinde tanınmış ve saygınlık elde etmiştir.

Ameliye Vakfı: Bkz. Câmiatu'l-Hayriyye el-İslâmiyye.

Amerika İslâm İlişkileri Konseyi (CAIR): Washington, DC'de kurulu medya, hükümet kurumları ve özel organizasyonlar tarafından İslâm ve Müslümanlara önyargılı yaklaşımlara engel olmaya çalışan İslâmî müdafaa grubu. Temelde ayrımcılığa tâbi tutulmaksızın Amerika'da Müslümanların İslâm'ı yaşama ve uygulama haklarını savunan bir insan hakları organizasyonudur.

Amerika'da İslâm: Amerika'ya ulaşan ilk Müslümanlar, çoğunluğu Hıristiyanlığı seçmeye zorlanan Afrikalı siyahî kölelerdir. 1800'lerin sonlarından başlayarak bazı Müslümanlar Amerika'ya Suriye'den gelen esasen Hıristiyan olan bir grubun parçası olarak gelmiştir. Çoğunluğu yurtlarındaki ailelerine finansal olarak daha iyi bir durumda dönmeyi arzulayan fakir, işçi sınıfından erkeklerdir. Çoğu durumda yerleşmek için kalmışlar, diğer bölgelerden Müslümanların da onlara katılmasıyla hem kent hem de kırsal alanlarda Amerika'nın birçok bölgesinde cemaatler kurmaya başlamışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısına doğru yalnızca Arap âleminde değil ayrıca Güney ve Güneydoğu Asya, Türkiye, İran ve Afrika'dan Müslüman göçmenler gelmiştir; birçoğu daha önce gelenlere oranla daha yüksek eğitimsel ve ekonomik sınıfları temsil etmiştir. En son gelen göçmenlerin çoğunluğu İslâm dünyasının siyaseten istikrarsız bölgelerinden gelen Müslüman mültecilerdir. Bu esnada 20. yüzyılın ortalarında çok sayıda Afrikalı-Amerikalı, Nation of Islam (NOI) bir İslâmî kimlik üstlenmişlerdir. 1975'ten sonra birçok NOI üyesi, mezhepçilikten Sünnî İslâm'a geçişe başlamışlardır; öte yandan NOI bugün az sayıda üyeye sahiptir. İslâm'ı benimseyen diğer kişiler yanında Afrikalı-Amerikalılar, Amerikalı Müslümanların yarısından daha azını temsil etmektedir. Şiîler toplam Müslüman nüfusun yaklaşık beşte birini oluşturur. Dürzîler, Ahmedîler, bazı sufîler ve Sekteryan hareket üyeleri gibi kendilerini Müslüman kabul eden diğer kişiler, ana akım Müslümanlar tarafından genellikle Müslüman kabul edilmezler. Müslüman organizasyonlar topluluk için yapı ve kimlik sağlamada hem yerel hem de ulusal düzeyde hızla çoğalmıştır. Cami, İslâmî merkezler ve İslâmî okulların inşası son yıllarda büyük ölçüde artarken, tebliğ ve eğitim edebiyatının ortaya konmasının yanı sıra internet kullanımı da artmıştır. Daha önceki jenerasyonların aksine bugün birçok Müslüman, Amerikan toplumunda hem kadın hem de erkeklerin faal umumi ve siyasî katılımlarını savunmaktadır. Ayrıca bkz. Nation of Islam.

Amerika'da Tasavvuf: Bugün ABD ve Kanada'da Mevlevîler, Nimetullahîler, Halvetî- Cerrahîler, Nakşibendîler, Şazilîler ve Kadirîler gibi farklı tarikatlar bulunmaktadır. Tasavvufun Amerika'daki ilk ortaya çıkışı, 20. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika'ya bazı Arnavut Müslümanların geçişi ve Hazrat İnayet Han, Bava Muhyiddin gibi bazı Güney Asyalı sûfilerin ABD'ye geçişlerine kadar uzanır. Bunları Türkiye, İran ve bazı Arap ülkelerinden sûfiler izlemiştir. Mevlevî tarikatı (Türkiye'de Mevlevî olarak bilinse de yaygın olarak "whirling –sema eden- dervişler olarak tanınırlar) kurucusu Celâleddîn Rûmî'nin tartışmasız popülaritesi nedeniyle, en çok tanınanlarıdır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî İranlı ünlü bir sûfî şair ve mistik olup, müntesiplerince *semâ* ritüeli icra edilmektedir. Ülke genelindeki çok sayıdaki sûfî merkezine ilaveten ayrıca müzik, şiir hatta tedavi yöntemleriyle oldukça büyük bir tasavvufî uygulama alt kültürü bulunur.

Amerikan Müslüman Konseyi: Uluslararası İslâmî çıkarlara yönelik bilinci, özellikle de Kıbrıs, Keşmir, Bosna,

Kosova, Bulgaristan ve Somali'deki Müslümanların yazgısına ilişkin bilinci yükseltmek için çalışan Amerikalı İslâmî siyasî faaliyet komitesidir. Liderleri İslâmî kutlamalar için Beyaz Saray'a davet edilmiştir. Yapılan isteklere destek olup hem Müslüman hem de gayrimüslim siyasî ve dinî organizasyonlarla ortak demeçlerde bulunur.

Amerikan Müslüman Misyonu: Daha önce Batıdaki Dünya İslâm Topluluğu olarak tanınırken 1978'de adını değiştirmiş ve anaakım Sünnî İslâm'la daha yakın bir ilişki kurmuştur. Başında Warith Deen Muhammed bulunur. ABD'deki en büyük yerli İslâmî organizasyondur. Şu an Müslüman Amerikan Cemaati olarak bilinmektedir. Ayrıca bkz. Nation of Islam; Batıdaki Dünya İslâm Topluluğu.

Amidî, Seyfeddin el-: (ö. 1233) Kelâm ve fıkıh usulünü birleştiren etkili Şafiî fakîh. Bağdat ve Şam'da yetişip eğitim almış, genç yaşta Mısır'a gitmiş ve ünü yayılmıştır. Heretik akılcı yöntemleri benimsemekle suçlanınca, Şam'a geri dönmüş ve burada ölmüştür. En ünlü eseri, İslâm fıkhına ilişkin *el-İhkâm fi usuli'l Ahkâm*'dır.

Amilî Ulema: Cebel-i Amil'li (Güney Lübnan) Şiî âlimler. Suriye'de Cebel-i Amil, Karak Nuh ve Balebek bölgelerindeki önde gelen medreselerin kurucularıdır. En dikkat çekenleri Şehidü'l Evvel (ö. 1384); eş-Şehidü's-Sâni (ö. 1558), onun oğlu Sâhibu'l-Meâlim (ö. 1602), onun yeğeni Sâhibu'l-Medârik (ö. 1600); el-Muhakkiku'l, Karakî (ö. 1533) ve iki torunu el-Müctecid (ö. 1592)ve Mir Damad (ö. 1631/32); Hüseyin İbn Abdüssamed (ö. 1576) ve onun oğlu Bahai (ö. 1621); Ahmed İbn Zeynelabidin (ö. 1644); Lutfullah el-Meysî (ö. 1622/23); ve Muhammed el-Hürr (ö. 1699). Çok sayıda 16. ve 17. yüzyıl Amilî âlimi Mekke, 'rak, İran ve Hindistan'a göç etmiştir. Safevi İmparatorluğu'nda en yüksek dinî görevlere yükselmişlerdir (1501–1736). Ahbâriler (gelenekçiler) ve Usulîler (akılcılar) arasında bölünen Amilîler, İran'daki dinî otoriteyi şekillendirmişlerdir. Ayrıca bkz. Ahbâriler; Usulîler.

Âmine Bint Vahab: (ö. yaklaşık 576) Hz. Muhammed'in annesi. Hz. Muhammed altı yaşındayken vefat etmiştir. Bazı tarihçiler onun doğum yaparken yüzünde bir nurun yayılarak Hz. Peygamber'in gelişine işaret ettiğini kaydederler. Kimi tarihçiler ise Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın evlenmeden hemen önce yüzünün parıldadığını ve bu da onun Hz. Peygamber'in babası olacağının bir işareti olduğunu kaydederler.

Amme: Bkz. Hassa.

Amr İbn Ubeyd: (ö.761) "Akılcı" Mutezile kelâm hareketinin ilk liderlerinden biridir. Meşhur ilk dönem kelâmcısı Hasanu'l-Basrî'nin bir talebesi olup Abbasi halifeliğinin ilk yıllarında Mutezilîleri yönetmiştir. Genel olarak Abbasi siyasî kurumuna yönelik suskuncu bir siyasî duruş izlemiştir.

Amr İbnu'l-As: (ö.yaklaşık 663) Mısır fatihi ve valisi. 639'da Hicaz'dan Mısır'a kadar olan bölgeyi kuşatmıştır; 642'de tüm ülke üzerinde kontrolü tesis etmiştir. İskenderiye yerine Fustat'ı başkent yapmıştır. Halife Osman tarafından vali atanmıştır. 657'de Muaviye'yle Sıffîn Savaşında çarpışmış ve Mısır'ı tekrar almıştır. Ölümüne kadar vali kalmıştır.

Analoji: Bkz. Kıyas

Anayasal Devrim (İran): İran devrimi ekonomik durgunluktan hoşnut olmayış, Batılı güçlerin etkisi ve 1904-1905'teki Rus-Japon savaşının yanı sıra 1905'teki Rus devriminin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Tahran valisi tarafından fiyatları yükseltme suçuyla bir tüccarın kırbaçlanması devrimin ilk kıvılcımı olur. Mollalar ve tüccarlar şahtan adalet

talebiyle Tahran'ın Kraliyet Camisi'ne sığınırlar. Radikal vaazlar ve şiddetin yanı sıra bir parlamento kurulması talebi de ortaya çıkar. Sonuçta 1906'da ilk meclis kurulur ve halk sınıfı esnaf birliklerine güç verilir. Amaç bir parlamento ve seçilmiş bakanların elinde tuttuğu güçle anayasal bir monarşi kurulmasıdır. Meclis 1979 İslâm Devrimi'ne kadar şah tarafından büyük ölçüde görmezden gelinmesine karşın, yürürlükte kalan İran anayasasını oluşturmuştur.

Andalusia: Bkz. Endülüs, el-

Angkatan Belia Islam Malaysia: Bkz. ABIM.

Anglo-Muhammedî Hukuk: Hindistan'daki İngiliz sömürge mahkemelerinde uygulanmış olup ceza hukuku yanında medeni hukuku kapsar; İslâmî metin ve uygulamaların bir yorumuna dayanırlar. Kapsamlı bir ceza yasası (1860) cezaî uygulamasını sona erdirse de Müslüman Kişisel Hukuk Uygulama Yasasına (1937) kadar kişisel statü kanununda uygulanmaya devam etmiştir.

Anma: Bkz. Zikr.

Antropoloji (İslâmî): Modern "bilginin İslâmîleştirilmesi" eğitim modeli uyarınca Kur'an'daki: (29: 20) ayetine dayanarak meşru kılındığına inanılır; Hz. Muhammed "ilim Çin'de de olsa alınız" buyurmuştur. İsmail el-Farukî (ö. 1986) antropologları Batılı paradigmadan -"dünyadaki insanlara bir hayvanat bahçesindeki türleri gibi bakmaya" son vermek- kaçınmaları uyarısında bulunmuş, Allah ve insan gibi hakikatin tek olduğu inancına dayalı bir evrenselleştirici bilgi modeli çağrısında bulunmuştur. Bugün Müslüman antropologlar AIDS, alkolizm, uyuşturucu kullanımı ve kıtlık gibi büyük toplumsal sorunlara hitap etmektedirler. Ayrıca bkz. Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü.

Antropomorfizm: Ortodoks Müslümanlara göre Allah'a fizikî özellikler atfedilmesi; Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Allah açık olarak Biri olduğundan, O ve mahlukat arasında hiçbir benzerlik söz konusu olamaz. Kur'an'da Allah'ın sıfatlarına yönelik atıflar, Allah ve O'nun tabiatı hakkında bir bilgi edinme aracı şeklinde mecazî olarak anlaşılır. Sufiler de mistik şiirde Allah'la arzuladıkları ilişkilerini izah için O'na atfen metafor ve alegorilere yer verirler. Allah'ın sıfatlarının genellikle yedi olduğu belirtilir: *ilim, kudret, hayat, irade, kelâm, semî*, ve *basar*. Allah'ın sıfatlarına ilişkin kelâmî tartışmalar, Allah'ın zatı ve sıfatlarının özdeş ve ezelî olup olmadığına odaklanır.

Arafat, Yaser: Bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü.

Arafat: Arafat Dağı. Mekke'nin dışında yer alır; zilhiccenin 9. günü hacılar bu dağın eteklerinde toplanırlar. Burada ikindi vaktinden günbatımının hemen ertesine kadar sürekli ibadet ederler. Çoğu kişi bu esnada Ilahî Ruh'un yeryüzüne en yakın mesafeye indiğine ve kişinin duasının O'nun dikkatini çekmesini kolaylaştırdığına inanırlar. Hz. Muhammed'in Veda Haccını bu alanda yapmasının bir anılışı olarak hac esnasında burada bir hutbe irad edilir. Arafat'ta *vakfe* (durma), haccın üç şartından biridir. Kimileri en büyük günahın Arafat'ta vakfedeyken Allah'ın affediciliğinden kuşku duymak olduğunu düşünürler. Ayrıca bkz. Hac.

Arap Ligi (ya da Arap Birliği): 1954'de Kahire'de kurulmuştur. Amaçları arasında politik, güvenlik, ekonomik, iletişim, kültürel, sosyal ve finansal konularda üye devletlerin yakın işbirliği bulunmaktadır. Üye ülkeler arasında iskân konusunda güç kullanımını yasaklamış olsa da Araplar arasındaki anlaşmazlıkları çözmede etkisiz kalmıştır. Uluslara-

rası arenalarda Filistin meselesinin yanı sıra Araplar ve İslâm'a ilişkin meselelerde de destek olmaktadır.

Arap Milliyetçiliği: Sömürge karşıtı bir ahlâkî yapı ve 19.- 20. yüzyıllarda Arap ülkeleri tarafından deneyimlenen Batı egemenliği karşısında köken ve tarihin yüceltilmesi biçiminde tanımlanabilir. Tüm Arapça konuşan devletlerin politik açıdan yeniden birleştirilmesini amaçlar. Kimi âlimler tarafından kökleri 18. yüzyıl reform hareketlerine ya da 19. yüzyıl sömürge karşıtı hareketlere dayandırılmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkleştirme programına yönelik Arap başkaldırısında, kısa ömürlü Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958'den 1961'e kadar Mısır ve Suriye arasındaki birleşme) ilan edilmiştir. Körfez Savaşı esnasında Saddam Hüseyin tarafından Batılı güçlere karşı Arap ve Müslümanları birleştirmeye yönelik başarısız bir girişim de dile getirilmiştir. Ayrıca bkz. Milliyetçilik ve İslâm.

Arap Sosyalizmi: 1950'ler ve 1960'larda Mısır'da, 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar Irak ve Suriye'de devlet ideolojileri olarak Nâsırcılık ve Baasçılık tarafından öngörülen devlet destekli ekonomik gelişim olarak tanımlanabilir. 2. Dünya Savaşının ardından eğitimli orta sınıf ile en acil ulusal ihtiyaçların bağımsızlık ve ekonomik gelişim olduğu biçimindeki gayrı resmi muhalefet arasında bir konsensüsün ortaya çıkışıyla gelişmiştir. Devlet, dönüşümleri gerçekleştirmek için doğal bir araç olarak anlaşılmıştır. Zorunlu toprak reformları başlatılmış ve bankacılık, sigorta, dış ticaret, büyük çaplı sanayiler, büyük özel ve yabancı şirketlerin tamamı millileştirilmiştir. Ekonomik programa sosyal, refah, sağlık ve eğitim hizmetlerindeki büyüme eşlik etmiştir. Ayrıca bkz. Sosyalizm ve İslâm.

Arap-İsrail Anlaşmazlıkları: Araplar ve İsrailliler arasında Filistin bölgesi konusunda süren anlaşmazlık. Anlaşmazlığın kökenleri, "Yahudi halkı için ulusal bir yurt" vaat eden Balfour Deklarasyonu (1917) ve İngiliz Mandası dönemindeki Arap-Yahudi çatışmalarına kadar uzanır. İsrail'in 1948'de kuruluşundan bu yana, Araplar ve İsrailliler 1948, 1956, 1967 ve 1973'de savaşa girmişlerdir. 1978'de Mısır ve İsrail bir barış anlaşması imzalamışlardır (Camp David Anlaşmaları). 1982'de İsrail Lübnan'ı işgal etmiştir. Filistinliler, Aralık 1987'de Batı Şeria ve Gazze'ye özgürlük kazandırma girişimi olarak intifadayı başlatırlar. 1988'de Filistin kurtuluş Örgütü (FKÖ) İsrail'le ikili bir devlet çözümüne dayalı bir barış getirme dileğini vurgulamıştır. ABD ve Rusya 1991'de İsrail, Filistinli temsilciler, Suriye, Ürdün ve Lübnan'la birlikte Madrid Barış Görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Bir anlaşmaya varılmamış ve iki yıl sonra Oslo'da İsrailliler ve Filistinliler tarafların belli bir süre içinde meseleleri çözme üzerine uzlaştıkları bir prensip bildirisi imzalamışlardır. Ancak en çetin meseleler -örneğin Kudüs'ün durumu, Filistin devlet sınırları, egemenlik ve suyun kontrolü meseleleri- halen çözülememiş durumdadır. 2000 yılı sonlarına doğru İsrailli şiddet yanlısı general Ariel Şaron'un Kudüs'teki el-Aksa Camisi'ni ziyaret edişine müteakiben ortaya çıkan bir Filistin Devleti çağrıları esnasında yeni bir intifada başlamıştır. Bugüne kadar diğer birçok Arap ulus gayrı resmi ilişkilere sahip olsa da, Ürdün ve Mısır İsrail'le barış anlaşmaları imzalamışlardır. Ayrıca bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü.

Arınma: Gusül; Abdest (vudû').

Aristo: (ö. M.Ö. 322) Mantık, doğa bilimleri, psikoloji, matematik, metafizik ve ahlaka ilişkin eserleri Yunancadan Aramcaya, sonra da 9. yüzyılda Arapçaya çevrilen Yunan düşünür. Ortaçağ boyunca Arap ve İran filozoflarıyla bi-

limadamları tarafından eserleri üzerine şerhler yazılmış ve İslâm dünyasında felsefenin temelini oluşturmuştur. İbn Sina ve İbn Rüşd'ün yanı sıra Farabi'nin Aristo üzerine yapmış olduğu şerhler yaygın olarak okunmuştur. Arapça çevirilerin İbranice ve Latince versiyonları, Batıdaki Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde eğitimin temelini oluşturmuştur. Çünkü 13. yüzyıla kadar Batıda doğrudan Yunancadan yapılan çeviri bulunmamaktadır. İslâm dünyasındaki bazı âlimler, yanlış bir biçimde Aristo'ya bazı Neoplatonik eserleri atfetmişler, bu da beraberinde onun fikirlerine ilişkin bir karışıklığa neden olmuştur. Siyasetinin İslâm dünyasında bilinmediği anlaşılmaktadır; âlimler onun siyasî düşüncesi için retorik ve *Nicomachen Ethics*'ine, bazen de Eflatun'un *Devleti*'ne başvurmuşlardır. Ayrıca bkz. Felsefe.

Aristu: Bakınız. Aristo

Aristutalis: Bakınız. Aristo.

Aritmetik: Bkz. Matematik.

Arkoun, Mohammed: (d. 1928) Çağdaş, Batılı eleştirel yöntemlere dayalı sofistike bir hermenötik kullanarak klasik İslâm'ın dinî, hukukî ve felsefî geleneklerini eleştiriye tâbi tutan Fransız entelektüel. Ortaçağ uzmanı olarak eğitim almış ve 12. yüzyılın Endülüslü düşünürü İbn Tufeyl'den oryantalizme kadar çeşitli konularda yazılar kaleme almıştır. Oldukça etkili *Lectures du Coran* adlı eserinde, vahyi yazılı metin ve tefsirlerden ayırmanın önemini vurgulamaktadır.

Arnavutluk'ta İslâm: Arnavutluk bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Müslüman bir çoğunluğa sahip tek Avrupa ülkesidir. 800 cami ve 360 Bektaşi tekkesine ev sahipliği yapar. Bektaşi tarikatının başındaki kişi, 1928'de Türkiye'den sürgün edilince merkezini Arnavutluk'a taşımıştır. Komünist rejimde Müslüman dinî önderlere işkence edilmiş ve öldürülmüşlerdir. 1967'de devletin resmen ateist olduğunu duyurması, cami ve kiliselerin kapatılıp yok edilmesi ve dinî sembollerin giyilmesine yasak konmasıyla sonuçlanmıştır. Yasak 1990'da kaldırılmıştır; ibadetler başlamış, camiler işlevlerine devam etmiş ve dinî sanat eserlerinin sergilenişine bir dönüş başlamıştır. İslâmî tebliğ organizasyonları ve hayır kurumları camileri restore edip İslâm'a teşvik için finansman sağlamışlar, ancak Kosova'daki Müslümanlar arasındaki huzursuzluk ve ülke içindeki karışıklıklar normal dinî yaşamın eski halline dönüşünü güçleştirmiştir. Ayrıca bkz. Kosova'da İslâm.

Arslan, Şekîb (ö. 194): Dürzî reformist, aktivist ve yazar. İki dünya savaşı arasındaki Arap/İslâm siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. 1914'de *Meclis-i Mebusan*'daki görevinin yanı sıra bir Osmanlı idarecisi olarak görev yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılığı, onu 1916'da Şerif Hüseyin'in Arap isyanına karşı (bu isyan Avrupalı emperyalist güçlerin gelişinin bir işaretidir) karşı çıkışa sevk etmiştir. 1. Dünya Savaşından sonra Cenevre'ye sürgün edilmiş, burada *le Nation Arabe* adlı Avrupa karşıtı dergiyi kurmuştur. İttifak güçlerinin bir savunucusu olarak ölmüştür.

Arzu: Bkz. İrade

Asabe: Hukuk terminolojisinde erkek bir aile üyesinin ölümü üzerine varis olan erkek akrabalar. Veraset sırası genellikle şu şekildedir: Ölen kişinin oğul ve erkek torunları, baba ve erkek kardeşleri, amca ve amcazadeleri, ayrıca ölen kişinin dedesinin soyundan olanlar. Buna ilaveten fizikî yaralanma durumunda, kan parası talep etme hakkına sahip kişileri de ifade eder. Ayrıca bkz. Miras.

Asabiyye: Topluluk şuuru, bağlılık ve birlik üzerine vurguda bulunan sosyal dayanışma. İslâm öncesi dönemde de bi-

linen bu terim, İbn Haldun'un (ö. 1406) *Mukaddime*'sinde popüler hale gelmiştir. Asabiyye, ne zorunlu olarak göçebeliğe ne de kan ilişkisine dayanır. Modern dönemdeki dayanışmaya paralel bir işleve sahiptir. Ayrıca bkz. İbn Haldun, Abdurrahman İbn Muhammed.

Asamble: Bkz. Meclis.

Ashâb: Hz. Muhammed'le yaşadıklarına, onunla etkileşimde olduklarına, onu gördüklerine ya da işittiklerine inanılan kişiler. Sünnî İslâm'da Hz. Muhammed'in yaptıkları hakkında en yetkin kaynaklar ve doğrulukları bakımından normatif örnekler olarak kabul edilip büyük günahlardan uzak ve eleştirinin ötesindedirler. Şiîler ashâbtan büyük bölümünü, ilk imamları Ali İbn Ebi Tâlib'in (d. 661) halifeliğini engellemekten suçlu ve ahlaken kusurlu kabul ederler.

Ashâbu'l-Hadis: Bkz. Ehlu'l-Hadis.

Ashabu'n-Nebî: Bkz. Ashâb.

Askalânî, Ahmed İbn Hacer el-: (ö. 1447): çoğunlukla geniş hacimli *Fethu'l-Bari bi şerhi'l-Buharî* adlı eseriyle tanımış ortaçağ İslâm âlimi. Eseri, İmam Buhari'nin (ö. 870) hadis kitabı üzerine en önemli şerh olarak kabul edilir.

Askerî, Hasan el-: (ö. 874): Oniki imamcı (*İsna Aşeriyye*) Şiilerin 11. İmamı. Medine'de doğmuştur. Babası Ali el-Hadi'nin 868'deki ölümü üzerine İmam olmuştur; İsna Aşeriyye'nin son imamı olan Muhammed adlı bir çocuğu olduğuna inanılır. Katı bir zühd hayatı sürmüş ve Abbasi halifesi tarafından göz hapsinde tutulmuştur. Irak, Samara'da ölmüş ve babasının yanına defnedilmiştir.

Asmalı, Nana: (ö. 1864) Sokoto Halifeliği'nin lideri ve Osman Dan Fadio'nun kızıdır. Babasının eserlerini derleyerek gözden geçirip çevirmiş, Batı Afrika cihâd hareketinin temelinin gelişiminde temel oluşturacak eserler kaleme almıştır. Siyaset yanında ilim ve tasavvufta başat bir figürdür.

Assisi'li Francis: (ö. 1226) Frensizken Mezhebinin kurucusu. Dünya malından feragat etmeyi savunur. 13. yüzyılda Müslümanları Hıristiyanlığa döndürme girişiminde bulunan ilk Avrupalılar arasındadır; Haçlı seferleri sırasında Mısır'a gitmiş ve ikna olmasa da Francis'in zühd ve samimiyetinden etkilenen sultana vaaz etmiştir.

Astroloji: Arapça *ilmun-n-nücum* ya da *ilmu'l-felek*. İlk dönem Arapça kaynaklarda *ilmu'n-nücum*, hem astronomi hem de astrolojiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte ortaçağ kaynaklarında *ilmu'n-nücum* (yıldızlar ilmi) ya da *ilmu'l-felek* (felekler ilmi) yani astrolojiyle, *ilmu'l-heyʾe* (gök ilmi) yani astronomi arasında açık bir ayrım yapılmıştır. Her iki alan da Yunan, Pers ve Hint geleneklerine dayanmaktadır. Astroloji bilim adamları ve din âlimleri tarafından sürekli biçimde eleştiriye tâbi tutulsa da, astrolojik işaretler büyük oranda pozitif ilme dayanan bilgi gerektirdiğinden astronominin gelişimi ve astronomi çalışmaları için kısmen teşvikte bulunulmuştur.

Astronomi: Arapça *ilmu'l-heyʾe*. İslâm dünyasında astronomi Hint, Pers ve Yunanlı unsurlarla birleşmiş ve ikinci yüzyıl astronomu Batlamyus'un sistemi üzerinde çarpıcı geliştirmelerde bulunularak onun üzerine bina edilmiştir. 13. yüzyılda Nasîreddîn Tusî, "Tusî Bileşkesi ya da Çifti" adlı bir matematiksel araç geliştirerek astronomların Batlamyus'un yapmış olduğu gibi düzenli dairesel hareket ilkesini ihlal etmeksizin gözlemlenen gezegen hareketlerini açıklamalarını sağlar. Şam'daki bir caminin saat hakemi olan *ibnu'l-Şatır* (14. yüzyıl) Tusî'nin yeniliklerini daha da ileri taşıyarak iki yüz-

yıl sonra Kopernik'in eserlerinde tekrar görülen Ay ve Merkür için modeller geliştirmiştir.

Asya: Bkz. Orta Asya'da İslâm.

Aşmavî, Muhammed Saîd: (d. 1932) Mısırlı hâkim, entelektüel, eğitimci ve Devlet Güvenlik Mahkemesi eski başkanı. Felsefî, hukukî ve İslâmî konularda birkaç kitap kaleme almıştır. Makaleleri düzenli olarak Mısır'daki dergi ve gazetelerde yayımlanmaktadır. Seküler bir duruşa sahip olup din ve siyasetin ayrılığını savunmaktadır. Siyasal İslâmî hareketlere ilişkin eleştirel görüşler ileri sürmektedir.

Aşura: Hicri takvime göre Muharrem ayının 10. günü. Hz. Muhammed'in torunu ve Şîa'nın 3. İmamı olan Hz. Hüseyin'in 680'de şehit edilişinin yıldönümü. Şiî topluluklar yılda bir kez kendini cezalandırma, pişmanlık ve keder sergileyerek kıyamet günü kurtuluşa bir yardım olması ve onları birleştirmesi amacıyla Hüseyin'in acı çekişi ve şehadetini bir temsil içinde yeniden canlandırırlar. Günümüzde Şiî topluluklar mahrumiyet, mahcubiyet ya da suiistimali deneyimleyerek Hüseyin'in şehadetini adaletsizlik, zorbalık ve zulme karşı bir savaşım paradigması olarak anlamaktadırlar. İran-Irak Savaşında, İran İslâm Devrimi esnasında ve de Lübnan'da büyük bir sembol ve slogana dönüşmüştür.

Aşurhâne: Bkz. Hüseyniyye.

Atabat: Eşikler. Irak'taki mukaddes Şiî kentleri –Necef, Kerbela, Kazımeyn ve Samarra (altı imamın türbelerinin bulunduğu yerler)- önemli ziyaret, ilim ve siyasî faaliyet merkezleridir. Bu türbelerin, özellikle de Kerbela'daki türbenin, ziyaret edilmesinin makbul olduğuna inanılır ve bu şehirler günümüzde bir Şiî ilim mekânı olarak durur.

Atasözü: Bkz. Mesel.

Atatürk, Mustafa Kemal (ö. 1938): Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu. Eski bir tuğgeneral ve Jön Türk'tür. Modern Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Halkın egemenliğine dayalı kapitalist, seküler bir ulus-devlet kurmayı istemiştir. Diğer meseleler yanında eğitim ve cinsiyet eşitsizliğine yönelik kitlesel bir sosyal devrimi yönetmiştir.

Atomculuk: Sünnî ve Şiî kelâmında âlemin iki tür temel varlıktan oluştuğunu benimseyen bir teori. Bu varlıklar, cisimleri oluşturmak için birleşen atomlar ve bu atomların içinde her biri farklı bir karakteristik örneği ya da zıddını içeren arazlardır. Atomlar birçok lahzada var olurken, arazlar bir lahza (an) için var olduklarından sürekli olarak Allah tarafından yeniden yaratılmaları zorunludur.

Attar, Feridüddîn: (ö. 1220): İranlı mutasavvıf şair. Nişapur'da bir eczacı olarak çalışmıştır. İşgalci Moğollar tarafından öldürülmüş olduğu söylenir. Ruhun içteki kemale doğru ilerleyişini aktaran mistik ve epik şiirleri yanında en ünlüsü "*simurg*" (Mantıku't-Tayr-ç.n.) olan şiirleriyle de tanınır. Geniş ölçüde okunan menkıbeler kaleme almış, örnek bir model olarak üzerinde tartışmalar bulunan şehid *el-Hallac*'ı tasvir etmiştir. Fikirleri, ruhun serbest kalışına hayatta içinde küllî ruhun mukim olduğu nefsin bertaraf edilmesiyle ulaşılabileceği görüşünü destekler. Anekdotlar ve didaktik sözlerle dolu canlı betimlemeleri önem taşır. Daha az atıfta bulunulan birçok eserinin otantikliği sorgulanabilir.

Attas, Seyyid Muhammed Nakîb el-: (d. 1931). Malezyalı düşünür. İngiltere'deki Sandhurst Askerî Akademisi ve Malaya Üniversitesi'nde eğitim almıştır. Malay kimliğini savunmuş ve bu düşünceyle 1970'lerde ABIM'e danışman olarak hizmet etmiştir. En çok bilginin İslâmîleştirilmesi üzerine yazdığı kitaplarla ünlüdür. Müslüman zihnin

"düzleştirilmesi"ne yol açan Batılı bir ürün olarak sekülarizmi reddeder. Uluslararası İslâmî Düşünce ve Medeniyet Enstitüsünün (ISTAC) 1987'den bu yana kurucu yöneticisidir. Ayrıca bkz. ABIM.

Avde, Abdülaziz (d. 1948): Fundementalist İslâmî Lider. *Birr el-Sab*'da doğmuş ancak İsrail kurulduktan sonra Gazze'deki Cebeliye'ye yerleşmiştir. Mısır'da Dâru'l-Ulûm'dan mezun olmuştur. Mısır'da en militan fundamentalist gruplara (bazıları Enver Sedat'ın öldürülmesiyle ilişkilidir) yakın olmuştur. 1981'de Gazze'ye dönmüş ve Gazze İslâm Üniversitesi'nde ders vermiştir. Hamas'la birlikte Filistinliler arasında fundamentalist İslâmî ideolojiyi temsil eden ve İsrailli hedeflere karşı şiddet eylemleri gerçekleştiren Filistin İslâmî Cihâd'ının kurucularından birisidir. Avde, 1984'de İsrail kuvvetleri tarafından tutuklanmış ve 1993'de Güney Lübnan'a sınır dışı edilmiştir.

Avempace: Bkz. İbn Bacce.

Averroes: Bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed.

Avicenna: Bkz. İbn Sina, Ebu Ali Hüseyin İbn Abdullah.

Avrupa İslâm Konseyi: Organizasyon 1973'te İslâm merkezleri ve organizasyonlarının Avrupa'daki işlevini koordine için Londra merkezli olarak kurulmuştur. Konsey Müslüman dışişleri bakanlarının bulunduğu bir konferansta benimsenen kararlara uygun olarak kurulmuş ve Suudi Arabistan Kralı Faysal tarafından desteklenmiştir. Uzunca bir süredir direktörlüğünü Salem Azzam yapmaktadır.

Avrupa'da İslâm: 20. yüzyıl sonunda Avrupa'da yaklaşık 18 milyon Müslüman olup yaklaşık dokuzar milyonu kıtanın Batı ve güneydoğu kısımlarında yer almaktadır. En geniş grup Balkan devletlerinde olup dinî, entelektüel, sanatsal ve ticarî seçkinler dâhil tüm sosyal düzeylerden oluşur. Batı Avrupa'da İslâm esasen göçmenlerin, vasıfsız işçilerin, küçük tüccarların ve alt düzey beyaz yakalı işçilerin dinidir; eski kolonilerden çok sayıda insan gelmiş olup çoğu ülke yurttaşı olmasa da küçük sayıda bir mühtedi grup bulunmaktadır. Batı ve Doğu Avrupa arasındaki tarihî husumet, buradaki İslâm tarihinde de aşikârdır. Ortaçağda Batılı Hıristiyan güçler İspanya ve Akdeniz'deki son Müslüman bölgeleri yeniden fethetmişlerdir. 16. ve 17. yüzyılda İslâm'ın son izleri Batı Avrupa'dan silinmiştir. Bu esnada Osmanlı Türkleri 1453'te İstanbul'u fethetmiş ve Balkanlara doğru yayılmışlardır. 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, komünist idarenin hâkimiyeti ve milliyetçiliğin canlanışı, Güneydoğu Avrupa'da İslâm'ın baskı altına alınmasına neden olmuş ve antik mirasıyla altyapısının büyük bölümünü yok etmiştir. Batı Avrupa'ya bir Müslüman göçmen ve mülteci akını oluşarak bugün buradaki tüm ülkelerde dikkat çekici bir Müslüman nüfusa neden olmuştur. Camiler Batı Avrupa'daki en önemli İslâmî eğitim merkezleri olmalarının yanı sıra davet, düğün, sünnet ve yaş günü merasimlerinin gerçekleştiği, danışma ve sosyal hizmetlerin sağlandığı Müslüman toplum merkezleri olarak işlev görmektedirler. Müslümanların çalışmalarının desteklenmesi ve korunması için çok sayıda ulusal ve uluslararası organizasyon kurulmuştur. Başlıca amaçları İslâmî kurallara özel ve genel olarak bağlı kılmak için yasal çoğulculuk ve Müslümanların hakları olmuştur.

Avustralya İslâm Konseyi Federasyonu: Eyalet konseyleri ve yerel birliklerle birlikte eğitim, kültür ve din hizmetlerini sağlamak için 1975'te kurulmuştur. Hem Avustralyalı hem de deniz aşırı organlar için Avustralyalı Müslümanla-

rı temsil eder. Helal hayvan kesimlerini onaylar; yerel dernekler ve imamları destekler. Cami inşası için finansal yardımları kanalize eder.

Avustralya ve Yeni Zelanda'da İslâm: İlk Müslümanlar 19. yüzyıl başlarında develer üzerinde gelmişlerdir. Günümüzde Fiji'den Güney Asyalılar ve Hintlilerle temsil edilse de, % 80'inden fazlası Türk ya da Lübnan kökenlidir. Müslümanlar toplam nüfusun %1-2sini oluşturmaktadır. Çoğunluğu kent merkezlerinde yaşamakta olup işçi sınıfına mensuptur. Yerel İslâmî birlikler ilkin etnik çizgiler boyunca 1950'lerin ortalarında organize edilmişlerdir. Avustralya İslâm Konseyi Federasyonu ve Yeni Zelanda İslâm Birliği Federasyonu eğitim, kültür, toplumsal ve dinî hizmetler, helal kesimin onaylanmasını sağlama ve finansal taleplerle denizaşırı çalışmaların koordinasyonu için kurulmuş ulusal derneklerdir. Bu ülkelerdeki Müslümanlar, gelenek ve yerel olgular arasındaki çatışmalardan kaynaklanan bir ayrım ve negatif genelleme algısıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Awang, Hacı Abdulhadi İbn Hacı: (d. 1947) Malezyalı dinî ve politik aktivist. 1999'dan bu yana Trengganu Başkanı ve Parti Islam Se-Malaysia (PAS) vekili. Malezya'da uzunca bir süredir İslâmî bir devletin kurulmasını destekleme yanında herkes için adalet ve eşitliği savunmaktadır.

Ay: İslâm takvimi, ayın evrelerine göre düzenlemiştir. Hilalin görülüşü, Ramazanda orucun başlangıcını belirtir. Hilalin belirgin biçimde görülüp görülmemesi gerektiği ya da konumunun modern astronomi teknikleri uyarınca önceden tahmin edilip edilemeyeceği bir tartışma konusu olarak kalmaya devam eder. Hilal İslâm'ın sembolü olmuştur.

Ayân ve Eşrâf: Önemli kişiler. Sosyal bir ayrımı belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki dönemlerinde, *ayân* terimi özel olarak saygın yerel kişilikleri ifadede kullanılmaya başlanmıştır. *Eşrâf* sözcüğünün (tekili *şerif*) anlamı bazen Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri belirtmek ya da daha genelde soyluluk ve önem sahibi kişileri belirtmek için İslâm dünyasında zamanla değişime uğramıştır. Günümüzde Türkiye ve İran'da *şerîf* oldukça yüksek sosyal ve ekonomik statüyü belirtirken, *seyyid* Hz. Peygamberin soyundan gelenler için kullanılır. Güney Asya'da terim özel olarak yerli Hintli Müslüman soylara karşı yabancı kökenli Müslümanlar için kullanılır.

Ayasofya Camii: Osmanlı İstanbul'unun büyük emperyal camisi. Aslen Bizans İmparatoru Justinyen tarafından 1537'de inşa edilmiş olan Kutsal Hikmet (*Hagia Sofia*) Kilisesi'dir. 1453'te Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye dönüştürülmüş ve Osmanlılarca geniş ölçüde restore edilmiştir. 1935'de Türkiye Cumhuriyeti tarafından müzeye dönüştürülmüştür. Ayrıca bkz. İstanbul.

Âyât: Bkz. Ayet.

Ayb: Arapça olan sözcük aile yükümlülüklerini yerine getirmekten, bir kadının tahrik edici giysiler giymesi ya da akrabası olmayan erkeklerle beraber görülmesine kadar değişebilen onursuz davranışlardan kaynaklanan "utanç" ya da "kusur"ları belirtir. Yaramaz ya da saygısız çocuklar da sıkça bu güçlü ifadeyle ayıplanır.

Ayet: Genellikle "işaret" olarak çevrilir. Kur'an'ın surelerini oluşturan bölümleri ifade eder. Ayrıca doğada Allah'ın delilleri, nebevî mesajın doğruluğunu tasdik eden mucizeler, genel olarak vahyedilen mesajlar ya da bir suredeki temel bir noktayı ifade için kullanılır. Ayrıca bkz. Kur'an.

Ayete'l-Kürsî: Kur'an'da Bakara suresinin 256. ayeti; Allah'a sığınma ve korunmaya yönelik okunan başlıca ayetlerden biri. Okuyanı şeytandan koruduğuna inanılır; uyumadan önce evin ve ailenin korunması yanında her namazdan sonra cennete ulaşmak için de okunur. Genellikle muskalarda kullanılır. Ayrıca gücü hadislerde övülür.

Ayetullah: Allah'ın ayeti. Oniki imamcı (İsna Aşeriye) Şiîlikte bir şeref payesi. Genel olarak önde gelen fakîhlere verilir. İran'da Kacar döneminin sonlarında unvanın genel bir kullanımı söz konusu olmuştur. Lübnanlı, Pakistanlı ya da Hintli Şiîler arasında kullanılmamaktadır. Irak'taki kullanımı, İran kökenli fakîhlerle sınırlıdır. Bir Ayetullah *merci-i taklîd* olmaya vasıflı bir müctehid olmalı ve kendine tâbi olanlar üzerinde otoritesi bulunmalıdır. Bu unvan 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle hiyerarşik bir statüyü belirttiği devrim sonrası İran'da gitgide yaygınlaşmıştır. Baştaki İranlı ayetullah, daha önce Ayetullah Ruhullah Humeynî tarafından sahip olunan zamansal ve manevî gücü yansıtan *Ayetullah el-Uzmâ* olarak bilinir. Ayrıca bkz. Mercî-i Taklîd; Müçtehid, Şiî İslâm.

Ayn Calut: Geleneğe göre Filistin'de Davud'un Calut'u öldürdüğü bölge. Haçlı kroniklerine göre Selahaddin ve Frankların orduları 1183'de burada karşılıklı olarak kamp kurmuşlar ancak çarpışmadan ayrılmışlardır. 1260'da Mısırlı Memlukler ve Moğollar yine burada savaşmış ve Moğollar ilk yenilgilerini tadarak hanedanları yok olmaya başlamıştır. Arap ve kısmen de Mısır kronikleri, bu galibiyeti İslâmîyet'in ve Kahire'nin Moğolların elinden kurtuluşu açısından dönüm noktası kabul ederler. Memluklerin zaferi, 1291'e doğru geride kalan Hıristiyan Haçlı devletlerinin kovulmasıyla sonuçlanmış ve Memluk İmparatorluğu'nun sınırlarını Mısır ve Suriye'yi birleştirecek kadar genişletmiştir.

Ayn, el-: Bkz. Nazar.

Ayodha (Ayudiye) Vakası: Aralık 1992'de Ayodha'daki Babri Mescidi'nin yıkılması. Ayodha Kuzey Hindistan'daki antik bir kent olup önemli bir ziyaret mekânıdır. 1528'de Moğol fatihi Babür tarafından muhtemelen Rama'nın doğduğu yerdeki yıkık bir mabedin üzerine bir cami inşa edilmiştir. Cami Hindistan'ın bağımsızlığından (1947) sonra Hinduların mabedi yeniden inşa etme kampanyalarının bir odağı haline gelmiştir. Hindu militanların Babri Mescidi'ni yıkmada başarılı olmalarını Kuzey Hindistan ve Bombay'da Hindu Müslümanların isyanları izler. Bu olay Hindu milliyetçi Bharatiya Jnata Partisi'nin ün kazanmasına yardım etmiştir.

Azad, Ebu'l-Kelâm: (ö. 1958): Hindistanlı Müslüman düşünür. İslâmî eğitim almış ve daha küçük yaştayken bir dahî kabul edilmiştir. Kalküta'da bir gazeteciyken İngilizlere karşı pasif bir İslâmî direnişin dinî bir görev olduğunu öne sürmüştür. Sonunda güçlerini Gandi'yle birleştirmiştir. Birçok kez İngilizler tarafından hapsedilmiş ve yaşamının yedide birini zindanda geçirmiştir. Hindistan Milli Kongresi'nin (1940) başkanlığını yapmıştır. 1947'de Hindistan hükümetine eğitim bakanı olarak katılmış ve sonra başkan yardımcısı olmuştur. Ayrıca bkz. *Tercümanu'l-Kur'an*.

Azerbaycan'da İslâm: Rus İmparatorluğu tarafından 1800lerin başında fethedilen Azerbaycan, 1918'e kadar Rus idaresinde kalmıştır. İlk Azerbaycan Cumhuriyeti (1918–20), din özgürlüğünü garanti eden seküler bir devlettir; Kızıl Ordu tarafından ele geçirilmiş ve 1991'de bağımsızlığını ilan edene kadar Sovyet idaresinde kalmıştır. 8 milyon nüfusunun %94'ü Müslümandır; %6'lık nüfus ise çeşitli Hıristiyan mezheplerine mensuptur. Kasım 1995'te anayasa kabul

edilmiş ve 125 sandalyeli Milli Meclis kurulmuştur; meclis üyeleri 5 yıl görev yapar. Devlet başkanlığını 18 Haziran 1993'ten itibaren Haydar Aliyev yürütmüştür. Ayrıca bkz. Orta Asya'da İslâm.

Azınlıklar: Gayrimüslim toplumlardaki Müslüman azınlıklar. Dünya genelindeki 1.2 milyar Müslümanın üçte birinden fazlası, siyasî ve dinî azınlık olarak yaşamaktadır. İslâm tarihinin başlangıcında Müslüman azınlıklara izlemeleri için iki model sunulur: Zulme uğrayan Müslümanların hicret etme seçiminde bulunduğu Mekke modeli ve Müslüman azınlığın Hıristiyan çoğunluk arasında bir hoşgörü ve barış içinde birlikte yaşama halinde olduğu Habeşistan modeli. Modern dünyada azınlık olarak yaşayan Müslümanlar, kendilerini dünya genelindeki İslâm ailesinin parçası kabul etmektedirler.

Azınlıklar: Müslüman toplumlardaki gayrimüslim azınlıklar. Müslüman toplumlardaki gayrimüslim azınlıkların statü ve muameleleri, zaman ve mekâna göre farklılık arz etmiştir. Bir koruma mukavelesi (*zimme*), Müslüman yönetime boyun eğme karşılığında yaşam, can, mal, hareket ve dinî uygulama özgürlüğü sağlamıştır. Bununla birlikte uygulama ekonomik ve siyasî koşullarla yakından alakalı olmuş ancak daima kanunlara uyumlu olmamıştır; doğru davranıştan sapma olarak kabul edilse de gayrimüslimlere yönelik tarihte ayrımlar da söz konusu olmuştur. Modern dünyada bazı reformcular, geleneksel zımmî düzenlemelerinin yeniden uygulanması çağrısında bulunmuşlardır; diğerleri Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında tam bir hukukî ve siyasî eşitlik çağrısında bulunmuşlardır. Ayrıca bkz. *Ehlü'l-Kitab*; Zımmî; Mevâlî.

Azl: Bkz. Doğum kontrolü/gebelik önleme.

- B -

Bâb-ı Âli: Yüce Osmanlı Devleti'nin merkezi. Sultanın sarayı, mahkemesi ve idaresini ifade eder; başlangıçta vezir-i azamın ikamet ettiği mekân için kullanılmıştır. Bâb-ı Âli Dâhiliye Nazırlığı, Hariciye Nazırlığı, Reisü'l-Küttaplık ve Devlet Şûrâsı'na ev sahipliği yapmıştır.

Bab: Bkz. Şîrâzî, Seyyid Ali Muhammed.

Baba: Bkz. Ebu.

Bâbîlik: 19. yüzyılda İran'da radikal dinî ve toplumsal değişiklik amacıyla kendisinin Kur'an'ın "batınî" bilgisinin kapısı (*bâb*) olduğunu öne süren Seyyid Ali Muhammed Şîrâzî (ö. 1850) tarafından kurulmuş askerî bir mehdîlik hareketi. Babilik, tüccarlar ve hükümet yetkilileri tarafından desteklenen kitlesel bir harekete dönüşmüştür. 1845-46'da gelmesi beklenen Mehdî-i Muntazar'ın yakında gerçekleşecek zuhuruna yönelik askerî hazırlık ve şeriatın katı bir şekilde uygulanmasını amaçlamıştır. Bâb, Mehdî olduğu iddiası nedeniyle yakalanıp hapsedilmiştir. Bâbîlik Kur'an emirlerini nesheder. Devlet Bâbîlikle savaşmış ve birçok liderini öldürmüştür. Bâb 1850'de idam edilmiş ve geride kendisini izleyenlerce vahiy olduğuna inanılan çok sayıda eser bırakmıştır. Bâbîliğin öğretileri daha sonra Bahaî Hareketi tarafından yeniden oluşturulmuştur. Çoğu Müslüman, bu hareketi heretik olmayla suçlar. Ayrıca bkz. Şîrâzî, Seyyid Ali Muhammed.

Babür, Zahireddin Muhammed: Hindistan'ın ilk Mugal emiri (1526-30 yılları arasında emirlik yapmıştır). Timur soyundan gelmiş ve yaşamının büyük bölümünde Orta Asya'daki aile mülkleri için savaşmıştır. Hindistan'a bir müttefik ve savaşçı olarak davet edilmiş, Delhi'yi işgal ederek (1526) Mugal (Babür) Hanedanı'nı başlatmıştır. Türkçe şiirler yazmış ve ilk büyük Müslüman otobiyografisi olan *Babürname*'yi kaleme almıştır.

Bağdat Nizamiye Medresesi: Bkz. Medrese-i Nizamiye.

Bağdat: Barış kenti olarak da bilinir. Abbasi Halifesi el-Mansur tarafından 762'de kurulmuştur. 1258'e kadar Abbasilerin başkenti olmuştur; Ortadoğu'daki en geniş kent olmasının yanı sıra bir uluslararası ticaret, tıp, bölgelerarası iletişim, göç ve sanayi merkezi haline gelmiştir. Çeşitli dinî ve etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Araplarla Arap olmayanları birleştirmiştir. Zenginliğin, Arap emperyal otoritesinin, halifeliğin yüceliğinin ve İslâm medeniyetinin sembolüdür. Aramca ve Yunanca eserlerin Arapçaya çevrilip bilimsel çalışmaların gerçekleştirildiği bir merkez olan *Beytü'l-Hikme* buradadır. Abbasi halifeliğinin düşüşünden sonra, dinî ve Arap edebiyatı çalışmalarının başkenti olarak konumunu muhafaza etmiştir. Günümüzde Irak'ın başkentidir.

Bağımsız akıl yürütme: Bkz. İçtihad

Bağışlanma: Bkz. Tevbe.

Bahaî: İranlı Mirza Hüseyin Ali Nuri'yi (ö. 1892) izleyenlere verilen ad. Bahaîler, Tanrı'nın insanları asla rehbersiz bırakmayacağı iddiasına dayalı olarak Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna, devam eden vahye ve vahiyle ilahî

tecellilerin gerçekleştiği daimi bir sürece inanırlar. Bahaîler Tanrı'nın, insanlığın ve dinin birliğine inanırlar. Dünya genelinde bu inanca sahip yaklaşık 5 milyon kişi bulunmaktadır; en geniş topluluk Hindistan'dadır. Çoğu Müslüman tarafından Bahaî hareketi küfür kabul edilir. Ayrıca bkz. Bâbîlik; Bahâullah.

Bahâullah: (ö. 1892) (Allah'ın güzelliği) Bu unvan, Bahâî inancının kurucu önderi olan Mirza Hüseyin Ali Nuri tarafından kullanılmıştır. Önceleri Bâbî hareketinin bir mensubuyken, bu durum onun yakalanıp sürgün edilmesine yol açmıştır. 1853–63 yılları arasında rüyalar görmüş, 1863–68 yılları arasındaki dönemde devlet başkanlarına bir dizi mektup gönderme yoluyla misyonunu duyurmuştur. Takipçileri onun eserlerini Farsça ve Arapça vahiyler olarak kabul ederler. Bir liderlik anlaşmazlığı sonrasında Bâbî hareketiyle bağlarını koparır ve Bâb'ın kendisini gelecekteki elçi olarak müjdelediğini iddia eder. Dünyayı birliğe, bir dünya mahkemesi kurulmasına, evrensel bir yardımcı dilin benimsenmesine ve tüm dinlerin aynı Tanrı'dan gelip tarihsel, dilsel ve sosyal faktörler sonucu kimi farklılıklarla aynı aslî hakikati öğrettikleri inancına çağırmıştır. İran'da küfürle itham edilmiş ve Osmanlılar tarafından Akra'ya sürgün edilmiştir. Mezarı buradadır. Ayrıca bkz. Bahaî.

Bahîra: Hz. Muhammed henüz bir çocukken onda peygamberlik alametlerini fark ettiğine inanılan Süryani rahibi. Bahîra Hz. Muhammed'in nübüvvetinin, Musa ve İsa'nın nübüvvetinin devamı olduğunu ve onun mesajının Yahudi ve Hıristiyan kitaplarının bir süreği olduğunu tasdik etmiştir.

Bahisatu'l-Bediye: Bkz. Nasif, Melek Hıfni.

Bahşiş: Hizmet karşılığı verilen hediye (ödeme değil). Yaygın olarak çevrildiği biçimiyle "rüşvet" değildir. Farsça "vermek" kökünden türemiştir. Tasavvufta Allah'ın, kendisine ibadet edenlere verdiği hediyeler anlamının yanı sıra bir üst tarafından astına verilen bir hediye anlamında Farsça, Türkçe ve Güney Asya'daki Müslüman dillerinde kullanılmıştır.

Bakara, el-: İnek. Kur'an'ın ikinci suresinin adı. Adını Musa'nın İsrailoğullarına Allah'ın onlara bir kurban kesmelerini emredişinin dile getirildiği 67. ayetten alır. Surenin teması, ilahî kılavuzluktur.

Bakır, Muhammed el-: (ö.732–43) 5. Şiî İmam. (Bilgiyi) "açan" ya da "ayıran" anlamında *el-Bakır* olarak adlandırılmıştır. Diğerlerinden ayrı olan İmamî Şîası fıkhı ve düşüncesini öğretmeye başlar. İmamın yetkisine vurguda bulunarak bireysel ussallaştırmaya karşı çıkmıştır. Şiî olmayanlarca bir âlim ve selef olarak saygı görmüştür. Kişisel açıdan zahid, siyasî açıdan suskuncu (*quietist*) olup Emevilere karşı başkaldırıları desteklememiş ancak imametin açıkça Allah tarafından verildiğini kabul etmiştir. Başkaldırısı, başarısız olan üvey kardeşi Zeyd ve ilk Abbasi güçlerince siyasî açıdan gölgede bırakılmıştır. Kimi aşırı uçtaki Şiî gruplar, onun imametini öne sürmüşlerdir. Ölüm şekli ve tarihi tartışmalıdır; Emevilerce ya da imamet için rakiplerince zehirlendiği kaydedilmektedir. Medine'ye defnedilmiştir.

Bâkî, el-: Ebedî. Sonsuz olan. Allah'ın 99 güzel isminden (Esmau'l-Hüsna-ç.n.) biri. Allah'ın el-Bâkî olarak nitelendirilmesi, tasavvuftaki nefsin yok olup (*fenâ*) O'nunla yer değiştirmesinin (*bekâ*) gerçekleştiği *marifet* sürecinde apaçıktır.

Bakillânî, Ebubekir Muhammed el-: (ö. 1013) Iraklı Eş'arî kelâmcısı ve Malikî fakîhi. Kendi doktrinel katkısını ayırt etmek güç olsa da, Eş'arî kelâmının propagandasına aracılık etmiştir. Buveyhî ve Bizans saraylarında münazaralarda

bulunmuştur. Buveyhî emirinin oğlu Samsamu'd-Devle'ye hoca olarak tayin edilmiştir. Apolojetik mucize doktrinin nübüvvet kanıtı olduğunu, Kur'an'ın mahlûk olmadığını, vesileyi ve Allah'ın görülmesinin (ru'yet) imkânını desteklemiştir. Kur'an'ın şiire olan üstünlüğü üzerine büyük bir eser kaleme almış ve Kur'anî icâz doktrininin retorik figürlere bağlı olmayıp Kur'an'ın yapısal düzeninin bir parçası olduğunu öne sürmüştür.

Bakkâî el-Kunti, Ahmad el- (ö. 1865): Batı Afrikalı dinî ve politik lider. Tehditkâr Hıristiyan Avrupalı varlığına yönelik uzlaşmacı bir duruş için kolonyal Batı Sudan'daki son büyük sözcülerden birisi. Nüfuzu ve dinî etkisi Kadirî tarikatının yanı sıra Timbuktu bölgesinin ekonomik varlığıyla iç içe geçmiş büyük Kunta şeyhlerinden sonuncusu. Geniş terekesi, aşağıdaki üç ana konuyla alakalı olarak 19. yüzyıl Batı Afrika'sının siyasî ve dinî düşüncesine ender ve ayrıntılı bir bakış sunmaktadır: Sahel ve Sudan topluluklarında imamet/halifeliğin doğası, yaklaşan Hıristiyan güçleriyle alakalı sorunlar ve tarikatlara bağlılığın artan politizasyonu.

Bâliğ: Hukuk terminolojisinde olgunluğa ulaşmış ve hukuk nazarında tam bir sorumluluğa sahip kişiyi belirtir. Hukuk teorisyenleri hem erkek hem de kadınlar için bu hale erişmeye yönelik farklı yaş ve kriterler öne sürerler.

Balkan Devletlerinde İslâm: Yaklaşık on farklı dili konuşan çeşitli etnik grupların oluşturduğu Macaristan, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve eski Yugoslavya'nın da içinde yer aldığı Balkan devletlerindeki Müslüman nüfusu. Sosyal ve siyasî koşullar, her bir devletin ardıl rejimleri tarafından benimsenmiş ideoloji ve nüfus büyüklüğüne göre çeşitlilik gösterir. Çoğunluğu Hanefî mezhebini benimsemiş Sünnîlerdir. Nüfus üç kökene dayandırılabilir: Osmanlı fetihleri ya da sonrasında gelip Türkçe konuşan yerleşimciler; bölgede Osmanlı gücü tarafından yerleştirilen İslâm âleminin farklı bölgelerine mensup kişiler; İslâm'ı seçen yerli halk. İslâmiyet'i seçme en çok Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit'te yaygındır. Osmanlı döneminde Müslümanlar ayrıcalıklı bir statüye sahip olmuşlardır. Çünkü gayrimüslimler tam vatandaşlığa kabul edilmemiştir. Hıristiyanlığın yeniden hâkim oluşuyla Müslümanların sayısı tüm bölgelerde azalmış, ancak Arnavutluk'ta baskın Doğu Ortodoks ya da Katolik topluluklarda ikinci derecede bir dinî ya da etnik azınlığa dönüşmüşlerdir.

Balya İbn Malkân: Bkz. Hızır.

Bangladeş'te İslâm: Bangladeş'teki nüfusun %85'i Sünnî Müslümanlardan oluşur: geri kalanlar çoğunlukla Hindu'dur. İslâm ülkeye M.S. 1200 civarında Türk fatihlerle ulaşır; bölge 1576'da Moğollarca fethedilir. İngilizlerin 1747'deki gelişine kadar idare Moğolların hâkimiyetinde kalmıştır. Hindistan İngiltere'den bağımsızlığını elde eder etmez (1947) dinî hatlarla Hindistan ve Pakistan olarak ikiye bölünür; Doğu Bengal, Pakistan'a ait bir bölge haline gelir. Batı Pakistan'daki ekonomik ve siyasî eşitsizlik, kırgınlığa yol açmıştır. 1971'de ayrılıkçı Avami Birliği'nin başı çektiği bir ayaklanma, bağımsız Bangladeş'i doğurur. Tek meclisli milli meclis, 300'ü oyla seçilip 30'u ise kadınlara ayrılmış olan 330 sandalyeye sahiptir; milletvekilleri 5 yıl görev yapar.

Bankacılık (İslâmî): İslâmî bankacılık, şeriattan esinlenen faizsiz bankacılıktır. Kullanım biçimlerinden bazıları *mudarebe* (kar paylaşımı), *murabaha* (sonradan daha yüksek bir fiyatla satış öncesinde peşin alım) , *icara* (leasing ya da uzun vadeli kredi) ve *müşareke*'dir (öz sermaye paylaşımı). İlk modern banka-

cılık kurumları, 1950'lerde Pakistan'daki çiftçi kredi birlikleri ve Mısır'daki Mit Ghamr Tasarruf Bankası'dır (1963). İran körfezindeki petrol gelirleri ve büyüyen ekonomiler yoluyla ekonomik ve finansal alanı da içine alan tüm alanlarda İslâmî değerlerin yerleştirilmesine yönelik artan arzu nedeniyle, 1970'lerde büyük bir genişleme gerçekleşmiştir. Körfezin ticarî alakaları, İslâm dünyasının ötesinde Batıya doğru yayılan İslâmî bankacılık hareketini desteklemiştir. İslâmî bankacılık özellikle Malezya ve Endonezya'da güçlüdür. İslâmî finansal araçlar, uluslararası olarak hatta Müslüman olmayan ülkelerde bile gitgide kabul görmeye başlamıştır. 1980'lerde İran ve Pakistan'da finansal sistem, İslâmî kurallarla uyumlu kılmak için yeniden düzenlenmiştir. Bkz. Ekonomi (İslâmî), İslâmî Gelişim Bankası.

Baravî, Şeyh Ömer Uveys el-: Bkz. Üveysî Tarikatı.

Barelvî, Seyyid Ahmed Rıza Han: (ö. 1831) Kuzey Hindistanlı reformcu ve aktivist. Eğitimli ve soyludur. 1806'dan 1811'e kadar Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ailesiyle ilişkilendirilir. Tasavvuf, Şîa düşüncesi ve tevhîdi kapsadığı söylenen örf kökenli uygulamalara karşı çıkmıştır. Pencap'taki Sih egemenliğine karşı çarpışmak için kitlesel tabanlı bir cihâd hareketi başlatmıştır. Sihlere karşı cihâd yürütürken, 600 kadar takipçisiyle Balakot'ta (kuzeyBatı sınır Bölgesi, Pakistan) şehit olmuştur. Seyyid Ahmed Şehid olarak bilinir. Ayrıca bkz. Ehlü's-Sünnet ve'l-Cemaat.

Barelvî: Bkz. Ehlu's-Sünnet ve'l Cemâat.

Barmakiler: Abbasi isyanı döneminde Batıya göç eden Horasan'ın Belh kentinden güçlü bir aile (aslen Budist rahiplerdir). İçlerinden generaller, bölge valileri ve şehzade lalaları çıkmıştır. Önemli bürokrat (*küttab*) baskı gruplarının liderleri olmuşlardır. Harun el-Reşid'i 786'da tahta taşıyan darbeden geniş ölçüde sorumlulardır. Abbasi yönetiminin merkezileşmesinden de sorumludurlar. Ancak güçleri büyük oranda halifenin hoşnutluğuna dayanmakta olup 803 yılında Reşid ailenin önde gelen üyelerini idam ettirmiştir. Bağımsız bir askerî destek eksikliğiyle birlikte Reşid'in yerine kimin geçeceği konusundaki anlaşmazlık, ailenin düşüşüne yol açmıştır.

Basmacılar: Eşkıya. Terim Sovyetler tarafından Rus Devrimi ve 1930'lu yıllar arasında Orta Asya'da faal olan Müslüman muhalifler için kullanılmıştır. Basmacılar birleşik bir hareket olarak işlev görmeyen ve kendilerine bu aşağılayıcı ismi uygun bulmayan tamamen farklı gruplardan oluşur. Sovyetler, Kızıl Ordu ile Orta Asya'da gücünü pekiştirince hızla önlerini almak için Basmacıların dâhili birimlerini kendi çıkarı için kullanabilmiştir. Genel olarak Orta Asya'da yabancı idareye karşı duruş mirası devralmışlardır; ancak düzensiz yapıda ve bölünmüş olup harici güçler tarafından kolayca manipüle edilebilirler. Ayrıca bkz. Orta Asya'da İslâm.

Bast: Manevî genişlik. Manevî arayıştaki kişinin ilahî huzuru doğrudan hissettiği ve onu ansızın yakalayan derin istem dışı manevî hal. Sufilerce kendileri ile Allah arasındaki perdeler ile kaldırıldığında ortaya çıkan hal olarak tanımlanır. Allah'ın rahmet, rıza ve kabulünün bir işareti olarak alınır. Zevk, vecd, ümit ve merhamet hissine eşlik eder. Karşıt hali *kabz*'dır (sıkışma). Terminoloji Kur'an'daki bir ayete dayanır: "*Kim Allah'a güzel bir şekilde borç verecek? Allah böyle birinin verdiğini birçok kez katlayarak artıracaktır. Allah, kabz haliyle kısar, bast haliyle açıp genişletir. Ve yalnız O'na döndürülürsünüz.*" (Bakara, 245). Ayrıca bkz. Kabz; Sufizm.

Başkan: Bkz. Reis.

Batı Dünya İslâm Toplumu: 1976'da ananakım Sünnî İslâm'la daha yakın bir bağlantı kurma adına siyahî Müslümanların ırkçı üstünlük ve milliyetçiliğinden ayrılan Warith Deen Muhammed liderliğindeki reformist grup. Global bir ölçekte İslâm'a ve uygulamalarına ilişkin uluslararası bilinci artırmayı amaçlamıştır. 1978'de adını Amerikan Müslüman Misyonu olarak değiştirmiştir. Ayrıca bkz. Amerikan Müslüman Misyonu; Nation of Islam.

Batı Şeria ve Gazze'de İslâm: 1952'de Ürdün tarafından alınan ve 1967'de İsrail'e bırakılan Ürdün Nehri'nin Batı yakasıyla aynı yıl İsrail'in Mısır'dan aldığı Akdeniz kıyısındaki dar bir toprak şeridini de içeren Filistin bölgeleri. "Filistin Varlığı" kabul edilmişler ve bir Filistin devletinin kurulması için müzakerelerin temeli olmuşlardır. Tarihî açıdan Filistin'in yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Gazze nüfusunun % 99'u Sünnî Müslüman ve % 7'si Hıristiyan'dır; Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün % 75'i Sünnî Müslüman, % 17'si Yahudi ve % 8'i de Hıristiyan ya da diğer din mensuplarıdır. 1967'de İsrail tarafından askerî idarenin dayatılmasından bu yana Filistinlilerin sivil ve siyasî hakları inkâr edilmiş, İsrail İsrailli vatandaşlara (2002'de 250.000 kadar) yerleşim yerleri oluşturmak için işgal altındaki toprakların önemli bölümünü müsadere etmiş, su kaynaklarının yönünü değiştirmiş ve Doğu Kudüs'ü ilhak etmiştir; bu eylemlerin tümü uluslararası kanunları ihlâldir. Doğu Kudüs dâhil Batı Şeria ve Gazze şeridi uluslararası hukuk uyarınca işgal edilmiş bölge kabul edilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 (1967) ve 338 (1973) kararları İsrail'i bu bölgelerden çekilmeye çağırmaktadır. Ayrıca bkz. Arap İsrail Anlaşmazlığı; Kudüs.

Batılılaşma: Batılı kanun modelleri, siyasî sistemleri, maliye, giyim, dil, eğitim, fikir ve davranışların ardından ekonomik, hukukî, sosyal, kültürel ve siyasî modernizasyon ve gelişimi belirtir. Tipik olarak İslâm dünyası genelinde Avrupa koloni faaliyetlerine eşlik etmiş ve yerel dillerin, kültürün, ekonomik ve sosyal yapıların değersizleştirilmesinin yanı sıra yabancılaşma, marjinalizasyon ve yerleşmiş kültürel kimlik kaybıyla sonuçlanmıştır. Siyasî başarısızlıklar yanında gelişim, kamu düzeni ve modernizasyona ulaşmada da başarısızlık olduğu çıkarımında bulunmuşlar ve dinî-kültürel diriliş, İslâm'a ve beraberindeki kültürel değerlere daha otantik ve tarihî açıdan güçlü bir hüviyete dönüş çağrısında bulunmuşlardır.

Bâtın: İç, içteki, gizli, sır. Şiî, İsmailî ve tasavvufî düşüncede Kur'an'ın iki cihete sahip olduğu kabul edilir: *zâhirî* ya da görünür anlam ve *bâtınî* ya da gizli anlam. Genelde anlam alegorik ya da semboliktir (*bâtınî*). Kur'an'ın görünür anlamlarına geleneksel tefsir disiplini yordamıyla ulaşılırken *bâtın* yalnızca te'vil olarak bilinen hermenötik süreç yoluyla bilinebilir. Kur'an ayetlerindeki bâtınî anlam kavramı, Allah'ın *el-Bâtın* sıfatıyla (Kur'an, 57: 3) bağlantılıdır; Allah yaratılmış âlemi var eden mutlak olarak zuhur etmemiş varlıktır. İsmailîler muhtemelen vahyin ezoterik yorumlarını tercih etmeleri nedeniyle *Bâtınîler* olarak da bilinirler.

Bâtınî: Bkz. Bâtın; İsmailîler.

Baybars I: Mısır'ın üçüncü Memluk Sultanı (saltanatı 1260–77). Son Eyyubî emirinin asker olan Türk kölesi. 9. Louis'nin Haçlı seferlerinde (Mansura, Mısır, 1250) ve Moğollara (Ayn Calut, Suriye, 1260) karşı zafer kazanmış ve güç kullanarak Mısır tahtını ele geçirmiştir. Moğolları birkaç kez bozguna uğratmış, Haşhaşîleri bastırmış, birçok haçlı bölgesini yeniden fethetmiş ve Mısır'ın kontrolünü Anadolu ve Nubia'ya kadar genişletmiştir. Memluklerin İslâmî meş-

ruiyetini desteklemek için "gölge" Abbasi halifeliğini kurmuş (dünya genelinde kabul görmemiştir) ve etkin bir askerî mekanizma, eğitim programı ve gizli servis oluşturmuştur. Toprak yönetimi ve hukuku merkezileştirmiş, Moğol diplomasisi ve Hint ticaretini teşvik etmiştir. Popüler bir epik roman olan Sîret-i Baybars'a ilham olmuştur.

Bâyezîd: Bkz. Bistâmî, Ebu Yezîd el-.

Bayram: Bkz. Îd el-Eza; Îd el-Fıtr.

Bayramî Tarikatı: 15. yüzyılda Hacı Bayram Veli tarafından kurulan Türk tarikatı. Müntesipleri İsna Aşeriyeci Şiî geleneği Vahdet-i Vücûd doktrininin uç bir yorumunu benimsemişlerdir. Zikri, belirgin bir giyinme biçimini ve tasavvufun çoğu zâhirî ziynetlerini reddetmişlerdir. İzleri Balkanlar'da halen var olsa da 20. yüzyılda esasen Türkiye Cumhuriyeti'nin tarikatları yasaklamasıyla ortadan kaldırılmıştır.

Bayramlar: Bkz. Aşura; Mevlid; Mevlidi'l-Hüseyn; Mevlidi'n-Nebî.

Bâzâr: Farsça pazar ya da dükkân. Pazar ahlâkî ticarî uygulamalar, âdil fiyatlar, kabul edilmiş adalet, kamu yararına hizmetlerin gerçekleştirilmesi ve yargı görevlileri, yargıçlar ve uzmanlarca dinî hukukta İslâm ticaret kanunlarının uygulanması için şahsî ve ahlâkî bir savaşım (*cihâd*) mekânıdır. Loncalar, camiler ve dinî halkalar gibi pazarla bağlantılı kredi sistemi ve sosyal kurumlar, bu kurumların toplum içinde ekonomik rolün yanı sıra etkin bir sosyal, kültürel, siyasî bir rol oynamalarını sağlar. Pazarlar eşyaların arza sunumu ve itimadın genişlemesi için ekonomide, özellikle de geleneksel tarım ve zanaat sistemlerinde merkezîdir.

Bâzârîler: İran'ın geleneksel orta sınıfının küçük dükkân sahibi/ tüccar sektörü. Tarihte çeşitli dinî organizasyonlara katılmış ve bunları desteklemişlerdir. Ayrıca camiler, eğitim programları ve pazar yerini etkileyen devlet siyasetine karşı seslerini yükselten dinî liderleri finanse etmişlerdir. 1870'lerin Tütün Devrimi, 1905 Anayasal Devrimi, Musaddık'ın 1950'lerdeki Şah'a karşı koalisyonu ve 1979 İslâm Devrimi'ni desteklemek için ekonomik güçleri ve geniş halk tabanını kullanarak güçlerini ulemayla birleştirmişlerdir. Bu eylemlerin tümü, devletin Batı ilgisine olan destek ve korumasına – bu destek İran halkı ve İslâm'ın çıkarlarına zarar vermiştir- karşı çıkmıştır.

Bedeve: Bkz. Bedevî.

Bedevî, es-Seyyid Ahmed: (ö. 1276): Mısır'daki en büyük dört tarikattan biri olan Ahmediye'nin Fas doğumlu kurucusu. Ahmed er-Rufaî, Abdulkadir Geylanî ve diğer tarikatlardan etkilenmiştir. Kendisine Mısır'a gitmesi gerektiğinin söylendiği bir rüya görür. Mısır'da birçok müntesibi olacak ve söylendiğine göre birçok keramet gösterecektir. Haçlılarla savaşmıştır. Yılda bir kez kutlanan doğum günü (*mevlîd*), Mısır'daki en popüler törenler arasındadır. 19. yüzyıl başlarında onuruna Nil deltasının tarımsal devriyle tesadüf eden üç şölen tertip edilmektedir. Kabri üzerine inşa edilen türbe ve cami, inananlar için popüler ziyaret mekânlarıdır.

Bedevî: Göçebeler ya da çöl sakinleri. Adları Arapçada " çölde yaşayan kişi" anlamındaki *bediyye*'den türemiş olup, bazen genel olarak Batı ve Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar herhangi bir çöl sakinini ifade etmede, ancak daha özelde Orta Arabistan'ın yerleşik biçimde organize olmamış göçebeleri ya da bunların soyundan gelenleri ifadede kullanılır. Kültürel açıdan zengin bir toplumdan gelen bedevîler, karmaşık sözlü gelenekleri ve aruz şiiri ile ünlüdürler. 1950'lere kadar geleneksel bedevî toplumu, Arabistan Yarımadası nüfu-

sunun %25'ini oluşturmaktadırlar. Günümüzde Suudi Hükümetinin yerleşim politikaları, Krallık'taki göçebe nüfusun büyük bir bölümünü modern kent ve kasabalara yerleştirmiş ve onları yerleşik ekonomiye dâhil etmiştir.

Bedir Savaşı: 624'de Hz. Muhammed ve ashabı ile Ebu Süfyan komutasındaki daha kalabalık Mekke ordusu arasındaki savaş. Bu savaş, Müslümanların sayısı az olmasına karşın putperestlik ve inançsızlığa karşı bir zafer sembolü, ilahî lütuf ve inayetin bir göstergesi olarak görülür. Mısırlılar, 1973'teki Mısır – İsrail savaşında kod adı olarak "Bedr Operasyonu"nu kullanmışlardır.

Beheştî, Muhammed Hüseyin: (ö. 1981) Önde gelen Şiî entelektüel, din adamı ve siyasî modernizasyoncu. 1979'daki İslâm Devrimi sonrasında, *velayet-i fakîh* konsolidasyonuna aracılık etmiştir. İran Devrim Konseyinin lideridir. İslâm Cumhuriyet Partisinin (IRP) kurucusu ve genel sekreteridir. İslâm'la liberal demokrasi, milliyetçilik ve sosyalizmi bağdaştırma çabalarını reddetmiş, Humeynî'nin "velâyet-i fakîh" doktriniyle temsil edilen tamamen İslâmî bir alternatifi benimsemiştir. IRP genel merkezinin bombalanması esnasında öldürülmüştür.

Bekâ: Allah'la kalma ya da O'nunla olma. Sufîler tarafından nefsin yok edilmesini (*fenâ*) izleyen ruhun kemâl halini belirtmek için kullanılır. Bu da zikreden kişinin nihaî amacıdır. Ayrıca sufîlerce arzu edilen tevhîdde (Allah'ın birliği), ölümsüzlük ya da var olmayı belirtir.

Bekleme Dönemi: Bkz. İddet.

Bekrî, Mustafa İbn Kemâleddîn el-: (ö. 1748): Halvetiyye mürşidlerinden. Talebeleri, özellikle de Muhammed el-Hıfnî ve Muhammed el-Semmanî yoluyla, bilhassa Afrika'daki İslâmî ıslahat hareketleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Dımaşk'ta doğmuş ve zamanının çoğunu Kudüs ve Kahire'de geçirmiştir. Yaygın biçimde kullanılan bir ilmihal, şiirler, tasavvufî risaleler ve manevî yolculuk (*seyr-i sulûk*-ç.n.) hikâyeleri yazmıştır. Halvetî geleneğinde gerçekleştirdiği yeniden düzenleme, müntesiplerin faaliyetlerinin daha etkin koordinasyonunu ve sıradan insanların katılımı için daha geniş bir yapıyı içerir.

Bekriyye: 18. yüzyılın ortalarında Mustafa İbn Kemâleddîn el-Bekrî tarafından Mısır'da kurulan kendine has bir Halvetiye kolu. İslâm dünyası genelinde ıslahatçı ve yenilikçi (tecdîd) tarikatların alt kolları için bir ana organizasyon işlevi görmüştür. Çünkü önde gelen müritler onun ölümü sonrasında kendi tarikatlarını kurmaya başlarlar. El-Bekrî, tarikata özel bir bağlılığı, evradın uygulanışında katı bir disiplini, tarikat merasimlerine sıradan insanların büyük katılımını ve Kur'an, sünnet ve şeriata sıkı sıkıya bağlılığı uygulamaya koymuştur. Tarikatın önde gelenleri, sıkı bir şekilde hadis çalışmalarıyla meşgul olmuşlardır. El-Bekrî'nin ölümünden sonra tarikat farklı kollara ayrılmıştır. Talebelerinden bir kısmı 18. yüzyılın ikinci yarısında büyük hadis âlimleri haline gelmişlerdir.

Bektaşi Tarikatı: 13. yüzyılda Anadolu'da Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulan tarikat. Mürşidin ibadet ve dualarda bir aracı olarak rolünü ve önceki mürşidlerin, velilerin, oniki imamın ve Ali İbn Ebî Tâlib'in Kur'an'ın tasavvufî anlayışını ortaya çıkaran kişiler olarak aracılık etmelerini vurgulamıştır. Allah'ın kelâmı ile onun mistik boyutunun birliği ve bütünlüğünü vurgulayarak, Ali ve Muhammed'i tek bir kişilik kabul eder. Şiilerin Aşura ve Nevruz'unu kutlarlar. Tarihte ibadetteki gevşeklik, ahlaksızlık, Ali'nin yüceltilmesi ve Ali ile Muhammed'in Allah'la kıyaslanmasında küfre düşmeleri sebebiyle Sünnîlerce eleştiriye tâbi tutulmuşlardır. Osmanlı

İmparatorluğu'nda özellikle kent halkı ve Balkanlar'daki Osmanlı askerî gücü arasında yaygındırlar. Organizasyondaki hareket kabiliyeti ve yalınlığı, lliteral fıkha yönelik rahat tavırları ve gayrimüslimlere yönelik hoşgörüleri, balkan nüfusunun özellikle de Arnavutluk'un bir bölümünün yavaş yavaş İslâm'ı benimsemelerini kolaylaştırmıştır. 1925'te Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ndeki tüm tarikatları kapatınca, merkezlerini Anadolu'dan Arnavutluk'a taşımışlardır. Arnavutluk'taki komünist yönetimin sınırlamaları ve mallarına el koyması nedeniyle sıkıntı çekmişlerdir. Bugün Türkiye'de, Balkanlar'daki Arnavut bölgelerinde, Kuzey Amerika'daki Arnavut göçmenler arasında Bektaşi topluluklar bulunmaktadır. 1990'da merkezleri Arnavutluk'ta tekrar açılmıştır. Türkiye, Türk dilindeki tasavvufî şiir yoluyla Bektaşilerin Türk kültürüne katkılarını tanımıştır.

Bel Hadj, Ali (d. 1956) Cezayir İslâm kurtuluş cephesinin (FIS) lideri. En çok Başkent Cezayir'deki *el-Kuba* ve *Es-Sünne* camilerinde yaptığı ateşli konuşmalarıyla tanınmaktadır. Hareketin yayın organı *el- Munkız*'a kendi selefî konumunu yansıtan teolojik makaleleriyle katkıda bulunmuştur. Mükemmel dinî bilgisi, mütevazı yaşam biçimi ve önemli hatiplik becerileri büyük bir izleyici kitlesi oluşturmasını sağlamıştır. FIS'ın radikal kanadını temsil ettiği düşünülmekte olup özellikle demokrasi, rejimle diyalog ve silahlı savaşa ilişkin bazı görüşleri tartışmalara neden olmuştur. 1990'dan bu yana hapiste olmasına karşın, halen özellikle FIS'ın askerî unsurları üzerinde muazzam bir etkiye sahiptir. Ayrıca bkz. İslâm Kurtuluş Cephesi.

Belazurî, Ahmed İbn Yahya el- (ö. 892): İlk dönem Müslüman tarihçi. Fethedilen bölgelere dayanarak alıntı ve belgelerin de ilave edilmesiyle bir araya getirilen bir Arap fetihleri tarihini (*Futûhu'l-Buldân*) kaleme almıştır. Yerel yönetim ve başlıca Müslüman ailelere ilişkin önemli bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca sonraki nesiller için sadakat ve örneklik kaynağı olarak aile geleneği ve ataların önemini vurgulayıp geniş bir biyografik bilgiyi barındıran *Ensahu'l-Eşrâf*'ı yazmıştır. Güçlü hanedanların yükseliş ve düşüşüne ilişkin tartışmaları, siyasî bir ahlak örneği sunar. Usule ilişkin yorumları nadir olup kesinlik iddiası taşımaz.

Belkıs: Arap geleneğine göre İncil'deki Seba Melikesi. Seba, tanrısı güneş tarafından temsil edilen zengin bir ülkedir. Kur'an Süleyman'ın Belkıs'a, ona ve Allah'a itaat etmesini dile getiren bir mektup yazdığını ifade eder. Belkıs da cevap olarak Süleyman'a bir hediye göndermiştir. Daha sonra Süleyman Belkıs'ın onu ziyarete gelmesinde ısrar etmiş ve bu noktada Belkıs İslâm'ı benimsemiştir.

Bengal'de İslâm: Bkz. Bangladeş'te İslâm.

Benî Haşîm (Kureyş): Hz. Muhammed, Ali, Abbas ve Kureyş kabilesi üyelerinin ortak atası olan Haşim İbn Abdimenâf'ın soyundan gelenler. Bu terim ayrıca Peygamber'in ailesi için de kullanılır. Haşimîlerin çoğunluğu, Hz. Muhammed'in misyonunu desteklemişlerdir; Mekke'de diğer Kureyşliler tarafından boykot edilip zulme uğramışlardır. Abbasiler bu terimi devrim için destek toplamada kullanmışlardır. Ayrıca Haşimîler olarak da bilinirler. Önde gelen üyeleri 1. Dünya Savaşına kadar Hicaz'ı (Batı Arabistan) yönetmişlerdir. Savaştan sonra Avrupa sömürge güçleri tarafından Ürdün, Suriye ve Irak Kralları olarak kabul edilmişlerdir. Günümüzde yalnızca Ürdün'deki kraliyet ailesi iktidardadır. Ayrıca bkz. Ehlü'l-Beyt.

Benî İsrail: Kur'an'da 40 yerde geçen ifade, tarihte Firavundan kurtuluş ve diğer milletlerin arasından seçilmiş olma

dâhil Allah'ın çeşitli lütuflarına mazhar olan Yahudi topluluğunu belirtmektedir. Ayrıca Kur'an'da Hz. Peygamber döneminde haksızlık yapmayla suçlanan Yahudileri kastetmektedir. Ayrıca bkz. Yahudilik ve İslâm.

Benî Kurayza: Medine'nin varsıl Yahudi kabilesi. Başlangıçta Hz. Muhammed'i desteklemeyi kabul etmişlerdir. Daha sonra 627'de Medine'nin kuşatılması esnasında Müslümanlara karşı Kureyşle müzakerelerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak Müslümanlar onları kuşatmıştır. Kurayza'nın müttefiki Saad İbn Muaz erkeklerinin öldürülmelerine, kadın ve çocuklarının köle olarak satılarak mallarının Müslümanlar arasında bölüştürülmesine hükmetmiştir.

Benî Nâdir: Medine'deki bir Yahudi kabilesidir. Medine ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Hz. Muhammed'le Medine Vesikası olarak da bilinen bir anlaşma yaparlar. Sadakatsizlik kuşkusuyla 625'de Uhud Savaşı sonrasında kuşatılıp sürülmüşlerdir. Kur'an'ın 59. suresi, onların Medine'den çıkarılmalarına ilişkindir. 627'de Müslümanlara karşı Kureyşle birlikte Medine'yi kuşatmayı planlamışlardır.

Beni Sadr, Ebu'l-Hasan: (d.1933) 1979 İran devriminde Ayetullah Humeynî'yi destekleyip danışmanlık yapan İranlı muhalif ve devrim hareketinin en büyük teorisyeni. 1980'de İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilk seçilmiş cumhurbaşkanı olur. Haziran 1981'de bir Amerikan liberalizmi taraftarı olmakla suçlanır; Fransa'ya sürgüne kaçar.

Benna, Hasan el-: (d.1949): 1928'de Mısır'da *İhvânu'l-Müslimîn* cemaatini kuran kişi. Hareket üzerinde mutlak kişisel otoriteye sahip olmuş ve tüm mensuplarının bağlılık ve itaatini zorunlu tutmuştur. 1933'te siyasî bir harekete dönüştürülmüştür. Mısır monarşisini alaşağı etmek için Hür Subaylar'la işbirliği yapmaya yönelik yer altı hareketlerinde aktiftir. 1930'lar ve 1940'larda İslâmî okulların yanı sıra günlük ve haftalık gazetelerle birlikte Reşid Rıza'nın *el-Menar* gazetesini yayınlayan bir yayınevi de kurmuştur. İslâm'ın anlaşılır bir hayat sistemi olduğunu ve Kur'an-ı Kerîm'in ise örnekliği Hz. Muhammed tarafından sergilenen, kabul edilebilir yegâne kanun olduğunu ileri sürmüştür. Sekülarizm ve Arap milliyetçiliğini reddetmiştir; çünkü tüm Müslümanların tek bir ülkenin fertleri olduğunu kabul etmiştir. Müslümanların toplu cihâddan çok bireysel cihâdla meşgul olma yükümlülüklerini belirtir. Esasen sosyal harcamalar için zekât kullanımı gibi İslâm'ın toplumsal adaletinin ana ilkelerini savunmuştur. âdil bir toplumun oluşmasının yalnızca doğru düşünme ve hayırlı işlerle gerçekleşmeyip hayır kurumları, devlet müdahalesi ve aşamalı vergileri de gerektirdiğini öne sürmüştür. İslâm kanununun yalnızca sosyal adalete sahip bir İslâmî toplumun sağlanışı sonrasında yürürlüğe konmasını savunmuştur. Şubat 1949'da Mısır gizli polisi tarafından öldürülmüştür.

Berberîler: En büyük yoğunlaşmaları Fas ve Cezayir'in dağlık bölgeleriyle Sahra Çölü'nün kenar kısımlarında görülen Kuzey Afrika'nın yerli sakinleri. Kökenleri tartışmalıdır. Kabilelere bölünmüş ve tek millete dönüşmelerini engelleyen engin çöl ve farklı lehçeler nedeniyle ayrılmışlardır. Fetihte bulunan İslâm ordularına çetin bir direnç gösterdikten sonra İslâm'ı seçmişler ve Araplaşmışlardır (8. ve 11. yüzyıllar). İki Berberi kabile konfederasyonu olan *el-Murabitûn* ve *el-Muvahhidûn*, Kuzeybatı Afrika ve İspanya'da İslâm imparatorlukları kurmuşlardır (11. ve 12. yüzyıllar). Modern zamanlarda Berberîler siyasete dahil edilme ve dillerinin tanınması isteklerini vurgulamaktadırlar.

Bereket: Allah tarafından insana bahşedilen lütuf. *Bereket* terimi, bağlama göre geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Pek yaygın olmayarak sâlih kişilere (Kur'an'da olduğu gibi) bahşedilir. Örfî İslâm'da yalnızca berekete nail olmak, veli (ölü ya da diri) mertebesine erişmek için yeterli değildir – kişi hem madden hem manen yararlanabilecek sıradan ölümlülere de onu aktarabilmelidir. İslâm'da bereketin en görünür tezahürlerinden birisi, keramet göstermektir. Bereket uzunca bir süre kalıtsal olarak görülmüştür. Spesifik yerler, şeyler ve belli bazı yiyecekler, hayvanlar, bitkiler, olaylar, kelimeler ve jestler gibi eylemlerle ilişkilendirilebilir. Ayrıca bkz. Popüler Din.

Berrî, Nebih (d. 1938) Lübnanlı Şiî siyasî lider. EMEL'in lideri ve Lübnan parlamentosundaki mevcut sözcüsüdür. Sierra Leone'de doğmuş, Lübnan üniversitesinde hukuk eğitimi almış ve İmam Musa es-Sadr'ın bir yardımcısı olarak 1970'lerde Lübnan siyasetinde faal olmuştur. 1980'lerden sonra EMEL'in lideri olarak es-Sadr'ın halefi olmuştur. İran devrimi sonrasındaki Şiî üstünlüğün dikkat çektiği yıllarda EMEL'e liderlik etmiştir. Suriye rejimine sarsılmaz sadakati de konumuna yardımcı olmuştur. Ayrıca bkz. EMEL.

Berzah, el-: Kur'an'da kısaca zikredilmiştir. Yaygın tasavvurda, bireyin ölümü ve dirimi arasındaki zaman olarak anlaşılır. Ölü ve diriler âlemi arasındaki bariyerdir. Bazı zayıf hadisler berzahta tecrübe edilen koşulların ölünün hayattayken yaptığı davranışlarca şekillendiğini belirtmektedirler. Modern Müslüman düşünürler, daha çok Hesap ve Yargı Gününe odaklanarak berzahın üzerinde pek durmamaktadırlar.

Besmele: Bkz. Bismillah.

Bestâmî: Bkz. Bistâmî, Ebu Yezîd el-.

Beş Gizli Şey: Bkz. Muagayebâtü'l-Hamse, el-.

Beşir, Hasan el-: Bkz. Turâbî, Hasan el-.

Beşir, Ömer Hasan el-: (iktidara geliş tarihi 1989) Ülke yönetimini 1989'da Sadık el-Mehdî'den alan Sudanlı general. Yönetimi başlangıçta Hasan Turâbî ve İhvânu'l-Müslimîn'in desteği nedeniyle Milli İslâm Cephesi'yle özdeşleştirilmiş, ancak Beşir 1999-2000'de Turâbî'yi tüm görevlerinden azletmiştir. 1990'larda rejimi meşrulaştırmak için kökten İslamizasyon projeleri başlatılmıştır. Büyük bir iç savaşta, eski siyasî partiler ve güney Sudanlılar Beşir'e karşı çıkmıştır.

Bey'at: Bir lidere sadakat yemini. Kabilenin ileri gelen üyelerince tâbileri namına, lider tâbilerine karşı belli yükümlülüklere sadık kaldığı sürece tâbilerin de ona sadık kalacakları anlayışıyla yapılan yazılı olmayan anlaşma. Temsilciler genellikle din âlimleri ve siyasî liderleri kapsar. Bey'at, halen Sudi Arabistan ve Fas gibi ülkelerde uygulanmaktadır. Klasik kabile dönemindeki İslâm'ın diğer kavramları gibi bey'at da, geleneksel kabile toplumları modern yönetimli devletlere dönüştükçe değişim yaşamaktadır.

Beyan: Açıklık, berraklık, tezahür. *İlmu'l-Beyan* (belagat sanatı ya da ilmi) fikir ve sözlü ifade ya da yazıyı bilgisel yorumlamayla ilişkilendirip metaforik dille meşgul olan Arapça Retoriğin bir kolu olup belagate oldukça yakındır. Arapçanın Kur'an dili olarak kutsiyetine dayanır. Kur'an bazen *el-Beyan*, yani nihaî tezahür olarak da adlandırılır.

Beyaz Devrim: Şah Rıza Pehlevî tarafından 1960'lar ve 1970'lerde İran'ı modernize etmek için gerçekleştirilen sosyal, ekonomik ve yasal reformlar. Kazançlar geniş ölçüde kent çevresindeki elite gitmiştir; reformlar kırsal bölgelerde ya da toplumun daha geleneksel sektörlerinde sonuç elde etmede başarısız olmuştur. Reformların idaresi çoğunlukla yozlaşmış haldedir. Batılı şirketlerin ve banka-

ların varlığı Batı'nın ekonomik emperyalizmiyle olan meseleleri körüklemiştir. Hükümet ilahîyatlar ve dinî okulları kontrol edip devletin eğittiği seküler yönelimli öğretmenleri kırsaldaki okullara göndererek ulemayı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Önemli dinî liderler ve entelektüeller taciz edilmiş, işkence görmüş, sürgün edilmiş, tutuklanmış ve bazen de öldürülmüştür. Reformcuların başarısızlıkları mevcut memnuniyetsizliği körükleyerek 1979 İslâm devrimine yol açmıştır.

Beydâvî, Abdullah el-:(ö. Muhtemelen 1286, belki de 1326'ya kadar geç bir dönemdedir) Şafiî fakîh ve Eş'arî kelâmcı. Bağdat'ta eğitim almış, Şiraz'da yaşamıştır. En çok da özellikle dile ve farklı okumalara odaklanarak Zemahşerî'nin (ö. 1144) daha önce kaleme aldığı *El-Keşşaf*'ına dayanan *Envâru'l-tenzîl ve Esrâru'tl tevîl* adlı özlü tefsiriyle meşhurdur. Bu eser hakkında birçok şerh yazılmış ve medreselerde tefsir alanında yaygın bir biçimde okutulmuştur. İslâm âlemindeki standart bir ders kitabı haline gelmiş olup Avrupa'da yayınlanan ilk Kur'an tefsirlerindendir (1846–48). Beydâvî ayrıca tarih, fıkıh, nahiv ve kelâm üzerine eserler kaleme almıştır.

Beytü'l-Hikme: Hikmet evi. Son zamanlara kadar Abbasi halifesi Harun er-Reşid (saltanatı 786–809) tarafından Bağdat'ta kurulan ve Reşîd'in oğlu el-Me'mûn'un (saltanatı 813–33) idaresinde büyük bir hızla Grekçe eserlerin Arapçaya çevrilmesi biçimindeki abidevi bir faaliyete ev sahipliği yaptığı kabul edilmiştir. Ancak uzunca bir süre kabul gören bu görüş şimdilerde sorgulanmaktadır. *Beytü'l-Hikme* açıkçası başlıca işleri Sâsânî tarihi ve kültürüne ilişkin eserleri Farsçadan Arapça'ya çevirmek ve onları muhafaza etmek olan İranlı Sâsânî emirlerinin saray kütüphanelerini örnek alarak el-Mansûr gözetiminde kurulmuş bir çeşit bürodur.

Beytülmal: Devlet hazinesi. Tarihî açıdan vergilerin idaresinden sorumlu finansal bir kurumdur. Halife ve sultanlar için bir saray hazinesi olarak işlev görmüş, şahsî finans ve hükümet harcamalarını yönetmiştir. Bayındırlık işleri için zekât gelirlerinin dağıtım işini tanzim etmektedir. Modern İslâm ekonomistleri, kurumsal çerçevesini İslâm toplumu için uygun kabul etmektedirler. Ayrıca bkz. Dîvan.

Beyyûmî Tarikatı: Bedevî tarikatının Mısır'daki devamı. Ferdiliği, dervişlerin sıkı bir şekilde eğitimini ve güçlü bir mürşide bağlılığı vurgulayan Halvetî tarikatının ruhundan ayrılmıştır. Abdurrahman el-Halebî'nin bir talebesi ve Halvetî tarikatının reformist bir kolunun bir üyesi olan hadis âlimi Ali ibnu'l-Hicâzî el-Beyyûmî (ö. 1769) tarafından kurulmuştur. Kasaplar loncasına bağlıdır. Fukara hakkına büyük değer vermişlerdir. Alt sınıfları yerleşik ulemanın muhafazakârlığına karşı savunarak dinî bir karşıt kültür olarak işlev gören popüler bir tarikattır.

Bâzergân, Mehdî: (d. 1907) İranlı modernist, üniversite profesörü, reformcu ve 1979 devrimi öncesi ve sonrası dönemde İslâmî muhalefetin büyük bir sesidir. Birçok profesyonel İslâmî organizasyonu kurmuş ya da kuruluşunda yer almıştır. İran petrolünün millileştirilmesi için danışmanlık komitesine başkanlık yapmıştır. İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı, İslâm devrim konseyinin üyesidir. 1980'de parlamentoya girmiştir; siyasî anlayışı milliyetçilik, pozitivizm ve İslâm'ın bir sentezini sunar. 1979 devrimi öncesinde din ve siyasetin birliğini vurgulamıştır.

Bezzâz Abdurrahmân: (d. 1913) Iraklı Arap milliyetçisi ve siyasetçi. Bağdat'ta doğmuş, Bağdat Üniversitesi ve Londra King's College'da eğitim görmüştür. Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi

dekanlığı, Londra'da Irak Büyükelçiliği ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği'nin (OPEC) genel sekreterliği görevlerinde bulunmuştur. Eylül 1964'de Irak lideri Abdüsselâm Ârif tarafından başbakan yardımcısı, petrol ve dışişleri bakanı olarak atanmıştır. 1966'da birkaç aylığına başbakanlık görevinde bulunmuştur. 1966'da Abdüsselâm'ın ölümünden sonra devlet başkanlığı için adaylığını koymuş ancak Abdüsselâm'ın kardeşi Abdurrahman tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Bhashani, Abdulhamid: (ö. 1978) Bengal ve Assam köylülerini savunan efsanevi lider ve aktivist. Kuzey Hindistan'da geleneksel İslâmî bir eğitim almıştır. Hindistan Ulusal Kongresi ve daha sonra Müslüman Ligi'nde hilâfet hareketi yoluyla Assam ve Bengal'deki Müslüman köylüleri Pakistan'ın kuruluş talebine destek amacıyla harekete geçirmek için özgürlük savaşına katılmıştır. Muhalefet eylemleri yüzünden İngiliz Hindistan'ı ve bağımsız Pakistan'da birkaç kez hapse girmiştir. İslâm ve sosyalizmi harmanlayan Bhashanî, Pakistan'ın 1956 ve 1960'lardaki sol politikalarında önemli bir figür haline gelmiştir.

Bibi Fatıma: Bkz. Fatıma, Hazret-i Masûme.

Bid'at Bkz. Yenilik.

Bihbihânî, Ayetullah Muhammed Musavî: (ö. 1963). Pehlevî döneminin önde gelen Şiî din adamı. Anayasal Devrimde (1905–11) ulemanın önde gelen liderlerinden birinin oğlu. Mirza Hasan Aştiyânî'den ders almıştır. Hükümetin kadınların başının açılması ve onlara oy hakkı tanınmasının yanı sıra toprağın dağıtımı gibi girişimlerine muhalefet etmiştir. İddiaya göre 1953te popüler Başbakan Muhammed Musaddık'a karşı bir darbeye yardım etmiştir.

Bihzâd: (ö. 1535) İran'daki Timur ve Safevi hanedanının ilk dönemlerinde yaşamış olan ressam. Saray kütüphanesinin yöneticisi. Tezhipli el yazmalarının yazım danışmanı. Herat ve Tebriz'de resim okulu kurmuştur. Resimlerin canlılığı, hareket hissi, figürlerin gerçekliği, yüzlerin belirginliği, renklerin canlılığı, özellikle mavi ve yeşil gölgelendirmelerle dikkat çeker.

Bilâ Keyfe: Nasıl olduğunu bilmeme/sormama. İslâm kelâm metinlerinde ve tartışmalarında Allah'ın varlığının, fiillerinin vb. tasviriyle Allah hakkındaki antropomorfik tartışmalardan kaçınma, bunun yerine Allah'ın varlık biçiminin insan algısının ötesinde olduğunu öne sürmede kullanılır.

Bilâl: " Siyahî" olarak da bilinir. Daha önce Hz. Muhammed'in hizmetkârı olup 7. yüzyılda İslâm'ın destekçisi ve yakın bir bağlısı haline gelir. Hz. Muhammed tarafından ilk müezzin tayin edilir. 20. yüzyılda Afrikalı-Amerikalı Müslümanlar için önemli bir onur ve saygınlık sembolü olmuştur.

Bilâliler: İlk dönem Afrikalı-Amerikalı Müslümanlar tarafından kullanılan isim. Hz. Muhammed'in daha önce hizmetkârı olan Bilâl'i kastetmektedir. Bilâl'in İlk Müslüman müezzin olarak önemi, İslâm'ın başlangıç döneminde açık desteği, Hz. Muhammed'in nezdindeki önemli konumu, Bilâl'i ilk dönem Afrikalı Amerikalı Müslüman siyahilerin onur ve saygınlığı için önemli bir sembol ve de ana tema kılmıştır.

Bilgelik: Bkz. Hikmet.

Bilginin İslâmîleştirilmesi: Bkz. Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü.

Bilim: Arapça *ilm*, çoğulu *ulûm*. Hem dinî hem de seküler sistematik bilginin tamamını ifade eder. 9. ve 13. yüzyıllar arasında İslâm medeniyeti, modern öncesi bilimin gelişimine büyük ve orijinal katkılarda bulunmuş, kapsamlı çeviriler

yoluyla Yunan eğitimini Avrupa'ya aktarmıştır. Rönesans sonrası bilim, teknoloji ve düşüncesinin İslâm toplumlarına girişine modernize edici idareciler yanında 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar gerçekleşen akademik alışverişler öncülük etmiştir. Modern bilimin girişi, birçok kişinin geleneksel İslâm eğitimini modern bir müfredatla sentezleme ihtiyacını fark etmesine neden olmuştur. Birçok Müslüman ülke büyük bilimsel araştırma enstitüleri kurmuş, bilim ve bilgiyi İslâmîleştirmek için tasarlanan programlara sponsorluk etmişlerdir. İslâm, akıl ve vahyin bağdaştığına inanarak ikisi arasında hiçbir çelişki olmadığını kabul eder. Ayrıca bkz. Estetik; Simya; Astroloji; Astronomi; Kozmoloji; Etik; Remil; Tarih; İlmu'l-Hurûf; İlmu'r-Ricâl; Leksikoloji; Matematik; Tıp; Geleneksel Uygulama; Tabiî Bilim.

Bilime Yönelik Tavırlar: Dinî bilgi arayışı o kadar önemlidir ki bir ibadet olarak kabul edilir. Hz. Muhammed'in "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" ve "İlim Çin'de bile olsa gidip alınız" dediği rivayet edilir. İslâm dünyasında bilime yönelik tavırlar, yüzyıllar içince devasa bir farklılık göstermiştir. El-Bîrûnî (ö. 1048), İbn Sînâ (ö. 1037) ve İbnu'l-Heysem'in (ö. 1039) eserlerindeki gibi kapsamlı bir kuşatıcılıkla ortodoks ulemanın eserleri yanında Gazali'nin (ö. 1111) *Tehâfut-Tehâfut*'unda (Filozofların Tutarsızlığı) görüldüğü gibi oldukça dikkatli ve bazen de negatif bir konum arasında bocalamışlardır. Bilimsel bakış açısını (Yunan tabiat felsefesini) reddedenler arasındaki genel görüş, bilimin din için tehlikeli olduğudur. Bu görüş *Mukaddime*'sinin uzunca bir bölümünü "felsefe reddiyesine" ayıran ve "Müslüman, onu ilgilendirmeyen şeyi terk eder" hadisini aktaran İbn Haldun (ö. 1406) tarafından da paylaşılmıştır. Bunu "faydalı bilgi"nin takvayı artıran bilgi olduğu görüşü izler. Dindâr muhafazakârlar, periyodik olarak İslâm toplumunda üstünlük elde etmişler ve bunun neticesi mantık, felsefe ve tabiat ilimlerinin çalışılmasının kınanması olmuştur. İslâm dünyasında bilime karşı tavırların paradoksal doğası, Müslümanların tabiî bilimlerin gelişimlerine büyük katkıda bulunmalarıyla birlikte anaakım eğitim kurumlarının modern bilimi görmezden gelme eğilimleri olmuştur. Mevcut durumda genetik mühendisliği ve organ nakli gibi meselelerde büyük bir ihtiyaç var olsa da, İslâm dünyasında tabiî ilimlere hiçbir karşı çıkış yoktur. Bazı Müslüman çevrelerde insan topluluğunun sosyolojik açıklamalarının kullanımına yönelik bir alaka söz konusudur; ancak bu İslâmî inanışların insan ilişkilerini kontrol etmesinden başka unsurları çağrıştırmaktadır. Bugün genel görüş, Kur'an'da bilimsel sorgulamaya açıkça karşı çıkan hiçbir şeyin var olmadığıdır.

Bîmâristân: Ortaçağ İslâm dünyasında hastane; modern Farsça kullanımda bu ifade, özellikle akıl hastanesi için kullanılır. Klâsik İslâm toplumunun en büyük ve orijinal kurumsal başarılardan birisi olan *bîmâristân*, geniş yelpazede bir hizmet -bazen ücretsiz- sunmuş ayrıca tıbbî araştırma ve eğitim okulu olarak da işlev görmüştür. İlk bîmâristân, Bağdat'ta Harun er- Reşîd'in (786–809) saltanatında kurulmuştur. En ünlüleri arasında 12. yüzyılda Bağdat'taki Adudî Bîmârîstanı ile Kahire'de yapımı 1284'te tamamlanan ve devasa yönetim kadrosu, derslikleri, bir cami ve şapeli, erkek ve kadın müdavimleri yanında müstakil humma, göz iltihabı, dizanteri ve ameliyat koğuşlarına sahip Mansûrî Bîmâristânı'dır; bu mekânda ayrıca bir eczane, dispanser ve sosyal yardım birimi bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Tıp: geleneksel uygulama.

Bin Ladin, Usame: (d. 1957-) Uluslararası terörizmin büyük bir finansörü ve el-Kaide Örgütünün başı olduğuna inanılan militan. Suudi Arabistan, Cidde'deki Kral

Abdülaziz Üniversitesi'nde ekonomi ve kamu yönetimi eğitimi almıştır. İnşaat alanında faaliyet gösteren aile şirketinde yıldızı parlamıştır. 1979-89'da Afganistan'daki mücahitleri finanse etmiş ve onlar için çarpışmıştır. 1990'da memleketi Suudi Arabistan'a geri döner. Körfez Savaşı esnasında Iraklıları Kuveyt'ten çıkarmak için Afganistan'da eğitim almış olan kendi birliklerini önerir, çünkü Suudi Arabistan'da Amerikan birliklerinin varlığına karşı çıkmaktadır. Bu öneriyi reddetmeleri sonrasında, Suudi Kraliyet Ailesinin bir muhalifi haline gelir. 1994'te Suudi vatandaşlığından çıkarılır ve 1993-96'da Sudan'a sürgün edilir. 1996'da tekrar Afganistan'a dönerek Taliban rejiminin büyük bir destekçisi haline gelir. Suudi Arabistan'da devam eden Amerikan varlığı, Irak'a karşı ekonomik yaptırımlarda ABD'nin desteği ve ABD'nin İsrail için açık desteği –ki bunun Filistinlere yönelik terörizm olduğu suçlamasında bulunur- nedeniyle Amerikalılar ve Siyonistlere karşı cihâdın her Müslüman üzerine farz olduğunu beyan eden bir fetva verir. 1993'te Somali ve New York'ta, 1995'te Suudi Arabistan'da, 1998'de Tanzanya ve Kenya'da, 2000'de USS Cole'da ve 2001'de New York ve Washington'da ABD'ye karşı yapılan saldırıları finanse ettiği ya da Rus saldırılarının planlayıcısı olduğu düşünülmektedir.

Bin Meymûn, Moşe (ö. 1204) Meymonides olarak da tanınır. Ortaçağ Yahudi hukuk âlimi, toplum lideri, filozof ve hekimi. En çok haham yasası olan Mişna Şehri'yle, Yahudi kanunu bütünü olan Mişna Tevrat'ının derlemesiyle ve öğrencilerinden biri için kaleme aldığı kutsal kitap ve teolojinin sıra dışı karmaşık bir açıklaması olan *Aklı Karışıklar için Kılavuz* adlı eseriyle tanınmaktadır. Buna ilaveten *Mantık Risâlesi* ve bazı ricalara cevaben kaleme aldığı birkaç risâlesi ile de ünlüdür. *Mişna* ve *Kılavuz* gibi bu eserler de Arapça, ancak İbrani harfleriyle yazılmıştır. Oldukça başarılı bir Aristo talebesi ve şârihi olmasına karşın, Aristo'nun eserleri üzerine hiçbir şerh kaleme almamıştır. Eserleri günümüzde ortaçağ felsefesi üzerine çalışan bilim adamlarınca Yahudi düşüncesinin felsefî açıdan ele alınışı ve de İslâm diyalektik teolojisinin (*kelâm*) yanı sıra el-Farabî, İbn Sînâ ve İbn Bace gibi selefleri ve yakın çağdaşlarına ilişkin ortaya koyduğu aydınlatıcı bilgi nedeniyle titizlikle çalışılmaktadır.

Bin Nebi, Mâlik: (ö. 1973) Cezayirli düşünür ve yazar. İslâm, kültür, toplum ve gelişim konularında yirminin üzerinde kitap kalem almıştır. Tüm kitaplarını medeniyet sorunları adlı bir dizi içinde kaleme almıştır. Bu konunun Müslüman halkların mevcut düşüş halini anlamakta merkezi olduğunu öne sürmüştür. Müslümanların kendilerini yeniden inşa etmelerini, "sömürgeleştirebilir" hallerini değiştirmelerini, kendilerini medeniyetin en yüksek standartlarına çıkarmalarını ısrarla dile getirmiştir. Fikirleri, daha sonra çağdaş İslâmî hareketin faal üyeleri olacak olan Cezayirli entelektüel gruplara etkide bulunmuştur.

Bint el-Şati: Bkz Abdurrahmân, Âişe.

Bioetik: Sağlık uzmanları ve toplumun hasta ve yaralıların ihtiyaçlarını karşılamadaki ahlâkî yükümlüklerini ele alan bir araştırma alanı; Tıptaki olgusal gelişim yolunda ahlâkî yargı ve etik karar çerçevesi sunmaktadır. Fakîhler genelde sağlık politikasıyla alakalı olarak çoğu kararı alırken, halk yararı (*maslahat*) ve eşitlik (*istihsân*) ilkelerini kullanmaktadırlar. Hasta hakları ve sağlık uzmanlarının yükümlülükleri bağlamında sıkıntı ve sınırlamaya karşı (*usr ve harac)* kişinin kendisine ya da diğerlerine zarar ve ziyana (*lâ zarar velâ dirar*) sebebiyet vermekten kaçınmasında bu iki ilke ağır basmaktadır. Genetik mühendisliği ve insan klonlama gibi sorunlar tartışılsa

da, dinî otoriteler tarafından herhangi bir konsensüse ulaşılmamıştır.

Birgivî, Mehmed: Bkz. Muhammedî Tarikatı.

Birleşik İslâmî Cephe: Hindistan kontrolündeki Keşmir'de 1987 devlet seçimlerinde mücadele için organize olan İslâmî partiler ittifakı. Söylendiğine göre ittifak, kitlesel seçim dalavereleri nedeniyle yalnızca üç sandalye kazanmıştır. Grubun 1987'deki zayıf görüntüsü, Keşmir'deki Hind yönetimine yönelik, günümüze kadar süren yeni bir silahlı direnç safhasına ilham olmuştur.

Birleşik Krallık-İslâmî Misyon: 1962'de konferans ve misafirperverlik, Kur'an dağıtımı ve İslâmî kitapçıların oluşturulması yoluyla İngiltere'de tebliğ çalışmalarını desteklemek için kurulmuştur. Müslüman ailelerin çocukları için İslâm'ın temel öğreti ve uygulamalarıyla Kur'an eğitimi veren sınıfların organizasyonu yanında Müslüman altyapıya sahip göçmenler arasında dinî bilginin pekiştirilmesine odaklanır. Yetişkinler için de İslâmî bilimler üzerine düzenli konferanslar ve kısa kurslar organize edilmektedir. Gençler için eğitim kampları ve faaliyetleri düzenlenmektedir. Yerel şubeler, hapishanelere dinî ziyaretler tertip etmektedir. 1980'lerde yasal tavsiyelerde bulunmaya başlamıştır. 1981'de bir evlilik bürosu kurmuştur. Grup, İslâm vakfıyla yakın olarak çalışmakta olup Pakistan'daki Cemâat-i İslâmî'den etkilenmiştir.

Birleşik Malay Milli Organizasyonu: 1946'da kurulan Etnik Malay Parti. Malezya'da baskın bir siyasî güç olmuştur. Malay siyasî, sosyo-kültürel, dinî ve ekonomik meselelerini destekleme ve teşvik etmeyi amaçlar. Mahathir liderliğinde modernize olurken bir yandan da İslâmî değerleri sürdürmek için bir İslâmîleşme programını desteklemiştir.

Birûnî, Ebu Reyhân Muhammed İbn Ahmed el-: (ö. 1048) El- Harezmî olarak da bilinir. İranlı bir filozof olup en büyük Müslüman bilim adamlarından biridir. Astronomi, matematik, matematiksel coğrafya, mineraloji, metalurji, farmakoloji, tarih ve felsefe alanlarında 150'den fazla eser yazmıştır. En önemli felsefî katkıları, İbn Sînâ'nın tabiat felsefesi ve Hindu felsefesinin İslâm dünyasına girişinin eleştirisidir. Trigonometri ve astronomi uygulanmasıyla ilgilenmiştir. Astronomiye ilişkin eserleri Yunan, Hint ve Arap geleneklerinin bir sentezidir. Teorik istatistik ve hidrostatik üzerine yazdığı eserlerin bir parçası olarak farklı metallerin ağırlıkları yanında, bileşiklerin ve alaşımların düzenini belirtmek için pratik makine ve aygıtlar icat etmiştir. Hindu kültürü, tarihi, toplumsal âdetleri ve doktrinlerini inceleyerek Hindistan üzerine önemli bir eser kaleme almıştır.

Bismillah: Allah'ın adıyla. Kur'an'ın ilk suresinin ilk kelimesi. Ayrıca Müslümanlar tarafından yazılı eserlerin hasredilmesinde kullanılan bir terkibi de belirtir: "*Bismillahirrahmanirrahim*" (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla). Ayrıca genellikle Kur'an kurslarında ve kıraatinde, öğretilen ilk ifadedir. Konuşmalara başlarken sıkça kullanılır. Bazen *Besmele*yi, *Hamdele* ve *Salvele* takip eder.

Bistâmî, Ebu Yezîd el- (ö. 874): Bâyezîd olarak da bilinir. İran'ın kuzeydoğusundaki Bistâm kentinden olup tasavvufun önde gelen "*sekr*" paradigmasının ilk temsilcilerindendir. İlk eğitimi Hanefî fıkhını da içerir. En çok "*şathiye*"leriyle (*şatah*; vecd halinde söylenen sözler –ç.n.) tanınır. Tasavvuf tarihçisi ve teorisyenlerince bu sözlerin yedi yüz kadarı ona atfedilmiştir. En ünlüsü "*Subhanî, ma azame'ş-Şanî*"dir (Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir). Kendisini metaforik olarak Arş-ı A'lâ ve Kur'an'ın semâvî arketipi olarak tanımlamıştır.

Hacıların Kâbe'yi tavaf ettikleri hac ritüelinin tersi olarak, Kâbe'nin onun etrafında tavaf ettiğini gördüğü bir rüya aktarır. Bu tecrübeyi Hz. Muhammed'in miracı bağlamında açıklar. Bazıları Bâyezîd'in sözlerinin teolojik açıdan kabul edilemez olduğunu belirtirken, bazıları da bunları ilahî yakınlığın coşkun ifadeleri olarak görürler. Ayrıca bkz. Şatah.

Bizans İmparatorluğu: MÖ 330'dan MS 1453'e kadar Roma İmparatorluğu'nun Doğudaki Yunanca konuşan bölümü. Bizans İmparatorluğu altın çağında Balkanlar, Yunanistan, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın bazı bölümlerini kapsamaktadır. 1204'te 4. Haçlı orduları Konstantinopolis'i (İstanbul) fethetmiş, oldukça zayıflayan imparatorluk 1453'te Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir.

Bohralar: Hindistan, Pakistan, Ortadoğu, Doğu Afrika ve Batıda sayıları yaklaşık bir milyonu bulan grup (*bohra* "tüccar" anlamına gelir). Manevî atalarının 11. yüzyılda İsmailî Şiîliği benimseyen Hindu mühtedilere (din değiştirenler, ç.n.) dayandırırlar. Birkaç alt kola ayrılırlar. En önde gelen, en organize ve zengin olanları Davudî Bohralardır. Daîler tarafından -şu an Muhammed Burhanuddin'dir- yönetilir. Daîler, beliğ kitapları ve hatiplikleriyle ünlüdürler. Büluğ çağında öncelikle şeriata, imana ve daîye bey'at edilir; bey'at her yıl Gadîr-i Hum bayramında yenilenir. Fatımî mezhebini izleyip İslâm'ın yedi şartına inanırlar (genel kabul gören beş şarttan ziyade). Bunlar arasında Allah, Peygamber, imam ve daî'ye olan sevgi, ilk ve en önemli olanıdır. Diğer şartlar ihlâs, namaz, zekât, oruç, hac ve cihâddır. Velilerin türbelerinin ziyaret edilmesi, dinî hayatın önemli bir unsurudur. Güçlü bir dinî eğitim geleneğine sahiptirler. Erkekler sakallı olup altın sırmalı beyaz takke giyerken, kadınlar iki parçalı baştan ayağa uzanan entariler giyer. Bu grupta bazı Sünniler de yer alır; Süleymanî Bohralar Yemen'de bulunan küçük bir gruptur. Ayrıca bkz. Hindistan'da İslâm; İsmaililer; Şiî İslâm.

Bosna Hersek'te İslâm: İslâm, Bosna-Hersek'e 14. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl arasında Osmanlı ordusu ve yetkililerinin bu bölgeye yerleşmeleriyle gelmiştir. Türkler ve Türk olmayan Müslümanların yanında diğer Müslüman göçmenler de bu bölgeye yerleşirler. Müslüman nüfus çoğunlukla Sırpça-Hırvatça konuşan Slav Müslümanlardır. 1960'da Yugoslav hükümeti idaresinde Müslümanlara faaliyet özgürlüğü ve maddî avantajlar sunulmuştur. 1967'de Bosna- Hersek Müslümanları, ülkeyi oluşturan halklardan biri olarak kabul edilmiş ve Müslüman millet olarak bilinmeye başlamıştır. Bu ayrıcalıklı konumları, Yugoslav ekonomisinin altüst olması ve komünist rejimin çöküşü sonrasında etnik ve dinî gerilim artınca kötüleşmeye başlamıştır. Aliya İzzetbegoviç'in Demokratik Eylem Partisi tarafından siyasallaşma olmuş, bu da Bosnalı Müslüman topluluklar arasında dinî ve siyasî faaliyetleri teşvik etmiştir. 1992'den itibaren Müslümanlar, Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlar arasındaki husumet, iç savaş ve çatışmalarla sonuçlanmıştır. Müslümanların katledilişi BM tarafından soruşturulmaktadır.

Boşanma: Bkz. Hul; Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller; evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Bouhired, Djamila: (d. 1937): Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi (FIN) aktivisti. Başkent Cezayir'de 1957'deki FLN tarafından gerçekleştirilen bombalamalar nedeniyle ölüme mahkûm edilmiştir. Cezayir bağımsızlığını elde edince, Milli Meclise girmede başarısız olmuş ve özel yaşamına dönmüştür.

Brezilya'da İslâm: Brezilya'daki Müslümanlar, Osmanlı Suriye'si ve Lübnan'dan gelen göçmenlerle Afrikalı kölelerin torunlarıdır. Günümüzde Brezilya'daki Müslümanların çoğunluğu, 2. Dünya Savaşı sonrasında Lübnan'ı terk eden Sünnî Müslümanların çocuklarıdır. Çoğu ticaretle meşgul olup camiler, İslâm merkezleri, süreli yayınlar ve sosyal kulüpler yoluyla İslâmî bir yol izlemektedirler.

Brunei'de İslâm: İslâm Brunei'in millî dinidir. Nüfusun % 65'i çoğunlukla Şafiî mezhebine bağlı Sünnî Malaylardan oluşan Müslümanlardır. Geri kalan Müslümanların büyük bölümü ise Kadiyanî (yerli kabilelerden olan mühtediler) ve Çinli mühtedilerdir. İslâm, Malay bir Müslümanın sultan olduğu 15. yüzyılda benimsenmiştir. Sorumluluk genellikle tayin edilen yetkililerce temsil edilse de, sultan geleneksel olarak İslâmî yaşam biçimini sürdürmekle sorumludur. 1930'lardan bu yana sultanlar haccın sübvanse edilmesi, cami inşa edilmesi ve Din işleri kurumunun genişletilmesini de içeren geniş bir sosyal refah sistemi ve İslâm'ın desteklenmesi için artan petrol gelirlerini kullanmışlardır. Mevcut sultan, Malay İslâm monarşisini, İslâmî teokrasiye karşı milli bir ideolojik alternatif olarak desteklemektedir.

Bu Sa'îd Hânedânı: İbadi imamlardan İmam Ahmed İbn Sa'îd tarafından İranlıları sürdükten sonra 1741'de Umman'da kurulmuştur. Emir imamdır, resmî olarak ulema tarafından seçilmiştir. İmam unvanı artık kullanılmayıp emirler seçimle gelmemiş olsa da, günümüze kadar yönetimleri devam edegelmiştir. Dinî prestij, İbadî geleneğiyle olan bağlara dayanmaktadır. Doğu Afrika ve Hint okyanusu bölgesini kapsayan ticarete dayalı bir imparatorluk kurmuşlardır. 1964'e kadar Zanzibar'ı yönetmiştir. Mevcut sultan; siyasî rejimi modernize eden, siyasî ve dinî karşıtlığı yıkan Sultan Kabus İbn Sa'îd'dir.

Bucaille, Maurice: (d. 1920) Fransız cerrah, tarihçi, manevîyâtçı ve "*İncil, Kur'an ve Bilim*" adlı kitabın ünlü yazarı. Günümüzde bilinen her bilimsel gerçek ve olgunun, Kur'an'da daha önce dile getirildiğini iddia etmektedir; dolayısıyla tüm bilimsel tahminler Kur'an çalışmalarına dayandırılabilir ve dayandırılmalıdır. Bu eser birkaç dile çevrilmiş olup Müslümanlarca yaygın biçimde okunmaktadır.

Buhara Hanlığı: Tahminen 1500-1920 arasında var olan bir Orta Asya devleti. Timurluları yerlerinden eden Özbekler Buhara, Semerkant ve Taşkent dâhil birkaç kentte ademi merkeziyetçi bir siyaset oluşturmuşlardır. 16. yüzyıl sonlarında Buhara daha merkezi bir devletin etkin başkenti olarak ortaya çıkmış, statüsünü 18. yüzyılda orta Asya'daki siyasî ve ekonomik düşüş yoluyla yeniden kazanmıştır. 19. yüzyıl sonları Rusya'yla kurulan ticarî ve diplomatik bağlar, Rusya'nın Taşkent'i ele geçirmesinin (1865) üzerinden çok geçmeden silahlı çatışmalara yol açmıştır. 1920'de önceki hanlık Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti olmuş, 1924'te ise Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti olarak sona ermiştir. Ayrıca bkz. Orta Asya'da İslâm.

Buharî, Muhammed İbn İsmail İbn İbrahim İbn el-Muğire el-: (ö.870): Sahîhü'l- Müslim'le birlikte en yetkin hadis kaynağı olarak kabul edilip yaygın olarak sahîh kabul edilen altı hadis kitabından (Kütübü's-Sitte) Sahîhu'l-Buhârî'nin müellif ve musannifi. Buhârî, hadis rivayetlerinin sahîhliğini dikkatle gözden geçirmesiyle tanınır. Hadis külliyatına nihaî şeklini vermenin yanı sıra *ilmu'r-ricâl* (erkekler ilmi, yani hadis rivayetindeki otoriteler) metodolojisinin ortaya çıkmasına yardımcı ve râvî zincirinin belirlenmesine aracı olmuştur. Hadisleri iman, gusül, namaz, hac, oruç, ticaret, zekât, vasiyet, miras, akıl, yemin, cinayet, savaş, avlanma, muamelât ve iç-

kiyi kapsayacak şekilde başlıklar altında düzenlemiştir. Hz. Muhammed'in aynını yaptığına ilişkin anektodlar sunar. Ayrıca bkz. Sahîhu'l-Buhârî.

Bulgaristan'da İslâm: Bulgar nüfusunun % 23'ü Müslümandır (çoğunluğu Hanefî'dir). Osmanlılar 14. yüzyıldan 1878'e kadar bu bölgenin kuzeyini, 1908'e kadar da güneyini idare etmiştir. Bulgar Müslümanlar, hüviyetleri ve İslâm'ı uygulamaları önemli ölçüde farklılık arz eden dört farklı etnik gruptan oluşur: Pomaklar, Türkler, Tatarlar ve Çingeneler. Ayrıca bkz. Avrupa'da İslâm.

Bulûğ: Bkz. Bâliğ

Burak: Hz. Muhammed'in miraca ilişkin beyanına göre üzerine binip Kudüs'e gittiği, oradan yedi kat semaya, cehennem ve cennete, Allah'ın huzuruna çıkıp tekrar dünyaya döndüğü, genellikle bir at gibi betimlenen kanatlı binek. Efsanelere göre Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de Burak'a binmişlerdir. Batı Afrika halk sanatında, Hz. Muhammed'in mistik güçlerinin bir sembolü olarak sıkça kullanılır.

Burckhardt, İbrahim Titus: (d. 1908): İslâm sanatı ve kültürü konularında uzman ve yazar. Floransa'da doğmuştur. 1934'de İslâm'la müşerref olmuştur. 1972'de Unesco tarafından Fez'in kültürel mirasını korumaya yardımcı olarak tayin edilmiştir. İslâm sanatı ve kültürüyle tasavvuf doktrini üzerine İngilizce ve Almanca yazılar kaleme almıştır. Arapça dinî ve felsefî eserleri çevirmiştir

Burhamî Tarikatı: Bkz. Desukiye.

Burhan Ailesi: Buhara'da vali olarak görev yapan Abbasi dönemi ulema ailesi. Doğu İran ve Maveraünnehir'i fetheden sonraki göçebe rejimlerle işbirliği yapmışlardır. Siyasetle meşgul olmaya direnen eski ulema geleneğinden bir kopuşu temsil ederler. Abbasi Halifeliğinin güçten düşüşünü yansıtmışlardır.

Burhâneddîn, Seyyidinâ Muhammed: (d. 1915): Davudî Bohra İsmailî topluluğunun lideri ve elli ikinci "dâî" (beklenen imamın temsilcisi). Hindistan, Bombay'da ikamet etmektedir. İslâm merkezli okullarda seküler ve dinî eğitimlerin bir karışımını teşvik etmektedir. İsmailî düşünce üzerine birkaç kitabın yazarı ve şairdir. Hayırseverliği, eğitim ve kültürel çabaları, özellikle de Fatımî dönemi mimarî ve kalıntıların restorasyonu nedeniyle uluslararası üne sahiptir.

Burhaniye: Bkz. Desukiyye.

Burka: Bkz. Çarşaf.

Burma: Bkz. Myanmar'da İslâm.

Burûcerdî, Muhammed Hüseyin: (ö. 196) İranlı din adamı. Siyasete yönelik dinginci (quietist) bir tavır benimsemiştir. 1953'te Şah'ın iktidara dönüşünü desteklemiştir. Bahaîlerin yönetimdeki mevkilerinden uzaklaştırılması ve varlıklarına el konulması hususunda Şah'ı teşvik etmiştir. 1963'te vakıfları özelleştiren toprak reformu yasasına karşı çıkmıştır. Hadislerin serbestçe tahkiki uygulamasını canlandırmıştır. Sünnîlerle Şiîler arasında yakın ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.

Butî, Muhammed Sa'îd Ramazân el-: (d. 1929) Suriyeli Müslüman lider. Cizre'de doğmuş, İslâm İlimleri Enstitüsü ve el-Ezher Üniversitesi'nde (Mısır) eğitim almıştır. 1960'da Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi dekanlığına atanmıştır. Şam Üniversitesi'nde ders vermeye devam etmekte ve şu an Fıkıh kürsüsü başkanlığı görevini sürdürmektedir. Velud (üretken) bir âlim olup sıkça Suriye genelindeki camilerde ders verme, düzenli olarak uluslararası konferanslara katılma, çeşitli dergi ve gazetelere yazı yazma ve kendi web sitesini destekleme yoluyla alanında faal olarak çalışmaya devam etmektedir.

Butto, Benâzîr: Bkz. Kadın ve İslâm.

Buveyhîler: Buyiler olarak da bilinirler. 10. yüzyıl ortalarından 11. yüzyıl ortalarına kadar Batı İran ve Irak'ı kontrol eden, Selçukluların gelişine kadar Abbasi halifesine hâkim olan, Hazar civarındaki Deylem bölgesinden olan gezgin askerlerden oluşan hanedan. Bağdat, Şiraz ve İsfahan'da saraylar kurmuşlardır; dönemin büyük bölümünde bu üç güç merkezi birbirlerine rakip olurlar. Buveyhiler Şia'ya yakın olmalarına karşın pratikteki bazı nedenlerle Abbasî halifesini görevde tutmuşlardır. Sonraları Selçuklular tarafından son hali verilen sivil bir yönetimin askerî bir hâkimiyetî sistemini kurarak askerlere ödemede bulunmak için *ikta* kullanımına öncülük etmişlerdir.

Bûyîler: Bkz. Buveyhiler

Buyruk: Bkz. Ferman.

Bünyâd: Farsça temel, kök, orijin ya da dayanak. 1979 İran Devrimi sonrasında tanzim edilen belli bir kökleşmiş ve kâr amacı gütmeyen kurum tipini ifade eder. Birkaç *bünyad* devrim öncesinde var olmuş olsa da devrim sonrasında oluşanlar kadar büyüklüğe ve sosyal öneme asla sahip olmamışlardır. Çoğunluğu ticaret, üretim, bankacılık ve sosyal hizmetler gibi işlevlere sahiptir. Ayrıca bir kısmı da himaye, kitlesel seferberlik, ideolojik beyin yıkama hatta baskı aracı gibi işlevlere sahiptir. Günümüz İran'ında üç tip bünyad mevcuttur: Umumi, özel ve vakıf. Bunlar vergiden muaf olup ayrıntılı bir fonksiyonel ve mekânsal ağda organize olmuşlardır.

Büyük Avâm Birliği: Bangladeş'te siyasî parti. 1971'de Şeyh Muciburrahman'ın liderliğinde ülkeyi Pakistan'a karşı bağımsızlık savaşına sokmuştur. Seküler ve milliyetçi bir doğrultuya sahiptir. Dinî kimlikten çok dilsel-kültürel bir temele dayalı milli birliği benimser. Şu andaki lideri Şeyh Hasine Vacid'dir.

Büyük İskender: (ö. M.Ö. 334) Mısır ve Persli Ahameniş İmparatorluğu'nu fethetmiş, kentler kurmuştur. Kur'an'da (18: 83–94) İslâmî eskatolojide sâlihlere hizmet ederek öne çıkan Zülkarneyn'le (iki boynuzlu) özdeşleştirilir. Bir mümin ve peygamber olarak kabul edilmiştir.

- C/Ç -

Câbir İbn Hayyân, Ebu Musa: (ö. Yaklaşık 815) Müslüman simyacı. Neoplatonik sudûr teorisi ve kozmosun eş merkezli kürelerin bir hiyerarşisi olarak ifade edilişi, Pisagorcu sayıların nitel ya da sembolik özelliklerinden hareket eden kozmik armonisi kavramı, Çinli sihirli kare ve sayısal sembolizme ilişkin Hermetik ilim dâhil birçok kozmolojik ve bilimsel fikri sentezlemiştir. Arap kimyasının babası kabul edilir.

Câbirî, Muhammed Âbid el-: (d. 1936) Faslı entelektüel, Arap ve İslâm felsefesi profesörü ve yazar. Çağdaş Arap düşüncesi, eğitimi, sosyolojisi ile Arap ve İslâm felsefesine odaklı bir düzineden fazla kitap ve birçok makale kaleme almıştır. İbn Haldun'un görüşlerine ilişkin yeni bir bağlamsal analize katkıda bulunmuştur. Arap ve İslâm felsefesini diğer felsefelerle özellikle Müslüman filozofların akıl ve nakli, din ve felsefeyi, maddî ve manevî olanı uzlaştırmada ideolojik amaçlar için kullandıkları Yunan felsefesiyle alakalı olarak evrilmiş kabul eder. Çağdaş Arap düşüncesini tarihsel olmama ve geleneklerle modernitenin dikotomosini uzlaştırmada başarısız olmakla eleştirir.

Cadu'l-Hak Ali Cadu'l-Hak: Bkz. Gaddu'l-Hak.

Caferîlik: Adını 6. İmam (Hz. Muhammed'in soyundan gelen çizgi) Cafer-i Sâdık'tan alır. Dört şer'î kaynağı kabul eder: Kur'an, Sünnet (Hz. Muhammed'in ve imamların hadisleri dâhil), icmâ (icmanın geçerliliğini sağlamak üzere Hz. Peygamber ya da masûm bir imamın görüşü dâhil) ve insan aklı. İnsan aklı hem saf akıl hem de pratik akılla yürütülen kategorik hüküm çıkarmaya kâbiliyetlidir. Akıl ve vahiy arasındaki bu ilişki, Şiî fakîhlere Kur'an ve Sünnet gibi normatif kaynaklarda kapsanmayan birçok mesele üzerine dinî hüküm çıkarma imkanı vermiştir. 1959'dan bu yana Caferî mezhebine Kahire'deki Ezher Üniversitesi tarafından "beşinci" mezhep statüsü verilmiştir. Caferî kökene sahip diğer iki mezhep Zeydiye ve Mustali Fatımî İsmailî mezhebidir. Bu ikisi amelî köken bakımından Sünnîliğe en yakın olanlardır.

Câhız, Ebu Osman Amr İbn Bahr İbn Mahbûb el-: (ö. 868) Arap edebiyatı üstadı. Arapça yazan en iyi nesir yazarı kabul edilir. Araplar ve Arapça konuşan Farslar için ortak bir kültür oluşturmak üzere klasik Arap ve Fars edebiyatının başlıca eserlerini uyarlayıp düzenlemiştir. Tabiatın aklın dünyası ve Allah'ın varlığı hakkında didaktik dersler sunduğuna inanır; bu da onun düşüncesindeki Mutezilî tesiri yansıtmaktadır. İslâm'ın, dünya medeniyetlerinin düşünce ve başarılarının en güzeline varis olduğuna inanır; dolayısıyla tüm potansiyel kaynaklarda hikmeti aramada bir açık görüşlülük ruhunu gerektirdiğini düşünür. Bunun siyasî sonuçları, Câhız'ın Abbasi halifeliğini desteklemesine yol açmıştır. *Cimriler Kitabı*'nı hem eğlence hem de ahlak eğitimi kaynağı olarak yazmıştır; bu kitap halen çağdaş Arap dünyasında çocuk edebiyatına ilişkin eleştirel bir eserdir.

Cahiliyye: İslâm öncesi dönem ya da tek ilah ve ilahî kanunlardan "cehalet" dönemi. Mevcut kullanımda, örneğin

moderniteyi "yeni cahiliyye" olarak gören Ebu'l-Alâ Mevdûdî'nin eserlerinde, seküler moderniteyi ifade eder. Seyyid Kutub cahiliyeyi insanların Allah'a boyun eğmelerinden çok insanların insanlar üzerine üstünlüğü olarak yorumlamıştır. Terim Allah'ı ifade eden değerlerden başka değerlere dayalı herhangi bir yönetim sistemi, ideoloji ya da kurumu belirtir. Bu durumu düzeltmek için söz konusu düşünürler İslâm kanunlarının, İslâm'ın değer ve ilkelerinin uygulanmasını teklif etmişlerdir. Radikal gruplar cahiliyeye karşı cihâd bağlamında seküler rejimlere karşı askerî eylemlerin haklılığını kanıtlar.

Call of Islam (İslâm'ın Çağrısı, COI): Güney Afrika Müslüman Gençlik Hareketinden (MYMSA) kopan bir grup. 1984'de kurulmuş olup Farid Esack ve Ebrahim Rasool tarafından yönetilmiştir. Daha sonra küçük bir grup, sürgün edilen Afrika Ulusal Kongresinin dâhili bir kolu olan Birleşik Demokratik Cephe (UDF) ile MYMSA'nın birleştiğini duyurunca ayrılıklar baş göstermiştir. COI, UDF'nin strateji ve vizyonuyla paralel olan ırk ayrımına (*apartheid*) karşı İslâmî bir mesaj yayınlamıştır. Organizasyon, Apartheid sonrası Güney Afrika'da önemli ölçüde düşüşe geçmiştir.

Calut: Bkz. Golyat

Câmia Milliye İslâmiyye: Delhi'de üniversite. 1917'de Zakir Hüseyin ve Kongre Partisinin Müslüman destekçileri tarafından kurulan Aligarh İslâm Üniversitesi'ne rakip olarak kurulmuştur. İslâmî bir üniversite olarak eğitime başlasa da müfredatı şimdilerde hükümet tarafından şekillendirilmekte ve geniş ölçüde seküler müfredata hitap etmektedir.

Câmia: Singapur'da İslâmî Davet Topluluğu. 1931'de Singapur ve Malaya'daki dinî liderlikle birlikte Hindistanlı bir davetçi olan Mevlânâ Abdulalîm Sıddıkî el-Kadirî tarafından kurulan İslâmî cemaat. 1965'e kadar Malaya İslâmî Davet Topluluğu olarak tanınmıştır. Faaliyetleri dinî dersler, halka açık konferanslar ve yayınlar yoluyla İslâm'ın tebliğ edilmesine odaklıdır. Grup şu an 24.000'den fazla üyeye sahiptir.

Câmiat-i İslâmî (Afganistan): İslâm câmiası. 1967'de Burhaneddin Rabbani tarafından kurulmuştur. Etnik açıdan Tacik yönetiminin Taliban'ın Afganistan'ın kontrolünü almasından sonra bile çoğu hükümetçe resmen tanınmıştır. Başlıca üyeleri arasında kuzey ittifakının resmi lideri ve zorla görevden el çektirilen Burhaneddin Rabbani ile askerî lideri General Muhammed Fahim Han sayılabilir. Esasen kuzeyli (Peştun olmayan) üyelerden oluşmuştur. Pakistan ve Arap devletleri tarafından desteklenmiş, çoğunlukla 20 bin savaşçıdan oluşan bir güce komuta eden Ahmed Şah Mes'ûd gibi komutanların idaresinde Pencîr vadisinde faaliyet göstermiştir.

Câmiatu'l-Davetu'l İslâmiyye: Bkz. İslâmî Davet Cemaati

Camiatu'l-Hayriyetu'l-İslâmiyye: Ameliyye Vakfî olarak da tanınır. 1923'te geniş bir yelpazedeki sosyal yardım faaliyetleri ve dinî olayların -özellikle de Hz. Hüseyin'in şehadetinin dünya genelinde anılmasının- finanse edilmesi için kurulan Lübnanlı Şiî kurum. En geniş kapsamlı programı, birçok okulun özellikle de daha önce yalnızca Kur'an kurslarının bulunduğu köylerdeki okulların desteklenmesi olmuştur.

Câmiatu'l-Ulemâ-i Ehl-i Hadîs: Hadis ehli ulema topluluğu. Pakistanlı aşırı sağcı ulemadan oluşan siyasî parti. Uzlaşmasız olarak tevhîdi benimseyip manevî araçlar türünden her çeşit aracılık kavramını reddeder ve sufîlerin tür-

belerini ziyareti şirk kabul eder. Demokrasiyi İslâm'a karşıt olarak reddeden tek ulema organizasyonu olup şeriat rehberliğinde "muttaki bir yönetici" tarafından idare edilen otokratik yönetimi savunur. Vahiy ve İslâm şeriatının kaynağı olarak hadislere vurguda bulunur. Bakış açısı bakımından Suudi Vahhâbî hareketine benzer.

Câmiatu'l Ulemâ-i Hind: Hindistan Ulema Birliği, Yeni Delhi'deki Hilafet Hareket Konferansında (1919) kurulmuştur. Birleşik bir Hindistan'ı desteklemiş ve Hindistan'la Pakistan'ın ayrılmasına karşı çıkmıştır. Üyelerinin birçoğu Deoband Okulu'yla ilişkilendirilmiştir. Hint-Müslüman düşüncesine asıl katkıları, milletlerin din, ırk, memleket ve dil gibi çeşitli faktörlerce oluşturulabileceği birleşik milliyetçilik teorisi olmuştur. Bu teoriye göre Hindistan, dinî çeşitliliğine karşın bir millettir. Câmia, geleneksel Müslüman din âlimlerinin kendi toplumlarının genel kabul görmüş liderleriyle olan tartışmalardan doğmuş gayrimüslim, seküler bir hükümetin politikalarına meşruiyet verdiği tarihteki ender oluşumlardan biridir.

Câmiatu'l Ulemâ-i İslâm: Pakistanlı Müslüman Âlimler Topluluğu (JUI). Kökenleri Hindistan'ın ayrılışı öncesindeki Deoband Hareketi ve Câmiatu'l Ulemâ-i Hind'e dayanır. Esasen İngiliz sömürgeciliğine karşı çıkmış, Hint Ulusal Kongresinin hedef ve siyasetini desteklemiş ve bağımsız bir Pakistan için Müslüman Liginin savaşımına karşı çıkmıştır. 1947'de Hindistan'ın bölünmesini takiben sınırlı bir siyasî öneme sahip olmuştur. Başkan Eyüb Han'ın modernizasyon politikalarına karşı çıkan Mevlânâ Mufti Mahmûd tarafından yeniden canlandırılmıştır. Geleneksel şeriatın katı olarak uygulanmasındaki ısrarı nedeniyle uzlaşmasız bir biçimde katı kabul edilmiştir. Şu an iki fraksiyona ayrılmıştır: Mevlânâ Fazlurrahmân ve Samiu'l Hak. En büyük bölümü Pakistan'daki bir medreseden kontrol edilmektedir. Afganistan ve Pakistan'da İslâm'ın Taliban versiyonunun yükselişiyle ilişkilendirilmiştir.

Câmiatu'l Ulemâ-i Pakistan: Pakistan'daki İslâmî siyasî parti. JUP olarak da tanınır. 1948'de Karaçi'de kurulan JUP, Deobandilerin etkisine karşı koymak için ortaya çıkan Barelvi mezhebine mensuptur. Dinin örfî ve samimî uygulamalarını vurgular. Parti kararlarındaki çatışmalar, JUP'u gruplara bölmüş ve 1986'dan itibaren JUP, desteğinin büyük bölümünü kaybetmiştir. İki ana fraksiyon lideri Şah Ahmed Nûrânî ve Abdussahar Niyazi'dir. Talebe kanadı, Barelvî Medreselerinde hatırı sayılır bir izleyici kitlesine sahiptir.

Câmiatu'l-Davet ve'l-İrşâd: Davet ve İrşad Cemâati. 1911'de Mısır'da Muhammed Reşid Rıza tarafından Osmanlı pan-İslamist İslâmî aktivitelerin köşe taşı olarak işlev görmesi için kurulan topluluk. 1931'de Kudüs'teki genel İslâm kongresinde İslâm toplumunun dışında ve içinde tebliğ için bir davet organizasyonu olarak canlandırılmıştır.

Câmiatu'ş-Şubbâni'l-Müslimîn: 1927'de Kahire'de kurulan pan-İslamist bir Mısır siyasî birliği. YMCA modelinde kurulmuş ve çoğunlukla Müslüman Gençler Birliği (YMMA) olarak anılmıştır. Mısır gençliği için sosyal, kültürel ve dinî bir organizasyon olarak 1919 ulusal devrimini müteakiben oluşturulmuştur.

Câmiatü'ş-Şebâb Seyyidinâ Muhammed: Muhammed'in Gençlik Topluluğu ve İslâmî Kurtuluş Örgütü olarak da tanınır. 1970'te Mısır'da Sâlih Sirriyye tarafından kurulmuştur. 1974'de Başkan Enver Sedat'ı öldürme şeklinde başarısız bir planın parçası olarak Kahire'de Askerî Mühendislik Okulu'nu kuşatmışlardır; liderleri idam edilmiş ve bağlıları hapse konmuştur. Sonuç olarak birçok

üyesi yer altına çekilmiş ve/veya diğer militan hareketlere katılmışlardır. Aynı adı taşıyan daha önceki bir grup da Mısır'da İhvânu'l-Müslimîn'in bir şubesi olarak Mustafa el-Sıbâî tarafından 1939'da kurulmuştur.

Câmia-yı Ruhâniyet-i Mübâriz: Militan ruhaniler cemaati. Ayetullah Humeynî liderliğindeki 1963 ayaklanmasına ivme kazandırmayı amaçlayan İranlı hareket. Şah, İsrail ve ABD'ye yönelik protestolara özellikle Humeynî'nin sonraki sürgünü bağlamında katılan en önemli organizasyon. Diğer önemli üyeleri arasında Murtazâ Mutahharî yer alır (ö. 1979).

CDLR: Bkz. Meşru Hakları Savunma Komitesi.

Cebertî, Abdurrahman el-: (ö. 1826) Mısırlı son geleneksel Müslüman historiografır. 18. yüzyılda Memluk rejiminin kendi kendini yok etmesine, Fransız işgalinin sarsıntısına (1798–1801) ve Mehmed Ali Paşa tarafından gerçekleştirilen değişimlere tanıklık etmiş ve kayda geçmiştir. Napolyon'un istilasını tabiat düzenindeki bir terselme ve Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki bir çatışma olarak görmüştür. Yazılarını klasik tarihçilerce kullanılan kronik, tabakât çerçevesinde yazmıştır.

Cebr: Kader. Kur'an hür irade ve kader konumunda kesin değildir. Birçok ayet iradeyi desteklerken, diğerleri kaderi destekler. Bununla birlikte Kur'an izin ve yaratma fiili olmadan hiçbir şeyin gerçekleşemeyeceği Allah'ın mutlak kudreti konusunda kesindir. İlk dönem İslâm kelâmı kader konusunda farklı birkaç anlayış geliştirmiştir. Kaderiye hareketi bireyin gücünü destekler; Mürci'e insan iradesinin etkinliğine olan inancın önemini azaltma eğilimindedir. Mutezile ve Eş'arî kelâmcıları arasındaki sonraki tar'ışmalar, tartışmayı Allah'ın iradesinin nerede bitip insan iradesinin nerede başladığının kelâm eserlerinden tespit edilmesinin güç olduğuna getirmişlerdir. Müslümanlar insanların ahlaken ve etik olarak fiillerinden sorumlu olduklarına, ancak fiilde bulunma kabiliyet ve gücünde açıkça Allah'a bağlı olduklarına inanırlar.

Cebrail: Arapça Cibril. Kur'an'a göre (2: 97–98) Kur'an'ı Hz. Muhammed'e vahyetmesi için gönderilen baş melek. Ayrıca Hz. Muhammed'in koruyucusu olarak da zikredilir (66:4). Hadisler onun itikâdî meselelerde Hz. Muhammed'i sınavdan geçirdiğini aktarır.

Cebriyye: Kaderciler. İnsanın irade özgürlüğünü reddeden ilk dönem Müslüman kelâmcılara verilen ad. İnsan fiillerinin tamamının ilahî kudretin zorlaması altında gerçekleştiğini kabul ederler. Bu doktrin daha sonra baskın Eş'arî ekolü tarafından bazı ilavelerle benimsenmiştir. Ayrıca bkz. Cebr.

Cedîdizm: 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Rusya'daki Müslüman entelektüel hareket. İsmail Bey Gasprinski'den ilham alan hareket sömürge hegemonyası ve modern çağa cevaben gelişmiştir. Eğitimde reform yapmak, Müslümanlar için yaşam kalitesini artırmak, Müslümanların ekonomik ve teknik olarak rekabet edebilirliğini geliştirmek ve önceki yüzyıllarda ve dönemlerde yavaş yavaş kaybedilen güç, zenginlik ve saygınlıklarını eski konumuna getirmeyi amaçlamıştır. Hareket, tarikatların bireyin iç uyanışı ve ahlâkî reformasyonu vurgulamaları yanında entelektüellerin İslâm medeniyetinin kabul edilmiş geleneklerini yeniden gözden geçirmeleriyle başlamıştır. Kadınları güçlendirip onlara daha merkezî bir konum ve toplumda daha büyük bir rol vermeyi amaçlamıştır.

Cehennem: En-Nâr (ateş) olarak da bilinir. Ahirete inanmayanlar ya da

günahkârlar için belirlenmiş cezadır. Kur'an'da çatırdayan ve kükreyen alevler, kaynayan kızgın sular, yakıcı rüzgâr ve kara dumanın bulunduğu ebedîyen alevli bir yer olarak açıklanır. Genellikle yedi kapı ya da aşamaya sahip olarak betimlenir. Günahkârlar sırat köprüsünden aşağıdaki ateşe yuvarlanacaklardır. Sakinleri ah çekip inlerken, susuzluklarını bastırmak için umutsuzca bir çabayla pis sular içecektir. Kavrulan derileri yenileriyle değişecek öyle ki acı tekrar tekrar tecrübe edilecektir. Başlarından kaynar sular dökülecek ve bu da bedenlerini eritecektir. Eğer kaçmaya kalkarlarsa demir kancalarla geri çekileceklerdir. Birçok müfessir bu açıklamaları suç bilinci ve ilahî huzur yoksunluğu için metafor olarak izah etmektedirler. Ayrıca bkz. Ahiret.

Cem: Bir araya gelme ya da her şeyi kapsama. Tasavvufta ayrılığın (*fark*) zıttı olarak manevî gelişim aşamalarından biri. Allah'ın birliğini idrak etmeyi ya da ilahî huzurda bir araya getirilen çokluğu (*kesret*) görmeyi belirtir. Tasavvufun sonraki dönemlerinde ayrıca ilahî suretin spesifik bir karakteristiği olan insan şeklinde ele alınmıştır.

Cemâat-i İslâmî (Bangladeş): Doğu Pakistan'ın bağımsız Bangladeş'e dönüşmek için ayrıldığı 1971'e kadar Bangladeş'te Pakistanlı Cemâat-i İslâmî'nin bir parçası olan büyük bir İslâmî partidir. 1971 iç savaşına kadar birleşik bir Pakistan'ı desteklemiş ve sonuç olarak Bangladeş'in bağımsızlığı sonrasında Avami Lig Hükümetince yasaklanmıştır. 1975'te Şeyh Muciburrahmân'ın öldürülmesinden sonra bir kez daha görev yapmasına izin verilmiştir. Gulam Azam'ın liderliğinde parti bir parya grubundan üçüncü en büyük siyasî partiye dönüşmüştür. Şu an Pakistanlı İslâmî Câmia Tuleba'nın eski bir başkanı Mevlana Mutiurrahmân Nizamî tarafından yönetilmektedir. Parti Eylül 2001 parlamento seçimlerinde 17 sandalye kazanmış ve Halide Ziya hükümetinde ilk kez kabinede iki pozisyon elde etmiştir. Bangladeş genelinde 6580 yönetsel birim şeklinde organize olan Bangladeş Cemâat-i İslâmî'si, birkaç önemli üniversite kampüsünde öğrenci politikaları üzerinde egemen olmuş ve medrese öğrencilerinin yanı sıra öğretmenler diğer meslek grupları arasında da hatırı sayılır bir takipçi kitlesine sahip olmuştur. Pakistan'daki karşılığı gibi Bangladeş'teki Cemâat-i İslâmî de eğitim işleri, sosyal reform ve demokratik seçimler yoluyla bir İslâm devletinin kurulması için çaba göstermektedir.

Cemâat-i İslâmî (Hindistan): Bölünme sırasında (1947) merkezi Pakistan'a taşınan Cemâat-i İslâmî'nin Hindistan şubesi. Seçimlere katılmaktan kaçınır, çünkü Müslümanlar bir azınlıktır. Ancak Pakistanlı parti düşük bir başarı elde etmesine karşın aday göstermektedir. Disiplinli organizasyon, yardım çalışmaları, dürüstlükteki ünü ve sokaktaki gücü nedeniyle mantığa sığmasa da sayılardan memnundurlar.

Cemâati'l-Cihâd: Bkz. Cihâd, el-

Cemâati'l-Ensaru's-Sünne: Bkz. Malî'de İslâm.

Cemâati'l-İslâmiyye, el-: İslâm cemâati. 1960'ların başında Trablusşam, Lübnan'da Ihvanu'l-Müslimîn'in bir kolu olarak kurulan büyük Sünnî organizasyonu; diğer kentlere çabucak yayılmıştır. Din adamı sınıfı dışındaki kişilerce yönetilmiştir. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra destek üssünü genişletmiştir. Şu an Fethî Yeken tarafından yönetilmektedir. 1990'ların başlarında Lübnan'ın seçim politikasında başlıca Sünnî güçtür. İslâm devrimini destekleyen daha militan hareketlerdense daha geniş bir destek tabanını savunur. Yeken, yerel politikada eski ailelerin tekelini kı-

rarak 1992'de Trablusşam'da seçimi kazanmıştır.

Cemâati'l-İslâmî: Mevlana Ebu'l-Ala Mevdûdî tarafından Hindistan bölünmeden önce 1941'de kurulan Pakistanlı İslâmî ıslahatçı parti. Parti toplumun baskıdan çok eğitim ve değişimle dönüştürülmesini teşvik eder. Cemâatin siyasî gündemi, milli seviyede İslâm'ın canlanışını takip etmek, dinî semboller ve fikirlerin kullanımı yoluyla kitleleri harekete geçirmek için öncü "İslâmî elit"in eğitimi programına öncelik vermiştir. 1940'lar ve 1950'lerdeki siyasî faaliyetleri, hükümetle dinin siyasetteki rolü üzerine açık bir karşı karşıya gelişle doruğa ulaşmış ve 1951'de seçimler yoluyla siyasete doğrudan katılımla sonuçlanmıştır. Parti dinî duygulara hitap ederek Zülfikar Ali Butto rejiminin altını oymuş ve daha sonra General Ziyau'l-Hakk'ın rejiminde kabine vazifesi dâhil önemli hükümet görevlerini ele geçirip ülkenin İslamizasyonu (geleneksel İslâm şeriatının uygulanması) ve devlet politikasının dile getirilişinde doğrudan bir role sahip olarak hükümette siyasî ve ideolojik bir güce dönüşmüştür. Seçimlerde asla başarıya ulaşamamıştır. Parti rejim tarafından seçilmiş olarak algılandığından siyasî açıdan savunmasız bırakılmış ve Ziyau'l-Hak rejimi halk desteğini kaybedince parti de gücünü kaybetmiştir. Sosyal ve kültürel etkisi organizasyon yapısına ve Pakistan'ın siyasî dengesindeki din faktörünü manipüle kabiliyetine dayanır; öğrencilerle ve neticede bürokrasi ve orduyla bağlar geliştirmiştir. Parti 1980'lerdeki Afgan direnişinde önemli rol oynamış olup Keşmir'in Hindistan'dan özgür kalış savaşında faaldir. Ortadoğu'da İslâmî diriliş hareketleriyle kapsamlı bağlantılar kurmuştur. Ayrıa bkz. İslâmî Câmiat-Tuleba.

Cemâati'l-Müslimîn (Mısır). Bkz. Cemaati'-t-Tekfîr ve'l-Hicre.

Cemâati'l-Müslimîn (Trinidad): Trinidad'daki İslâmî grup. Trinidad'da fakirler için adalet ve İslâmî hayatın reformasyonunu savunan eski bir polis yetkilisi Yasin Ebubekir tarafından yönetilmiştir. Yerleşik Suriyeli ve Güney Asyalı Müslümanlardan çok fakir kentli siyahlardan destek almıştır. 1980'lerde hükümetin toprağı devralıp yasal müracaatları reddetmesiyle bir toprak anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır. Cemâat, Temmuz 1990'da bir reform programı ilan ederek televizyon istasyonu ve parlementoyu işgal etmiştir; sonunda teslim olmuş ve liderleri hapsedilmiştir. Grup faal kalmış ve üyeleri 1995-96'da genel affa uğrayınca güvenlik vb. şirketlerinde çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca bkz. Ebubekir, Yasin.

Cemâati't-Tekfîr ve'l-Hicre: Kahire'de konuşlanmış olup eski Evkaf ve Ezher İşleri Bakanı Şeyh Muhammed Hüseyin el-Zehebî'yi Temmuz 1977'de kaçırıp öldüren radikal Müslüman grup. Adı Mısır medyası tarafından verilmiştir. Grup kendini Cemâati'l-Müslimîn olarak adlandırmaktadır. Liderleri, mevcut tüm toplumların İslâm dışı olduğunu ve yalnızca kendi cemaat üyelerinin gerçek Müslümanlar olduğunu öne süren Şükrî Ahmed Mustafa'dır (ö. 1978). Hareketten ayrılmak isteyen herhangi bir kişi Allah'ın düşmanı ilan edilip irtidat ve küfre girdiği için ölümle tehdit edilmiştir. Grup klâsik İslâm hukuk sisteminin reddedilmesini, çünkü Allah kelâmı olmayıp yalnızca beşerî bir sistem olduğunu, ayrıca yalnızca Kur'an'a dayanılması gerektiğini öne sürmüştür. Grubun lideri 1978'de idam edilmiştir.

Cemâatu'l-Nasri'l-İslâm: Ayrıca İslâm'ın Zaferi Cemâati (JNI) olarak da tanınır. Nijerya'daki Müslümanlar arasındaki bölünmeleri aşmada bir araç sağlamak için 1962'de Nijerya'da kurulan organizasyon. Sokoto *Serdauna*'sı Ahmedu Bello etkili bir İslâmî yenilik savunucusu olan Ebubekir Gumi'nin tav-

siyesi üzerine cemâatin oluşumunu desteklemiştir. Kuzey Nijerya'daki nüfuzlu tarikatlar ve Gumi liderliğindeki aktivist tasavvuf karşıtı hareket arasında bir köprü işlevi görerek, Nijerya'daki siyasî keşmekeşte ayakta kalabilmiştir. 1988-90'da Müslüman toplum içindeki bir gerilim döneminde JNI'nin ara buluculuk etmesi, başlıca Müslüman grupların resmen uzlaşmasını mümkün kılmıştır.

Cemâleddîn Afgânî: (ö. 1897). Düşünür ve politik aktivist. Afgan kökenli olduğunu iddia etmesine rağmen İran'da doğup büyümüştür. İran ve Irak'ta eğitim görür. İngiliz sömürgeciliğiyle tanıştığı Hindistan'a yolculuk eder. Afganistan, Mısır ve İstanbul'da yaşamış fakat İngiliz düşmanlığı ve güya heretik öğretileri nedeniyle sürgüne gönderilmiştir. Yeniden Hindistan'a dönmüş ve burada ünlü eserlerini kaleme almıştır. Muhammed Abduh'la beraber, oldukça etkili olan *Urvetü'l-Vuska* gazetesini çıkarır. Gazete Panislamizmi savunur; İngilizlerin İslâm coğrafyasındaki yönetimine karşı etkin muhalefet ihtiyacını dile getirir ve Sünnî-Şiî birliğini savunur. Kitlelere Ortodoks dinî anlatsa da tabiat kanunlarına ve akla inanır. Dahilî refomların zorunluluğuna, özellikle bilim ve teknikte kişisel gelişimin önemli olduğuna vurgu yapar. Esasen siyasî bir programı desteklemek için İslâm'ı kullanan İlk modern -siyasî açıdan- aktivist Müslümandır. Onun siyasî aktivizmi umumi demeçler, gazete makaleleri, siyasî amaçlarla Mason locasının kullanımı, yabancılara verilen imtiyazlara muhalefet, gizli muhalif organizasyonlar oluşturma, el ilanları dağıtma ve İran şahına suikasta katılmayı içerir. Müslüman dünyada bugün onun siyasî aktivizmi, Hıristiyanlığa ve Emperyalist Batıya karşı İslâmî dayanışmayı savunması yanında modernist, pragmatik, anti-emperyalist söylemlerinden dolayı halen popülerdir. Ayrıca bkz. Osmaniye Üniversitesi.

Cemel Savaşı: Halife Ali İbn Tâlib ile Ali'nin selefi Osman'ın katillerini yakalayıp cezalandıramayışını protesto eden Hz. Muhammed'in eşi Âişe yönetimindeki Mekkeli aristokratlar arasında 656'da gerçekleşen savaş. Adını Âişe'nin bindiği deveden almıştır. Halifenin diğer Müslümanlara karşı birliklere kumanda ettiği ilk savaştır.

Cemile, Meryem: (d. 1934) Asıl adı Margaret Marcus olan Cemile ABD'de doğmuştur. 1961'de Yahudilikten İslâm'a geçmiştir. Batı eleştiriciliğine karşı İslâmî inançları savunup Müslümanların meselelerini destekleyerek İslâm'ın bir sözcüsü olmuştur. 1960'tan 1962'ye kadar Seyyid Ebu'l-Alâ Mevdûdî'yle mektuplaşmış ve onun daveti üzerine 1962'de Pakistan'a gitmiştir. Resmi olarak partiye katılmasa da sistematik açıdan Cemâat-i İslâmî'nin ideolojisini özetleyen ve partinin başlıca ideologlarından biri olarak işlev gören çok sayıda kitap kaleme almıştır. Yazılı eserlerinde İslâm'la Batı arasındaki tartışmaya odaklanarak Hıristiyanlık, Yahudilik, seküler Batı düşüncesi ve İslâmî modernizmin yenilikçi bir eleştirisini sunmuştur.

Cemiyet: Modern Arapçada bir topluluk, toplum ya da birlik anlamına gelip geniş bir yelpazedeki edebiyat, dayanışma grupları yanında dinî-siyasî gruplar ve uluslararası organizasyonları (ör. Câmiatu'l-Umam, Milletler Ligi; Câmîatu'l-İhvânu'l-Müslimîn vs.) tanımlamada kullanılabilir. Farsça ve Urducada *encümen* terimi, genellikle Arapça *cemiyet* sözcüğünün işlevsel bir muadili olup aynı şekilde dinî-siyasî, eğitimsel ve edebî birlikleri belirtir. Arapça konuşan toplumlarda *hizb* terimi de sıkça siyasî bir parti ya da organizasyonu tanımlamada kullanılırken, daha değişken *cemiyet* terimi geniş bir çeşitliliğe sahip gönüllü birlik ya da toplulukları ifade eder.

Cemre: Bkz. Hac

Cenabet: Spermle herhangi bir temasın neden olduğu ritüel açıdan büyük bir kirlilik hali. Cenabet hali, gusül yoluyla kendilerini temizleyene kadar Müslümanların namaz gibi dinî vecibeleri yerine getirmelerini imkânsız kılar.

Cenaze Merasimleri: Cenazeyi yıkanmaya hazırlama, cenazeyi yıkama ve mevtanın ailesine düşen başlıca cenaze dualarını içerir. Ölü üç kez yıkanır, vücudundaki bazı noktalara pamuk konur ve kefenlenerek kâfurla kokulanır. Eğer ölüm hac esnasında gerçekleşmişse kefen dikişsiz olmalı ve eğer ölen kişi bir kadınsa yüzü açıkta bırakılmalıdır. Eğer kişi şehit ya da dengi olarak ölmüşse (çocuk doğururken ya da bir kaza ile) beden temizlenir ve öldüğü haliyle gömülür. Özel dualar (*salâtü'l-cenâze*) genellikle bir camide okunur. Yıkama, namaz ve defin esnasında ölü kıbleye çevrilir. Ölü açık bir tabut olmadan gömülür. Ölünün yakın erkek akrabaları onu kıbleye çevirmek için mezara girer. Müslümanların ölüyü mümkün olduğunca çabuk, tercihen öldüğü günün gecesi sona ermeden gömmeleri gerekir.

Cenaze Yıkama: Bkz. Cenaze Merasimleri.

Cenaze: Ölü; naaş; cenaze töreni. Ayrıca bkz. Cenaze merasimi.

Cengiz Han: (ö. yaklaşık olarak 1227) Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu. Cengiz Han Kuzey Çin, Kuzey İran ve Güney Rusya'yı fetheden kabileler üstü askerî bir güç altında (*Horda*) Sibirya steplerinin Moğol ve Türk kabilelerini bir araya getirmiştir. Onun toplu yasalarıyla yönetilen soyundan bir araya gelenler, Akdeniz'den Pasifik'e kadar uzanan - Marco Polo gibi tüccarlar tarafından aşılan- bir imparatorluk kurmuşlardır. Moğollar Abbasi halifesini öldürüp (1258) büyük bir yıkıma yol açsalar da, imparatorluğun Rusya ve İran bölümleri Müslüman olmuş, daha önce zarar verdikleri şeyleri eski haline getirmiş ve tarih yazımıyla Pers minyatürlerini desteklemişlerdir. Ayrıca bkz. Yasa.

Cennet: Allah'ın vahyettiklerine inanan takva sahibi, pişman, tövbekâr kimseler yanında fakirler ve öksüzleri doyurma gibi iyi amel işleyenlere ahirette verilecek mükâfat. Kur'an'da içinde kalanların dilediklerinde gölge, meyve, soğuk içecekler, şarap ve et yiyip içecekleri bir bahçe (cennet) olarak açıklanır; kolçakları altın ve inciyle süslü dîvânlara yaslanacaklar, nakışlı ipekten yeşil ve altın sarısı giysiler giyecekler ve hizmetkârları onlara hizmet için başlarında bekleyeceklerdir. Cennette kalan erkeklerin yanında siyah gözlü güzel huriler olacaktır. Birçok müfessir bu açıklamaları metaforik (mecazi) olarak kabul etmektedir; gelenek cennetin nihaî mükafatının Allah'ın huzurunda olmak olduğunu belirtir. Ayrıca bkz. Ahiret.

Cevdet Paşa, Ahmed: (ö. 1895): Osmanlı yöneticisi ve imparatorluktaki seküler ve dinî etkileri denetlemeye çalışan Tanzimat Dönemi reformcusu. İstanbul'da dinî bir eğitim alır. 1815'de Babıali mütercimi Fuad Paşa ile modern Osmanlı Türkçesinin standart bir dilbilgisini (Kavâîd-i Osmâniyye) yayınlamak için işbirliği yapmıştır. 1860'larda ilkin Bosna Hersek genel müfettişi olmuş, sonra Halep Valisi olarak reformların gerçekleşmesini izlemiştir. 1868'den 1876'ya kadar Adliye Başkanı ve sonra da Adliye Nazırı olarak İslâmî ve Batılı unsurları birleştirip *Mecelle* olarak da bilinen yeni bir sivil anayasa hazırlamıştır. 1873'te Evkaf Nazırı olup ertesi yıl Eğitim Nazırı görevine tayin edilmiştir. 1876'dan sonra 2. Abdülhamid'in saltanatı sırasında birçok nazırlıkta bulunmuştur.

Cevzî, Bendelî el-: (ö. 1942) Filistinli entelektüel. Arap dili ve İslâm tarihi

üzerine eserler kaleme almıştır. En çok 1928'de yazdığı ve tarihî koşullar bakımından oryantalizm eleştirisini başlatıp klâsik Müslümanlar arasındaki küfrün tarihini yeniden değerlendirerek İslâm düşüncesi tarihi ve gelişiminin ilk Marksist yorumu olan *Min Tarihu'l-harekati'l-fikriyye fi'l İslâm* (İslâm'da entelektüel hareketler tarihi) eseriyle tanınır.

Ceyş-i Muhammed: Muhammed'in Ordusu. Ana amaçları Keşmir ve Pakistan'ı birleştirmek olan İslâmî militan ayrılıkçı grup. Şubat 2000'de Afganistan'da kaçırılan 155 havayolu yolcusu karşılığında 1999 yılında Hindistan'daki tutukluluk hali sona eren Mes'ûd Ezher liderliğinde Pakistan'da kurulmuştur. Pakistan'da Peşaver ve Muzafferabad kentlerinde kurulu olan ordu, genellikle işgal edilmiş Keşmir'de operasyonlar gerçekleştirmiştir. Taliban ve Usame bin Ladin'le yakın ilişkide bulunduklarından kuşkulanılmaktadır. Son dönemlerde Batılı ve komşu ülkelerin Pakistan'a yönelik ülke sınırları içinde gerçekleşen terörist faaliyetlere karşı güç kullanma yoluyla savaşması gerektiği baskılarıyla Pakistan hükümeti tarafından yasadışı ilan edilmiştir. Üyeleri çoğunlukla Keşmirli gençlerden, ayrıca 1980'lerde Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinde çarpışan Pakistanlı Afgan ve Arap gazilerden oluşmaktadır. Siyasî açıdan Câmiatu'l-Ulema -i İslâm'la aynı çizgidedir.

Ceyş: Ordu, silahlı güçler.

Ceza Hukuku: İslâm hukuku, devlet tarafından cezalandırılabilecek üç suç kategorisini kabul eder: *Hudud* suçları (tekili *had*; Allah tarafından konan sınırların ihlal edilmesi) zorunlu bir cezalandırmayla sonuçlanır; *tazir* suçları bir emir tarafından gerçekleştirilen ihtiyarî cezalarla ilişkilidir; *kısas* cezaları ise adam öldürme, yaralama ve kötü muamele gibi bir kişiye yapılan yaralamalarla alakalıdır. Kısas vakalarında kurban ya da kurbanın en yakın akrabası malî tazmin (*diyet*) karşılığında kısastan feragat edebilir. Bazı davalarda devlet kurbanın ya da yakınının diyet kabulüne rağmen suç işleyeni cezalandırma hükmünü vermeyi mahfuz tutar. Cezaî meselelerde geleneksel İslâm hukukunu kullanmayı sürdüren Suudi Arabistan ve diğer birkaç ülke dışında çoğu Müslüman ülke Fransız kökenli ceza kanunlarını benimsemiştir: Cezayir, 1966; Kuveyt 1960; Libya 1953; Fas 1962; Pakistan 1979. Ayrıca bkz. Hadd; Kısas; tazir.

Ceza: Bkz. Hadd.

Cezayir Halk Partisi: Bkz. Parti du Peuple Algérien

Cezayir Ulema Birliği: 1931'de Abdulhamid İbn Badis ve diğer din âlimleri tarafından Cezayirlileri eğitmek, Arap-İslâm mirasının ve Cezayir millî kimliğinin gelişmesine yardımcı olmak, İslâm'ı ihyâ ve tecdîdde (reform) bulunmak, tarikatlar ve asimilasyona yönelik eleştiride bulunmak için kurulmuştur. Birlik, Fransız işgaline karşı çıkmıştır. Dinî özgürlük, yardım kurumlarının restorasyonu ve resmi dil olarak Arapçanın tanınmasını talep etmiştir. Ayrıca bkz. Cezayir'de İslâm; İbn Badis Abdulhamid.

Cezayir'de İslâm: Osmanlı Cezayir'i güçlü bir dinî gelenek ve siyasî otonomiye sahip olmuş, Fransızların ülkeyi almaları 52 yıl sürmüştür (1830–82). Fransız sömürge siyasetleri yerli nüfusun artışıyla birleşince geleneksel kırsal nüfusu güçsüzleştirmiş ve yeni bir kentli toplum oluşturmuştur. Cezayir'in bağımsızlığından sonra (1962) ülke fakir ve ezici bir biçimde köylü nüfustan oluşur. Bağımsızlık savaşında bir milyon Cezayirli (toplam nüfus 9 milyondur) ölmüş, iki milyon kişi evsiz kalmıştır. Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) sanayileşme ve eğitim programları düzenlemiş, ancak devlet kontrollü ekonomi 1980'ler-

de düşük petrol fiyatları nedeniyle durgunlaşmıştır. Yayılan isyanlara cevaben FLN çok partili seçimleri başlatmış ve İslâmî Kurtuluş cephesi (FIS) FLN'nin en güçlü rakibi olarak İslâmî bir devletin kuruluşu ve ekonomik özelleştirme talep etmiştir. Ordu müdahale etmiş ve seçim sonuçlarını geçersiz saymıştır. FIS 1992'de yasaklanmıştır. Bir anayasal revizyon (1996) iki meclisli bir parlamentoyu öngörmüştür: Ulusal Halk Asamblesi (380 sandalye; halkın oyuyla seçilir; üyeleri dört yıl görev yaparlar) ve Millet Konseyi (144 sandalye; başkan üçte birini atar, dolaylı oylar üyelerin üçte ikisini seçer; üyeler altı yıl görev yaparlar), 1997 seçimlerinde sandalyelerin ezici çoğunluğu, başkanı Mohammed ben Baibeche olan Demokratik Ulusal Topluluk (RND) tarafından kazanılmıştır. Ayrıca bkz. İslâmî Kurtuluş Cephesi.

Charlemange: (ö.814) Frenk Kralı ve Batı Avrupa'daki Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başı. Abbasi Halifesi Harun el-Reşid'in çağdaşı olup onunla teknolojik ve ekonomik alışverişte bulunmuştur. Müslümanları Gaul'ün (Fransa) dışına çıkarmıştır. Müslümanların yönetimindeki Güneye karşı Hıristiyanların yönetimindeki Kuzey krallıklarını desteklemek için İspanya'nın fethedilmemiş nüfusuyla bir ittifak oluşturmuştur.

CHP (Türkiye) Cumhuriyet Halk Partisi: 1923-80 arasında Türkiye'de önde gelen siyasî parti. 1982'de Milli Güvenlik Konseyi tarafından resmen kapatılmıştır. Atatürk'ün karizmatik otoritesi ve modernizasyon programına sadıktır. 1923- 46 arasında diktatoryal tek parti iktidarını elinde tutmuş ve 1950'de serbest genel seçimleri kaybedip muhalefet partisi haline geldikten sonra çok partili sistemde de gücünü devam ettirmiştir. 1960 ve 1970'lerde birkaç koalisyon hükümetinin lideri olmuştur.

Cibril: Bkz. Cebrail.

Cibuti'de İslâm: Cibuti'nin 490.000'lik nüfusunun %96'sı Şafiî mezhebine mensup Sünnîlerdir; birçoğu Kadirî, Ahmedî ve Salihî tarikatlarına müntesiptir. Nüfusun % 60'ı etnik Somalililerdir; % 35'i Afar halkıdır. Fransa'dan bağımsızlık sonrasında (1977) Cumhuriyet, Fransız hukuku, örfî uygulamalar ve İslâm hukukuna dayalı bir hukuk sistemi oluşturmuştur.

Cifr: Bkz. İlmu'l-Hurûf.

Cihâd, el-: Cemâati'l-Cihâd ya da İslâmî Cihâd topluluğu. 1981'de Başkan Enver Sedat'ı suikastla öldüren Mısırlı İslâmî grup. 1970'lerin sonlarında 1974'de bir darbe teşebbüsünde bulunan eski Şebab Muhammed grubu üyelerince kurulmuştur. Kentsel bölgeler ve yukarı Mısır'da bir takipçi kitlesi edinmiştir. 1980'de Cemaati'l-İslâmiyye ile bir ittifak yapmıştır. Asıl ideoloğu Muhammed Abdüsselam Ferac, bir İslâm devletini kurmada bir zorunluluk olarak şeriat ve cihâdı uygulamaması nedeniyle Sedad rejimini gayrı meşru kabul etmiştir. 1980'lerin ortalarında grup ciddi biçimde zayıflamıştır. 1990'ların sonlarında şiddeti bırakmışlar ve siyasî bir parti olarak kabul edilme başvurusunda bulunmuşlardır. Ayrıca bkz. Ferac, Muhammed Abdüsselam.

Cihâd: Arapça "çabalamak", "gayret göstermek", "savaşmak" anlamındaki *c-h-d* kökünden türemiştir; tam anlamı bağlama göre değişir. Kişinin kötü eğilimlerine karşı bir savaşımı, inanmayanları döndürmek için bir gayreti ya da İslâm ümmetinin ahlaken daha iyi olması için bir savaşımı ifade edebilir. Bugün genellikle herhangi bir dinî yan anlam olmaksızın bir mücadeleye (uyuşturucuya karşı mücadele gibi) yakın bir anlamda kullanılmaktadır. Eğer dinî bir bağlamda kullanılırsa, İslâmî ya da mukaddes ke-

limesi (yazar İngiliz dili bağlamında ele almaktadır, ç-n)eklenir. Cihâd İslâm'daki yegâne yasal savaştır; şeriatta cihâd dikkatle kontrol altına tutulur. Usulüne uygun şekilde oluşturulan bir devlet otoritesince çağrıda bulunulur; İslâm'a ya da anlaşmaya davetten sonra gerçekleşmeli, savaşmayanlara saldırılmamalı vb. Din kardeşlerine karşı savaşlarını haklı çıkarmak için, aşırı uçtakiler tarafından İslâm'ın belli bir yorumunu dayatarak ya da bu yoruma bağlılıkta ihmallerini öne sürerek bu kişileri kafir olarak damgalamışlardır. Cihâda ilişkin çağdaş düşünce, konuyla alakalı olarak klasik İslâm hukukuna bakan muhafazakârlar, Müslüman ve gayrimüslim idarecilere karşı amansız bir cihâdı destekleyen radikaller dâhil geniş bir düşünce yelpazesi sunmaktadır.

Cihâdi'l-İslâmî: Bkz. İslâmî Cihâd.

Cihangir: (saltanatı 1605–27) İkinci büyük Babür imparatoru. Babası Ekber'in kültürel ve dinî politikalarını sürdürmüş, ancak imparatorluğun aşırı genişleyen kurumları artan idarî ve askerî harcamalar nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Cihangir alkol ve esrar kullanarak daha da güçsüzleştikçe gitgide daha fazla kontrol uygulamıştır. Cihangir minyatür resmi hâmiliğiyle ünlüdür.

Cîlânî (Geylânî), Abdülkadîr el-: (ö. 1166): İran'da doğmuştur. Bağdat'ta Hanbelî fıkhı eğitimi almıştır. 25 yılını Irak çöllerinde seyyah bir derviş olarak geçirmiştir. Kendi tasavvuf ekolü ve merkeziyle meşhur bir hatip olmuştur. Bir Hanbelî fakîh ve bir dönem müftü olarak vazife almıştır. Dünya genelinde en meşhur veli ve kişilerindendir. Kadirî tarikatının efendisi ve kurucusu olarak tanınır, ancak yaşamı boyunca fiilen herhangi bir tarikat propagandasında bulunmamıştır; onun adını alan tarikat, çocukları ve izleyenlerince geliştirilmiş ve İslâm âlemi genelinde yayılmıştır. Diğerlerini kendi görüş ve deneyimleri için onun eserlerini temel almaya sevk eden teolojik mükemmelliğiyle bir üne sahip olmuştur. Ayrıca bkz. Kadirî Tarikatı.

Cilbab: İslâm'ın gelişinin öncesi ve sonrasında yerleşik Arap topluluklarında kadınların dış giysileri (şal, örtü, vb.) için kullanılan genel terim. Kur'an Müslüman kadınlara statülerinin bir işareti ve umumi yerlerde cinsel tacize karşı bir savunma önlemi olarak kendilerini örtmelerini emreder.

Cin: İslâm öncesi Arabistan'daki yerel inanışta bilindik olup Kur'an'da birçok yerde zikredilen, insana yakın ancak topraktan ziyade, ateşten yaratılan varlıklar. İnsanlardan daha az erdemli ve daha az fizikî olduklarına, ancak insanlar gibi onlara da hayır ve şer arasında seçim yapma kabiliyeti bahşedildiğine inanılır. Halk inanışında cinler sihir amacıyla çağrılan ve genellikle mucizevî ya da sıra dışı olaylardan, genellikle içteki ve dıştaki cinler arasındaki dengesizliğin neden olduğuna inanılan geniş yelpazedeki illetlerden sorumlu tutulurlar. Cinciler cinleri hastalardan çıkarmadan önce onlarla doğrudan konuşurlar.

Cinler: Bkz. İfrit; Cin.

Cinnah, Muhammed Ali: (ö. 1948) Kaidu'l-Azam (büyük lider) olarak da bilinir. Pakistan'ın ilk genel valisidir. Başarılı bir Bombay dava vekilidir; 1960'da Hint Ulusal Kongresi'ne, 1913'te ise Müslüman Ligi'ne katılmış ve ortaklaşa benimsenen Luknow Antlaşmasının (1916) tasarlanmasına aracı olmuştur. 1940'ta Hindistan Müslümanlarının bir azınlık değil bir "millet" olduklarını ilan etmiştir; müstakil bir Pakistan talebi, odaklandığı başlıca konudur. Yeni milletin doğumuna öncülük edecek kadar uzun yaşamış ancak yozlaşma ve iç siyasetten özgür bir seküler demokrasi kuramadan ölmüştür. Ayrıca bkz. Pakistan'da İslâm.

Cinniler: Bkz. Cin

Cinsellik: İslâm çileciliği reddeder; her iki eş için de evlilik içindeki cinsel tatmin ideal haldir. Cinsel ilişkiler yalnızca yasal ve normatif bir evlilik içinde ya da Şiîler arasında olduğu gibi evli olmayan bir kadınla evli ya da evli olmayan bir erkek arasında akdedilen geçici bir evlilik içinde müsaade edilmiştir. Cinsel ilişki menstrüasyon esnasında, çocuk doğduktan sonra kırk gün süresince, Ramazan ayında oruçluyken ve hac esnasında haramdır. Kadınlar boşandıktan sonra doğum olması halinde babanın kim olduğunun belirlenmesi için üç aylık bir dönem (*iddet*) boyunca beklemelidirler. Farklı fıkhî hükümler, çeşitli cinsel faaliyet biçimlerine müsaade etmekte ya da karşı çıkmakta olup kadınların kocalarının isteği üzerine cinsel açıdan kendilerini kocalarına teslim etmelerini emretmektedirler. İslâm dünyasında homoseksüellik dinî hukuk tarafından haram, anormal kabul edilir ya da cezalandırılır; homoseksüellerin üçüncü bir cinsiyet olarak görüldüğü bölgelerde ise tolere edilir. İslâm öncesi kadın sünneti (ve/veya kadın cinsel organının dikilmesi) uygulaması, kadın cinselliğini kontrol için Mısır, Sudan, Körfez'in bazı bölgeleri ile Libya, Çad ve Afrika'daki diğer Müslüman bölgelerde uygulanmaktadır. Ayrıca bkz. Doğum Kontrolü/ Gebelikten Korunma.

Cizye: Bir tür vergi. Kur'an 9: 29 uyarınca askerî hizmetten muafiyet karşılığında ve bir haraç biçimi olarak gayrimüslimlerden toplanan kelle vergisi. Bazen zenginlerin yoksullardan daha fazla ödediği ve parası olmayanların muaf tutulduğu taksimatlı kelle vergisi; diğer dönemlerde katı bir şekilde uygulanmıştır. Eğer Müslüman bir lider tâbilerine eşit güvenlik sağlamamışsa, ödenen vergiyi iade durumunda kalır; Selahaddin ordusuyla Suriye'den çekilmek durumunda kalınca, tâbilerine onlardan aldığı parayı iade etmiştir. Modern dünyada uygulanabilirliği konusunda ittifak yoktur.

Cnan: Genellikle "tefekküri bilgi" olarak tanımlanan Sanskritçe *cnan* sözcüğünün popüler hali. Hint Yarımadası kökenli İsmailîler arasında bu sözcüğün kaynağının, geleneklerinin 11. yüzyıldan başlayarak İslâm'ı seçip intisap eden kimselere ait bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Cnanların var olduğu diller Sind, Pencap ve Gucarat'ın da içinde bulunduğu kökenlerini yansıtırlar. Yerel dillerde İslâm'ın ibadet ruhunu korumada önemli olarak kabul edilir.

Conseil National des Français Musulmans (Fransız Ulusal Müslüman Konseyi): 1989'da kurulmuş ve 1992'de reforme edilmiştir. 14000 üyesiyle (2001 itibarıyla) 190 dernekten oluşmaktadır. Merkezi Dole'dür. Fransa'da Müslümanlara karşı toplumsal ve ekonomik ayrıma bir son verip Müslümanların Fransız toplumuna tam entegrasyonunu sağlamada bir lobi olarak işlev görmektedir. Müslümanlara barınma, eğitim ve sağlık yardımı sağlar; yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve anti-semitizme karşı durur. Orduda bir imam tayini ve Müslümanlar için mezarlıklarda defin alanlarının sağlanması dâhil hükümetin Fransız Müslüman kurumlarının Katolik, Protestan ve Yahudilerle eşit olarak tanınmasını amaçlar.

Convention Nationale des Musulmans: Fransız Ulusal Müslüman Konseyi'nin bir kolu. Siyasî açıdan Fransa'daki Müslümanların milli ve ekonomik entegrasyonun sağlanması ve dinin toplum yaşamında yeniden söz sahibi olmasında aktif rol üstlenmiştir. Fransız Müslümanlarca yönetilen İslâmî kolej ve üniversitelerin kurulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca bkz. Fransız Ulusal Müslümanları Konseyi.

Cuma Camii: 1906'da Delhi'de Babür İmparatoru Şah Cihan tarafından inşa

edilmiştir. Hindistan'daki Müslüman siyasî faaliyetin başlıca merkezidir. Burada yapılan konuşmalar tipik biçimde siyasî krizleri yansıtır. Son yıllarda Hindular caminin Hindu bir mabedin üzerine inşa edildiğini iddia etmişler ve yeni bir mabed inşası için caminin yıkılmasını talep etmişlerdir.

Cumhuriyetçi Kardeşler: Sudan'da 1960'larda kurulan yenilenme (tecdîd) hareketi; Mahmud Muhammed Taha tarafından yönetilmiştir. Dinî barış, gerçek özgürlük ve daha büyük ezelî mutluluğa ulaşmak için kullanılan davranışsal bir ahlak sistemi olarak tanımlamıştır. Cinsiyetine ya da dinine bakılmaksızın herkes için ekonomik sosyalizm ve eşit siyasî haklara sahip federal demokrasiyi savunmuştur. Geleneksel İslâm kanunlarının uygulanmasına karşı çıkar; çünkü fundamentalist siyasî, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri yansıtırlar. Kur'an'ın Medenî ayetlerinden çok Mekkî ayetlerini yeniden yorumlama ve uygulamada içtihadın kullanımını destekler. Küçük bir üye grubuna sahip olsa da uluslararası açıdan çok iyi tanınır. Organizasyon Taha'nın 1985'te idamından bu yana atıl durumdadır.

Cüneyd, el-Ebu'l-Kasım İbn Muhammed: (ö. 910) Kübreviyye ve Mevleviyye dâhil birkaç tarikatın kurucusu kabul edilir. Cüneyd, "Sufilerin Üstadı" ve "ölçülü" tasavvufun en üst örneği olarak bilinir. İnsanın Allah katında bir tasavvur olduğu ilk hale bir dönüş için feragat ve nefisle mücadelenin gerektiğini vurgulamıştır. Diğer özellikleri arasında sürekli arınma ve oruç üzerine vurgu sayılabilir. Tasavvufun amacının nefsin kaybedilmesi değil, nefsin yok edilişi olduğunu belirtmiş, sürekli olarak Allah'ı zikir yoluyla bir Allah vizyonuna dönüştürülen gündelik yaşama dönüşü dile getirmiştir. Kendisini Kur'an ve sünnette belirtildiği gibi Allah'ın emrettiklerini yerine getirmeye adamıştır.

Cüveyrî, Ebu'l-Meâlî el-: (ö. 1085) Ünlü İranlı Eş'arî kelâmcısı ve filozof. Ebu Hâmid el-Gazâlî'nin (ö. 1111) hocasıdır. Sultan ya da emirin halifeden daha gerekli olduğunu öne sürmüştür. Emir ya da sultanın cihâd etmek, yetkili ve kadıları tayin etmek, sürekli bir orduyu sağlamaktan sorumlu olduğunu belirtmiştir. Devlet bürokrasisini yönetmek ve ordu için gelir toplamak için bir vezir tayinine müsaade etmiştir.

Cüveyriyye bintü'l-Hâris: (ö. 670 ya da 676) Arap kabile prensesi, Huza Reisi'nin kızı. 627'de Müslümanların Benî Musta'lik'e akını esnasında esir alınmıştır. Akrabaları onun için fidye ödemek isteseler de o İslâm'ı seçmiştir. Hz. Muhammed Cüveyriye'yi azad etmiş ve aynı yıl onunla evlenmiştir. Düğünlerinde Hz. Peygamber ve ordusu onun soyundan yüz aileyi serbest bırakmıştır.

Çad'da İslâm: İslâm 11. yüzyıldan önce Berberiler, Müslüman tüccarlar ve organizasyonlarla, daha sonra 19. yüzyılda Fransız kolonizasyon çabalarına direnmede kilit bir rol oynayan gezgin dervişler yoluyla ulaşmıştır. Kolonizasyon öncesinde sosyo-ekonomik merkez, Müslüman kuzeyde konuşlanmıştır; bağımsızlıkla birlikte (1960) Hıristiyanlaştırılmış güney, siyasî ve ekonomik açıdan daha fazla gelişmiştir. Müslüman-Hıristiyan güç değişimi, 1965'te baskıcı vergiler konması üzerine kanlı isyanlar patlak verdiğinde artmıştır. Son yıllardaki İslâmî uyanış, komşu Sudan'daki Milli İslâmî Cephe'nin fikirlerinden esinlenmiştir. Hissein Habré (1982–90) Senegal'de 97 siyasî cinayet, 142 işkence vakası ve Çad'ı yönetirken 100 faili meçhulle suçlanmıştır.

Çador (Çarşaf): Farsça örtü. Genelde siyah renkli, kadını baştan ayağa örten uzun giysi. İslâm kültüründe sade bir giysiyi sembolize etse de Kur'an tarafından mecburi kılınmamıştır. Tarihte

korunma, onur ve ayrım için kentli yüksek sınıfa mensup kadınlarca giyilmiştir. Batılı feministler çarşafı İslâm toplumlarındaki gerilik, kadının ezilmesi ve düşük statüsünün bir sembolü olarak ele almaktadır. Batılılaşmış elitler onun yerine Batılı giysileri tercih etmişlerdir. *Hicab* gibi *çador* da kendilerini açıkça İslâmcı ve İslâmî kültürle saygınlığın bir ifadesi olarak tanımlamak isteyen İslâmî hareketlerdeki kadınlar arasında popüler hale gelmiştir. Suudi Arabistan'da mecburidir. Ayrıca bkz. Hicab.

Çağatay Hanlığı: Moğol İmparatorluğu'nun Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın soyundan gelenlerce yönetilen Orta Asya'daki alt kolu. 1259'da bağımsız olan aile, İslâm'ı benimsemiş ancak göçebe düzeni ve yaşam biçimini de sürdürmüşlerdir. 1334 civarında zayıflayan hanlık Timurleng'in yükselişi için uygun bir zemin haline gelmiştir. Ayrıca bkz. Moğollar; Timurleng (Timur).

Çaldıran Savaşı: 1514'te Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki Safevî Hanedanı arasında gerçekleşen savaş. Osmanlı galibiyeti, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'nın müsaderesiyle ve Tebriz, Halep ve Basra arasındaki ticaret rotaları üzerinde Osmanlı kontrolünün yanı sıra 1517'ye doğru Mısır ve Suriye'deki Memluk bölgeleriyle Arap yarımadasının fethiyle sonuçlanmıştır. Safevîlerin bozguna uğratılması, Anadolu'daki Safevî hayranlarını hayal kırıklığına uğratmış ve şahın yenilmezliği inancını kırmıştır.

Çeçenistan'da İslâm: Çeçenistan, Tatar bölgesinin ortasında bir Rus cumhuriyetidir. Rus olmayan nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olsa da, son zamanlardaki nüfus dalgalanmaları kesin demografik rakamların belirlenmesini engellemektedir. Sünnî İslâm 18. yüzyıl sonlarında sufilerce güneydoğudan getirilmiştir. Çeçen ve diğer Kafkas kabileler 19. yüzyıl başlarında İmam (Şeyh) Şamil önderliğinde Rus işgaline karşı uzun süreli bir direnç sergilemişlerdir. 20. yüzyılda Sovyetler İslâm'ın etkisini baltalamak için yerleşik dinî inanca saldırı başlatmıştır. Bununla birlikte İslâm özellikle 1990lardaki direnç hareketinin bir unsuru olarak Çeçen kimliğinin önemli bir bileşeni olmuştur. 1997'de Çeçenistan, anarşi ve savaştan bezmiş bir ülkede düzeni sağlamak için görünüşte devletin dininin İslâm olduğunu kabul etmiştir. Sonuç olarak Çeçen nüfusu hem İslâm'ın ihyâsını hem de dönüşümünü tecrübe etmektedir. İslâm ve tarikatlar 1997'den bu yana şiddetli bir ayrılıkçı hareketin belkemiği görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca bkz. Rusya'da İslâm.

Çekralevî, Abdullah: Bkz. Ehlu'l-Kur'an.

Çeyiz: Bkz. Mehir.

Çiller, Tansu: Bkz. Kadınlar ve İslâm.

Çin'de İslâm: İslâm 13 asırdır Çin'de var olagelmiştir; şu an Müslümanların sayısı otuz milyondan fazladır. Müslümanlar Çin'e ilkin tüccar ve gezgin âlimler yoluyla gelmiştir. Çin'in Orta Asya içlerine yayılması, Uygurlar gibi Müslüman halkları devlet olarak birleştirmiştir, öyle ki Çin'deki Müslümanlar hem Hui'leri (Çinli Müslümanları) hem de Müslüman etnik gruplardan insanları içermektedir. Tarih boyu Müslümanlar önde gelen emperyal yetkililerin yanı sıra emperyal yayılmanın muhalifleri olarak da işlev görmüşlerdir. Komünist idare altında Müslümanlar baskı görmüşler, ancak 20. yüzyılın sonunda uluslararası İslâmî diriliş bağlamında Müslüman ülkelerden destek almışlardır.

Çirağ Ali: (ö. 1895) Seyyid Ahmed Han ve Aligarh hareketinin bir destekçisi olarak öne çıkan Hintli modernist yazar. Haydarabat'ta maliye ve siyaset bakanı olarak görev yapmıştır (1877). Kur'an ve

modern bilim arasında hiçbir çatışma olmadığı konusunda Sir Seyyid'le hemfikirdir. Misyoner ve oryantalistlerin İslâm'ın reform yapmada yetersiz olduğu eleştirilerini reddetmek ve İslâm'ın belli bir siyasî ya da sosyal sistem gerektirmediğini öne sürmek için yapılan modernist savunmalar hazırlanmıştır. Kadın haklarını savunmuş, çok eşlilik ve boşanmayı eleştirmiştir. Eserleri 19. yüzyıl sonu ve 22. yüzyılda Batı eğitimi alan Müslümanlar arasında etkilidir.

Çiştî Tarikatı (Çiştiyye): Güney Asya'daki en popüler tarikatlardan biridir. 13. yüzyılda Muinüddin Çiştî tarafından (ö. 1236) Hindistan'da kurulmuş ve günümüze kadar Hindistan, Pakistan ve Bangladeş içlerine yayılmıştır. Tarikat üyeleri kendilerini yoksulluğu kucaklama ve geçici idarecilerle temastan kaçınma şeklinde tanımlamaktadırlar. Tarikatın altın çağı, önderlerinin pratik ve duygusal mistisizme odaklandığı ve akademik ya da entelektüel ilerilikten çok mürid ve mürşid arasındaki yakın ilişkiye odaklandığı 13. yüzyıl ve 14. yüzyıllarda olmuştur. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında ilk dönem İslâm öğretilerini çağdaş koşullara adapte etmedeki mükemmelliklerini ilan eden Şah Veliyullah Dihlevî tarafından ihyâ edilmiştir. 19. yüzyılda tarikat İngiliz idaresi altında genellikle İslâmî kurumları yenilemede başarısız girişimlerle ilişkilendirilmiştir. Kurucusunun türbesi, Hindistan'daki en önemli Müslüman ziyaretgâhlarındandır. Çiştîler dinî bir duygu ve vecd hali oluşturmak için tekkelerde icra edilen kavvâlî (*qawwal*) adlı müzikal bir kültür geliştirmişlerdir – Farsça, Hintçe ve Urduca mistik şiirler içerip Hintli hafif bir klasik müzikten oluşan ve grup halinde söylenen bir kaside türü. Tarikatın silsilesinde Hz. Muhammed'in ilk halifesi olarak Ali İbn Ebi Tâlib yer alır.

Çiştî, Muinüddin Muhammed: (ö. 1236): Hindistan'daki en önemli ve yaygın tarikat olan Çiştiye'nin kurucusu. Sistan'da (Sicistan) doğmuş ve Ajmer'de ölmüştür. Horasan ve Bağdat'a yolculuk ettikten sonra 1193'te Hindistan'a gelmiştir. Daha sonra Müslümanlar ve yerli Hint halkı arasındaki önemli bir temas noktası olarak sufî ritüellerde müzik kullanımı dâhil yerel Hint uygulamalarını tarikatına serbest bir şekilde adapte etmiştir. Ajmer'deki türbesi Kuzeybatı Hindistan'daki en popüler ziyaretgâhlardan olup Müslümanlar, Sihler, Hindular, Hıristiyanlar vb. tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca bkz. Çiştî Tarikatı.

Çocuk evlilikleri: Arapçada *Zevâcu'l-kasîr*. Klasik İslâm kanunları evliliğin yasal veliyle akdedilmesi ve çocuğun buluğ çağına gelmeden evliliğin gerçekleşmemesi koşuluyla çocuk evliliğine müsaade eder. Olgunluk çağına gelen çocuk, evlilik öncesinde evlenmeyi reddedebilir. Çoğu Müslüman ülke evlilik için asgari yaş gerekliliklerini yasalaştırmıştır. Şu an çeşitli ülkelerdeki asgari yaş kadınlar için 16 ile 18, erkekler için 17 ile 21'dir. Çocuk evlilikleri kırsal alanlardaki icra güçlüğü nedeniyle bir sorun olmaya devam etmektedir.

Çocukların Öldürülmesi: Kabile topluluklarında genellikle kız çocuklarını hedef alan İslâm öncesi uygulama. Kur'an'da açıkça yasaklanmıştır. Bu bağlamda şeriat geleneksel olarak gebeliğin 4. ayının sonu kabul edilen dönemde bir cana sahip oluşundan itibaren henüz doğmamış çocuğun yaşam hakkını korur. Birçok kişi çocukların öldürülmesinin yasaklanışını, İslâm'da kadının statütüsünün gelişiminin bir göstergesi kabul ederler.

Çoğulculuk: Arapça *taaddudiye*, Farsça *teksîr-gerâî*. Diğer inançların meşrutiyetini kabul eden kuşatıcılık. Genel olarak Müslüman çoğulcular Kur'an'ın diğer dinlerdeki -özellikle ortak pey-

gamber yoluyla bağlantılı olduğu Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki- kurtuluş değerini tanıdığını vurgulamaktadırlar. Bazı Müslümanlar diğer inançları sadece dinin aşağı tezahürleri oldukları için kabul etmemektedirler. Onlara göre bu inançlar insan yaşamında aşkın olanın varlığına yönelik bireysel ve toplumsal karşılıkların farklı biçimleridirler. Bu görüş taraftarları, tüm insanların Allah tarafından O'nun bilgisine potansiyel olarak sevk eden bir karakterle (fitrat) yaratıldığını öngören İslâmî öğretide destek bulur. Bununla birlikte, anaakım İslâmî bakış açısı, İslâm'ın diğer dinlerden üstün olduğudur; öte yandan bireylerin kendi seçtikleri dinî uygulama haklarını koruyan İslâm, kendini son ve mükemmel din olarak görüp önceki dinî toplulukların hatalarını düzelttiği görüşünü benimser. Bu yüzden İslâm'ın konumu hâkim kalacaktır; diğer hukuk sistemleriyle sorgulanamaz.

- D -

Dahlan, Kiyai Hadji Ahmad (ö. 1923): Endonezya Muhammediye Hareketi'nin kurucusu. Asıl adı Muhammed Darvisi'dir. Kahire'de Muhammed Abduh'tan eğitim almıştır. Modern bilimsel eğitimin özellikle kadınlar için geleneksel dinî eğitimle birleştirilmesini desteklemiştir. İslâm'ı senkretik mistisizm, animizm, Hinduizm, Budizm, feodalizm ve kolonyalizmden arındırmayı arzulamıştır. Ne şiddet yanlısı ne de devrimcidir. Ölümüne kadar resmî olarak saray camiinde görevli kalmıştır.

Dâî: İnsanları imana, ibadete ya da İslâmî yaşama davet eden kişi. İslâm'a "çağrı", davet olarak da adlandırılır. Modern İslâm'da birçok Müslüman grup dünya genelinde aktif olarak davete katılmıştır. Ayrıca bkz. Davet.

Dakwah: Tebliğ, dinî propaganda ve İslamizasyon için kullanılan Malayca bir genel terim. Özelde 1970'lerde gençlik organizasyonlarının faaliyetleriyle ortaya çıkan siyasal İslâmcı hareketi ifade eder. İslâmî kanun ve değerlerin büyük oranda ulusal yaşama tatbik edilmesini arzular ve bütünsel bir İslâmî toplumsal, ekonomik ve manevî gelişim perspektifini açıkça dile getirir. Siyasî açıdan özellikle 1979- 1982 arasında İran İslâm Devrimi'nin zirvesinde belirgin hale gelmiştir. İslâmlaşma sürecinin kurumsallaşmasını yansıtarak İslâmî bankanın oluşumu ve Uluslararası İslâm Üniversitesi'yle Uluslararası İslâmî Düşünce ve Medeniyet Kurumu'nun kurulmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle eğitim programları ve girişimlerinde aktiftir. Ayrıca bkz. Davet.

Dan Fodio, Osman: (ö. 1817) Nijeryalı dinî lider ve reformcu. Günümüz kuzey Nijerya'sındaki Hausa aristokrasisi içinde Fulanilerin İslâm'ı yayma çabalarına yardımcı olmuştur. Fulaniler, Sünnî Mâlikî İslâm'ın katı ortodoks uygulamalarına siyasî ve kültürel açıdan boyun eğilmesini talep etmiştir. Hausa geleneksel dinî uygulamaları terk etmeyi reddettiğinde, 1804'te düşmanlıklar patlak vermiştir. Fodio'nun biraderi Şeyh Abdullah İbn Muhammed yeni ticarî yapılar oluşturup İslâm'ı resmi devlet dinine dönüştüren Sokoto'yu kuran başarılı askerî kampanyalar yürütmüştür. Cihâdın günümüzdeki önemi, duruşu daha çok şeriata sımsıkı sarılmak olan ve kuzey Nijerya'daki mevcut Müslüman radikal jenerasyon tarafından hayli sevilen Fodio'nun kardeşi Abdullah'a dayanır. Ayrıca bkz. Fulânî Hanedanı.

Dandaravî Tarikatı: Bkz. İbn İdris, Ahmed.

DaoudKhan, Muhammad (ö. 1978): Afgan içişleri Bakanı (1949–50) ve başbakanı (1953–63). Sosyal reformları teşvik etmiş ve 1959'da kadınların peçeyi terk etmelerine müsaade edip Afganistan'ın ekonomik hayatına katılmalarını teşvik etmiştir. Temmuz 1973'te kuzeni Kral Zahir'i tahttan indirerek kendisi ve ailesi Nisan 1978'de idam edilene kadar Afganistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olmuştur.

Darkavî, Ebu Hamid (Ahmed) el-Arabî, el-: (ö. 1823) Kuzey Afrikalı sufî reformcu ve vaiz. Dünyevî işlerle meşgul olmamayı vurgulamış ve keramet iddiasını istismar eden diğer tarikatları

eleştirmiştir. Hükümdara karşı isyanı destekleme iddiasıyla Fas Sultanı Mulay Süleyman (1792–1822) tarafından hapse konmuştur; Abdurrahman (1822–1859) tarafından serbest bırakılmıştır. Vefatı sonrasında onun öğretileri etrafında bir tarikat kurulmuş, üyeleri geniş bir toplumsal grup yelpazesinden gelmiştir; bir zamanlar Fas'taki en önemli tarikat olmasına karşın kuzey Afrika geneline yayılınca gücü azalmıştır. Ayrıca bkz. Darkaviyye.

Darkaviyye: Şazilî tarikatının yerelikçi bir kolu; aslen gezgin dervişlerce sergilenen coşkun ve tefekkürî yaşam üzerinde durur. Kuzey Afrika'daki en yaygın, büyük ve en etkin tarikat olup kollara ayrılır. Ahmed el-Arabi el-Darkavi'nin vefatı sonrasında onu izleyenlerce kurulmuştur. Yerleşik tarikatlar tarafından kerametin istismarı ve yanlış kullanımına, ayrıca ibadetlerin aşırı tekrarına karşı çıkmıştır. *Hadra* ve duanın bir kombinasyonu yoluyla ulaşılan vecdle Allah'la ilişkinin yeniden tesisini teşvik etmiştir. Kuzey Afrika'da Osmanlı idaresine karşı önemli bir dinî-siyasî hareket haline gelmiştir. Çağdaş Ticani tarikatına karşıdır. Kadınların liderlik konumunda hizmet etmelerine müsaade etmiştir. Ayrıca bkz. Şaziliyye.

Dâru'l-İslâm Hareketi: Dâru'l-İslâm olarak da bilinir. 1948–1962 arasında bağımsızlığını yeni kazanan Endonezya Cumhuriyeti'nin meşruiyeti ve yetkisini tehdit eden Endonezya'daki İslâmî başkaldırı hareketinin lideri, Sukarmadji Maridjan Kartosuwiryo'dur. İslâmî bir devlet kurmayı amaçlayan ve Endonezya İslâm Ordusu olarak da bilinen askerî güçlerden oluşur. Başlangıçta Batı Java'nın köylü ve kırsaldaki Müslüman liderleri tarafından desteklenmiştir. 1950'lerde Hollanda'nın sömürgeciliğine milli direnişin artması ve askerî faaliyetlerin kırsal terörizme dönüşmesiyle destek azalır; aşırılıktan kaynaklanan güvenlik sorunları, siyasî liderlerin seküler milliyetçiliğe yönelik müsamahalı muhalefeti sınırlamalarına yol açmıştır. Hükümetin askerî güçleri tarafından yok edilmiştir. Ayrıca bkz. Kartosuwiryo, Sukarmadji Maridjan.

Dâru'l-Erkâm: 1968'de Malezya'da Şeyh İmam Eş'arî Muhammed el-Tamîmî tarafından kurulan köklü İslâm Davet Hareketi. Gündelik yaşamda geniş bir uygulama için İslâmî dinî inanç ve değerlerin canlandırılmasını amaçlar. Öz denetim, kontrol ve İslâmî kişiliğin oluşumunu vurgular. Lidere itaati pekiştirmek için tasavvuftaki mürşid-mürid bağını kullanır. Dersler, konserler ve kültürel gösterilere sponsorluk edip kitap, dergi ve gazete yayınlamanın yanında İslâmî yaşam biçimini gösteren video ve kasetler hazırlar. 1979'da tebliğ programları ve diplomatik temaslar yoluyla uluslararası arenaya çıkmıştır. İslâmî sosyo-politik ve ekonomik sistemin yaşayabilirliğini göstermek için, Malezya genelinde müstakil İslâmî köyler kurmuştur. Okullar, klinikler, işletmeler ve tarımsal kompleksler yanında reklam ve yardım kuruluşlarını işletmektedir.

Dâru'l-Erkâm: Bkz. Muslim Converts' Association of Singapore (Dâru'l-Erkâm).

Dâru'l-Harb: Savaş beldesi. Liderleri İslâm'a girmeye davet edilen Dâru'l-İslâm'a sınır (İslâm beldesi) bölgeleri ifade eder. Müslümanlarla barış ya da bir saldırmazlık anlaşması yapmamış ve dâru'l-ahd ya da dâru'l-sulh adlı bölgeyi belirtir. Fakîhler bu kavramı İran, Habeşistan ve Bizans hükümdarlarına gönderdiği mektuplarla İslâm'ı seçme ve savaş arasında seçim yapmalarını talep eden Hz. Muhammed'e dayandırırlar. Dâru'l-Harb liderleri İslâm'ı seçtiklerinde, bölge İslâm kanununun hüküm sürdüğü bir Dâru'l-İslâm bölgesi haline gelir; bunun tersi olarak fakîhlerin çoğun-

luğuna göre Müslüman olmayanlarca ele geçirilen İslâm beldesi, İslâmî kanunlar kaldırılınca dâru'l-harb'e dönüşür. Diğer klasik hukuk kavramları gibi dâru'l-harb de tarihsel değişimlere maruz kalmış ve İslâm dünyasının çok sayıda devlete ayrılışıyla günümüzde bu kavramın önemi azalmıştır. Ayrıca bkz. Dâru'l-İslâm; Dâru'l-Sulh.

Dâru'l-İslâm: Bkz. Dâru'l-İslâm Hareketi.

Dâru'l-İslâm: İslâm beldesi. İslâm kanunlarının egemen olduğu Müslümanların egemenliğindeki bölge. Hanefî mezhebi, gayrimüslimlerce ele geçirilen bölgenin, bir kadı İslâm kanunlarını uygulayıp Müslümanlar zimmîleri korunduğu sürece dâru'l-İslâm olarak kalacağı görüşüne sahiptir. Kolonyal döneminde sömürgeleştirilmiş bölgelerin statüsü tartışılmış, Hintli Müslümanlar İngiliz Hindistan'ının dâru'l-harb olduğunu öne sürmüşlerdir. Dâru'l-harb statüsüyle İngilizlere karşı cihâd etme yükümlülüğü arasında hiçbir bağlantı görünmemektedir. Müslüman âlimler, kolonileşen Cezayir'in dâru'l-harb olduğunu kabul etmişler ve dâru'l-İslâm'a hicret zorunluluğuna ilişkin tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Dâru'l-Mezâlim: Bkz. Mezâlim Mahkemeleri.

Dâru'l-Musannifîn: Bkz. Nedvî, Seyyid Süleyman; Şiblî Numani, Muhammed.

Dâru'l-Ulûm: Modern öğretmenler yetiştirmek için 1872'de kurulan Mısır Üniversitesi. Dinî ve seküler derslerin bir karışımı verilmiştir. Başlangıçta el-Ezher Üniversitesi'nden öğrenci almış ve ezberci bir eğitimi tercih etmiştir; sonuç olarak modernist ulema ve din adamı olmayanlar kurumu yeni doğrultulara yönlendirmiştir. Modern eğitim alan Mısırlılarca Londra'nın yönetimine olan tehditleri engellemek için bütçesi İngiliz idaresi döneminde büyük oranda kısıtlanmıştır. Hem el-Ezher hem de devlet nüfuzu altındaki bir kurum biçimindeki melez niteliğini asla kaybetmemiştir; sonunda Mısır devlet üniversiteleri öğretmen yetiştirmeye başlayınca temel niteliğini kaybetmiştir. Kahire Üniversitesi'yle birleşmiştir. Ayrıca bkz. Deobandiler.

Dâru's-Sulh: Sulh beldesi. Müslümanları ve bulundukları bölgedeki bağımlılarını korumayı kabul ederek Müslüman bir yönetimle ateşkese varan ve genellikle vergi ödeme (ya da alma) anlaşmasını içeren gayrimüslim bölge. Bazı modern eserler, dâru's-sulhu dost milletlerin bulunduğu bölgelerle eş tutmaktadırlar. Ayrıca bkz. Dâru'l-harb; Dâru'l-İslâm.

Dâru'ş-Şifâ: Bîmâristân

Dâru't-Takiyye: Takiyye (gizleme) bölgesi. Haricî ve Şiî kelâmında Şiî ve Haricîler gibi azınlıkların inanç ya da beklentilerini gizlemede dikkatli olmak durumunda olduğu düşman yönetimler idaresindeki yetersiz yaşam koşullarına sahip bir bölgeyi ifade için kullanılır.

Davet ve İrşat Topluluğu: Bkz. Câmiatu'd-Dave ve'l-İrşâd.

Davet: Çağrı. Allah'ın inananları imana yöneltme biçimi; peygamberlerin birey ve toplumları Allah'a çağırmaları. Militan hareketler, daveti dinin Hz. Muhammed ve ilk Müslüman toplum tarafından uygulanan saf biçimine Müslümanları çağırma olarak yorumlamışlardır. Tarihsel açıdan davet, ticarî girişimlere eşlik eder ve bunu askerî fetihler izler. Davet ayrıca İslâm topraklarının dışına otoritesini genişleten ve İslâmî birliği teşvik eden halifenin görevidir. 20. yüzyılda davet sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel aktiviteler yanında iç ve dış siyasî stratejilerinin seküler ve kolonyal Batıdan ayrılma gerekçesinin, ulus-devlet içinde bağımsız otorite meşruiyeti-

nin ve doğrucu İslâm toplumuna mensup olmayan bir çağrının temelini oluşturur. Aslî dört modern eğilim: Siyasî oryantasyon, içselleştirme, kurumsal organizasyon ve sosyal refah alakalarıdır. Siyaset odaklı ulusal ve uluslararası organizasyonlar, kanun ve toplumların İslamizasyonunu amaçlamaktadır. Büyük uluslararası organizasyonlar; Dünya Camiler Konseyi ve Kur'an Dağıtım Organizasyonu'dur. Modern hareketler, gayrimüslimlerin din değiştirmesinden çok imana evrensel bir davete odaklıdır. Uluslararası organizasyonlar yön itibarıyla reformist olup yerel kült ve kültürlerin artık etkin olmadığı yerlerde daha başarılıdır. Siyasî içeriği daha küçük olanlar, daha kalıcı bir etkiye sahip olmuştur. Suudi Arabistan ve Libya gibi kimi ülkeler daveti bir devlet sorumluluğu olarak kabul etmektedirler. Diğerleri davete Müslüman bireylerin ya da özel Müslüman organizasyonların işi olarak bakmaktadırlar.

Davud: Kur'an'da Süleyman'ın babası, çoban, savaşçı, kral, bilge, şair, Zebur'un verildiği peygamber. Gençken üç çakıl ve sapanla dev Calut'u öldürmüştür. 20. yüzyılda kolonileştirilen Müslüman milletler için bir paradigma olarak kullanılmıştır; çünkü hikayesi iman, azim ve Allah'ın inayetinin büyüklük ve kuvvetten daha önemli olduğunu gösterir.

Davudîler: Bkz. Bohralar.

Davudiyye: Hanbelî fakîh Ebubekir İbn Davud tarafından 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başlarında Şam'da kurulan zaviye. Oğlu Abdurrahman tarafından sistemleştirilmiştir. Şam'daki ilk Kadiri zaviyesidir. Müminlerin bir araya gelme mekânı olarak işlev görmüştür. İçinde su çarkı, kuyu, türbe, cami, kütüphane ve hem kadınlar hem de erkekler için alanlar bulunmaktadır.

Deccal: Bkz. Antichrist.

Deccal: Dünyanın sonu gelmeden bir adaletsizlik çağında zuhur edip 40 gün ya da 40 yıllık bir süre için dünyayı kasıp kavuracak bir yozlaşma ve zulme neden olacağı varsayılır. Zuhur edişi, son günlerin kesin alametlerinden biridir. Birçok kişiyi sahte öğreti ve mucizelerle aldatıp acı çekenleri ayartmak için onlara yiyecek ve su temin edecektir. Kur'an'da adı geçmez ancak hadisler ve sonraki İslâmî literatürde öne çıkar. Hıristiyanların Antichrist (deccal) hakkındaki apokaliptik efsaneleriyle bağlantılıdır. Ortaçağ Hıristiyanları genellikle Hz. Muhammed'i deccal olarak tasvir etmişlerdir. Bugün birçok evanjelik Hıristiyan da Müslümanları deccalin yardımcıları olarak tasvir ederler. Ayrıca bkz. Eskatoloji.

Deedat, Ahmed: (d. 1918) Güney Afrikalı âlim ve yazar. 1957'de Durban'daki uluslararası İslâmî Davet Merkezi'nin kurucu üyesi ve başkanı. Büyük ölçüde kendi kendisini yetiştirmiş olup tartışmalı bir kişiliktir; bununla birlikte Hıristiyanlığı çürütmek için Hıristiyanların çabalarına karşı İslâm'ı savunmadaki çabalarına büyük saygı duyulur. 1986'da Suudi Arabistan yönetiminden İslâm'a olan üstün hizmetleri nedeniyle Kral Faysal ödülünü almıştır.

Defter: Ciltli ya da dikişli kitapçık, defter ya da kayıt. 9. yüzyıldan sonra terim öncelikle malî, askerî ve diplomatik idarî kayıtlar ve kayıt defterleri için kullanılmıştır. Başka yerlerde münferit defterler bulunsa da günümüze kadar gelen tüm defter koleksiyonları Osmanlı İmparatorluğu'na aittir.

Delhi Sultanlığı: (1206–1526) Güney Asya merkezli ilk İslâmî devlet. Hint Yarımadası'nın kuzeyine hâkim olan Memluk, Halaci, Tuğluk, Seyyid ve Lodi hanedanlarını içerir. Kutbeddin ve Türk asıllı halefleri Delhi'yi başkentleri yapmışlardır; Moğollardan kaçan sanatkârlara hamilik ederek Fars ve yerli

kaynaklardan doğan karma bir geleneği canlandırmışlardır.

Delil: Terim genellikle "kanıt" anlamına gelir; ancak mantıksal çıkarımla sınırlı değildir. Ayrıca "örnekle kanıtlama" olarak adlandırılan *kıyas*a dayalı ussallaştırmayı da içerir. Örneğin dünya, zaman içre yaratılmış olmalıdır; çünkü bir su çarkı gibi bölümlerden oluşmuştur. Birçok parçayı içeren şeylerin zaman içinde oluşturulduğunu biliyoruz. Örneğin gülümseme mutluluğun bir işaretidir; gülümseyen bir kadın, bu yüzden, mutlu olmalıdır. Doğa bilimleri ve kanunundaki delil ampirik bir yöne sahip olup bir iddia ortaya koymak için bir deney, olay ya da belge gibi somut kanıt gereklidir.

Demokrasi: İnsanların kendi yasama ve yürütme yetkililerini seçtikleri bir yönetim biçimi. Birçok modern düşünür, demokrasinin İslâm'ın ilkeleriyle uyumlu olduğunu düşünmektedir. Örneğin Kur'an Müslümanları bir iş yaparlarken birbirlerine danışmaya teşvik ederek seçim için bir emsal teşkil etmiştir. Kur'an dinde zorlamayı yasaklamış, dinî ve siyasî çoğulculuğun yanı sıra insan hak ve ödevleri bağlamında Müslümanlar ve gayrimüslimlerin eşitliği için zemin oluşturmuştur. Kimi düşünürler demokrasinin bir temeli olarak *icma* (konsensüs) ilkesine işaret etmektedir. İslâm'daki modern demokrasi tarihi, İslâm toplumunun ahlâkî köklerini geçmişe dönüş yoluyla pekiştirmeyi arzulayıp değişim ihtiyacını kabul ederek bunu İslâm'ın öğretileriyle ilişkilendiren Mısırlı reformcu Muhammed Abduh'la başlar. Abduh İslâm'ı modern, ileri toplumun ahlâkî temeli olarak dile getirmiştir. 20. yüzyıl başlarında anayasal demokrasi, sekülarizm taraftarlarınca savunulmuştur. Arap yönetimlerinin siyasî ve sosyoekonomik başarısızlıklarıyla 1970ler ve 1980'lerdeki artan sivil anlaşmazlıklar, rejimlere yönelik daha geniş bir şikâyet gündemine ve sosyal ve siyasî yaşam için yegâne geçerli temel olarak daha büyük bir halk arayışına yol açmıştır. Ayrıca bkz. Beyat; Maslahat; Şûrâ.

Demokrasinin Yenilenmesi Hareketi (MRD): 1980'lerin başında Pakistan'da o dönemde Cumhurbaşkanı olan Ziyaü'l-Hakk'ın seçimleri sonsuz ertelemesini protesto için Pakistan'da oluşturulan muhalif hareket. Hareket Zülfikar Ali Butto'yu destekleyenler, Pakistan Milli İttifakı üyeleri, laik ve din merkezli partileri içerir; 1984'te Cemâat-i İslâmî de katılmıştır. Hareketin amaçları demokratik seçimlerin ve siyasî sürecin eski haline dönmesi ve sıkıyönetime bir son verilmesidir. Hareket, Ziyaü'l-Hak'ın 1984'teki İslâmîleştirme programına karşı çıkmış ve boykot etmiştir. 1986'da sivil idareye dönüşe rağmen, MRD, siyasî partilerin serbest seçime katılmalarını ve başkanın gerçekten sivil olmasını temin için Ziya'nın ordunun başı olarak görevden ayrılmasını talep etmeye devam etmiştir.

Demokrat Parti (Türkiye): 1950–60 arasında iktidarda kalmıştır. Kendinden önce konan ezanı Arapça okuma yasağını kaldırmıştır. Dinî programların radyoda yayınlanmasına izin vermiştir. Okullarda İslâmî eğitimi yeniden başlatmıştır. 1950'lerin ekonomik düşüşünden dikkatin başka bir yöne kaydırılması için dinî aktiviteleri desteklemiştir. Türkiye'de özellikle popüler düzeyde İslâm'ın canlanışına yardımcı olmuştur.

Deobandiler: Deoband'daki Dâru'l-Ulûm merkezli Hint-Pakistan reformcu ulemâ hareketi. Okul, Seyyid Ahmed Rıza Han Barelvi'nin gayrı İslâmî yönetimde imanın gereklerini güvence altına alma düşüncesiyle ilişkili âlimler tarafından (1867) kurulmuştur. Deobandiler Müslümanlara "doğru amel" eğitimi vermiş ve sahîh iman için bireysel sorumluluğu vurgulamışlardır. Okul hadis ve Hanefî fıkhına önem vermiş ve "ölçü-

lü" tasavvuf yoluyla manevî dönüşümü desteklemiştir. Türbe ve kapsamlı örfî merasimlere odaklı aracılık içeren bir din anlayışına alternatif sağlayan Dâru'l-Ulûm imam, vaiz, yazarlar ve dinî eser yayıncılarını eğitmiştir. 1967'ye doğru Deobandiler Hindistan ve Pakistan genelinde 8,934 okul kurmuşlardır. Aslında siyaseten sessiz olan Deobandilerin çoğunluğu, Hindistan'ın bölünmesine karşı çıkmış ve Pakistan'ı Batılı güçlerin bir ürünü olarak görmüştür. 1920'lerden itibaren Deobandi apolitik duruşu, uluslararası *Tebliğ-i Cemaat* hareketinde şekillenmiştir; öte yandan Pakistan'daki Câmiatu'l-Ulemâ-i İslâm ve Afganistan'daki Taliban gibi İslâmî eğilimler de Deobandi saflarından çıkmışlardır. Ayrıca bkz. Barelvi, Seyyid Ahmed Rıza Han.

Dergâh: Bkz. Türbeler.

Derviş: Farsça olan sözcük, yoksul ya da dilenci anlamına gelir. Maddî lükseleri reddetmelerinin bir yansıması olarak kaba yün giysiler giyen ve kendilerini ibadet içre bir yaşama, Kur'an'a yoğunlaşmaya, oruca, gizlilik ya da derin tefekküre adayıp Hz. Muhammed'in örnekliğini taklid eden zühd sahibi sufîleri ifade eder. Ayrıca bkz. Fakir.

Desûkiyye: Mısır'da İbrahim İbn Ebi el-Mecid el-Desûkî tarafından (ö. 1288) kurulan tarikat. Ayrıca 16. yüzyıla kadar İbrahimiyye, Burhaniyye ya da Burhamiyye olarak da tanınır. Suriye, Hicaz, Yemen ve Hadramut'a yayılmıştır. Nefis tezkiyesi (arınma) ve nefsinden feragate odaklanır. Kişinin salt sözcükler, özel giysiler ya da bir zaviyede yaşamaktan çok kalben ve fiilen şeriata bağlılığını vurgulamıştır. Yılda üç kez mevlid kutlarlar.

Devlet: Bkz. İslâmî Devlet.

Devrim: Klasik bir İslâmî perspektiften devrim (Arapça *sevre*) terimi, Allah'ın buyruklarına uyan müminlerce kurulmuş bir düzeni yıkmak için dindışı girişimleri belirten pejoratif yan anlamlara sahiptir. Genel kaide, yanlış yönetimin en kınanılası örnekleri dışında toptan bir direnişi savunmadaki isteksizliktir. Terim modern kullanımı adaletsiz seküler idarecilerin despotluğuna direnen milliyetçiler tarafından kullanıldığında, olumlu bir çağrışıma sahip olur. İki yan anlam arasında ayrım yapabilmek için modern düşünürler *sevre* yerine yine Arapça *inkılab* terimini kullanırlar. Bu terim ihyâ hareketleri tarafından heretik sapmalar olarak kabul ettikleri olguları kınamada kullanılır. Hareketler geniş ölçüde Batı sömürgeciliği ve emperyalizmine yönelik derin bir antipatiyle harekete geçmişlerdir. Çağdaş dünyada Seyyid Kutub ve Ayetullah Humeynî gibi, yozlaştığına inandıkları rejimleri devirmeyi arzulayan kimseler, devrim eylemine cihâd olarak vurguda bulunup adalet arayışına dinî meşruiyet sağlamakta ve İslâm'ı din ve devlet olarak vurgulamaktadırlar.

Devşirme: Osmanlının asker, saray yetkilisi, idarî amir ve sultanın hanesinde içoğlanı olarak hizmet etmeleri için Balkanlardan vergi karşılığı genç Hıristiyan erkekleri toplama uygulaması. 1395'te oluşturulmuştur. En gelecek vadeden devşirmeler, sultanın sarayı ve saray okullarında Arapça, Türkçe ve İslâm eğitimi alıp sıklıkla yüksek mevkilere ulaşmışlardır.

Dımaşk (Şam): Suriye Arap Cumhuriyeti'nin başkenti. Oldukça kadim kökenleri olan kozmopolit bir metropol olup yedinci yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesinden itibaren büyük bir İslâm kültür merkezi olagelmiştir. Emevi Halifeliğinin merkezidir.

Din Âlimleri: Bkz. Ahûnd; Molla; Ulema.

Din Eğitimi: Bkz Eğitim; Eğitim Kurumları.

Din ve Devlet: İlk kez Ali İbn Rabban el-Taberi (ö. 870) tarafından *ed-Din ve'd-devle fi isbati'l-nübüvvetü'l-Muhammed* adlı eserinin adında kullanılan bir ifade. İslâm'ın, Müslüman topluluğun hem dinî hem de siyasî işlerine hitap ettiğini gösterir. Çağdaş Müslümanlar tarafından İslâm'ın, sözcüğün Batıdaki sekülerleşmiş anlamında yalnızca bir din (*religion*) olmayıp ayrıca devlet ve yönetim meselelerine de etkide bulunduğunu vurgular.

Din: İnsanların kıyamet günü hesap verecekleri ve buna göre karşılık görecekleri yaşam biçimi. Sözcük Arapçada "davranış", "yol" , "hesap", "itaat", "yargı" ve "mükâfat" terimlerinin köküdür. Allah'a itaat içinde yaşamanın insanların hesaba çekilecekleri, yargılanacakları ve karşılık bulacakları bir yükümlülük olduğunu ima eder. Din genel olarak insanların yaşamları için izledikleri ya da daha spesifik olarak Allah tarafından insanların geçici ve ebedî yararına Allah tarafından seçilmiş olan geniş kapsamlı herhangi bir yolu belirtebilir. Din inanç, düşünce, karakter, davranış ve amelleri kuşatır. Bu yüzden eğer yaşamın bu yönleri aslen peygamberlerce beyan edilen ilahî rehberlikten kaynaklanıyorsa, İslâm'ı içermektedirler. Ancak insanların sonradan yaptıklarından kaynaklanıyorsa ya da peygamberlerin tavsiye ettiklerinden sapma biçiminde gerçekleşirlerse, genel olarak birey ya da grupların kendileri için seçtikleri farklı yollar olarak kabul edilirler. Bu nedenle *İslâm* ya da inanç, karakter, ibadetler, sosyo-politik ve ekonomik etkileşim olarak Allah'a sunulan teslimiyet, Allah tarafından kabul edilen "Hakk'ın yolu"nu (*dînu'l-Hak*) ifade eder. O'ndan başkasına olmayan bu içten ibadet, insan yaşamı için var edilen "doğru yol"dur (*ed-dînu'l-kayyûm*).

Dinî Müzik: Açıkça söylemek gerekirse müzik daima metne tâbi olsa da ezan ve Kur'an okunması da dinî müziğe dahil edilebilir. Mutasavvıfların musiki ve zikirleri, İslâm dünyası genelinde biçim açısından farklılık gösterir. Uygulamaları içinde duaların özenli ve doğru okunması ve besteli olarak söylenmesi yanında ilahîlerin grup halinde söylenişini –örneğin hac ve diğer türbelerde ziyaret duaları– içerir. Şiî toplumlarda müzik Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin anılması ve ölümünün ayinsel olarak yeniden canlandırılışına eşlik eder. Müziğin İslâm kültüründeki yeri, kadınların seslerinde söz konusu olduğu gibi, asırlardır ihtilaflı bir konudur. Ayrıca bkz. Sema.

Dinî Okul: Bkz. Medrese.

Dinî Sanat: Özellikle koruma, vesile ve adak olarak oluşturulan ya da kullanılan güzel sanatlar ya da halk sanatı. Estetik ya da ekonomik faziletleri için değil inananların gündelik aktivitelerindeki işlevleri bağlamında değerlendirilmeleri gerekir. Ortalama bir müminin gündelik dinî uygulamaları ve ibadetlerine ilişkin -aksi takdirde İslâm'ın aniconic (aniconic; bilindiği üzere İslâm'da peygamberler ve diğer kutlu kişiliklerin tasvirlerine müsaade edilmez, ç.n) dinî kültürü olarak karakterize edilebilecek husus içinde bile- bilgi sağlarlar. Örneğin elişi "Fatıma'nın eli" gibi tılsım ve muskalar nazarı def eder, kadın ve çocukları korur ve kısırlığı önler; öte yandan Allah adının geometrik olarak oluşturulan terkipleri her hâlükârda müminleri korur. Örneğin türbe ya da binaları tasvir eden resim, gravür, fotoğraf ya da duvar halısı gibi hacdan gelen dinî objelerle çağrışım yoluyla özdeşleştirilebilirken, ziyaret mekânları adanmışlıkların mekânı olabilir. Besmele ve Kur'an'dan özellikle 2: 256 ayeti gibi koruyucu tasvirler hakkında ayetlerin titiz ve zarif bir hatla yazılması da buna dâhildir; modern İslâm

ikonografisi -örneğin İran'da Ayetullah Humeynî'nin portreleri - gibi örnekler sanatın din ve siyasetin doğasında olan bağlarını ve dinin gündelik yaşamın her yönündeki varlığını beyan eder.

Dinî Şiir: İslâm'ın ilk yıllarında Kur'an'da eleştirilen ve hadislerde sıkça olumsuz olarak ifade edilen şiir engellenmiştir. 10. ve 11. yüzyıllarda yazılan tasavvufî şiirler, dünyevî aşk imgelemi kullanarak şairin ilahî maşûku için hasretini dile getirmiştir. Tamamıyla dinî ifadeyle sınırlandırılan ilk edebî tür, Hz. Peygamber'in doğumunda okunan bir şiir olan mevlid'dir. Mevlid'e paralel olan öykü örnekleri ise Hz. Peygamber'in, ilk dört halifesinin ve sıklıkla velilerin kerametlerinin öyküleridir. İslâm dünyasında hem halk şiiri hem de "ulvî" dinî şiir mevcuttur.

Dinşevey: Kahire'nin kuzeybatısında bir köy. Haziran 1906'da köylüler ve İngiliz askerler arasında güvercin avlamaya ilişkin bir olay, bir İngiliz askerînin ölümüyle sonuçlanmıştır. Özel bir mahkeme, köylülere şiddetli cezalar vermiş ve olay, doğmakta olan Mısır milliyetçiliği için büyük bir sembol haline gelmiştir.

Dipanegara: (ö. 1855) Bir Cava sultanının oğlu. 1825-30'da Hollanda ve Hollanda destekli hükümete karşı İslâm adına bir köylü isyanını yönetmiştir. Kendisini dinî çalışmalara adamıştır. Ulemayla ittifakta bulunmuştur. Rüyalarıyla tanınır. Aristokrasinin yozlaşmasına karşı çıkmış ve İslâm'ı arındırmayı arzulamıştır. İsyanın sonunda başarısız olmasına rağmen yabancı idaresine milli direnişin bir sembolü haline gelmiştir.

Diploma: Bkz. İcazet.

Diplomasi: Diplomasi ilkesi, İslâm tarihinin başlarında Hz. Muhammed'in Medinelilerle ve Arap Yarımadası'ndaki Yahudi ve Hıristiyanlarla olan anlaşmaların yanında diğer emirlere elçi göndermesiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in Mekkelilerle Hudeybiye Anlaşması'nı yapması, savaşan taraflar arasında yapılan anlaşmaların prototipi haline gelmiştir. Abbasi halifeleri rutin olarak yabancılarla anlaşmalarda bulunmuş ve dost hükümdarların temsilcileri olarak yabancı elçileri kabul etmişlerdir. Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman ve Fransa Kralı I. François 1535'de bir anlaşma imzalayarak yaşamları süresince iki ülke arasında geçerli ve güvenilir bir barışı desteklemişlerdir. Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler, gitgide artan bir şekilde diploması ihtiyacının ve uluslararası anlaşmazlıklara yönelik diplomatik çözüm arayışının farkına varmışlardır.

Diplomatik Dokunulmazlık: Bir diplomatın can, mal ve mülklerinin korunmasını garanti eder. Ortaçağ Müslüman fakîhleri, elçilerin taciz edilmesinin katı bir biçimde yasaklanışının Hz. Muhammed tarafından emredildiğini öne sürmüşlerdir. 1960'ların ortalarına doğru, çoğu Müslüman ülke Viyana Konvansiyonu'nu kabul etmiş ve diplomatik dokunulmazlıkları gözetmede iyi bir sicile sahip olmuşlardır.

Dîvân: İslâm devletinin merkezî yönetimi ya da spesifik olarak bir vezirin riyaset ettiği hükümet organı. Devletler normal olarak idarî, malî ve askerî dîvânlarla dinî kurumlar, öşür, vergi, zekât, gümrük ve yönetim için müstakil dîvânlara sahip olmuştur. Edebî halkalarda dîvân terimi, şiir ya da nesir derlemesini ifade eder. Bürokrasi dünyasında bir arşiv kaydını kasteder.

Diyet: Kan parası. Cinayet, yaralama ya da müessir fiil gibi, bir bireye yönelik suç durumunda kurban ya da kurbanın yakın akrabasına ceza yerine ödenecek maddî tazminat. Cinayetin diyeti tipik biçimde düzenlenmiş ve standart hale getirilmiş olup yaralamanın diyeti yara-

lamanın türü ve şiddetine göre değişir. Kur'an'da ceza yerine diyete teşvikte bulunulmuştur.

Doğum Günü: Bkz. Mevlid.

Doğum Kontrolü/ Gebelikten Korunma: Hıristiyan ve Yahudi geleneklerinin aksine İslâm geleneğindeki aile planlama ve doğum kontrolü, ilk dönemlerden itibaren kabul görmüştür. Kur'an'da doğum kontrolüne ilişkin açık ya da ayrıntılı bir ayet bulunmamakla birlikte bu konu hadislerde yer almaktadır. Bazı hadisler yasaklasa da çoğunluğu doğum kontrolüne izin vermektedir. Sünnî ve Şiî fakîhlerin büyük bölümü, *azl* yönteminin kullanımıyla doğum kontrolünün caiz olduğunu kabul ederken, küçük bir grup buna karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte bu prosedür, kadını çocuk yapma ve cinsel tatminden yoksun bıraktığı için kadının rızası gerekmektedir. Sünnî ve Şiî fakîhler, *azl* biçiminde doğum kontrolünün uzunca bir süre İslâm'da kabul görmesine kıyasta bulunarak diaphragm (zar; bir doğum kontrolü yöntemi), gebelik önleyici haplar ve spiral gibi daha modern doğum kontrol biçimlerinin de caiz olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bkz. Kürtaj: cinsellik

Doğum Merasimleri: Bir hadis-i şerifte çocuğun Müslüman olarak doğduğu belirtilir; onu bir Yahudi ya da Hıristiyan yapan ebeveynleridir. Bu yüzden vaftiz ya da sünnet gibi bir inisiye törenine ihtiyaç yoktur. Sonuç olarak nispeten oldukça az sayıdaki İslâmî doğum merasimleri, farz (zorunlu) olmaktan çok tavsiye niteliğindedir. Örfte genellikle bir hayvan kurban edilir (erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir) ve çocuğa isim verilir; özellikle "din dışı" olmadıkça herhangi bir isim makuldür. Örfî kültür, erkeklerin sünnetinin yanında nadiren de kadınların sünnet olmasını öngörür. Ayrıca çocukluk ve doğumla bağlantılı diğer birçok merasim bulunmaktadır; ancak bunların çoğunluğunun normatif İslâm kaynaklarında delili yoktur. Ayrıca bkz. Akika; sünnet (Hitan-ç.n)

Domuz Eti: Domuz etinin tüketilmesi Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Birçok modern Müslüman domuzların insanlara geçebilen trişin gibi hastalıklara neden olduğu ve pis ya da bozulmuş besin tükettiklerini öne sürerek bu yasağı bilimsel zeminde açıklarken, Kur'an bu yasağı Allah'ın Tevrat'ta da vahyettiği kanuna bağlılıkla (örneğin 5: 66) ilişkilendirme eğilimindedirler.

Drew, Timothy: Bkz. Soylu Drew Ali.

Dua: Yakarı ya da niyaz. İslâm'da genellikle Allah'a yakarma ve yalvarmayı belirtir. Dualar genellikle namazların sonunda oturur durumdayken yapılır ve avuç içleri yukarı bakacak şekilde ellerin yükseltilmesiyle gerçekleştirilir. Hz. Peygamber ve diğer önemli dinî kişiliklerce ortaya konan terkipleri özel dualar izler. Bu özel yakarıların örnekleri, rehberlik ve koruma yakarısı olan ve genellikle şafakta ya da vitr namazında okunan *kunût* dualarıyla her Perşembe gecesi Şiîlere okumaları tavsiye edilen *Kumeyl* duasıdır. Bazı durumlarda umumi dualar cemaatle yapılır; örneğin kıtlık dönemlerinde yağmur için özel bir dua yapılabilir.

Dualî, Ebu'l-Esved el-: Bkz. Nahv.

Durî, Abdulaziz el-: (d. 1919) Iraklı eğitimci ve Arap sosyal tarihçisi. Etnik, bölgesel ya da dinî bir sorundan çok kültürel ve dilsel bir mesele olarak Arap milliyetçiliği ve kimliğine odaklanır. İslâm ve Arapçılığı müstakil bir birim olarak kabul eder. Çünkü İslâm, Arapları birleştirmiş ve devlet oluşumu için onlara entelektüel ve ideolojik temel sağlayarak İslâm'ın dışarıda yayılmasına olanak vermiştir.

Durrânî Hanedanı: Afgan Hanedanı İran Şahı Nadir Şah'ın 1747'deki ölümü-

nü izleyen anlaşmazlıklarda, ordudaki eski bir kumandan olan Ahmed Han Abdâlî Afganistan'ın büyük bölümünde bir emir olarak ortaya çıkmıştır. Kurduğu hanedana (Durrânî) adını veren *Durrî Devrân* (inciler incisi) unvanını almıştır. Kabilesinden iki asırdan daha fazla bir süre için aralarında 19. yüzyıl sonunda Afganistan'ın uluslararası konumunu tesis eden Abdurrahman Han ve 1973'te askerî bir darbeyle devrilen son kral Muhammed Zahir Şah dâhil birçok Afgan lideri çıkmıştır.

Durrânî, Ahmed Şah: (ö. 1772) Afganistan'daki Durrânî Hanedanı'nın kurucusu. Karizmatik lider, savaşçı, şair ve becerikli bir diplomat. Tarikat müntesibidir. İran şahı Nadir Şah idaresinde Hazine yetkilisi ve Afgan süvari gücü kumandanıdır. Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerinde güçlü bir askerî sefer başlatarak sonunda eski Babür, Safevî ve Şeybanî hanedanı bölgelerinin çoğunluğuna hâkim olmuştur.

Düalizm: Arapça *seneviyye*. Genellikle iki ilah ya da nur ve karanlık gibi iki yaratıcı veya temel ilkeyi benimseyen heretik doktrin. İslâm dünyasına Abbasi yükselişi (750) sonrasında Perslerin kitlesel ihtidaları yoluyla girmiştir. İbnu'l-Mukaffa'nın (ö. yaklaşık 760) eserlerinde açıktır. Ayrıca bazı kimselerin maddî dayanak (İbn Sina, ö. 1037) ve maddî varlıkların yok edilemezliği (el-Cahız, ö. 868) beyanlarında ortaya çıkar. Aşkın bir doktrin olan tevhîd, İslâm teolojisinin özüdür. Dolayısıyla düalistler İslâm tarafından hoş görülmez.

Düğünler: Bkz. Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller; Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Dünya Camiler Konseyi: Hıristiyan Dünya Kiliseler Konseyi'nin Müslüman karşılığı. 1975'te Müslüman Dünya Ligi'nin bir alt organizasyonu olarak kurulmuştur. Tebliğ faaliyetlerinin koordinasyonunda uzmanlaşır. İslâm hukukunun uluslararası olarak kabul edilmiş standartlarının detaylandırılması ve kontrolü görevini üstlenen bir hukuk konseyinin kurulmasını destekler. 1976'da Suudi Arabistan'da İslâmî Fıkıh Akademisi'nin açılmasını desteklemiştir.

Dünya Ehlü'l-Beyt İslâmî Ligi: Merkezi Londra'da bulunan uluslararası Şiî organizasyon. Evlilik ve boşanma kayıt ve performanslarını, yetkin görüşlerin yayılmasını, Şiî topluluklara imam ve dinî lider tayinini, doğal afetlerde mağdur Şiilere yardımları, medreselerde çalışmak isteyen Şiî öğrencilere malî yardım ve Şiilere yönelik propagandalara verilecek karşılıkları kontrol eder.

Dünya Hâce Şîa İsnâ Aşeriye Müslüman Topluluklar Federasyonu: 1976'da Londra'da dünya genelindeki Hace Şiî topluluklarına hizmet için kurulan ve kar amacı gütmeyen bir organizasyon. Bir oluşum içinde hareket eden topluluk, seçilmiş devlet memurları ve icra konseyi tarafından yönetilmektedir. Politikalarını üç yılda bir düzenlenen bir konferanstan çıkarımla elde eder. Sekretarya Standmore, İngiltere'deki İslâmî merkezindedir. 24 üye topluluk ve Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika ve Hindistan'daki 4 bölge federasyonu yanında yüz binden fazla toplam üyesiyle geniş Şiî dünyasındaki anahtar organizasyonlardan birisi; önemli bir katalizör ve dünya genelindeki yardım ve diğer sosyal hizmetleri kanalize etmede bir buluşma mekânı olarak işlev görmüştür.

Dünya İslâm Tebliğ ve Sosyal Hizmet Konseyi: 1988'de Müslüman Dünya Ligi tarafından desteklenen tebliğ faaliyetlerini sosyal hizmetlere entegre etmek için kurulmuştur. Doğal afet, işsizlik ya da yoksulluktan mustarip topluluk ve bölgeleri hedef almış, İslâm ümmetinin dayanışma ve insanlığın tek bir ifadesi

olduğu düşüncesiyle hareket etmektedir.

Dünya İslâmî Davet Konseyi: Libya İslâmî Davet Topluluğu'nun alt organizasyonu. 1982'de Suudi merkezli Dünya Müslüman Ligi'ne rakip olarak kurulmuştur. Muammer Kaddafi'nin Üçüncü Evrensel Alternatif'ini ve Libya dış politikasını savunur. Yıllık olarak toplanır. 36 üyesi İslâmî Davet için Konferans tarafından seçilir. Dünya genelindeki İslâmî topluluklar için bir temas noktası olarak İslâmî Davet Topluluğu'nun rolünün uluslararası etkisiyle alakadar olur.

Dünya Müslüman Gençlik Meclisi: 1972'de Riyad'da dünya genelindeki İslâmî gençlik organizasyonlarının planlı projeleri uygulamalarına yardımcı olmak için kurulmuştur. Yaklaşık her üç yılda bir uluslararası toplantılar düzenler. İngilizce ve Arapça bir gazete yayınlar. Merkezi Riyad'da olup Cidde (Suudi Arabistan), Malezya, İspanya, Nijerya ve Kenya'da bölge temsilcilikleri bulunmaktadır.

Dünya: Yakın ya da en yakın; yaygın olarak "yer", "yeryüzü" ya da "bu âlem" olarak çevrilir. dinî inanç ve uygulama meselelerinde Allah ya da semavî alakaların (*din*) karşıtı olarak dünyevî alakaları belirtir.

Dür, Şecer ed-: (ö. 1257) Bir Türk köle olarak doğmuş, Eyyubi emiri Sâlih el-Eyyubi'nin cariyesi, sonra da azatlı eşi olmuştur. Kocasının meşru mirasçısının 1249'da ölümü sonrasında 1250 yılında Mısır Kraliçesi olmuştur; İslâm tarihinde kendi başına idareci olan ikinci hanımdır.

Dürzî: İsmailî Şîa'nın bin yıllık bir kolu olup 10. yüzyılda Kahire'deki İranlı bir davetçi olan Hamza İbn Ali tarafından kurulmuştur. 11. yüzyıl dâîsi Muhammed el-Derâzî'nin adını almıştır. İslâmî bir mezhepten çok müstakil bir din olarak kabul edilmiştir. Takipçileri, Fatımî Halifesi el-Hâkim İbn Emrillah'ın imametine inanıp kendilerini tevhîde katı bir vurguyla *el-Muvahhidûn* olarak adlandırılırlar. Davet faaliyetleri 1043'te sona ermiş ve bundan sonra bu inanışa geçiş kabul edilmemiştir. Bu inanç, dışarıdakilerden büyük ölçüde gizli tutulur. Ana akım Sünnî İslâm'da müsaade edilen çokeşlilik ve cariyelikle Şiî İslâm'da müsaade edilen mut'a'yı yasaklar. İnananları, nihaî gerçekliğin kutsal kitapları *El-Hikmetü'ş-Şerîfe*'de ve âlimlerine özellikle Bahaeddin'e verilmiş ilhamlarda içerildiğine inanırlar. Ruhların nesilden nesile göç ettikleri (reenkarne oldukları) şeklinde ayırt edici bir inanca sahiptirler. Bugün en büyük Dürzi nüfus Lübnan, Suriye ve İsrail'dedir. Dünya genelindeki toplam nüfusları bir milyonun biraz üzerindedir.

- E -

Ebrehe: 6. yüzyılda, Habeşistan Necâşî'si adına Yemen'i yöneten emir. 570 yılında Mekke'ye saldırmıştır. Kur'an'a göre saldırısı, Allah tarafından başarısızlığa uğratılır. Allah kalabalık bir kuş sürüsü gönderir ve bu kuş sürüsü ağızlarındaki pişmiş kilden taşları atarak Ebrehe'nin ordusunu darmadağın eder. Bu olay Hz. Peygamber'in doğumuna yakın olduğu için oldukça önemlidir. Ayrıca bkz. Fil Yılı.

Ebu Cehîl: (ö. 624). Mekke'deki Kureyş Kabilesi'nin ileri gelenlerinden birisi olup ilk dönem İslâm'ın en şiddetli düşmanlarındandır. Hz. Peygamber ile Bedir Savaşı'nda çarpışan ordunun komutanlığını yapmış ve yenilmiştir. Hz. Peygamber'e fiziksel zarar vermeye çalışmıştır. Adının anlamı "cahillerin/yabanilerin babası"dır. Gerçek adı, Amr İbn Hişam'dır. Bedir Savaşı'nda öldürülmüştür.

Ebu Hanîfe: (ö. 767). Hanefî mezhebinin kurucusu. Fars kökenli olmasına rağmen Irak'taki Kufe şehrinin yerlilerindendir. Kumaş ticaretiyle uğraşırken, bir yandan da Hz. Peygamber'in ashabından İbn Mes'ûd'dan Fıkıh öğrenmiştir. Fıkıhtaki eğitimi bir tüccar olarak tecrübeleriyle birleşerek günlük hayattaki pratik sorunlara kural koymada akıl ve mantık kullanmasına, *kıyas* ve *istihsan* kullanımı yoluyla bu kuralları genişletmesine yol açmıştır. Hukuk yorumunda kişinin aklı ve özgür kararını vurgulamıştır. Görüşlerine olan güven, onun adıyla anılan mezhebin Ehlü'r-Rey (Ehlü'l-Hadis'in aksine) olarak anılmasına neden olmuştur. Doktrininde dikkat çekici husus, özgürlükleri ve kişisel özgürlüğe olan saygılarıdır. Kontratları düzenleyen kanunları ilk formüle eden fakîhtir-örneğin gelecekteki teslimat için malın fiyatı ve faizin olmaması koşuluyla satın alınan malların yüksek bir fiyatla tekrar satılması. Kurduğu mezhep, İslâm dünyasındaki en yaygın mezheptir.

Ebu Hureyre: Hz. Peygamber'in sahabesi ve önemli bir hadis râvîsidir. Lakabı (Bu Hureyre; kedilerin babası) Hz. Peygamber tarafından kedilere beslediği sevgiden ötürü verilmiştir. Otuz yaşında güneşe tapmaktan vazgeçip İslâm'ı seçmiştir. Âlimler Ebu Hureyre'yi rivayet ettiği hadislerle kadın haklarını sınırlama eğiliminde olduğunu ve kadınların adet görmesinin onları siyasî alandan uzaklaştırarak genellikle eve hapsetmesinden sorumlu tutmuşlardır. Onun hadisleri, önemli dinî metinlerde ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe'den rivayet edilen bazı hadislerle -özellikle temizlik konusundaki hadislerle- uyuşmasa da Ebu Hureyre tarafından rivayet edilen hadisler Sahîhu'l-Buhârî gibi eserlerde sahîh kabul edilir.

Ebu Leheb: Hz. Peygamber'in amcası ve düşmanıdır. Adı "ateşin babası" anlamına gelir ve Kur'an'da adı geçen birkaç Mekkeliden birisidir. Kur'an'da, o ve eşinin, cehennemde cezalandırılacakları belirtilmiştir. Bedir Savaşı'ndan kısa süre sonra ölmüş, İslâm'ın hayret verici başarısıyla amacına ulaşamamıştır.

Ebu Müslim el-Horasanî: (ö. 755) 750 yılında Emeviler'i deviren isyanı yöneten ve Abbasileri iktidara taşıyan yarı efsanevî İranlı devrimci. Azad edilmiş bir köle olup İslâm'ı seçerek Ebu Müslim

takma adını kullanmıştır. Arap ve İran kuvvetlerini Horasan'da mobilize etmiş ve halife tarafından idam edilinceye kadar Abbasi otoritesi altında yönetimde bulunmuştur.

Ebu Seyyaf: Güney Filipinler'deki aşırı ayrılıkçı hareket. Acımasızlığı, şiddete eğilimi, adam kaçırması, zorbalığı ve fidye talepleriyle bilinir. Özellikle yabancı turistleri hedef alır. 2000 baharından bu yana başarılı rehine kurtarma operasyonları üzerine hükümetle savaşmaktadır. Filipinli Müslümanları temsil ettikleri iddiaları gündemdedir. İdeolojileri bilinmemektedir.

Ebu Süfyan: Mekke'nin ve Kureyş Kabilesi'nin yedinci yüzyıldaki güçlü ve zengin lideri. Bedir Savaşı'nda Hz. Muhammed'in ordusu tarafından savaşta bozguna uğratılan kervanın yöneticisidir. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'e karşı oluşturulan ordunun kumandanlığını yapmış, Hendek Savaşı'nda ise Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Ebu Tâlib: (ö. 619). Hz. Muhammed'in amcası; yetim kaldıktan sonra da koruyucusu ve kollayıcısı olmuştur. Hz. Peygamber henüz bir çocukken Hıristiyan rahibi Bahira tarafından peygamber olduğu fark edildiğinde Ebu Tâlib hayattadır. İslâm dinine girmemiştir, ancak Hz. Peygamber'in çağrısına karşı çıkıldığında, o ve kabilesi Beni Haşim Hz. Muhammed'i himayelerine alarak ilk Müslüman topluluğun hayatta kalmasına olanak vermişlerdir.

Ebu Ubeyde İbn Cerrah: (ö. 639) Hz. Peygamber'in sahabelerinden olup cennetle müjdelenen on kişiden birisidir. Hz. Muhammed'in ardından Hz. Ebubekir'in ümmetin önderi olarak seçilmesinde oldukça etkili olmuştur. Daha sonra Suriye'deki orduya komuta etmiştir. Hz. Ömer'in onu kendisinden sonra halife tayin ettiği söylenmiş, ancak Hz. Ömer'den önce vefat etmiştir.

Ebu Yusuf: (ö. 798) Asıl adı Yakub İbn İbrahim el-Ensârî'dir. Ebu Hanife'nin talebesidir. Eserleri ve yönetimdeki etkinliği nedeniyle Hanefî mezhebi üzerinde geniş bir etki yaratmıştır. Bağdat'a kadı olarak atanmış, daha sonra Halife Harun Reşid zamanında kadıları tayin eden *kâdiyyu'l-kudât*'lık görevine getirilmiştir. Onun hükümlerinden bazıları Ebu Hanife'ninkilerden farklıdır. Bunun nedeni Ebu Hanife'nin elinde olmayan bazı hadislerdir. Ebu Yusuf'un en önemli eseri olan *Kitabu'l-Harac*, halifeye sunulmak üzere hazırlanan devletin vergi ve malî sorunları üzerine bir risaledir. Fıkıh usulünün ilkelerine ilişkin bilinen ilk eseri kaleme almıştır. Bu eserin bir bölümü de uluslararası hukuka ayrılmıştır.

Ebu: Baba. Baba olduktan sonra bir kişinin aldığı lakap veya soyisimle alakalı tabir. En yaşlı kız veya oğulun ismine eklenir.

Ebu'l-Tayyib Ahmed İbn el-Hüseyin: Bkz. el-Mütenebbî.

Ebubekir es-Sıddık: (623–34 yılları arasında halifelik yapmıştır) İlk Halife. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe'nin babası ve Sünnî İslâm'ın dört raşid Halifesinden biri (Şiîler halifeliğini kabul etmemektedir). Hz. Muhammed'in vefatı üzerine, ashabın ileri gelenleri tarafından halife seçilir. Savaş ganimetlerinin dağıtılması hususundaki eşitsizliğe itirazıyla bilinir. Müslümanların dinî ve siyasî liderinin Hz. Muhammed'in ailesinden ziyade, Mekkeli ashabının hakkı olduğuna inanmıştır. Arabistan'ı birleştirmiş, zekât ödemeyi reddeden Müslümanlarla savaşmıştır. Liderliğin meşrutiyeti için *şûrâ* (danışma meclisi), *akd* (yöneten ile yönetilen arasındaki anlaşma) ve *beyat* ilkelerine bağlılık gerektiğini belirterek modern İslâmî demokrasinin teorilerinin temellerini oluşturmuştur.

Ebubekir, Yasin: Trinidad'daki Cemâati'l-Müslimîn'in siyahî lideri. Temmuz 1990'da İspanya Limanındaki parlamento binasının basılması ve başbakanın rehin alınması olayına liderlik eder. Organizasyonun, Libya lideri Muammer Kaddafi tarafından finanse edildiği söylenmektedir. Ayrıca bkz. Cemâati'l-Müslimîn (Trinidad).

Ebuzer el-Gıfarî: (ö. 652) Hz. Peygamber'in sahabesi; modern ideolojik tartışmalara konu olmuştur. Şiîler onun Emeviler'e yaptığı eleştirileri, Hz. Ali'ye olan yakınlığını ve desteğini vurgularlar. Sünnîler onun zahidliğine, sâlihliğine, fakirliği savunmasına vurgu yaparlar. Mısırlı âlim Muhammed Şarkavî, Ebuzer el-Gıfarî'yi ideal bir Müslüman sosyalist olarak tanımlar.

Ecel: Müslümanlar tarafından Allah'ın her fert için takdir ettiğine inanılan ölüm vakti; ertelenmez ya da öne çekilemez. Genel dilsel kullanımında doğum anı, ay ya da güneşin evrelerinin kesinliği ve Kıyamet Günü gibi Allah tarafından belirlenmiş diğer zamanları belirtebilir.

Edebiyat: Bkz. Edeb.

Efendi: Osmanlı şeref payesi. 19. ve 20. yüzyılda bazı Arap ülkelerinde *Mister* ya da *Esquire*'a (beyefendi) benzer bir kullanıma sahip olup genellikle eğitimli kentlileri belirtmekte kullanılmıştır.

Efvecu'l-Mukâvemeti'l-Lübnaniye: Bkz. EMEL.

Eğitim: Eğitim Kurumları: Tarihî açıdan iki büyük İslâmî eğitim kurumu türü vardır: İlkokul düzeyinde Kur'an okulları (*küttab* ya da *mekteb*) ve yüksek dinî okullar (*medreseler*). Kur'an okulları Kur'an'ın Arapça olarak hıfzını (ezberlenmesini), okunmasını ve yazılmasını gerçekleştirir. Medreseler tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv ve mantık eğitimi veren vakıf okullarıdır. Çalışmaların tamamlanışı sonrasında öğrencilere hangi kitapları kimlerle okuduklarını gösterir bir belge verilir (*icazet*). Tekkelerde, şehzade saraylarındaki edebî halkalarda, devlet büroları ve zanaatkarların iş yerlerindeki çıraklık sistemi ve lalalık yoluyla daha az formel bir eğitim verilir. 1800'lerden sonra başlayan Batı stili kurumlar, küttab ve medreselere rakip olmuşlardır. Bağımsızlık sonrasında İslâmî ve Batılı okullar birleştirilerek Batılı bir model ve müfredat sağlanmıştır. İslâmcılar günümüzde toplumun İslamizasyonunun daha geniş bir amacının parçası olarak eğitimi İslâmîleştirmeye çalışmaktadırlar.

Eğitim: Eğitimde Reform: Postkolonyal eğitim reformunun doğası, Müslüman ülkelerde benimsenen gelişim modeli ve petrol zengini ülkelerde uluslararası bağışçılarının oynadıkları role bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Malezya geniş ölçüde karma bir seküler müfredat benimseyerek fen, matematik ve teknolojiyle ilişkili disiplinlerde eğitimi yaymıştır; mevcut okuma yazma oranları erkeklerde %89,1 ve kadınlarda %78,1'dir. Suudi Arabistan, Cezayir ve Pakistan cinsiyet ayrımını vurgulayarak dolaylı olarak kadınların entelektüel gelişimini sınırlamıştır. Okuma yazma oranları şöyledir: Suudi Arabistan %71,5 (erkek) ve %50,2 (kadın); Cezayir %74 (erkek) ve %49 (kadın); Pakistan %50 (erkek) ve %24,4 (kadın).

Ehl-i Hak: Hak ehli. Ali Ilahîler (Ali'yi ilahlaştıranlar) olarak da bilinir. Kuzeybatı İran merkezli Sultan Sohak'la (14. ya da 15. yüzyıl) bağlantılı olup Şiî ve tasavvufi görüşleri birleştiren bir grubun üyeleri. Tanrı'nın art arda yedi enkarnasyonuna, meleklerin hiyerarşisine, ruh göçüne, kutsal bir kitabın olmadığına inanırlar. Zikir meclisleri, şeyh-mürid ilişkileri ve inisiye rükunleri gibi bazı uygulamalarda sufi dervişleri andırırlar.

Ehlü'l-Hadis: Hadis ehli. Ashabu'l Hadis olarak da bilinirler. Bu tanımlama İslâm'ın ikinci yüzyılının sonu ile üçüncü yüzyılın başlarında (miladi takvime göre sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar) o devrin birçok fıkıh ekolünün görüşlerini dayandırdıkları *rey*'e karşı Hz. Peygamber'in hadislerinin otoritesi üzerinde ısrar eden güçlü bir hareketin bağlılarını ifade eder. Bu hareket, Sünnî İslâm'ın ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır.

Ehlü'l-Hal ve'l-Akd: Ümmet adına bir halifeyi seçme ya da görevden alma (hal) ile vasıflı kişiler. Ortaçağ siyaset teorisinde terim, görevleri en nitelikli kişiyi halife olarak önerme olan fıkıh âlimlerini ifade eder. Çünkü uygulamada çoğu idareci kendi halefini belirlediğinden, bu görev genellikle sadece bir formaliteden ibarettir. Bazı modern düşünürler bu görevi bir parlamentonun görevleriyle bağdaştırmaya çalışmıştır.

Ehlü'l-Adl ve't-Tevhîd: Bkz. Mutezile.

Ehlü'l-Beyt: Ev halkı veya Hz. Muhammed'in ailesi ve soyundan olan kişiler. Özellikle Şiîler kendilerini Hz. Peygamber'in ailesine adarlar. Hz. Peygamber ile kan bağları bulunması nedeniyle özel bir kutsiyet, manevî güç ve bilgiyi somutlaştırdıklarına inanırlar. Bununla birlikte Sünnîler de Hz. Peygamber'in ailesine derin bir saygı duyarlar. Bu ifade hem *seyyid* hem de *şerif*lerle ilişkilidir.

Ehlü'l-Hadis: 19. yüzyılda Hindistanlı Tarika-i Muhammediye Hareketinin bir kolu. Şah Veliyullah geleneği ve 18. yüzyıl Vahhâbî hareketine bağlıdır. Mezheplere uymaktan (taklîd) ziyade doğrudan İslâmî kaynaklar ve içtihad uygulamasını savunur. Hadislere ve içlerindeki "gizli" vahye olan bağlılık, mükemmel rehberlik kaynağı olarak Kur'an'a toptan bağlılığı savunan karşıt Ehlü'l-Hadis grubuyla bir söz dalaşına yol açmıştır. Söylendiğine göre 1980'lerin ortalarında Bangladeş'te iki bin yerel kol ve iki milyon bağlısı bulunmaktadır. Özellikle kuzeyde belirgindir. Mezhepvari bir davranıştan kaçınır ve başka inançlara sahip Müslümanlarla ilişkiye açıktır. Ayrıca bkz. Ehlü'l-Kur'an.

Ehlü'l-Kitab: Daha önce kendilerine Allah tarafından kitap indirilen Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîn'i belirten Kur'an terimi. Bazen Zerdüştler, Mecusiler ve Samirileri belirtmede kullanılmıştır. Yahudi ve Hıristiyanlara verilen kitaplar Tevrat, Zebur ve İncil'dir. Üçü de Kur'an tarafından ilahî vahiy kabul edilir. Öte yandan Kur'an bu kitapların tahrif edilmeleri nedeniyle neshedildiğini ve hükümlerinin yerini Kur'an'ın aldığını ilan etmiştir. Kur'an Yahudilerle Allah arasında özel bir ilişki olduğunu ifade eder. Müslüman toplumlarda hem Yahudilere hem de Hıristiyanlara *zımmî* şeklinde (koruma altına alınmış kitap ehli azınlıklar) özel bir hukukî statü vererek onların kendi inançlarını uygulamalarına, kendilerine dışarıdan yapılan zulme karşı savaşmalarına ve özel bir vergi (cizye) ödemek suretiyle kendi toplumlarını yönetmelerine izin verilir. Birçok 20. yüzyıl âlimi inançlararası bir diyalog ve işbirliği sağlama vasıtası olarak Kitap ehlini birbirlerine bağlayan bağların tanınması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca bkz. Zımmî.

Ehlü'l-Kur'an: Abdullah Cakralavi tarafından yönetilen 19. yüzyıl Hintli hareket. Mükemmel bir rehberlik kaynağı olarak Kur'an'a toptan bağlılığı savunmuştur. Müslümanların Kur'an'da içerilmeyen meselelerde karar verme konusunda hür olduklarını ifade etmiştir. Kur'an'a karşı hadise bağlılığı vurgulayan Ehlü'l-Hadis hareketine karşı çıkmıştır. Ayrıca bkz. Ehlü'l-Hadis.

Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâa: Barelviler olarak da bilinir. 1880'lerde Kuzey

Hindistan'da kurulmuştur; Mevlana Ahmed Rıza Han Barelvi'nin eserlerine dayanmaktadır. İlk İslâm toplumunun Güney Asyalı varisleri ve temsilcileri olduklarına inanırlar. 1857'deki Hint isyanının başarısız olmasıyla ve İngilizler tarafından Hindistan'ın resmen sömürgeleştirmesiyle harekete geçmişlerdir. Bu sömürgeleştirme, Babür İmparatorluğu'nun son bulmasına neden olur. Hareket, İslâm hukuku âlimleri arasında İslâmî kimlik ve eylemin Hindistan'ı kurtarmak için nasıl kullanılması gerektiği konusunda yapılan dinî tartışmanın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. İslâm hukukunun sufî uygulamalara ve Hz. Muhammed'e olan kişisel bağlılığa üstünlüğünü vurgular. 1947'de Hindistan ve Pakistan'ın ayrılışından bu yana Müslümanlar için başat siyasî meselelere hitap etmiştir. Şu an kentli ve eğitimli Pakistanlılar ve Hintliler arasında popüler olsa da, geniş ölçüde kırsal bir olgu olarak başlamıştır. Ayrıca bkz. Hindistan'da İslâm, Pakistan'da İslâm.

Eid: Bkz. 'Îd

Ekber I, Ebu'l-Feth Celâleddîn Muhammed: (s. 1556–1605) İlk büyük Babür (Mugal) imparatorudur. Babası Hümayun'un ölümü üzerine, Timur silsilesinin üçüncüsü olan genç Ekber, güney hariç tüm Hindistan'ı fethetmiş ve diplomatik olarak birleştirmiştir. Başlangıçta şeriatı uygulama, imamlık etme ve Şeyh Muineddin Çiştî'ye hürmetle ideolojik meşruiyet iddiasında bulunmuş ve daha sonra mutlak gücünü pekiştirip din âlimlerini buyruğu altına almıştır. Müslüman olmayanlarca ödenen vergileri kaldırıp yönetim ve ordusuna gayrimüslimleri dâhil eden Ekber, Güney Asya'da benzersiz bir İslâmî medeniyeti besleyen kalıcı ve köklü bir devlet kurmuştur. Idarî ve gelir sistemlerinden bazıları, daha sonra İngilizler tarafından da benimsenmiştir.

Ekonomi (İslâm): Neoklasik ekonomi, Marksizm ve diğer Batılı ekonomi doktrinlerine bir alternatif olarak desteklenmiştir. Kur'an ve sünnetin emirlerine dayanır ve ilk İslâm toplumunun ekonomik değerleri, öncelikleri ve geleneklerini yeniden keşfetme ve canlandırmayı amaçlar. İslâm ekonomi doktrinini oluşturma hareketi, tamamen farklı İslâmî disiplinler kurma planının bir parçası olarak bölünmeden (1947) yıllar önce Hindistan'da doğmuştur. En önde gelen destekçisi Seyyid Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî'dir. Ekonomik adalet, mevcut ekonomi sistemlerinin başarısızlıkları ve -eğer Müslümanlar geçmişteki refahı tekrar elde edeceklerse- bir İslâmî uyanış ihtiyacına büyük vurguda bulunmuştur. Teorisyenler İslâmî ilkelere gerçek bağlılığın bencillik, israf, aşırılık, yıkıcı rekabet gibi davranışlara ya da kumar, spekülasyon ve stokçuluk gibi ahlak dışı eylemlere izin vermediğinde ısrar eder. Faiz kesin olarak şekilde yasaklanmıştır. Bunun yerine kar paylaşımı ve risk almaya dayalı yatırım teşvik edilmiştir. Hakiki bir İslâmî toplumu, ihtiyaç içinde olana yönelik cömertliği, sıkı çalışmayı, âdil ücretleri ve özel mülkiyetin korunmasını vurgulamaktadır. İslâm ekonomisinin dört etik temeli İslâm toplumunun birliği, arz ve talep arasında denge, tüketici ve yatırımcının hür iradesi ve bireyin İslâm toplumuna karşı sorumluluğudur. Ayrıca bkz. Bankacılık (İslâmî).

El-Hoi Yardım Vakfı: 1980'lerin sonlarında dünya genelinde Şiî Müslümanların çoğunluğu için merci-i taklîd olan Ayetullah Ebu'l-Kasım el-Hoi (ö. 1992) adına kurulmuştur. dinî merkezler ve kurumlar yoluyla İslâmî eğitim sağlamak, insancıl faaliyetlere katılmak ve dünya genelinde dinî bağış ve varlıkları denetlemek için Şiî Müslümanların varlıklarını kontrol eder. Vakıf New York'ta kurulmuştur; bu durum, söz konusu varlıkların idaresinin Batı hukuku tarafın-

dan tanınmasını mümkün kılar. Başlıca iki idarî şubesi New York ve Londra'dır. El-Hoi'nin ölümünden sonra varlıklar, farklı ülkelerde tayin edilmiş mütevelli heyetleri tarafından kontrol edilebilmesi için vakıf olarak kabul edilmişlerdir. Bugün fonlar ve diğer varlıkları talep eden, toplayan, kabul eden, elde tutan, idare eden, yatırımda bulunan kar amacı gütmeyen bir kurum olarak tescil ettirmiş iş adamları tarafından yönetilmektedir. Hedefi dünya genelinde Şiî mensupların temsili olup tüm amaçları yönetim kurulu tarafından tanımlanır ve gerçekleştirilir. El-Hoi'nin ölümünden bu yana dinî hâmîler, merci-i taklîd konumunun halefleri olma eğilimindedir.

Elçi: Bkz. Resûl.

Elhamdülillah: Hamd Allah'adır. Gündelik dilde gerçekleşen güzel bir şey için şükür ve hamd ifadesi olarak kullanılır.

Elhamra: El-Kasru'l-Hamra (kızıl köşk); İspanya, Granada'da Nasrî hanedanına ait 14. yüzyıl sarayı. Elcezabe Kalesi ve Generalife Bahçeleri yanında Sabika Tepesi'nin üstüne kuruludur. Saraydan ayakta kalan kısımları arasında ünlü Aslanlı Avlu ve Mersinli Avlu yer alır.

Elyasa: Kur'an'da İlyas, Yunus ve Lut'la birlikte Allah tarafından tüm milletlerin üzerinde tutulan ve insanları doğru yola yöneltmesi için seçilen peygamber. Elyasa, İlyas Peygamber'in cübbesini miras almıştır. Zulüm altında iman, sadakat ve sabrın bir örneği olarak işlev görmüştür.

Eman: Bkz. Diplomasi; Diplomatik dokunulmazlık.

EMEL: *Efvecu'l-Mukâveme el-Lübnaniye* (Lübnan Direniş Grupları) sözcüklerinin baş harflerinden oluşur. 1975'te Seyyid Musa es-Sadr'ın liderliğindeki Harekâtu'l-Mahrûmîn'in bir kolu olarak kurulmuştur. 1978'de İsrail ve Lübnan arasındaki husumet esnasında öne çıkmıştır. Güney Lübnan'da Filistin Kurtuluş Örgütü'nün etkisini azaltmak ve İsrailllilerin misilleme saldırılarından Şiîleri korumak için çalışmıştır. Lübnan'daki en büyük Şiî organizasyon ve 1982 İsrail işgalinde Lübnan siyasetindeki en dinamik güç haline gelmiştir. Lübnanlı Şiîlerin saygınlık ve siyasî güç arayışlarında merkezî bir rol oynamıştır. Mevcut lideri Nebih Berri, 1991'de parlamento sözcülüğüne yükselerek EMEL'in parlamenter sistem içinde faaliyet gösterme istekliliğini göstermiştir. Ayrıca bkz. Harekâtu'l-Mahrûmîn; Lübnan'da İslâm.

Emevî Halifeliği: Halifeliği, dördüncü halife Ali'nin 661'deki vefatından 750 yılına kadar yöneten hanedan. Kurucusu Mekkeli Emevî boyundan Muaviye İbn Ebi Süfyan'dır. Muaviye'nin 680'deki ölümünden önce, Şam başkent olmuş ve halifeliğe bir istikrar derecesi sağlayan idarî sistem kurulmuştur. Sonraki halife Abdülmelik, imparatorluğun yapısını güçlendirerek Arapçayı resmi devlet dili yapıp Bizans ve Sâsânî paralarını, üzeri Arapça yazılı paralarla değiştirmiştir. Bazen kabile rekabetleri, imparatorluğun birliğini tehdit etmiştir. Hanedan İslâm devletinin Batıda Kuzey Afrika üzerinden Atlas Okyanusu'na kadar yayılmasından sorumlu olmuştur. 771'de Emevîler İber Yarımadası'nı geçip hızla büyük bölümünü fethederek Güney Fransa'da ileri bir üs kurmuşlardır. 732'de Charles Martel karşısında Puvatya'da aldıkları yenilgi, İslâm'ın Batı Avrupa'ya yayılımını durdurmuştur. Doğuda ise İran'dan Orta Asya ve Kuzeybatı Hindistan'a hareket etmişlerdir. Bizans İmparatorluğu'nun gücü nedeniyle kuzeyde çok küçük bir ilerleme kaydedilmiştir. Emevilerin en büyük ilerlemesi esasen dinî olmayıp askerî ve siyasîdir; İslâm'ı seçme bir süreliğine durdurulmuştur, çünkü bu durum hazinenin gayrimüslimlerden vergi gelirleri elde etmesini engelleyecektir. Ordula-

rı köken olarak büyük oranda Arap ve Müslümandır. Ancak sonunda çoğunluğu İran ve Berberi olanlar da orduya alınmıştır. Daha sonra tarihçiler Emevileri, İslâm devletini bir Arap krallığa dönüştürmekle suçlamışlardır. Emeviler büyük ölçüde Arapların geleneksel siyasî fikirlerine dayanmamışlar, ancak İslâm'ın savunucuları olduklarını öne sürmüşlerdir. Hanedan 750'de Abbasîler tarafından devrilmiştir.

Emin, Kasım: (ö. 1908) Mısırlı hukukçu, yazar ve kadın hakları savunucusu. Kahire ve Montpellier'de hukuk lisansı almıştır. Mısır'da çeşitli yargı görevlerinde bulunmuştur. Tahriru'l-Mare (Kadınların Özgürlüğü) (1899) ve el-Marehi'l Cedîde (Yeni Kadın) (1900) kadınlar için daha fazla haklar savunmuş ve Arap âlemi genelinde kadın meseleleri üzerinde daha büyük tartışmalara neden olmuştur. Peçe, kadınların tecriti, erken evlilik ve eğitim eksikliğini eleştirmiştir. Mısır kültürünün yeniden inşası ve yasal reformu sosyal hastalıklar için çare olarak kabul etmiştir. Tarihî açıdan Mısır feminizminin öncüsü olarak görülse de revizyonist âlimler Emin'in eserlerini Batı yanlısı olarak eleştirmiş ve Mısırlı kadınları kendileri yoluyla milliyetçilik meselelerinin tartışıldığı objeler olarak değerlendirmişlerdir.

Emir Ali, Seyyid: (ö. 1928) Hintli fakîh ve Şiî modernist. Kalküta'da Hoogly College'de ve Londra'da eğitim görmüştür. Kalküta Üniversitesi'nde İslâm hukuku dersleri vermiş, Bengal Yasama Meclisi'ne (1881) ve Bengal Yüksek Mahkemesi'ne (1890) atanmıştır. Central National Mohammadan Birliği (1877) ve Londra'daki Hindistan Müslüman Ligi'ni kurmuştur. Din ve tarih konusunda İngilizce makale ve kitaplar kaleme alan, Avrupa barbarlığı çağında İslâm'ı rasyonalite ve dinamizm vasıtası, Hz. Muhammed'i de ahlâkî insancıllık ve ilerleme etkisi olarak ifade eden velûd bir yazardır. En iyi bilinen eseri *İslâm'ın Ruhu*'dur. Ayrıca bkz. Müslüman Ligi.

Emir: Geleneksel olarak bir kumandan, lider, vali ya da prensi belirtir. Tarihte halifeler için Emiru'l-Müminîn (müminlerin emiri) ünvanı da kullanılır. Modern dönemlerde unvan Müslüman ülkeleri yöneten hükümdarların ailelerine (örneğin Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri, Brunei) mensubiyeti bildirir ve "şehzade" anlamına gelir.

Emiru'l-Müminîn: Müminlerin emiri. Unvan ilk kez ikinci halife Ömer İbnu'l-Hattab'a (s. 634–44) atfen kullanılmış ve tarihte birçok Müslüman lider tarafından benimsenmiştir. Unvanın kullanımı 13. yüzyıl Moğol istilaları sonrasında kaybolmuş ve Osmanlı sultanları nadiren telaffuz etmişlerdir; Batı Afrikalı Müslüman toplumlar bu terimi 19. yüzyıl başlarında kullanmışlardır.

Emr-i bi'l-Maruf ve Nehyi ani'l-Münker: Doğru/onurlu davranışı emredip yanlış/onursuz olanı nehyetmek ya da engellemek. Kur'an'da 9 yerde Müslüman toplumun doğru davranışı teşvik edip ahlaksızlığı engelleme şeklinde kolektif görevlerine atıfla kullanılmıştır; bu aklın yanı sıra, İslâmî ahlak ve hukuk sistemi tarafından da kabul görür. Toplumdan zulmü uzaklaştırıp yerine adaleti tesis etmeyi amaçlar. Yaşamın ahlâkî, sosyal, siyasî ve ekonomik yönleri için geçerlidir. İdeal olarak Müslüman milletin ayırt edici özelliğidir.

Emrullah, Hacı Abdülmelik Kerim: Bkz. Hemka.

Emsar: Bkz. Mısır

Encümen: Farsça meclis, toplantı ya da birlik. Başlangıçta İran'ı modernize etmek için Avrupa yönetim kavramlarını taklit etmeyi arzulayan hükümet yetkilileri ve entelektüellerince oluşturulan bir organizasyon. Anayasal Devrim'de

(1905–11) başat bir rol oynamıştır. Avrupaî fikirleri yaymak için modern okullar ve kütüphaneler açmış ve bunları savunmuştur. Siyasî değişim arzulayan farklı grupların aktivitelerini organize etmiştir. Terim ayrıca genel olarak siyasî muhalefet grubu işlevi gören dinî cemaatleri belirtmede kullanılır. Özellikle 1979 İslâm Devrimi'nden önceki yıllarda düşük ve orta sınıftan öğrenci ve eğitimli üyeleri arasında yaygındır. Edebî encümenler de Avrupa edebiyatı ve kültürel fikirleriyle edebiyatı yayma görevi görmüş, ancak siyasî bir duruş benimsememişlerdir. Ayrıca bkz. Meclis.

Endonezya Müslüman Entelektüeller Birliği: Bkz. ICMI.

Endonezya Müslüman Partisi: Bkz. Partai Muslimin Indonesia (Parmusi).

Endonezya Müslümanları Müşavere Konseyi: Bkz. Mescumi.

Endonezya'da İslâm: 2001 itibarıyla Endonezya dünyadaki en büyük Müslüman nüfusa sahip ülke olmuştur. 180 milyonluk nüfusun % 85-% 90'ı Müslüman olup çoğunluğu Şafiî mezhebine mensup Sünnîlerdir. İslâm ülkeye 13. yüzyılda ulaşmış ve 18. yüzyıla doğru çoğunluğun dinî hailine gelmiştir. İhtidalar (İslâm'ı seçme) esasen barışçıl vasıtalarla, âlim ve sufilere eşlik eden tüccarlar yoluyla olmuştur. Tasavvuf ve yerel geleneklerin hoşgörüsü İslâm'ın büyüyüşüne yardım etmiş ve İslâmî uygulamalarda Hindu ve diğer İslâm dışı unsurları açıklamaktadır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında reformizmin, özellikle de iman ve amelde İslâm dışı unsurların eleştirisinin artışı gözlemlenmiştir. 20. yüzyılda İslâm, Avrupalı sömürgecilik ve etnik dilsel çeşitlilik sergileyen nüfus karşısında bir kimlik bilinci sağlamıştır. Pancasila (5 ilke) dinin devletteki rolüne ilişkin seküler ve çoğulcu bir bakış açısı yansıtarak 1945 sonrasında milli ideoloji olarak ilan edilmiştir. 1960'lar, misyoner faaliyetler ve İslâmcılığın yükselişine tanık olmuştur. 1970'lerden başlayarak radikal Müslümanlar Endonezya siyasetinde İslâm için daha güçlü bir rol arzusuyla hükümete yönelik muhalefeti vurgulamak için şiddete yönelmiştir. Adalarda hissedilen Hıristiyanlığın gücüne karşı artan husumetle birleşen bu tavır, 1999'da şiddete ve hükümette İslâm'ın daha güçlü bir varlığını savunan Abdurrahman Vahid'in seçilmesine yol açmıştır. Vahid bu görevi, onu seçen parlamento tarafından 2001'de görevden uzaklaştırılana kadar elde tutmuştur.

Endülüs, el-: 711'den 1492'ye kadar Müslümanlar tarafından yönetilen İber Yarımadası'nda bulunan bölge. İzleri İspanyol ve Portekiz dilleri, sanat ve mimarîsinin yanı sıra, kolonyal Meksika ve Güney Amerika'daki yönetim modellerinde bulunan ve İslâm'la Hıristiyanlık arasındaki en uzun süreli karşılaşmanın gerçekleştiği yer. İslâm'ın en parlak kültürel başarılarından bazıları Endülüs'te ortaya çıkmıştır: Kurtuba Ulu Camii, Sevilla'de Elhamra, Cuenca Fildişi Kakma Okulu, İbn Rüşd (Averroes) felsefesi ve İbn Zuhr'un tıbbı. Bu dönem ayrıca önemli bir Yahudi kültürel üretkenliğine de tanık olmuştur (Meymonis). Altın çağı 11. yüzyıl civarında sona ermiştir; sonrasında Hıristiyan ordusu güney sınırını Granada'ya kadar zorlamış ve 1492'de fethetmiş (Reconquista) olabilir. Ayrıca bkz. Elhamra; Avrupa'da İslâm; Emevi Halifeliği.

Enkarnasyon: İlahî ruhun ilahî ve beşerî hüviyeti birleştirerek insana girebilmesini ifade eden kavram. Enkarnasyon Allah'ın mutlak aşkınlığı bağlamında Müslüman düşünürler tarafından sürekli olarak reddedilmiştir. Kur'an Hıristiyanların Tanrı'nın İsa'da enkarne olduğu iddiasının yanlışlığı üzerinde durur.

Ensâr: Yardımcı ya da ashab. Terim hicretten sonra Hz. Muhammed'i des-

tekleyen Medine halkı için kullanılır; Sudanlı Mehdî Muhammed Ahmed İbn Abdullah'ı (ö. 1885) destekleyenler de ensâr olarak adlandırılmıştır. Bu hareket 1898'de İngiliz-Mısır ordusu tarafından Mehdî devletinin ele geçirilişiyle yasa dışı ilan edilmiştir. 20. yüzyılda Mehdî'nin oğlu Ensâr'ı yeniden organize etmiş ve 1956'da Sudan'ın bağımsızlık elde etmesiyle Ensar en büyük İslâmî cemaat olup Ümmet Partisi'nin temelini oluşturmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Ensâr Mehdî geleneğiyle bir özdeşleşmeyi ve ayrı bir organizasyondan çok Mehdî ailesinin liderliğini temsil etmiştir. Ayrıca bkz. Ümmet Partisi.

Ensârî, Ebu Medyen Şuayb İbnu'l-Hüseyin el-: (ö. 1198) Kuzey Afrikalı ilk nüfuzlu şeyh. İspanya'da doğmuştur. Fas'ın Fez kentinde intisab etmiştir. Kendine özgü Medyenî Tarikatı'nı kurmuş olsa da onu izleyen diğer birkaç ayrı tarikat daha kurulmuştur. Şazilî Tarikatı kurucusunun hocasıdır. O hayattayken ya da ölümü sonrasında Mağribli büyük sufîlerin çoğunluğu onu mürşid kabul etmişlerdir. Keramet gösteren birçok veli, Ebu Medyen'i silsilelerine dâhil etmişlerdir. Dinî meselelerdeki nüfuzu, Muvahhidlerin Ebu Medyen'i kendi din âlimleri huzurunda doktrinlerini savunmak için saraya çağırmalarına neden olmuştur; ancak yolda ölmüştür. Türbesi etrafında inşa edilen cami, medrese, umumi hamamlar ve ek binalar popüler ziyaret mekânlarıdır.

Ensest: Bkz. Zina.

Enver Paşa: (ö. 1922) Osmanlı paşası ve 1. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı ordularının kumandanı. İttihad ve Terakki üyesi. Şehzade Süleyman'ın kızı Naciye Sultan'la evlenmiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yenilmeleri sonrasında Müslümanları Bolşeviklere karşı organize ettiği Tacikistan'da savaşırken ölmüştür.

Erbakan, Necmettin: (d. 1926) Türk siyasetçi. 1969 seçimlerinde Konya'dan meclise girmiştir. 1970'de teknik gelişim programlarıyla birleşik manevî bir yeniden uyanış çağrısında bulunan neo-İslâmcı Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur; parti 1972'de siyasetten men edilmiştir. Milli Selamet Partisi'nde üç koalisyon hükümetinde (1973–78) başbakan yardımcılığı yapmıştır. Parlementer demokrasi sınırları içinde İslâmî bir siyaset programı formülasyonu Erbakan'a çok şey borçludur. MNP, MSP ve Refah Partisi'nin oluşumundaki büyük etken Erbakan'dır. Ayrıca bkz. Refah Partisi.

Erdebilî, Şeyh Safiyüddîn: (ö. 1334) İran'daki Safevî Hanedanı'nın (1501–1722) orijini olan Safevî Tarikatı'nın kurucusu. Melekleri görmeye mazhar olmuş ve veliler tarafından ziyaret edilmiştir. Dinî fikirleri Tebriz'deki merkezinden Anadolu, Suriye ve Hindistan'a yayılmıştır. Bir dinî senkretizm ve karışıklık döneminde yaşamış olup Şafiî mezhebine mensup bir Sünnî'dir.

Ergenlik Törenleri: Bkz. Geçiş Töreni.

Eritre Halkın Kurtuluş Cephesi: 1970'lerden sonra ve mevcut Eritre hükümetinde Eritre milliyetçiliğinin önde gelen gücü. Seküler milliyetçilik, merkezileşme, sosyal reform ve özgüveni vurgulamışlardır. Kurucuları Ramazan Muhammed Nur ve Isaas Afwerki sosyodinî farklılıklar nedeniyle Eritre Kurtuluş Cephesi'nden ayrılmış ve Etiyopya'da Dergue'nun (askerî hükümet) iktidardan uzaklaştırılmasına adanmış organizasyonla ittifak yapmıştır.

Eritre Kurtuluş Cephesi: 1961'den 1970'lere kadar Eritre bağımsızlığında önde gelen hareket. Büyük ölçüde Müslümandır; Suriye, Suudi Arabistan ve diğer Arap devletlerinden büyük destek görmüştür. Eritre'nin bölgesel ve

mezhepsel bölünmeleriyle engellense de organizasyon Eritre milliyetçiliği için bir katalizör olmuş ve grup üyeleri hükümette görev yapan en bilindik Eritreli milliyetçiler olmuşlardır.

Eritre'de İslâm: İslâm, 7. yüzyılda Mekkelilerin zulmü nedeniyle Hz. Muhammed'in ashabının Aksum İmparatorluğu'na sığınmak istemesinden bu yana Eritre'yle bağlantılı olmuştur. Bugün nüfusun neredeyse yarısı Müslümandır ve Müslümanlar 1961–91 bağımsızlık hareketini de içeren Eritre'nin son gelişimlerinde merkezî bir rol oynamışlardır. İslâm 9. yüzyılda Arapların gelişi sonrasında ve 16. yüzyılda İmam Ahmed Gran idaresi esnasında gelişim göstermiştir. 19. yüzyıl reformcuları İslâmî uygulamaları değiştirmiş ve Eritre'deki ilk İslâmî okul ve mahkemeleri kurmuşlardır. Geçtiğimiz yüzyılda İtalyan yönetimi altında (1882–1941) İslâm Eritre'ye yayılmış, ancak Etiyopya idaresinde (1951–91) baskı altına alınmıştır.

Erkânu'd-dîn: Bkz. İslâm'ın şartları.

Erkânu'l-İslâm: Bkz. İslâm'ın Şartları.

Ersoy, Mehmed Akif: (ö. 1936) İslâmcı Türk şair. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca da Allah vergisi bir dil bilgisine sahiptir. İslâmî bir toplum vizyonunu tasvir eden şiirsel sosyal yorumlar yazmıştır. "İstiklal Marşı" Türkiye'nin milli marşı olarak kabul edilmiş (1921) ancak seküler bir Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışıyla hayal kırıklığına uğrayarak Mısır'a göç etmiştir.

Esbâbu'l-Nüzûl: İndiriliş sebepleri. Kur'an'daki belli bir ayet/ayetler vahyedildiği vakit Hz. Muhammed ve ashabını çevreleyen koşulların aktarılışına dayanan bir çalışma sahası ve edebî türü belirtir. Elbette bu eserlerin en bilineni, genelde Kur'an metni yanında basılan Ali İbn Ahmed el-Vahdî'nin Esbâbu'l-Nüzûl'üdür. Fıkıh âlimleri Esbâbu'l-Nüzul'e, Allah'ın ayetleri vahyetmedeki sebepleri ve Hz. Muhammed'in vahiy aldığında onları nasıl uyguladığını bilmekten doğduğu ilkesi temelinde vahyin makul bir şekilde anlaşılmasına büyük bir önem verirler.

Esed, Muhammed: (ö. 1992) Devlet adamı, gazeteci, yazar. Avusturya'da Yahudi bir ailede Leopold Weiss adıyla dünyaya gelir. Felsefe ve sanat tarihi eğitimi alır. Gazeteci olarak çoğunlukla Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yolculuklarda bulunmuştur. Ortadoğu ve Arap dili konusunda uzman kabul edilir. 1926'da İslâm'ı seçer. Suudi Arabistan'da Bedevîler arasında uzun yıllar geçirir. Daha sonra İngiliz mandasındaki Hindistan'a gider. Birleşmiş Milletler'de delege olarak Pakistan'ı temsil eder. Dört kitap kaleme almış ve Sahîh-i Buhârî'nin yanı sıra, Kur'an'ı da İngilizceye çevirmiştir. Tefsiri Kur'an'ın rasyonel bir tefsiri olarak rağbet görmüştür. *Arafat* adlı aylık bir dergi çıkarmıştır. İspanya, Granada 'da defnedilmiştir.

Esedâbâdî, Cemâleddîn el-: Bkz. Afgânî, Cemâleddîn el-.

Esenlik ve Bereket Üzerinize Olsun: Bkz. Esselamu Aleyküm.

Esenlik: Bkz. Selam.

Esfer: Tekili sefer. Yolculuk. İslâm tasavvufunda *mübtedî*nin (yeni başlayan kişi) büyük çeşitliliğe sahip hal ya da makamlardaki manevî yolculuğunu ifade eder. En büyük makamlardan biri, manevî gerçeklenme ya da mistik deneyimin tam bir dairesini oluşturan dört katlı bir yolculuktur. İlk bölüm gündelik yaşamdan (*halk*) Hakk'a olan yolculuk (*Mine'l-halk ile'l-Hakk*) olup yolculuğun başlangıcıdır. İkincisi Hak'tan Hakk'a yolculuk (*bi'l-Hak fi'l-Hak*) olup yolcunun (salik ç.n) ruhunun kemâlini (olgunlaşma) belirtir. Üçüncüsü Hak'la Hak'tan

halka (*min'el-Hakk ile'l-halk bi'l-Hakk*) yolculuk olup yüksek bir seviyede ilk yolculuğa tekabül eder. Dördüncü yolculuk Hak'la halkta yolculuk (*bi'l-Hakk fi'l-halk*) olup yolcunun manevî vecd halinden yaratılmışlar (*halk*) dünyasına dönüşünü belirtir.

Esin: Bkz. İlham, Vahiy.

Eskatoloji: "Son şeyler" üzerine olan bu disiplin, ilgili iki kavramı birleştirir: ahiret ve dünyanın sonu. Kur'an dirilme, hesap, sâlihler ve kötüler arasındaki ezelî ayrımın kaçınılmazlığını vurgular. Kıyamet günü insanlar Allah'a olan imanları, O'nun vahyini kabulleri ve amellerinden hesaba çekileceklerdir. Kötüler ebedî azaba gönderilecekler, sâlihler ya da doğrular ise cennete gireceklerdir. Sonraki müfessirler ölüm ile diriliş ve hesap günü arasına ara bir hal (berzah) inancını dâhil etmişlerdir. Dirilişten önce kıyametin korkunç felaketleri gerçekleşir. Bu esnada Deccal ortaya çıkacaktır. Kur'an'da bahsi geçmese de Deccal gibi Mehdî de hadisler ve sonraki İslâmî literatürde öne çıkar. Mehdî herkes için adalet ve hakikat getirmek için zuhur edecek, tüm dünya İslâm'ı seçecek ve Mehdî'nin ölümü (kıyamet gününden önce) kargaşa, belirsizlik ve günahları beraberinde getirecektir. Mehdî'nin İsa'yla tam olarak ilişkisinin ne olduğu hakkında ihtilaflar vardır; bazıları Müslüman bir Mehdînin varlığını reddederek İsa'nın ikinci gelişinin bu rolü tamamlayacağını öne sürmektedirler. Kimileriyse İsa'nın âdil bir yargıç olarak geri döneceğine inanmaktadır; Mehdî 40 yıl sonra ölecek ve Hz. Muhammed'in kabrinin arkasında onun için ayrılan alana gömülecektir.

Esma binti Ebubekir: (ö. 693) İlk halife Ebubekir'in kızı ve Hz. Muhammed'in eşi Âişe'nin ablası. Hicret esnasında (622) Hz. Muhammed ve Ebubekir peşlerine düşen Mekkelilere izlerini kaybettirmek için bir mağaraya gizlendiklerinde, Esma ikiye böldüğü kemeriyle onlara yiyecek sarkıttığından *Zatü'l-Nikateyn* (iki kemerli) lakabı verilmiştir. Zübeyr İbnu'l-Avvâm'la evlenmiş, oğulları Abdullah Medine'de doğan ilk Müslüman bebek olarak kabul edilmiştir.

Esnaf: Bkz. Lonca.

Esterâbâdî, Mîr Muhammed Bakır İbn Şemseddîn Muhammed el-Hüseyin el-: Bkz. Mîr Damad

Estetik: Arapça, İlmu'l-cemâl. tarihi açıdan şiir, müzik ve görsel sanatlar şiir sanatı, ahenk ya da ideal biçime ilişkin kurallara dayalı ortak olarak benimsenmiş güzellik görüşlerini yansıtsalar da, modern zamanlara kadar güzel sanatlar veya estetikle ilgili olarak İslâm'ın sistematik bir teorisi mevcut olmamıştır. Birlik, ahenk, simetri, manevîyât, ideal biçim ve rasyonellik gibi estetik kavramları sistematik felsefî bir yaklaşıma sahip olmamakla birlikte İslâm eleştirel yazınında sıklıkla kullanılmaktadır.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali İbn İsmail el-: (ö. 935) Kur'an ve hadislerin lafzî yorumlanışıyla akılcılık arasındaki boşluğu birleştiren bir kelâmcıdır. Vahiy olarak Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu ancak Kur'an'ın fizikî halinin (kitap halinde-ç.n.) yaratılmış (*mahlûk*) olduğunu öne sürer. Burada öz ve varlık arasında fark söz konusudur. İnsanın tüm fiillerinin Allah tarafından takdir edilmiş, yaratılmış ve idare edilmiş olduğunu, ancak insanların fiilde bulunmaya ve karar vermeye iştirak ettiğini kabul eder. Hür irade ve aklî melekeler üzerinde İlahî İradenin önemini vurgulamıştır. Akıl, hakikati savunmak ve diğer insanları vahyin doğruluğuna ikna etmek için Kur'an ve hadislerin anlamını belirlemede kullanılmalıdır.

Eş'ariler: Ebu'l-Hasan el-Eşarî tarafından kurulan klasik Sünnî kelâm ekolü

(10–12. yüzyıl). Eş'arîlik, Mutezîle'nin akılcılığı ve Hanbelî mezhebinin lafzîliği arasında orta bir yol oluşturan önemli bir dinî akım haline gelmiştir. Hakikate yönelik akılcı bir yaklaşım kullanmış, ancak yegâne kesinlik kaynağı olarak vahyin önemini muhafaza etmiştir. Aklın, hakikati savunma, diğerlerini ikna ve ahlâkî eylemlere katılmada bir rol oynadığını kabul etmiş, bununla birlikte tüm ahlâkî fiillerin Allah tarafından idare edildiğini benimsemiştir. Şafiî mezhebiyle ilişkilendirilmiştir. 10. yüzyılda Malikî mezhebi içinde asimile olmuş ve 11. yüzyılda Hanbelîler tarafından karşı çıkılmıştır. Ayrıca bkz. Kelâm.

Eş'ariye: Bkz. Eş'arîler.

Eşter, Mâlik İbnu'l-Hâris el Nahaî el-: (ö. 657) Cemel (656) ve Sıffîn (657) savaşlarında Halife Ali İbn Ebi Tâlib'in kumandanı. Suriye emiri ve Hz. Osman'ın bir akrabası olan Muaviye'nin, Hz. Ali'nin Sıffîn'de gerçekleşmesi yakın olan zaferini sabote etmeye çabaladığı kuşkusuyla, Hz. Ali'nin Muaviye'yle ateşkese varmasına karşı çıkar. Hz. Ali tarafından Irak ve Suriye'deki birkaç şehrin valisi olarak tayin edilir; ancak bu da Muaviye'nin itirazına neden olur. 657'de Hz. Ali tarafından Mısır'a vali tayin edilir. El-Eşter görünüşe göre Mısır'a giderken Muaviye'nin emriyle zehirlenmiştir. Ayrıca bkz. Sıffîn savaşı.

Etiyopya'da İslâm: Etiyopya nüfusunun neredeyse yarısı Müslümandır. Hıristiyanların toplamı yaklaşık %40 olup geri kalanı yerli dinlere mensuptur. Diğer birçok Afrika devletinin aksine Hıristiyan-Müslüman anlaşmazlığı kolonyalizmin bir mirası değildir: tarihsel açıdan Etiyopya eski devletlerden biridir ve Afrika'daki en eski bağımsız devlettir. İlk İslâm toplumları tüccarlar, âlimler ve göçebe kabileler tarafından kurulmuştur. 16. yüzyılda Ahmed Gran tarafından ilan edilen cihâd İslâm'ı yaymış, ancak Portekiz destekli Etiyopyalı yöneticiler Hıristiyan gücünü eski haline getirmişlerdir. Oromo halkının 15. yüzyılda başlayan göçleri, güçlü bir Müslüman varlığı oluşturmuştur. Oromo özgürlük hareketleri 20. yüzyıl sonundaki Hıristiyan ve solcu hükümetlere tehdit oluşturmuştur.

Etnisite: Kur'an İslâm toplumunun birliğini vurgular ve ortak akrabalık, bölge ve dil – ortaçağ filozofu İbn Haldun'un (ö. 1406) *asabiyye* olarak adlandırdığı bağlar – kimliklerine dayanan bağlara nazaran İslâm yoluyla oluşturulan bağların önceliğini dile getirir. Bununla birlikte Müslümanlar Arapça konuşmayan ve bir Arap soyundan geldiği iddiasında bulunmayan halkları ilk fethettikleri zaman, etnisiteye ilişkin alakalar sıklıkla gün yüzüne çıkar. Bugün bile Kuzey Afrika'da *şerif* olarak adlandırılan, Yemen ve Asya'nın bazı bölgelerinde *seyyid* olarak adlandırılıp Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia eden Müslümanlar, genellikle dinî bir prestij ve yasal yetkilere sahip olurlar.

Evlâd-ı Ali (Alid): İslâm'ın ilk yıllarında yalnızca Hz. Peygamber'in boyu olan Benî Hâşim'in (Ali'nin soyundan gelenler) bir üyesinin emir olabileceği ve siyasî meşruiyetin bu silsileye bağlı olduğunu iddia eden Şiî topluluk. Emeviler gibi diğerleri İslâm ümmetinin meşru bir lideri olmak için ümmetin icmasının zorunlu olduğunu benimsemişlerdir. Evlâd-ı Ali, Emevi yönetiminin (661–750) son yıllarında birçok isyan çıkarmışlardır. 8. yüzyıl sonlarında bazı Şiîler, yalnızca Ali soyundan gelen bir kişinin İslâm ümmetinin önderliği hakkına sahip olabileceğini benimseyen bir imamet kavramı geliştirmiştir.

Evlat Edinme: Kur'an'ın (33: 4-5) çocukların kendi isimlerini taşımaları gerektiği emri uyarınca resmi olarak evlat edinme yasaklanmıştır. Zira çocuklar

kökenlerini bilmek isteyebilir. Evlatlıkların İslâm hukukuna göre mirastan pay almaları yasal değildir. Bununla birlikte "koruyucu aile" olarak da bilinen gayrı resmi evlat edinme söz konusu olabilir. Bu da Müslümanların bu çocuklara yaşamları süresince maddî yardımda bulunmalarına imkân verir.

Evlilik ve Boşanma: Yasal temeller: Klasik fıkıhta büyük mezhepler (Mâlikî, Hanbelî, Hanefî, Şafiî ve Caferî), fıkhî açıdan geçerli bir evlilik için mehir gibi bir akdin gerektiği ve Müslüman bir kadının evliliğe girmesi için bir veliye ihtiyaç olduğunda ittifak ederler; velinin otoritesinin kapsamı, doğası ve süresiyle akdin doğası ve kapsamı konusunda önemli ölçüde ayrışırlar. Fakîhler genellikle erkeğin boşanma hakkını elde tuttuğunu kabul ederler; akdin bu hakkı kadına verip vermediğinde görüş ayrılıklarına sahiptirler. Şîa fıkhı, tarafların önceden belirlenen bir bitiş tarihinin bulunduğu geçici bir evliliğe *-muta-* imkan verir. Ayrıca bkz. Kefaa; Hul; Lian; Muta; Polijini

Evrengzîb: Babür gücü ve zenginliğinin yükseliş döneminde Babür Hindistan'ının (1658–1707 arasında) altıncı imparatoru. Askerî yayılma ve İslâmî ortodoksi siyaseti, babası Şah Cihan'ın diplomasisinin etkilerinin ve biraderi Dârâ Şukûh'un tektanrılı dinleri uzlaştırma girişimlerinin altını kazmıştır. Katı yapıya sahip İslâmî yönetimi, gayrimüslim soyluları yabancılaştırmış, Babür kültürünü küçük düşürmüş, ayrımcı vergilendirme ve mabetlerin yok edilmesine ilham olmuştur. Sürekli savaş, güney Marasalılar'a (Maratha) karşı yenilgi ve kuzeyli yetkililerinden uzak oluşu, Babür birliğini zayıflatmıştır. Evrengzîb'in Hindistan'a bıraktığı miras ayrımcılık, mezhepçilik, ademi merkeziyet ve Avrupa'nın tecavüzlerine karşı savunmasızlık olmuştur.

Evrensel İslâmî İnsan Hakları Beyannamesi (UIDHR): BM'nin Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin (UDHR) İslâmî karşılığı. Müslüman Dünya Ligi'ne üye İslâm Konseyi tarafından hazırlanmıştır. 1981'de imzalanmış ve UNESCO'ya sunulmuştur. Cezaî davalar, evlilik, miras, boşanma ve ekonomik faaliyetlerdeki insan haklarını özetler ve geleneksel İslâm hukukuna dayalı din özgürlüğünü destekler.

Evrim Teorisi ve İslâm: Evrim teorisine ilişkin tartışmalar, geleneksel âlimleri modernistlere karşı mücadeleye sokmuştur. Teori çoğu Müslüman âlim tarafından reddedilmiştir; hatta Afgânî gibi ilk modernistler Kur'an'daki yaratılış teorilerinin reddi olduğu için evrimi reddederler. Günümüzde evrim teorisi Türkiye, Mısır, Irak, İran, Endonezya ve diğer birkaç ülkede okutulmaktadır. Pakistan'da müfredattan kaldırılmış, Suudi Arabistan ve Sudan'da yasaklanmıştır.

Evs, el-: *Hazrec*'le birlikte Hz. Muhammed'i iki grup arasındaki bir kan davasını çözmek üzere Yesrib'e davet eden kabile. Her iki kabile de (Hz. Peygamber'e yardım edenler anlamında "*ensâr*" olarak adlandırılırlar) Hicret'te Mekke'den gelen *muhâcirîn*le birlikte ilk İslâm toplumunu kurmuşlardır. Sonrasında Yesrib, *Medine* (Peygamber'in şehri) adını almış, İslâmî kent ve din hayatı için bir paradigmaya dönüşmüştür.

Evzâi, Ebu Emr Abdurrahman İbn Amr el-: (ö. 774) Eski Irak ekolünden gelen Evzâiye'nin isim babası ve baş temsilcisi. Görünüşe göre Şam'da doğmuştur. Eserlerinden çok azı günümüze kadar ulaşabilmiş, ancak onun fıkhî üslubu Ebu Yusuf'un *er-Reddü ala Siyeri'l-Evzâî* eserinde, özellikle de Müslümanlara önceki nesillerden aktarılan kesintisiz uygulamalara yani "yaşayan geleneğe" bağlılığında muhafaza edilmiştir. Evzâî'ye göre bu, Hz. Peygamber'in sün-

netidir. Evzâî mezhebi Suriye, Mağrib ve İspanya'da büyümüş, ancak sonuçta 9. yüzyılda yerini Malikî mezhebine bırakmıştır. Bununla birlikte Sünnî bir imam ve bir zâhid olarak otoritesinin yanı sıra, ünü de göz önüne alındığında, görüşleri bir fıkıh kaynağı, alternatif bir fikhî yaklaşım ve çözümler için bir temel olarak güç kazanmıştır. Beyrut yakınlarında ölmüş ve oraya defnedilmiştir. Türbesi halen ziyaret edilmektedir.

Eylül Kanunları: Sudan'da Cafer el-Numeyrî idaresinde İslâmîleştirme programının bir parçası olarak siyasî meşruiyetini güçlendirmek ve otoriter idareyi haklı çıkarmak için 1983'ten 1985'e kadar uygulanan kanunlar. Numeyrî, Sudan'ın şeriatla yönetilen İslâmî bir cumhuriyet olduğunu ilan eder. Hareketin amacı ülkeyi birleştirmektir; ancak kuzeydeki Müslümanlarla güneyde bu önlemlere karşı çıkan Hıristiyanlar ve geleneksel din mensupları arasında bir iç savaşa yol açmıştır.

Eyyub: Kur'an'da şeytanın büyük eziyet verdiği, buna karşın Allah'a sadık kalan sâlih peygamber. Allah sıkıntısını gidermiş, halkını ona yöneltmiş, kerem ve izzet sahibi Allah'a kulluk edenlerle bir işaret olarak sayılarını ikiye katlamıştır.

Eyyubîler: 12. yüzyılın sonundan 13. yüzyıl ortalarına kadar Mısır, Müslüman Suriye, Yukarı Mezopotamya ve Yemen'de hâkim olan hanedan; Kürt Emir Selahaddin tarafından kurulmuştur. Sünnîliği desteklemiş ve Mısır'ın iki yüzyıl Fâtımî idaresinde kaldıktan sonra Abbasilerin eline geçmesini sağlamıştır; Suriye'deki Haçlı prensliklerinin gücünü büyük ölçüde azaltmıştır. Eyyubîler, iratlarla (*ikta*) askerî yetkililer ve birlikleri destekleyen çeşitli aile prenslikleri arasında bölünen (Mısır'ın dışında) bölgeler şeklinde organize olmuştur. Yönetim genelde Mısır sultanının hâkimiyetiyle bütünleşmiştir; 1250'de Mısır'da, on yıl sonra da diğer bölgelerde, son Eyyubî emirini tahttan indiren bir Türk köle asker ordusu (*Memlukler*) tarafından yıkılmıştır.

Eza: Bkz. Yas.

Ezahâne: Bkz. Hüseyniye.

Ezan. İbadete çağrı. "Allah en yücedir" cümlesinin dört defa tekrar edilmesinin ardından iki kez "Şahidim ki Allah'tan başka ilah yoktur"; "Şahidim ki Muhammed O'nun Elçisi'dir", "Haydi namaza", "Haydi kurtuluşa", "Allah en yücedir" cümlelerinin ardından "Allah'tan başka ilah yoktur" cümlesi tekrar edilir.

Ezher, el-: 969/970'te Kahire'de kurulan bu üniversitenin, adını Kahire'nin de kurucusu olan ataları Fâtımîler'e de isim babalığı yapmış olan Hz. Muhammed'in kızı Fatımatu'z-"Zehra"dan aldığı düşünülebilir. Modern dönem öncesinde el-Ezher hiçbir resmi kabul prosedürüne, akademik bölüme, yazılı imtihana, not sistemi ya da dereceye sahip olmamıştır; müfredat tefsîr, hadis, fıkıh, lisan, belagat ve fenne odaklanmıştır. Modern dönemin başlarında yeni derslerin eklenişi, beraberinde üniversiteyi yenileme ve modernize etme girişimlerini getirmiş, yıllık sınavları zorunlu kılmış ancak öğrenci ve fakülteler bu tedbirlerin iptali için protestolar düzenleyip baskı yapmışlardır. 1961'den itibaren genellikle muhafazakâr kalan üniversite, modern yükseköğrenim standartlarını benimsemiş ve müfredat temelini ziraat, mühendislik, tıp, ekonomi, bilim ve eğitim fakültelerini içine alacak şekilde genişletmiştir. Kadın öğrenciler farklı fakültelerde eğitim alsalar da üniversiteye kabul edilmektedir. el- Ezher, Mısır dışında Sünnî İslâm ve Arap dilinin önde gelen bir okulu olarak değerlendirilir.

Eziyet: Bkz. Zulüm.

Ezra: Bkz. Üzeyir.

- F -

Fadlallah, Muhammed Hüseyin: (d. 1935) Lübnanlı Şiî din adamı ve Hizbullah'ın lideri. Irak'ta doğup eğitim almıştır. 1985'ten itibaren Hizbullah'ın Lübnan Konseyi'nin başkanı ve Tahran'daki uluslararası Hizbullah'ın merkez konseyinin başkan yardımcısıdır. 1986'da Humeynî tarafından *mercî-i taklîd* olarak adlandırılmıştır. Amerika'nın arabuluculuk yaptığı Arap-İsrail barış görüşmelerine karşı çıkmıştır. Modern koşullarda içtihad kullanma taraftarıdır. Şiddetli bir devrim seçeneğini kabul eder, ancak ani bir devrimdense değişimi tercih edip reformist bir yolu savunur. Halifeliğin yeniden gelmesi ya da otokratik bir kişisel güce sevk edebileceği nedeniyle Humeynî'nin *Velâyet-i fakîh* ilkesini desteklemez. Siyasî ve dinî güç arasındaki ayrımı reddeder. Lübnan'daki Hıristiyan nüfusla barış içinde bir arada yaşamayı önerir; hem Hıristiyanlar hem de Müslümanların siyasî ayrışmalarının kınanmasını savunur. Hizbullah'ın iktidara gelmesinde, uluslararası rehine görüşmelerinde, güney Lübnan'da İsrail'le karşı karşıya gelişte merkezî bir rol oynamıştır. Ayrıca bkz. Hizbullah (İran); Hizbullah (Lübnan).

Fahişelik: Bkz. Zina.

Fahreddin, Rızaeddin: (ö. 1936) Volga -Urallı Müslüman âlim. Altmıştan fazla kitap yazıp tarih, siyaset, hukuk ve eğitim dâhil geniş bir yelpazede basılmamış birçok kitap bırakan velud bir yazar. Yazıları İslâm'ın bütünleştirici kapasitesini vurgulamış ve Rusya'da İslâm'ın hukukî uygulamalarının yasalaşmasını savunmuştur.

Faiz, Ahmed Faiz: (ö. 1984) Pakistan'ın Sialkot kentinde doğmuştur. Ünlü Urdu şairlerden biri olup Pakistan'da önemli bir siyasî muhaliftir. Felsefe ve edebiyat âşığıdır ancak daha çok Urduca şiirleri ve solcu politikalarıyla bilinir. Marksist ideolojiden ilham almıştır; geniş kitleler için yazmıştır. Lenin Barış Ödülü almış olup şiirleri dünyanın belli başlı dillerine çevrilmiştir.

Faiz: Bkz. Riba.

Fakîh: Çoğulu *Fukahâ*. İslâm fıkhında uzman kişi. 10. yüzyılın başlarında İslâm hukuku teorisi ortaya çıkınca, terim hukuk bağlamında bir uzmanı ifade etmiştir. *Fukaha* dinî elitin (*ulemâ*) büyük bir kısmını oluşturmuş, ümmet ve ümmetin dininin koruyucuları kabul edilmişlerdir. Kadı ve müftü olarak işlev görmüşlerdir. Kadı olarak yetim mallarının emanetçisi, vakıfların murakıbı, veli olarak işlev görerek hiçbir erkek akrabası olmayan kadınlar için evlilik esnasında onların velileri olarak görev yapmışlardır. Müftü olarak ümmetin mensupları tarafından kendilerine yöneltilen fıkhî sorulara yönelik fetva vermişlerdir. İslâm ülkelerinde 20. yüzyıldaki büyük yasal reformların bir sonucu olarak fakîhlerin önemi gittikçe azalmıştır. Gerçekte yalnızca dinî bir elit olarak nüfuzlarını yitirmekle kalmayıp ayrıca fakîh, kadı, yasal muhafız ve az da olsa müftü olarak işlevlerini de kaybetmişlerdir. Geniş ölçüde yerlerini modern avukatlar, hukukçu ve yargıçlar almış olup işlevleri her ne kadar devletin seküler yasalarını ihlal etmeden gerçekleşmese de daracık aile hukuku alanıyla sınırlanmıştır. Ayrıca bkz. Fetva;

Fıkıh; Hukuk: Modern Yasal Reform; Usulu'l- Fıkh.

Fakir: Yoksul. Birçok sufînin yoksul ya da dilenci gibi bir yaşam sürme eğilimini açıklayan terim. Sufiler tarafından Allah'a muhtaç olan bir kişiyi belirtmede kullanılır. Ayrıca dervişleri belirten genel bir terimdir. Bazen bir mürşid ya da tarikatın ritüellerini yerine getirerek tasavvuf yolunu izleyen bir kişiyi izahta kullanılır. "Manevî kul" anlamına gelebilir. İslâm dünyasında kullanılan genel bir terim olmakla birlikte kesin olmayan bir anlama sahiptir. Doğu İslâm dünyasında seyyah dervişleri ifade için nadiren de olsa kullanılır. Tarihî açıdan fakirler, İslâm'ın yayılışında bir tebliğ görevi yerine getirmişlerdir.

Fal: Ampirik ya da rasyonel araçlarla bilinemeyecek şeyleri bilme sanatı. Kur'an pagan kültürleriyle bağlantılı uygulamaları lanetler; İslâm'da fal resmen kaldırılmış olsa da birçok Müslüman düşünür bunu ilahî bir hediye ve bir kehanet türü olarak kabul eder. Halk dininin bir parçası olarak kabul edilmiş olup astrolojik ve sihir yöntemlerini birleştirir. Fal türleri arasında rüya tabiri, ayak izlerinin izlenmesi, morfoskopi ve şecereler, el falı, kürek kemiğinin gözlenmesi, semavî varlıkların anılması, kendini görünmez kılma, efsun, Esmâu'l- Hüsnâ'nın okunması, kişisel dualar, el çabukluğu, katerşik astroloji, remil ve kehanet yer alır. İslâmî uygulamadaki karakteristik özelliği, sistematik bir sanat ve bilim olarak kabul edilmesidir.

Farabî, Ebu Nasr Muhammed İbn Tarhan el-: (ö. 950) İslâm siyaset felsefesinin ve İslâm dünyasında formel mantığın kurucusu. Aristo ve en ünlüleri halk arasındaki tüm iyi şeylerin korunması ve bölüşümüyle, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiler (ve karşılıklı görevler) yoluyla karakterize edilen *faziletler şehri* meselesine hitâp eden felsefe üzerine birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca Eflatun'un siyaset felsefesi ve İslâm siyaset düşüncesini sentezlemiştir. Yazılı eserlerde din ve bilimi birleştirmiştir. Felsefeyi kişisel mükemmellik için özellikle akıl ve ahlâkî karakter bağlamında bir arayış olarak kabul etmiştir. Nübüvvet ve felsefenin aslen bir olduğunu ifade etmiştir; başlıca farklılık, nübüvvet hakikati doğrudan vahiy yoluyla alırken filozofun hikmeti uzun ve çetin bir çaba yoluyla elde etmesidir. Bir peygamber, filozoflarca arzulanan saf ve somut hakikati sıradan insanların anlayacağı biçimde ortaya koymak gibi özel bir kâbiliyete sahiptir. Dolayısıyla vahiy, kitleler için felsefe olup peygamberler ahlak yasasına itaatin popüler örnekleri olarak işlev görürler. Farabi'nin nübüvvetin doğasına ilişkin görüşleri, din âlimleri arasında rağbet görmez. *el-Medinetü'l-Fazıla* (Faziletler Şehri) başlıca eserleri arasındadır. Ayrıca bkz. Medinetü'l Fazıla, el-.

Farahî, Hamiduddin: (ö. 1930) Hindistanlı müfessir. Nazmı (tematik ve yapısal tutarlılık) Kur'an'ın en önemli düzenleyicisi ilkesi olarak görmüştür. Kur'an surelerinin her biri ayırt edici ve sistematik olarak gelişmiş bir temaya sahip olup bağlamsallaştırılmış bir yorumda yeni bakış açıları ortaya koyan birimler oldukları görüşünü benimsemiştir.

Faraizî Hareket: 19. yüzyılda Bengal'de Arabistan'daki Vahhâbî hareketinin görüşlerinden etkilenen ve Hacı Şeriatullah (ö. 1840) tarafından yönetilen hareket. Hindistan'ı *dâru'l-küfr* (küfür beldesi) olarak kabul etmiş ancak Hindistan'a cihâd ilanı yerine başlangıçta buradaki Cuma namazları gibi cemaatle yapılan ibadetleri askıya almak gibi sembolik bir duruşa başvurmuştur. Çünkü burada İslâmî bir siyasal düzen mevcut değildir. Ortodoksiyle uyumlu Mekke kökenli iman ve amel standartlarıyla İslâm'ın beş şartını uygulama girişiminde bulunmuştur. İngiliz sömürge gücü bağlamında

dinî yükümlülükleri ve ferdî uygulamaları vurgulamıştır. Yerel Müslümanlara velilerin yüceltilmesi ile Hinduizm etkisindeki görenek ve inançları terk etme çağrısında bulunmuştur. Kurucusunun ölümünden sonra hareket Hindu toprak ağalarına karşı Müslüman köylülerin davalarını üstlenmiş ve 1830'larda İngilizlerin yardımıyla bastırılan ancak o dönemde Bengal kırsalında yayılan sosyal ve siyasî düşmanlıklara dinî bir cemaat unsuru ekleyen askerî ayaklanmalara başvurmuştur. İslâmî öğretileri, Bengalce yazılı el kitaplarıyla yayarak nüfusun daha geniş bir kesimine ulaşmalarını sağlamışlardır.

Fard, Muhammed: Bkz. Fard, Wallace D.

Fard, Wallace D.: (ö. 1934?) Nation of İslam'ın asıl kurucusu olduğuna inanılır. İslâm'ın Afrikalı-Amerikalılar'ın gerçek kimliği olduğunu ifade etmiştir. Takipçilerince Afrikalı-Amerikalılara kurtuluş mesajı getirmek için gelen Büyük Mehdî olarak kabul edilmiştir. Daha sonra takipçileri tarafından ilah kabul edilmiştir. Onlara Amerikalı olmadıklarını ve dolayısıyla devlete sadakat borcu olmadıklarını ifade etmiştir. 1934'te gizemli bir biçimde ortadan kaybolmuştur. Ayrıca bkz. Nation of Islam.

Fark: Dağılma ya da ayrılık. Tasavvufî hallerden biri olup "toplanma" (*cem*) ile karşılaştırılır. Olumlu bir sıfat olarak Allah'ın rubûbiyetinin tefrik (ayırt) edilmesi ya da tanınmasının yanı sıra, kulluk yükümlülüklerinin kabulüdür; ayrıca kafa karışıklığının üstesinden gelmeyi belirtir.

Farrakhan, Louis: (d. 1933) Asıl adı Louis Eugene Wolcott'tur. Nation of Islam'ın tartışmalı ve karizmatik lideridir. Siyahların birliği, özbilinç ve bağımsızlık yanında Elijah Muhammed'in öğretilerinde merkezi olan siyahî milliyetçilik ve ayrımcılık doktrinlerini ifade eder. Afrikalı-Amerikalı toplum için özellikle üyelerin egemen beyaz yapılardan özgür olabileceği küçük işletme sahipliliği yoluyla güçlü bir ekonomik sistem kurmaya yoğunlaşır. Üyelerin seçime katılmalarına ve seçimde aday olmalarına müsaade eder. Yahudiler ve beyazların siyahî insanlara zulmündeki rolünü keskin biçimde eleştirmiştir. 1999'da kanser tanısı konduğundan Nation of Islam'ı ana akım Sünnî İslâm'a daha yakın bir duruma getirmeye çalışmış ve beyaz karşıtı söylemi yumuşatmıştır.

Farsça: Bir Hint-Avrupa dili. Müslümanların Pers-Sâsânî İmparatorluğu'nu fethetmelerinin ardından Pehlevîcenin yerini almıştır. Arap alfabesiyle yazılan ve yaklaşık %70 arasında Arapçadan ödünç alınma sözcükten oluşur. İslâm'ın ve İran, Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya ve Babür İmparatorluğu'nun ikinci dili olmuştur.

Fârisî: Bkz. Farsça.

Fârûkî, İsmail Râci el-: (ö. 1986) Filistinli Müslüman âlim, yazar ve aktivist. 1945–48 arasında Celile Valiliği yapmıştır. Afrika, Avrupa, Ortadoğu, Güney ve Güneydoğu Asya'daki üniversitelerde profesörlük görevinde bulunmuştur. Eserleri İslâm'ın ve yaşama kültürünün tüm yönleriyle olan ilişkilerinin ayrıntılı bir vizyonuna odaklanır. İslâm'ı eylem ve iş ahlakını vurgulayan bir akıl, bilim ve gelişim dinî olarak sunmuştur. Allah'ın birliğinin (*tevhîd*) klasik tasdikini, içtihad uygulaması ve modern bir yorumuyla birleştirmiştir. İslâm bilimleri programları oluşturmuş, Müslüman öğrencileri alıp eğitmiş, Müslüman profesyonelleri organize etmiş ve uluslararası evrensellik diyalogda aktif bir katılımcı olmuştur. 1981'de ABD'deki Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü'nü kuranlar arasında yer almıştır. İslâm toplumunun siyasî, ekonomik ve dinî-kültürel sıkın-

tılarını, İslâm dünyasında eğitimin çatallanmış halinin bir ürünü olarak kabul etmiştir. Bu durum bir kimlik ve dünya vizyonu kaybıyla sonuçlanmıştır. Çarenin zorunlu İslâm medeniyeti eğitimi ve modern bilginin İslamizasyonunda olduğuna inanmıştır. 1986'da öldürülmüştür.

Farz: Bkz. Farzu'l-Ayn; Farzu'l- Kifâye; Vâcib.

Farzu'l-Ayn: İslâm hukukunda namaz, zekât, oruç ve hac dâhil her Müslüman tarafından yapılması zorunlu olan yasal yükümlülükleri belirtir. Farzu'l-Ayn, Farzu'l-Kifaye ile karşılaştırılır. "Adil olmayan yöneticinin kınanması" yükümlülüğünün ya da genel olarak "iyiyi emredip kötüden men etme" yükümlülüğün her Müslüman için zorunlu olup olmadığı ya da toplumun bir kısmı tarafından yapılmasının diğerlerinden zorunluluğu kaldırıp kaldırmadığı özellikle Şiî âlimler arasında tartışmalı bir konudur.

Farzu'l-Kifâye: İslâm hukuk doktrininde umumi bir yükümlülüğü belirtir. Farzu'l-Ayn'la yan yana konduğunda, Farzu'l-Kifâye, askerî mücadele gibi İslâm toplumunca bir bütün olarak yerine getirilmesi gerekli yasal yükümlülüğü belirtir; eğer İslâm toplumunda yeterince üye bu yükümlülüğü yerine getirirse, Müslümanların geri kalanı Allah önünde sorumluluktan kurtulmuş olur. Bununla birlikte eğer umumi bir yükümlülük yeterince yerine getirilmezse her bir Müslüman bu eksikliği yerine getirmek için çalışmalıdır. Son zamanlardaki İslâm literatüründe bu terminoloji açları doyurmak, iyiyi emretmek ve kötülükten men etmek gibi sosyal sorumluluğu ele alırken kullanılır. Ayrıca bkz. Farzu'l Ayn.

Fas'ta İslâm: Nüfusun %99'u Sünnî Müslümandır; küçük Yahudi ve Hıristiyan topluluklar Kazablanka ve kıyı kentlerinde yaşarlar. Modern İslâmî ıslahatlar, Sidi Muhammed İbn Abdullah'la (ö. 1790) başlamıştır. Selefiyye ıslahat hareketi Fas'a yayılmış (19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı) ve Muhammed Allâl el-Fâsî'nin İstiklâl Partisi'nde birleşmiştir. Islahatçı Abdusselam Yasîn, büyümekte olan birçok İslâmcı grubun en güçlüsü olan Adalet ve İhsan Birliği'nin (*el-Adl ve'l İhsân*) kurucusudur. Temmuz 1999'da babasının yerini almıştır. Ayrıca bkz. Fâsî, Muhammed Allâl el-, Yasin Abdüsselâm.

Fâsî, Muhammed Allâl el-: (ö. 1973) Faslı tarihçi, eğitimci, şair ve siyasî lider. Kayrevan Üniversitesi'nde İslâm tarihi dersleri vermiştir (1930). 1934'de o ve diğer aktivistler bir Fas Reform Plan'ı yayınlamışlardır. Fransızlar tarafından (1937–46) tutuklanıp Gabon'a sürgün edilmiş, ancak Fas reform hareketini etkilemeye devam etmiştir. Gabon'dan dönünce İstiklal Partisi genel başkanı olarak görev yapmıştır. Ne var ki 1947'de Kahire'ye kaçmaya zorlanmış ve 1956'da Fas'ın bağımsızlığına kadar burada kalmıştır. En önemli yazıları Kuzey Afrika'daki Bağımsızlık Hareketleri (1947) ve Özeleştiri'dir (1951). Arap dilinde reformu ve Batı taklidinden kaçınmayı savunmuştur.

Fatıma, Hz. Masûme: Bibi Fatıma olarak da bilinir. 7. Şîa İmamı Musa Kazım'ın kızı ve 8. İmam Ali el-Rıza'nın kızkardeşi. Kum'da vefat etmiştir. Mezarı İran'daki ikinci en önemli türbe ve ziyaretgâhtır.

Fatıma: Hz. Muhammed ve Hatice'nin kızı, dördüncü halife Ali İbn Ebi Tâlib'in eşi, Hasan ve Hüseyin'in annesi. Şîa'nın Hz. Muhammed'in soyundan yalnızca Fatıma yoluyla gelenlerin imam olabileceği inancı nedeniyle "İmamların Anası" olarak bilinir. Birçok kişi tarafından masum (günahsız) olduğuna inanılmıştır. Genellikle eşi ve oğullarının

reddedilmesi, mirastan yoksun oluşları ve şehadetleri nedeniyle kederli bir kadın olarak tasvir edilir. Örnek bir kız, eş ve anne olarak rolü genellikle Âişe'nin İslâm toplumunda bölünmeye yol açan problematik siyasî rolüyle yan yana konur. Şiî gelenekle 14 kâmil kişi arasındaki yegâne kadındır.

Fâtımî Hanedanı: (909–1171) Mısır ve Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde yer alan İsmailî Şiî imparatorluk. Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın adını almıştır, çünkü emirler onun soyundan geldiklerini öne sürmüşlerdir. İlkin 909'da Tunus, Kayrevan'da kurulmuştur. 969'da Mısır'ı fethetmiş ve Kahire'yi yeni başkenti yapmıştır. Emir halife unvanını alarak Abbasi ve Fâtımî halifeleri arasında İslâmî dünyanın dinî liderliği ve siyasî gücünü ikiye ayırmıştır. Kahire'de davetçiler için bir eğitim merkezi olarak el-Ezher Camisi'ni kurmuştur. Kapsamlı mevlid merasimlerini tertip ederek Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için ileride popüler ziyaret mekânları olacak çok sayıda türbenin inşasını gerçekleştirmiştir. 11. yüzyıl ortalarında Sünnî Selçukluların rakibi ve hasımı olmuşlardır. 1171'de Selahaddin Eyyubî tarafından yıkılmıştır. Ayrıca bkz. Muhammed İbn İsmail: Karamita.

Fâtiha: Kur'an'ın ilk suresinin adı; ayrıca *Ümmü'l-Kitab* (Kitabın Anası) ya da *Suretu'l-Hamd* (Hamd suresi) olarak adlandırılmıştır. Kur'an'ın özü olarak kabul edilir ve insanların Allah'la olan ilişkilerini özetler. Günlük beş vakit namazın her rekâtında olmak üzere günde 40 kez okunur ve sonunda âmin denir. Mezarlıklar ziyaret edildiğinde, cenazede, kutsal mekânları ziyarette ve evlilik merasiminin yanı sıra, hastalar için de bir rahmet olarak okunur. Bireysel ya da bir amaca yönelik duaların önemli bir parçasıdır. Halk dininde muska yapımında kuvvetli bir dua olduğuna inanılır. Ayrıca bkz. Kur'an.

"Fatih" Sultan Mehmed (II. Mehmed): (saltanatı 1444-46, 1451-81) Konstantinopolis'i fethederek İstanbul adını veren ve imparatorluğun payitahtı (başkenti) yapan Osmanlı sultanı. Bilinen en eski *cezaî* ve malî hukuku yapturmıştır. Tâbilerini yönetmek için dört milletî (dine dayalı topluluk) kurmuştur –Yunan Ortodoks, Ermeni Gregoryenler, Müslümanlar ve Yahudiler.

Fazilet Partisi: Türkiye'de Refah Partisi'nin kısa ömürlü halefi. 1998'de kurulmuştur. Ana muhalefet partisine dönüşmüştür. Lideri Recai Kutan olup Refah'tan daha ılımlı bir İslâmî profil çizerek Türkiye'nin İslâmî gelenek ve kültürünü vurgulamıştır; bu değişim, İslâmcı ve başı örtülü olmayan üç kadının partinin idarî kuruluna atanmasıyla sembolize edilmiştir. Türkiye'de sivil yönetim ve demokrasiyi temin için, Batı'yla tam entegrasyonu desteklemiştir. 1998 yerel seçimlerinde işler iyi gitmiş ve sosyal hizmetleri sağlamada başarısı kanıtlanmıştır. Aynı yıl kadın bir milletvekili olan Merve Kavakçı'nın meclis oturumundaki yemin törenini terk etmeye zorlanması, tartışmalara yol açmıştır. Çünkü Kavakçı başörtüsü takmaktadır. Yasadışı bir İslâmî organizasyon olmakla suçlanarak 2001'de kapatılmıştır. 1983'ten bu yana Türkiye'de kapatılan 16. siyasî partidir.

Fazlurrahmân: (ö. 1988) Pakistanlı filozof, eğitimci ve liberal Müslüman reformcu. Pakistan'ın Merkezî İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'nün (1962-68) direktörü. Pencap Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi'nde eğitim almış, McGill Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde ders vermiştir. İslâm geleneğinde statükoyu desteklemeyi ve Kur'an'ı lafzî olarak yorumlamaya çalışan kimselerin, İslâm'ın siyasî ve ekonomik alanlarla bağdaştığını inkâr eden sekülerler gibi yanlış yolda olduğuna inanır. Kur'an'ın ruhunu anlamak için lafzî ya da gelenek-

sel yorumun ötesine geçmenin gerekli olduğuna, her bir ayetin vahyedildiği tarihsel bağlamın irdelenmesi gerektiğine inanır. Vahiyden çıkarılan ilkeleri uygulamak için, kişinin kendi zamanın özel koşullarının ele alınmasına önem vermiştir. Kendisini eğitim reformu ve içtihadın canlandırılmasına adamıştır. İslâm reformcularına saygı duymuş ancak muhafazakârlar tarafından Kur'an, sünnet ve klasik İslâm hukukunu yorumlayışında aşırı liberal olmakla ve Kur'an'ın bütününün ruhu ışığında hadis rivayetlerinin ağırlığını yargılamaya olan ısrarı nedeniyle eleştirilmiştir.

Fedâiyân-i İslâm: İslâm Fedaileri. 1945'te Tahran'da Seyyid Mücteba Nevvâb Safevî tarafından kurulan dinî-siyasî organizasyon; Şah rejimine karşı faaldir. Tüccarlar ve din adamlarınca finanse edilmiştir. Nihaî amacı din adamlarının hâkim ve eğitimci olduğu şeriata dayalı yeni bir düzenin oluşturulması olmuştur. Güçlü bir sosyal refah ve hayırseverlik hissiyle ticaretin teşvik edilmesini birleştirmiştir. 1940'lar ve 1950'lerde siyasetçi ve entelektüellere suikast düzenlemiştir. 1956'da Safevî'nin idamından sonra güç kaybına uğramıştır. 1979 İslâm Devrimi esnasında kısa sürede yeniden sahneye çıkmıştır; ancak Tahran'daki bir cadde Safevî'nin adını taşıyıp bir pul üzerinde onun resmi olsa da çabucak ortadan kaybolmuştur.

Federal Şeriat Mahkemesi: 1980'de İslâm'a aykırı devlet kanunlarına itiraz dilekçelerini görüşmek için, İslâmî kanunlar ve münhasır yargı hakkı ve yetkisiyle alakalı olarak bölge mahkemelerinin hükümlerini adlî temyizle Pakistan'ın İslamizasyon programının bir parçası olarak kurulmuştur. Mahkemede emekli yargıçlar ve ulemâ görevlendirilmiş, 1980–1985 arasında 12 başkanlık emriyle yapısında 28 kez değişiklik yapılmıştır. 1980 ve 1987 arasında 500 kadar kanun mahkeme tarafından ya düzeltilmiş ya da değiştirilmiştir. 1985'ten sonra mahkemenin adliyeyi İslâmîleştirme yetkisi, parlamento ve "şeriat yasa tasarıları" tarafından sürdürülmüştür.

Fédération Nationale des Musulmans de France: 1985'te Fransa'daki Müslümanların resmi sesi ve koruyucusu olarak kurulmuştur. Yaklaşık yüz kadar Müslüman birliğin eylemlerini koordine etmek ve savunmak, İslâmî olmayan bir ülkede İslâm inancının uygulamalarına olanak tanımak ve Fransız Müslüman cemaatini Cezayir etkisinden kurtarmak için Fransız bir mühtedi olan Daniel Youssuf Leclerc tarafından temeli atılmıştır. Fransız toplumuyla dostane bir ilişki oluşturmayı ve daha iyi bir İslâmî bilgi aşılamayı arzular. İslâmî standartları yaşamın tüm yönlerine uygulamayı diler. Özellikle İslâmî olan okul ve üniversitelerin açılmasını ya da çok eşliliğin yasallaşmasını talep etmez. Müslüman Dünya Ligi'nden yardım görmektedir.

Felsefe: Müslüman âlimler Yunan felsefesinin belli unsurlarını İslâmî perspektiflere entegre ederek yeni düşünce ekolleri oluşturmuşlardır. El-Kindî (ö. 873), Aristocu ve Neoplatonik unsurları birleştirip akıl ile nakli harmanlamaya teşebbüs ederek ilk *Meşşaî* okulunu kurmuştur. Formel mantık ve İslâm siyaset felsefesinin babası el-Farabî (ö. 950), Eflatun'un siyaset felsefesiyle İslâm'ı sentezlemiştir. İbn Sina'nın (Avicenna, ö. 1037) *cevher* ve *araz* varlıklar arasındaki ayrıma olan vurgusu, İslâm düşüncesinde merkezî hale gelmiş ve Yahudi-Hıristiyan felsefesi ve kelâmını derinden etkilemiştir. Gazalî (ö. 1111) gibi ortaçağın büyük kelâmcıları- her ne kadar Gazalî ünlü Aristocu filozof İbn Rüşd (ö. 1198) tarafından reddedilse de- felsefeye karşı ve dolayısıyla rasyonalizmi sınırlayan risaleler kaleme almıştır. Gazâlî'nin Batıdaki etkisi daha fazladır. İbn Haldun (ö. 1406) bir tarih felsefesi kurmuştur. 12.-

16. yüzyıllar arası dönem, İran'da özellikle el-Suhreverdî tarafından (ö. 1191) başlayıp Sadreddin el-Şîrâzî'nin (Molla Sadra, ö. 1641) eserlerinde doruğa yükselen *hikmetu'l-işrakiye* felsefesinin yükselişine tanık olur. Felsefe, İran entelektüel yaşamında önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Feminizm: Müslüman feministler kadın olarak kendi yaşamlarını yeniden tanımlamak, ataerkil hegemonyaya karşı durmak ve aileler, toplumlar ve uluslarda Kur'an'daki eşitlik üzerine kendi görüşleri uyarınca daha eşitlikçi düzenlemeler için çalışmak üzere bağımsız temsilciler olarak çalışırlar. Erkeklerin kadınlar üzerine eşit olmayan cinsiyet yapısı ve hâkimiyetine ilişkin bilinci dile getirilir. İslâm dünyasında 19. yüzyıl sonunda başlamıştır. Feministler kamu alanında erkek ve kadınların vatandaş olarak eşitliğinde ısrar ederler ve aile alanında birbirlerini tamamlayıcı rollerini kabul ederler. İfade biçimleri arasında yaratıcı ve ilmî yazılar, gündelik aktivizm ve organize hareket eylemleri yer alır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında değinilen başlıca sorunlar haremlik-selamlık ve peçe, kadınların eğitim ihtiyacı ve kadınlara zulmün ortadan kaldırılması olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında başlıca sorunlar toplum ve ailede cinsiyet rolleri ve ilişkileri, cinsel istismar ve sömürü, kadın düşmanlığı, ataerkillik ve emperyalist zulümle bağlantılı kadınlara yönelik cinsiyet ve sınıf baskısıdır. Yüzyıl sonunda başlıca trendler modern kadın vatandaşların yapılandırılması, İslâm aile hukukunda reform, eğitime erişim yanında sağlık hizmetleri ve aile planlaması, kadınların giyim ve hareketleriyle alakalı sorunlarla yüzleşmek, kamu alanı ve işyerinde kadınların değişen rollerinin resmen tanınmasıdır.

Fenâ: Yok olma. Tasavvufta nefsin mistik açıdan yok oluşu şeklindeki arzu edilen bir hali belirtir. Bu hal Allah'la birlik (vahdet) tecrübesinin hemen öncesinde gerçekleşir. İlk dönem tasavvufunda bu hal tarikata intisabın amacı olmuştur. Sonraki kimi tarikatlar insanların Allah'la aynı düzeyde olmadıklarını ve bu yüzden O'nunla birleşemeyeceklerini öne sürmüşlerdir; bunun yerine Hz. Peygamber'in ruhaniyetiyle birleşmeye odaklanırlar. Fenâ zikrin (ana ibadet) amacıdır; tarikatın şeyhinin irşadıyla ya da mürşidde kişiliğin kayboluşuyla ulaşılabildiğine inanılır.

Ferâiz: Tekili *farz*. Allah tarafından emredilen zorunlu ibadet ve görevler. Genellikle namaz, zekât, oruç ve haccı belirtir. Ayrıca Kur'an'da emredildiği gibi İslâm miras hukukunda mülklerdeki bölüştürülen payları ifade eder. Tarikatlarda tefekkür, halvet, kıraat, dua, zikir ve raks dahil özgün ritüelleri de kapsar. Ayrıca bkz. Farzu'l-Ayn; Farzu'l-Kifâye.

Ferâizî: Bkz. Ferâizî Hareketi

Ferec, Muhammed Abdüsselâm: (ö. 1976) Mısır'da İslâmî Cihâd'ın ideoloğu ve lideri. Müslümanların Mısır hükümetine karşı silahlı isyana girmesi gerektiğini öne sürmüştür; çünkü İslâm hukukuna bağlılık yerine Batıdan ilham alan kanunları getirmiştir. Böylesi bir hükümet İslâmî değildir ve bu nedenle zorla İslâmî bir rejimle değiştirilmelidir. Ayrıca bkz. Cihâd, el-.

Ferengi Mahal: Lucknow'da kendilerine Babür İmparatoru Evrengzîb tarafından bahşedilen bir mülkün adını alan âlim ailesi. Ailenin en seçkin üyelerinden birisi olan Molla Nizameddin Ahmed (ö. 1748), Güney Asya'daki medreselerin müfredatının standardize edilmesine yardımlarıyla tanınır. Bu ailedeki âlimler hukuk, mantık, felsefe ve tasavvuf çalışmalarında öne çıkmış ve Güney Asya genelinde âlim, talebe ve müridlerle kapsamlı entelektüel ve manevî bağlar kurmuşlardır. Bu ailenin bir üyesi olan

Mevlânâ Abdulbârî (ö. 1926) Hindistan Hilafet Hareketi'nin (1918–24) en önemli liderlerinden biridir; ancak ailenin entelektüel ve dinî önemi bundan sonra yavaş yavaş kaybolmuştur. Ayrıca bkz. Hindistan'da İslâm.

Ferezdak, el-: (ö. yaklaşık 728) Arap şair; çoğunlukla Basra'da yaşamış olsa da şiiri bedevî değer ve üslubunu yitirmemiştir. Kasideleri en iyi eserleri olarak kabul edilir. Şiirleri İslâm öncesi şiiri taklitteki son girişimler arasındadır. Eksantrik bir kişiliğe sahip olup çağdaşı Cerir İbn Atiye'yle büyük bir edebî rekabeti olmuştur. Muhtemelen Ali sempatizanıdır.

Ferîdüddîn Mes'ûd Ganj-i Şakar: (ö. 1265) Baba Ferîd olarak da bilinir. Ortaçağ Hint mistik geleneğinde yeni ufuklar açan bir kişilik; Çiştiyye'yi güçlendiren mürşiddir; bir şair olup şiirleri Puncâbî'yi edebî bir statüye yükseltmiştir. Birçok Puncâbî kabile ihtidalarını ona atfetmiş olup Ajodhan'daki (günümüzde Pakistan'da yer alan Pakpattan) türbesi büyük bir ziyaret mekânıdır.

Ferman: Farsça emir, buyruk, yetki ya da sarayın isteği. Türkiye'de Osmanlı sultanının herhangi bir emir ya da buyruğunu belirtir.

Fesad/Müfsîdü'l-Arz: Yozlaşma; dünyada yozlaşmayı yaymayla meşgul olan kişi. Kur'an'î kullanımda inanmayan ve adaletsiz insanların yol açtığı sosyal ve siyasî refahı tehdit eden yozlaşmış koşulları belirtir. Terim, fakîhler arasında fıkhen geçersiz olan yasal bir eylemin hükümsüzlüğünü ifade eder.

Fetâvâ-i Âlemgîriyye: Hanefî mezhebinin yetkin doktrinlerinin derlendiği bir eser. Kitap Babür İmparatoru Evrengzîb Âlemgîr (s. 1658–1707) tarafından desteklenmiş ve Şeyh Nizâm Burhânpûrî yönetimindeki bir âlim ekibince gerçekleştirilmiştir. Fetâvâ, Hanefî fıkhının en kapsamlı eserleri arasındadır. Güney Asya'da oldukça etkili olmaya devam etmektedir.

Fethi, Hasan: (ö. 1989) Mısırlı mimar, eğitimci ve reformcu. Sistematik olarak Mısır'daki resmî mimarî söyleme karşı çıkmıştır; standardize edilmiş mimarî ifade ve modern teknolojinin evrenselleştirilmesini zorla kabul ettirme yoluyla Müslüman toplumların çökmekte olan statükosu olarak anlaşılan şeyleri değiştirme girişiminden hoşnut olmamıştır. Yeni bina tekniklerinin canlandırılması ve estetik olarak adaptasyonunu savunmuştur.

Fetih: Bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü.

Fetva: Bir müftü tarafından birey ya da bir mahkemece yöneltilen bir soruya karşılık verilen hukukî görüş. Fetva tipik olarak fıkıh literatüründe yer almayan durumlarda istenir; ne bağlayıcıdır ne de yürürlüğe konabilir. Otoritesi müftünün eğitimi ve toplum içindeki statüsüne dayanır. Eğer soran kişi fetva ile ikna olmazsa diğer bir müftüye gidip başka bir görüş almakta hürdür; ancak ikna edici bir görüş aldığında ona uymak durumundadır. Teorik açıdan mukallidler (gelenek izleyicileri) tarafından fetva vermelerine müsaade edilse de müftülerin mezhepten bağımsız içtihadda bulunabilmeleri gerekir. Tarihî açıdan bazı müftüler farklı mahkemelerle resmen bağlantılı olsa da fetvalar adlî sistemden bağımsızdır. Osmanlı ve Babür siyasî sistemlerinde baş müftüye şeyhülislâm adı verilir. Diğer müftüler pazar müfettişleri, umumi ahlak koruyucuları ve dinî işlerde hükümet müşavirleri gibi konumlara tayin edilirler. Kolonyal yönetimde medreseler dinî rehber rolünü üstlenmişlerdir; fetva vermeleri için özel kurumlar oluşturulmuştur. Modern dönemlerde yazılı ve elektronik medya fetvaların halka çabucak ulaşmasını mümkün kılarak rol ve etkilerini pekiştirmiştir. Günümüz

Müslüman devletleri, dinî bakanlıklar içinde resmi danışma/müşavere organizasyonları yoluyla fetvaları kontrol altına almaya çalışmaktadır.

Fey: Klasik İslâm'da barışın sağlanışıyla ya da savaş sona erdikten sonra bir düşmandan barışçıl yollarla alınan mal. Fey aslen Peygamber'in hakkı kabul edilmiştir. Daha sonra ümmetin liderleri tarafından İslâm ve Müslümanların en çok yararına olacak biçimde dağıtılır. Ayrıca bkz. Ganimet.

Feyzullah Efendi: (ö. 1703) 1695'te Osmanlı Sultanı 2. Mustafa (saltanatı 1695–1703) tarafından Şeyhülislâm tayin edilmiş ve çok geçmeden 1699'da Karlofça Anlaşması'nın imzalanışını müteakiben tahtın ardındaki gerçek güç haline gelmiştir. Kendi ailesinden âlimler içinde bir liderler hanedanı oluşturmak için çalışmıştır. Politikaları onu askerler, ulemâ ve tüccarlar dahil imparatorluk içindeki hoşnut olmayan unsurların odağı haline getirmiştir. Bu gruplaşmalar Temmuz 1703'te güçlerini birleştirerek II. Mustafa'yı Eylül ayında Feyzullah Efendi'yi idama zorlamıştır. Bu olay daha sonra Edirne Vakası olarak anılmıştır. Tüm bu olaylar önde gelen paşalarla olan ilişkilerinde hanedanın gücünü zayıflatmıştır.

Fez: Fas'ın ilk başkenti ve manevî merkezi. İdrisî Hanedanı'nın (788–974) en öne çıkan mirası ve Kayrevan Üniversitesi'nin bulunduğu yer. Ortaçağ'da Sünnî bir eğitim merkezi olmada el-Ezher'le rekabet etmiştir. Günümüzde eyalet başkenti olarak durmaktadır; ancak idarî rolünü Rabat almıştır; Kazablanka ulusun ticarî merkezi olarak Fez'in yerini almıştır.

Fezâil: Bkz. Menâkıb

Fıkhu't-Tabîb: Bkz. Bioetik

Fıkıh: Kavramsal olarak insanın ilahî kanunu (şeriatı) anlama girişimi. Şeriat değişmez ve yanılmazken fıkıh yanılabilir ve değişebilir. Fıkıh, hukukî yorum ve tahlil metotlarını anlamada usulü'l-fıkıhtan ayrılır. Fıkıh, fıkıh usulünün uygulanmasının ve ilahî iradeyi anlamada beşerî çabaların bir ürünüdür. Bir hüküm belli bir durumda özel bir karardır. Ayrıca bkz. Hüküm; Usulü'l-Fıkh.

Fıtrat: Kur'an'a göre insanların Allah tarafından yaratıldıkları ilk hal. Kur'an'da Allah Fâtır, yani yerin ve göğün yaratıcısı olarak adlandırılır. Ayrıca *fetera* fiili "yaratmak" anlamına gelir. Bununla birlikte sözcüğün ortak kabul görmüş anlamı, Hz. Muhammed'in hadislerinden türemiştir. Söz konusu hadislere göre Allah her çocuğu fıtrat uyarınca yaratır ve aileleri onları Yahudi ya da Hıristiyan yapar. Bu şekilde her çocuk doğuştan Müslümandır. Fıtrat kavramı kendi arayışlarını genellikle hilkatin aslî ahengini yeniden tesis vasıtası olarak gören sufiler tarafından yaygın olarak dile getirilmiştir.

Fihrist: Yazar, derleme, içerik, şerh, reddiye vb. bakımından farklılaşan seviyeleriyle konularına göre düzenlenmiş kitap kataloğu. Ayrıca eserlerin birlikte çalışıldığı İslâm âlimlerine göre de düzenlenebilir. Önde gelen klasik örnekleri 10. yüzyılda Bağdatlı bir kitapçı olan İbnu'l-Nedim'in Fihrist'i, 12. yüzyıla ait Endülüslü İbn Hayr el-İşbilî'nin Fehrese'si, 15. yüzyılda Mısırlı İbn Hacer el-Askalânî'nin el-Mu'cemu'l-Müfehres'i ve 17. yüzyılda Osmanlı'da Hacı Halife'nin Keşfu'z-Zunûn'udur. Arapçalaştırılmış *fehrese* sözcüğünün modern kullanımı içindekiler tablosu, bibliyografya ve bir kitabın farklı indeksleri yanında bir dizi endekslenmiş referans eserleri içerir.

Fil Yılı: (yaklaşık 570) Geleneğin yanı sıra, İbn İshak ve İbn Saad'ın siyerlerine göre Hz. Muhammed'in doğduğu yıl. Adı Güney Arabistanlı Ebrehe komutasında Kuzey Arabistan'a yapılan seferden gelir.

Bu seferde Ebrehe bir fili sürmektedir. Günümüzde tarihçiler bu olayın Hz. Muhammed'in doğumundan en az on yıl önce gerçekleştiğine inanmaktadır.

Filâliler: Bkz. Alavî Hanedanı

Filipinler'de İslâm: Filipinlerin nüfusunun % 5'i Müslümandır. Müslümanların çoğunluğu Mindanao Adası'yla küçük bir sanayi havzası ve tarım- balıkçılık ekonomisine sahip bir bölge olan Sulu Takımadaları'nın Batısıyla merkezî bölgelerinde yaşamaktadır. Kuzey'deki Hıristiyanlaştırılmış nüfus ve güneydoğudaki Müslüman nüfus arasındaki çatışma, Müslüman bölgelerde hükümet destekli Hıristiyan yerleşimi ve Moro'nun (Müslüman) ekonomik ve eğitim isteklerinin görmezden gelinişinin yanı sıra, şiddetli toprak anlaşmazlıkları nedeniyle daha da kötüleşmiştir. Tüm bu olaylar artan silahlı çarpışmalara ve Ferdinand Marcos'un 1972'de sıkıyönetim ilan etmesine yol açmıştır. Moro Milli Kurtuluş Cephesi (MNLF) üç gruba bölünmüş, ancak müzakereler 1987'de sınırlı otonomi ve bazı sosyokültürel tavizlerle sonuçlanmıştır. Başkan Gloria Arroyo 2001'de Moro İslâmî Kurtuluş Cephesi'yle (MILF) tek taraflı bir ateşkes ilan etmiş, neticede istikrarın İslâmî bağımsızlık için arzuları yok etmede ekonomik gelişime imkân vereceğini ummuştur. Aşırı uçtaki İslâmî bir ayrılıkçı hareket olan Ebu Sayyaf, yabancı vatandaşları ve Filipin hükümet yetkililerini 2002'de de terörize etmeye devam etmektedir.

Filistin İslâmî Cihâd Örgütü: Ürdün ve Lübnan dâhil Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde de aktif olmasına rağmen HAMAS gibi esasen Filistin'de otonom bir Filistin devleti kurma amacıyla işgal edilmiş bölgelerde faaliyet gösterir. 1979-80'de Mısır'da bir taraftan İran'daki İslâm Devrimi'nden ve diğer taraftan Mısır Müslüman öğrenci organizasyonlarının radikalliği ve militanlığının tesiri altında kalan Filistinli öğrencilerce kurulmuştur. Kurucuları – Fethi Şikaî, Abdulaziz Udeh ve Beşir Musa – Mısır'daki İhvânu'l-Müslimîn'in ılımlılığı ve Filistin problemine verilen önceliğin Mısırlı İslâmcılar tarafından ihmal edildiği varsayımlarıyla hayal kırıklığına uğramışlardır. İslâmî Cihâd, finansal yardım sağlayan İran'la yakın ilişkiye sahip daha küçük, daha az organize bir İslâmî radikal gruptur. Merkezi Suriye'de olup buradan lojistik yardım almaktadır. HAMAS'ın aksine hiçbir okul, hastane ya da cami ağına sahip olmayıp tamamen şiddet ve terör kullanımına odaklıdır. İslâmî Cihâd'ın kurucularından olan Şikaki, 1995'te Malta'da İsrail ajanları tarafından öldürülmüştür. Daha önce Florida, Tampa'da yaşamış ve çalışmış olan mevcut lideri Ramazan Şallah, şimdi Şam'da faaliyet göstermektedir.

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ): 1964'te Filistin'in meselelerini yansıtmak için kurulan şemsiye organizasyon. Doğrudan amaçları Filistinliler'in yabancı kontrolünden kurtarılması, Arap rejimlerinden siyasî özgürlük ve Filistinli mültecilerin dönüşünün güvence altına alınmasıdır. Yerini, Yaser Arafat liderliğindeki *Harekâtu'l-Tahriri'l Filistin* (Filistin Kurtuluş Hareketi, ayrıca Arapça kısaltılması olan *Fatah* olarak da tanınır) almıştır. 1993'te Washington'da barış sürecine yardım etmek için İsrail'le bir Prensip Deklarasyonu imzalamıştır.

Filistin ve İsrail'de İslâm: Filistin'in İsrail işgalinden kurtuluşu, genel olarak tüm Müslümanların görevi olarak yansıtılır. Çünkü İslâm'ın üçüncü en mukaddes kenti Kudüs'te önemli Müslüman türbeleri ve camileri bulunmaktadır. İsrail ordusunun 1967'den bu yana Batı Şeria ve Gazze'yi işgali, birçok İslâmî organizasyon ve faaliyetin bastırılması ve üzerlerine büyük kısıtlamalar konmasıyla sonuçlanmış olup buna ulusla-

rarası hukukun ihlaliyle İsrailli yerleşim yerlerinin kurulması eşlik etmiştir. Bazı Müslümanlar çalışmalarının, fonlarının ve aktivitelerinin çoğunluğu sosyal hizmetlere yoğunlaşsa da radikalleşmişlerdir. İslâmî Hareket, şu an Filistin siyasetinde muhalefet partisidir. İsrail'deki Müslümanlar ayrıca yasal sınırlamalarla karşı karşıyadır; bununla birlikte İslâmî siyasî organizasyonlar yerel düzeylerde başarıya sahip olmuşlardır. Ayrıca bkz. HAMAS, Filistin İslâmî Cihâdı.

Firavun: Bkz. Firavn.

Firavun: İslâm öncesi ya da İslâmî olmayan dönemde Mısır yöneticisi. Kur'an'da Musa ve Harun'la alakalı hikâyelerde ve sembolik olarak ölümünden hemen önce Allah'tan af dileyen kötüler için kullanılır. İslâm geleneğinde Mısırlı kralları belirtir; İbrahim ve Yusuf'un yanında Babil Kulesi'yle bağlantılıdır.

Firdevsî: (ö. yaklaşık 1020) İran'ın milli şairi. Kuzeydoğu İran'daki Tus şehrinde doğmuş, burada ölmüş ve buraya gömülmüştür. Pers kralları ve hanedanlarının epik hikâyesi olan *Şehnâme* adlı eseriyle ünlüdür. Şehnâme adını taşıyan Farsça yazılmış uzunca bir epik hikâye yazım geleneği olsa da Firdevsî'ninki nitelik ve popülaritede benzersizdir.

FIS: Bkz. İslâmî Kurtuluş Cephesi.

Fitne: Sınama, ayartma; ilave olarak ihanet, zulüm, baştan çıkarma, büyüleme ya da bunlardan kaynaklanan düzensizlik. Bir hadis-i şerif, en büyük fitnenin kadınlar olduğunu belirtir. Fitne terimi genelde negatif olsa da, güzelliğinin baştan çıkarıcı olmaması umuduyla bir kıza Fatin ya da Fitne adı verilebilir. Modern siyasî terminolojide fitne suçlaması muhaliflerin eylemlerine kuşku duyulması üzerine kullanılabilir. Fransız Devrimi (1789) hakkında yazı yazan ilk Müslümanlar fitne olarak tanımlanmıştır.

Fizik: Bkz. Tabiî İlim.

Fransa'da İslâm: İslâm Fransa'daki iki büyük dinden biri olup ülke Batı Avrupa'da en büyük Müslüman nüfus ve yüzdesine sahiptir. Müslümanların çoğunluğu kuzey Afrika'daki Fransız kolonilerden gelen göçmenler ya da onların çocuklarıdır. Çoğunluğu otuz yaşın altında olup büyük sanayi merkezlerinde yaşayan vasıfsız ya da yarı kalifiye mavi yakalı işçilerdir. Ancak sayıları gitgide artan öğrenci, profesyoneller ve işadamları da bulunmaktadır. Başörtüsü gibi görünür dinî mensubiyet işaretleri, 1989 yılında kilise ve devlet arasındaki ayrılığın ihlali olarak devlet okullarında yasaklanmıştır. Birçok Fransız artan Müslüman göçmenlerden, özellikle sürgündeki muhalefet politikacılarından ve hareketlerden potansiyel bir yurt içi güvenlik tehdidi olarak endişe duymaktadırlar. Diğerleri Müslümanları seküler toplumda asimilasyona direnç ve birçok sosyal sorunun kökeni olmakla suçlanmaktadır. Bu korkular aşırı ırkçı politikaların artan popülaritesine yol açmıştır.

Front Islamique du salut: Bkz. İslâm Kurtuluş Cephesi.

Fruit of Islam: Nation of Islam'ın liderleri için güvenlik sağlayan ve disiplin kurallarını uygulayan seçkin bağlılar grubu. Warith Deen Muhammed'in Nation of Islam'ın liderliğini üstlenip ana akım Sünnî İslâm'a daha yaklaşması için reformda bulunmasının akabinde 1975 yılında dağıtılmıştır. Louis Farrakhan tarafından tekrar oluşturulmuştur. Ayrıca bkz. Nation of Islam.

Fuâd: Bkz. Kalb

Fukara: Bkz. Fakir.

Fulânî Hanedanı: 19. ve 20. yüzyıllarda Batı Afrika'da Müslüman liderler. Bölgedeki başlıca etnik grup olan Fulâniler, 1804 yılında Hausa devletlerinin lider-

lerine karşı başlatılan cihâdda Osman Dan Fodio liderliği altında bir araya gelmişlerdir. Hareket Dan Fodio'nun oğlu Muhammed Bello liderliğinde Sokoto Halifeliği'ni kurmuştur. Devlet içindeki kumandanlar ve hanedan 1903'te İngilizler kontrolü ele alana kadar kuzey Nijerya'da hâkim olmuşlardır. İngilizler, hanedanı kendi dolaylı yönetim politikalarında kullanmışlar ve Dan Fodio'nun bir torunu ve Sokoto Sardauna'sı Sir Ahmadu Bello, ilk Nijerya Cumhuriyeti'nde kuzey bölgesinin başbakanı olmuştur. Ayrıca bkz. Dan Fodio, Osman; Sokoto Halifeliği

Func Sultanlığı: 1500 civarında Func Sultanlığı Sudan'da Kuzey Nil Vadisi'nin büyük bölümü birleştirmiştir. Funclar eski Sudan devlet idaresi geleneklerini kullanmış ve yönetimleri altında Kuzey Sudan'daki Araplaştırma ve İslamizasyon süreçleri hız kazansa da ortaçağ Hıristiyan Nubia'dan miras kalan ana tarafından akrabalık kurumuna dayanmıştır. Ülkeyi komşu ülkelerde eşi görülmemiş ticarî ilişkilere açmışlardır; 18. yüzyıl ortalarında para ekonomisine dayalı kentli bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıla doğru sultanlar birçok yerel isyanla karşılaşmışlar ve askerî kumandanlarının kontrolüne geçmişlerdir; 1820'de Func Sultanlığı'nın kalıntıları, Osmanlı'nın Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordularının eline geçmiştir.

Fundamentalizm: 20. yüzyıl başında mutlakçı ve literalist bir tarzda inancı tanımlayan iman ikrarına dayalı Amerikan Hıristiyan Protestan hareketini belirtmek için kullanılan terim. İmanın karakteristik temelleri yanında inanca ilişki temel kaynak ve metinlerin uzlaştırılması, adaptasyonu ya da eleştirel olarak yeniden yorumlanmasından kaçınmak için şuurlu çabalar uyarınca bağlıların inanç ve uygulamalarında reform ya da arındırma çabasını içerir. İslâmî bağlamda terim tipik olarak *tecdîd* (canlandırma) hareketini belirtir. Modern İslâmî fundamentalist hareketler, Batılı yöntemlerin taklidini reddederek bunun yerine İslâmî mesajın ayrıntılı ve etkin doğasını tasdik eder. Bazı âlimler İslâmî fundamentalizmin tamamen modern bir olgu olduğuna inanırken, diğerleri imanın saf temellerine bir dönüşü savunan aktivist hareketlerin İslâm tarihi boyunca aşikâr olduğunu öne sürerler.

Furkân, el-: Kur'an'ın adlarından birisi. Furkan "ayrım", "ölçüt", "kurtuluş" ve "delil" anlamına gelir. Terim Kur'an'da geçer ve Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır. Furkân ya da delil, diğer tüm kutsal kitaplar gibi Allah tarafından insanlığa "gönderilmiştir".

Furuk: Tekili fark. Farklılıklar, ayrılıklar. Anlaşmazlıkların gerekçeleri ve fikhî hükümlerdeki farklılıkların analiz edilip değerlendirildiği fiilî alan. İçtihadda bulunan kişi (*müçtehid*) bir hüküm ortaya koymak için kıyasta bulunurken, diğer bir müçtehidin gözden kaçırdığı ince bir ayrımı arar. Eğer yapısal bir fark varsa, kıyas hatalı kabul edilir. Bu farklılıkların sonucuna *furuk* adı verilir.

Fustat, el-: Eski Kahire, Mısır'ı fetheden Arap ordularının ilk başkenti. 643'te Nil'in doğu tarafında kurulmuştur. Mısır'daki en eski cami olan Amr Camiini barındırır. Ticarî, ekonomik ve kültürel bir merkeze dönüşmüştür. Art arda gelen kıtlık, salgın ve isyanlar kötüye gitmesine neden olmuştur. Kenti yenileme girişimleri özellikle yeni başkentler inşa edildikçe başarısızlığa uğrar. Şu an ikamet alanlarından biridir.

Futa Jallon: Batı Afrika'daki Orta Gine'de bir mekân. 17. ve 18. yüzyılda gayrimüslim emirleri devirip İslâm'î reform gerçekleştirmeyi isteyen popüler ayaklanma mekânı. 1720'lerde iki Fulbe lideri, Karamoko Alfa ve İbrahima Sori gayrimüslim yöneticilere cihâd ilan etmiştir; *almaamate* (*Fula* Arapçadaki

"imamet" anlamına gelir) oluşturulmuştur. 18. yüzyıl ortalarına doğru, yöneticilerinin amacı yukarı Nijer'den kıyıya ticareti kontrol etmek olan bir oligarşinin parçası haline gelmiştir. 19. yüzyılda Afrika'daki en büyük devletlerden bir olan Sokoto'daki Fulânî İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Dan Fodio, bu yönetici ailelerden birinde dünyaya gelmiştir.

Futa Toro: Ortaçağda Takrur Krallığı'nın ardılı olup Batı Afrika'daki Senegal Nehri Havzasında yer alır. Nasreddin 1660'larda burada popüler bir İslâmî reform hareketi başlatmıştır. Onun, yöneticilerin kendisine imam olarak boyun eğmeleri talebi, askerî güçle karşılaşmıştır; Nasreddin 1673'de bir savaşta öldürülmüştür. 1780'lerde Abdülkâdir, *almaâmî* (dinî lider ya da imam) olmuş ancak güçleri devrimi çevre devletlere yayamamıştır. 1806'da o ve reform amaçlı devrimin amaçları gayrimüslim Kaarta krallığı, Bundu Devleti ile bizzat Futa Toro içinde yıkıcı bir unsur tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Fütüvvet: Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve İslâm'ı seçen ilk genç olan Ali bin Ebi Tâlib'in örnekliğine dayalı kahramanlık ve delikanlılık ideali. Tarihî açıdan tecdîdçi İslâm, tarikatlar, esnaf teşkilatları ve seçkin kahramanların loncaları gibi popüler siyasî direnç, devlet otoritesine başkaldırı, sınıf savaşımı, grubun çıkarları için gerekli her tür eylemi haklı çıkaran saf ve doğrucu İslâmî ideolojinin desteklenmesi, bir sadakat yemini ve kabul edilen lidere kati itaat gibi unsurları paylaşır.

Fyzee, Asaf Ali Asghar: (ö. 1981) Hintli Müslüman modernist, eğitimci ve uluslararası düzeyde ünlü İslâm hukuku âlimi. En ünlü eseri *Muhammedi Hukukun Ana Hatları*, İslâm hukuk sistemini anlamak için kanunun tarihi ve kültürel arka planıyla aşina olunması gerektiğini ifade eder.

- G -

Gadd al-Haqq (Cadu'l Hak): (ö. 1996) Kadınların sünnet edilmesinin (clitoridectomy) şer'î ve kadınları onurlandıran müstehâb (övgüye değer) bir uygulama olduğu yönünde fetva veren Ezher Şeyhi. Fetva, Mısırlı müftülerin sünnetin Kur'an tarafından emredilmediği ve bu uygulamayı Hz. Muhammed'e dayandıran hadislerin sahîh olmadığı yönünde açık beyanlarına cevap olarak verilmiştir.

Gadîr Bayramı: Şîa'ya göre Hz. Muhammed'in Ali İbn Ebi Tâlib'i halifesi olarak tayin edişini kutlayan bayram. 18 Zilhiccede kutlanır.

Gadîr-i Hum: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Ali, benim mevlâsı (efendisi) olduğum kimselerin mevlâsıdır" dediği rivayet edilen Mekke ve Medine arasındaki yer. Şiiler bu ifadeyi Hz. Muhammed'den sonra Ali'nin İslâm toplumunu yönetmeyi hak ettiğinin bir tasdiki olarak yorumlayıp her yıl Zilhicce ayının 18. günü kutlama yaparlar. Bununla birlikte Sünniler Hz. Peygamber'in sözlerini onun ashabının faziletlerine ilişkin birçok ifadeden biri olarak görürler ve Peygamber'in takdiri ve tasdikinin, bu olayın hemen öncesinde Ali'nin Yemen yağmasını katı bir biçimde kontrol altına almasına ilişkin ortaya çıkan suçlama ve hoşnutsuzlukların giderilmesi için sarf edildiğini belirtirler. Ayrıca bkz. Gadîr Bayramı.

Gaip İmam: 12. imamın (burada Hz. Muhammed'in kuzeni Ali ve kızı Fatıma'nın soyundan gelen bir kişi anlamında kullanılmaktadır) ölmeyip *gaybet* olarak bilinen manevî bir varlık biçimine girdiği ve zamanın sonunda dünya üzerinde adalet ve eşitliği eski haline getirmek için Mehdî olarak döneceği düşüncesini savunan İsna Aşeriyeci (12. İmamcı) Şiî doktrini. İranlı Ayetullah Humeynî'nin 20. yüzyılda ortaya koyduğu yoruma göre devlet yöneticisinin konumu, imamın temsilcisi olarak en âlim fakîh tarafından doldurulması gerekli bir konumdur. Bu konum ölümüne değin Humeynî tarafından doldurulmuştur. Lübnanlı Musa el-Sadr da Gaip İmam'la özdeşleştirilmiştir. Zira Lübnan Şiî toplumunun lideri olarak görev yaparken Libya'ya bir yolculuk esnasında gizemli olarak ortadan kaybolmuştur. Ayrıca bkz. Şiî İslâm.

Galiyev, Sultan Mir Saîd: (ö. 1930 civarı): Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi esnasında komünizmi İslâmî bağlamda yeniden yorumlayan Volgalı Tatar Müslüman komünist entelektüel. Komünizmi yeraltı hareketlerini organize, kitleleri eğitme ve harekete geçirme, ulusal hakları dile getirme ve siyasî destek sağlamada pratik bir uygulama olarak kabul etmiştir. Devrimci ulusal hükümeti, sınıf savaşımı kavramı vurgusunu kaldırarak proleter yönetimi için zorunlu bir ön koşul olarak desteklemiştir. Tüm Müslümanları sömürgeci yönetimler altında çekilen acı ve zulüm nedeniyle proleter ilan etmiştir. Sultangaliyevizm olarak da bilinen felsefesi, Müslüman milliyetçi düşünceler için toplanma noktası işlevi görmüştür. 1923'te parti çizgisinden sapması nedeniyle komünist partiden ihraç edilmiştir. Hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş ve ortadan kaybolmuştur.

Gambia'da İslâm: Gambia büyük ölçüde 19. yüzyıldaki tebliğcilerin gayretleri

ve İngiliz sömürgeciliğinin neden olduğu barış hali nedeniyle Müslüman bir devlet olmuştur. Çok partili demokratik bir cumhuriyet yönetimiyle idare edilen Gambia, 1965'te Büyük Britanya'dan bağımsızlığını elde etmiştir. Gambia'daki İslâmî hoşgörü anlayışı büyük ölçüde kolonyal dinî çoğulculuk mirasına dayanan mevcut liderliğin eseridir. 2000'de Gambia'nın 1,4 milyonluk nüfusunun %90'ı Müslümandır; %9'u Hıristiyandır. 1997'de anayasa resmen ilan edilmiş olup tek meclisli bir parlamento demokratik, çok partili bir sistemde hizmet vermektedir.

Gamidî, Câvid Ahmed: (d. 1951) Cemâat-i İslâmî'nin eski bir üyesi olan bu etkili Pakistanlı Müslüman âlim, Urduca kaleme aldığı meal ve tefsirinde hocası Emin Ahsen Islâhî'nin eserini genişletmiştir. Emin Ahsen Islahi, Hz. Muhammed'in vahyinin gerçek ahlâkî öneminin tarihsel bağlamı üzerinde ele alınmasına ısrarı nedeniyle modernist damgası yemiştir. Lahor'da el-Mevrîd ve Dâniş Sârâ adlı iki araştırma merkezi kurmuş olup Civil Service Academy'de öğretmenlik yapmaktadır.

Gana'da İslâm: Gana'nın 19 milyon nüfusunun %30'u Müslüman, %24'ü Hıristiyan ve %38'i yerli dinlere inanan insanlardan oluşmaktadır. Müslüman varlığı kitleler halinde ihtida ya da fetihlerden çok yaygın göçün bir sonucudur. Gana Ahmediye Hareketi, 1985'ten bu yana faal olup tesirlerini yaymak için kurulan Batı stili birçok okul işletmiştir: Bir tebliğci eğitim koleji, yedi ortaokul ve yüz kadar ilkokul. Kadiri ve Ticânî tarikatları da Ganalı Müslümanlar arasında müntesiplere sahiptir. Anayasa, dinî temel olan siyasî partileri yasaklamıştır; ulus tarihi boyunca yegâne İslâmî siyasî parti, 1957'de İngiltere'den bağımsızlık elde edildikten sonra dağıtılan Müslüman Birlik Partisi'dir.

Gangsterlik ve Uyuşturucuya Karşı Kişiler (PAGAD): 1996'da dikkati, kontrolden çıkan ilaç bağımlılığına ve Cape Town'daki "renkli" kasabalar ile Müslümanların yaşadığı çevrelerde artan suçlara çekmek için ortaya çıkan yerleşik Güney Afrikalı hareket. Suçla savaşmadaki asıl amaç, daha sonra yasal - yasadışı faaliyetlere meydan vermiştir. PAGAD, apartheid sonrası demokratik hükümeti hayli eleştiren İslâmî Birlik Konvansiyonu ve Kıble adlı iki grupla yakın ittifaka sahip olmuştur. Ancak oldukça açık kentsel terörist eylemleri sonrasında, Müslümanların verdiği destek ve halkın teveccühü hızla azalmıştır.

Ganimet: Klasik İslâm'da savaş zamanında düşmandan zorla alınan mal. Bu malların mülkiyeti ve onların alınma haklarına ilişkin klasik fakîhler arasında önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Bununla birlikte fakîhlerin tamamı, ganimetin Kur'an'da 8: 41 ayetindeki emirle belirlenen paylar uyarınca dağıtılmasında ittifak etmişlerdir. Ayrıca bkz. Fey.

Gannuşî, Râşid el-: (d. 1941) Tunuslu Müslüman düşünür, aktivist ve siyasî lider. Hizbu'n- Nahda'nın (uyanış partisi) lideri ve baş teorisyeni. 1981–84 ve 1987–88 arasında İslâmî aktivizm nedeniyle hapsedilmiştir. 1990'ların başında Avrupa'ya sürgüne gönderilmiştir. İslâmî modernite ve ilerlemeyi uzlaştırmak için Batı ve İslâm felsefelerini birleştirmiştir. Batı'nın toptan reddedilmesinden çok İslâm ve Batı arasında işbirliği ve bir arada yaşamasını arzulamaktadır. Demokrasiyi bir felsefeden çok bir yönetim biçimi olarak görür. Şeriattan çıkarılan ahlâkî içeriğin kılavuzluk ettiği "İslâmî demokrasi" lehine tipik olarak demokrasiyle ilişkilendirilen seküler ve milliyetçi değerleri reddeder. Batılılaşmış seçkinlerin yabancılardan esinlenen modelleri empozeye ve idareyi sürdürme yönünde şiddet ve baskıcı vasıtalara başvurduklarını belirterek Batılılaşmayı diktatör-

lükle ilişkilendirir. Kadınların eğitim, iş, ev ve evlilik seçimi, mülkiyet ve siyasî katılım haklarını savunur. Peçeyi devlet tarafından dayatılan bir şey değil kişisel bir seçim olarak kabul eder. Toplumsal ve siyasî değişim için tedrici bir yaklaşımı benimser. Müslüman aktivist ve entelektüeller arasında tesirlidir. Ayrıca bkz. Hizbu'n-Nahda (Tunus); Tunus'ta İslâm.

Gaprinski, İsmail Bey: (ö. 1914): Kırımlı Tatar reformcu, eğitimci ve siyaset yazarı. Ayrıca İsmail Bey Gasparalı olarak da tanınır. Rus İmparatorluğu'nun Müslüman Türk tebaası arasında modernizmin mimarı olarak kabul edilir. Müslüman okullarında, bir Rus askerî akademisinde ve yurt dışında (Fransa ve Osmanlı imp.) eğitim görmüştür; Rus tarihindeki en önemli etnik süreli yayınlardan birini kurmak için Kırım'a dönmüştür (*Tercüman*). Yanlış yönlendirilen bir dinî ortodoksinin etkisinin Müslümanları modern Batı'nın teknolojik, askerî, siyasî ve entelektüel hegemonyası altında kültürel azınlığa mahkûm ettiğini varsaymıştır. Başarının eğitim reformunu, modern yöntemlerle modern bir müfredatın öğretimini, sosyal ve ekonomik işbirliğini teşviki ve kültürel ödünç alımını gerektirdiğine inanmıştır. Bu fikirleri sayısız kitapçık ve yayın yoluyla yaymıştır. *Cedîdizm* olarak bilinen harekete esin olmuş ve Türki Rusya'nın yanı sıra Türkiye, Mısır ve Müslüman Hindistan genelinde 1920'lerde hissedilen ılımlı ve pratik etkiye sahip bir entelektualitesi olmuştur. Ayrıca bkz. Cedîdizm.

Garbzedegî: Bkz. Ahmed, Celâl Âl-i; Batılılaşma.

Garbzedelik: Farsçası *garbzedegî*. İranlı seküler entelektüel Celâl Âl-i Ahmed tarafından İslâm ve İslâm dünyasıyla geleneksel, tarihi ve kültürel bağların zararına olacak şekilde Batıya bağımlılık ve büyülenmeyi izah için bulunmuş bir terimdir. İkiz kültürel emperyalizm ve siyasî hâkimiyet tehlikelerini birleştirerek Batıdan gelişigüzel bir ödünç alma ve Batı taklidi olarak tanımlanır. Rasyonel yargıda bulunmayı zedeleyen ve zehirli madde yani Batı tarafından sunulan tehlikeleri görmede bir kabiliyetsizlik sergileyen bir zehirlenme ve sevdalanma anlamını ima eder. Batı'nın doğasında olan tehlikeler ahlâkî gevşeklik, sosyal adaletsizlik, sekülarizm, dinin değersizleştirilmesi ve para takıntısı olarak tanımlanıp tümü kapitalizmden beslenir; ortak sonuçları kültürel yabancılaşmadır. Bu terim, İran Devriminin ideoloğu Ali Şeriati tarafından İran'ın modernizasyon programının sonuçlarını izah etmede ortaya konmuştur.

Gasparalı, İsmail Bey: Bkz. Gaprinski, İsmail Bey.

Gat: Yemen ve Doğu Afrika'da yaygın olarak tüketilen bağımlılık yapıcı narkotik bitki. İslâm hukukunda *gat* haram değil, mekruh kategorisinde ele alınır.

Gaybet: 12. Şiî imamın "gaib" (gizli) hali. Şiîler *Gaybet-i suğra* (küçük gaybet) esnasında imamın toplumla sonuncusu 944'te vefat etmiş olan onun tarafından tayin edilmiş ardıl dört halife aracılığıyla iletişime devam ettiğine inanır. Şiî fakîhler onun ardılları ve şeriatın yegane meşru yorumcuları olarak tanınsalar da günümüze kadar devam eden *gaybet-i kübra* (büyük gaybet) esnasında hiçbir halife ya da vekil bulunmamaktadır.

Gaybet: Bkz. Gizli İmam; Gizlenme (Okültasyon).

Gazalî, Ebu Hamid el-: (ö. 1111) Tesirli bir Eş'arî kelâmcısı, fakîh ve mutasavvıftır. Horasan'da doğmuş, kelâm ve fıkıh eğitimi almıştır. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde ders verirken manevî bir krize tutulmuş, toplum yaşamından çekilmiş ve 11 yılını yolculuk ve tasavvufî meşgalelerle geçirmiştir. En çok bilinen eseri olan *İhyâ-i Ulûmu'd-Dîn* kelâm ve

fıkıh ile ahlak ve tasavvufu birleştirme girişimidir. Diğer önemli eserleri arasında *el-Munkız Min ed-Dalâl* (manevî bir rehberdir) ve *Tehâfütü'l-Felâsife* (felsefecilerin tutarsızlığı) sayılabilir. Engin bilgisi, sistematik düşünceleri ve akıcı üslubu geniş okuyucu kitlesi sağlamaya devam etmektedir.

Gazalî, Muhammed el-: (ö. 1996) Mısırlı Din âlimi ve İhvânu's-Safâ'nın eski bir önde gelen üyesi. Camiler Departmanı'nın müdürü, İslâmî Davet'in genel müdürü ve Mısır'ın Evkaf Bakanlığı müsteşarı olarak görev yapmıştır. Ezher Üniversitesi (Mısır), Kral Abdülaziz ve Ümmü'l-Kura Üniversiteleri (Suudi Arabistan) ile Katar'da ders vermiş, Emir Abdulkadir İslâm Üniversitesi'nin (Cezayir) akademik direktörlüğünü de yapmıştır. Mısır'da İslâmî bir partinin oluşumunu desteklemiştir. Siyaset ve ekonomide İslâm'ın toplumsal önemi üzerine kırktan fazla kitap kaleme almıştır. Bir ilham kaynağı olarak gerek İslâmî gerekse İslâmî olmayan geçmişte ya da günümüzdeki İslâm toplumlarına bakma lehinde çağdaş hukuka olan güvenin azaltılmasını desteklemiştir.

Gazalî, Zeyneb: (ö. 1917) Önde gelen Mısırlı yazar, İhvânu'l-Müslimîn eğitimcisi ve Mısır Feminist Birliği'ne İslâmî bir alternatif olarak Müslüman Kadınlar Birliği'nin kurucusu. Hadis ve tefsir icazeti almıştır. Haftalık olarak Kahire'deki İbn Tulun Camii'nde beş bin kadar kadına sohbet etmiştir. 1960'larda İhvânu'l-Müslimîn'in yeniden bir araya gelmesinde aracı olmuştur. 1965-71'de hapse girmiş ve cinayet, işkence ve terörizm taktiklerini kınamıştır. Kadın ve çocuklar için dergi yazarlığı ve editörlüğüyle faal olarak meşgul olmuştur. İslâm'ın kadınlara eş ve annelik görevlerini ihmal etmedikleri sürece toplum yaşamının tüm yönlerinde aktif olmalarına müsaade ettiğini belirtir.

Gazan, Han Mahmûd: (ö. 1304) Ünlü Moğol Hanı. İslâm'ı seçmiş ve devlet dinî olarak benimsemiştir. Muhaliflerini acımasızca elimine etmiş ve hükümranlığını İran'ın tamamına yaymıştır. Büyük finansal reformlar gerçekleştirmiş ve ülke müreffeh hale gelmiştir. Sanat ve bilim hayranı olup birkaç dilde ustalaşmıştır. Önerisi üzerine ünlü tarihçi Raşideddin (ö. yaklaşık olarak 1182) bir Moğol tarihi olan *Camiu't-Tevârih*'i kaleme almıştır.

Gazel: Fars şiiinde müzikal sonelerin işlev açısından muadili. Karakteristik olarak Pers kültüründe hayli sevilen sözcük, his ve imgelemin kısa bir mozaiğidir. Gazel üstadları arasında Senâî (ö. 1130), Nizamî (ö. 1209) ve Sadi (ö. 1292) sayılabilir.

Gazneli Mahmûd (ö. 1030): 999'da günümüz Afganistan'ı ve Kuzeydoğu İran'da bağımsız Gazneliler Devleti'ni kuran Türk kökenli sultan. Kuzey Hindistan'a akınları, burada kalıcı bir Müslüman idarenin kurulmasının temellerini atmıştır. Sonraki sûfi geleneklerinde, genç kölesi Ayaz'a bağlılığı nedeniyle bir sevgi sembolüne dönüşmüştür.

Gazneliler: (962–1186) Güney Asya Hanedanı. Sürekli üs ve başkenti Gazne (Doğu Afganistan) olan bu hanedan, Gazneli Mahmud'un (s. 998–1030) saltanatındaki zirve noktasında Afganistan'ın büyük bölümü, İran, İndus ve Ganj Vadileri'ni kapsamıştır. Mahmud'un babası mevali komutan Sebüktigin, Türk kökenlerine rağmen Fars kökenli olduğunu ilan ederek Fars kültürüne yakınlığını gösteren bir hanedan kurmuştur. Üyeleri kendilerini Şiî Büveyhiler ve İsmailîler'e karşı Sünnîliğin koruyucuları kabul etmişlerdir. Yüksek ölçüde hareketli ordusu yarımadayı yağmalamış ve yerel vekiller yoluyla dolaylı bir yönetim oluşturmuşlardır. Onların yerini doğuda Guriler ve Batıda Selçuklular almıştır.

Gaznevî, Mahmûd İbn Sebuktigin el-: Gazneli Mahmud.

Gazvanî, Şeyh Abdullah: Bkz. Muhammediye Tarikatı.

Gazve: Bedevî kabilelerin diğer kabilelere karşı yaptığı sefer ve akınlar. Modern dilde sözcük akın, istila ve saldırı anlamlarına gelir. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali bazen *gazv-i Lübnan* olarak adlandırılır. *el-gazvu'l-fikrî* (kültürel istila) kültürel emperyalizmini ifade için kullanılır.

Gece Yolculuğu: Ayrıca *İsrâ* ve *Leyletu'l-Mirac* olarak da bilinir. Hz. Muhammed tarafından Mekke'deki Kâbe'den Kudüs'teki *Beytu'l-Makdis*'e, oradan da Burak olarak bilinen kanatlı bir ata benzer binitle gökyüzüne olan yolculuğunu belirtir. Kur'an'da (17: 1) kısaca zikredilmiş ancak esasen hadisler yoluyla açıklanmıştır. Yolculuk esnasında Hz. Muhammed Cabrail'le birlikte yer ve gökteki her şeyi görmüş ve oradan da İbrahim, Musa, İsa ve diğer peygamberlerle karşılaşıp onlara namazda imamlık yaptığı Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra'ya yolculuk etmişlerdir. Daha Hz. Muhammed'e bir merdiven gösterilmiş, o da Cebrail'le birlikte İsa, Yahya, Yusuf, İdris, Harun, Musa ve İbrahim peygamberlerle görüştüğü gökteki *Sidretu'l-Münteha*'ya yükselmiştir. Müslümanlar bu yolculuğun fiziki ya da manevî bir tabiatta olup olmadığında ihtilaflıdır. Yolculuğun sonucu kimilerine göre Hz. Musa ile uzun bir görüşme sonrasında namazın 50 vakitten 5 vakte indirilmesidir. Hz. Muhammed günde 50 vaktin müminler için güçlük olacağını söylemiştir. Namaz işte bu olay sonrasında emrolunmuştur. Mirac, Kudüs'ü İslâm'daki üçüncü kutsal kent kılmış, İslâm'ın Yahudilik ve Hıristiyanlığın devamı olduğunu tasdik etmiştir. Her yıl Recep ayının 27. gecesi kutlanmakta olup, İslâmî sanat ve efsanelerde yaygın olarak geçen bir temadır.

Geçiş Merasimleri: En önemli İslâmî geçiş merasimleri, sünnet (*hitan*) ve evlilik olup çocukluğun bitişini ve kültürel, dinî açıdan tanımlanan yetişkinlik rollerinin başlangıcını işaret eder. Erkeklerin sünnet oluşu Kur'an'da zikredilmese de İslâm dünyası genelinde en geniş biçimde gerçekleştirilen bir dinî uygulamadır. Sünnet genellikle bölgesel göreneklere bağlı olarak 3-15 yaşları arasında gerçekleşir; bunu erkek çocuğun ezbere ilk Kuran okuyuşu gibi bazı olaylar takip edebilir. Yaygın olarak Hz. Muhammed'in doğduğu ayda yapılır; sünnet merasimine şenlikli kutlamalar ve Kur'an kıraati eşlik eder. Sünnet erkek çocuğun İslâmî ibadet dünyasına tam iştiraki ve erkek sınıfına girişini belirtir. Evlenme de bir kız için buna denk bir erişkinlik töreni olup onun kızlıktan kadın ve eş oluşa geçişini gösterir. Evlilik sonrasında kız çocuğu kocasının ailesinin evine taşınabilir; hareketleri kısıtlanabilir ya da daha büyük saygı ve otoriteye ulaşabilir. Düğünlerde özel giysiler giyilir ve yemek davetleri verilir.

Gelenekçiler: Bkz. Muhaddisîn.

Genç Müslümanlar Birliği: Bkz. Câmiati'ş Şubbâni'l Müslimîn.

Genç Osmanlılar: Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasal ideolojisini geliştiren liberal hareket: 1800'den 1876'ya kadar etkili olmuşlardır. Teoride monarşi ilkesine asla karşı çıkmasalar da ıslahatçı ulema ve fikirleri Sultan Abdülaziz'in (saltanatı 1861–76) tahttan indirilmesinde kısmen vesile olan entelektüellerle ittifak yapmışlardır. İlk Osmanlı anayasasının (1876) hazırlanışına ve kısa ömürlü bir meclise katkıda bulunmuşlardır. Namık Kemal önde gelen bir figürdür. Ayrıca bkz. Tanzimat; Jön Türkler.

Geometri: Arapçada *ilmu'l-hendese*. Genellikle astronomi üzerine kitaplarda

giriş biçiminde görünen ortaçağ İslâmî geometri eserleri. Ortaçağ İslâm dünyasındaki matematikçiler cebir problemlerini çözmede *cebir*in kullanımını geliştirmişlerdir. Matematikçi Ömer Hayyam (ö. 1131) geometrideki iki konik kesitin arakesiti yöntemiyle kübik denklemleri çözen ilk kişidir. Müslüman matematikçiler bu disipline kalıcı katkılar sağlamışlardır. Örneğin İbnu'l-Heysem (Latince ismi Alhazen, ö. 1039) günümüzde "güçlü Hilbert paralel aksiyomları" olarak bilinen teoremleri ortaya koymuş ve Öklid geometrisinden ayrı olarak bazı modern hiperbol ve eliptik teoremler, ilkin geometriyi jeodezi ölçümleri, kartografi ve usturlab yapımında kullanılan ortaçağ Müslüman matematikçileri tarafından kullanılmıştır.

Geylânî Ailesi: Afganistan'ın Nakib ya da efendi ailesi olarak da bilinen dinî önderler. Bağdat Nakib'ul-Eşraf'ının genç kardeşi Seyyid Hasan Geylânî'nin (ö. 1941) soyundan gelenler. Geylânî Afganistan'a 1905'te gelmiştir. Peştun kabileleri ve Emir Habibullah (yönetimi 1901–19) tarafından sıcak karşılanmıştır. Başlangıçta Celalabat yakınlarındaki Çeharbağ'a yerleşmiş, sonra da Kabil'e geçmiştir. Emirlerle yakın ilişkiye sahip bir Kadirî şeyhi olarak büyük saygı ve politik etkiye sahip olmuştur. Yerine, oğulları Şer Aga Can (Seyyid Ali Geylânî, d. 1923) ve sonra da 1978'de Kabil'den ayrılıp Sovyet işgaline karşı yürütülen cihâd esnasında Peşaver'deki Ulusal İslâm Cephesi'ni (Mahaz-ı Milliî-yi İslâmî-i Afganistan) yöneten Efendi Can (Seyyid Ahmed Geylânî, d. 1932) geçmiştir.

Geylânî, Abdulkadîr el-: Bkz. Cîlânî, Abdulkadîr el-.

GIA: Bkz. Grupe İslamique Armé.

Gine'de İslâm: Gine'nin 7,8 milyonluk nüfusunun %85'i Müslümandır: bu demokratik, çok partili cumhuriyette büyük bir Hıristiyan azınlık da varlığını sürdürmektedir. Müslümanların çoğunluğu Mâlikî mezhebine ve Kadirî, Ticanî tarikatlarına mensup Sünnîlerdir. Fransa 1891'de bir koloni kurmuş olsa da bölgedeki kontrolleri zayıf olmuştur. Bağımsızlık sonrasında (1958) ismen Müslüman olan Marksist Başkan Sékou Touré, İslamizasyonu engellemiştir; 1970'lerde popülaritesinin yok olmasından sonra Touré yönetimini meşrulaştırmak için Müslüman kurumları da kabul etmiştir. Touré'nin 1984'deki ölümünden sonra, Müslüman toplum ve hükümet arasındaki işbirliği devam etmiştir.

Giyim (İslâmî): Cinsiyet, yaş, medeni durum, coğrafî köken, meslek, dindarlık ve siyasî düşüncelere göre farklılık arz eder. Uzun ve dökümlü giysiler asırlar boyu iffet, rahatlık ve pratiklik yüzünden her iki cinsiyet tarafından da giyilmiştir. Geleneksel olarak erkekler başlarını ve bedenlerinin bel ve diz arasını örterler; sakal bırakırlar ve halk arasında uygun bir üst giysi giyerler. Kadınlar bedenlerini boyundan ayak ve el bileklerine kadar örterler; ayrıca saç ve boyunlarını örtüp bazen peçe takarlar. Örtünme derecesi kişinin yalnız ya da eşiyle birlikte oluşuna bağlı olarak değişir. Materyaller genellikle sade ve koyu renklidir. Başörtüsü Türkiye, Tunus ve Fransa'da yasak olup Mısır, Suriye ve Ürdün'de tolere edilmektedir. Ayrıca bkz. İffet.

Gnostisizm. Çeşitli Yakın Doğu dinlerinde Ezoterik bilginin (Yunanca gnosis; *marife*'ye) kurtuluş için bir önkoşul olduğunu vurgulayan farklı hareket ya da eğilimlere verilen isim. Gnostik ya da irfanî fikirler 8. ve 9. yüzyılda Irak'ta İsmailî-Şiî düşünce dahil birçok bir çok Şiî hareketi etkilemiştir. Gnostisizm egzoterik (zahirî) ve ezoterik (bâtınî) dikotomisiyle karakterize edilir. İsmailî kozmoloji, harf sembolizmi ve tarihle alakalı çevrim görüşlerinde yansıtılır.

10. yüzyıldaki anonim İhvanu's-Safa Risaleleri (yayınevimizce Türkçe olarak yayınlanmaktadır) de gnostikliğin etkisini gözler önüne sermektedir. Gnostik bir kökene sahip fikirlerin gelişimi, sufî düşüncesi ve öğretilerinin farklı katmanlarına etki ve katkıda bulunmuştur. Ayrıca bkz. Neoplatonizm.

Golyat: Arapça Calut. Kur'an'da (2: 249–51) Talut'la (Saul) savaşan ordunun dev lideri olarak tanımlanmaktadır. Talut'un güçleri, Allah'ın müminlere zafer vereceğine inanan Müslümanlar olarak sunulmaktadır. Calut, Allah'ın iradesi uyarınca Davut tarafından öldürülmüştür. Modern İslâmî retorikte Calut genellikle Batı'nın bir sembolü olarak kullanılır.

Göç: Bkz. Hicret.

Gökalp, Mehmet Ziya: (ö. 1924): Türk yazar ve milliyetçi. 20. yüzyıl Türk siyasî ve entelektüel tarihindeki en etkili beyinlerden biridir. Seküler Batı ve İslâmî reform hareketlerinin bir sentezi olan bir Türk milliyetçiliği versiyonu sunmuştur. Büyük bir eser yayınlamamakla beraber *Türkçülüğün İlkeleri* (1923) onun milliyetçi teorilerini dile getirmektedir.

Görüş: Bkz. Rey.

Granada: Batı Avrupa'da son Müslüman kalesi ve Endülüs'ün (Müslüman İspanya) son kalıntısı. 1230-1492 arasında Nasri Hanedanı tarafından yönetilmiştir. Seramik, ipek, silah ve porselende ihracat merkezi olmuştur. İslâm kent sanatının en büyük başarılarından biri olan Elhamra Sarayı'nın bulunduğu yer. 1492'de İspanya'nın Hıristiyan liderleri İsabella ve Ferdinand'ın eline geçmiştir; bu düşüş İspanya'daki Müslüman nüfusun sonunu ve Batı Avrupa'daki İslâm idaresinin bitişini ifade eder. (İspanya'daki Müslüman nüfusa yönelik Hıristiyan baskısı, Müslümanların büyük gruplar halinde Kuzey Afrika'ya göçmesine neden olmuştur.) Müslümanların Batı zulmüne ilişkin kolektif hafızalarında güçlü bir sembol olarak durmaktadır.

Groupe Islamique Armé: Silahlı İslâmî Grup (GIA). 1980'lerin başında Cezayir'in iktidardaki elitlerinin sosyalist ve seküler siyasetlerine tehdit olarak kurulmuştur. İslâmcı bir partinin (İslâm Kurtuluş Cephesi ya da FIS) parlamentoya seçilmesini durdurmak için 1992'de yapılan bir askerî darbenin ardından, GIA yer altına çekilir ve buradan yabancılar dahil binlerce Cezayirli yetkili ve sıradan vatandaşın öldürülmesini içeren bir terör kampanyası başlatır. Bu terörün bir bölümü yurtdışına, özellikle yaklaşık 1 milyon Cezayirli'nin yaşadığı Fransa'ya ihraç edilmiştir.

Groupement Islamique en France: 1979'da göçmen işçilere İslâm'ın tebliğ edilmesini yaymak için kurulmuştur. Müslüman işçiler arasında dayanışma oluşturup pekiştirmek için kültürel, sosyal ve sportif aktiviteleri desteklemiştir. İslâmî kimliği ve Fransız Cumhuriyeti'nin değerleriyle İslâm'ın bağdaşabilirliğini vurgular. Müslümanların Fransız toplumuyla daha iyi bir entegrasyonunu amaçlar.

Gulam Ahmed, Mirza (ö. 1908): 1889'da Hindistan, Pencab'daki Ahmedî Hareketi'nin kurucusu. Müslümanların Mehdis'i, Hıristiyanların Mesih'i ve Hindular için Krişnanın Avatar'ı olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Allah'tan vahiy aldığını öne sürmüştür. Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu inkâr etmiştir. Üretken bir yazar olup kendisini hareketinin yayılması ve organizasyonuna adamıştır; Sünnî âlimlerle, Hıristiyan misyonerlerle ve Hindu ihyâcılarla tartışmalara girmiştir; İslâm'a ilişkin kendi yorumunun propagandasını yapan dergiler yayınlamıştır. Takipçilerinin faydalanması için kurulan ekonomik kooperatifler ve diğer kuruluşların yapılandırılmasıyla etkin bir sosyal organizasyon

tesis etmiştir. Hareket küfürle damgalanmış ve grup kendini Müslüman kabul etse de Müslümanlar tarafından şiddetle karşı çıkılmıştır. Ayrıca bkz. Ahmediler.

Gulam Azam: (d. 1922) 1971'den 2000'e kadar Bangladeş'teki Cemâat-i İslâmî'nin Dhakaborn emiridir. Bir öğrenci lideriyken Urducanın birleşmiş Pakistan'ın resmi dili olarak dayatılmasına karşı çıkmış ve 1971'de Bangladeş bağımsızlık hareketine karşı Pakistan ordu harekâtını desteklemiştir. Cemâat-ı İslâmî'nin bağımsızlık sonrası Bangladeş'te büyük itirazlara karşın reforma öncülük etmiştir.

Gulam: Genç erkek ya da köle; çoğ. gılman. 10. yüzyıl ikinci yarısı ve 11. yüzyılın ilk yarısında askerî organizasyon sistemiyle ilişkilendirilmiştir. Köken olarak genellikle Türk olan gılmanlar, grup halinde savaşmış ve hizmetleri için yüksek ücretler talep etmişlerdir. Fâtımîler, Büveyhîler ve İslâm dünyasının daha küçük toplumlarınca kullanılmışlardır. Ayrıca bkz. Abd.

Gulât: İfrata (aşırılığa) kaçan kimse. İslâm'ın ilk birkaç asrında İslâm doktrini ve yönetimine dair ılımlı eğilimlere karşı çıkışta eleştirel olan Şiî grupları ifade eder. Ali'nin ve sonra gelen Şiî imamların yüce statüleriyle alakalı spekülasyonları, Sünnîlerce reddedilmiştir. İslâm içindeki Şiî gruplar ortodoksluğa doğru ilerlerken, bu ilk dönem "mübalağacı"larının bazı doktrinleri benimsenmiş olsa da kınanmışlardır. Gulat terimi Bektaşiler (Türkiye), Kızılbaşlar (Türkiye), Alihâhîler (İran) ve Nusayriler ya da Aleviler (Suriye ve Lübnan) gibi tarihteki ve çağdaş birkaç Şiî grup için kullanılmıştır.

Gumi, Şeyh Ebubekir (ö. 1992): Nijerya'daki İzale köktenci hareketinin lideri. İlk Cumhuriyet döneminde Kuzey Nijerya'daki başkanıdır. 1960'larda emekli olduktan sonra Kur'an ve sünnete dönüşü öğütlemiştir. Popüler bir radyo yıldızı olmuştur. Geleneksel tarikatları, yerel dinî uygulamaları ve modernleştirici sekülerizmi eleştirmiştir. Kur'an'ı Hausa diline çevirmiştir. Arapça olmayan Kur'an mealine yönelik vurgu, özelde İslâm'ın modern ve Nijerya yorumunun geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Yeniliğe karşı çıkıp Kur'an'a doğrudan bireysel erişim zorunluluğunu vurgulayarak İslâm'a dair legalist bir yaklaşım benimsemiştir. Nijerya'daki birey ve siyasî toplulukların yaşamlarında Sokoto Halifeliği ya da Medine modelini yeniden oluşturmaya yönelik ilgiyi canlandırmıştır. İslâm'ın kadınların eğitimine ilişkin başlangıçtaki vurgusunu canlandırmıştır. Ayrıca bkz. Müslüman Öğrenci Birliği (Nijerya).

Gûriler: 12. yüzyıl ortaları ve 13. yüzyıllarda doğu İran'daki Sünnî hanedanı. Afganistan ve Hindistan'daki Gaznelilerle İran'daki Harzemşahları bozguna uğratan dağ kabile liderleri. Edebiyat, mimarî ve sanatın cömert hâmîleri olmuşlardır. Bengal'e dek uzanan fetihlerde bulunarak Hindistan içlerine düzenli akınlarda gerçekleştirmişlerdir. Köle generalleri Delhi'nin ilk Müslüman sultanları olmuşlardır.

Gus Dur: Bkz. Vahid, Abdurrahman.

Gusül: Daha küçük arınma eylemi olan abdeste oranla İslâm'daki büyük arınma ritüeli. El ve avret mahallinin yıkanması, abdest alınması, saçın meshedilmesi ve sağdan başlayarak tüm bedenin yıkanmasından oluşur; su temiz, renksiz ve kokusuz olmalı, daha önce kullanılmış olmamalıdır. Tüm ibadet biçimleri, camilere giriş, İslâm'ın kabulü ve cinsel ilişki, boşalma yanında regl ya da doğum sonrası kanama sonrasında zorunludur. Şiî İslâm'da cenazenin yıkanması sonrasında gereklidir. Sünnîler tarafından tavsiye edilir. Ayrıca Cuma namazları, bayramlar, hac ve Mekke'ye girmeden önce yapılması önerilir. Ayrıca bkz. Abdest (*vudû*)

Gülen, Fethullah (d. 1938): Türkiye'nin en büyük inanç odaklı İslâmî hareketinin kurucusu, önemli bir Müslüman düşünür ve yazar. Bilgi, hoşgörü ve adaleti üç önemli İslâmî fazilet olarak tanımlar. Bu faziletleri gerçekleştirmek için otuzdan fazla ülkede iki yüzü aşkın özel okul ve birkaç üniversite kurma, Müslümanları güçlendirme adına uluslararası medya faaliyetlerine katılma dâhil, yoğun bir iletişim ağıyla bir faaliyetler dizisi geliştiren hareketi yönetmektedir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839): Tanzimat Fermanı olarak da bilinir. Ferman vatandaşlarının hak ve mallarını korumaya yönelik Osmanlı reformlarının bir parçası olarak yapılmıştır. Kanun olarak şeriatın restorasyonunu tasdik etmiş ve yaşam, onur ve malların korunmasını öngörmüştür; zenginliğe göre vergileri belirlemiş ve tüm tebaaya yargılama ve fikir hakkı vermiştir; nüfus genelinde eşit bir askerî hizmet dağılımı vadetmiş ve gerek Müslüman gerekse gayrimüslim tebaaya hakları teşmil etmiştir. Devletin İslâm'a yakınlığına rağmen dinî inanca bakılmaksızın tüm tebaanın haklarının korunmasını öngörmesi, Osmanlı İmparatorluğu içindeki dinî çoğulculuğun bir göstergesi olarak ifade edilir. Osmanlı Tanzimat'ının büyük bir belgesi olarak kabul edilir. Ayrıca bkz. Tanzimat.

Günah: Bir din tarafından ortaya konan kanun ve normların bir ihlali. Günah ihmal nedeniyle ya da bilerek işleniyor olabilir; bir dinî kanun ya da ahlâkî normun herhangi bir ihlali de günahtır; ancak kişi yalnızca bilerek işlenenlerden sorumlu tutulur. Allah vergisi özgürlüğün insanlarca kasten kötüye kullanımından kaynaklanır. İslâm'a göre büyük ve küçük günahlar vardır: birileri ya da bir şeyleri Allah'a eş tutma (şirk), en ciddi ve affedilmez günahtır. İslâm ilk günah teorisini kabul etmez. Âdem ve Havva yasak meyveden yemişler, sonra af dileyip affedilmişlerdir.

Güney Afrika Müslüman Gençlik Hareketi: Güney Afrika Müslüman Gençlik Hareketi (MYMSA) 1970'te ırkçılık döneminde genç Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayan dinî ve kültürel bir organizasyon olarak kurulmuştur. MYMSA ilkin Mısır'daki *İhvânü'l-Müslimîn* ve Pakistan'daki *Cemâat-i-İslâmî* gibi ıslahatçı gruplardan ilham almıştır. Zamanla yerli bir odak merkezi geliştirmiş, ırk ayrımı ve cinsiyet adaleti sorunlarıyla ilgilenmek için gündemini değiştirmiş ve İslâm'a yönelik daha bağlamsal bir yaklaşım benimsemişlerdir. Irk ayrımı dönemi sonrasında ülkedeki çeşitli etnik grupların temsilcisi olmuştur.

Güney Afrika'da İslâm: Nüfusun % 2'den daha az bir bölümü Müslüman, % 2'si Hindu ve % 68'i Hıristiyan'dır; geri kalanı Afrikalı geleneksel dinlere mensuptur. Müslümanlar iki grup halinde gelmişlerdir: Köle, siyasî mahkûm ve Hollandalı sömürgecilerce Cape Bölgesi'ne (1652- 1807) getirilen suçluların bulunduğu mecburi göçmenlerle İngiliz sömürgeciler tarafından Natal ve Transvaal'e (1873- 1880) getirilen Hindistan ve Malay kökenli sözleşmeli işçi ve ücretsiz yolcular. 1990'larda bazı Müslümanlar Afrika Ulusal Kongresi'ni (ANC) desteklerken diğerleri Pan-Afrika Kongresi'ni (PAC) desteklemiştir; Câmiatu'l Ulema gibi muhafazakâr gruplar tarafsız kalmıştır. Birçok münferit Müslüman, ırk ayrımcılığına karşı savaşıma aktif olarak katılmış ve İmam Harun gibi ulusal kahramanlara dönüşmüşlerdir. Birkaç İslâmî parti Güney Afrika'da siyasete katılsa da- Afrika Müslüman Partisi ve İslâmî Partiönemli bir ulusal güce sahip değildir. 1994'te ANC, bir Müslüman olan Abdullah Omar'ı kabinesine adalet bakanı olarak atamıştır.

Güney Asya ve Pasifik Bölgesi İslâmî Davet Konseyi: Bölge Müslümanlarını bir araya getirme ve İslâm'ı tebliğ faaliyetlerini koordine etme ihtiyacına karşılık olarak, 1980'de oluşturulup kâr amacı gütmeyen -devlet kuruluşu olmayan- organizasyon. Merkezi Malezya, Kuala Lumpur'dadır. Geniş ölçüde Malezya ve Suudi Arabistan tarafından finanse edilmektedir. Çeşitli gönüllü İslâmî organizasyonlar arasında kardeşlik ruhuyla bağlantı oluşturmayı ve bölgedeki Müslümanlar yararına politika ve eylemleri koordine etmeyi amaçlar. Sorumlulukları arasında davet faaliyetlerini denetlemek, bireyleri İslâmî sosyal çalışmalarda eğitmek, İslâm'ı öğretmede uzman sağlamak, cami ve İslâmî merkezler kurmak, İslâmî yayınları yayınlayıp dağıtmak gibi faaliyetler bulunur. İslâm'ı yeni seçenler için imam, âlim ve danışacakları kişileri sağlar. 1986'da Müslüman kadınların topluluğun gelişimine katılmalarını teşvik için bir kadın hareketi başlatmışlardır. Müslüman azınlıkların İslâmî yaşam temellerini dile getirmelerine yardım eder, İslâmî ritüel ve âdetleri yerine getirmelerini kolaylaştırır ve onlar için misafirperver bir ortam oluşturur.

Güney Asya'da İslâm: Hint Yarımadası ve Sri Lanka nüfusunun yaklaşık 390 milyonu kendilerini ya Müslüman olarak tanımlamakta ya da diğerleri tarafından böyle tanımlanmaktadır. Üyeleri farklı diller konuşan ve sosyo-ekonomik açıdan benzer olmayan koşullara sahip çok sayıda gruba mensupturlar. İslâm Hindistan'a iki farklı koldan ulaşmıştır: Kuzeyde Türk- Afganlarca yürütülen askerî seferler ve güneyde Güney Arabistanlı tüccarlar yoluyla. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar hâkim siyasî güç Arapça, Farsça, Urduca ve İngilizce zengin bir İslâmî ilim geleneği bırakan Babür İmparatorluğu olmuştur. İngiliz sömürge kontrolü 18572de Babür iktidarına son vermiştir. Yarımadanın 1947'de Hindu hâkimiyetindeki Hindistan ve Müslüman Pakistan olarak ikiye bölünüşü, Müslüman hâkimiyeti esnasında meydana gelen mezhepsel düşmanlıkları yansımaktadır. Doğu Pakistan 1971'de kanlı bir iç savaşın ardından bağımsız Bangladeş olmuştur. Din merkezli anlaşmazlıklar yarımadada devam etmiş ve 120 milyonluk Hintli Müslümanlar artan Hinduizm tehdidini ve devletin seküler kurumlarının bir zayıflayışını hissetmektedirler. Ayrıca bkz. Afganistan'da İslâm; Hindistan'da İslâm, Keşmir'de İslâm; Hilafe Hareketi; Babür İmparatorluğu; Pakistan'da İslâm.

Güneydoğu Asya'da İslâm: Güney Tayland'dan Malezya'ya, Singapur'a, Endonezya'ya ve kuzeyden güney Filipinlere uzanan bir takımadada yaklaşık 220 milyon Müslüman yaşamaktadır. Ayrıca tecrit edilmiş Müslüman gruplar Burma (Myanmar), Kuzey ve Güney Tayland'la Kamboçya'da yaşamaktadır. Takımadadaki Müslümanların çoğunluğu Malayca ya da varyantlarından birini konuşmaktadır. İslâm bölgeye 12. yüzyılda Akdeniz, Orta Asya ve Hint yarımadasını kapsayan Arapların kontrolündeki ticaretle yayılmıştır. İslâm felsefesi ile Batı ve Orta Asya'daki büyük Müslüman krallıklara ilişkin hikâyeler, yerli idarecilere hem idareleri için bir gerekçe hem de model sunmuştur. Daha önce mevcut olan Hinduizm ve Budizm'e rağmen İslâm takımadalarda başarılı olmuştur; çünkü başlangıçta kabul edilmiş ve sonrasında yöneticiler tarafından halka empoze edilmiştir. İslâm tüm sınıfların dili olan Malaycaya aktarılmıştır. Dolayısıyla devlet ve Malay diliyle bağlantılı hale gelmiştir. İslâm'ın ilham olduğu kapsamlı ve karmaşık bir edebiyat gelişmiştir. Sömürge dönemi esnasında din devletten ayrılmıştır. İslâm protesto ve sömürge karşıtı galeyanın bir aracına dönüştürülmüştür. Batı Asya reform hareketleri 19. yüzyıl sonunda ulaşmış

ve İslâmî bir uyanışı harekete geçirmiştir. İslâm Malezya, Singapur, Borneo ve Endonezya'da hükümetteki din işleri bakanlıkları ve dairelerinde kurumsallaştırılmıştır. İslâmî partiler -Müslüman akımların bazen hükümete İslâm adına direnç gösterdiği Tayland ve Filipinler hariç- tüm bu ülkelerde siyasî sürece katkıda bulunmaktadır.

- H -

Hac: Zilhicce ayında yılda bir kez Mekke'ye yapılan ziyaret. Dünya genelinden yaklaşık iki milyon Müslüman yılda bir kez buna iştirak ederler. Haccetmek İslâm'ın beş şartından biridir ve tüm erişkin Müslümanların fiziken ve finansal olarak yapabildikleri takdirde ömürlerinde en az bir kez bu ibadeti icra etmeleri gerekir. Hacılar yalın ve gösterişsiz giyinirler ve ırk, millet, sınıf, yaş, cinsiyet ya da kültür farklılıklarına bakılmaksızın tüm insanların Allah önünde eşitlik ve gösterişsizliğini ifade eder.

Hac İbrahim, Hacer ve İsmail'in yaşamlarındaki bir olaylar dizisinin yeniden canlandırılışını içerir. Meleklerin Allah'ın cennetteki tahtını tavafını taklid olarak Kâbe'nin etrafında yaptıkları yedi dönüş, yani tavafla başlar. Birçok hacı Haceru'l-Esved'in bulunduğu köşeye Allah'la yaptıkları ahdin ve günahtan arınmanın yenileşinin bir işareti olarak Kara Taş'ı selamlayarak, dokunarak ya da öperek yaklaşırlar.

Tavafı Kâbe'nin yakınındaki iki küçük tepe arasında Hacer'in İbrahim tarafından orada terkedildikten sonra İsmail'e su arayışını taklit olarak yedi defa gidiş gelişi -yani sa'y- izler. Hemen yanı başındaki zemzem kuyusunun, mucizevî olarak onların ölmekten kurtulmaları için zuhur ettiğine inanılır. Hacılar kuyunun suyundan içip onunla yıkanır ve dinlenirler.

Haccın zirve noktasına zilhiccenin 9. günü Arafat düzlüğüne geçişte ulaşılır. Hacılar çadırlarda toplanır ve ikindiden akşama kadar ibadet ve sohbetle geçirirler. Birçoğu Allah'ın bereketinin bu yer ve vakitte dünyaya en yakın noktada olup ibadetlerin en makbul olduğu an olduğuna inanırlar.

Bazı hacılar Hz. Muhammed'in Veda Hutbesi'ni verdiği Cebel-i Rahmet'in eteklerine çıkarken, birçoğu İslâm'la alakalı uluslararası fikir ve haber alışverişi için çadırlarda kalırlar. Günbatımının hemen sonrasında hacılar Müzdelife'ye geçerek burada açık havada geceyi geçirirler. Müzdelife'de konaklamanın bulunmayışı, bu yeri birçok hacı için haccın en zâhidâne ve ilham verici aşamalarından biri kılar. 10. günün sabahı güneş doğarken hacılar Şeytanın Allah'ın İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etme emrine uymamasına yönelik ayartmalarının reddini uzunca bir taş sütuna (*cemara*) yedi çakıl taşı fırlatarak canlandırdıkları Mina vadisine ilerlerler. Sonrasında her bir hacı Allah'ın İsmail'in yerine kabul ettiği koçun anısına bir hayvan kurban ederler. Dünyanın dört bir yanından Müslümanlar Kurban Bayramında aynı gün kendi bulundukları yerde kurban keserek bu ibadete iştirak ederler.

Sonraki iki ya da üç gün içinde hacılar Mina ve Mekke arasında gelip giderek Mina'da en az altı taşlama ve Mekke'de en az bir tavaf ve sa'y yaparlar. Profan âleme tedricen dönüşün sembolü olarak ulusal ya da yerel giysilere tedricen dönülür.

Hac layıkıyla yerine getirildiğinde, hacıyı önceki tüm günahlarından arındırır. Bununla birlikte hac ancak Allah'ın kabul etmesi durumunda geçerli olur –bu kesin olarak bilinemeyecek bir hü-

kümdür. Makbul bir hac Allah'a yakınlaşmaya yönelik içten niyet gerektirir. Eğer niyet manevî açıdan makûlse, ritüel formalitenin birçok ihlali Mekke'deki ilave kurbanlar ya da infak yanında eve döndükten sonra oruç gibi fiillerle düzeltilebilir.

Hac genellikle yetişkinlik, evlilik, kariyer değişimi, emeklilik, hastalık ya da ölüm gibi hayatta gerçekleşen olaylarla tesadüf eden bir geçiş ibadeti işlevi görür. İslâm'ı yeni kabul edenler için bir inisiye, kişisel bir buhran ya da bir kaybın akabinde manevî bir canlanma işlevi görebilir.

Hac sembolik, ritüel ve siyasî açıdan hacılarla dünya genelinden Müslümanları toplumun (*ümmet*) yılda bir kez yeniden bir araya gelme ve yenilenme merasimi olarak İslâm'ın mekân, kültür ve zamanda birlik idealinin en güçlü hatırlatıcısıdır.

Şu an haccı Suudi Arabistan yönetimi organize etmektedir. Birçok Müslüman, İslâm Konferansı Teşkilatı'nı taraflar, sınıflar ve etnik gruplar arasında iltimas, dargınlık ve artan karşıtlıktan kaçınabilmek için hac organizasyonunun yönetimini merkezîleştirme ve düzenleme adına uluslararası bir ajans kurmaya teşvik etmişlerdir.

Hac, Messali el-: Bkz. Parti du Peuple Algérien.

Hâce: Özellikle Hıristiyanlar ve Batılılar için kullanılan, *sir* ya da mister karşılığı Farsça hitap biçimi ya da unvan. Hitap edilen kişinin adıyla ya da adı olmadan kullanılır. Ayrıca geniş ölçüde Batılılar ya da turistleri ifade eder.

Hacer: İbrahim'in oğlu, İsmail'in annesi; İbrahim ve Sare'nin hizmetkârı. Kur'an'da adı geçmez. Geleneğe göre Hacer ve İsmail, Sare'nin kıskançlığı nedeniyle İbrahim tarafından çöle bırakılmış ve Allah kurtulmaları için onlara zemzem kuyusunun yerini bildirmiştir. Hac ritüeli hacıların iki tepe (Safa ve Merve) arasında koşmalarıyla Hacer'in su arayışını yeniden canlandırır.

Haceru'l-Esved: Mekke'de Kâbe'nin doğu köşesinde gümüş bir halka içine yerleştirilmiş taş. Geleneğe göre İbrahim Allah'ın emriyle Kâbe'yi inşa ederken Cebrail tarafından İbrahim'e getirilmiştir. Hacılar hac esnasında Kâbe'yi tavaf ederler ve ahiretle ilahî huzurun bir sembolü olarak kabul edilen bu taşı selamlarlar; ona dokunurlar ya da öperler. Ayrıca bkz. Kâbe.

Hacı: Genellikle Mekke'ye hac için giden Müslümanların isminden önce kullanılan saygınlık göstergesi bir unvan. Bazı Müslüman ülkelerde bu unvan onur, saygı ve özel bir statü sağlar.

Haçlılar: Latin Hıristiyanlar tarafından öncelikle 12. ve 13. yüzyıllarda Müslümanlar tarafından fethedilmiş Suriye-Filistin'deki Kutsal Hıristiyan topraklarını yeniden fethetmek için yapılan seferler; ömürleri 2. asır süren birkaç haçlı devleti bu dönemde kurulmuştur. Seferler çoğunlukla vahşice ve acımasızca olup kentler yağmalanmış ve siviller katledilmiştir. Müslümanlar arasındaki yerel kavgalar, haçlılara karşı birleşik çabaları sınırlamıştır. Bununla birlikte haçlı karşıtı hisler, uluslararası Sünnî hareketlerin yükselişinde önemli bir faktördür. Selahaddin gibi Müslüman askerler bazı bölgeleri ele geçirmişler, ancak Haçlı idaresi 1291 sonuna kadar tamamen sona ermemiştir. Haçlılar Hıristiyan kutsal topraklarını bir süreliğine tamamen Hıristiyan kontrolüne alıp birkaç Frenk derebeyini zenginleştirseler de bölgedeki yerli Hıristiyanlar için çok az şey yapmışlardır. Daha önce Hıristiyanları kapsayan izafi tolerans, Müslümanlar yerli Hıristiyanların haçlılarla işbirliği yapmalarından şüphelenince kaybolmuştur. Haçlılar ayrıca Hıristiyanlar arasındaki ilişki-

lere zarar vermiştir. Konstantinopolis'i yağmalayan dördüncü haçlı seferi bir Latin hâkimiyeti dönemini başlatmış, Doğu ve Batı Hıristiyanlığının ayrışmasını pekiştirmiştir. Haçlı seferlerinden bu yana, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri genellikle hoşgörüsüzlük, zulüm ve yanlış anlaşılmayla karakterize edilmiş olup haçlılar sıklıkla tartışmalı ilişkilerin bir sembolü olarak tanımlanır.

Had: sınır ya da yasak; çoğ. *hudûd*. Kur'an ve hadislerde Allah'ın hükümlerine karşı olduğu kabul edilen suçlar için belirlenmiş ceza. Cezaların belirlendiği altı suç: Hırsızlık (elin kesilmesi), zina (recm ya da 100 kırbaç), ispatlanmamış zina isnadı (80 kırbaç), sarhoş edici şeyler içme (seksen kırbaç), irtidat (din değiştirme; ölüm ya da sürgün), yol kesicilik (ölüm). İspatın katî gerekliliği şahitlik dâhil), had cezalarının uygulanmasını ciddi biçimde sınırlamıştır. Diğer tüm suçlar için ceza verme yetkisi, mahkemenin takdirine bırakılmıştır; bu cezalara *tazir* adı verilir. Suudi Arabistan dışında son zamanlarda köktenci ideolojiler -özellikle Sudan, İran ve Afganistan gibi- had cezalarının yeniden başlamasını talep etmesine rağmen had cezası nadiren uygulanmaktadır. Ayrıca bkz. Ceza Hukuku.

Hâdimu'l-Harameyni'l-Şerîfeyn: İkikutlu kentin hizmetkârı. Mekke ve Medine'deki mescid ve kutsal mekânların bakımı ile hacca gelen hacıların korunmasından sorumlu oluşu belirten unvan. Bu unvan Osmanlı idarecilerince bulunmuş ve Mekke Şerîfi tarafından kullanılmıştır. Şu an Suudi Arabistan Kralı tarafından taşınmaktadır.

Hadine: Bir çocuğa anne tarafından bakılması. Çocuğun bakımı, artık çocuk, bir kadının bakımına ihtiyaç duymadığı, bir yardım olmadan yiyip içebildiği, diğer bedensel işlevleri öğrenebildiği, yardım olmadan abdest ve gusül alabildiği süreye kadar anneye ya da diğer kadın akrabalara aittir. Bir erkek çocuk için bu süre tahminen yedi yaştır. Kız çocuğu, erkeğin gözetimine girmesi gerektiği buluğ çağına (*Haddu'l-şehve*) erişinceye kadar kadın akrabaların gözetiminde kalır: Bunun da farklı fıkıh otoritelerinin görüşüne göre 9-11 yaş olduğu tahmin edilmektedir. Erkek çocuk 7 yaşına ve kız çocuğu 9 ya da 11 yaşına ulaşınca, babalarına (ya da vâsilik sıralaması uyarınca en yakın erkek akrabaya) *zemm* olarak bilinen ikinci gözetim aşamasına başlamak için teslim edilirler. Bu durum günümüzde çoğu Müslüman ülkede uygulanan Hanefî fıkhı uyarıncadır. Diğer mezhepler farklı tutum sergilerler; örneğin Mâlikîler bir erkek çocuğun buluğa erinceye kadar, kız çocuğun ise evleninceye kadar annesinin gözetiminde kalmasına müsaade ederler. Hadine öncelikle anneye aittir; ancak anne eğer yeniden evlenirse, mahkeme aksine karar vermedikçe kızı üzerindeki gözetimini kaybeder. Eğer bir anne hadineyi kaybederse, çocuk anneannesine geçer; eğer bu mümkün olmazsa babaannesine, teyzesine, halasına ya da kız kardeşine vb. geçer. Zemm ise erkek akrabalarına aittir: İlkin babaya, büyükbabaya, amcaya vb. Eğer anne çocuklarını teslim etmeyi reddederse otoritelerce uygulanan zemm, bir erkek çocuğun erkek disiplinine ihtiyacı olduğu ve kız çocuğunun ise evlilikten önce hassas bir yaşta erkek korumasına ihtiyacı olduğu temelinde gerçekleştirilir.

Hadis-i Kudsî: Kutsî hadis. Ayrıca Rabbânî ya da İlahî hadis olarak da adlandırılır: İçindeki anlamın Allah tarafından vahyedilip sözcüklerle ifadesinin Peygamber tarafından formüle edildiği hadislerdir: Peygamber'in hadislerinin (hadis-i nebevî) aksine râvî zinciri Hz. Peygamber'le bitmek yerine doğrudan Allah'a dayandırılır. Hem anlam hem de lafız olarak İlahî vahiy kabul edilen

Kur'an'ın aksine kutsî hadisin sahîhliği bir rivayetten diğerine farklılık arz eder ve namazda okunmazlar. Kur'an vahyine ilave gibi iş görürler.

Hadis-i Nebevî: Bkz. Hadis-i Kudsî

Hadis: Hz. Muhammed ve diğer ilk Müslümanların söz ve uygulamalarının beyanı; Kur'an'dan hemen sonra (Kur'an kimilerince Hz. Peygamber'in canlı örneği olduğu kitap olarak adlandırılır) ikincil şer'î kaynak olduğu kabul edilir. Hadisler (çoğ. *Êhâdis*; İngilizcede tekil ya da kolektif terim biçiminde *hadith* terimi kullanılır) Hz. Muhammed'in vefatından sonra derlenmiş, nakledilmiş ve öğretilmiş olup daha sonra yazılı biçimde düzenlenmeye başlamıştır. Hz. Muhammed'e ait biyografik malzeme, vahyin ve İslâm hukukunun bağlamlaştırılmasının kaynağı olarak işlev görürler. Hadis kitaplarında râvî zinciri genellikle zikredilir. Hadisleri derleyenler, hadisleri tanınmış hadis râvîlerinden tam olarak aldıkları biçimiyle aktarmaya özen gösterirler. Altı büyük hadis kitabı Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebu Davûd, Nesâî ve İbn Mâce'dir. Enes bin Mâlik ve Ahmed İbn Hanbel'in eserleri de önemlidir. Şiiler de bu kitapları kullanırlar, ancak yalnızca bazı sahabeleri geçerli otorite kabul ederler; Hz. Ali ve Fatıma yoluyla Hz. Muhammed'in soyundan gelen rivayetleri tamamen sahîh kabul ederler. Diğer önemli Şiî hadis kitapları el-Kuleynî, el-Kummî ve el-Tusi tarafından hazırlanmıştır. Hadis tenkidi ilmi, sahîhliğin tespiti ve hadislerin değiştirilmesi ya da uydurmalara karşı korunması için geliştirilmiştir. Râvî ve râvî zinciri genellikle bizzat Hz. Muhammed'e kadar dayandırılmak suretiyle doğrulanır. Rivayet zincirleri râvîlerin (hadis rivayet edenler) sayı ve güvenliği yanında isnad zincirinin sürekliliğiyle değerlendirilir. Metnin yapısı da gözden geçirilir. Mantıksız, abartılı, hayali, itici ya da Kur'an'la çelişen rivayetler şüpheli kabul edilir. Uydurma ve yanlış rivayete dair farkındalık uzunca bir süredir var olmuş ve başlangıçta yazılı aktarımdan ziyade sözlü aktarıma dayanması nedeniyle 12. yüzyıl akademik çevrelerinde büyük bir sorun haline gelmiştir. Geleneksel olarak sahîh hadisler, Hz. Peygamber'in sünnetinin somutlaşmış hali olarak kabul edilir. Müslüman reformcular Müslümanları hadis kabulünde daha ayırt edici olmaya teşvik etmektedirler.

Hadrâ: Huzur. Sufîlerin zikir için cemaat halinde cumaları toplanması. Özel ya da halka açık litürjik ritüeller, dualar ve ilahîlerle ilişkilendirilmiştir; ilk tarikatlarda "huzur"dan kasıt Allah'ın huzurudur; ancak 18. yüzyıldan bu yana Hz. Muhammed'in manevî huzuru olarak kabul edilmiştir. Tipik olarak *evrad*ın (virdin çoğulu) okunmasını zikir ve diğer ritüeller takip eder. Ayrıca bayram ve kandillerde icra edilir. Evde, camide, tekke vb. yerlerde gerçekleştirilir.

Hâfız, Şemseddin Muhammed: (ö. 1389) el-Şîrâzî olarak da tanınır. En büyük Fars şairi, tasavvufî açıdan maşukunu (Allah) arzulayan, karşılıksız seven bir âşık temasını vurgulayan gazel adlı lirik formun üstadıdır. Aşk sarhoşluğu ve karşı konulmaz ilahî musiki metaforları ustalıkla kullanılmıştır; sanatsal müphemliği eserlerinin mistik hasreti mi çağrıştırdığı yoksa sevgi bağlarını mı izah ettiği konusunda kimi karışıklıklara ilham olmuştur. Şiraz'ın en popüler kişiliklerinden birisidir; türbesini birçok ziyaretçi ziyaret etmektedir. Müzisyenler sekiz yüz civarında şiirden oluşan dîvânından klasik ve çağdaş lirik temaları icraya devam etmektedirler.

Hafsa Bint Ömer: (ö. 665): İkinci halife Ömer İbnu'l-Hattab'ın kızıdır. 624'te Bedir Savaşı'nda dul kaldıktan sonra Hz. Muhammed'in eşi olur (625). Onu önce boşamış sonra geri almıştır. Geleneksel olarak 66: 1-5 ayetleriyle ilişkilendirilir.

Kur'an mushafının en eski kısımları, öldüğünde Hafsa'nın elindeydi.

Hafsîler: Merkezi Tunus olan Kuzey Afrika Hanedanı; 1229–1574 arasında hüküm sürmüşlerdir. Muvahhidlik'in kuruluşunda aldığı rol nedeniyle aile bağımsızlık ve destek görmüştür. Tunus, Hafsîler'in idaresinde Mağrib'in entelektüel merkezi olmuş ve önemli bir medrese sistemi kurulmuştur. Mâlikîlik ve tasavvuf güçlüdür. Endülüslü ve Hıristiyan tüccar topluluklar ayrıca gelişmiş ve Hafsi idaresinde etkin olmuşlardır. Hacdan St. Louis yönetimindeki bir Haçlı seferi akınından kurtulsa da idarecilerinin aşırılıkları, veba, isyanlar ve iç çatışmalar nedeniyle düşüşe geçip Osmanlı idaresine girmiştir.

Hagia Sophia: Bkz. Ayasofya Camii.

Hairi Yezdî, Abdülkerim: (ö. 1936) Önde gelen Şiî din adamı; 1921'den sonra Şiî bir eğitim merkezi olarak Kum'un önem kazanmasını sağlamıştır. *Havza-i İlmiye* okulunu kurmuştur. Şiilerin, hiç kimse bireysel olarak İslâm fıkhının tamamında üstad olamayacağından farklı fıkıh yönleri üzerine birden fazla taklid merci izleyebileceğini ifade etmiştir. Siyasî meselelerde katî olarak bağlantısız bir konum ve hükümete yönelik bir muhalif olmama siyaseti benimsemiştir. Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin hocasıdır.

Hakemlik: İslâm hukukunda vurgu suçun saptanmasından çok hakemlik ve arabuluculuk üzerine yapılır. Hz. Muhammed de kendisini bir hakem olarak görmüştür. İslâm'ın ilk yıllarında belli meselelerde müzakere ya da hakemlik amacıyla karşılıklı diplomatik görevler gerçekleştirilmiştir. İslâm'ın medeni hukukla ilişkili kanun maddeleri, adlî boşanma talep eden eşleri barıştırmada hakem tayinini zorunlu kılmaktadır.

Hakikat: Gerçeklik. Tasavvuf düşüncesinde Allah'la mistik birlik yoluyla ulaşılan ilahî gücün batınen hayalini ifade eder. Sufiler tarafından bir şeyhin nezaretinde eğitilen sezgisel ve duyusal manevî melekelerin kullanımıyla ulaşılır. Yöntemler farklılaşsa da hem Sünniler hem de Şiiler şeriata ve tevhîd ilkesine bağlılık yoluyla hakikate ulaşılabileceğine inanırlar.

Hakîkatu'l-Muhammediye, el-: Muhammedî Gerçeklik. Bu terim sufî teorisyen İbn Arabî (ö. 1240) tarafından popülerleştirilmiş ve Logos ya da ilahî bilgide mahlûkatın prototipi olan *hakikatu'l-hakaik* (Hakikatlerin Hakikati), mahlûkatı ortaya koyan ilahî söz olan *Nefesu'r-Rahman* (Rahman'ın nefesi), Allah tarafından yaratılmış ilk şey olan *el-aklu'l-evvel* (ilk akıl) ve kâinatın kökeni ve amacı olan *el-insanu'l-kâmil* (Kamil insan) gibi ifadeler için eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Hâkim, Muhammed Bâkır el-: (d. 1939): Iraklı siyasî aktivist ve Şiî âlim. Ayetullah Muhsin el-Hâkim'in (ö. 1970) oğlu ve Ayetullah Muhammed Bâkır es-Sadr'ın (ö. 1980) yakın arkadaşı. 1970'ten bu yana Irak'ta İslâmî bir devrimin kurulmasını savunan önemli bir muhalif kişi. Şu an Tahran merkezli Irak İslâmî Devrim Üst Konseyi (SCIRI) başkanıdır.

Hâkim, Muhsin el-: (ö. 1970) 1960'ların nüfuz sahibi Iraklı Şiî din adamı. Teolojik açıdan ılımlı olan Hâkim, eğitimsel ve siyasî girişimler önermiş ve komünizme karşı mücadelenin başında yer almıştır. Yönetime muhalefet nedeniyle işkence görmüştür. 10 oğlu ve onların oğullarından birçoğu, 1980'lerde Saddam Hüseyin'in Baas yönetimi tarafından idam edilmiştir.

Hâkim, Tevfik el-: (ö. 1987) Mısırlı oyun, roman, deneme ve kısa hikâye yazarı. *People of the Cave* (1933), *Muhammad* (1936) ve *The Tree Climber* (1962)

dâhil oyunları manevî ve sosyal temalara yönelik bir ilgiyi göstermektedir. Etkin ve tartışmacı olan hâkim, dramayı modern Arap edebiyatında başlıca edebî tür olarak kurmada başarı göstermiştir.

Hâkim: (1) Bir emir, yönetici ya da valiyi belirten genel bir terim. Kelimenin Arapça kökü genellikle yargı ya da hüküm verme anlamına gelir. Tarihsel açıdan yargı otoritesi konumundaki kişilerce kullanılan yaygın bir unvandır. Bir yargıç için kullanılan başlıca terim.

(2) İnsan yaşamı için ilahî rehberliğe dair derin bir anlayışın bahşedildiği kimse. Bu anlayış iyi amellerin gerçekleştirilmesiyle karakterize edilmiş, bilgi ve deneyimden ortaya çıkmıştır; ayrıca beyanları hakikatle uyumlu kimsenin yanı sıra geleneksel bir hekim, teozof ya da filozofu belirtir.

Hâkime: Onuncu Şiî İmam Ali el-Hâdî'nin kızı. Samarra'daki kabri üzerinde bulunan türbe, hem Şiiler hem de Sünniler için önemli bir ziyaretgâhtır.

Hâksâr Hareketi: Bkz. Tahrik-i Hâksâr.

Hâl: Varlık hali ya da durumu; çoğulu *ahvâl*. Sufiler tarafından Allah'a dair mistik bilgi yolu boyunca geçişten kaynaklanan vecd ya da aydınlanma şeklindeki geçici manevî hali ifade eder. Makam elde edilirken hal Allah'tan bir hediye kabul edilir. Hediyeye mazhar olan kişi açıkça bu hali aramamış olsa da halin alınışı normal olarak açık, disiplinli bir yaşam düzeninin sonucu olduğu şeklinde anlaşılır. Hâl genellikle trans şeklinde bir durum olarak izah edilir ve ihtiyari ya da gayriihtiyari olabilir. Bazı sufiler bu haldeyken vecde girip İslâm'ın daha kuralcı yorumcularını bundan kuşku duymalarına neden olurlar. Ayrıca bkz. Makam.

Halafallah, Muhammed Ahmed: (ö. 199) Mısırlı İslâmî modernist düşünür ve yazar. Kur'an'ın Hz. Muhammed'den önceki peygamber ve olaylara ilişkin beyanlarının tabiatı itibarıyla tarihsel olmaktan çok edebî ve sanatsal olduğunu öne süren karşıt bir doktora tezi yazmıştır. Arap sosyalizminin İslâm'la uyumlu olduğunu ifade etmiştir. Müslüman toplumun sosyal refahının ayetlerden önce geldiğini öne sürmüştür.

Halaka: Halka. Genel olarak belli bir hocanın gözetiminde çalışan bir öğrenci grubunu ifade eder. Tasavvufta manevi bir önder (mürşid) etrafında oluşan halkayı ve belli bir çalışma ya da ritüeller dizisine bağlı kimseler ya da öğrencilerden oluşan halkayı ifade eder. Ayrıca tefekkür için takipçilerce oluşturulabilecek bir halkayı da belirtebilir.

Halı: En çok kuru ve ılık iklimde, çevrede otlakların ve göçebe ya da yarı göçebe kırsal geleneklerin yaygın olduğu bölgelerdeki halı dokumacılığı. İpek halı ve dokuma halılar Fas'tan Batı Çin'e kadar yapılmaktadır. Anadolu, İran, Trans Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetler en önemli dokuma gelenekleri olarak övünç duymaktadırlar. Ayrıca bkz. Seccade.

Halid, Halid Muhammed (d. 1920) Mısırlı yazar. Başlangıçta seküler tabanlı sosyal adalet ve reformu desteklemiş ancak 1980'lerde İslâmî sahîhlikle daha alakadar olmuştur. İslâm'ın hem sivil bir misyonu hem de dinî bir misyonu olduğuna, devletin İslâmî ilkelere uyması gerektiğine inanmaktadır. İslâmî bir devletin özgürlüğü hedefleyip despotizme karşı çıkmasını ifade eder. Kur'an'daki şûrâ kavramını parlamenter demokrasi olarak yorumlar.

Halidî: Bkz. Nakşibendi, Halid el-.

Halife: (1) Vekil ya da vekilharç. İslâmî öğretilere göre her birey Allah'ın bir halifesidir. Müslümanlar insanın saygınlığı ve adaletini yansıtan bir toplum kurarak

Allah'ın iradesine sarılmak ve ilerlemek için çaba göstermelidirler. Buna göre insanlara insanlıktan yararlanmak için gerekli akıl, kuvvet ve ilahî kılavuzluk verilmiştir. Âdem tayin edilen ilk halifedir. Davud (a.s.) da Kur'an'da halife olarak tanımlanır. Çünkü fiillerinde Allah'ın emirleri ve ahlâkî kanunları model almıştır. (2) Ardıl: Müslüman imparatorlukta hanedanın yöneticileri. (3) bir tarikat lideri. Ayrıca bkz. Halifelik.

Halife/Halifelik: Terim, İslâm dünyasındaki hanedan yöneticilerince benimsenmiş olup İslâm toplumunun askerî-siyasî önderi olarak Hz. Muhammed'in halefini kastetmektedir. Bu göreve gelen ilk dört halife, Müslüman toplumun yaşlılarının konsensüsüyle belirlenmiş ve müminlerin önderleri olarak tanınmışlardır. Onlardan sonra halifelik saltanat hale gelir. Başlıca iki hanedan olan Emeviler ve Abbasiler, 1258'e kadar halifelikte başı çekmişlerdir. Memluk Sultanlığı, Abbasi hanedan üyelerini Osmanlılar'ın 1517'de Mısır'ı fethine kadar itibari halife olarak tanımışlardır. Klasik olarak halifenin görevleri kanun konması, İslâm âleminin savunulması ve genişlemesi, ganimet ve zekât fonlarının dağıtımı ve hükümetin genel idaresidir. Manevî bir görev değildir; ancak halifelik kurumu özellikle İslâm Toplumunun birliği bağlamında siyasî ve dinî sembolizmle doldurulmuştur.

Halil, el-: Hebron olarak da bilinir. 1968'den bu yana İsrail'in kontrolünde olup Ürdün Nehri'nin Batı kıyısı üzerindeki Filistin kenti. Müslümanlar ve Yahudiler tarafından geleneksel olarak İbrahim'in türbesinin bulunduğu yer olarak kabul edildiğinden hürmet görür. 1994'te namaz kılan Müslümanların fanatik bir İsrailli yerleşimci tarafından öldürülmesi dâhil yirminci yüzyılın sonlarında Yahudi ve Müslümanlar arasında büyük bir gerilim mekânıdır.

Halil, Mevlânâ Fazlurrahmân: Bkz. Hareketu'l-Ensâr/ Hareketu'l-Mücahidîn.

Halime binti Ebi Zueyb: Hz. Muhammed'e bebeklikten dört yaşına gelinceye kadar bakan sütannesi. Hadise göre Hz. Muhammed'i almadan önce çöldeki kıtlık ve kuraklık nedeniyle kendi oğluna bakamamıştır. Hz. Muhammed'e bakmaya başlayınca, hem Muhammed'e hem de oğluna yetecek kadar süt sahibi olmuştur.

Halis, Yunus: Bkz. Hizb-i İslâmî (Afganistan).

Hallâc, Ebu'l Mugîs el-Hüseyin İbn Mansûr İbn Muhammed el-: (ö. 922): İranlı sufî vaiz ve tebliğci. Sufî gelenek ve daha geniş İslâmî kültür bağlamında zühd ve manevî cesaret için ideal kişi. *Ene'l-Hak* (Ben Hakkım) diyerek Allah'la manevî birlik hissini tecrübe ettiğini iddia etmiştir. Ilahî huzura sahip olması nedeniyle halife ve din âlimlerinden daha büyük bir dinî otoriteye sahip olduğunu iddia etmiştir. İrtidat suçlamasıyla Bağdat'ta herkesin gözü önünde idam edilmiş, türbesi dikilmesin ve bir ziyaret merkezi olmasın diye cesedi yakılmıştır. Sufîlerce bir şehit olarak saygı görür.

Halvet: İnziva ya da uzlet yeri. Bazen genel olarak bir tekkede bir mürşidin önderliğinde yapılan münferit manevî uzleti ifade ederken ayrıca tipik biçimde bir cami avlusu etrafında tefekkür kastıyla yapılmış bir hücrenin fiziki mekânını belirtir. Bazen spesifik tefekkür ritüellerini ifade için kullanılır. Halveti tarikatı, adını tarikatın halvet ve çile ihtiyacına yönelik özel vurgusu nedeniyle bu terimden alır. Senusiye de dönemsel olarak dünyadan el etek çekme ihtiyacını vurgular. Ayrıca bakınız hankah; tekke; zaviye.

Halveti Tarikatı: Periyodik halvet uygulamasıyla bilinen tarikat. Adını bu

uygulamadan alır. Orta Asya'da çıkmış, 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na girmiştir; 16. yüzyıla doğru imparatorluktaki en yaygın tarikat haline gelmiştir. Marifet (bilgi) ve amelin (uygulama) bir kombinasyonunu uygulamış ve sembolik olarak müridin kalbinin mürşidinkine bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Öyle ki ikisi arasındaki ilişki baba ve oğul arasındaki ilişkiden daha kuvvetli olabilir. Ayrıca *hafî* (sessiz) ve sahv (uyanıklık) halinde zikre katılmayı, es-Settar virdinin toplu olarak okunmasını (halvetî evrad ve ezkarında 15. yüzyılda merkezi olan bir düzenleme) vurgulamıştır. 17. yüzyılda Mısır'da yenilenerek 18. yüzyılda Mısır'daki hâkim tarikat haline gelmiş ve bu statüsünü seksen yıl muhafaza etmiştir. Hem önde gelen âlimleri hem de sıradan insanları içinde barındırır. Ayrıca bakınız Rahmânî Tarikatı; Semmânî Tarikatı.

Hamallah, Şeyh: (ö. 1943) Hamallî Tarikatı'nın kurucusu; Mali'de doğmuş ve birkaç seçme öğrenciyle tefekkür içinde bir uzlet hayatı yaşamıştır. Genel olarak âlimliğinden çok zühd ve sufiliğiyle tanınır. Barışseverliği, sosyal ve dinî reformu öğütlemiştir. Fransızlara karşı sivil direnişin başında olmuş, bu da onu Fransız idaresine karşı olan Müslümanlar için bir sembol yapmıştır. Yakalanıp idam edilmiştir. Ayrıca bkz. Hamalliye.

Hamalliye: Ticânî Tarikatı'nın Malî kolu. Sosyal reform programlarını savunmuş, tüm insanların eşitliğini vurgulamış, kadınların özgürlüğünü desteklemiş ve resmi dinî liderlerin zenginliklerine karşı çıkmıştır. Kurucu şeyh Hamallah'ın yüceliğiyle farklılaşır. Bazı müntesipler şehadeti değiştirerek "Allah'tan başka ilah yoktur ve Hamallah şeyhimizdir" demişlerdir. Liderlerinin pasifizmi benimsemesine karşın bazı takipçiler rakip bir göçebe grubun katledilmesine karışmışlar ve bu da Fransızların sert baskılarına neden olmuştur. Bu katliam deneyiminde ortaya çıkan iki hareket tipi şunlardır: hararetli ancak kısa ömürlü bir cihâd dizisi ve Afrika sosyalizmi, ulusalcılığı ve kitlelerin hareketliliği için prototip haline gelen suskuncu bir sufî geleneği.

Hamaney, Seyyid Ali: (d. 1939) İran, Meşhed'de doğmuştur. Meşhed'deki Ayetullah Hâdî Milânî'nin (ö. 1975), Kum'daki Muhammed Hüseyin Burûcerdî (ö. 1962) ve Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1989) talebesidir. 1963'ten 1978'e kadar siyasî çalkalanmalara karışmış ve birçok kez tutuklanmıştır. 1979-1980 arasında devrim konseyinin üyesidir. 1979'da kısa bir süreliğine Sipâh-i Pâsdârân-i İnkılâb-i İslâmiye'yi yönetmiştir. 1981-89 arasında cumhurbaşkanlığı görevini yapmıştır.

HAMAS: *Harekâtu'l-Mukâvemetu'l İslâmiyye* (İslâmî Direniş Hareketi) kelimelerin baş harflerinden oluşan (coşku anlamında) sözcük. İşgal altındaki Batı Şeria ve Gazze'de en önemli Filistinli İslâmî organizasyondur. Müslüman kardeşlerin İsrail karşıtı silahlı direnişe iştirakının kurumsal ifadesi olarak Filistin intifadasının başlangıcında Aralık 1987'de kurulmuştur. Manevî önderi olarak Şeyh Ahmed el-Yasin'le birlikte Abdulaziz Rantısî tarafından kurulmuştur. İzzeddin Kassam Tugayı ya da ordusu adlı silahlı bir kanadı bulunmaktadır. Bireysel bir dinî görev olarak ifade edilen cihâd bağlamında İsrail karşıtı çabaları izah eder. Yahudileri İslâm'ı yok etme isteğinde olmayla suçlar; bunun sonucu olarak İslâm'a yönelik tehdit hiçbir Yahudi devletinin (İsrail) meşru olarak var olamayacağı anlamına gelir. Filistin'in kurtuluşu için yegâne mevcut yorum olarak cihâd düşüncesinde somutlaşan askerî seçeneği betimler. Filistinli İslâmî bir vakıf olarak karakterize eder; bu yüzden Filistin toprağının hiçbir parçası başkasına bırakılamaz. Toprağı siyasî gerekçelerle tehlikeye atılamayacak bü-

yük bir mesele kabul ederek Filistin ve Kudüs'ün dinî önemini ısrarla vurgular. FKÖ tarafından benimsenen siyasî programı reddeder. Barış sürecini tanımayı reddetmektedir. Filistinlilerin %30 ila %40'nın desteğine sahip olduğunu iddia etmektedir. Bütçesinin büyük bir bölümünü, eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerine adamıştır.

Hamaset: Coşku; cesaret; gayret. Ayrıca askerî zafer ve üstünlük bağlamında kahramanca serüvenleri aktaran bir Arap şiir türünü ifade eder. Farsça ve Türkçe kahramanlık ve savaşla ilgili epik şiirleri belirtir. 20. yüzyıl onlarındaki kullanıldığı şekliyle daha büyük İslâm milletinin övünç duyacağı bir tür kahramanlığı ifade etmiştir.

Hamd: Arapça *h-m-d* "övmek" kökünden gelir. Hamd kelimesi genellikle Allah ismiyle birlikte "elhamdülillah" biçiminde kullanılıp "Allah'a şükür" ya da "övgü" anlamında hamdele ya da hamdile olarak kısaltılmıştır. Bu ifade Kur'an'ın ilk suresi Fatiha'nın başında görülmektedir. Dolayısıyla bir kişi bu kelimeyi 5 vakit namazda 40 kez söylemektedir. Muhammed ismi de yine *h-m-d* kökünden türemiştir.

Hamdele: Bkz. Elhamdülillah.

Hamr: Bkz. Sarhoş Ediciler.

Hamza İbn Abdulmuttâlib: Hz. Muhammed'in amcası. Kureyş kabilesinin en cesur, en güçlü ve en iyi savaşçısı olarak nam edinmiştir. İslâm'ı seçmiş ve Hz. Muhammed'le Kureyşli Müslümanları korumuştur. Onun İslâm'ı seçmesi özellikle Hz. Muhammed'in sıkıntılarında bir azalmaya yol açmıştır. Çünkü onun İslâm'ı benimsemesi, Muhammed'in artan gücünü yansıtmaktadır. Uhud Savaşı'nda şehit edilmiştir (625).

Hân, İnâyet: (ö. 1927) Hindistanlı Çiştiye Tarikatına mensup olup tarikatı Batıya yayan sufî. Yetenekli bir müzisyen olan inayet Han, 1910'da ABD'ye gelmiştir. Başlangıçta bir icracı, sonra da manevî bir rehber olmuştur. Amerikalı Oran Ray Baker'la evlenmiş olup oğulları Pir İnayet Han (d. 1916) şu an tarikatın başındadır. Tarikatın öğretileri eklektik ve inançlar arası olup müntesiplerini evrensel bir rehberlik ruhuyla bağlanmaya teşvik eder.

Hân: Orta Asya'dan Kuzey Hindistan, İran, Anadolu/ Türkiye ve Güney Rusya'ya uzanan bölgede göçmen kabile liderlerini geleneksel olarak tarif eden unvan. Ancak Cengiz Han'ın 13. yüzyıldaki fetihleriyle daha yaygın hale gelmiştir. Arap âleminde yaygın olarak kullanılmaz. Terim genellikle Pakistan'da bir soy isim olarak ve İsmailî manevî lider Ağa Han'ın adı dışında pek kullanılmamaktadır.

Hanbelî Mezhebi: Kökleri 9. yüzyılda Bağdat'ta yaşayan Ahmed İbn Hanbel'e dayanır. Suudi Arabistan ve Katar'ın resmî mezhebi olup Filistin, Suriye ve Irak'ta birçok bağlısı bulunmaktadır. Şer'î kaynakları şu şekildedir: Kur'an, hadis, ashabın fetva sahabenin sözleri, zayıf rivayet zinciri ya da râvî zincirindeki râvî adının eksik olduğu hadisler ve mutlak olarak gerekli olduğunda kıyasla hüküm çıkarmaktır. Kur'an ve hadislerin incelenmesi yoluyla içtihadda bulunmayı teşvik eder. Taklid ya da diğer âlimlerin görüşlerine körü körüne bağlılığı reddedip metinsel kaynakların lafzî (literal) yorumunu savunur. Ameli açıdan Hanbelî mezhebi Sünnî mezhepler arasında en muhafazakâr olanıdır; ancak birçok ticarî meselede en liberal olanıdır.

Hanefî Mezhebi: Kökleri 8. yüzyılda Irak, Kufe'deki Ebu Hanife'ye dayandırılan ameli mezhep. En yaygın mezhep olup dünya Müslümanlarının kabaca üçte birine tekabül etmektedir. Abbasi halifeliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nda

baskındır. Kişisel konum ve dinî uygulamalar için bu devletlerin halefi olan devletlerde de hâkim mezhep olarak devam etmektedir. Hükümlerin formülasyonunda akıl, mantık, rey, kıyas ve ihtihsan'ı (tercih) kullanır. Hukukî doktrinlerde, özellikle de kişisel özgürlük ve evlilik akitlerinde kadınların hakları konusunda nispeten liberaldir. Kâr koyarak yeniden satış yapma ve gelecekteki teslim edilmek üzere eşyalara para ödemeyle alakalı ticarî anlaşmalar için kontrat kurallarını formüle eden ilk mezheptir.

Hanefî, Hasan: (d. 1935) Mısırlı reformist düşünür, yazar ve felsefe profesörü. "İslâmcı bir sol" oluşturma ve Mısır'da birlik sağlama, Batı egemenliği ve Siyonist tesirden özgür bir demokratik devlet, ezilmişler için sosyal ve ekonomik adalet, Arap âleminin birliği ve dünya kültüründe İslâm'ın merkezi bir konuma taşınması için yeniden yorumlanmış ve canlandırılmış bir İslâm'la fikirlerin kaynaştırılması gereğine inanır. İnsanoğlu ve tarihin İslâm'ın dinî şuurunun merkezi olduğuna inanır. Bu yüzden Müslümanların modern tehditlere göğüs gerip yoksulluk, gelişmemişlik, baskı, Batılılaşma ve yabancılaşmayla savaşmalarını mümkün kılacak devrimci bir özgürlük teolojisi oluşturmak için modern Müslümanların ihtiyaçlarını İslâm teolojisine entegre etmek yerinde olacaktır.

Hanîf: Saf tektanrıcılığı, ihlası, Allah'a tam teslimiyet ve itaatiyle Hz. İbrahim'i örnek alarak tüm işlerinde tamamen hakkı gözeten kişi. Bu aslî unsurlar, İslâm'ın dimdik yolunu (*ed-dînu'l-kayyım*) kapsar; Müslümanlar bunun insanların yaratılmış olduğu asıl tabiat ve iyilik (fıtrat) olduğuna inanırlar. Hanif olmak, kişinin yaşamında bu tektanrıcı yönelimi sağlamayı ve çoktanrıcılığının yanı sıra Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi dinî topluluklar tarafından başlatılan hizipçiliğin tüm biçimlerinden kaçınmayı belirtir. Hanif terimi İslâm'dan önce tektanrıcılığı kabul eden ancak Yahudi ya da Hıristiyan toplumlara katılmayan dindar kişileri belirtmek için kullanılmıştır.

Hânkâh: Farsça sofra bezinin serildiği yer. Sufîlerin bir araya geldiği mekân için kullanılan bir terimdir. El-Makrizî (ö. 1461) hânkâhların ilkin onuncu yüzyılda ortaya çıktığını ve bu binaların "tamamen yüce Allah'a ibadete hasrolunduğunu" yazarken diğer beyanlar onuncu yüzyılda hâlihazırda var olduklarını ifade ederler. İran'da kayda giren en eski hânkâhlar, Kerrâmî Tarikatı kurucusu Muhammed İbn Kerrâm (ö. 8 39) ve müntesipleri tarafından kurulmuştur. Ebu Saîd İbn Ebi'l-Hayr (ö. 1049) hânkâhlarda müptediler (yeni başlayanlar) için kaideleri belirleyip kaydeden ilk kişidir. Eski klasik Farsça tasavvufî kaynaklar, beş farklı terime yer verir- hânkâh, ribât, savme'e, tekke ve zaviye; Bu yerler ilk tarikatların buluşma yerlerini ifadede birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Ayrıca bkz. Halvet; Tekke; Zaviye.

Hansa, el-: Bkz. Mersiye.

Haraç: Müslümanların sahip olduğu tarıma elverişli topraklar için söz konusu olan vergi sisteminden ayrı olarak, gayrimüslimlerin tarım alanları için ödedikleri vergi. İlkin Hz. Peygamber'in ürünlerinin yarısını haraç olarak ödemeleri koşuluyla Yahudiler 'in topraklarına dönmelerine izin verdiği Hayber Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Kur'an tarafından tanınan yegane vergiler, *zekat* (Müslümanlardan alınır) ve *cizye*dir (gayrimüslimlerden alınan kelle vergisi); *haraç*, ihtiyariyet hukukî ilkesine dayanır.

Haram: İslâmî kurallar ışığında neyin yasak ya da ihlal edilemez olduğunu belirten hukukî terim. Ayrıca İslâm'ın üç

mukaddes kenti –Mekke, Medine ve Kudüs– ve civarlarındaki alanı belirtip bu mekânların içlerinde hiç kimsenin öldürülemeyeceği mabedler şeklindeki rollerini göstermektedir. Avlanmak, ağaçları köklerinden sökmek, ürün hasadı yapmak, nefsi müdafaa dışında insanlara şiddet uygulamak ve bu alanlarda silah taşımak yasaktır. Haram, akraba ve kocaları dışında herhangi bir erkeğe yasak olan kadınların bulunduğu atıfla atfen *harem* sözcüğünün de köküdür. Sözcük Arapçada kötü haberlere "Tüh, yazık!" anlamında bir ünlem ifadesi olarak da kullanılır.

Harb: Şeriatça mukaddes kılınmayan savaş. Ayrıca bkz. Dâru'l Harb; Cihâd; Terörizm.

Harekâtu'l-Ensâr/Harekâtu'l-Mücâhidîn: Hindistan'ın elindeki Keşmir'de faal olan Pakistan merkezli militan organizasyon. 1980'lerde Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline karşı Afgan İslâmî direnişinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Ekim 1933'te bir Deobandi âlim ve aktivist olan Mevlânâ Fazlurrahman Halil tarafından *Harekâtu'l-Halîl* adıyla kurulmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Keşmir'deki dört Batılı turistin öldürülmesiyle suçlanmaları sonrasında, terörist bir organizasyon olduğu duyurulmuştur. 1997'de merkezi Pakistan (Azad) Keşmir'indeki Muzafferabad'da bulunan *Harekâtu'l-Mücâhidîn* adı altında yeniden organize olmuştur. Tüm İslâm âlemi için "tek bayrak, tek hükümet, tek devlet" şeklindeki pan-islamist ideolojiye inanmaktadır. Aralık 2001'de tüm aşırı ve militan organizasyonları baskı altına alma çabalarının bir parçası olarak, Pakistan hükümeti tarafından yasaklanmıştır.

Hareket: Çoğ. Harekât. Siyasî partiler, özgürlük hareketleri ve diğer sosyal olgular da hareket olarak adlandırılır: Sudan'daki Hareketu'l Tahrîru'l-İslâmî, Afganistan'daki Harekat-i İnkılâb ve Filistin'deki Harekâtu't-Tevhîd gibi. El-Harekâtu'n-nisâiye "kadınlar hareketi" anlamına gelir.

Hareketu'l-Mukâvemetu'l-İslâmiyye: Bkz. HAMAS.

Hareketu'l-Tevhîdu'l-İslâm: İslâmî Birlik Hareketi. 1980'lerde Lübnan iç savaşı ve 1982'de İsrail işgaline cevap olarak Trablus'ta (Lübnan) ortaya çıkan militan Sünnî grup. İran'la, radikal Mısırlı dinî liderlerle ve Hizbullah'la bağlantılara sahiptir. Amacı İran'ı model alarak İslâmî bir devrim yoluyla bir İslâm devleti kurmaktır. Daha geniş bir İslâm birliğine ulaşmak için Mekke'de halifeliğin yeniden oluşturulmasını desteklemiştir. Sosyal dönüşüm için bir temel olarak bireysel ahlakı öğütler; lideri Şeyh Saîd Şaban olup Ekim 1985'te askerî yenilgi sonrasında büyük ölçüde zayıflamıştır.

Hareketu'l-Mahrûmîn: Mahrumlar Hareketi. 1974'de Lübnan'da hükümette nisbî temsilleri reddedilen ve ekonomik mahrumiyetiyle sosyal dışlanmadan mustarip olan Şii topluluğun ihtiyaçlarına karşılık olarak Musa el- Sadr tarafından oluşturulmuştur. Şiî tarih yorumunu Kur'an'ın yüceltilmesi, şehitlik ve adaletsizliğin pasif olarak kabul edilmesinden aktivist bir sosyal protesto ideolojisine, eşit haklara, savaşıma, adaletsizlik ve yoksunluğa, tiranlığa ve zulme dirence doğru değiştirmiştir. Barış içinde nisbilikten nüfusun gerçek büyüklüğüne doğru Şiî temsil için siyasî sisteminin reformunu talep etmiştir. Lübnan siyasetinde dinamik bir güç haline gelmiş ve EMEL'in habercisi olmuştur. Ayrıca bkz. EMEL; Sadr, Musa el-.

Harem: Yasak ya da mukaddes yer için kullanılan bir terim. Koca ya da erkek akrabalar dışında erkeklere haram olan kadınların bulunduğu yerleri ifade ederler. Kadınları, kızları, kız kardeşleri ve anneleri barındırabilir.

Haremağası: Geleneksel olarak zengin kadınların malikânelerine ya da haremlere muhafızlık eden hadım edilmiş erkek köleler ya da savaş esirleri. Zengin yüksek sınıf kadınlara haremağalarının muhafızlık edişleri Akdeniz'in orta doğusu, Bizans ve İran'da Hıristiyanlığın ilk asırlarında artmış ve sonunda İslâm toplumunun üst kademelerine yerleşmiştir. Ne var ki bir kişiyi hadım etme İslâm hukukunca yasaklanmıştır.

Haremeyn: İki mukaddes yer. Günümüz Suudi Arabistan'ındaki Mekke ve Medine kentlerini ifade eder. Haram kelimesi ayrıca hem gayrimüslimlerin girmelerine müsaade edilmeyişi ve hem de iki kentin mabed rolü nedeniyle, bu kentlerde kan dökülmesinin yasak oluşu anlamında "yasak" oluşu ifade eder. Ayrıca bkz. Mekke; Medine.

Haremlik-Selamlık: Kadınları evlerinde ya da hanımların bulunduğu müstakil yaşam alanlarında yalnızca diğer kadınlar ve yakın erkek akrabalarla birlikte oturabilmeyle sınırlandırma, peçe takma, âdâb-ı muaşerete uyma ve umumi mekânlarda haremlik selamlık uygulama dâhil geleneksel İslâm toplumlarında kadınları erkeklerden korumak için uygulanan çeşitli uygulamaları belirten terim. Bu uygulamalar hem sosyal hem de dinî görenekleri yansıtmaktadırlar. Haremlik uygulamaları Akdeniz, Mezopotamya ve İran'daki İslâm öncesi topluluklarda yerleşmiş olup İslâm hukuku ve şeriatında pekiştirilmiştir. 20. yüzyıl başında özellikle kentsel alanlarda eğitim ve kadınlar için artan ekonomik fırsatlar nedeniyle kadınlara yönelik sınırlamalar keskin bir biçimde düşüşe geçmiştir. Körfez ülkelerinden bazıları gibi geleneksel ve kırsal toplumlarda halen kadınların mahremleri olan erkeklerden katı biçimde ayrı tutulmasına değer verilmektedir. 1980'lerin başından itibaren muhafazakâr vaiz ve kelâmcıların vaaz ve fetvaları kadınları örtünmeye, peçe takmaya ve haremlik selamlık uygulamalarına teşvik etmektedir; birçok genç kadının olumlu cevabı, genellikle Batılı standartlardan ayrı bir İslâmî kimliği dile getirme arzusunun bir yansımasıdır. Profesyonel olarak çalışan kadınlar için peçe takmak, geleneksel olarak erkeklere ayrılan bir alanda yer iddia etmenin bir yoludur; kadınlarla çalışmaktan rahatsız olan erkeklerle başa çıkmada bir stratejidir; dindar kadınlar için ninelerinin neslini taklit etmenin yanı sıra dinî ve kültürel mirası korumanın bir aracıdır. Ayrıca bkz. Haram; Hicab.

Haremü'ş-Şerîf: Şerefli bölge. Kudüs'teki Muriye Dağı üzerinde yer alan mukaddes iki İslâmî bölge olan el-Aksa Camii ile Kubbetu's-Sahra, Mekke ve Medine'den sonra İslâm dünyasının üçüncü en kutsal bölgesi olup 14 asırdır Müslümanların ziyaret ettiği bir mekândır. Ayrıca ayakta kalan en eski İslâm mimarî abidesi, kontrolü altında İslâmî otoriteyle yönetilmektedir. Orijinalinde bu alan, ilk ve ikinci Yahudi mabedleri olup günümüzde İsrailliler ve Filistinliler arasında bir kavga konusudur.

Hârezmî, Ebu Cafer Muhammed İbn Musa el-: (ö. yaklaşık 850) Matematikçi, astronom ve coğrafyacı. Mevcut Yunan, Sanskrit ve çivi yazısı yazı gelenekleri, onun kitaplarından birinin adından alınma *cebir*i (algebra) geliştirmek üzere sentezlemiştir. Hint kaynaklarından geliştirilen basamak değeri ondalık sayı sistemine dayalı olan Arap rakamlarını Batıya tanıtmıştır. *Algoritma* sözcüğü onun adının Latince bozulmuş biçiminden türemiştir.

Hâricîler: Ayrılanlar. Ne Sünnî ne de Şiî olan ilk dönem ayrılıkçı grup. Aslında Hikmet ve sâlih oluşu temelinde Hz. Ali'nin önderliğini desteklemişlerdir. Hz. Ali, Muaviye ile olan anlaşmazlığı hakemliğe tevdi edince, Ali'ye karşı cephe almışlardır. Ali'yi destekleyenlerden

bir gurup onu Kur'an'ı reddetmekle suçlamışlardır. 658'de Ali onlarla savaşmak durumunda kalmıştır; İntikam olarak 661'de Ali Kufe'de mescitteyken katledilmiştir. Grup günümüzde bir milyondandan daha az takipçi kitlesiyle İbâdîler olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Ayrıca bakınız İbâdîler.

Harun er-Reşîd: (saltanatı 786–809) Başarıları Bin Bir Gece Masalları'na konu olan Abbasi halifesi. Abbasi Halifeliği zirve noktasına onun yönetiminde erişmiş olup bu dönem İslâm toplumunun nisbi barışı, refahı ve birliğiyle karakterize edilmiştir. Kutsal Roma İmparatoru Charlemange'la mektuplaşıp ona diplomatik bir misyon göndererek Batıyla teknolojik ve ekonomik alışveriş dönemi başlatmıştır. Kudüs'te Hıristiyan hacılar bir han inşa ettirmiştir. Bağdat'ta sonraki sultanlar için de model işlevi görecek ilk hastane ve rasathaneyi kurmuştur.

Hasan İbn Ali: (ö. 669) Hz. Muhammed'in torunu, Ali ve Fatıma'nın büyük oğlu, Şiî geleneğin ikinci imamı. Muaviye İbn Ebi Süfyan tarafından halifelikten feragat etmeye zorlanır. Feragatinden sonra birçok Şiî eziyet görür, öldürülür ve Ali'ye iftirada bulunulur. Tüm bunlar çok sayıda Şii'nin Hasan'ın Muaviye'ye karşı bir lider olarak biraderi Hüseyin'in yanında yer almasına yol açar.

Hasan-Somalia, Muhammed Abdallah: Bkz. Mahamed Cabdille Hasan.

Hasan, Muhammed Abdallah: (ö. 1920) Ülkesinin 1899–1920 arasında Avrupa ve Etiyopya tarafından işgaline direnişini yöneten Somalili sufî ve entelektüel lider. Boylar arasındaki anlaşmazlıklarda aracılıkta bulunup sömürgeciliğe karşı duruşu öğütleyerek çoğu Somalilinin desteğini kazanmış ve İslâmî değerleri korumak için çalışarak teokratik bir İslâm devleti kurmuştur. 1899'da yabancılara karşı cihâd ilan etmiş, 1920'de İngiliz Hava Kuvvetleri kalesini yok edene kadar yabancı ordulara ciddi kayıplara yol açmıştır. Birçok Somalili onu ulusal bir kahraman olarak görse de az sayıda kişiyi kendi katı İslâm görüşüne bağlanmaya ikna edebilmiştir.

Hasanu'l-Basrî: (ö. 728) Emevi döneminin büyük dinî figürü. Kelâmdan tefsire İslâmî zühdün tüm alanlarında oldukça tesirli eser ve sohbetler ortaya koymuştur. Özellikle zühdü, hür irade doktrini ve müminin günah işlemede kendi sorumluluğu olduğu iddialarıyla tanınır. Sıkça Emevi emirlerini eleştirmiş ya da onlara karşı çıkmış, ancak zorba yönetime karşı isyanı onaylamamıştır. Sohbetleri Arap nesrinin en eski ve güzel örneklerinden bazılarını içerir.

Hasina, Şeyh: Bkz. Kadın ve İslâm.

Hassa: Hasiyet, özgülük. Özel kişileri, zamanları, mekânları ya da şartları belirttiğine inanılan Kur'an ayetleri. Genel (*amme*) öneme sahip olduğuna inanılan ayetlerin zıddıdır. İkisi arasındaki ayrım, genellikle ayetin indirildiği tarihî bağlam temelinde belirlenir. Âlimler hangi ayetlerin genel, hangilerinin has olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Haşhaşîler: Bkz. Nizârîler.

Haşhaşiyûn: Bkz. Nizârîler.

Haşimî: Bkz. Benî Haşim (Kureyş)

Haşiye: Metinlerin kenarına yazılan notlar ya da yorumlar. Aslında kenar anlamına gelse de 11. yüzyıla doğru terim Müslüman âlimlerin kümülatif doğasını yansıtan kurulu bir ilmî uygulamayı ifade eder hale gelmiştir. Haşiyeler düzeltileri, değişiklikleri, açıklamaları, referansları, eleştirileri ya da ilave bilgileri göstermek için kullanılır.

Haşr: Nihaî yargı için insanların tekrar diriltilmesi. İslâm öncesi Araplardaki fizikî ölümün son olduğu inancının ak-

sine, Kur'an, ahiret günü tüm insanların tekrar diriltileceği ve hayattayken nasıl yaşadıklarının hesabını vereceğini tasdik eder. Bir dramatik olaylar dizisi, haşr ya da dirimin gelişine işaret edecektir. Hadislerde Hz. Muhammed'in diriltilecek ilk kişi olduğunu belirtilir. Bedensel dirilişin doğruluğu, ortodoks İslâm tarafından asla ciddi biçimde tartışılmazken bazı modern müfessirler nihaî hesabın fiziki olmaktan çok manevî olacağı yorumunda bulunurlar.

Hatemî, Muhammed: (d. 1942) İranlı reformist cumhurbaşkanı. Ayetullah Ruhullah Hatemî'nin (ö. 1988) oğlu. Kum'da dinî eğitim almış, sonra da İsfahan Üniversitesi'nde felsefe ve Tahran üniversitesinde eğitim konuları üzerine çalışmıştır. 1978de Hamburg (Almanya) İslâm Enstitüsü'nün direktörü tayin edilmiş, burada İranlı öğrencilerin siyasî faaliyetlerini yürütmüştür. 1982-92 arasında İrşad Bakanlığı görevinin yanı sıra 1992–97 arasında -1997'de İran Cumhurbaşkanı olmadan önce– İran Milli Kütüphanesi'nin direktörlüğünü yapmıştır. Emperyalizmi, özellikle de uluslararası kapitalist sistemi eleştirmiş, ancak bunun yanında Batı medeniyetinin başarılarına gıpta etmiştir.

Hâtemu'l-Nebiyyîn: Peygamberlerin mührü, sonuncusu. Bu ifade Kur'an'ın 33: 40 ayetinde Hz. Muhammed'e atfen kullanılır ve Müslümanlar tarafından Âdemle başlayan peygamberler zincirinin sonuncusu anlamında kabul edilir. Bazı siyer yazarları Hz. Peygamber'in iki omuzu arasında onun peygamberliğinin işaretlerinden biri olarak kabul edilen fiziki bir işaretin (mührün) bulunduğundan bahseder. Bazı âlimlere göre ise Hz. Muhammed'in son peygamberlik misyonu, temel İslâmî akidenin bir parçasıdır.

Hatib: Konuşmacı. Bir camide Cuma hutbesini okuyan kişi. İyi bir İslâmî eğitim alan herhangi bir kişi -uygulamada yalnızca erkekler hutbe okusa da- bu konum için elverişlidir. Abbasi halifeliğinde yönetimce tayin edilen bir görev haline gelmiştir. 20. ve 21. yüzyılda genellikle yönetimin tayin ve tanzim ettiği bir konumdur.

Hatice bint-i Huveylid: (ö. yaklaşık 618) Hz. Muhammed'in ilk eşi. Hz. Peygamber, Hatice'nin vefatına kadar da tek eşlidir. Fatıma'nın yanı sıra Hz. Muhammed'in diğer oğul ve kızlarının anasıdır. Hz. Muhammed'in nübüvvetine inanan ilk kişidir. Ticarî işlerini yürütmek üzere Hz. Muhammed'i gençliğinde işe alan varsıl bir duldur. Kendi 40 ve Hz. Muhammed 25 yaşlarındayken evlenmişlerdir. İyi ve sadık bir eş, anne ve Müslüman olarak hürmet görür.

Hatmî Tarikatı: 1817'de Sudan'da Muhammed Osman el-Mirganî tarafından kurulan tarikat. Tarikatların sonuncusu (*hatm*) olduğunu öne süreR. Halvet ve Hz. Muhammed'in "nur'unun (*ilham*) sessizce tefekkür edilmesi yanında manevî ihyâsını sağlamak için Hz. Muhammed'in şiirsel biyografisinin (mevlid gibi) iki haftada bir ritüel icrasını öngörür. Gençleri tarikata yönelten bir gençlik organizasyonuna sahiptir. Kentsel bir tabana sahiptir ve eğitimli üyeleri özellikle siyasî açıdan aktiftir. Türk-Mısır idaresinde, otoritelerin müntesipleri arasında bir aracılık rolü üstlenmiştir. Mehdî devletine (1885-98) katılmayı reddetmiş ve devletin düşüşü sonrasında önemini tekrar kazanmıştır. Kurucunun büyük torunu Ali el-Mirganî (ö. 1968) Sudan'ın bağımsızlığı için milliyetçi harekette önemli bir rol oynamıştır. Bağımsızlıktan itibaren tarikat ya koalisyon ya da muhalefette önemli bir rol oynamıştır. Askerî rejimler tarikatın siyasî etkisini zayıflatmaya çalışmış ancak konumu, askerî idarenin ve tek partili sistemin başarısızlığıyla daha da güçlenmiştir.

Hatun, Padişah: Bkz. Kadın ve İslâm.

Hatun, Kutlug: Bkz. Kadın ve İslâm

Havva, Saîd: (ö. 1989) Suriyeli İslâmcı aktivist. Hama'da doğmuştur. 1961'de Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olur. 1950'lerin ortalarında Hama'da Müslüman Kardeşler'e (İhvan) katılır ve kısa sürede yükselir. 1964'de Hama'da seküler yönetime karşı protestolara aktif olarak katılır. 1968'de ilk kitabının yayınlanışıyla Müslüman bir düşünür olarak ün kazanmaya başlar. 1973'te ulemayı seküler anayasaya muhalefet için birleşmeye ikna eder ve sonuçta beş yıl hapsedilir. Hücresinde 11 ciltlik bir tefsir ve tasavvuf üzerine bir dizi kitap kaleme alır. 1978'de salıverilince Suriye'den Ürdün'e geçer ve yaşamının geri kalanını sürgünde geçirir. Suriye hükümetinin 1982'de harekete şiddetli ve etkin baskısı sonrasında Müslüman Kardeşler'in liderliğinden uzaklaştırılır.

Havva: Âdem'in eşi. Kur'an'da adı geçmez; adı sözlü gelenek (hadisler) yoluyla bilinir. Eski Ahit'in aksine Kur'an onu Âdem'i ayartmadan sorumlu tutmaz. Öte yandan kimi sonraki İslâmî yorumlar bu olayda Havva'yı sorumlu tutarlar.

Hayâ: Bkz. İffet

Hayâ: İslâm, kibrin terk edilmesi çağrısında bulunur. Hz. Muhammed'in, kalbinde kibir taşıyan bir kimsenin cennete giremeyeceğini söylediği rivayet edilir. Müslümanların tavır, duruş ya da davranış açısından kibirli olmaması beklenir. Bu da ırkçılık, cinsiyet ve sınıf ayrımının yanı sıra aşırı tüketimin yasaklanışını içerir. Ayrıca Müslüman erkek ve kadınlara aşırı pahalı ve insan hatlarını gösteren giysiler giymekten kaçınarak haya içinde giyinmeleri emredilir. Bazı fakîhler Hz. Muhammed döneminde yapılması zorunlu olmasa da, Müslüman kadınların yüzlerine peçe örtüp sosyal yaşamdan uzak durmalarını talep etmişlerdir. Ayrıca bkz. Elbise (İslâmî).

Hayır: Bkz. Sadaka; zekât.

Hayız: Bkz. Menstrüasyon.

Hayreddin, el-Tunusî: (ö. 1890) Hayrettin Paşa olarak da bilinir. İkinci Abdülhamid döneminde Tunuslu Müslüman modernist ve sadrazam. Tunus Başbakanı (1873). Ülkenin finansal krizine yönelik ekonomik ve idarî reformlar başlatmıştır. Osmanlı sadrazamı olarak tayin edilmiş (1878) ancak parlamenter hükümete desteği nedeniyle çok geçmeden azledilmiştir. Toplumun düşüşü ve yeniden canlandırma yöntemi ile alakadar olan ilk Müslüman düşünürlerden biridir. *Akvamu'l-Maslaik fi Marifet Ahvalü'l-Memalik* adlı eseri anayasal yönetim, parlamenter sistem ve eğitim sisteminin modernizasyonunu savunmuştur. Tunus'un modernist seçkin nesillerini eğiten Sadıkî Koleji'ni (1875) kurmuştur.

Hayzuran: Bkz. Kadın ve İslâm.

Hazine: Bkz. Beytülmal.

Hazrec, el-: Yedinci yüzyıl başlarında Medine'deki iki yönetici kabileden biri. İslâm'ı ilk seçenlerden bazıları bu kabileye mensuptur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hazrec kendi kabile reislerini seçmeye karar vermiştir. Buna karşılık Ebubekir, Hz. Muhammed'in politik liderliğinin halefi tayin edilmiştir. Hazrec sonunda onun halifeliğini kabul etmiştir.

Hazret: Bkz. Hz.

Helâl: Neyin meşru ya da müsaade edilir olduğunu gösteren Kur'an terimi. Çoğu fıkhî görüşe göre bir ayetle özel olarak haram kılınmadıkça her şey helaldir. Genellikle belli yiyecek kısıtlamalarıyla bağlantılı olarak kullanılan helal kavramı, İslâmî usullerle kesilen hayvanlar

yanında, Allah'ın adı anılarak kesilen av hayvanlarını, balık ve deniz ürünlerini ifade eder. Yasaklanan (haram) kategorilere içinde domuz eti, kan, alkollü içecekler, leş yiyen hayvanlar, ölü ve uygun biçimde kesilmeyen helal hayvanlar dâhil olup bunlar da aşırı zorunluluk durumunda yenebilirler.

Hemdânîler: Mezopotamya'da Abbasi idaresini yıkan (905–991) göçebe Arap Şiî boy. Etkileri sonunda Musul'dan Bağdat'a, Batıda Kuzey Suriye'ye ve kuzeyde Ermenistan'a kadar genişlemiştir. Hemdanîlerîn yükselişi, 9. yüzyılda ortaya çıkan göçebelerin yerleşik toplumlara olan üstünlüğünü belirtir.

Hemderd Vakfı: Pakistanlı yardım topluluğu ve ilaç şirketi. 1953'te Hâkim Muhammed Saîd tarafından kurulmuştur. Fakirlere ücretsiz tıbbî tedavi sağlar. Saîd İslâm'ı sevgi, eşitlik ve tüm insanlara saygıya dayalı ezelî bir yaşam konumu olarak yorumlamıştır. Vakfın beyan edilen misyonu, doğu tıbbının bilimsel doğasının dünya genelinde propagandasıdır. Vakıf dersler, bilimsel konferanslar, uluslararası bir âlim ağının oluşturulması yanında dergi, kitapçık, ilmî eserler, çocuk dergileri ve hikâye kitaplarının yayınlanmasını desteklemiştir. 1991'de Pakistan hükümetinden Hemderd Üniversitesi'ni kurmak için bir ayrıcalık elde etmiştir. Ayrıca bkz. Saîd, Hâkim Muhammed.

Hemedânî, Aynu'l-Kudât el-: (ö. 1131) Âlim ve mutasavvıf; İran, Hemedan'da doğmuştur. Ailesi tasavvufu ilk benimseyen âlimlerden oluşur. Ortodoks Müslümanlarca sevilmemiş ve zındıklıkla suçlanarak Bağdat'ta hapsedilmiştir; serbest bırakılmış ancak daha sonra işkence görüp idam edilmiştir. Şeytanın Allah'a olan saf sevgisi ve velayetin tabiatı gibi tasavvufî aşk'ın aşırı biçimleri üzerine beliğ bir Arapça ve Farsça üslupla eserler kaleme almıştır.

Hemka: (ö. 1981) *Hacı Abdülmelik Kerim Emrullah*'ın baş harflerinden oluşan sözcük. Endonezyalı âlim ve roman, siyaset, tarih, biyografi, İslâm doktrini, ahlak, tasavvuf ve tefsir üzerine yüzden fazla eserin müellifi. Malayca konuşan ülkelerde en ünlü din âlimi. 1945-49'da Batı Sumatra'daki ulusal bağımsızlık için devrim mücadelesinde önde gelen figür. Tarihte günümüze uygulanacak ahlâkî mesajlar aramıştır. Geçiş toplumunda insan acıları ve inançlarıyla alakadar olmuştur. İlk ilkesinin Allah'ın birliğinin (tevhîd) tanınması kılarak Endonezya ulusal ideolojisi Pancasila'nın etkin bir yorumunu kaleme almıştır.

Hendek Savaşı: 627 yılında Ebu Süfyan'ın ordusunun güç kullanarak Hz. Muhammed'i durdurmaya yönelik son bir girişimle Müslümanlarla yaptıkları savaş. Müslümanlar, savaştan vazgeçirmek amacıyla konuşlandıkları alanların karşısına bir hendek kazmışlardır. Müslümanlara komplo kuran kabile üyeleri, köle olarak satılmış ya da idam edilmişlerdir.

Hermetisizm: Tasavvuf tarihinin başlarında zühd uygulamaları, tefekkürî ibadet ve dünya işlerinden feragatin bir kombinasyonu ve nefsanî arzulardan kurtulmanın yegâne yolu olarak kabul edilir. Bu da oruç, bekârlık, fakr ve uzlet içinde bir yaşamla gerçekleştirilir. Bazı müstesna sufîler dışında günümüz mistik geleneğinde hermetikliğin pek izi yoktur; ancak oruç ve mütevazı yaşam halen yaygındır.

Hevâric: Bkz. Hâricîler.

Hevâşî: Bkz. Haşiye.

Heykel, Muhammed Hüseyin: (ö. 1956) Mısırlı romancı. Uzun vadeli ideolojik reform gerçekleştirmek ve İslâm, ilerleme ve akıl arasındaki uyumu göstermek üzere ortaya konan modern rasyonel, bilimsel bir analiz çerçevesini oluştur-

mak için geleneksel Müslümanlara hitap etmede dinî semboller kullanmıştır. Hz. Muhammed'i modern rasyonel ve etik değerleri gösteren ideal bir kişilik olarak sunma yoluyla zühd ve "ilmi" tarihsel metodu sentezlemeye teşebbüs eden bir siyer (Hz. Peygamber'in hayatı) yazmıştır. İslâm'ın modern fikir özgürlüğü ve demokrasi ideallerini desteklediğini savunmuştur. Hulefâ-i Râşidîn'in spesifik siyasî uygulamalarının, zaman içre değişen bir dizi yönetim ilkeleri bıraktığını vurgulamıştır. Geleneksel İslâm hukuk sisteminin restorasyonunun karşısında olmuş, Batı kültürünün maddeciliğine karşı çıkmıştır.

Hırka: tasavvuf yoluna girişi sembolize eden, sufilerin yamalı üst giysisi. Mürşidin müridi üzerindeki otoritesinin ve müridin tarikatın kaidelerine itaat yemininin sembolü. Bir mürid tarikata kabul edildiğinde verilir. Tarikatın yanı sıra tarikatın silsilesini de sembolize eder.

Hırsızlık: Bkz. Serîka.

Hızır: Bkz. Hızr, el-.

Hızr, el-: Yeşerten. Gelenek tarafından Kur'an'da (18: 65–82) Hz. Musa'ya rehberlik eden ve uzunca bir yolculuk esnasında ona hizmet eden esrarengiz kişiye verilen ad. Gerçek bir kişi olarak tanımlama girişimlerine karşın Müslüman âlimler tarihteki Hızır'la alakalı çok az şeyin üzerinde ittifak etmişlerdir; ancak Hızır (el-Hızr) manevî bir önder, yolcular için ölümsüz bir rehber, denizcilerin koruyucusu vb. olarak İslâm dünyası genelinde popüler olmuştur. Balya İbn Malkân olarak da bilinir.

Hibri, Azizah el- (d. 1943): Müslüman şirketler hukuku ve İslâm fıkhı profesörü. Pennsylvania Üniversitesi'nde hukuk doktorası yapmıştır. Eski bir felsefe profesörü ve Wall Street avukatıdır. KARAMAH'ın (Müslüman İnsan Hakları Kadın Avukatları) kurucusudur. Hypatia'nın (bir feminist felsefe dergisi) kurucu editörüdür. Birkaç makale ve kitap kaleme almış, uluslararası bağlamda İslâm'da kadın ve İslâm hukuku, İslâmî meşruiyet ve demokrasi, ABD'deki Müslümanlar ve uluslararası hukuk üzerine konuşmalar yapmıştır. Medeni haklar ve insan hakları, inançlar arası diyalog, aile ve cinsiyet şiddetinin önlenmesi, ahlak ve kamu politikası dâhil çeşitli alanlarda eylemlerde bulunmuştur. Özellikle Müslümanların kişisel statü kanunlarını reformda aktiftir.

Hicâb: Zaman ve mekâna göre farklılık gösteren, sıkça "peçe" olarak atıfta bulunulan geleneksel Müslüman kadınların baş, yüz ya da beden örtüsü. Hicab iffet, mahremiyet ve ahlakın bir sembolüdür. Bu uygulama Arapların Bizans, Yunan ve Pers İmparatorlukları'nı fetihleri esnasında bu imparatorluklardaki seçkin kadınlardan ödünç alınmıştır. Hicab bu yerlerde bir saygınlık ve yüksek statü işaretidir. Kentli nüfus arasında tedricen yayılarak Türk idaresinde bir mertebe ve seçkin yaşam biçiminin bir işareti olarak daha yaygın hale gelmiştir. Hicâb İngilizlerin 19. yüzyılda Mısır'ı sömürgeleştirmeleri esnasında merkezi bir feminist/milliyetçi söylem konusu haline gelmiştir. Batılı feministler hicâbı kadınların İslâm'daki aşağı ve teslimiyetçi konumunun bir sembolü olarak görmüşlerdir. 1970'lerden bu yana İslâmî bir şuur ve İslâmî hareketlere genç kadınların gönüllü ve aktif katılımının bir sembolü olmuştur; İslâmî hüviyet ve ahlakı teyit eden ve Batılı materyalizm, ticarî anlayış ve değerleri reddeden umumi bir iffet sembolü olarak belirmiştir.

Hicâz: Günümüz Suudi Arabistan'ının batı kıyı bölgesi. Mekke ve Medine kentlerine ev sahipliği yapar. Tarihte Hicaz, Kuzey ve Güney Arabistan'ın ana kervan yollarını birbirine bağlamış ve Zerdüştlük, Yahudilik ve Hıristiyanlığın birbirleriyle iletişime geçtikleri İslâm öncesi

bir ibadet merkezi işlevi görmüştür. Hz. Muhammed'in önderliğinde İslâm âleminin bir parçası haline gelen ilk bölgedir.

Hicret: Göç ya da çekilme. Tipik olarak Hz. Muhammed ve ashabının İslâmî takviminin ilk yılı yani 622'de Mekke'den Medine'ye göçlerini ifade eder. İman için acı çekmeye olan istekliliği ve zulüm altında umudun kaybedilmesinin reddini sembolize eder. Hayatta kalmak için bir tehdide karşılık olarak bireysel ya da kolektif olarak gerçekleştirilebilir. Modern dönemlerde sömürge yönetimine karşı çıkış, Müslümanların göçlerini meşrulaştırma, bedevî kabileleri yerleştirme ve gücün pekiştirilmesi için kullanılmıştır. Son zamanlarda sekülarizm, kapitalizm, sosyalizm ve modernizasyon/Batılılaşma politikalarından bir çekilme biçimini kastetmektedir. Sufilere göre batınen Allah'a dönüş şeklindeki manevî yolculuk esnasında kişisel arınma sürecini belirtir.

Hidayet: İnsanları kendi heveslerini izleme ve sapma biçimindeki doğal eğilimlerine karşı korumak için Allah tarafından bahşedilen rehberlik. Bu rehberliğin esasen Kur'an biçiminde sağlandığına inanılır.

Hikmet Evi: Bkz. Beytu'l-Hikme.

Hikmet: Bilgelik. Hem vahyedilen bilgeliği (Kur'an kendini bir bilgelik biçimi olarak tanımlar) hem de genel olarak bilimi ifade eder. İbn Sina gibi bazı düşünürler bilginin ana dallarını tıp ve tıbbî ahlak dahil hikmetin şubeleri olarak sınıflandırmışlardır. Şihabeddin Yahya Suhreverdî (ö. 1191) tarafından geliştirilen dinî-felsefî ekol, *Hikmetu'l-İşrâk* ya da *İşrakiyye* olarak bilinir. Sözcüğün çoğulu olan *hikem*, birkaç önemli ortaçağ sufîsine özellikle Mısırlı İbn Ataullah İskeri'ye (ö. 1309) atfedilen aforizma ya da "hikmetli sözler"i ifade eder.

Hikmetü'l-İşrâk: Aydınlanmayla elde edilen hikmet. Sufî ve sonraki felsefî geleneklerde *işrâk*, Allah'tan gelen bir nur yoluyla hakikatin kavranışı olarak tanımlanır. Allah Kur'an'da (24: 35) "Göklerin ve yerin nuru" olarak ifade edilir. İbn Sina gibi tasavvufa daha meyilli filozoflara göre felsefî gelişim sürecindeki nihaî safha, kökleri doğuda (el-şark) aranması gerekli diskürsif olmayan bir safhadır. 150 yıl sonra Suhreverdî (ö. 1191) *Hikmetü'l-İşrâk* adlı ünlü risalesinde *işrâk*'ı felsefesinin ekseni kılmıştır. Burada Suhreverdî rasyonel (Helenist) felsefî yöntemlerin ötesinde, antik doğu -esasen Pers- kaynaklarından türeyen daha doğrudan, tecrübi kavrayış biçimlerine geçer. İşrâkî gelenek, zirvesine günümüzde İran'da önemli bir takipçi kitlesine sahip olmaya devam eden, *işrâk* felsefesinin en büyük şârihi olarak kabul edilip Molla Sadra olarak da bilinen İranlı filozof Sadreddîn el-Şirâzî'nin eserlerinde ulaşmıştır. Ayrıca bkz. Neoplatonizm.

Hikmetyar, Gülbeddin: (d. yaklaşık 1947) Hizb-i İslâmî'nin lideri ve Sovyetler sonrası yönetimde Afganistan başbakanı; siyasî bir lider olarak Marksist yönetime karşı 1978–92 savaşında organizasyon becerileri ve hitabetine saygı duyulmuş, ancak ayrılıkçı bir devrimci İslâmî ideolojiyi desteklemekle eleştirilmiştir. Ayrıca bkz.Hizb-i İslâmî (Afganistan).

Hilafet Hareketi: 1919- 24 arasında Hindistan Milli Hareketi ile ittifak yapan Hintli Müslümanlar tarafındaki ayaklanma. Amacı İngiliz hükümetine Osmanlı sultanının manevî ve geçici otoritesini İslâm halifesi olarak muhafaza etmede etkide bulunmaktır. Liderler ve ulema Avrupa'nın halifenin otoritesine saldırısını İslâm'a saldırı, dolayısıyla İngiliz idaresi altındaki Müslümanların dinî özgürlüğüne bir tehdit olarak görmüşlerdir. İngilizlerin amaçlarını des-

teklemedeki başarısızlığı, Hintli Müslümanlar arasında İngiliz karşıtı hislerin artmasıyla sonuçlanmıştır. Hilafet hareketinin dinî odağı İngilizlere karşı Pan-Hindistan İslâmî siyasî dayanışmaya ulaşmada bir vasıtanın yanı sıra, liderler ve onların potansiyel izleyici kitleleri arasında bir vasıta da sağlamıştır. Hareket şiddet içermeyen yollarla Hindistan'ın bağımsızlığı için savaşımda bir Müslüman-Hindu ittifakına yol açmıştır.

Hilafet Meclisi: Halifelik meclisi. 1989'da Bangladeş'te Şeyhu'l-Hadîs Mevlânâ Azîzu'l-Hak tarafından kurulan İslâmî siyasî grup. Ulema ve medrese mezunları arasında bir izleyici kitlesine sahiptir. Bangladeş'te İslâmî bir yönetim kurmak için çalışır ve ülkede çalışan yabancı hükümet dışı organizasyonlara karşı çıkışıyla tanınır. Avâmî Lig'i bertaraf etmek için 2001 seçimlerinde Khalida Zia'nın Bangladeş Milli Partisi'yle dört partili ittifaka katılmıştır.

Hilâl: Görülmesi belli bazı dinî görev ve uygulamaların başlangıcının saptanmasında önemli olan ay evresi. Kur'an yeni ayın "hac ve insanlık için belirlenen mevsim" olduğunu (2: 189) belirtir. Hilâlin tam olarak ne zaman görüleceğinin belirlenişi, Müslüman âlimlerin astronomi alanındaki çalışmalarındaki nedenlerden birisi olmuştur. Yeni ayın çıplak gözle görülmesinin tam anlamıyla mümkün olmadığı âşikâr olunca, bazı Müslümanlar (esasen İsmailîler) yeni ayın görünüşünü hesaplama konusunda tartışmaya girişmişlerdir. Sünnî Müslümanların büyük bölümü gözle görülmesi gerektiği bağlamında hesaplamayı reddetmişlerdir.

Hile: Durdurma, engelleme ya da kandırma aracı; çoğulu *hiyel*. Yasal ilkeleri ya da katı düzenlemeleri alt etmek ya da bunlardan kaçınmak için yapılan kandırmaca. Muhammed el-Şeybâniye atfedilen *hiyel* üzerine kaleme alınmış bir kitap, Hanefî mezhebinin hiyeli başarıyla kullanılan ilk mezhep olduğu inancına yol açmıştır. Başlangıçta diğer kelâm ekolleri uygulamayı kınamış, ancak fakihler yönetici güçlerin dikteleriyle kültürel seçim ve Kur'anî ilkeler arasındaki çelişkileri çözmek için *hiyele* başvurmuşlardır.

Hillî Cemâleddîn Hasan İbn Yusuf İbn Ali İbn el-Mutahhar el-: (ö. 1325) İmam, Şiî âlim ve fakîh. Dil, mantık ve hadis üzerine eserler kaleme almış, ancak en çok fıkıh ve kelâma ilişkin eserleriyle tanınmıştır. Şîa fıkhına içtihad teorisini katmıştır; sonraki Şiî düşüncenin tamamı içtihad üzerine Hillî'nin fikirlerinin bir gelişimi ya da reaksiyonu olarak görülebilir.

Hillî, Safiyeddîn Abdülaziz İbn Saraya el-: (ö. 1348) Ünlü şair. Irak Hille'de bir Şiî ailede dünyaya gelmiştir. 1302'de Türkmen Artuklular'ın yönetimindeki Mardin'de saray şairi olmuştur. Yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Sünnî dünyada takiyye odaklı yaşamı yanında şiir dîvânıyla da ünlüdür.

Hind Binti Ebi Ümeyye: (ö. 679) Daha çok Ümmü Seleme olarak bilinir. Mekkeli bir soylu olup Uhud Savaşı'nda (625) aldığı yaralardan ölen ilk kocasıyla Habeşistan'a göç etmiştir. Hz. Muhammed'in eşi olur (626). Zeki, kurnaz ve Medine'deki kadınların hakları için aktif olduğu söylenir. Mekkeliler'le yapılan el-Hudeybiye Anlaşması'yla alakalı müzakereler esnasında Hz. Peygamber'e danışmanlık yapmıştır (628).

Hindistan Muhammedî Eğitim Konferansı: 1886'dan 1937'ye kadar Seyyid Ahmed Han tarafından Müslümanlar arasında modern eğitimi teşvik için organize edilen forum; Müslüman milliyetçiliği, Hindistan'dan ayrılma-

ya doğru ilerlemiştir. Hindistan Ulusal Konferansı'nın karşısındadır. Sonunda Pakistan'ın oluşumu hareketine öncülük eden Hindistan Müslüman Ligi'nin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca bkz. Ahmed Han, Seyyid.

Hindistan Müslüman Ligi: Bkz. Müslüman Ligi.

Hindistan'da İslâm: Hindistan'ın bir milyar nüfusunun %14'ü Müslümandır. Ekonomik ve siyasî çeşitlilikle karakterize edilen Müslümanlar, daha sonra bölge ve dil açısından bölünmüşlerdir: Bengali, Deccani, Gucarati, Hindustani, Mappila, Oriyye ve Pencabi. Çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup Sünnî Müslümanlardır; yaklaşık %10'u İsna Aşeriyeci Şii'dir ve küçük bir yüzde ise İsmailî Şii'dir. Çoğu Hintli Müslüman, İngiliz Hindistan'ın bağımsızlıkla bölünmesini desteklemiş, ancak önemli bir azınlık ise Hint Ulusal Kongresi'ni desteklemişlerdir. Bağımsız Hindistan'da Müslümanlar, siyasî açıdan dünyadaki en büyük Müslüman ulusal topluluklardan biri olarak faaldir.

Hinduizm ve İslâm: Yaygın olarak muhalif olarak betimlenen bu dinî – kültürel gelenekler, 7. yüzyılda Endonezya ve Güney Asya kıyılarında yerleşik olan Arap tüccarların İslâm'ı benimsemelerinden bu yana genellikle barış içinde etkileşimde bulunmuşlardır. Antik Persliler Hindu terimini bir dine değil bir nüfusa atıf olarak "İndus nehrinin ötesindekiler"e dayandırmaktadırlar. 711'de Müslüman Arap orduları Sind'e ulaşmışlar, 1001'de Gazneli Mahmud Hint-Ganj düzlüğü boyunca Afganistan'dan bir dizi akın başlatmıştır. Bu savaşçılar ve çeşitli yerli düşmanları bazen dinî bağlamında diğerini tanımasalar da yaygın biçimde kendilerini etnisiteleri yoluyla ayırmışlardır. Dinî mekânlar dinî husumet yüzünden değil, büyük olasılıkla siyasî ve ekonomik gerekçelerle yok edilmişlerdir. Hem Endonezya hem de Güney Asya'da Hinduların İslâm'ı seçmeleri, sufilerin yerel ve İslâmi inanç ve uygulamaları birbiriyle ilişkilendirerek İslâm'a yönelik yerel bir ilgi aşılamaları nedeniyle çoğunlukla rıza ile gerçekleşmiştir. Öte yandan Müslümanların egemen olduğu devletler, statüdeki ilerleme için din değiştirmeyi teşvik etmişlerdir. Yerel kültürler nadiren cami ve tapınaklarda olup genellikle sufilerin türbelerinde ritüelleri paylaşan Hindu ve Müslümanlardan oluşan entegre ve karma topluluklarla serpilmiştir. Güney Asyalılar çoğunlukla Hindu kalırken Endonezyalılar 18. yüzyıla doğru büyük ölçüde Müslüman olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda Hindistan'daki İngiliz idaresi, dinî toplulukları rekabet halindeki seçmenler olarak sayan ve tanımlayan siyasetler yoluyla siyasî gerilimleri artırmıştır. Milliyetçi hareket Hindu çoğunluğun ilgilerini destekleyip (örn. ineklerin korunması) Hindu sembollere (örn. Ana tanrıça olarak İndia) yer verince, Müslümanların kaygıları artmıştır. Hindu kültürel ve dinî hegemonya endişesiyle birçok Müslüman İslâmi reform hareketleri (örn. Deobandiler) ve siyasî partileri (örn. 1947'de Pakistan İslâm Devleti'nin kuruluşunu destekleyen Müslüman Ligi) desteklemişlerdir. Cemâat-i İslâmî ve Bharatiya Janata Partisi (BJP) gibi güney Asyalı siyasî grupların dinî milliyetçiliği, kutuplaşmış milli politikalar için yerel kültür paylaşımını gitgide tehdit etmektedir. Hindistan'da BJP'nin ve benzer organizasyonların hızla yükselişi, kırsal ve keza kent sakinleri arasında İslâm karşıtı düşüncelerde bir katılığı teşvik etmiştir. "Hintli"lerin "Hindu" olarak tanımlanması talebine ve bu tanımlamaya direnç gösteren herkesin yurt düşmanı olduğu iddiasına birçok çağdaş Müslüman daha katı bir Hint milliyetçiliği ve gitgide daha çetin hale gelen bir İslâm vizyonuyla karşılık vermiştir.

Hint Ayaklanması, 1857: Hint Yarımadası'nda İngiliz kontrolüne karşı başarısız olan Hindu Müslüman ayaklanması. Başkaldırı son Moğol imparatorunun sürgün edilmesiyle Moğol İmparatorluğu'na resmen son vermiştir. İngiltere Krallığı Doğu Hindistan şirketini alarak egemenliğini ilan etmiştir.

Hint Okyanusu Toplumlarında İslâm: Hint Okyanusu'ndaki yedi ada ya da ada grubu Müslüman nüfusa sahiptir; Komor, Maldivler, Madagaskar, Sri Lanka, Moritus, Revnion ve Şeykeller. Komor ve Maldivler'de İslâm devlet dinidir. Komor neredeyse %100'ü Müslüman bir nüfusla federal bir İslâm cumhuriyetidir; çoğunluk Sünnî'dir ve Şafiî mezhebine mensuptur. İslâm Maldivler'e 12. yüzyılda tüccarlar ve gezgin Müslüman âlimler tarafından getirilmiştir; nüfusun %100'ü Sünnî'dir. Sri Lanka'daki Müslümanlar çoğunlukla 8. yüzyıldan itibaren buraya yerleşen kuzey Afrikalı tüccarların çocuklarıdır; Sri Lanka'nın 1,3 milyonluk Müslüman azınlığı, diğer tüm Hint Okyanusu topluluklarının Müslüman nüfusundan daha fazladır. İslâm Madagaskar'a 14. yüzyılda Doğu Afrikalı Müslüman tüccarlarca kurulan ticarî koloniler yoluyla ulaşmıştır. Moritus Müslümanları geniş ölçüde Hint kökenlidir; buradaki Hintli nüfusun yaklaşık üçte biri Müslümandır. Reunion'da Müslümanlar nüfusun %2'sini oluşturur. Seyşeller'de İslâm'ın pek bir nüfuzu yoktur.

Hira Dağı: Mekke yakınlarında bir dağ. Hz. Muhammed'e Kadir Gecesi'nde (*Leyletü'l-Kadr*) ilk vahyin verildiği mekân olduğu söylenir. Hz. Muhammed dağın zirvesindeki mağarada tefekkür etmiştir. Ayrıca *Cebeli'n-Nur* (Nur Dağı) olarak da bilinir.

Hiraba: Bkz. Terörizm.

Hisbe: Toplum ahlakını belirten bir terim; yan anlamı umumi düzen ve kanunlarla piyasa işlemlerinin denetiminin sağlanmasıdır. *Muhtesib*in (hisbeden sorumlu kişi) sorumluluğu namazlar, cami bakımı, toplumsal meseleler ve piyasa işlemlerine ilişkin görevleri kapsar. Batı sömürgeciliğinin gelişiyle hisbe birçok Müslüman toplumda seküler birimlerin gözetimine bırakılmıştır. Ayrıca bkz. Muhtesib.

Hittin Savaşı: 1187'de Müslüman kumandan Selahaddin'le Haçlılar arasında gerçekleşen savaş. Hıristiyanlar bozguna uğratılarak Kudüs'teki Latin işgaline son verilmiş ve kutsal diyardaki Hıristiyan işgali etkin biçimde son bulmuştur. Müslümanlar Kudüs'ü ve Hıristiyanların elindeki diğer bölgeleri yeniden ele geçirmişlerdir. Kudüs'ün kaybedilişi, 1189'da Üçüncü Haçlı Seferine neden olmuştur.

Hîve Hanlığı: 18. yüzyıl başlarında Özbek kökenli bir reis olan İlbars, eski Harzem bölgesindeki yerel tımarları birleştirmiştir. 17. yüzyıl başında önemli bir bölgesel güç haline gelip sınırlarını Hazar Denizi, Kuzeyde Embe Nehri, Güney'de Horasan ve Doğuda Buhara topraklarına kadar genişletmiştir. Bu dönemde edebiyat, sanat ve mimarî gelişmiştir. Siyasî savaşlar ve Rus askerî ilerleyişine karşı savunma ihtiyacı, hanlığın düşüşüne yol açmıştır. 1920'de komünistlerin liderliğindeki darbe Harezm Sovyet halk Cumhuriyetini kurmuş, 1924'te yeni oluşan Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile birleşmişlerdir.

Hiyel: Bkz. Hile.

Hizb-i İslâmî (Afganistan): Gülbeddin Hikmetyar ve Mevlânâ Yunus Hâlis tarafından oluşturulup yönetilen Afgan siyasî hareketi. 1978–92 Afgan Savaşı'nda faaldir. Fraksiyonlara ayrılmıştır. İdeolojisi fundamentalist ve devrimci uygulamaları birleştirir. Finansal,

lojistik ve askerî açıdan İran, Pakistan yanında, Afganistan'daki Sovyet işgalinin çöküşüne kadar ABD tarafından desteklenmiştir. 1992'de iktidara gelen İslâm merkezli koalisyon hükümetinde dışarıda bırakılmıştır.

Hizb-i Vahdet: 1990'da Afganistan'da Şeyh Ali Mazârî tarafından oluşturulan İslâmcı Şiî siyasî parti. Başlangıçta radikal ve ideolojik bir konumu desteklese de Afgan iç savaşında etnisiteyi vurgulayan bir siyasete dönmüştür. Şiî Hazara etnik grubunu temsil eder. Ahmed Şah Mes'ûd'u izleyen Farsça konuşan Sünnîlerle ittifak yapmıştır. Şeriatın uygulanmasını arzular, ancak İslâmî bir devrim fikrine karşı çıkar. Ayrıca bkz. Afganistan'da İslâm; Şiî İslâm

Hizb: İki yerde (5: 56 ve 58: 22) olumlu anlamda kullanılsa da, Kur'anî olumsuz anlamda "gruplaşma" biçiminde kullanılan terim. Modern kullanımda siyasî partileri ifade eder. İslâm ülkelerinde siyasî parti kavramını kabuldeki isteksizlik, milli bütünlükten çok ayrılık ve rekabet çağrışımları nedeniyledir. Genel olarak *cemiyet* terimi (organizasyon, birlik) tercih edilmektedir. Ayrıca bkz. Cemiyet.

Hizbu'd-Davetu'l İslâmiyye: İslâmî Davet Partisi olarak da bilinir. 1958-59'da Irak'ta Şiî ulema tarafından sosyal adalet ve İslâm devletinin kuruluşu için çalışma amacıyla kurulmuştur. 1970'lerin sonlarına doğru en önde gelen Şiî aktivist gruptur. İslâmî alternatif adına hem kapitalizm hem de komünizmi eleştiren Muhammed Bâkır es-Sadr'dan ilham almıştır. Tevhîdi modern siyaset, ekonomi ve felsefenin temeli olarak kullanmıştır. Çağdaş İslâmî uyanışa önemli entelektüel ve kavramsal katkıda bulunmuştur. 1980'de Saddam Hüseyin tarafından İran tesiri kuşkuları ve hükümete muhalefeti nedeniyle yasadışı ilan edilip baskı altına alınmıştır. Üyeleri sınır dışı edilmiş, işkence görmüş, hapsedilmiş ve/veya idam edilmiştir. Es-Sadr 1980'de idam edilmiştir.

Hizbu'l-İstiklâl: 1943-62'de iktidarda olan Fas ulusal partisi. 1943'te Ahmad Balafrej tarafından kurulmuştur; Kral V. Muhammed'le 1956'da Fransız ve İspanyol idarelerine son vermede büyük rol oynamıştır. Şimdi Fas parlamentosunda bir muhalefet partisidir.

Hizbu'l-Mücâhidîn: Keşmir'in Hindistan'ın kontrolünden çıkıp özgür kalmasını savunan önde gelen Pakistan merkezli Keşmirli Müslüman ayrılıkçı grup. Üç ana ayrılıkçı gruptan biri: diğer ikisi Leşker-i Taibe ve Harekâtu'l Mücâhidîn'dir. 1990'da Ahsen (ayrıca Abdulmecid olarak da adlandırılır) Dar ve Muhammed Abdullah Bangroo tarafından Cammu Keşmir Özgürlük Cephesi'ne alternatif olarak kurulmuştur; Pakistan istihbarat servisinin yardımıyla kurulmuş olup sonraki Pakistan hükümetlerinden büyük siyasî, diplomatik, ahlâkî ve askerî destek almıştır. Üyelerini ayrılıkçı Sipâh-i Sahâbe Pakistan güçlerinden toplamış ve onları Afganistan'daki el-Kaide kamplarında eğitmiştir. Şimdilerde Pakistan'da Seyyid Selahaddin tarafından yönetilmektedir. Yabancı üyelerden ziyade çoğunlukla yerli üyelerden oluşmaktadır.

Hizbu'l-Müslimîn: Ayrıca Parti Orang Muslimin Malaya olarak da bilinir. Malaya'nın ilk İslâmî partisidir. 17 Mart 1948'de Meclis Agama Tertinggi Malaya (MATA, Malaya Yüce Din Konseyi) himayesinde oluşturulmuştur. İlk başkanı Üstaz Ebubekir el-Bekir'dir. Partinin amacı İngiliz idaresinden kurtulup İslâmî bir devlet kurmaktır. Haziran 1948'de İngiliz sömürge otoriteleri ulusal bir acil durum ilan etmişler, partinin başkanı ve altı lideri tutuklanmıştır. Sonuçta parti etkin biçimde kapatılmıştır.

Hizbu'l-Vasat: 1995'te Mısır'da İhvânu'l-Müslimîn'den (Müslüman Kardeşler) ılımlı İslâmcıların yanı sıra, ılımlı Hıristiyanların da içinde bulunduğu diğer gruplarca kurulan siyasî parti. Siyasî düzenin demokratikleşmesini, Mısır toplumu ve İslâm medeniyetinde Müslümanlarla Hıristiyanlar için müşterek bir rolü savunur. Kurucu ve üyelerinden bazıları, İhvân'ın sesi olarak faaliyet göstermeleri nedeniyle tutuklanıp yargılanmış ve hapsedilmişlerdir.

Hizbu'n-Nahda: (Tunus) Nahda Partisi. Tunus'taki en aktif ve büyük İslâmcı hareketlerin arasında yer alır. Tunus'ta bir profesör ve avukat olan Raşid el-Gannuşi ile Abdülfettah Muru tarafından 1981'de İslâmî Yönelim Hareketi (*Mouvement de la Tendance Islamique*, MTI) adıyla kurulmuştur; hükümet siyasî partilerdeki İslâm sözcüğünü yasaklayınca, 1988'de adını değiştirmiştir. Parti platformu daha eşitlikçi bir temelde ekonomik yaşamın yeniden inşası, tek partili siyasete son verilmesi, siyasî çoğulculuk ve demokrasinin kabulü, İslâm ahlakı ve dinî değerlerine bir dönüş çağrısında bulunmuştur. Tunus hükümeti partiyi tanımayı reddetmiş, 1993 başlarında popüler gücü yok olmuştur.

Hizbu't-Tahrîr el-İslâmî: İslâm Özgürlük Partisi. Kudüs'te 1953 yılında Takiyeddîn el-Nebhânî ve İhvân'ın eski üyeleri tarafından İslâm ulusunu canlandırmak ve sömürgeciliğin izlerini silmek için kurulmuştur. Yegâne sahîh İslâmî yönetim biçimi olarak klasik halifelik modeli ve ona eşlik eden geleneksel kurumları destekler. Geleneksel İslâm hukukunun uygulanmasını arzular. 1957'de bastırılana kadar Ürdün ve Batı Şeria'da mütevazi başarılar elde eder. Amman'da (1968 ve 1969), Bağdat'ta (1972), Kahire (1974) ve Şam'da (1976) suikast girişimlerinde bulunur. Esasen siyasî ve entelektüel katmanlara odaklanır. Hiçbir sosyal, dinî ve eğitsel projesi bulunmamaktadır.

Hizbullah (İran): 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında faal olup Ayetullah Humeynî'yi destekleyenlerden oluşan gevşek yapılı, gayrı resmi militan İranlı Şiî organizasyon. Şah'ın devrilmesine yol açan gösteri ve grevler tertip edip yeni rejimin güçlenmesine yardım etmişlerdir. Partinin sloganı "Tek parti vardır o da Allah'ın partisidir; tek lider vardır, o da Ruhullah'tır". Üyeleri genellikle kentli fakirler, tüccarlar ve çalışan kesimdir. Bazen hedeflerine ulaşmak için şiddet kullanır. 1981'de başkan Ebu'l-Hasan Benî Sadr'ın düşürülmesi ve üniversitelerin kapatılmasında, peçenin uygulanması ve muhalefetle basının susturulmasında büyük bir rol oynamışlardır. Birçok üyesi Irak'a karşı 1980–88 savaşında savaşmışlardır. Parti bazen güçlü din adamları için özel milis olarak görev yapmışlardır. Lübnan' Hizbullah'ının gelişimini desteklemişlerdir.

Hizbullah (Lübnan): 1980'lerin başında Lübnan'ı bir İslâm devletine dönüştürme arzusuyla kurulan siyasî ve toplumsal hareket. Destekçileri arasındaki ana gruplar, Bekaa Vadisi'nin büyük Şiî boyları ve iç savaşla güney Beyrut'a çekilmeye zorlanan Şiî mültecilerdir. Taraftarları büyük ölçüde Filistinliler'le özdeşleştirilir ve İsrail'e derin bir husumet beslerler. 1980'lerde Lübnan'da büyük siyasî güç haline gelirler. Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah resmi bir göreve sahip olmasa da manevî lideri olarak tanınır. Hizbullah Lübnan'da Amerikan ve Fransız tesirinin sona ermesini, İsrail'in Lübnan bölgesinden tamamen ayrılmasını, Lübnanlı Falanjistler'in teslim olmasını ve insanların kendi yönetim biçimini seçme hakkına sahip olmasını savunarak 1985'te Lübnan'daki Batı ve İsrail varlığına karşı cihâd ilan etmiştir. Gizli kolu İslâmî Cihâd tarafından şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. Şiî destekte EMEL'in büyük rakibidir. 1980'lerde Lübnan'da konuşlanan Amerikan, Fransız ve İsrail

füzelerine karşı saldırılar ve Batılı rehineleri ellerinde tutmaları nedeniyle uluslararası bir kötü üne sahip olmuştur. İran'ın yardımıyla bir televizyon istasyonu dâhil büyük bir yelpazedeki sosyal, ekonomi ve medya projelerini finanse etmiştir. Parti Bekaa Vadisi'ndeki Şiî oylarını süpürüp güneyde güvenilir bir durum ortaya koyarak 1992 parlamento seçimlerine katılmıştır. Parlamento içinde hükümetin İsrail'le olan müzakerelerini kınayarak muhalefet hareketini organize etmiştir. 22 yıllık İsrail işgalini sona erdirerek 2000'de İsrail'in Lübnan topraklarından çekilmesiyle saygınlık kazanmış, üyeleri milli kahraman kabul edilmiştir.

Hizbullah: Bkz. Hizbullah (İran); Hizbullah (Lübnan).

Hizipçilik: Kur'an'ın hizipçiliğe karşı uyarıda bulunmasına karşın (örneğin 30: 31-32), daha ilk iç savaş döneminde (656-61) İslâm toplumu içinde bölünme ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Meşru otorite ve bu savaşa katılanlara yönelik takınılması gerekli tavırla alakalı sorunlar, hemen akabinde ortaya çıkan Şiî ve Sünnî İslâm'ın yanı sıra, diğer kısa ömürlü gruplar (örneğin Hâricîler) için de merkezî olmuştur. Çoğunluk Sünnîlerle çeşitli Şiî topluluklar arasındaki (bugün Müslüman nüfusun yaklaşık % 10-15'i kadardır) ilişkiler, İslâm tarihinde büyük ölçüde farklılık göstermiştir. Uzun barış ve nispeten uyumlu birliktelik dönemleri yanında keskin polemikler ve şiddetli anlaşmazlıklar da olmuştur. Son zamanlarda 1979 İran Devrimi'nin başarısı, Ortadoğu ve Güney Asya'daki Şiîler arasında bir canlanmaya katkıda bulunmuş, bu da birçok durumda kaygılı Sünnî topluluklarla gergin ilişkilere neden olmuştur. Arap Ortadoğu'da İran Devrimi, bazen İran devriminin etkisinin yayılmasına bir karşı koyma vasıtası olarak rakip Sünnî organizasyonların aktivitelerini destekleyen idareci elit tarafından derin bir kuşkuyla karşılanmıştır. 1980'lerde Pakistan'da militan Sünnî ve Şiî organizasyonlar belirmiş ve o zamandan itibaren yinelenen mezhepsel şiddet çemberlerinde aktif kalmışlardır. Güney ve Batı Asya'daki mezhepsel gerilimler, Afganistan'da Şia karşıtı Taliban'ın ortaya çıkmasıyla şiddetlenmiştir. Ayrıca bkz. Ahmedîler; İsmailîler; Şiî İslâm.

Hizkîl (Ezekiel): Kur'an Hizkîl'den (21: 85, 38: 48, ayrıca *Zülkifl* olarak bilinir) bahseder. Hizkîl adının Ezekiel'in Arapça biçimi olduğu düşünülmektedir. Hizkîl sadakat ve sabrıyla bilinir. Bu tanım İncil'de Kudüs'e akın yaptıktan sonra Nebukadnezzar tarafından hapsedilen Peygamber Ezekiel'le örtüşmektedir. Ayrıca İsrail halkı arasında kötülüklere sitemde bulunup sahte liderleri kınadığı bilinmektedir.

Hizkîl: Bkz. Ezekiel.

Hocalar: Şiî İslâm'ı seçen Hindu Hintliler. Hindu kast sistemini yitirmemişlerdir, zira Hindu olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Üç grup ortaya çıkmıştır: Küçük bir Sünnî azınlık, bazı İsna Aşriler ve Ağa Han'a bağlı Nizârî İsmailîler'den oluşan çoğunluk. Günümüzde daha evrensel bir İsmailî Şia lehine ikinci unsurlara sahip hoca statüsünü terk etmişlerdir. Çoğunlukla Karaçi (Pakistan) ve Gujrat'ta (Hindistan) yoğunlaşmışlardır. Ayrıca bkz. Ağa Han, İsmailîler, Nizârîler.

Hociki yazısı: Ayrıca Hace Sindhi. Sindhi yazı dilinin en eski biçimlerinden biri. Adı muhtemelen Farsça *hâce* (efendi, üstad) sözcüğünün bir varyantı olan hocadan gelir. Yazı Yarımada'daki İsmailî topluluk için icat edilmiş, mühtedilerin kendi dinlerinde İslâmî ilkeleri öğrenmelerini sağlamıştır.

Hoi, Ebu'l-Kasım: (ö. 1992) Iraklı Şiî müçtehid, fıkıh ve kelâm âlimi, yazar ve manevî lider. 1970'te dünyadaki en geniş ölçüde takip edilen Şiî müçtehid

olmuştur. Ilahiyat öğrencilerine maaş sağlamak ve İslâmî okullar kurmak için dinî gelirleri kullanmıştır. Pakistan'da bir yayınevi, ayrıca kültür merkezine sahip birkaç cami kurmuştur. Yüksek rütbeli dinî otoritelerin siyasî faaliyetlerine karşı çıkmıştır. Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin velayet-i fakîh doktrinine, Şiî fakîhlerin otoritesinin siyasî alana genişlemeyeceğini ve bir ya da birkaç fakîhle sınırlandırılamayacağını öne sürerek karşı çıkmıştır. 1980'de Irak'taki tek Ayetullah'tır ancak ölümüne kadar fiilen ev hapsinde tutulmuştur.

Hokand Hanlığı: Fergana Vadisi'nin merkezinde Buhara Hanlığı'nın siyasî ve ekonomik çöküşünün bir sonucu olarak ortaya çıkan 18. ve 19. yüzyıl Orta Asya ülkesi. Abdülkerim Bey 1740'da Başkent Hokand'ı (ayrıca Kukon ya da Kokand olarak da adlandırılır) kurmuştur. 1840'ların başında başlıca etnik gruplar arasındaki (Özbekler, Sartlar, Tacikler, Kıpçaklar, Kırgız ve Kazaklar) anlaşmazlıkların neden olduğu fasılasız iç savaş ve isyanların yer aldığı bir döneme girmiştir. Hanlık 1876'da kaldırılmış ve bölge Türkistan Rus genel yönetimi kontrolüne girmiştir.

Homoseksüellik: İslâm hukuku cinselliğin yaşama ilişkin manevî, maddî ve entelektüel alanlarda bir denge sağladığını göz önünde bulundurarak inananların cinsel doğasını onaylar. Cinsel mutluluk her iki eş için ideal durumda evlilikte bulunmaktadır. Homoseksüellik, evliliğin dışında ve aynı cinsiyete sahip kişiler arasında gerçekleştiği için meşru bir tarzda gerçekleşmez. Homoseksüellik, uygulamada İslâm dünyasında bulunmakla birlikte İslâm şeriatı bağlamında haram, anormal hatta cezalandırılabilir kabul edilir.

Horâsânî, Ebu Müslim el-: Bkz. Ebu Müslim el-Horasanî.

Horâsânî, Muhammed Kâzım: (ö. 1911) Kacar döneminde (1796- 1925) İran'daki en seçkin din âlimi. Yirminci yüzyıl başlarında önde gelen birçok İranlı din adamına hocalık yapmıştır. Kitapları halen İran ve Irak'taki Şiî medreselerde okutulmakta, fikhî görüşleri İran'daki birçok önde gelen müçtehid tarafından takip edilmektedir. Anayasal devrim esnasında Horâsânî İran'a telgraf göndererek ulemanın siyasete katılımına öncülük etmiştir.

Hıristiyanlık ve İslâm: İlk İslâm İmparatorluğu'nun bürokrasisinde Hıristiyanlar da yer almaktadır. Emevi yönetimin ilk dili Grekçedir. Başlangıçta ilişkiler iyidir; ancak memnuniyetsizlik işaretleri de söz konusudur (Kıpti ayaklanması, 829–30). İncil dâhil bilimsel, felsefî, tıbbî ve dinî metinleri tercüme ve şerh ederek Yunan entelektüel geleneğini miras almıştır. Gayrimüslimler için yasal haklar oluşturulmuştur. Haçlı seferleri (1095- 1291) ve *Reconquista* (1085–1495), sürekli askerî mücadeleler ve sonunda Avrupa Rönesans'ına yol açacak bir bilgi değişimiyle sonuçlanmıştır. Hıristiyan ve Yahudiler, Kurtuba Üniversiteleri (968'de kurulmuştur) ve Kahire'deki (972) üniversitelerde Müslümanlarla birlikte eğitim almışlardır; bu da Batı Avrupa üniversitelerinin (Paris, 1150; Bolonya, 1119) gelişimini etkilemiştir. Dinî hoşgörü sosyal, siyasî ve ekonomik koşullarla değişikliğe uğramıştır. Ortaçağ sonrasında Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin dinî boyutu, ekonomik ve siyasî çıkarlardan sonra gelmiştir. Endüstri devriminin kolonyal etkisi, İslâm dünyasının çoğunluğunu etkileyen Batılı güçlerin askerî üstünlüğünü pekiştirmiştir. Koloni siyaseti ve 19. yüzyılın misyoner hareketlerinin ortaya çıkışı, dünya genelinde Müslüman toplumların sosyal, ekonomik, eğitimsel, kültürel ve dinî kurumlarını etkilemiştir. Batı hegemonyasının tepkisi İslâmî ve

Batılı siyasî düşüncelerin farklı yorumlarını yansıtan bağımsız ulus-devletler oluşturmak için bir savaşım olmuştur. Kimileri seküler toplumla minimal ilişkiyi vurgularken diğerleri İslâm'ın çağdaş dünyayla uzlaştırılmasını teşvikte bulunmuştur. İslâmcı trend Nijerya, Sudan, Afganistan ve Pakistan gibi yerlerde toplumlararası uyuşmazlığa sebep olan şeriatın tam bir entegrasyonunu savunmaktadır. İsrail Devleti'nin yaratılması (1948) ve ardından Filistinliler'in yerlerinden çıkarılması, her yerde Müslüman-Hıristiyan ilişkileri üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca bkz. Müslüman- Hıristiyan Diyaloğu.

Hıristiyanlık: Bkz. Müslüman- Hıristiyan Diyaloğu.

Hubal: Hz. Muhammed'in 630'da Mekke'yi fethi esnasında yok edilen ve Kâbe'deki bir putla temsil edilen İslâm öncesi ilah. Mekke'nin önde gelen kabilesi Kureyş'in koruyucusudur.

Hucvîrî, Seyyid Ali el-: (ö. 1072) Ortaçağ'da yaşamış olan sufî entelektüel ve teorisyeni. 10'u kabul edilip ikisi reddedilen 12 tasavvuf ekolünün var olduğunu ifade eden *Keşfu'l-Mahcûb* isimli büyük bir teorik eser kaleme almıştır. Her ekolün doktrinlerini özetlemiştir. Kabul edilen on ekolün hakikati dile getirip Sünnî Müslüman kitlesine dâhil olduklarını ifade etmiştir. Hulûlîler'i enkernasyon, ittisal ve antropomorfizmle alakalı inançları benimsemeleri yüzünden, Hallâcîler'i ise şeriatı terk etmeleri nedeniyle kınamıştır. Gazalî ve İbn Arabî gibi Hucvîrî de İslâm düşüncesi ve uygulamalarının tüm boyutları arasında denge kurmayı arzulamıştır; tümünün canlandırıcı ruhu tasavvuftur. Bekârlığı idealize etmiş ve kadınların âlemdeki şerlerin nedeni olduğunu belirtmiştir.

Hudeybiye Anlaşması: 628'de Mekkeli Kureyş Kabilesi'yle Hz. Muhammed arasında yapılan anlaşma. Mekkeliler Müslümanların haccetmelerine izin vermeyi kabul etmişler, ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanımayı reddetmişlerdir. Hz. Muhammed, ailelerinin rızası olmadan Müslüman olmak için Mekke'den ayrılan çocukların Mekke'ye dönmelerini, ancak Müslümanlardan dönenlerin geri verilmeyeceğini kabul etmiştir. Anlaşma Mekkeliler'in İslâm'a yönelik düşmanlıklarını hafifletmiş ve Hz. Muhammed'in siyasî ve askerî gücünün tanınmasını tasdik etmiştir. Hz. Muhammed'in Mekke'nin önemli müttefiklerinden biri olan Hayber Vadisi'ni kontrol almasına imkân vermiş, bu da 630'da Mekke'nin fethine kapı aralamıştır. Mekkeliler, anlaşma sona erdikten sonra Hz. Muhammed'i yenilgiye uğratma çabalarına son vermiştir.

Hudûd: Bkz. Had.

Hukuk: Modern Yasal Reform: Modern yasal reformlar, hem gelenek içinden hem de hükümetin modernizasyon programlarıyla bağlantılı değişimleri empoze eden siyasî liderlerden gelmiştir. Batı'yla olan karşılaşmalar, Avrupalı yasa modellerinden tözel ve sistematik özelliklerin kapsamlı bir şekilde ödünç alınmasına yol açmıştır. İslâmî prosedür kuralları, ceza hukuku ve ticarî kanunlar genellikle reform edilmekten çok Avrupalı muadilleriyle değiştirilmişlerdir. Reformun hız ve kapsamı, zaman ve mekâna göre değişir. Osmanlı reformları, Tanzimat (1839) ve Mecelle (1869) ile başlamıştır. Hint Yarımadası, İngiliz yargıçların geçmişte aldığı kararlara dayanan hukuku özümsemiş, neticede Anglo-İslâmî hukuk ortaya çıkmıştır. Mısır reformu, Fransız ve İslâmî yasal modelleri entegre etmiştir; Abdurrezzak el-Sanhurî tarafından oluşturulan medenî hukuk, sonradan neredeyse tüm Arap ülkeleri tarafından uyarlanmıştır. Endonezya, Malay Devletleri, Filipinler ve Singapur'daki yasal sistemlerin refor-

mu, yerel/ göreneksel hukukun (âdetler) etkilenmiştir. Kişisel statü hukukundaki reformlar, Müslüman kadınların yaşamlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Tunus çokeşliliği yasaklamış, 1956'da kadın ve erkeklere eşit boşanma hakkı vermiştir; evlat edinme (geleneksel İslâm hukukunca yasaklanmıştır) 1958'de yasal hâle gelmiştir. Türkiye'nin yeni seküler anayasası, kadınlara Batıdaki hemcinslerininkine benzer haklar vermiştir. Son zamanlarda Cezayir, Sudan ve Afganistan gibi ülkelerde aşırı uçtaki guruplar, geleneksel şeriatın uygulandığı idealize edilmiş İslâmî bir geçmişe dönüşü savunmaktadırlar.

Hukuk: Sünnî Mezhepler: Bkz. Hanefî Mezhebi, Hanbelî Mezhebi, Mâlikî Mezhebi, Şafiî Mezhebi.

Hukuk: Şiî Mezhepler: Bkz. Caferî; Şia Fıkhı.

Hukuku'l-İnsan: Bkz. İnsan Hakları.

Hul: Kaldırma. Genellikle bir kadının gerekçe göstermeksizin mihrini getirmesi ya da kocasına diğer finansal yükümlülüklerini nakletme suretiyle boşanmayı gerçekleştirebildiği şer'i bir boşanma prosedürünü belirtir. Bu boşanma prosedürü kadın tarafından başlatılır ve tekrar evliliğe müsaade edilmeden önce kadın için emredilen bekleme dönemi (iddet) içinde geri alınamaz. İslâm hukuku kaynakları bu prosedürün geçerli olması için kocanın rızasının gerekli olup olmadığı konusunda ihtilaflıdır.

Humeynî, Ruhullah el-Musavî: (ö. 1989) İranlı Şiî din adamı, İslâm Devrimi'nin lideri, İran İslâm Cumhuriyeti'nin ideoloğu. Şah'ın sekülarizasyon siyasetine ve Batıyı taklidine karşı çıkmıştır. Batı ideolojisi ve kültürünün etkisine karşı koymada din adamlarının önderliğini savunmuştur. Şah'a karşı muhalefeti, özellikle tüccar (*bazariler*) ve öğrencileri harekete geçirmiştir. Dikkati İslâmî ritüellerin İslâm'ın sosyal, siyasî ve kültürel yönlerine yöneltmiştir. Şah rejimini Emevi halifesi Yezîd'in yönetimine, İran halkını da Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'e benzeterek adaletsizliğe karşı acı ve protesto paradigmasını oluşturmuştur. Şah, İsrail ve ABD'yi kınayan bir hutbe vermiş, bu da Tahran'da Şah karşıtı bir yürüyüş dalgasına ve Humeynî'nin tutuklanıp Kum'dan tartışmasız bir muhalefet liderine dönüşeceği Tahran'a sevk edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1964–67 arasında sürgüne gönderilmiştir. Sol kanatla, yurt dışındaki Şah karşıtı İranlı öğrenci organizasyonlarıyla güçlü bir ilişki geliştirmiştir. 1970'lerde İran monarşisini yıkma yerine, Kur'an ve Şiî gelenekle uyum arz eden İslâmî bir cumhuriyet kurarak şeriatı uygulama ihtiyacını beyan etmiştir. Yazılı beyanı ve ses kasetleri yaygın bir biçimde dağıtılarak İran'a daha geniş bir kabulle dönüşüne zemin hazırlamıştır. 1979'da devrim ve rejimin konsolidasyonuyla serbest kalan güçleri kontrol amacıyla Tahran'a dönmüştür. Kendisinin yönettiği yeni hükümetin yapısını belirleyen *velâyet-i fakih* doktrinini formüle etmiştir. İdeolojinin ancak dönüştürüldüğüne ve kutsalın yalnızca eylem yoluyla ulaşıldığında anlamlı olduğuna inanır. Millet içinde güçlü muhalefete karşın 1980-88'de İran'ı Irak'la savaşa sokmuştur. Yönetimi, geleneksel sosyal normların katî biçimde uygulanışı ve Bahâîler gibi İslâm'a yönelik bir tehdit kabul edilen kimselere karşı sert önlem almayla özetlenebilir. Siyasî İslâm'ı ve velâyet-i fakîh düşüncesini kabul etmeyenleri hükümetten dışlamıştır. 1980'lerde İslâm'ın ve eğitim, yüzleşme ve silahlı savaşının bir kombinasyonu yoluyla ulaşılacak bir dış politika hedefi olarak İslâm Devrimi'nin yayılmasını ilan etmiştir. İran Körfezi ve dünya genelindeki Müslümanları ayaklanarak zorba, gayri İslâmî ve Amerikan yandaşı yönetimleri alaşağı etmeye çağırmıştır.

Savaşın sürmesinin cumhuriyetin çöküşüne neden olacağı biçimindeki milli kaygılar nedeniyle 1980'de Irak'la bir anlaşma yapmıştır. 1989'daki ölümü, ülke dışına taşan bir üzüntüyü beraberinde getirmiştir.

Hums: Müslümanlarca Hz. Muhammed ve ailesine verilen savaş ganimetinin beşte biri ölçüsünde vergi. Hz. Muhammed'in vefatından sonra *hums* farklı türlerde kar üzerine konan İslâmî bir vergi olarak yorumlanmıştır. Şiî İslâm'da büyük bir önem taşır. 13. yüzyılda hums iki eşit paya bölünür- bir payı Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri destek için diğer pay ise yarısını imama diğer yarısını Hz. Muhammed'in soyundan fakir ve yetimlere verecek müçtehitlere gider. İran'da Şiî din adamlarına devletten bağımsızlık sağlayarak İran devrimini desteklemeye yardımcı olan bir gelir kaynağı sunmuştur. Ayrıca bkz. vergilendirme.

Huneyn İbn İshak: (ö. 877) Bağdat'ta Yunan metinlerini Arapçaya tercüme merkezi Beytü'l Hikme'nin başında olan Nasturi Hıristiyan. Eleştirel soruşturma ruhunu besleyen ve felsefeye coşkun bir yaklaşıma yol açan büyük bir eserler dizisinden sorumludur. Tercüme edilen eserler hem Müslüman hem de Hıristiyan âlimler tarafından şerh edilmiş, bilgi ve fikirlerin tohumunu ekmiştir.

Huri: Cennette ikamet eden güzel, siyah gözlü eşler. Kur'an cinsel bir role atıfta bulunmasa da şehitlere mükâfat olarak sunulan bakireler oldukları şeklindeki popüler inanç, intihar bombacılarını motive etmek için kullanılmaktadır. Modern müfessirler hurileri yalnızca saf ya da arındırılmış varlıklar oldukları anlamında bakire olarak yorumlamaktadırlar. Ayrıca bkz. Cennet.

Hurûfiler: 14. yüzyılda İran'da Fazlullah Esterâbâdî tarafından kurulan popülist tarikat. Esterâbâdî Tanrı'dan doğrudan vahiy aldığını ve Gaip İmam mertebesinde olduğunu iddia etmiştir. Tarikat, yalnızca elle yapılan işlerin meşru gelir sağlayabileceği benimsemiş ve kurtuluşa elif-bâ'daki sayısal değerlerin gizli bilgisiyle ulaşılabileceğini öne sürmüştür. Müslüman ve Hıristiyanlar arasında Anadolu ve Bulgaristan'da yayılmıştır. Bazı fikirleri Bektaşiye tarafından sürdürülmektedir.

Husain, Zakir: (ö. 1969) Hintli eğitimci, Delhi'deki Camia Milliye İslâmiyye'nin kurucusu ve Hindistan'ın üçüncü cumhurbaşkanı (1967–69). Bağımsızlık savaşında Hint Ulusal Kongresi'nin sadık Müslüman müttefiki. Mahatma Gandhi'nin dostu ve ulusal eğitimin gelişiminde aktif bir katılımcı.

Husrî, Ebu Haldûn Sâti el-: (ö. 1968) Osmanlı kuramcısı, eğitim reformcusu, seküler Arap milliyetçisi ve pan-Arabist. Seküler eğitim reformunu gençliğe vatanseverliği aşılama vasıtası olarak görmüştür. Irk, din, irade, ekonomik koşullar ya da coğrafyadan ziyade ortak dil ve tarihe dayalı bir Arap milliyetçiliği teorisi gelişirmiştir. Eğitim ve ulusalcılık üzerine eserleri Baasçılar ve Nasarîler arasında popülerdir.

Hutbe: İmam tarafından Cuma namazı esnasında ve iki büyük bayramda (Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı namazlarında) yapılan konuşma. *Hamdele* (Allah'a hamd), *salvele* (Hz. Muhammed'e, ailesine ve ashabına salavat) ile birlikte cemaate dünyadaki ve ahirete hazırlıktaki sorumluluklarına ilişkin verilen öğütleri içerir. İslâm dünyasının birçok bölgesinde ifade özgürlüğünün yokluğunda, bu kurum yalnızca iktidardaki güçlerin dinî ve ahlâkî eleştirisinde bir araç işlevi görmüştür.

Hüccâr: Abdülaziz İbn Suud tarafından 1911-12'den 1920'lere kadar orta

Arabistan'da bedevîleri yerleştirmek, onlara dinî ve askerî ve eğitimi vermek ve üzerlerindeki Suudi kontrolünü pekiştirmek için kurulan tarımsal yerleşimler. İslâm ülkelerine dayalı bir toplumda göçebelikten yerleşik bir yaşama geçiş bir inançsızlık diyarından (Dâru'l-Harb) inanç diyarına (Dâru'l-İslâm) hicreti sembolize eder. Ayrıca bkz. İhvan; Suud, Abdülaziz İbn Abdurrahman el-.

Hüccet: Delil, tartışmasız kanıt. Kelâmda hakkı batıldan ayıran kesin bir argümanı ifade eder. Şîa'da hüccet, bir mümin için Allah'ın varlığını sabit hale getiren imamdır. İsmailî Şiilikte inancı öğretmek ve vazetmekten sorumlu olan imamın yüksek mertebeli bir temsilcisini belirtir.

Hüccetiyye: Muhafazakâr Şiî dini-siyasî düşünce ekolü. 1950'lerde İran'da Bahâî inancının kökünü kurutmak için Şeyh Mahmud Halebî tarafından kurulmuştur. 1979 İslâm Devrimi'nden sonra bağları *velâyet-i fakîh*'e (fakîhlerin velayeti) karşı olan ve Gaip İmamın gelişi için gerekli koşulları fiilen desteklemeyen radikal din adamlarınca suçlanmışlardır. Hüccetiye genel olarak hükümete din adamlarının daha az katılımını ve hükümetin ticarete daha az vergi koymasını destekleyen kişiler için kullanılır. 1983'te İslâmî rejim, hareketin sempatizanlarına karşı umumi bir mücadele başlatmıştır. Topluluk hükümet tarafından uzaklaştırılmıştır ve rejim pratik olarak topluluğun varlığını 1983'ten itibaren görmezden gelmiştir. Halebî'nin yeri ve harekete desteğin kapsamı bugün bilinmemektedir.

Hüccetu'l-İslâm: İslâm'ın hücceti (delili). Müctehid mertebesine ulaşan ve fıkhî görüş beyan edebilen orta sınıf Şiî din adamlarına verilen unvan. 19. yüzyıla kadar terim önde gelen ulemaya verilmiş, ancak 1905–11 Anayasa Devrimi'nden önce Ayetullah unvanı icad edilince tüm müçtehidler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Hüccetullah: (1) Terim Kur'an'da (6: 149) "el-hüccetü'l baliğa" biçiminde kullanılır. Müfessirlerce Kur'an'a hem kısmen hem de bütün olarak atıfla kâfirlerin Allah'ın vahyiyle alakalı iddialarına karşı en nihaî ve önemli ispatı olarak te'vil edilmiştir. *Hüccetullahu'l-baliğa* adını taşıyan en ünlü kitap, Hint yarımadasının ünlü Müslüman âlim ve düşünürü Şah Veliyullah Dihlevî (ö. 1762) tarafından yazılmıştır. (2) İsna Aşeriyeci Şiiler, İsmailîler ve tarikatlar arasında yetkin bir müfessir için kullanılan unvan. İsmailî din hiyerarşisinin önde gelen figürleri ve tarikatların önderleri olan Hz. Muhammed ve 12 İmam'ı ifade eder.

Hüküm: Kur'an'da hüküm verme, yargı, otorite ve Allah'ın iradesini ifade eder. Medine sonrası Müslüman toplumda hiçbir merkezî yasal güç olmadığından, hüküm zamanla yeni anlamlar edinerek geçici üst idare/güç ya da bir saray kararını ifade etmeye başlar. Çoğulu *ahkâm* olup Kur'an'ın çeşitli emirlerini belirtir; pozitif fıkıh kaideleri İslâm hukuk metodolojisi, kaide ve hükümlerinden türemiştir. İslâm tarihinin başlarında Hâricîlerin yalnızca Allah'ın hükmünü kabul etmelerini ifade edişiyle birlikte sözcük siyasî bir yan anlam üstlenmiştir.

Hükümet: Yönetim. Genellikle devletten ayrı olarak ele alınır. Devletin otoritesini uygulayan bireyler grubu olarak anlaşılır; hükümet terimi Müslümanlar gitgide Avrupalı yönetim biçimlerine ilgi duyduğunda benimsenmiştir. Klasik olarak hükümet, adalet dağıtmayı ifade eder. Kendi başına hükümet dar anlamıyla velayet, sultan ya da imareti ifade eder. Devlet yasal hüviyete sahip bir kurum olarak var olmamıştır; hükümet meşrudur çünkü Allah ve ilahî kanun onu yetkilendirmiştir. Modern

dönemde sözcük yönetim, siyasî otorite ve düzeni belirtir. Ali Abdurrezzak (ö. 1966) İslâm'ın belli bir yönetim biçimini emretmediğini öne sürmüştür. Muhammed Reşîd Rıza (ö. 1935) ise halifeliğin hukukî değil manevî bir kurum olduğunu belirtmiştir. Ebu'l-Ala Mevdûdî (ö. 1979) devlet, toplum ve yönetim arasında aslî hiçbir farklılık olmadığı görüşünü benimser; tümü şeriata sıkıca bağlı daha büyük İslâmî düzenin unsurlarıdırlar. Ayetullah Ruhullah Humeynî (ö. 1989) şeriat tarafından desteklenen ve fakîhlerce yürütülen siyasî kurumların kurulmasını savunmuştur.

Hümanizm ve İslâm: Müslüman âlimler insanların -Allah'tan ziyade- her şeyin ölçütü olduğunu ve tüm temel ahlâkî değerlerin insan arzuları ve ihtiyaçlarından çıktığı şeklindeki temel felsefî öncülü reddeder. Diğer Sami dinler gibi İslâm da Allah'ın tüm ahlâkî değerlerin nihaî kaynağı olduğunu bildirir. Bazı modern Müslüman âlimler her insanın onuru, bireysel özgürlük, kolektif iyiyle örtüşen seçme özgürlüğü, katılımcı demokrasi, insan hakları, sosyal adalet ve rasyonel araştırma gibi hümanizm tarafından vurgulanan aslî değerlerin İslâmî dünya görüşüyle tamamen uyumlu olduğunu öne sürerler. Bu âlimler seküler hümanizmin felsefî kurumlarını reddederler, ancak hümanizmin daha insanî, âdil, merhametli bir toplum arayışını paylaşırlar.

Hür irade: Müslümanlar Allah'ın insanlara iyi ya da kötü arasında ayrımda bulunup seçim yapma kabiliyeti verdiğine ve ahirette tüm insanların seçimlerine göre hesaba çekileceklerine inanırlar. Ayrıca Allah'ın insanların sorumlu diğer yaşam yönleri de tayin ettiğine inanırlar (örneğin doğum yerleri ve fiziki görünüşleri). Ayrıca bkz. Kadercilik; kısmet.

Hür: Özgür. Ayrıca hürriyet, özgürlük. Hür ve hürriyet Allah'tan başka her şeyden özgür olma ve yalnız O'na yönelme anlamına gelip tasavvufta önemli metafizikî kavramlara dönüşmüşlerdir. İnsanlar Allah'ın kulları olduklarından, İbn Arabî'nin de ortaya koymuş olduğu gibi, hürriyet kulluğun (ubûdiyyet ç.n.) en mükemmel biçimidir.

Hürre, Âişe el-: Bkz. Kadınlar ve İslâm.

Hürre, Seyyide el-: Bkz. Kadınlar ve İslâm.

Hürriyet Hareketi (İran): Bkz. İran Özgürlük Hareketi.

Hürriyet: Bkz. Hür.

Hürriyet: Bkz. Hür.

Hüseyin İbn Ali: (ö. 680) Şîa'nın üçüncü imamı. Ali İbn Ebi Tâlib ve Fatıma'nın oğlu, Hz. Muhammed'in torunudur. Babasının şehit edilişi ve ağabeyi Hasan'a el çektirilmesi akabinde Hüseyin, Muaviye'ye beyat etmeyi reddetse de ona halife olarak beyat etmiştir. Muaviye'nin kendi oğlu Yezid'i halife tayin etmesi, Kufe'li Şiilerin Hüseyin'i halifelik hakkını geri alıp Yezid'e başkaldırmaya davet etmelerine yol açmıştır. Hüseyin daveti kabul etmiş ve ailesiyle birlikte küçük bir grup izleyeniyle Kufe'ye doğru yola çıkmıştır. Kerbela'da Yezid'in birlikleri tarafından yolu kesilen Hüseyin ve onu izleyenler, 10 Muharrem 680'de katledilmiş ya da hapsedilmiştir. (Bu olay Şiilerin Aşura yas mateminde anılır). Hüseyin'in şehadeti Şiilere ıstırap ve şehadetin kültürel yapısını sunmuştur. 20. yüzyılda Hüseyin siyasî direniş, devrim ve eskatolojik umudun bir sembolüne dönüşmüştür; zira beklenen Mehdî'nin (Mesih) onun kanının yanı sıra zorba yöneticilerin ellerinde acı çeken o ve diğer tüm kişilerin intikamını alacağı beklenmektedir. Şiiler onun Kerbela'daki türbesini ziyareti, hacdan sonra ikinci önemli ziyaret kabul ederler. Sosyal adalet için Hüseyin'in devrimci bir savaş

şeklindeki yorumu, Lübnan ve İran'daki Şiî direniş hareketlerine ilham olmuştur. Ayrıca bkz. Şiî İslâm.

Hüseyin, Taha: (ö. 1971) Mısırlı romancı, eleştirmen ve modernist reformcu. 20. yüzyıl Arap edebiyatının başat figürlerinden birisidir. Genç yaşta görme yetisini kaybetmiş, ancak Mısır toplumu ve edipleri arasında bir lider konumuna ulaşmıştır. Mısır ve Fransa'da eğitim almıştır. 1950–52 yıllarında Mısır Eğitim Bakanı Müşaviri ve Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. Romanları, kısa öyküleri, tarihsel ve eleştirel çalışmaları yanında siyasî makaleleriyle tanınmıştır. İslâm öncesi kasidelerin otantik olmadıklarını iddia etmiştir. Gelenekselciliğe karşı sekülarizmi benimsemiş ve Mısır'la Batı arasında yakın ilişkileri desteklemiştir. En çok geleneksel eğitimdeki zayıflıkları ortaya çıkaran *el-Eyyam* (Günler) adlı otobiyografisi ve *The Future of Culture in Egypt* eseriyle ünlüdür.

Hüseynî Hanedanı: (s. 1705–1957) Hüseyin İbn Ali tarafından kurulan bu hanedan, artan haricî bir baskı döneminde Tunus'u yönetmiştir. Fransa Tunus'u işgal ettikten sonra (1881) imzalanan Bardo Anlaşması, Muhammed el-Sadık'ı herhangi bir hakiki otoriteye sahip olmaksızın tahtta bırakmıştır. Bu uzun siyasî zayıflık dönemi, milli hareketlere olan ilgi ya da sempati eksikliği ve milliyetçi lider Habib Burgiba için muazzam popülarite, el-Emin Bey'in (s. 1943–57) tahttan indirilip monarşinin kolayca kaldırılmasına katkıda bulunmuştur.

Hüseynî, Hacı Emîn: (ö. 1974) Kudüs Müftüsü, Filistin Yüksek Müslüman Konseyi Başkanı ve Filistin'deki İngiliz idaresi esnasında milli Arap lideri (1917–48). 1920'de Kudüs'teki şiddetli anti Siyonist protestolara katılmıştır. Filistin'de Arap çoğunluğun bulunduğu milli bir hükümet için İngiliz ve Müslüman desteği arzulamıştır. Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında teklif edilen taksimi sonrasında İngilizlere karşı Filistin başkaldırısını desteklemiştir (1936–39). Arap bağımsızlığı için Hitler'in desteğini talep etmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında sürgün edilmiştir.

Hüseyniye-i İrşâd: 1965'te Tahran'da özel dinî çalışmalar ve eğitim için kurulan Şiî kurum. Ali Şerîatî burada 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında dersler vererek gelecekteki İran Devrimi için zemin hazırlamıştır. 1972'de rejime muhalefeti nedeniyle Şah tarafından kapatılmıştır. 1979'da İslâm Devrimi sonrasında daha muhafazakâr ve ılımlı bir tonda tekrar açılmıştır. Ayrıca bkz. Şerîatî, Ali.

Hüseyniyye: *İmâmbâre, eşkûrhâne* ve *ezâhâne* olarak da bilinir. İmam Hüseyin'in şehadeti ve yaşamını anma merasimlerinin yapıldığı geçici ya da sürekli mekân. Vakıflardan gelen gelir ya da yıllık ödemelerde finanse edilmektedir. Tipik biçimde törenlere sponsor olan organizasyonun ismi yanında Hüseyin için yakılan ağıtlarla işlenmiş siyah kumaş ve bayraklarla dekore edilirler. Kadınlar, katılanlar ve fakirler için yiyecek hazırlayıp dağıtırlar. Asıl olay şiirlerin okunması ve ilahîlerin söylenmesiyle birlikte Muharrem mersiyelerinin okunmasıdır. Bazı yerlerde Hüseyniye'nin bahçesi taziye için ve matem sürecinin başlangıç ve bitiş noktası olarak kullanılır.

Hüviyye: O'luk. Modern Arapçada *hüviyet* anlamına gelir. Klasik İslâm felsefesinde bir şeyin kendi başına var olması ya da vücud bulma kabiliyetini belirten bir ıstılah işlevi görmüştür. Ayrıca bir şeyin mahiyetinin aksi olarak gerçek hüviyetini işaret eder. Mistik düşüncede terim İlahî Varlık'ın hüviyetinin sufînin "benlik"inden (eniyye) ayrılmasını sağlamıştır.

Hz. Muhammed: Müslümanlar Hz. Muhammed'in (yaklaşık 570- 632) daha önce Yahudi ve Hıristiyan peygamberlerce beyan edilen vahyi Arapça olarak ilkin Araplara sonra da tüm insanlara iletmek için gönderilen Allah'ın Resulü olduğuna inanırlar. Kur'an, Hz. Muhammed'in yaşamına ilişkin bazı tarihî bilgiler sağlar; ancak daha tam beyanlar *sîret* (geleneksel biyografiler), hadis (Hz. Muhammed'in söz ve amellerinin rivayetleri) ve genel tarihlerde bulunmaktadır.

Hz. Muhammed, Benî Hâşim Kabilesi'nde amcası Ebu Tâlib'in himayesinde bir yetim olarak büyümüştür. Yaşamının ilk döneminin ayrıntıları kesin olarak bilinmemektedir. 25 yaşına geldiğinde, Hatice adlı zengin bir dul hanım tarafından Suriye'ye mal taşıyan kervanını yönetmek üzere kervanın başına getirilmiştir. Hz. Muhammed daha sonra Hatice'yle evlenmiştir. Dört kızları ve daha bebekken vefat eden üç oğulları olmuştur. Yaşamı esnasında Hatice, Hz. Muhammed'in tek eşidir. Hatice vefat edince Hz. Muhammed Sevde adlı bir dulla evlenmiştir. Hicretten önce, yalnızca Hatice ve Sevde onun eşi olmuştur. Hz. Muhammed Medine'de siyasî ittifaklara ve ümmetin önderi olarak sorumluluklarına dayalı olarak başka evliliklerde bulunmuştur.

Hz. Muhammed ilk vahyini 40 yaşındayken Cebrail'in gelip ona Alâk suresini okumasıyla almıştır. Hz. Muhammed'in gelecekteki peygamberliğini mucizevî bir şekilde sîret ve hadis literatüründe önceden haber veren beyanlar, onun nübüvvet statüsünün Hıristiyan rahiplerce tanınması, yüzünde ve gebeyken annesinin yüzünde parlayan bir nuru içerir. Diğer mucize beyanları, Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra'ya gidişini, yani *İsrâ* ve oradan da semaya yükselişi olan *Miracı* içerir.

Kur'an, Hz. Muhammed'in Mekke'deki tebliğine özellikle atıfta bulunmaz, ancak biyografik kaynaklar Hz. Muhammed'in ashabının Habeşistan'a (günümüz Etiyopya'sı) hicretlerini, Hz. Muhammed'in kabilesi Beni Haşim'in boykotu, eşi Hatice'yle amcası ve hâmisi Ebu Tâlib'in vefatlarını, kabilesinin himayesini kaybedişini, Taif seferini ve Medine'ye hicretini aktarırlar. Kur'an, Hz. Muhammed'i doğaüstü güçlere sahip olmayan, bütünüyle bir insan olarak betimler. İnsanlığı en çok zulüm, hayal kırıklığı ya da keder anlarında sabırlı olarak anlatıldığı ayetlerde açıktır. Mekkeliler'e karşı birçok zafer elde edip Hicaz'daki birçok kabileyi İslâm'la müşerref kılmada başarılı olsa da, Kur'an, Hz. Muhammed'in inanmayanlara karşı mücadele ettiği ve mütevazı, utangaç ve samimi olduğunu aktarır. İnsanların günahları için sürekli af dilemiştir.

Kuran, sîret ve Hz. Muhammed'in askerî seferlerine dair beyanlar, Medine dönemine ilişkin kapsamlı bir bilgi sunarlar. Müslümanların Mekkeliler'in daha büyük güçlerine karşı elde ettiği zaferler, Allah'ın lütfunun işaretleri olarak yorumlanmıştır. Hz. Muhammed 627'de Medine'nin tam kontrolünü almış ve çevre bölgelerdeki bedevî kabileler onunla ittifak edip Müslüman olmuşlardır. Hz. Muhammed 628 baharında Mekkeliler'le ertesi yıl haccetmek için bir anlaşma müzakeresinde bulunup 10 yıllık bir anlaşma yapmıştır. Bir yıl sonra anlaşma bozulunca Mekke'nin önde gelenleri kenti barış içinde Hz. Muhammed'e teslim etmeyi kabul etmişlerdir. Sonuç olarak 630'da Hz. Muhammed Batı Arabistan'ın tamamının kontrolünü ele almıştır. 631'de tüm Arabistan'dan elçiler teslim olmak için ona gelmiştir. Sonuçta gerçekleşen bu anlaşmalar, İslâm'ın benimsenmesi olarak kabul edilmiştir. 632'de "Veda Haccı"nda yaşamı boyunca toplanan en geniş hacı kalabalığına hitap etmiştir. Medine'ye dönerken ölümcül bir hasta-

lık kapmış ve Haziran 632'de altmış yaşında vefat etmiştir.

Hz. Muhammed idareci, hâkim, kanun koyucu ve komutan olmasının yanı sıra, öğretmen, vaiz ve İslâm ümmetinin imamı görevini yapmıştır. İslâm hukuku âlimlerine göre ibadetleri tanımlayan, hüküm veren fakîh odur; mutasavvıflar için manevî kemâlin ideal arayışçısıdır; filozof ve devlet adamları için hem bir fâtih hem de âdil bir yönetici için rol modeldir; sıradan Müslümanlar için Allah'ın lütfu ve kurtuluşun bir modelidir.

- I/İ -

İbâdet: Tapma; ihlâs fiilleri; çoğ. *İbâdât*. Uygun yaşa gelip bedenen ve zihnen elverişli olduklarında (*akıl baliğ*), tüm Müslümanlara farz olan dinî görevler. İslâm'ın şartları –şehadet, namaz, zekât, oruç ve hac– yanında Allah yolunda yaşamaya gayret edip taat ve Kur'an okumak için gerekli temizliği (*taharet*) de içerir. İbadetler Müslüman toplumlarda merkezî bir öneme sahip olmaları nedeniyle İslâm fıkhı ve hadis-i şeriflerin başlıca konusu olmuştur.

İbâdî Hanedanı: Ummânî Hanedanı. Umman'daki İbâdî topluluğu son 12 asır boyunca farklı hanedanlardan 61 imam seçmişlerdir. İbâdîlerin Umman'daki siyasî gücü, halk tarafından seçilen ilk imam olup Abbasiler tarafından savaşta öldürülen el-Cülenda İbn Mes'ûd'un (s. 749–741) iktidarı ele geçirmesiyle başlamıştır. İmamet, Muhammed İbn Affan'ın yönetiminde 793'te yeniden canlanmıştır. İbâdîler, 893'ten sonra Abbasi yönetiminde imam seçmeye devam etmişler ve önemli bir otorite sergilemişlerdir. İmam Nasır İbn Mürşid el-Yerubî (yaklaşık 1624–49), Portekiz koloni egemenliğine karşı savaş esnasında İbâdî Hanedanı'nı kurmuştur. Bu hanedanın yerini, şu an başında Sultan Kabus'un olduğu, 1959'da iktidara gelen aile almıştır.

İbâdîler: Hâricî İslâm'ın sekizinci yüzyılda kurulan ılımlı bir alt kolu. En güçlü varlığını Umman'da göstermekle birlikte Kuzey Afrika ve Zanzibar'da da görülmüşlerdir. İbâdî ilke ve yasalarına uyduğu sürece, toplumda mutlak yönetim otoritesini elde tutacak olan seçilmiş bir imam tarafından yönetilmiştir. İmam eğer itaatsizlik edip tevbe etmezse, alaşağı edilebilir. Ulema büyük saygı görür ve yeni imamı seçme sürecinde rehberlik ederler. İmamın onlara uyması ve koymuş oldukları kurallara bağlı kalması beklenir. İbadîler diğer mezheplerle bir arada olmayı kabul eder. Düşmanlar tarafından baskı altına alındığında, toplum bir imamın olmadığı bir gizlilik halinde varlığını sürdürür.

İblis: Bkz. Şeytan.

İbn Abdullah, Muhammed Ahmed: (ö. 1885) Sudanlı militan yenilikçi ve reformcu. 1881'de Mehdî olduğunu ilan etmiştir. 1980'lerde Mısırlılar ve onların Avrupalı müttefiklerine karşı cihâdın başındadır. Sudan'da İslâm'ın yozlaşmasına ve yabancı (Türk–Mısırlı, Avrupa ve yerel gayri İslâmî) uygulamaların benimsenmesine karşı birçok konferans vermiştir. Sudan'ın genelinde, Hz. Muhammed tarafından kurulmuş orijinal 7. yüzyıl siyasî yapısını model alan bir İslâm devleti kurmuştur. Kazandığı zaferleri Allah'ın lütfunun bir işareti olarak yorumlamıştır. Şeriatı geçerli yegâne yasa olarak ilan etmiştir. Kurduğu devlet, onun ölümünden Sudan'ın Anglo-Mısırlı güçlerce 1808-99'da işgal edilişine kadar devam etmiştir.

İbn Abdulvahhâb, Muhammed: (ö. 1791). Suudi Arabistanlı selefî kelâmcı, Hanbelî fakîhi, reformcu ve Vahhabî hareketinin ideoloğu. Ortaçağ yorumlarına dayanmaktan ziyade, doğrudan Kur'an ve hadise dönüşün gerekliliğini dile getirmiştir. Türbe kültleri, velilere tazim, Allah'tan başkasının aracılığını (vesile-ç.n.) isteme ve otoritenin Allah'tan başkasına verilmesinin bid'at olduğuna

hükmetmiştir. Geleneksel İslâm şeriatına sıkı bağlılığı teşvik etmiştir. Taklide (geleneğe bağlılık) karşı çıkmıştır. İçtihadın kullanılması çağrısında bulunmuştur. Toplumda sosyo-dini reformların, anahtar role sahip Tevhîd (Allah'ın Birliği) doktrinine dayanmasını planlamıştır. 1744'de İbn el-Suud'la onun askerî, siyasî ve malî meselelerde kontrolü elde tutmasına ve İbn Abdülvehhâb'ın da dinî meselelerden sorumlu olmasına imkân veren bir ittifak yapmıştır. Bu ittifak, ilk Suudi hanedan ve devletin kurulmasıyla sonuçlanmış, mevcut Suudi yönetiminin temelini atmıştır. Birçok selefî, onun kurduğu oluşumdan ilham aldıklarını iddia etmektedir. Ayrıca bkz. Suud, Muhammed İbn el-.

İbn Âbidin, Muhammed Emin İbn Ömer: (ö. 1836) Suriyeli âlim. Şafiî fıkhı eğitimi almış ancak sonuçta bir Hanefî fıkhı âlimi olarak tanınmıştır. Osmanlı'daki resmi dini-hukukî bürokrasinin dışında çalışmıştır. Fetvaları, 19. yüzyıl bağlamında temsil edilen ve hüküm verme sürecine ilişkin çalışmalarda sergilenen meseleleri ele alır; hükümlerin sürekli değişip mezhebin kurucusu Ebu Hanife'nin hükümleriyle bile farklılıklara yol açtığını öne sürerek kendi mezhebinin bazı anahtar görüşlerini kabul etmemiştir.

İbn Akîl, Ebu'l-Vefa Ali İbn Akîl Ahmed el-Bağdâdî: (ö. 1119) Rasyonalist eğilimli Hanbelî fakîhi. 11. yüzyıl Selefî Bağdat'mda Sufi el-Hallâc'a (ö. 922) olan sevgisi, yargılanmasına yol açmış ve fikrinden vazgeçmeye zorlanmıştır. Günümüze kadar ulaşan fıkıh eserleri arasında, *Vazıh fi Usûlü'l-Fıkh* ve (kısmen) *Kitabu'l-Fünûn* sayılabilir.

İbn Atâullah, Ahmed İbn Muhammed: (ö. 1309) Şazilî Tarikatının üçüncü şeyhi. Tarikatın doktrinlerini sistematize etmiş ve kurucusu Sidi Ebu'l-Hasan ile halifesi Sidi Ebu'l-Abbas el-Mursî'nin biyografilerini kaydetmiştir. Zikr üzerine ilk sistematik risalenin yazarıdır. *Hikem*'i (aforizma, tek hikmet) tarikata ün kazandırmış ve eseri Nil kıyılarında icra edilen son sufi kerameti olarak kabul edilmiştir. Yazılı eserlerinin elden ele dolaşması, Şaziliye'nin kurucusunun vaktiyle reddedildiği Kuzey Afrika'ya yayılmasına yol açmıştır. Vefaî Tarikatı onun eserleri vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca bkz. Hikmet.

İbn Bâbâveyh Muhammed: (ö. 991) el-Kummî ve es-Sâdık olarak da tanınır. İsna Aşerî Şiî âlim; Kum, Rey, Meşhed, Nişapur, Bağdat, Kûfe, Mekke, Hemedan, Belh ve Semerkand'ın imamlarından nakledilen hadisleri kaydedip muhafaza etmiştir. Hadis râvîlerinin mükemmel bir incelemesini gerçekleştirmiş ve özellikle İmamî hadislerinde ihtiva edilen İslâm hukuk ilkelerini entegre etmiştir. Şîa doktrinini savunusunda bile dinî meselelerin akılla değerlendirilmesini onaylamamıştır. Yaklaşımı, akılcı bir kelâmcı olan talebesi Şeyh el-Müfid (ö. 1022) tarafından geçersiz kabul edilmiştir. İki yüzden fazla eser kaleme almıştır.

İbn Bacce: (ö. 1138) Tam adı Ebubekir Muhammed İbn Yahya ibnu's-Saig'dir (Latince adı, Avempace). İspanya'da Saragossa'da doğmuş ve Fas'ın Fez kentinde ölmüştür. Müslüman İspanya'nın ilk önemli filozof ve hakîmidir. Aristo'nun fizik, gökcisimleri, oluş ve yok oluş'un bazı kısımları ve ona atfedilen *De Plantis*'in özetlerinin yanı sıra, Fârâbî'nin mantığı üzerine geniş şerhler kaleme almıştır. Orijinal eserleri arasında filozofun durumu ve nakıs bir durumda engellenen arzularını ele alan *Tedbîru'l-Mütevahhid* adlı siyasî bir risalenin yanı sıra, Müslüman Neoplatonistlerin gözde bir temasını ele alan *Kitâbu'l-İttisâli'l-Akl* adlı kısa bir risale kaleme almıştır.

İbn Badis, Abdulhamid: (ö. 1940) İslâm reformcusu, milli önder ve Cezayir Ulema Birliği'nin (AAU) Başkanı. Tunus'ta geleneksel bir eğitim almış ve öğretmenlik için Cezayir'e dönmüştür. Selefî fikirleri aşılayan ve tarikatların "gayri İslâmî" uygulamalarını hedef alan *el-Şihâb* isimli haftalık bir gazete çıkarmıştır. 1931'de İbn Badis ve diğer âlimler Cezayir ulusunun Arap ve İslâmî kökenlerini, İslâm reform ve yenilenişini, tarikatların ve asimilasyoncuların eleştirisini ortaya koyan AAU'yu oluşturmuşlardır. Müslümanların düşüşünü içteki zayıflığa, anlaşmazlıklara, despotluğa ve gayri İslâmî uygulamalara bağlamış olup İslâm'ı popüler ilavelerden arındırmak ve tüm toplumu canlandırmaya yönelik bir adım olarak bireyin durumunu geliştirmesi için eğitimi vurgulamıştır. Kur'an'ın modernist bir yorumunu sunan İbn Badis'in büyük katkısı, Cezayir milliyetçiliğinin desteklenişiyle reform ve eğitimi bağlamasında yatar.

İbn Batûta, Ebu Abdullah el-Levâtî el-Tancî: (ö. yaklaşık 1368) 1325'ten 1354'e kadar Batı Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya uzanan bir bölgedeki Müslüman toplumlara yolculuklarda bulunan Kuzey Afrikalı seyyah. Gözlemlerinin yazılı bir kaydı olan *Rıhle* adlı eseri, o döneme ilişkin başlıca tarihi, sosyal, kültürel ve dinî bilginin yanında, önceki dönemlerin sözlü beyanlarına ilişkin başlıca kaynaktır. İslâm'ın ve İslâmî ticaretin yayılışı ile İslâm'ın Hindistan'ın Hindu ikliminde yerleşmesinde özellikle tarikatlar ve tasavvufî organizasyonların önemli rollerini ayrıntılı açıklamalarda bulunarak kaydetmiştir. Farklı mezheplere vurguda bulunmasına karşın, tüm İslâm âleminin tevhîdin şuurunda olduğunu belirtmiştir.

İbn Bâz, Şeyh Abdulaziz İbn Abdullah: Bkz. İbn Bâz, Şeyh.

İbn Bâz, Şeyh Abdulaziz: (ö. 1999) Suudi Arabistan'da Yüksek Din Konseyi Başkanı ve önde gelen âlim. Yönetim ve toplumda İslâm'ı kurumsallaştırmak için siyasî ve ekonomik reformlar talep etmiştir. Filistin'in güvenliği için İsrail'le uzlaşı desteğini beyan eden bir fetva vermiştir.

İbn Cemâat, Bedreddin Ebu Abdullah Muhammed: (ö. 1333) Mısır Memlukleri'nin ünlü Şafiî fakîhi ve Beni Cemâat Kabilesi'nin üyesi. Memluk yönetimi esnasında Kahire'de ve Şafii fıkhının devlet tarafından desteklendiği bir dönemde Şam'da iki defa olmak üzere baş kadılık yapmıştır. Birçok eseri arasında en ünlüsü *Tahrîrü'l-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm*'dır. Eseri, hukuk ve siyaset teorisi alanlarını birleştiren modern öncesi Müslüman fakîhler tarafından hayli geliştirilen edebî türün önemli bir örneğidir.

İbn Cubeyr, Muhammed İbn Ahmed: (ö. 1217) Akdeniz kıyıları ve Arap Yarımadası'ndaki ortaçağ toplumuna ilişkin önemli bir bilgi kaynağı olup en eski ortaçağ seyahatnameleri arasında yer alan *Rıhleti İbn Cubeyr* (İbn Cubeyr'in seyahatleri) adlı eseriyle ünlüdür.

İbn Eş'as, Abdurrahman: (ö. 704) 700-03'te Irak ve İran Valisi, el-Haccâc İbn Yusuf'a karşı isyanın lideri. Uzak bir sefer olasılığıyla ayaklanan ve birçok destekçi toplayarak 700-3'te başkaldıran birliklerden hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. İsyanın ardındaki başlıca düşünce Kûfe'nin ileri gelenlerinin yeni toplum düzeninden hoşnutsuzluğu ve kârîlerin (Kuran okuyucuları) dinle alakalı şikâyetleridir.

İbn Gabirol, Solomon ben Yudah: (ö. yaklaşık 1070) Müslüman İspanya'da İbranî şiiri ve felsefenin önde gelen figürü. İbranice şiirler yazmıştır. Ahlak ve metafizik üzerine Arapça yazarken, Yahudi okuyucular için bu edebî tarzı uyarlamıştır. Arapça eserlerinin büyük

bölümü kaybolmuştur. Büyük Albert ve Thomas Aquinas'ın Latinceye olan çevirileri yoluyla bilinmektedir.

İbn Haldûn, Abdurrahman İbn Muhammed: (ö. 1406) Nüfuz sahibi Arap tarihçi, histograf ve sosyal filozof. Tunus'ta birçok kamu görevinde bulunmuştur; 1392'de Kahire'ye taşınıp vefatına kadar Kahire'de kadılık yapmıştır. Başlıca eserleri, kariyerinin samimi bir değerlendirmesi olan otobiyografisi (*et-Tarif bi İbn Haldûn*) ile yerleşik topluluklar ve çöl toplulukları, hanedanlar ve halifelik üzerine düşüncelerini ortaya koyan *Mukaddime*'dir. İbn Haldûn *Mukaddime*'de yeni bir ilim olan *el-Umrân*'ı (medeniyet bilimi) kurmuştur; bu nedenle sosyolojinin babası kabul edilir. Göçebelik, kentlilik ve devletin yükseliş ve düşüşüne ilişkin görüşlerinin temeli, *Asabiyyet*'dir (sosyal dayanışma). Dinî, siyasî, ekonomik, askerî ve kültürel yaşam alanlarının birbirlerinden bağımsızlığını ve dolayısıyla insan fiilleri üzerinde etkin sosyal kontrol ihtiyacını vurgulamıştır. Fikirleri daha sonra Machiavelli, Vico, Comte, Durkheim, Spengler ve Wirth'in görüşlerine yansımıştır.

İbn Hanbel, Ahmed (ö. 855): Hanbelî mezhebinin isim babası. Bağdatlıdır. Kur'an ve hadisi lafzî (literal) olarak yorumlamasıyla bilinir. Zamanının en büyük hadis âlimi olarak ün yapmıştır. Kur'an ve hadislerde açıkça belirtilmeyen fıkhî hükümlerin amacı olarak *istislah* (kamu yararına en iyi çözüm) ilkesini başlatmıştır. Kur'an'ın yazılı kelâmının insan yorumundan daha güvenilir olduğunu ifade etmiştir. Bu da Halife el-Me'mûn'la halifenin dinî metinleri yorumlama otoritesi olup olmadığı bağlamında bir tartışmaya yol açmıştır. İbn Hanbel İslâmî hükümlerin halifenin emriyle değil, temel metinlerden önde gelen âlimlerin yorumları uyarınca çıkarıldığını öne sürmüştür. Halifenin rolünün toplumun inançlarının kaynağı olarak değil, Müslüman toplumun icra mercii olarak hizmet etmek olduğuna inanır. Âlimler ise yönetici sınıfa şeriatı gözetip hükümlerini tatbike teşvik için danışman ve uyarıcı olarak hizmet etmelidirler. Bu siyasî-dinî ittifak, modern Suudi Arabistan İslâm Devleti'nin temelidir. İmam Hanbel'in hadis kitabının adı *Müsned*'dir.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali İbn Ahmed İbn Saîd: (ö. 1064) Endülüslü fakîh, kelâmcı, filozof ve karşılaştırmalı din alanında ilk İslâmî eserlerden birinin yazarı. Zahirî lafzî kelâm ekolünü popülerleştirmiştir. Kur'an'ın dilbilgisel (sarf) ve söz dizimsel (nahiv) tefsirini tercih ederek ayetlerin mecazi tefsirine karşı çıkmıştır. Bilişsel meşruiyeti yalnızca ilham ve hislere vermiştir. Hukukî ve dinî meselelerde çıkarımda bulunarak akıl yürütmenin yetersiz olduğunu kabul etmiş ve fıkıhtaki *icma* ilkesinin Hz. Muhammed'in ashabıyla sınırlı olduğuna inanmıştır. Hadislere bağlılığa dönüşü savunmuş ve *taklîd*, *kıyâs*, *istihsân* ve *taalluk* ilkelerine karşı çıkmıştır. Sonraki kelâmcıların yanı sıra, İbn Arabî gibi sufileri de etkilemiştir.

İbn Heyyâd, Cabîr: Bkz. Simya.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmâlik: İbn İshak'ın Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı eserin (*siyer*) daha kısa, şerhli bir versiyonunu kaleme almıştır. Eser İslâm dünyasında standart bir *siyer* haline gelmiş ve sonraki eserlerin büyük bölümü için temel teşkil etmiştir. İbn Hişâm'ın siyeri, İbn İshak tarafından yazılan orijinal esere ilişkin ana bilgi kaynağıdır. İbn Hişâm'ın siyerinde yer alan şiirlerin sahîhliğine ilişkin önemli gözlemlerde bulunmuştur.

İbn İdris, Ahmed: (ö. 1837) Faslı mürşid ve İdrisî Tarikatının kurucusu. Fıkıh ekollerine ve felsefenin her türüne

karşı çıkmıştır; bir Müslümana yalnızca Allah'ın Kur'an ve sünnete dair bir anlayış bahşettiğine inanmıştır. Öğretileri otorite karşıtı olup bireyin Allah'ı arama yükümlüğünü vurgular; tasavvuf yolunun amacı Allah'la birliktir. Dua ve öğretileri, İbn Arabî'nin (ö. 1240) tesirinin önemli izlerini yansıtır. İdrisî sufî geleneği, Balkanlar ve İstanbul'a, Suriye, Cyrenaica, Orta Sahara, Sudan, Somali, Endonezya ve Malezya'ya kadar yayılmıştır. Başlıca talebeleri Senûsî Tarikatının kurucusu Muhammed Ali el-Senûsî; Hatmî Tarikatının kurucusu Muhammed Osman el-Mirgânî; Reşîdî, Salihî ve Dandaravî Tarikatlarının dayandığı İbrahim el-Reşîd'dir. Ölümünden 40 yıl sonra oğlu Mısır ve Sudan'da yerel bir tarikat olarak kalan Ahmedî İdrisî kolunu kurmuştur. Ayrıca bkz. İdrisî Tarikatı.

İbn İshâk, Muhammed İbn Yesâr İbn Hiyâr: (ö. 767) Daha sonra İbn Hişam tarafından kısaltılan büyük siyer kitabının yazarı. Siyeri (Hz. Muhammed'in biyografisi) Abbasi devrimi için bir savunma ve sonraki evrensel tarihler için -en çok da el-Taberi için- bir model olmuştur. Anlatısı yaratılışla başlar ve Hz. Muhammed'in yaşamını ilahî bir misyonun yerine getirilmesi olarak tasvir ederek Hz. Muhammed dönemine kadar dünya tarihini kaydeder.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemseddîn Ebubekir: (ö. 1356) Bağdatlı Hanbelî fakîhi. İbn Teymiye'nin talebesi ve onun eserlerini tertip eden kişi. Örfî din ve tasavvufun aşırılıklarını eleştirmiştir. Kadirî tarikatına mensuptur. Hz. Muhammed'in tıbbî uygulamalarına ilişkin bir hadis kitabını derlemiştir. Hanbelîler tarafından kabul edilen beş fıkıh kaynağını; Kur'an ve sünneti; Kur'an ve sünnetle çelişmedikçe ve Hz. Muhammed'in ashabının fetvalarını; Kur'an ve sünnetle uyum halinde olduklarında sahabelerin sözlerini; zayıf bir râvî zincire sahip ya da zincirde râvînin isminin bulunmadığı hadisleri ve mutlak olarak zorunlu olduğunda kıyasla hüküm vermeyi ana hatlarıyla ortaya koymuştur.

İbn Kesîr, İmâmüddîn İsmâil İbn Ömer: (ö.1373) Bahrî Memlukler yönetiminde yaşamış olan Suriyeli tarihçi, Selefî ve müfessir. İbn Teymiyye'nin (ö. 1328) etkisindeki yaklaşımı selefî olup geçmişteki otoritelere kuvvetle bağlıdır. *El-Bidâye ve'n-Nihaye* adlı tarihi, Hz. Muhammed'in yaşamıyla başlar ve bir Şam kroniğiyle sona erer. *El-Câmi* adlı eseri, daha önceki eserlerden Hz Peygamber'in hadislerini derleyip râvi adlarına göre alfabetik olarak düzenler. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* adlı eseri, Kur'an'ın en iyi biçimde bizzat Kur'an tarafından, sonra da ashab ve tabiîn tarafından aktarıldığı biçimiyle Hz. Peygamber tarafından tefsir edilebileceği ilkesini benimser.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn: (ö. 1223) Hanbelî kelâmcı ve fakîh. Kudüs yakınlarında doğmuş, Şamdaki es-Salâhi Medresesi'nde Kur'an ve hadis eğitimi almıştır. Büyük sufî Abdülkadir el-Cîlî'nin bir talebesi olup Bağdat'ta çalışmalarına devam etmiştir. İmana ilişkin meselelerde, özellikle de Mutezile'nin Allah'ın insana benzetilmesini (*tecsîm*) ayıklayan alegorik yorumlama (*tevîl*) metodunda içtihadı (kişisel yargıda bulunma) sert biçimde eleştirdiği risaleler bırakmıştır. İbn Kudame katı bir Hanbelî geleneğinde ilahî sıfatların Kur'an'daki tariflerinin koşulsuz olarak kabulünü savunmuştur.

İbn Kuteybe, Abdullah Ebu Muhammed Abdullah İbn Müslim el-Dineverî: (ö. 889) Arap edebiyatının gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Bir kadı olup Kur'an üslubunun problematik yönleri üzerine bir çalışma olan *Kitâbu't-Te'vil müşkilu'l-Kur'an* (Kur'an tevili sorunu üzerine) ve *Kitâbu'l-Âdâbu'l-Kâtib* eserlerini yazmıştır; an-

cak en çok belagat, dostluk, savaş, kadınlar vb. on konu üzerine kaleme aldığı bir antoloji olan *Kitâbu'l-Uyûn el-Ahbâr*'ın yanı sıra, onun edebî eleştiri teorilerini içeren *Kitâbu'l Şi'r ve'ş-Şuarâ* (Şiir ve şairler kitabı) gibi edebî eserleriyle tanınır. Ayrıca *Kitâbu'l-Maârif* (Bilgi Kitabı) adlı bir risale kaleme almıştır.

İbn Mâce: (ö. 886) Sünnî Selefî. İran, Kazvinli'dir. Yaklaşık dört bin hadisi içeren ve altı sahîh hadis kitabından (*Kütübü's-Sitte*) birisi olan *Kitabü's-Sünen*'in yazarıdır. Kimileri tarafından hayli övülse de, eseri birçok şüpheli (zaîf) hadis içermekle eleştirilmiştir. Esere 12. yüzyıl başlarında sahîh statüsü verilmiş, ancak bir yüzyıl sonrasına kadar geniş ölçüde tanınmamıştır. Nevevî (ö. 1277) ve İbn Haldûn (ö. 1405) gibi kimi âlimler, onun hadis kitabının otorite olmada yeterince güvenilir olmadığını kabul etmişlerdir.

İbn Mes'ûd, Abdullah: (ö. yaklaşık 652) Hz. Muhammed'in sahabelerindendir. İslâm'ı ilk kabul edenler arasındadır. Halife Ömer ve Osman'ın yönetiminde, idarî ve siyasî görevlerde bulunmuş, ancak sonunda Hz. Osman'la anlaşmazlık yaşamıştır. En çok hadis rivayet eden sahabeler arasındadır -özellikle de ikamet ettiği Kufe'deki râvîler yoluyla. Kur'an'ı tefsir eden hadisler bağlamında özellikle önem taşır –bu durum birçok ayet için geçerlidir. Resmi Hz. Osman Mushaf'ında 1; 113-114 ayetlerinin atlanarak okunuşu ona atfedilir. Namı ve şöhreti mütevazı bedevî kökenleri, Peygamber'e kişisel sadakati ve Mekke aristokrasisiyle olan anlaşmazlıklarından gelir.

İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed İbn Yakûb: (ö. 1030) Aristo'nun tesirindeki İranlı filozof ve tarihçi. Pratik ahlak, davranış ve karakter zarafetine odaklanan ve felsefî ahlak üzerine kaleme alınmış ilk İslâmî eser olan *Tezhîbu'l-Ahlâk*'ın (Ahlakın süslenmesi) yazarıdır. Kişisel ahlakı umumi ahlaktan ayırmıştır. Aklın özgürleştirici tabiatını, tabiatın aldatma ve ayartmasıyla karşılaştırmıştır. İradeyi kontrol altına almada insanın kâbiliyetini ve insanın faziletlerini mükemmelleştirmede toplum için gerekliliğini vurgulamıştır. Refahı adalete ve yok oluşu da adaletsizliğe bağlamıştır. Malî yönetime özel bir önem atfetmiştir. Halifeye danışmanlık yapan kâtip ve maliye sınıfının bir üyesidir. Başarılı bir şair ve bilimadamıdır.

İbn Rüşd, Ebu'l Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed: (ö. 1198) İslâm âleminin en büyük Aristocu filozofudur. Latince Averroes adının yanı sıra "*Şarih*" olarak da tanınır. Çünkü Aristo üzerine yazmış olduğu şerhler, ortaçağdaki birçok Avrupalı için Aristo'ya dair büyük bir bilgi kaynağıdır. Kelâm, tıp ve fıkıh alanında önemli katkıları olmuştur. Hekimlik ve Kurtuba Başkadılığı görevlerinde bulunmuştur. İman ve aklı, Aristo felsefesi ve Kur'an'ın emirlerini bağdaştırmaya çalışmıştır. En bilinen felsefî eseri *Tehâfutu'l-Tehâfut* (Tutarsızlığın tutarsızlığı), Gazâlî'nin felsefeye bir reddiye olan *Tehâfutu'l-Felâsife* (Filozofların tutarsızlığı) eserine yönelik bir cevaptır. Batıdaki etkisi, şeriat ve felsefenin aynı amaca sahip ve yaratılışın da ebedî bir süreç olduğu şeklindeki görüşlerini reddeden Ortodoks din âlimlerince kınandığı İslâm âleminde olduğundan daha büyük çaptadır.

İbn Saad, Muhammed: (ö. 844) En eski siyerlerden birinin yazarı ve bilinen en eski biyografik sözlük (*tabakât*) olan *Kitâbu't-Tabakâtu'l-Kebîr*'in derleyicisi. Biyografik materyallerin derlenmesi ve sunumunu sistematize edip düzenlemiştir. İbn Saad'ın siyeri yapı, içerik ve kaynak materyaller açısından Hz. Muhammed'in hayatı, faziletleri, meziyetleri ve nübüvvetinin kanıtları üzerine yazılan sonraki eserler için bir arketipe dönüşmüştür.

İbn Sina, Ebu Hüseyin İbn Abdullah: (ö. 1037) Latince adı Avicenna. İbn Rüşd'le birlikte İslâm dünyasında en çok tanınan filozoftur. Buhara'da doğmuştur. Hekim olarak çalışmış olup mantık, fizik, psikoloji ve metafizikin yanı sıra astronomi alanında da eserler kaleme almıştır. Ayrıca felsefî-tasavvufî risaleler ve "rüya tabirleri" yazmıştır. En ünlü eserleri, 12. yüzyılda Latinceye olan kısmî çevirileriyle Avrupa'da tanınan *el-Kânûn fi't-Tib* ile mantık, tabiat ilimleri ve metafizik konularını içeren *Kitâbu'ş-Şifâ*'dır. Bir neoplatonist olan İbn Sina, yaratılışın ilahî sudûra ait ebedî bir süreç olduğunu belirtmiştir. Aristo ve Eflatun'un bir karışımı olan düşüncesinin eleştirildiği Avrupa'da büyük üne sahiptir. İbn Rüşd gibi onun da akılcı din düşüncesi, ortodoksi tarafından kınanmış ve Gazâlî'nin *Tehâfütü'l-Felâsife*'sinde ele alınmıştır. Ayrıca bkz. Hikmetu'l-İşrâk.

İbn Süleyman, Muhammed İbn Muhammed: (ö. 1683) İslâm âlimleri ve ilmin somut örneklerinin uluslararası olabileceğini temsil eden modern öncesi dönem bilgini. Günümüz Fas'ında Tarudant'ta doğmuş olup ilk eğitimini Mağripte almıştır. Daha sonra zamanın büyük âlimlerinden ders almak üzere büyük İslâmî eğitim merkezlerine (Kahire, Kudüs, Şam, Mekke, Medine ve İstanbul) yolculuklarda bulunmuştur. Şam'da vefat etmiştir. Belagat, matematik, astronomi, sarf ve nahiv, fıkıh, tasavvuf yanında Kur'an, hadis, tefsir dâhil çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserler nedeniyle sonraki âlimler üzerinde derin bir etki bırakmıştır.

İbn Teymiyye, Takiyeddîn Ahmed: (ö. 1328) Ünlü ve tartışmalı Suriyeli düşünür, kelâmcı, Hanbelî fakîhi ve siyasî figür. Entelektüel faaliyetleri, verdiği vaazlar ve siyaseti yargılanıp hapse konmasına yol açmıştır. Ana doktrini Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in sünnetinin ve ilk İslâm topluluğunun üstünlük ve otoritesidir. Kur'an'ın lafzî yorumunu desteklemiş, velilerin örfî olarak yüceltilmeleri ve velilerin türbelerini ziyaret etmenin Allah'a şirk koşmak olduğunu ifade etmiştir. Selefî tasavvufu desteklese de metafizikî tasavvufu, felsefeyi ve kelâmı reddetmiştir. Geleneğe körü körüne bağlılığa (taklid) karşı çıkmış, içtihadın yanında olmuştur. İslâm'ı siyaset ve devletle ilişkilendirmiş, İslâmî öğreti ve değerlerle uyumsuz eylemler ile İslâm'ın umumi beyanı arasındaki farkı belirterek İslâm ve İslâmdışı arasında keskin bir ayrımda bulunmuştur. Açıkça Müslüman olduklarını ilan etmelerine karşın Moğollar'ın kalben kâfir oldukları fetvasını vermiştir. Muhammed İbn Abdulvahhâb, Hasan el-Bennâ ve Seyyid Kutub gibi sonraki düşünürleri etkilemiştir. Otoritesi kimi 20. yüzyıl İslâmi gruplarınca iktidardaki hükümetlere karşı cihâd ilan etmek için kullanılmıştır.

İbn Tufeyl, Ebubekir Muhammed: (ö. 1185) En çok ıssız bir adada, tecrit edilmiş bir halde yaşayan bir kişinin entelektüel gelişimini izah ettiği felsefî romanı *Hay İbn Yakzan*'la tanınan Endülüslü hekim ve filozof. Eser, Allah bilincinin eğitim olmadan da mümkün olduğunu gösterme girişimidir.

İbn Tulun, Ahmed: (ö. 884) Mısır'daki Tulunoğulları Hanedanı'nın kurucusu ve Mısır'dan ilhak edilen Suriye'ye tayin edilen ilk Müslüman emir. Idarî ve tarımsal reformlar başlatmış, sanayiyi teşvik etmiş ve kültürel faaliyetleri desteklemiştir. El-Kataî (870) adlı yeni bir başkent kurmuş ve en ünlüsü halen Kahire'deki cami olan görkemli binalar inşa etmiştir.

İbn Tumart, Ebu Abdullah Muhammed: (ö. 1130) Berberî dini reformcu ve Kuzey Afrika'daki *Muvahhidûn* ya da *muvahhid* Hareketi'nin kurucusu. Müs-

hümanları Kur'an ve hadislere ilişkin sıkı bir çalışmaya dayalı dinî yükümlülüklerini ihlâsla yerine getirmeye çağırmıştır. Âlimleri ve yönetici seçkinleri kelâma yönelik düşmanlıkları ve inancın köklerinden ziyade dallarıyla meşgul olmaları nedeniyle eleştirmiştir. Herhangi bir türden antropomorfizmi reddederek bir iman ilkesi olarak tevhîdi benimsemiştir. Neticede onun yanılmaz ve beklenen Mehdî olduğunu beyan eden birçok takipçiyi etkilemiştir. Onu izleyenler, ölümünden sonra yavaş yavaş Kuzey Afrika ve Güney Endülüs'ün büyük bölümünde idareyi ele almışlardır.

İbn: Oğul. Ayrıca *bin* olarak da yazılır. Erkekler için genellikle aile adının başında kullanılır. Bunu babanın adı takip eder ve bu durumda terim "filancanın oğlu" anlamına gelir.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali İzzeddin: (ö. 1234) Tarihi, Moğolların İslâm İmparatorluğu'nu istilaları gibi askerî çarpışmaların bir sonucu olduğunu kaydeden tarihçi. Tarihin hem dinî hem de dünyevî değere sahip olduğuna ve krallıklarda reform için tarihten ahlâkî dersler çıkarılabileceğine inanmıştır. Taberî'nin tarihini özetlemiş ve *el-Kâmil fi't-Tarih* isimli bu eseri Haçlı Seferleri de dâhil edilerek 1231'e kadar devam etmiştir.

İbnu'l-Farid, Ömer: (ö. 1235) Ünlü Arap şair, mutasavvıf ve veli. Mahlûkatın tamamının Allah'ın cemalini ve aşkını gözler önüne serdiği biçiminde tasavvufî bir yaşam görüşünü ifade eden rubai, gazel ve kasideler yazmıştır. En önemlileri aşık ve maşûku öven *el-Hamriyye* (*şarap kasidesi*) ve sufinin aydınlanmaya yükselişini ayrıntılandırdığı 760 beyitlik bir kaside olan *Nazmu's-Sülûk*'tur. Günümüzde Kahire'de bir veli olarak hürmet görmekte olup tesiri popüler ilahîcilerin ilahilerinde (*anaşid*, ç.n.) ve Necip Mahfuz'un eserlerinde görülmektedir.

İbnu'l-Arabî, Muhyiddîn: (ö. 1240) En etkili ve tartışmalı sufi düşünürler arasında olup ayrıca Şeyhu'l-Ekber (en büyük şeyh) olarak da tanınır. İspanya'da doğmuş ve doğuya yolculuk etmeden önce 30 yıl burada yaşamıştır. Büyük eserlerinin çoğunluğunu da burada kaleme almıştır. En çok varlık ve bilginin birliği (*vahdetu'l-vücûd*), sudûrcu metafizik, tasavvufî aşk yoluyla mikrokozmik dönüş teorisi ve *insânu'l-kâmil* üzerine ortaya koyduğu görüşleriyle tanınır. Hz. Muhammed'i tanrılaştırdığı, tüm dinleri eşit kılıp kadınları putlaştırdığı, Kur'an'ı alışılmadık ve tehlikeli bir tarzda yorumladığı suçlamasıyla İbn Arabî'nin felsefesi panteist olmakla eleştirilmiştir. Yaşadığı dönem ve sonrasında küfürle itham edilmiştir; eserlerinden bazıları Mısır'da halen yasaklıdır. Başlıca eserleri arasında *Fütuhatu'l-Mekkiye* ve Kur'an'da adı geçen peygamberlere ilişkin yorumlarını içeren *Füsusü'l-Hikem* sayılabilir.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân İbn Ali İbn Muhammed Ebu'l-Faraj: (ö. 1200) Bağdat'ta yaşamış Hanbelî fıkıh âlimi. Birkaç önemli ve etkin hocalık görevinde bulunmuş ve halifelik makamıyla genellikle iyi ilişkilere sahip olmuştur. İslâmî bilimlerin tamamına ilişkin çok sayıda eser yazmıştır. Ortodoksiden sapmaları, özellikle Şiî ve sufi uygulamaları kınamıştır. Sünnî İslâm'ın yükselişinde önemli bir kişiliktir.

İbnu'l-Haccâc: Bkz. Muslim (İbnu'l-Haccâc)

İbnu'l-Heysem, Ebu Ali el-Hasan: (ö. 1039) *Elhazen* olarak da bilinir. Optik üzerine Latince ve İtalyanca'ya çevrilip yayınlanan ilk bilimsel kitaplar arasında yer alan yedi eser kaleme almıştır. Ortaçağ Latin, Rönesans ve 17. yüzyıl düşünürlerini yoğun biçimde etkilemiştir; Batlamyus'un gezegenler teorisine, tüm gökcisimleri için klasik düzenli hız il-

kesinin bir ihlali olduğunu öne sürerek karşı çıkmıştır.

İbnu'l-Hümâm: (ö. 1457) Mısırlı Hanefî fakîh ve kelâmcı. İskenderiye'de doğmuş, Kahire'de eğitim almış ve bir süre Halep'te yaşamıştır. 1453'te Kahire'deki Şeyhûniye Hankâhı'nın serşeyhi tayin edilmiştir. Tasavvuf dâhil tüm ilmî alanlarda oldukça saygı gören bir kişidir.

İbnu'l-Mukaffa, Abdullah: (ö. 756) Küttab (kâtipler) sınıfının bir üyesi, Abbasi Hanedanı yönetiminde tarih eserlerinin Farsçadan Arapçaya çevirisinden sorumludur. Bir dizi risale ve mektup kaleme alıp *âdâb* literatürünün üslup ve ruhunu karakterize eden fabllar *(Kelile ve Dimne)* çevirmiştir. dinî meselelerin oldukça önemli olduğunu, öyle ki devletin din âlimleri ve kadıları kontrol altında tutması gerektiğini öne sürmüştür. Halifeyi doktrini yayan ve kadıları tayin eden bir kişi olduğu için desteklemiştir. Yabancı fikir ve başarılara açık oluşu, İslâm İmparatorluğu'nun Arap olmayan bölgelere yayılışını yansıtmaktadır. Antik medeniyetlerin modern olanlardan üstün olduğuna inanmıştır. Duygulardansa aklı desteklemiştir. Siyasî muhaliflerince idam edilmiştir.

İbnu'n-Nedim, Muhammed İbn Ebi Yakûb: (ö. 995) Gördüğü, okuduğu ya da dokunduğu her kitabın bir açıklamasını içeren *el-Fihrist* isimli kilometre taşı bir bibliyografi kaleme alan ünlü kitapçı. 987'de oluşturulan bu eser, klasik dönemin edebî kültürünü, o tarihten bu yana kayıp olan ilk dönem âlimlerinin eserlerine ilişkin alıntıları içerir.

İbnu'z-Zübeyr, Urve: (ö. yaklaşık 712) Medine'de Kureyş Kabilesi'nin önde gelen üyesi. Hadis ve fıkıhta büyük bir otorite. İslâm tarihi özellikle de Medine Tarih Okulu'nun kurucuları arasında sayılır.

İbrahim, Enver: (ö. 1947) Malezyalı siyasî ve dinî aktivist. Malay eğitim ve ekonomi haklarını savunarak 1969'da Mahatır Muhammed'le bir ittifak kurmuştur. 1972'de Malezya Müslüman Gençlik Hareketi'ni (ABIM) başlatmış, bu da onu Malezya'nın en etkili genç lideri yapmıştır. Malezya'da yaşamın İslâmîleştirilmesi ve eğitimde mükemmellik çağrısında bulunmuştur. Gayrimüslim nüfusun haklarının korunması dâhil sosyal adaleti vurgular. Baling'de fakirliğe karşı yapılan gösterilerin ardından 1974-76'da gözaltına alınmıştır. Malezya Gençlik Konseyi lideri, Dünya Müslüman Gençlik Birliği'nin (WAMY) Güneydoğu Asya temsilcisi, Virginia Herndan'da Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü (IIIT) eş başkanı ve 1983-1988 arasında Kuala Lumpur'da Uluslararası İslâm Üniversitesi Rektörü olarak görev yapmıştır. 1983'te iktidardaki Birleşik Malay Ulusal Organizasyonu'na (UMNO) katılmıştır. Parti başkan vekili, başbakan vekili, başbakan yardımcısı, tarım bakanı, eğitim bakanı, maliye bakanı ve gençlik, kültür ve spor bakanı olarak görev yapmıştır. 1998'de tard edilerek tahrik ve rüşvetle yargılanmıştır.

İbrahim: İlk Hanîf, Allah'ın evinin bakıcısı, Kâbe'yi inşa eden kişi, Müslümanların atası. Putperestlik ve günah işlemeye karşı öğütte bulunmuştur. İmanından dolayı Allah tarafından mükafatlandırılmıştır; kendisine bir manevî liderlik misyonu verilmiş, bu misyon soyuna tevarüs etmiştir. Kur'an, Allah'ın, İbrahim ve Hacer'den olma oğlu İsmail ve Sare'den olma oğlu İshak'la yaptığı anlaşmayı bildirmiştir. İbrahim'in imanı o kadar güçlüdür ki Allah'ın emrine uyarak oğlu İsmail'i kurban etmeye karar vermiştir. Son anda, Allah kurban etmesi için ona bir koç göndermiştir. İsmail ve İshak'ın babası olan İbrahim Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların ortak atasıdır.

İbrâhimî Tarikatı: Bkz. Düsûkiyye.

İcare: Tipik olarak İslâmî bankalar tarafından sermaye ekipmanı satın almaları için uzun vadeli kredi imkânları sunan leasing için kullanılan ekonomi terimi. Bir müşterinin, sonunda ekipmanın mülkiyetini elde ettiği, satın alma ya da taksitle satışı içerebilir. Uzun vadeli müşterek finans da, *müdabere* (kâr paylaşımı) ilkesi uyarınca yapılan ticarete ortak olan İslâmî banka tarafından sağlanabilir. Banka finansör olarak işlev görerek girişimsel beceri ve yönetim sağlayan aktif bir yönetici sağlayabilir. Yatırım ya daha önce var olan bir şirkete ya da yeni bir şirketçe sağlanabilir. İslâmî banka faaliyetlerinin en aktif alanlarından biridir. Leasing düzenlemesi, birçok âlime göre haram sayılan faiz alımından kaçınmayı sağlar.

İcâz: Taklidi mümkün olmama; mucizevî ya da harikulade bir şey. Müslümanlar Kur'an'ın dilinin güzelliği ile mesajının tutarlılığını bir mucize olarak kabul ederek Kur'an'ın ilahî kökenli olup taklit edilemez olduğunu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik ettiğini kabul ederler.

İcâzet: Bir öğrencinin Kur'an, hadis ve fıkıh çalışmalarını başarıyla tamamlaması sonrasında mükâfat olarak verilen belge. Öğrencinin aynı eserleri okutmasına imkân verir. İcazetler tipik olarak biyografilere dâhil edilip birkaç nesil geçtikten sonra talebe ve hocaları arasındaki bağlantıları bulmayı mümkün kılar. Geçmişte saygın bir iş için yeterli bir nitelik olarak kabul edilmiştir. Fonksiyonları, günümüzde okul diplomaları tarafından yerine getirilir.

İchâd: Bkz. Düşük yapma.

İcmâ: Konsennsus ya da görüş birliği. Sünnî hukukun kabul edilen dört kaynağından biri. Belli bir meselede Kur'an ve sünnette (ilk iki kaynak) bir cevap bulunamadığında kullanılır. Kimin görüşlerinin icmâ için uygun olduğu konusunda önemli tartışmalar bulunmaktadır. Bazıları yalnızca âlimlerin görüşlerinin uygun olduğunu öne sürerken, diğerleri icmânın âlim olmayanların konsensüsünü de içerdiğini iddia etmektedir. Çoğunluk Hz. Muhammed'in ashabı, Medineliler ya da Hz. Muhammed'in Ehli Beytinin icmâsının yetkin olduğunu kabul eder. Fakîhlerin çoğunluğuna göre icmâya dayalı bir karar genel olarak Kur'an ya da sünnetin bir hükmünü çiğneyemez. İcmânın bağlayıcılığı, Hz. Muhammed'den rivayet edilen bir hadise dayanır, "Ümmetim asla bir hatada ittifak etmez" İsna Aşeriyeci Şîa'da icmâ ne sarsılmaz, mukaddes bir unsur ne de bir hukukî kaynaktır. Şûrânın görüşleri ve parlamentoculuk, modern dünyada kullanışlı bir konsensüs teorisi formüle etme girişimlerinde kullanılır.

ICMI: Ikatan Cendekiawan Muslim Se-Indonesia ya da Endonezyalı Müslüman Entelektüeller Birliği. 1990'da Başkan Suharto yönetiminde Müslüman modernist entelektüellerin bir forumu olarak kurulmuştur. Başında Suharto'nun Araştırma ve Teknoloji Bakanı B.J. Habibie bulunmaktadır. 1990'ların ortalarında öğretim görevlileri, gazeteciler, profesyoneller ve üst düzey devlet yetkilileri dâhil 42.000 kişilik üyeye sahip olduğu iddia edilmiştir. Eleştirmenler, ICMI'nın Başkan Suhorto'ya muhalif daha geleneksel İslâmî grupların etkisine karşı koymak ve onun rejiminin İslâmî meşruiyeti için entelektüel bir temel sağlamak üzere kurulduğunu öne sürmüşlerdir. Günlük gazetesi *Republika*, 1990'larda Endonezya'daki en önde gelen İslâmî yayın haline gelmiştir.

İçtihâd: Taklid'in aksine "bağımsız muhakeme" anlamındaki İslâm hukuku terimi. Sünnî hukukun dört kaynağından biridir. Kur'an ve sünnetten cevap bulunamadığında kullanılır. Tam bir kelâm bilgisi, vahiy ve fıkıh usulü, hukukî mu-

hakeme için sofistike bir kapasite ve tam bir Arapça bilgisi gerektirir. İcmaya vasıflı kimseler için gerekli bir dinî görev olarak kabul edilir. Analojik ya da tasımsal muhakeme (kıyas) yoluyla uygulanması gerekir. Sonuçları Kur'an'la çelişemez ve birçok âlime göre icmânın sağlanabileceği durumlarda kullanılamaz. Sünnîler içtihâdın hatalı olabileceğine inanırlar. Çünkü hukukî bir meselede birden fazla yorum mümkündür. İslâmî reformcular modern dünyada içtihâdın yeniden canlandırılması için çağrıda bulunmaktadırlar.

'Îd: Bayram. Dinî bayramları, en tipik olarak da Ramazan ve Kurban Bayramlarını ifade eder. Bayramlar kendilerine özgü namaz ve hutbeler, ailelerin bir araya gelmesi, akraba ve dostların ziyaret edilmesi, özel yardımlaşma faaliyetleri, hediye ve şeker dağıtılmasıyla karakterize edilir.

İddet: Bir kadının kocasının ölümünden ya da boşanmasından sonra beklemesi zorunlu olan dönem. Bakara suresinin 228. ve 238. ayetleri uyarınca, kadın bu dönemde tekrar evlenemez. Boşanmadan sonra iddet müddeti üç ay olup kocanın ölümünden sonra ise dört ay on gündür. Bu dönemde ortaya çıkabilecek gebelik, önceki kocanın mesuliyetinde sayılır.

İdeoloji ve İslâm: Çoğu Müslüman "İslâm'ın yegâne din" olduğunu ve yaşamın tüm yönleri için bir yol haritası sunduğunu öne sürer. İslâm, okul müfredatlarında gitgide daha özel bir yer işgal etmektedir; Batı devletleri camilerde söylenenleri kontrol altında tutmayı istemektedirler. Genellikle soru-cevap biçiminde ve popüler dilde yazılan ilmihal şeklindeki kitap ve kitapçıklar, inananlara amel ve imana ilişkin pratik, kısa formülasyonlar sunmaktadır. Dinî aktivistler Müslümanları niçin namaz kılıp oruç tuttuklarını izah etmeye teşvik etmektedirler. Bu tür organizasyonlar teori ve pratiğin şuurlu bir sistematizasyonunu yansıtmaktadır. Öyle ki uzmanlardan ziyade kitleler imana ilişkin soruları formüle edip cevaplayabilmektedirler. Sonuçta Müslümanlar güçlenmekte ve geleneksel olarak eğitilen dinî elite bağlılıktan özgür yeni dinî otorite biçimleri oluşturmaktadır. İslâm'da ideolojiye olan alaka, diğer ideolojilerin sosyal ve siyasî bağlamlara uygulanışının anlaşılmasından hâsıl olur. İslâmcılar birçok ülkede benimsenen İslâmî ideolojinin gerçek İslâm'ın bir yansıması olmayıp idareci sınıfın ilgilerini güvence altına alan ilkeler olduğunu kaydederek İslâm'ın sosyal ve siyasî arenada merkezî bir rol oynaması gerektiğini öne sürerler. Reformcuların ve özellikle İslâmcıların daha önceki ideolojileri esasen modern, eğitimli seçkinlere hitap eden İslâmî yorumlar sunmuşlardır. Hatta kentli değerler resmi hale gelen doktrin ve uygulamalara dâhil edilmiştir.

İdris İbn Abdullah, Mulay: Bkz. İdrisî Hanedanı.

İdrisî Hanedanı: Kuzey Afrika'da kadim ve önemli bir yönetici aile. Hanedanı 8. yüzyılda kuran Mulay İdris İbn Abdullah sürgüne mecbur bırakılıp Abbasi karşıtı eylemleri yüzünden yargılanınca, günümüz Fas'ına sığınmayı arzular. Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia ederek Berberî kabileleri birleştirir ve Fas'ta ilk bağımsız İslâmî hanedanın ortaya çıkmasına yol açar. Oğlu 2. İdris Fas'ın Müslüman Arap karakterini vurgulayıp ilk merkezî hükümeti organize etmiş, Kayrevan ve Endülüs Camileri'nin yanı sıra Kayrevan Üniversitesi'nin inşasını üstlenerek Fez'i önemli bir dinî ve kültürel merkez yapmıştır. Hanedanın son lideri 985'te öldürülmüştür. Hanedanın mirası bağımsız bir Fas monarşi yönetiminin kurulması olmuştur.

İdrisiyye: Ahmed İbn İdris'in (ö. 1837) talebeleri tarafından kurulan çeşitli ta-

rikat ve okulların yanı sıra, vefatından sonra çocuklarının kurduğu tarikatı ifade eder. İbn İdris'in dua ve sözleri Mısır, Balkanlar, Sudan, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Osmanlı imparatorluğu boyunca yayılmıştır. Talebeleri arasında, önemli siyasî roller üstlenen Senusi ve Hatmi tarikatlarının kurucuları Muhammed İbn Ali es-Senusi ve Muhammed Osman el-Mirgânî sayılabilir.

İdü'l-Ezâ: Bkz. Kurban Bayramı.

'İdü'l-Ezâ: Kurban Bayramı. Büyük bayram olarak da bilinir. Hac ayı olan Zilhiccenin onuncu günü, hac farizasının bitiminde kutlanır. İmanının sınanması olarak Hz. İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etmesi emredildiğinde, İsmail yerine, kurban etmesi için gönderilen koçun anılışı olarak herhangi bir kusur taşımayan hayvanlar kurban edilir. Kurban kesen aile tarafından kurbanın yalnızca üçte birine tekabül eden bir pay tüketilir. Geri kalanı fakirlere dağıtılır. Hacda olmayanlar, camileri ve akrabaların mezarlarını ziyaret ederler. Bayram dört gün sürer ve hediyeleşme, şeker dağıtmanın yanı sıra, yakınların birbirini ziyaretleriyle son bulur. Ayrıca bkz. Hac.

'İdü'l-Fıtr: Ramazan Bayramı. Küçük bayram olarak da bilinir. Oruç ayı olan Ramazan'ın bitiminde kutlanır. Hilâlin görülmesiyle başlar ve üç gün sürer. Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde iş yerleri kapatılır ve aile üyeleri, komşular ve dostlar ziyaret edilir. Çocuklara çeşitli hediyeler sunulur. Fakirler hatırlanıp bayram namazından önce onlara sadaka verilmesi gerekir.

İfrît: Çoğ. *Afârît*. Bazı ifrîtlerin yararlı olduğuna inanılsa da ifrît isyankâr ve kötü ruhu temsil eder. Kur'an ve hadislerde cinler, özellikle de isyankâr olanlar bağlamında zikredilir. Terim *Elf-i Leyle ve'l-Leylâ* (Binbir Gece) gibi halk hikâyelerinde popüler hale gelmiştir. İfrîtler eril ve dişil olup mümin ya da kâfir olabilirler; insanlarla ancak genellikle kendilerinden olanlarla evlenebilirler. Eğer terim hayvan ve insanları kastederek kullanılırsa zekilik, kuvvetlilik ve uyanıklık anlamlarına gelir.

İfta: Fıkhî meselelerde yetkin bir danışman tarafından fetva verilme eylemi. Başlangıçta özel bir görevle 11. yüzyılda müftünün vazifesi haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu müftüleri bürokratik sisteme entegre etmiştir.

İftar: Ramazanda her akşam gün batınca orucun açılması. Ayrıca Ramazan Bayramı akşamı yeni ayın ilk kez görülüşüyle orucun açılması. Hz. Peygamber'in sünneti uyarınca oruç hurma ya da tuzla açılmalıdır.

İhram: Haccetmek (hac ve umre) için gerekli arınmışlık hali, ritüel temizlik (saç tıraşı, tırnak kesilmesi dâhil) yanında erkeklerin bedenlerinin üst ve alt kısımlarını örten dikişsiz iki parçalı giysi ile kadınların giydikleri sade bir giysiyle sembolize edilir. İhramlıyken cinsel ilişki, böcek ve hayvanların öldürülmesi, vücut kıllarının kesilmesi haramdır.

İhsan: Güzel olan şeyin yapılması. Tasavvufta kişinin Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmesine imkân veren derin bir anlayış ve deneyimi ifade eder. Bu da sufîlerin hem dünyada hem de kendi içlerinde Allah'ın şuurunda olmalarına ve O'nun iradesi uyarınca fiilde bulunmalarına yardımcı olur.

İhtida: Müslümanlığı seçmek, en az bir şahidin huzurunda "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun Resulü'dür" demeyi gerektirir. Diğer farzların –zekât vermek, namaz kılmak, hacca gitmek ve oruç tutmak– da yerine getirilmesi beklenir. Erkek mühtedilerin (ihtida edenler) sünnet olması gerekir. Kadın mühtedilerin ise uygun giyinmeleri zorunludur. Her iki cinsiyet de

genellikle Müslüman isimleri alırlar, artık domuz eti yememeleri ve alkol içmemeleri beklenir. Kur'an'da "Dinde zorlama yoktur" (2: 256) buyurulduğundan, birçok 20. yüzyıl âlimi ve aktivisti zorla Müslüman yapmaya karşı çıkarak bunun yerine Hz. Muhammed'in insanları İslâm'a güzel söz, eğitim ve uyarı yoluyla davet uygulamasını vurgulamaktadırlar. Tarihsel olarak sürgün ya da ölüm tehdidi altında zorla din değiştirmeler gerçekleşmiştir. Ancak bunlar, kuralların saptırılması olarak kabul edilir. Bununla birlikte din değiştirmeye yönelik baskılar söz konusudur; çünkü İslâm'ı seçmek demek kendi toprak ve kölelerine sahip olma, düşük vergi, belli ticaret türlerinde ayrıcalığın yanı sıra çokeşlilik ve yüksek sosyal konumlar elde etmek demektir. 16. yüzyıl ortalarından itibaren ihtidalar geniş ölçüde gezgin tüccarlar, sufiler ve vaizler yoluyla gerçekleşmiştir. 20. yüzyılda göçler İslâm'ın yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Çağdaş ihtida yaklaşımları İslâm'ın Yahudi ve Hıristiyan öğretilerinin tamamlayıcısı ve Hz. Muhammed'in İbrahim, Musa ve İsa'nın dâhil olduğu peygamberler zincirinin son halkası olduğunu, Hz. Muhammed'in mesajının ilahî olduğunu vurgulamaktadır.

İhtilâfi'l-Fıkh: Fakihlerin ihtilafı ya da anlaşmazlığı. İbn Cerîr et-Taberi'nin (ö. 932) *İhtilâfi'l-Fukahâ*'sı (fakihlerin fıkhı) gibi eski otoritelerce yazılmış eserlerde açıklanan ve genellikle konuya göre derlenip karşılaştırılan çeşitli fıkhî görüşlerini belirtir. Fıkhî ekoller ya da farklı ekoller içindeki otoriteler arasında çatışan görüşleri kastedebilir. Örneğin Hanefî fıkhı daha önceki üç otoritenin ihtilaflı görüşlerine dayanır; Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed el-Şeybânî.

İhtiram: Bkz. Şeref.

İhvân: Kardeşler. Terim Kur'an ve sünnetin Muhammed İbn Abdülvahhab tarafından lafzî bir yoruma dayanan ve bedevî toplulukları yerleştirmek için 1911-12'de Suudi Arabistan'da Abdülaziz İbn Suud tarafından kurulan *Hüccar* adlı organizasyon gibi birçok organizasyonu tanımlamada kullanılan terim. Cemaatle ibadeti ve şeriata uyulmasını vurgular. İhvân, hüccar yerleşkelerinin parçası olmayan kâfirlere karşı savaşan İbn Suud'un ordusunun belkemiğini oluşturmuştur. 1926'da Suudi Krallığı'nın birleşmesine karşı çıkıp İbn Suud için bir tehdide dönüştüğünde, güç kullanılarak dağıtılmıştır. Ayrıca bkz. Hüccar; Suud, Abdulaziz İbn Abdurrahman el-.

İhvânu'l-Müslimîn (Filistin): Filistin'deki İhvân, 1940'ların başında Mısır İhvân'ının kurucusu Hasan el-Bennâ Filistin'de şubeler açmaya başlayınca ortaya çıkmıştır. Filistin bölgesi diğer ülkelerin kontrolüne -1940'ların sonunda Mısır ve Ürdün'e, 1967'de 6 Gün Savaşları sonrasında İsrail'e- geçmeye devam edince, Filistin'deki İhvan diğer İhvân organizasyonlarıyla bir ortaklık altında birleşmiştir. 1973'te İhvân'ın Filistin versiyonu, Şeyh Ahmed Yasin'in liderliği ve İsrailli otoritelerin izniyle büyüyen bir popülariteye yol açan sosyal, dinî ve refah programları geliştirmiştir. Ne var ki 1980'lerde İhvan'ın apolitik yönetimi desteği, özellikle gitgide politize olan genç nesil arasında azalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Şeyh Yasin ve arkadaşları 1987'de Gazze ve Batı Şeria'daki İsrail işgali ve yönetimine karşı Filistin intifadası esnasında bir şube olarak Hamas'ı kurmuşlardır. İhvân öncelikle eğitim ve sosyal reformla alakalı ayrı bir organizasyon olarak devam etmektedir.

İhvânu'l-Müslimîn (Mısır): 1928'de Mısır'da Hasan el-Bennâ tarafından kurulmuştur. Mısır'ın yanı sıra Suriye, Ürdün, Kuveyt, Sudan, Yemen ve diğer birkaç Arap devletiyle bazı Kuzey Afrika ülkelerindeki İslâmî organizasyonlar için ana esin kaynağı ve gövdeyi teş-

kil etmiştir. Arap ülkelerinin Avrupalı güçlerin etkisiyle bölgelere ayrılmasına, Türkiye'de hilafetin kaldırılışına ve Batı'nın İslâm kültürü üzerindeki etkisine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İslâm ruhu ve anlamı uyarınca yardımseverlik, hayırseverlik, gelişim, milliyetçilik, bağımsızlık, sosyal ve idarî reformu desteklemiştir. Taktikleri aktivizme, rejim öncesi politik çözümden militanlık ve rejim karşıtı suikast ve şiddete, insan sevgisi ve ekonomik kurum inşasından muhalefet partileriyle uzlaşmaya kadar çeşitlilik ortaya koyar. Siyonizm'e direnen Filistinli Araplar için para toplamada aktif olmuştur. 1940'larda İngiliz emperyalizmine, askerî işgale ve Filistin'deki Siyonizm'e karşı savaşan milli güçlerin en saygın ve yaygın alanıdır. Lideri ve teorisyenleri Mısır'ın 20. yüzyıl politik figürleri arasında en etkili olanları arasındadır; bunlar arasında en ünlüsü, başlıca ilgisi hem Batılı hem de seküler olan Müslüman cahiller ya da "pagan" topluluklara karşı cihâd edilmesi olan Seyyid Kutub'dur. İhvânu'l-Müslimîn başlangıçta, 1952'de Mısır monarşisini kaldıran ancak Cemal Abdunnasır'ın başında olduğu yeni rejim tarafından idam edilen Hür Subaylar'la ittifak etmiştir. Enver Sedat, İhvan'ı ıslah etmiş ve 1970'lerde desteklerini ummuştur; ancak İhvan'a siyasî bir parti olarak koşulsuz bir yasal statü vermeyi reddetmiştir. İhvân, 1980'lerde pasif direnişi benimsemiş ve politik çoğulculukla parlamenter demokrasiyi kabul ederek bir muhalefet hareketine dönüşmüştür; organizasyon içerisindeki daha radikal unsurlar çekilmişlerdir. 1984'ten itibaren çeşitli siyasî ittifakla seçimlere katılmış ve kazanmış, toplumsal sınıflardan ilgi görmüştür. Eğitsel yayınlarda bulunmuştur.

İhvânu'l-Müslimîn (Sudan): 1940'larda Kahire'deki Sudanlı öğrenciler arasında ortaya çıkan İslâmî yenilik hareketi. Mısır şubesiyle birliği reddedip bunun yerine Sudan'ın bağımsızlığını desteklemede Sudanlı Ensar-Ümmet siyasî bloğuyla ittifak yapmıştır. 1964'te Hasan el-Turâbî İhvan'ın en etkin sözcüsü olarak ortaya çıkmıştır. İhvân 1964'te İslâm anayasası oluşturmak amacıyla İslâmî Misak Cephesi'ni kurmuştur. Anti-komünist bir hareket ve İslâmî bir anayasa çabasıyla Ümmet Partisi'yle işbirliği yapmıştır. Cafer el-Numeyrî ve onun komünist müttefiklerinin yaptığı 1969 darbesi, İhvân'ın amaçlarının gerçekleşmesini engellemiştir. İhvânu'l-Müslimîn silahlı savaşa karşı pragmatizmi tercih edip 1977'de rejimle güçlerini birleştirmiştir. Üyelerinin yargı, eğitim ve finansal sistemlerde göreve getirilmesi organizasyon ve finansı beraberinde getirmiştir. İslâm bir devletin kurulmasında ısrar eder. 1983'te vatandaşların ahlakını geliştirmede bir eğitim sürecinin parçası olarak *had* cezalarının uygulanmasını desteklemiştir. 1985'te Milli İslâmî Cephe'yi oluşturmuş ve 1986 seçimlerine katılmıştır. 1989'da askerî bir darbeyle kurulan rejime destek sağlamış, o zamandan bu yana Sudan siyasetine hâkim olmuştur.

İhvânu'l-Müslimîn (Suriye): 1930'larda Hasan el-Bennâ'nın görüşlerine yakın olan Suriyeli öğrenciler tarafından kurulan İslâmî yenilikçi organizasyon. Başlangıçta amaçları İslâmî eğitim ve ahlakı yaymak, kentli nüfus arasında emperyalizm karşıtı hisleri aşılamak olmuştur. İlk yayınlanan programına göre cehalet ve mahrumiyetle savaşıp şeriata dayalı siyasî bir rejim kurmayı arzulamıştır. Kısaca İslâm sosyalizmini desteklemiş ve 1961'de Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekilmesini desteklemiştir. 1963'te Baas Partisi'nin gücü ele geçirişi, İhvân'ın radikal, seküler, milliyetçi rejimin sosyalist politikalarına karşı çıkışına ve kırsalda yaşayan çok sayıda insanın devlet bürokrasisine girişine odaklanmıştır. İhvan 1967'deki

askerî yenilgi ve Hafız el-Esed'in yükselişiyle 1970'de bölünmüştür. 1970'lerde Esed rejimine karşı şiddete başvurarak rejimin en görünür ve güçlü muhalifi olmuştur. 1980'de Esed, İhvan'la olan herhangi bir ilişkinin ölümle cezalandırılacağını ilan etmiş ve yönetimde bir çatlak başlatmıştır. Gruba yönelik en büyük darbe 1982'de İhvân'ın kalesi Hama'nın yerle bir edilişiyle gelmiştir. O tarihten sonra İhvan'la alakalı çok az şey duyulmuştur. Ayrıca bkz. Sıbaî, Mustafa el-.

İhvânu'l-Müslimîn (Ürdün): 1946'da Mısır İhvânu'l-Müslimîn'inin üyeleri tarafından kurulan yenilikçi İslâmî organizasyon. İslâmî değerlere bir dönüşü ve Ürdün toplumunun eğitimini teşvik etmişlerdir. 1948'de İsrail'in kuruluşu ve 1950'de Batı Şeria'yı ilhakı sonrasında gitgide politize olmuştur. 1950'lerde monarşi ve iktidarla yakın ilişkilere sahip olmuştur. İlişki daha sonra Batı Şeria'nın 1967'de İsrail tarafından alınışı ve FKÖ'nün Ürdün'deki Filistinli mülteciler arasında güçlü bir istihkâm oluşturmasıyla güçlenmiş, ancak 1980'lerde monarşiyi eleştirmesi yanında yönetici elitin bozulduğu, halkın ahlaksızlaştığı ve dinî hayata duyarsızlık eleştirileri nedeniyle ilişkiler zayıflamıştır. Kral Hüseyin 1984'te ülkenin istikrarı için potansiyel bir tehdit olarak hedef göstererek gruptan açıkça uzaklaşmıştır. İhvânu'l-Müslimîn 1980'lerin sonundan itibaren seçimlere katılıp başarı kazanmıştır. 1990-91 Körfez Savaşı'nda Irak'a yönelik desteği, Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan gelen finansmanı ve ilişkilerini tehlikeye atmış, ancak popüler desteğini koruyup meşrulaştırmıştır. Dinî mesajı, halen popüler durmaktadır.

İhvânu'l-Müslimîn, Bkz. el: Mısır'da Müslüman Kardeşler.

İhvânu's-Safâ. Safa kardeşler olarak da bilinir. Kaleme aldıkları metinlerde bulunan Gaip İmam doktrini yüzünden eleştirilmesine karşın, hem İsna Aşeriyeci hem de İsmailîler tarafından öğretilerinin bir parçası olduğu öne sürülen ve İhvanu's-Safâ Risaleleri'ni kaleme alan 10 ve 11. yüzyıldaki bazı esrarengiz filozof ve ilim adamlarının oluşturduğu grup. Risaleler çeşitli biçimlerde Hz. Ali, Cafer-i Sadık ve Gaip İmamlardan bazılarına atfedilmiştir. İhvan, dinin grup içi bağlılığı ya da asabiyeti pekiştirdiği inancını desteklemiştir. Ayrıca Kur'an'da yeralan verilerle İslâm öncesi kâinat anlayışını uyumlu getirmeye çalışmıştır.

İhyâ: Yenilenme; kabul edilmiş bir uygulama yanlışlığına cevaben iman ve amelin manevî boyutlarının güçlendirilmesi. 19. yüzyıldan itibaren terim, daha önce sömürgeleştirilen Müslümanların yaşamlarında, ya İslâm ve modernitenin bir sentezi ya da Batı'nın daha geleneksel İslâmî uygulama ve inançlar lehine reddedilişi yoluyla İslâm'ın etkilerini canlandırmayı arzulayan yenilikçi hareketler için kullanılmıştır. Ayrıca bkz. İhyâ ve Yenilenme.

II. Abdülhamid: Otuz dördüncü Osmanlı Sultanı (saltanatı 1876–1909). Saltanatı süresince birçok büyük problemle yüz yüze gelmiştir: İflas etmiş bir hazine, Balkanlar'da şiddetli milliyetçilik hareketleri, artan dış müdahaleler. 1877'deki talihsiz Rus yenilgisi, bölgesel tavizler ve teslim edilen bölgelerden bir Müslüman mülteci akınıyla sonuçlanmıştır. Yine de Abdülhamid'in saltanatı döneminde anayollar, demiryolları ve telgraf hatları gibi kamusal çalışmalar artmıştır. Eğitim, edebiyat ve adlî alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Artan milliyetçilik duyguları ve ordu ile dinî cemaatlerin arasının açılmasıyla Abdülhamid 1909 yılında tahtan indirilmiştir. Hayatının geri kalanını ev hapsinde geçirmiştir.

II. Mahmud (ö. 1839): Osmanlı sultanı ve ıslahatçı. Batıdan ilham alarak ciddi iç ve dış tehditlerden önce impa-

ratorluğunu güçlendirmek için yaptığı reformlarıyla tanınır. İmparatorluğun bazı bölgelerine mâl olan bir dizi askerî yenilgiyle karşılaşmıştır. Saltanatı esnasında Muhammed Ali'nin oğlu İbrahim Suriye'yi işgal etmiş ve İstanbul'a doğru ilerlemiştir. Sultanın ordusu Suriye'de Mısırlılar'la çarpışmış, ancak 2. Mahmud'un 1839'daki ölümünden kısa bir süre önce Nizip'te yenilgiye uğramıştır. Yeniçeri birliklerinin yerine modern bir ordu kurmuş, yönetimde bir kabine sistemi oluşturmuş, nüfus sayımı ve bir toprak ölçümü gerçekleştirmiş, ilköğretimi mecburi yapmış, bir tıp okulu kurmuş ve Avrupa'ya öğrenci heyetleri göndermiştir.

IIIT: Bkz. Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü.

İhyâ (revival) ve Tecdîd (Renewal): Arapça *ihyâ* ve *tecdîd* terimleri, her ne kadar modern öncesi köklere sahip olsalar da, modern İslâmî hareketler bağlamında kullanılır. Modern öncesi dönemde *ihyâ*, genellikle hadislere göre iman ve ameli yenilemek için her yüz yılın başında gelmesi takdir olunan bir yenileyici (*müceddid*) ile ilişkilendirilmiştir. İhyâ ve tecdîde olan modern çağrı, 18. ve 19. yüzyıllarda İslâm toplumlarındaki geri kalmışlık ve durgunluk algısından kaynaklanır. Müslüman düşünürler gelişim ve ilerlemeye ulaşma aracı olarak İslâmî değer ve uygulamalara yenilenmiş bir bağlılığı teşvik ederler.

18. yüzyıldaki *ihyâ* yönelimi, Hindistan'da Şah Veliyullah (ö. 1762) tarafından ve Arap âleminde de Arabistan'ın Vahhâbîler'i tarafından temsil edilir. Batı'yla rekabetle meşgul olmak ya da modern yaşamı benimsemek yerine dinin arındırılması ve yabancı unsurlarla bidatlerden temizlenmesine odaklanırlar. Muhammed İbn Abdulvahhab (ö. 1787) kendi zamanındaki Müslümanların Hz. Muhammed'in örnekliğindeki *sırat-ı müstakîm*'den (doğru yoldan) saptıklarına inanmıştır. Abdülvahhab, İslâm'ın toplum içindeki rolünü tevhîd (Allah'ın birliği) üzerine bir vurgu yoluyla ihyâ etmeyi arzulamıştır. Türbe ziyaretleri ve velilerin yüceltilmesi gibi sûfî ve popüler dinî tezahürler, İslâm dışı ve şirk olarak reddedilmiştir. Yalnızca İslâm'ın Müslümanların yaşamlarına yön vermesi gerektiğini vurgulayan diğer 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl ihyâ hareketleri arasında Kuzey Afrika'nın Senûsîler'i, Sudan'ın Mehdî taraftarları ve Hindistan'ın Barelviler'i sayılabilir. 19. ve 20. yüzyıl ihyâcı duruşu Muhammed Abduh (ö. 1905), Cemâleddin Afgânî (ö. 1897) ve Muhammed İkbal (ö. 1938) gibi İslâm düşünürleri ve aktivistlerince temsil edilir. Müslüman toplumun Avrupa'ya nazaran gelişmemiş olduğunu kabul ederek, Müslümanların büyüklük ve vakarı yeniden elde etmeleri için İslâmî düşünce ve uygulamaların ihyâ ve canlandırılma ihtiyacını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Batılı yöntemlerin taklit edilmesi çağrısında bulunmayıp daha ziyade İslâm medeniyetinin Avrupa'nın ilerleme ve modernitesinde aşikâr katkılarına işarette bulunarak, İslâm ve bilimin bağdaşabilirliğini vurgulamışlardır. Akıl ve imanın bağdaştığını ifade eden bu yenilikçiler (reformcular), geleneksel düşünce ve uygulamanın taklidini reddetmeye teşvikte bulunup bunun İslâm dünyasındaki durgunlukta başlıca faktör olduğunu öne sürmüşlerdir. İslâm'ın değişen koşulları ele almada dinamizm ve yeteneğini yeniden elde etmesi için, ayetlerin içtihad yoluyla sürekli yorumlanması sürecini savunmuşlardır. İslâm'ın modern dönemlere adapte olmada yeterince esnek ve yaratıcı olduğunu ifade etmişlerdir. İhyâcılar (revivalist) gibi onlar da bidatlerin (velilerin türbelerini ziyaret gibi) yanı sıra siyasî açıdan pasif ve sömürge yönetimleriyle uzlaşmacı kabul ettikleri uygulamalara karşı çıkmışlardır.

21. yüzyılda reform çabaları büyük siyasî reform, dünya genelinde Müslü-

manları birleştirmek için yeni bir halifeliğin kurulması, İslâm toplumlarında kadınların statüsünün geliştirilmesi ihtiyacı, maslahat ilkesiyle yürütülen yasal reformlar, İslâm dünyasının canlandırılmasının vasıtası olarak okul müfredatlarında modern bilim ve teknolojinin dâhil edilmesini gerektiren eğitim reformları gibi sorunlara odaklanmıştır. Birçok durumda İslâmî ıslahat ve reform savunucuları, kendilerini bazen hareketlere karşı hükümet önlemleriyle sonuçlanan resmi hükümet politikalarına muhalefette bulmuşlardır. ihyâ ve tecdîd, çoğunlukla milli bağımsızlık ve milli direniş unsurları dahil milli bir bağlamda anlaşılır. Çağdaş ihyâ ve tecdîd tarihindeki başlıca isimler, yabancı kontrolü ve işgaline karşı savaşımla bağlantılı olmuşlardır.

İhyâ ve tecdîd çağrısında bulunan lider ve hareketlerin siyasî popülaritesi, İslâm dünyasını sarsan sosyal, ekonomik ve siyasî sorunların derinliğine dair umumi bilinçten kaynaklanır. Siyasî, sosyal ve ekonomik gelişmemişlik, Batı'nın artan etkisi, Filistin ve Keşmir gibi ihtilaflı bölgelerdeki insanların feci durumu ihyâ ve tecdîd çağrılarını arttırmıştır.

İkbâl, Muhammed: (ö. 1938) Hint-Pakistanlı siyasî-dini yazar ve lider, avukat, profesör, şair ve Hint Müslümanları için Pakistan'ın bir yurt olarak kuruluşunu destekleyen ideolog. Urduca, Arapça, İngilizce ve Farsça eğitimi almıştır. Hindistan Müslüman Ligi'nin üyesi, Pencab Yasama Asamblesinin 1926–30 arasında seçilmiş üyesidir. 1930'da Hindistan Müslüman Ligi'ne hitaben yaptığı başkanlık konuşması Müslüman milliyetçiliği, Müslümanların kendi kendilerini yönetme zorunluluğu, Hindistan Müslümanları için milli bağımsızlığı vurgulayarak Pakistan'ın oluşumu için milli Müslüman harekette bir dönüm noktası olmuştur. Kur'an ve sünnetin yorumlanışında içtihad kullanımını desteklemiştir. Ortaklaşa çalışma olarak din ve bilim için alt yapı hazırlamıştır. Müslümanların modern bilimleri öğrenmelerini, maddî varlıklarını geliştirip insani gelişimi genişletmeleri için modern teknolojiyi kullanmalarını teşvik etmiştir. 20. yüzyılın en büyük Urdu şairi olarak kabul edilir; başlıca şiirleri Farsçadır. İslâmî reform üzerine kuşkusuz en etkili eseri *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*'dır.

İkiyüzlü: Arapça münafık. Zayıf bir inanca sahip ya da İslâm'ı kabul ederken gizliden İslâm aleyhine çalışan kişiler için kullanılan polemik bir terim. Kur'an'da münafık ifadesi Uhud ve Hendek Savaşı gibi kritik anlarda, Hz. Muhammed'e olan isteksiz desteği ilk Müslüman topluluk için büyük bir güçlüğe neden olan Abdullah İbn Ubey'in başını çektiği bir grubu belirtir. Kur'an münafıklığı küfürle eş tutar ve İslâm davasını finansal, bedensel ve ahlaken tam desteklememeleri münafıkları cehennem ateşine mahkum eder.

İkonografi: İslâm ikonografi biçimleri arasında hat, geometri, arabesk, kubbeler, minareler, kemerler ve mihraplar sayılabilir. Müslüman topluluğun evrensel ruhunun görsel yansımaları olarak işlev görürler. Hat, Kur'an'ın çoğaltılmasından çıkmış ve İslâm dünyasında en ulvi sanata dönüşmüştür. Tipik olarak süsleme sanatında Kur'an ayetleri, geometrik kalıplar ve arabeskler kullanılır. Ayrıca bkz. Hat ve Epigrafi.

İkrar: Bir sufînin günlük gerçekliğin dışında ve Allah'la birlikte olma zevki adına kendi hislerinde tam kurtuluşu deneyimleyerek mistik duyum içinde yaşadığı an. Sufiler *ikrar* kavramını Allah'ın onların Allah'la katındaki yerlerini tasdik ettiği zaman, nefslerinin yok olduğunu belirtmek için kullanırlar.

İkta: Abbasi Halifeliği'nde vergi toplanmasını içeren ve Avrupalı timarla karşılaştırılabilecek siyasî borçları ödeme sistemi. Daha sonra 10. yüzyılın ilk yarısında İran ve Irak'taki Büveyhiler tarafından geliştirilmiştir. Büyük Selçuklular, Eyyubiler, Memlukler ve Osmanlılar (*mukata* adını kullansalar da) ikta sistemine devam etmişlerdir. Diğer bir tür olan *temlik*, tarımsal ıslah için belirlenen topraktaki izindir; buna mukabil alıcının vergi indiriminden yararlanmasına ve malını varislerine devretmesine müsaade edilmiştir. Diğer bir tür olan *istiglal* ise alıcısına değeri daha büyük olan üründen bir pay karşılığında hazineye belli bir oranın ödenmesine imkân vermiştir. Büveyhiler idaresinde askerlere maaş yerine *istiglal* verilmiştir. Her ne kadar bu toprak vergi sistemi toprak mülkiyeti ya da köylüler üzerine yasal, idarî ya da kişisel kontrol hakkı sunmasa da yıllar geçtikçe uygulama bu yönde olmuştur. Ayrıca bkz. İltizam.

İktisab: Bkz. Neseb.

İktisad: Bkz. Ekonomi (İslâmî).

İlhad: İslâm'ın temel düsturlarını, özellikle de toplumu bozmaya çalışan saptanlık. Bir davranış kendini isyan ya da küfür biçiminde açıkça ortaya koyuncaya kadar ilhad sayılamaz. Terim neredeyse daima polemik metinler ya da durumlar için kullanılmıştır.

İlham: Esin. Sufiler tarafından insan ruhunun evrensel Ruh gücü tarafından dönüşümünü ifadede kullanılır. Ayrıca tüm insanlık için murad edilen gayri şahsî nebevî vahyin aksine bir kişiye ya da bir kişi tarafından alınan kişisel esin anlamına gelir.

İllet: Sebep; kusur ya da maraz. İslâm fıkhında illet, bir hükmün ardındaki etkin ya da işlevsel nedeni belirtir. Bir hükmün belli bir olaya uygulayabilmesi için, illetin o olayın koşullarına neden olması gerekir.

İlm: Bkz. İlim.

İlmu'l-Ahlâk: Bkz. Etik.

İlmu'l-Cemâl: Bkz. Estetik.

İlmu'l-Felek: Bkz. Astroloji.

İlmu'l-Hendese: kz. Geometri.

İlmu'l-Hey'e: Bkz. Astronomi.

İlmu'l-Hisâb: Bkz. Matematik.

İlmu'l-Hurûf: Harfler ilmi. Arap harflerine verilen sayısal değerlerin Kur'an'daki kelimelerdeki toplam değerin elde edilmesi için toplandığı ve İbrani *gematria*'sına benzer mistik numeroloji işlemi. Anlam çıkarmak ve gizli ya da esrarlı mesajları açığa çıkarmak için kullanılır.

İlmu'l-Kimya: Bkz. Simya.

İlmu'l-Luga: Bkz. Sözlükçülük.

İlmu'n-Nücûm: Bkz. Astroloji.

İlmu'r-Ricâl: Erkekler ilmi. Biyografi sözlüklerinin (*tabakât*) oluşturulmasıyla ortaya çıkan ve hadis rivayet eden kişilere ilişkin yapılan çalışmaları belirtir. Rivayetlerin güvenilirliğini geçerli kılma aracı olarak, bu kişilerin karakterini göstermeyi amaçlamıştır. Bir kişinin yaşamındaki coğrafî ve tarihsel olayların ayrıntıları, belli bir râvînin diğer bir râvîden bir rivayet alışının olasılığı üzerine yapılan bir yargıya imkân verir. Bu râvînin karakteri, teolojik ilşkisi ve zihni kapasitenin değerlendirilişiyle birleştiğinde güvenilirlik dereceleri oluşturulur. "Zayıf halkalar" içeren rivayet (isnad) zinciri, teorik olarak elimine edilir. Değerlendirmeler 10. yüzyıldan itibaren genellikle *el-Cerh ve'l tadil* (reddetme ve kabul etme) adı verilen özel bir tarzda kodifiye edilmiştir.

İlmu't-Tabîa: Bkz. Tabîî İlimler.

İlmu't-Tarih: Bkz. Tarih.

İlmu't-Tıb: Bkz. Tıp: Geleneksel Uygulama.

İltizam: Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan vergi türü. İltizamlar mülkün kullanımı ve imparatorluk için vergi toplama karşılığında imparatorluğun hazinesine yıllık sabit bir meblağı ödeyen hak sahibine verilmiştir. Hak sahiplerinin kişisel kar olarak toplanan şeylerden arta kalanı kendisine almasına müsaade edilmiş ve vergi toplamasında gayretli ve etkin olmaları teşvik edilmiştir. İltizam, sabit olmayan yetkilileri kontrolün ve bireyler ya da aileler tarafından geniş arazilerin tekelini önlemenin bir yolu olmanın yanı sıra merkezden uzak bölgelerde vergi toplamanın güvencesi haline gelmiştir.

İlyas, Muhammed: (ö. 1944) Sufî âlim, Deobadi ilim adamı ve 1927'de Hindistan'da Tebliğ Cemâati'nin kurucusu. Yalnızca kökleşmiş bir İslâmî hareketin Hindu dinî propaganda hareketlerinin çabalarına karşı koyabileceğine, İslâm'dan Hindu etkilerini silebileceğine ve Müslümanlara kendi inanç ve ibadetleri hakkında tam bir eğitim sunabileceğine inanmıştır. Tebliğ hedeflerine ulaşma vasıtası olarak organizasyon, resmi yolculuk ve eğitimi desteklemiştir.

İlyas: Bkz. Elyasa.

İlyas: Kur'an'da doğruyu öğütleyen ve çölde yaşamış bir peygamber olarak geçer. Zekeriya, Yahya ve İsa ile anılarak sâlihler arasında sayılmıştır. Güneş tanrısı Baal'e tapınmaya karşı çıkarak, insanları yalnızca Allah'a tapmaya çağırmıştır.

İmam: Önde duran; tüm manevî ve dünyevî girişimlerde Müslüman topluluk için bir model. Bu unvan Sünnî Müslüman devletin siyasî lideri için *halife* sözcüğüyle değişimli olarak kullanılabilir. İmam terimi fıkhî eserlerde camilerdeki cemaatle namazı kıldıran kişiyi belirtir. Tarihsel olarak Müslüman yöneticiler başkentlerdeki ana camilerde, Cuma hizmetlerini resmi olarak yönetme görevi için imam tayin etmişlerdir. Sünnî Müslümanlar imam unvanını Ebu Hanife ve Şafiî gibi mezheplerin kurucuları kabul edilen önemli fakîhler için kullanırlar. Şiî İslâm'da imam Allah tarafından Hz. Muhammed'in halifesi tayin edilir ve beşerî faaliyetin tüm alanlarında bağlayıcı kararlar alabilme kabiliyetiyle yanılmaz kabul edilir. İsna Aşeriyyeci Şîa'da, 12. ve son imamın kaybolmuşundan sonra, fukaha (fakîhler) imam unvanını almışlardır. Dolayısıyla 1979 İran Devrimi'nden sonra Humeyni'ye dinî otoritelerini daima imam olarak adlandıran Arap Şiilerin uygulaması izlenerek imam unvanı verilmiştir. Kuzey Amerika'da resmi imamlık olmadığından, farklı İslâmî merkezlerle bağlantılı liderler, genellikle topluluktaki dinî konumlarını göstermek için *imam* unvanını kullanmışlardır.

İmambâre: Bkz. Hüseyniye.

İmamet: Dinî-Siyasî liderlik. 632'de Hz. Muhammed'in vefatından bu yana büyük bir pratik (amelî) sorun. Ebubekir (ilk halife; halifeliği 632–34) ve arkadaşları imameti Kureyş Kabilesi'ne mensup Mekkeli sahabelerin hakkı olarak kabul etmişlerdir (Sünnîlerin görüşü). Hz. Muhammed'in ailesi imameti ilahî olarak Hz. Muhammed'in kuzeni, damadı ve yaşayan en yakın erkek akrabası Ali İbn Ebi Tâlib'e (halifeliği 656–61) verilmiş kabul ederler (Şîa'nın görüşü). Bu konudaki anlaşmazlık, sonunda Müslümanlar arasındaki ilk iç savaşa yol açmıştır (657–61). İlk dört halife, Sünnîler tarafından imamet uygulamalarında tüm Müslümanlık için eylem ve fıkhî kararları yetkin görülerek "*râşid*" (doğruya ileten) halifeler olarak kabul edilmiştir. Zeydî Şiiler

imametin meşru olmayan yöneticilere başkaldıran Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'inin herhangi bir üyesine ait olduğuna inanmışlardır. İmamete ilişkin imamî ya da İsna Aşeriyeci Şiî anlayış, insanlığı müreffeh bir yaşama yönlendirmek için sarsılmaz bir lider ve yetkin bir öğretici ihtiyacına dayanır. Sonuçta meşru olarak tayin edilmiş bir imamı kabul etmeme ya da ona itaat etmeme, Şiiler için Hz. Muhammed'e itaatsizlikle eş kabul edilir.

İmamîler: Bkz. İsna Aşerîler.

İmamzâde: Şiî bir imamın erkek evladının türbesine, Şiiler arasında Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine olan sevginin ilanı için bu saygı unvanı verilir. Popüler Şiî ziyaret mekânları ve birçok türbenin mucizevî özellikleri olduğuna inanılır. Hz. Peygamber'in kız çocukları arasında Zeyneb (ilk Şiî imam Ali İbn Ebi Talîb'in kızı) ve Fatıma'nın (7. İmam Musa-i Kazım'ın kızı) türbeleri büyük prestije sahiptir.

İman: İnanç. Bu dünyada batıl ve yanlışa sapmaya, ahirette ise cezalandırılmaya karşı müminlere güven verir. Allah'ın birliğine, meleklere, peygamberlere, kitaplara ve ahirete inancı ifade eder. İman İslâm'da bir özgür seçim meselesidir, ancak ayrıca Allah'tan bir hediye alarak kabul edilir; hiç kimse imana zorlanmaz. Kur'an, iman ve amel (eylem) arasında yakın bir bağlantı kurar. Öyle ki gerçek iman kendini doğru amelde gösterir. Müminlere (iman edenler) Allah'a Hz. Muhammed'e ve otoritelere itaat etmeleri, yükümlülükleri yerine getirmeleri, doğrucu olmaları, namaz kılmaları, Allah'ın iradesi uyarınca mallarını harcayıp inancı savunmaları; kumar, içki ve domürü içeren ticarî eylemlerden uzak durup insanları küçümsemekten kaçınmaları emredilir.

İmanın Şartları: Bkz. Akîde.

İmrân: Rahiplerin başı olan Harun'un babası. Kur'an vaftizci Yahya'nın annesi İşa, onun kuzeni ve İsa'nın annesi olan Meryem'in bu ailenin kızları olduğunu kaydeder. Geleneğe göre Meryem'in babasına da İmran adı verilir. Böylece Meryem'in annesi Henna, hem İmran ailesinin bir çocuğu hem de İmran'ın karısı olur.

İmru'l-Kays: (ö. yaklaşık 540) İslâm öncesi Arap şair ve Muallakât'ın ilk şairi. Arap edebiyatında babasının katili olan Benî Essed Kralı'ndan yaşam boyunca öç alma çabası yüzünden "gezgin kral" olarak hatırlanır. Necd'de doğmuş Ankara'da ölmüştür.

İmtiyazlar: Bkz. Kapitülasyonlar.

İnanç: Bkz. İman.

İnançsızlık: Bkz. Küfr.

İncil: İslâm geleneği, Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarının ilahî vahiy olduklarını kabul eder; Kur'an sıkça Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a ve İncil'e atıfta bulunur. Bununla birlikte bu kitapların metni ya da yorumları " bozulmuş" ya da "tahrif edilmiş" olup sonuçta yerlerini Kur'an almıştır. Hıristiyan misyonerlerle yapılan tartışmalarda, Hintli Rahmetullah Kayranevî (ö. 1891) gibi polemikçiler Kur'an'ın metinsel bütünlüğüyle karşılaştırmada bulunarak, modern Batılı İncil eleştirisini kullanıp İncil'de tahrifat olduğu fikrini desteklemiştir. Kayranevi'nin çağdaşı olan Hintli modernist Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) İncil'deki metinsel tahrifat fikrini (bazı modernizm yanlısı Müslüman âlimlerin savunduğu gibi) reddetmiş, Müslümanlar arasında İncil'in bir yorumu olan *Tebyinu'l-Kelâm*'ın yazımını üstlenen istisnaî bir kişiliktir. Bununla birlikte söz konusu eser tamamlanamamıştır. Ayrıca

bkz. Hıristiyanlık ve İslâm; Yahudilik ve İslâm; Tevrat.

İngiltere Müslüman Konseyi: 1997'de kurulan ve Iqbal Sacranie liderliğindeki İngiltere'deki en önde gelen Sünnî Müslüman organizasyonları federasyonu. Medya, eğitim, siyaset ve hukuk gibi meselelerle uğraşan uzman gruplara sahiptir. Halkın karşı karşıya gelmesinden kaçınmayı tercih etmiş, yasamaya ilişkin olarak hükümetle ve gazetelerle Müslümanların alakalarından haberdar olmaları için başarılı müzakerelerde bulunmuştur.

İngiltere'de İslâm: İngiltere'de yaklaşık 1,5 milyon Müslüman yaşamaktadır. Müslümanların İngiltere'ye göçleri, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında İngiliz koloni genişlemesiyle başlamıştır. İlk cami 1889'da kurulmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere sanayisinin büyümesi, sömürge bölgelerinden özellikle de Karayipler, Hindistan ve Pakistan'dan işçi göçlerine yol açmıştır. İngiltere 1962'de göçmen işçi akınını durdurmaya çalışmış, ancak ailelerin yeniden bir araya gelmesini engelleyememiştir. 1970'lerden bu yana körfezdeki Arap ülkelerinden çok sayıda zenginin yanı sıra birçok göçmen de gelmiştir. Başlıca ilgiler İslâmî eğitim, İslâmî hükümleri uygulama hakkı ve İngiliz toplumunda asimilasyondur.

İnkaz: Kurtarma, halâs etme, kurtuluş ya da rahatlık sağlama. İslâm hukukunda kurtarıcı kendisini aşırı derecede tehlikeye sokmadığı sürece, sıkıntı içindeki bir kişiyi kurtarmak bir görevdir. Onu kurtarmamak günahtır ve Allah huzurunda hesap vermeyi gerektirir; ancak kenarda durup olaya katılmayan kişi için cezaî müeyyide bulunmaz.

İnkılâb: Bkz. Devrim.

İnsan Hakları: İslâm hukuk geleneği, *hukûkullah* (Allah'ın hakları) ve *hukûku'l-insan* (insanların hakları) arasında ayrımda bulunur. Bazı Müslüman âlimler *hukûku'l-insan*ın, insan hakları söyleminin gelişimi için temel işlevi gördüğünü öne sürmüşlerdir. Birçok Müslüman ülkede Avrupalı sömürgecilere karşı bağımsızlık savaşı, hak ve demokratik özgürlüklerin önemini vurgulamaktadır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası kamu hukukuyla birleşik hale gelen standartları oluşturulup modern uluslararası insan hakları formülasyonları ortaya konmuştur. BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948) yürürlüğe girmesine yalnızca Suudi Arabistan karşı çıkmasına rağmen, bazı Müslüman ülkelerde eleştirileri tetiklemiştir. Müslümanlar bazen insan haklarının Müslüman çevrelerde kabul edilmelerini engelleyen Batılı bir önyargıya sahip olduğu kanısına varmıştır. Bazı Müslüman ülkeler ise Batı'nın sivil ve siyasî haklara odaklanıp ekonomik, kültürel ve sosyal hakları görmezden geldiğini öne sürmüşlerdir. Din özgürlüğü –önemli ölçüde İslâm'dan diğer bir dine geçme hakkı– ile cinsiyet ya da dine bakılmaksızın insanların tam eşitliği ilkeleri, bazı problemleri ortaya çıkarmış görünmektedir. İslâm Konferansı Teşkilatı Beyannamesi, BM Beyannamesi'ni ve temel insan haklarına olan bağlılığını tasdik etmiştir. Bununla birlikte 1990'da teşkilat uluslararası insan hakları standartlarından önemli ölçüde farklılaşan Kahire İslâm'da İnsan Hakları Beyannamesi'ni yayınlamıştır; bu beyannamede din, birlik ya da yayın özgürlüğü ile kanun önünde eşitlik ve eşit korunma güvencesi bulunmamaktadır. Müslümanların görüşleri, uluslararası insan hakları ilkeleri ve İslâm hukuku mirası arasındaki ilişkinin yanı sıra bu ikisi arasındaki uyum bağlamında bölünmüş durmaktadır. Ayrıca bkz. Kahire İslâm'da İnsan Hakları Sözleşmesi (Beyannamesi).

İnsânu'l-Kâmil: Kâmil (mükemmel) kişi. İslâm mistik geleneğinde bu terim esasen ilk mutasavvıf kabul edilen Hz. Muhammed'e atfen kullanılır. Bazı sufi âlimler, ilahî bilgiye sahip mükemmel bir varlığın mevcut dünyada sufîleri doğruya yöneltmek için zaruri olduğuna inanarak bu unvanı benimsemişlerdir. Ayrıca bkz. İbnu'l-Arabî, Muhyiddîn.

İnşaallah: Eğer Allah dilerse. İnananlara hiçbir şeyin Allah dilemedikçe gerçekleşmeyeceğini ve yalnızca Allah'ın irade ettiği şeyin gerçekleşeceğini hatırlatarak birinin gelecekte olmasını umduğu şeyler dile getirilirken kullanılır. Allah'ın iradesinin insan iradesinin yerini aldığı biçimindeki inancı belirtir. Gündelik dilde yaygın bir ifadedir.

İntifada: Bkz. Arap-İsrail çatışması.

İntihar: Kur'an'da yalnızca bir ifadede intihardan bahsedilmiş ve (4: 29) intihar yasaklanmıştır. İntihar konusu tefsirlerde çok az tartışılmıştır. Hadisler intiharı açıkça ve kesinlikle yasaklayarak İslâm'ın tahammül ahlakını ve güç durumların sabırla kabulünü yansıtır. Bunun yanı sıra insanların işlerinde ve insan ömrünün süresi konusunda insanın değil Allah'ın mutlak güce sahip olduğunu yansıtır. Bu hoşnutsuzluğa karşın Ortadoğu ve Müslüman Güneydoğu Asya'daki bazı Müslümanlar, son zamanlardaki askerî intihar saldırılarıyla bilinmektedirler. Bazı Müslümanlar bu eylemleri aktif silahlı savaşın zorunlu bir parçası olarak anlamakta ve sonuçta gerçekleşen ölümü intihar değil şehadet olarak görmektedirler.

İntizar: Bekleme. 1971'de İranlı reformcu Ali Şerîatî (ö. 1977) tarafından "İntizar: Reddetme Dini" adlı konferansında popüler hale gelmiştir. Şîa'daki beklenen imam ve Mehdî'yi belirten el-Muntazar terimi üzerine bir kelime oyunudur. Şeriati'ye göre beklemek (*intizar*), zâlim statükoya hayır diyebilmek ve âdil bir toplum için çabalamaktır. Ayrıca bkz. Şeriati, Ali; Şiî İslâm.

İrade: Arzu: bir tarikat disiplini yoluyla ruhun Allah'a giden yoldaki yolculuğunu ifade eder. Tarikata girişte intisap ya da intisabın amacı. Tasavvufî şiirde Allah'la olma arzusunu ifade eder.

Irak Yüksek İslâm Devrim Konseyi (SCIRI): 1982'de Irak rejimine karşı kurulan Şiî direniş grubu. Arapça adı *el-Meclisu'l-Alâ lis-Sevre el-İslâmiyye fi'l-Irak* olan SCIRI'nin merkezi, Şiî nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı Güney Irak'tadır. Ayetullah Muhammed Bâkır el-Hâkim tarafından yönetilen ve İran tarafından desteklenen SCIRI, Saddam Hüseyin'in askerî yönetimini devirme amacıyla bir direniş hareketine önderlik etmeyi sürdürmüştür. Çöl Fırtınası operasyonundan sonra Saddam'a karşı ABD tarafından kumanda edilen silahlı başkaldırının bir parçasıdır. Saddam'ın güçleri çok sayıda SCIRI askerî, üyesi ve ilim adamını öldürüp idam ederek Şiî ayaklanmayı bastırmıştır.

Irak'ta İslâm: Irak'taki mevcut devlet, İngiliz mandası altında 1920'de kurulmuştur. Irak nüfusunun yaklaşık %55-60'ı Arap Şii, %15–20'si Arap Sünnî, %20 'si Kürt Sünnî'dir. İranlı Şiiler, Iraktaki mukaddes Necef ve Kerbela kentlerini kendi inanç ve kültürleri açısından önemli ve buradaki Iraklı Şiiler üzerinde önemli bir dinî tesire sahip kabul etmişlerdir. Dünya genelindeki Şiiler, Şiî eğitim merkezi olarak Necef'e gelmektedirler. Necef, İngiliz idaresine yönelik muhalefetin organize edildiği, Lübnanlı Şiî dinî liderlerin eğitildiği ve Ayetullah Humeynî'nin 14 yılını sürgünde geçirdiği bir merkez olmuştur. Necef'ten yönetilen Şiî aktivizm 1960'larda komünist tehdide ve 1968'de itibaren Baas rejimine yönelik muhalefete katkıda bulunmuştur.

İran Devrim Muhafızları: Bkz. Sipâh-i Pâsdârân-i İnkılâb-i İslâmî.

İran Devrimi, 1979: Batı güdümlü Pehlevî rejimine muhaliflerin ve Şiî din adamları önderliğindeki bir koalisyon gücünün Muhammed Rıza Şah Pehlevî hükümetini devirdiği devrim. Devrimin kabul edilen lideri Ayetullah Ruhullah Humeynî'dir. Devrimin nedenleri arasında 1920'lerden itibaren gerçekleştirilen modernizasyon/Batılılaşma programları, özellikle de 1963 Beyaz Devrimi'nin ekonomik ve sosyal reform programları, din adamlarını güç ve gelirden yoksun bırakarak dinî kurumların devlet tarafından kontrolü, Şah ve yönetici sınıfın aşırı zenginliği ve hissedilen yozlaşma sayılabilir. Devrim 9 Ocak 1978'de Kum'daki medrese öğrencileri Humeynî'yi ahlaksızlık ve devlete karşı suç işlemeyle suçlayan bir gazete yazısını protesto edince başlamıştır. Göstericiler ve polis şiddetli bir çatışmaya girmiş, bu da ülke genelinde diğer protestoları başlatmıştır. Fransa'da sürgünde olan Humeynî, Şah'ın yabancı güçlerle özellikle de ABD ile İran halkını sömürmek ve İslâm'ın altını oymak için plan yaptığını söylemiştir. Mesaj ülkenin tüm bölgelerinden gelen geniş bir ekonomik sınıfa hitaben yapılmıştır. 16 Ocak 1979'da Şah İran'dan ayrılmaya zorlanmıştır. Humeynî kendi bölgesel devrim hükümetini atamış ve 1 Şubat 1979'da İran'a gelişinde oldukça büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Humeynî 11 Şubatta resmen iktidarı ele geçirmiştir. Mart'ta yeni yönetim şeklini belirlemek için bir referandum yapılmış ve İran bir İslâm Cumhuriyeti olmuştur. 1979'da kabul edilen anayasa, nihaî gücü baş fakîh olarak Humeynî ve beş kişilik bir Muhafız Konseyi'ne vermiştir. Devrim Batı etkisindeki seküler rejimlerin İslâm'ı reformcular gözetiminde organize olan muhalif güçlerle alaşağı edilebileceğini gösteren sembolik açıdan önemli bir olaydır. İslâmî yenilikçilere yeni bir hız vermiş ve Fas'tan Güneydoğu Asya'ya İslâmcı fundamentalist eylemlerde bir yükselişi tetiklemiştir. Ayrıca bkz. Humeynî, Ruhullah el-Musavî.

İran Özgürlük Hareketi: İslâm'ın ılımlı bir yorumuna dayanan İranlı siyasî parti. 1963'te tüm liderleri tutuklanıp hapsedilmeden önce Şah rejimine muhalefette aktiftir. 1977'de yeniden oluşturulmuş ve 1979'da gücün Şah'tan devrimcilere transferinde büyük bir rol oynamıştır. Siyasî ve ekonomik özgürlük lehine, hem şahlığın hem de din adamlarının diktatörlüğünü reddeder.

İran-Irak Savaşı (1980–88): İran İslâm Devrimi'nin hemen akabinde, devrimin Irak'a yayılmasını engellemek ve 1975'te Şattu'l-Arab'ta baskı ile İran'a bırakılan bölgeyi yeniden almak için Irak İran'a saldırmıştır. Eylül 1980'de Irak Şattu'l-Arap'taki İran bölgesinin 90 km'sini kuşatmış, ancak çabuk bir zafer kazanmada başarısız olarak kanlı bir yıpratma savaşı sürmüştür. 1984'te Irak'ın kimyasal silah kullanması, dünya genelinde bir nefret uyandırmıştır. Anlaşmazlık genişleyerek körfezdeki taşımacılığı da etkilemiş ve bu yüzyıldaki en kanlı savaşlardan bazılarına yol açmıştır. 1987'de körfezdeki ABD güçleri, güç dengesi Irak'tan İran'a kayınca İran petrol kuyuları ve deniz araçlarına sortilerde bulunmuştur. Nihayet İran ve Irak bir BM barış planını kabul etmişler, iki millet arasındaki savaş Ağustos 1988'de sona ermiştir. Tahmini ölü sayısı 1,5 milyonu bulmaktadır. İki ülkenin savaş maliyeti doğrudan maliyet bağlamında yaklaşık 700 milyar doları yanı sıra petrol gelirindeki kayıplar ve çeşitli mal kayıplarıdır.

İran'da İslâm: İslâm İran'a 637'de Müslüman Arap fetihlerinin İran'a yayılışıyla ulaşmıştır. Hayır ve şer güçleri arasındaki sürgit bir savaşım fikrine dayanan

Zerdüşt inancının yerini İslâm monoteizmi almıştır. İranlıların çoğunluğu İslâm'ı benimsemiş ve birçok Zerdüşt Hindistan'a kaçmıştır. Ancak Zerdüştlüğün izleri kalmıştır. İslâm'ın gelişinin ilk binyılında Sünnî İslâm egemendir. 1501'de Safevi Hanedanı'nın yükselişi, oniki imamcı Şiiliğin egemen olup âlimlerin önemli bir sosyal güç olarak belirmesine yol açmıştır. Şiî din adamları Kacar döneminde (1785–1925) güçlerini önemli ölçüde arttırmışlardır. 19. yüzyıl sonlarına doğu ülkenin sosyal hareketleri ve kurumlarında anahtar aktörlere dönüşmüşlerdir. Din adamları ve *bâzârî* (tüccar) sınıfı, Batılı şirketlere verilen tütün imtiyazlarını protesto edip bir anayasa ve yöneticinin sorumluluğunu talep ederek 1905–11 Anayasa Devrimi'nde önemli bir rol oynamışlardır. Pehlevî Hanedanı'nın (1925–79) dinî modernizasyon, Batılılaşma ve seküler İran milliyetçiliği siyaseti lehine arka plana itmesi, hanedanın tahttan indirilmesi ve yerini Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin yönettiği bir İslâm cumhuriyetinin almasına yol açmıştır. Humeynî fakîhlerin idaresi (*velâyet-i fakîh*) ve yaşamın tüm alanlarında şeriatın uygulanması çağrısında bulunmuştur. Din adamları genellikle kültürel meselelerde ittifak etmişler ancak mülkiyet, ticaretin millileştirilmesi, toprak reformu ve Batıyla ticaret gibi ekonomik meselelerde ayrılmışlardır. 1997'de Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilişi, İran ile Batı arasındaki kültürel, ekonomik ve bilimsel alışverişleri teşvik için artan bir eğilime tanık olmuştur. Kadınlar profesyonel işlerde ve seçilmiş temsilciler, atanmış hükümet yetkilileri olarak aktif olmuştur; bu durum İran'ı kadın hakları bağlamında en ileri Müslüman ülke kılmıştır.

İrfân: Bkz. Gnostisizm.

İrtidât: Bkz. Dinden çıkma.

İrtidât: Kişinin dininden dönmesi. Arapça terimler (ridde, irtidât) Kur'an'da kullanılmaz ancak ahirette "dönen" ya da "terk eden" (yertazzu, 2: 217; 5: 54) ve "inandıktan sonra inançsızlığı seçenler" (3: 81; 5: 61; 9: 66; 4: 137; 16: 106) için feci sonuçları öngörülür. Hadisler İslâm'dan irtidâtın başın kesilmesi, yakma, çarmıh ya da sürgünle cezalandırılacağını ifade ederler. Bazı hadisler bir mürtedin (irtidât eden) tevbe etmesine imkân verir. İslâmî kanunlar İslâm'dan bilerek dönen ve aklî melekeleri yerinde olan bir yetişkin erkek için ölüm cezasını (geleneksel olarak kılıçla) öngörür. Dolayısıyla irtidât cezalarının Allah tarafından emredildiğine (*had*, çoğulu *hudûd*) inanılan suçlar arasında yer alır. Bazı mezhepler dininden dönen kadınlar için ölüm yerine hapsedilmelerine imkân verirler. Mezhepler bir mürtedin tevbe etmesine müsaade edilip edilemeyeceğinin yanında ölüm ya da sürgün sonrasında mal ve mülkünün ne olacağına ilişkin meselelerde ihtilaflı olsalar da evliliğinin geçersiz olduğunda hemfikirdirler. Kur'an'da dinî meselelerde zorlamanın yasak oluşuna (2: 257) dayalı olarak, birçok modern düşünür mürted için ölüm cezasını tartışmakta olup yargılanma günümüzde nadiren dile getirilmektedir. Ayrıca bkz. Küfr; Mürted.

Irving, T.B: Müslüman âlim ve meal yazarı. Amerikalı Müslüman ve Müslüman İspanya konusunda önde gelen bir uzman. En dikkat çekici çalışması, Kur'an'ın çağdaş Amerikan İngilizcesine çevirisidir. İslâm, Müslümanlar ve Müslüman Endülüs üzerine birkaç ilmî eser kaleme almıştır. Denizaşırı birkaç üniversitede ders vermiştir. İspanyolca ve Arapça profesörü olarak emekli olmuştur.

Irz: Bkz. Onur.

İsa İbn Meryem: Bkz. Meryem oğlu İsa.

İsa, Meryemoğlu: Kur'an'da 25 yerde sâlih bir peygamber, İsrail'in Elçisi, İşaret, Ruhullah ve Mesih olarak zikredilir. Kur'an, Hıristiyanların çarmıha gerilme ve İsa'nın diriltilmesi inançlarını reddedip bunun yerine çarmıha gerilmiş gibi görünse de gerçekte Allah'ın İsa'yı kendi katına aldığı görüşünü benimser. Kur'an İsa'yı ilah ya da Allah'ın oğlu olarak değil, insan olarak beyan ederken, Müslümanlar İsa'nın mucizevî olarak (Kur'an 3: 45) tasavvur edip bu yüzden babasız olduğuna inanmaktadırlar. Müslümanlar İsa'nın ilah olduğunu düşünmenin küfür olduğunu kabul eder. Kur'an İsa'yı Musa ve İbrahim'le aynı nübüvvet çizgisine yerleştirir. Müslümanlar için Hz. İsa büyük bir manevî önder ve rehberdir.

ISESCO: Bkz. İslâm Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu

İsfahan: İran'daki bir bölgenin ve bu bölgenin başkentinin ismi. Kent, İslâm öncesi Sâsânî döneminden itibaren harikulade halıları, el baskısı kumaşları ve metal işleriyle ünlüdür. İsfahan Arap bölgesel başkenti (7. yüzyıl ortaları) ve Selçuklu Türk İmparatorluğu'nun başkenti (1051) olmuş, Moğollar tarafından (1388) kuşatılıp Safevi hanedanının başkenti (17. yüzyıl) yapılmıştır.

İshak, Huneyn İbn: Bkz. Huneyn İbn İshak.

İshak: İbrahim ve Sare'nin ileri yaşta sahip oldukları oğul. Kur'an onu sâlih bir kişi, Allah'ın kulu, nebi, Yahudilerin babası olarak 17 yerde zikreder. Kur'an Allah'a verdikleri ahde vefa gösterdikleri sürece Allah'ın İshak ve çocuklarına olan nimetini kaydeder. Üvey kardeşi İsmail'in, Kur'an açıkça belirtmese de Allah'ın İbrahim'den istediği kurbanın objesi olduğuna inanılır.

İshaki, Ayaz: (ö. 1954) Tatar siyasî aktivist; Volga-Ural Müslümanları için Türk birliği ve ulusal otonomiyi destekleyen yazar. Yazıları *Cedidizm* (İslâmî reformizm) ile bağlantılı aydınlanma, adalet, ekonomik ve siyasî ilerleme ideallerini yansıtır. Çok sayıda kısa öykü, roman ve oyun kaleme almış, tarihle alakalı birçok deneme çevirmiştir.

İsim ve İsim Verme: Bir çocuğa verilen isimler genellikle ebeveynlerin dini düşüncelerini yansıtır. Kuran, çocuğa "verilen" ismin onun ilk ismi olduğunu belirtir. İkinci isim babanınki, üçüncüsü ise dedenin ismidir. Bu zorunluluk genel olarak hem kız çocukları hem de erkek çocukları için geçerlidir. Bir çocuğa isim verilmesi, kütüğe geçene kadar gerçekleşmeyebilir. Bu durum kimi kültürlerde eğer gerçek doğum tarihi uğursuz kabul ediliyorsa ya da önemli aile üyeleri orada bulunmuyorsa, geciktirilebilir. Tipik olarak aile ismi tartışır; ismi belirlemek için çocuğun kişilik ve sağlığını değerlendirirler. Geleneksel açıdan geçici olarak erkek çocuklara Muhammed, kız çocuklara Fatıma ismi verilir. Geleneksel toplumlarda bir çocuğun ismi üzerindeki karar kutlanır. İhtidânın (İslâm'ı seçme. hidayet bulma; ç.n.) bir işareti olarak mühtedilere İslâmî isimler verilir.

İskender, el-: Bkz. Büyük İskender.

İskenderî, el-: Bkz. İbn Ataullah, Ahmed İbn Muhammed.

Islah: Reform. Tipik olarak 18. yüzyıldan günümüze kadarki reform hareketlerini izah için kullanılır. Tarihsel yanlış anlama ve yanlış yorumlamaların metinlerin orijinal anlamlarını değiştirerek zararlı uygulamaları başlattığı inancına dayanır. Dolayısıyla reform değişen koşullarla uyumlu biçimlerde uygulansa da, İslâm'ın aslî mesajına bir dönüş içerir. Mevcut reform hareketinin ardındaki dürtü, İslâm'ın etik gerekliliklerini yerine getirme şeklinde sezinlenen bir ihtiyaçtır. Hareket Kur'an mesajının sürekliliğini, toplumun ilgileri, Kur'an

ve hadislerin öğrettikleriyle uyumsuz olduğuna inanılan bid'atlerin reddi, eğitim ve siyasî sistemlerin reformu yanında kadınların statüsünün geliştirilmesini de vurgular. Ayrıca bkz. Yenilik ve Yenilenme.

İslâhî, Emîn Ahsen: (ö. 1998) Pakistanlı müfessir. Her bir sureyi kolayca anlaşılır bir söylem olarak açıklayıp sureleri çiftler halinde düzenleyen ve yedi büyük sure bölümü oluşturan –dolayısıyla tüm Kur'an iyi bir şekilde bağlantılı ve sistematik bir kitap olarak ortaya çıkar– tam bir tefsir kaleme almıştır.

İslâm Cemâati: Bkz. Cemati'l-İslâmiyye, -el.

İslâm Devleti: Siyasî İslâm'la ilişkilendirilen modern ideolojik konum. Klasik teoride İslâmî devlet kavramı grup/cemaat, adalet ve liderlik ilkelerine dayanır. Emirin meşruiyeti *şûrâ* (danışma), *akd* (yönetilen-yönetici anlaşması) ve *beyat* (bağlılık yemini) ilkelerinden çıkar. Halife topluluk ve inancın koruyucusu olarak işlev görür, din âlimleri dinî-fıkhî tavsiyeler verir ve kadılar dinî kanunlar uyarınca anlaşmazlıkları çözümler. Yöneticiye itaat ve iç anlaşmazlıklardan kaçınma zorunluluğu vurgulanır. Modern İslâmî devlet kavramı, 1924'de Türkiye'de halifeliğin kaldırılışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Pakistan'da Ebu'l-Alâ Mevdûdî hâkimiyetin ya da hukukun egemenliğinden çok Allah'ın egemenliğini benimseyerek Müslüman devletten ziyade İslâmî bir devlet arzulamıştır. Hasan el-Bennâ ve İhvân-ı Müslimîn de din ve yönetimin İslâm'ın doğal unsurları olduğunu öne sürmüşlerdir. Seyyid Kutub İslâmî bir düzenin Arap âleminde militan İslâmî hareketlere ilham veren ayrıntılı kanunlar ve yönetim sistemlerine ilişkin endişelerden önce kurulması gerektiğini ifade etmiştir. İran'daki Ayetullah Humeynî'de görüldüğü gibi Şiiler dinî bir yönetimin kurulmasında özel bir liderlik vasfını vurgularlar. Bu durumda liderliğin ***velâyet-i fakîh*** (fakîhlerin yönetimi) önderliğinde olması gerekir. Modern dönemde devletin İslâmî doğasının diğer önemli işaretleri had cezaları dâhil şeriatın uygulaması ve faiz alma ya da vermeye karşı bir yasak da içerir. İslâmcılar İslâmî bir devlet kavramının açık bir şekilde dinî metinlerde kutsal kabul edildiğini ancak İslâmî yönetim biçimlerinin geniş ölçüde farklılık arz ettiğini iddia etmektedirler.

İslâm Devrimi: Bkz. İran Devrimi, 1979.

İslâm Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (ISESCO): İslâm Konferansı Örgütü (OIC) içinde üye ülkelerle eğitimsel, bilimsel ve kültürel araştırmalarda iş birliğini güçlendirmek, İslâm kültürünü desteklemek, İslâm kültürünü her düzeyden eğitim müfredatının odak noktası kılmak ve kültürel istila, değişim ve yozlaşmaya karşı İslâm düşüncesinin bağımsızlığını muhafaza etmek için kurulan kurum. Merkezi Fas'ın Rabat kentidir. BM mülteciler Yüksek Komiserliği'yle (UNHCR) İslâm dünyasındaki mültecilere yardımda işbirliği yapmaktadır.

İslâm Ekonomisi: Bkz. Ekonomi (İslâm).

İslâm Gelişim Bankası: Faizsiz bir temele sahip projeleri destekleyen uluslararası bir gelişim bankası; sermayesi Müslüman devletlerin hükümetlerince sağlanmaktadır. Cidde'de kurulmuştur. 1975'te faaliyetlerine başlayan bankaya 45 devlet iştirak etmektedir. Özellikle önemli sosyo-ekonomik bir etkiye sahip projelere, genellikle yol, sulama şebekeleri, hastaneler ve okullar gibi altyapı işlerine uzun vadeli faizsiz kredi sağlamada aktiftir. Fakir Müslüman ülkeleri desteklemek için önemli çaba göstermektedir. Son yıllarda yeni sermayeden

yararlanma, uluslararası bağlamda kabul gören finansal kurumlar geliştirme ve İslâmî ticarî bankalarla yakın ilişki kurmak için adımlar atmıştır. Ayrıca bkz. İslâm Konferansı Örgütü.

İslâm: Genel Bir Bakışİslâm, bir milyardan fazla inananıyla dünya dinleri arasında en yaygın ikinci dindir. Müslüman ülkeler Kuzey Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar uzanır. Müslümanlar 48 ülkede çoğunluğu teşkil ederler ve diğer birçok ülkede önemli bir azınlığı oluştururlar. Arap dünyası genellikle İslâm'ın kalbi olarak kabul edilse de, Müslümanların çoğunluğu Asya ve Afrika'da yaşamaktadır. En geniş Müslüman topluluklar Endonezya, Bangladeş, Pakistan, Hindistan, Orta Asya ve Nijerya'dır. İslâm son yıllarda Batıda önemli ölçüde büyümüş ve şimdi Avrupa'nın birçok bölgesinde ikinci ve ABD'de üçüncü büyük din durumundadır.

İslâm terimi Arapça "esenlik" ya da "teslimiyet" anlamına gelen *s-l-m* kökünden türemiştir. Müslümanlar Allah'ın iradesi ve kanununa teslim olup teslimiyetleri onların Allah'la esenlik içinde olmalarını sağlar. İslâm'ı benimsemek, dünya genelindeki bir inanç topluluğunun (*ümmet*) bir üyesi haline gelmektir. Dolayısıyla, inananlar Allah'ın iradesini kişisel ve toplumsal yaşamda kabul edip uygulamak için bireysel ve ortak bir sorumluluk ya da görev olan dinî bir hüviyete sahiptir olurlar.

İslâm uzlaşmaz bir monoteizm yanında Allah'ın kitaplarına, peygamberlerine, ahlâkî sorumluluğa, Allah'a hesap vermeye ve Kıyamet Günü kavramına inancı paylaşan Ortadoğulu nebevî dinî geleneklerin uzunca çizgisinde üzerinde durur. Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar aynı ailenin farklı kollarına ait olsalar da, tümü Hz. İbrahim'in çocukları kabul edilirler. Yahudi ve Hıristiyanlar Hz. İbrahim ve eşi Sare'nin oğulları İshak'tan gelen manevî çocuklarıdır; Müslümanlar silsilelerini İsmail'e dayandırır. İsmail, Hz. İbrahim'in Mısırlı hizmetkârı Hacer'den doğan ilk oğludur. İsmail, Kuzey Arabistan'da Arapların babası olmuştur. Müslümanlar İslâm'ı İbrahimi inançların kendilerine müsamaha edilen şubeleri olarak Yahudilik ve Hıristiyanlıkla birlikte en yaşlısı kabul ederek İslâm'ın asıl monoteist din olduğuna inanırlar.

İslâm'ın mukaddes kitabı Kur'an, 7. yüzyılda Allah tarafından Hz. Muhammed'e Arabistan'da vahyedilmiştir. Müslümanlar Kur'an'ın kelimesi kelimesine vahyedildiğine inanır. İslâm'ın merkezi ve temeli Allah'tır. Allah'ın aşkın, en kudretli ve âlim, evrenin yaratıcısı, nimet vereni ve hâkimi olduğuna inanılır. İslâm'ın mutlak monoteizmi olan tevhîd, İslâm'ın inanç ve uygulamalarını domine eden Allah'ın rububiyeti doktrininde muhafaza edilir. Allah tek olduğu için, O'nun şeriatı ve iradesi ya da kanunu da tüm yarattıklarına ve yaşamın tüm yönlerine yayılır ve çok yönlüdür. Allah yalnızca kudretli ve yüce olmayıp ayrıca merhametli ve âdildir. Mükâfat ve ceza bireysel ahlâkî sorumluluğu ve Allah önünde hesap vermeyle gerçekleşir. İslâm ahlakı insanların özel statüsü ve dünya üzerindeki sorumluluğunun sonucudur.

İslâm amelin (uygulama) yanı sıra imanı vurgular. Merkezî dinî disiplin kelâmdan ziyade fıkıh olup İslâm yolunu tanımlama ve yaşam biçimini muhafazanın mahallidir. Tüm Müslümanların asli görevleri olan İslâm'ın beş şartı şehadet (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun Resulü'dür), namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmektir. Cihâd ya da Allah yolunda savaş da kimilerince 6. şart olarak kabul edilir. Cihâd hem dâhilî manevî savaşları hem de Müslüman toplumu savunurken yapılan haricî savaşı içerir.

Çağdaş yenilikçilik, İslâm'ın eskilerden gelen tecdîd (yenilik) geleneği ve ilk

İslâmî hareket olan Hz. Muhammed'in liderliğinde somutlaşmış reforma (ıslah), 17. ve 18. yüzyıl ihyâ hareketlerine ve 19–20. yüzyıl İslâmî modernist hareketlere dayanır. Yenilikçi dünya görüşünün merkezinde, İslâm dünyasının Müslümanların sırat-ı müstakîmden (doğru yol) ayrılmaları nedeniyle bir düşüş halinde olduğuna olan inanç yer alır. Tavsiye edilen tedavi İslâmî kimlik, değer ve gücün restorasyonunu temin etmek için kişisel ve toplumsal yaşamda İslâm'a dönüştür. Müslüman siyasî aktivistler için İslâm Kur'an'da emredilen, Hz. Muhammed'in örnekliği ve ilk Müslüman toplum-devletin doğasında somutlaşan total ve ayrıntılı bir yaşam biçimidir. İslâmî aktivistler ve İslâmcılar, İslâmî yönetim ve toplumların yenilenişi ve reformunu İslâmî açıdan yönetilen ve sosyal açıdan âdil bir devlet ve toplum için bir nüve olduğuna inandıkları İslâmî yasaların restorasyonu ya da yeniden canlandırılışını gerektirdiğine inanmaktadır. Yenilikçilik geniş tabanlı sosyo-dini bir hareket olarak büyümeye devam etmekte, günümüzde esasen her Müslüman ülkede ve uluslararası olarak faaliyet göstermektedir. Amacı tabana ait bir seviyede bireylerin İslâmî dönüşümü yoluyla âdil bir toplum oluşturmaktadır.

İslâm Hukuku: İslâm'da hukuku ifade için iki terim kullanılır: Şeriat ve fıkıh. Şeriat Kur'an ve sünnette (Hz. Muhammed'in yaptıkları ve söyledikleri) içerilen ilahî kanunları belirtir. Fıkıh ise sorgulama ve tartışma yoluyla fakihlerin (*fukaha*) şeriatın ayrıntılarını izah çalışmalarını belirtir. Müslümanlar şeriatı değişmez bir vahiy olarak algılarken, insanı bir çaba olarak fıkıh tartışma, yeniden yorumlama ve değişime açıktır.

Âlim ve fakîhler hukuku Kur'an bilgisi, hadis ve örfî uygulama ile kıyası birleştirerek geliştirmişlerdir. 8. yüzyılın ortalarından başlayarak büyük Sünnî mezhepler –Hanbelî, Hanefî, Mâlikî, Şafiî– ve oniki imamcı Caferî mezhebi ortaya çıkmıştır. Diğer küçük ve kısa ömürlü mezhepler de gelişmiştir.

Sünnî ve Şiiler şeriatı yorumlamada kimin yetkin olduğu konusundaki görüşlerinde ayrılmışlardır. Sünnîlere göre âlimler fiili yönetici tarafından temsilci olarak tayin edildiklerinden bu hakka sahiptirler. Şiiler başlangıçta yalnızca bir imamın (bu durumda Hz. Muhammed'in soyundan gelen bir kişi) şeriatı yorumlayabileceğine inanırlar. Çünkü imamın Hz. Muhammed gibi yanılmaz olduğuna inanılır. Liyakate sahip imamların çizgisi sona erdiğinde, bu gelenek fakîhlere imamın temsilcileri olarak fıkhî yetki vermek için yeniden yorumlanmıştır. Şiiler Kur'an ve hadislere ilaveten imamların hükümlerini de kullanırlar. İcmâ ya da konsensüs yalnızca yanılmaz imamın görüşünü içeriyorsa kabul edilir.

İki fıkıh literatürü daha bulunmaktadır: *Usûlü'l-fıkh* (kökler) ve *furû'u'l-fıkh* (dallar). Usûlü'l-fıkh, vahyi yorumlamak için temel sağlamada dört şer'i kaynağı –kitap, sünnet, icma, kıyas– inceler. Kur'an Allah kelâmı olarak kökeni ve doğası bakımından üstün olsa da, Kur'an ve sünnet otorite bağlamında eşit kabul edilir. Diğer meseleler ise *nesih* (abrogation) ilkeleri; kıyas delilinin uygulanması, neticeleri ve sınırlamaları; icmânın değeri ve sınırları gibi meselelerdir. Tüm bu yorumsal yapı dizisi bütünü, yalnızca şeriatın temel yapıları üzerine bir yorum farklılığını tanıyan ve teşvik eden içtihad ya da bağımsız muhakeme fikrinde biraraya getirilir. Yalnızca şer'î kaynaklarda yeterli eğitim arka planına sahip olanlar, içtihatta bulunmaya yasıflıdır.

Fıkıh eğitimi 10. yüzyıl ve sonrasında İslâmî eğitimin önemli bir parçası olmuştur. Tüccar sınıfın ve yönetici bürokratların ihtiyaçlarına hizmet ederek sistematik düşünce ve kontrollü argüman eğitimi sağlamıştır. Modern dönemde geleneksel İslâm bilimlerinde seçkin bir

eğitim, hukuk eğitimi Avrupa hattı boyunca yenilenmesine ilaveten dinî mahkemelerin yargıda bulunması sınırlandığı ya da elimine edildiği için amaca daha az uygun hale gelmiştir.

Hem hukuk el kitapları hem de vaka derlemelerinden oluşan *fürû* literatürü, *ibâdât* ve *muâmelât* (sosyal ilişkiler) kurallarını ele alırlar. İbadetlerle ilgili konular arasında temizlik, namaz, zekât, hac, oruç ve cihâd yer alır. Muâmelât ise evlilik, boşanma, miras, satın alma, satma, borç verme, kiralama, hediye, vasiyet, emanet, verilen zararın tazmini, adlî uygulama ve prosedür, kölelere ilişkin hükümler, toprak mülkiyeti, arazinin tasarruf hakkı, sözleşmeli ortaklık, yiyecek için kesilen hayvanlar, yemin ve neticeleri gibi konularını içerir. *Furûât* bağlamında beş eylem kategorisi bulunur: Farz, vacib, müstehab, helal ve haram.

Tarihsel açıdan iki mahkeme sistemi oluşmuştur: aile hukuku (evlilik, boşanma, miras, veraset), vakıfların yönetimi ve yetim mallarının yönetimi, mukavele ve anlaşmazlıkların halledilmesinden sorumlu kadı mahkemesi; ceza hukuku ve hükümet yetkililerine karşı soruşturulan şikâyetleri yöneten ilave bir mahkeme sistemi olan *mezâlim*.

Fıkhın yorumlanışı, enformel bir düzeyde fetva veren müftüler tarafından yürütülür. Bir müftünün hükümleri bireylere, kadılara ve/veya hükümet temsilcilerine verilebilir veya siyasetlerini meşrulaştırabilir ya da pratik etkilerini sınırlayabilir. Müftüler tipik olarak resmi hükümet bürokrasisinin dışında yer almışlardır.

19. ve 20. yüzyıllarda reform teşviki, İslâm hukuku uzmanlarının değişen tavır ve sosyal gereksinimleri hukukla birleştirmeyi arzulamaları nedeniyle hem İslâm geleneği içinden hem de siyasî liderler modernizasyon programlarını dayattığı için geleneğin dışından gelmiştir. Birçok Sünnî Müslüman yönetici ve reformcu, İslâm hukukunun pratik olmasını ve Batılı yasalara benzemesini istemişlerdir. Bazı reformcular mezhep geleneklerini bir tarafa bırakıp modern İslâmî idarî ve kurumsal biçimleri oluşturmak için içtihadın yeniden yorumlanmasını savunmuşlardır. Çoğu 20. yüzyıl İslâm hukuku reform çabaları, kişisel statü meselelerine odaklanmıştır

İslâm'ın Şartları: İslâm'ın beş şartı (Erkânu'l-İslâm; ayrıca Erkânu'd-Dîn, Dinin Esasları) tüm Müslümanların üzerine farz olduğu kabul edilen beş fiili kapsar. Kur'an bu esasları ibadet için bir çerçeve ve imana bağlılığın bir işareti olarak sunar. Bu beş temel, şehadet (Allah'tan başka ilah olmadığı ve Hz. Muhammed'in O'nun Peygamberi olduğuna şehadet), namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve yaşam süresince en az bir defa hac etmek.

İlk temel olan şart *şehâdet*, iki beyanından oluşur. "Allah'tan başka ilah yoktur" ifadesi, tek ilaha inancı tasdik eder (tevhîd). "Muhammed Allah'ın Resulü'dür" biçimindeki ikinci beyanla Allah'ın insanlara Hz. Muhammed aracılığıyla vahyettiği mesajını kabul ederek Allah'a teslimiyet tasdik edilir. Bu iman ilanı, müminin geniş bir topluluğa (ümmete) girişini belirtir ve İslâm'ı seçen kişiler için bir koşuldur. İkinci temel olan namaz, müminin Allah'a teslimiyetini ifade eder ve müminin İslâm'a bağlılığının umumi ve fizikî kanıtı olarak işlev görür. Namazlar sabah gün doğmadan, öğleyin, ikindi vakti günbatımından sonra, günbatımından bir saat sonrasıyla gece yarısı arasındaki vakitte kılınır. Namazlar gusül ya da abdest alınarak dinen bir temizlik hali gerçekleştirildikten sonra Mekke'ye (Kıble Kâbe doğrultusu) yönelmek suretiyle kılınır. Namazdaki hareketler büyük bir hükümdarın huzuruna girişi (eller kulluk hizasına kaldırarak herkesin işiteceği şekilde hükümdarın yüceliği ve ihtişamının beyanıyla sembolize edilir

taklid eder; sonra Kur'an'ın ilk suresi Fatiha okunur. Fatiha'dan sonra Kur'an'dan ayetler okuyarak önce rükûa sonra da secdeye giderler. Secdede iki el ve dizler yere konup alın iki elin arasında yere değer. Namaz kılanlar secde dualarını (*Subhâne Rabbiye'l-a'lâ*) okuyup iki defa secde ederler. Buraya kadar yapılan rituelin tamamına rekât adı verilir ve her iki rekâttan sonra (akşam namazında ikinci rekât ve sonra üçüncü rekâttan sonra) namaz kılan kişi topukları üzerinde oturur (tahiyyat) ve Hz. Muhammed'e Allah'ın selamını dile getirdiği *tahiyyat* duasını okur. Namaz tamamlandıktan sonra tekrar tahiyyata oturup şehadet getirilerek resmen İslâm'ın hakikati ve namaz kılanın Allah'la doğrudan iletişimde olduğu tasdik edilir. Daha sonra belirli dualar okunur. Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim'e dua edilir. Namaz selamla sona erer. Her namaz iki ya da dört rekâttan oluşur (Akşam namazının farzı 3 rekâttır).

Üçüncü şart zekât olup tipik olarak İslâm devletinin dinî bir yetkilisi ya da temsilcisine ya da yerel bir caminin temsilcisine ödenir. Zekatın miktarı, geleneksel olarak müminin sahip olduğu paraya tahvil edilebilir ya da para getiren mal değerinin kırkta biri veya %2.5'i olarak belirlenir. Yoksulları doyurmak, İslâm'ı seçmeye teşvik, esirleri fidye ile kurtarmak, yoksullara yardım, kendilerini Allah'ın işine adayanları desteklemede borçlu olanları rahatlatmak, inancı savunmak ve uygun kabul edilen diğer herhangi bir amaç için kullanılır.

Dördüncü şart, Ramazan ayında (Hicrî takvimin 9. ayı) bir ay boyunca gündoğumundan günbatımına kadar oruç tutmaktır. Müminin oruç tutulan vakitte yemek, içmek, cinsel ilişkiye girmekten uzak durması, ahlâkî şuuru benimsediğini göstermesi ve Allah rızası için bedensel arzularından kaçınarak arındırıcı bir eylemde bulunması beklenir. Uzunca bir süre acı ve açlığın doğrudan tecrübesi, mümine fakirlerin tecrübe ettiği acı ve açlığı hatırlatır. Beşinci şart, Zilhiccenin ilk on gününde hacca gitmektir. Fiziken ve finansal olarak yolculuk edip emredilen şeyleri yapmaya muktedir her Müslüman için hac farzdır. Haccın dokuz rüknü ihram (tüm insanların tevazu ve eşitliğini sembolize dikişsiz giysi) giymek, Kâbe'yi tavaf etmek, Arafat'ta vakfeye durmak, geceyi Müzdelife'de geçirmek, üç şeytan sembolünü taşlamak, Mina'da kurban kesmek, Kâbe'yi tekrar tavaf etmek, zemzem içmek ve Makam-ı İbrahim'de iki rekat namaz kılmaktır. Bu rükünlerin tamamını gerçekleştirmeden de hac tamamlanmış kabul edilir; ancak hacı tamamlayamadığı şartlar için kefaret ödemelidir. Hac esnasında hacının Allah'ı zikir ve haccın rükünlerinden başka bir şey düşünmemesi gerekir. Çünkü namaz gibi Kâbe'yi tavaf da müminin ilahî huzura girişini sembolize eder.

Hem Sünniler hem de Şiiler bu beş şartın gerçekleştirilmesi için gerekli ayrıntılarda birleşirler. Yaygın tasavvufî anlayışta beş şart, takva ve manevî tecrübe fiilleri olarak şahsen içselleştirilir. Şehadet, Allah'ın sürekli bir anılışı (zikir) ve farz namazlarda sürekli ibadet ve tefekkür dolu bir yaşama dönüşür.

İslâm Konferansı Örgütü: 1969'da el-Aksa Camii'nde çıkan bir yangının ardından 1971'de kurulmuştur. Başlıca amaçları üye devletler arasında İslâmî dayanışmanın teşvik edilmesi; ekonomik, kültürel, bilimsel ve diğer faaliyet alanlarında işbirliğinin pekiştirilmesi; uluslararası organizasyonlarda üye devletler arasında istişareler gerçekleştirilmesi; ırk ayrımı, ayrımcılık ve sömürgeciliğin (İsrail'in Filistin'e yaptığı dâhil) her biçiminin ortadan kaldırılması; uluslararası barış ve adalete dayalı güvenlik desteği sayılabilir. Siyasî meselelerden çok kültürel programlarda başarılı olmuştur. Suudi Arabistan

Cidde'de kurulu olan örgüt, şu an 53 üye devlete ve birkaç gözlemciye sahiptir. En önemli kardeş kuruluş, İslâm Gelişim Bankası'dır. Ayrıca bkz. Uluslararası İslâmî Haber Ajansı; İslâmî Ticaret Odası; İslâmî Gelişim Bankası; İslâm Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (ISESCO).

İslâm Kurtuluş Cephesi: Cezayir'deki İslâmcı Parti (Front Islamique du Salut, FIS). 1989'da Abbas Medeni, Ali Bel Hac ve el-Haşimi Sahnuni tarafından kurulan FIS, demokratik yapılardan uzak durmuştur; Bel Hac ve Sahnuni özellikle demokrasi ve milli bir anayasaya açıkça karşı çıkmışlardır. FIS, din ve şeriatı yorumlama ve siyasî liderlik oluşturmada yalnızca din âlimlerinin müsaadesi olduğu görüşünü benimser. Karma eğitimde ifade edilen eşitlik, işyerinde karşı cinslerin bulunması ve evrensel ulusal vatandaşlık hakları gibi hususlar, Batı'nın İslâm'ı yok edip dünya hâkimiyetini sağlamayı arzuladığı şerlerdir. Gitgide popüler hale gelen parti, Milli Özgürlük Ordusu (ALN) darbe yapıp FIS'ı yasakladığı (Nisan 1992) 1992 seçimlerini kazanacak denli öz güvene sahip olmuştur; binlerce üyesi Sahra'daki gözaltı kamplarına gönderilmiştir. 1999'da Başkan Abdulaziz Buteflika genel bir af ilan ettikten sonra FIS'ın silahlı kanadı İslâm Kurtuluş Ordusunu (AIS) dağıtmıştır.

İslâm Özgürlük Partisi: Bkz. Hizbu't-Tahrîru'l-İslâmî.

İslâm Tıp Birliği: 1967'de Müslüman sağlık uzmanlarının buluşması, bilgi alışverişinde bulunması ve topluma hizmet sunmasını mümkün kılmak üzere kurulmuştur. Yıllık yayın ve konferanslara sponsorluk etmektedir.

İslâm Ticaret Odası: İslâm Konferansı Örgütü'nün organı. 1977'de İslâm dünyası genelinde ticaret, sanayi ve tarımı desteklemek için kurulmuştur: üyeleri için ayrıcalıklı ticarî şartları; finans, bankacılık sigorta ve iletişimde Müslüman milletler arasında işlerliği; sınai ve ticari anlaşmazlıklarda hakemlik, fuarlar ve tanıtım kampanyaları yanında bir İslâm ekonomik topluluğunun kuruluşunu desteklemek üzere kurulmuştur. 46 ülkede federasyon, birlik ve milli ticaret odalarından oluşur. Bir genel kurul: icra komitesi, genel sekreterlik, başkan ve altı başkan yardımcısı bulunur. Kişi başına düşen gelirlere dayalı bir formül uyarınca üye ülkelerden gelen katkılarla finanse edilir.

İslâm Vakfı: 1973'te modern dünyada İslâm'ın uygulanmasına yönelik araştırmaları teşvik etmek, İngiltere ve Avrupa'da İslâm imajını oluşturmak ve Müslümanların özellikle de gençlerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Gençlerle çalışıp özellikle ekonomi, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri, Müslüman Orta Asya ve modern dünyada İslâm üzerine araştırmalar yayınlar. Kurulu olduğu İngiltere'de bir eğitim kurumu olarak kayıtlıdır. İlk yıllarında yirmi cami ve cemaat merkezi kurmuştur. İngiltere'de yükseköğrenime özellikle çok uluslu eğitim ve İslâm ekonomisine hitap eden kurumlarla işbirliği yapan ilk İslâmî organizasyondur. 1980lerde İslâmî konularda kitap ve dergiler yayınlamaya odaklanmıştır.

İslâm, Yusuf: (ö. 1948) Eski adı Cat Stevens olup bir zamanlar pop şarkıcısıyken şimdi Müslüman bir organizatör ve eğitimcidir. İslâm'ı benimsemesinden sonra Müslüman çocukları eğitmeye olan ilgisi, 1980lerin sonunda Londra, Brent'teki İslâm Okulunu kurmaya sevk etmiştir. İngiltere Müslüman Konseyinin kurucusu ve İslâmî hayır kuruluşları için vakıf toplayan bir kişidir.

İslâmcı: Terim İslâmî bir siyasî ya da sosyal aktivisti tanımlamada kullanılır. Daha yaygın "köktenci Müslüman" terimine tercihen ortaya konmuş-

İslâmcılar (el-İslamiyyun) kendi ideolojik İslâm vizyonlarının devlet ve/veya toplumda uygulanmasına adanmışlardır. Konumları genellikle kurulu düzen ya da statükonun bir eleştirisi olarak görülür. Çoğunluğu İslâmî organizasyon ya da sosyal hareketlere (el-Hareketu'l-İslâmiyye) mensuptur. Ayrıca bkz. Fundementalizm.

İslâm'ın Zaferi Topluluğu: Bkz. Cemâatü'l-Nasri'l-İslâm.

İslâmî Araştırmalar Enstitüsü: 1960'da Pakistan'da kurulmuştur. 1980'de İslamabad'daki uluslararası İslâm Üniversitesi'yle birleşerek üniversitenin araştırma birimi haline gelmiştir. İslâm'ın öğretilerini modern dünyanın entelektüel ve bilimsel ilerlemesi bağlamında yorumlamakla sorumludur. 1962–1968 yıllarında Batılı akademik yöntemleri İslâmî içerikle birleştirme teşebbüsünün başlangıçtaki güçlüklerini ortaya koyan Fazlurrahman tarafından yönetilmiştir. Çünkü Pakistan'daki öğrenci ve âlimler, bu iki alanda eğitilmemişlerdir. Âlimler hem samimi iman hem de dinamik bir ilme dair eserler ortaya koyarak (kitaplar ve klasik metinlerin eleştirel edisyonları dâhil) modern dünyada İslâm tecrübesinin anlamını tanımlamada modern gayretleri sürdürmüşlerdir.

İslâmî Bankacılık: Bkz. Bankacılık İslâmî).

İslâmî Birlik Hareketi: Bkz. Hareketu'l-Tevhîdi'l-İslâmî.

İslâmî Cemiyyet-i Tulebâ: Müslüman Öğrenciler Cemiyeti. Pakistanlı Cemâat-i İslâmî'nin resmi öğrenci kanadı (Başlangıçta öğrenci kanadına ait olan Cemâat-i İslâmî'nin mevcut liderliğinin üçte biri) . Genel olarak yenilikçi ideolojilerin öğretimini öğrenciler arasında yaymaya ve kampüslerde katı bir ahlâkî düzenleme uygulamaya çalışır. 1971'den bu yana kampüs seçimlerini elimine etmiştir. İslâmî devrim çağrısında ana organizasyona oranla daha açık sözlüdür. Üniversite kampüslerinde solcu eylemlere karşı savaşta ön sıradadır. 1971'de Bengal gerilla güçlerine karşı doğu Pakistan sıkıyönetiminin karşı isyan birliklerini indirmesine yardım için hükümetle doğrudan müzakerelerde bulunmuştur. Hükümet baskısının hedefi haline gelmiştir. Ayrıca bkz. Cemâat-i İslâmî.

İslâmî Cihâd (Cihâdu'l-İslâmî): İslâmî Cihâd Örgütü olarak da adlandırılır. 1982'de Hizbullah üyeleri tarafından kurulan ve Hizbullah tarafından gizli operasyonlarda kullanılan Lübnanlı organizasyon. Liderlik, Hizbullah'ın bazı önde gelen liderlerinin İslâmî Cihâd aktivitelerinin kendilerine ait olduğunu iddia ettiği ölçüde Hizbullah'la paylaşılmaktadır. Bombalama ve rehine alma gibi şiddet vasıtalarının kullanımı nedeniyle ABD ve Batıya meydan okumada yüksek bir profil ve büyük prestije sahiptir. Amacı, Lübnan'da bir İslâm devleti kurmaktır. Destekleri Şiî topluluğun bir parçasıyla sınırlıdır. 18 Nisan 1983'te Lübnan'daki ABD büyükelçiliğinin bombalanmasının yanı sıra 23 Ekim 1983'te ABD çok uluslu gücünün deniz karargâhının (MNF) ve Fransız birliğinin bombalanmasını üstlenmiştir. Ayrıca 1982'de Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nin başkan vekilinin kaçırılmasıyla başlayarak Lübnan'daki Amerikan ve Avrupalı yurttaşların kaçırılmalarından sorumludur. Rehine alımı 1988'e kadar devam etmiştir; son Amerikalı rehine 1991'de serbest bırakılmıştır. Büyük hâmîleri Suriye ve İran'dır. Suriye, sürekli olarak silahsızlandırılmalarını reddetmiş ve Lübnan'daki Batılı tesirini bertaraf etmek ve ülkeye siyasî ve askerî açıdan egemen olmak için örgütü kullanmıştır. İran, İslâmî Cihâd üzerindeki tesirini İran karşıtı rehine karşılığında silah pazarlığı

için merkezî kılmak için kullanmıştır; ayrıca Lübnan'da bir tutunma noktası elde etmek ve buradaki Şiiler arasında önemli bir tesir oluşturmak için İslâmî Cihâd'ı kullanmıştır. İslâmî Cihâd, Filistin İslâmî Cihâd Örgütü'yle organizasyon bağlantıları paylaşır ve bazen eylemler koordine eder; ancak her ikisi de ayrı organizasyonlardır.

İslâmî Cihâd Topluluğu: Bkz. Cihâd, el-.

İslâmî Cumhuriyet Partisi: 1979'da İran toplumunun geleneksel ve sağcı güçleri harekete geçirmek için İran'da kurulmuştur. Ayetullah Humeynî tarafından onaylanmıştır. Başlıca kurucu üyeleri arasında Humeynî'ye sadık üst düzey din adamları bulunmaktadır. İlk genel sekreteri Muhammed Beheşti'dir. Diğer gruplara karşı gösteri ve mitingler organize etmiş, hükümet kurumlarının temizlenmesini ve devlet bürokrasisini gözden geçirilmesini savunmuş, önceki rejimin yetkililerinin idamında ısrar etmiş, mülklerine el konulmasını ve İran ekonomisindeki bazı sektörlerin devralınmasını emretmiştir. 1979'da Tahran'daki Amerikan Elçiliği'nin kuşatılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1981'de merkezi bombalanarak birçok lideri ölmüştür. İç ayrılıklar, 1987'de resmen feshedilmesine yol açmıştır.

İslâmî Çocuk Eğitimi Konseyi: Bkz. Mendaki.

İslâmî Davet Partisi. Bkz. Hizbu'd-da've el-İslâmiyye.

İslâmî Davet Topluluğu: 1972'de Libya'da kurulan devletin tebliğ organizasyonu. Uluslararası tebliğ için vaiz ve tebliğcileri hazırlamaktan sorumludur. Öğrenciler çoğunlukla Asya ve Afrika'dan gelmektedir. Üye sayısı bilinmemektedir. Faaliyetleri planlayan ve izleyen en az 5 üyeden oluşan yönetim konseyi, resmi dış temsilci olarak görev yapan bir genel sekreter, yıllık olarak toplanan ve yönetim konseyinin işlevlerini değerlendiren genel kuruldan oluşur. Ana finansal kaynağı devlet desteğidir. Vergi ve yükümlülüklerden muaf olup sermaye transferlerinde hiçbir kısıtlamaya tâbi değildir. Eğer İslâm'ı yaymaya yardımcı oluyorsa, herhangi bir organizasyonla çalışma hakkına sahiptir. Dünya genelinde şubeleri bulunmaktadır. Dünyadaki Müslümanları Libya ve Muammer Kaddafi'nin İslâm yorumuyla ilişkilendirmeye çaba göstermektedir. Ayrıca diğer tebliğ organizasyonlarının, özellikle Suudi Dünya Müslüman Liginin karşısında durur. Dünyanın diğer bölgelerine tebliğci ve tıbbî tedavi karavanları gönderip finansal yardım verir ve kitap, broşür ve süreli yayınlar yayınlar.

İslâmî Demokratik İttifak: Pakistan'da General Ziyau'l-Hak'ın ölümü sonrasında ortaya çıkan İslâmî ve merkezin sağındaki partilerin koalisyonu. Partiler geniş ölçüde Ziyaul-Hak'ın rejimini desteklemişlerdir. İttifak içindeki büyük partiler Müslüman Ligi ve Cemâat-İslâmî'dir. 1988 seçimlerinde başında Benazir Butto'nun bulunduğu Pakistan Halk Partisi'ne meydan okumuştur. Nevaz Şerif liderliğinde 1990 seçimlerinde iktidara gelmiştir.

İslâmî Dernekler Federasyonu: Aslen Uluslararası Müslüman Toplumu olarak bilinen Kuzey Amerikalı organizasyon 1952'de ABD ve Kanada'da dağınık halde duran Müslüman topluluklar arasında bağlantı oluşturmaya yardımcı olmak için Amerika doğumlu ilk nesil Lübnan ve Suriye kökenli Müslümanlarca kurulmuştur. Başlangıçtaki odağı Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nde İslâm'ın tanınması, yıllık toplantı ve kongrelerin düzenlenmesi, ortak bir dinî ve kültürel mirasa sahip potansiyel eş adaylarıyla tanışmak için gençlere fırsat sağlamak olmuştur. Fonların ve eğitimli yerli liderlerin ve-

tersizliği nedeniyle güçlük çekmiştir. Daha muhafazakâr Müslümanlar tarafından asimilasyoncu eğitimleri nedeniyle kınanmıştır. Son yıllarda siyasetteki uyuşmazlıklar, özellikle diğer İslâmî organizasyonlara karşı aleni saldırılar nedeniyle üye sayısı sert biçimde düşüşe geçmiştir.

İslâmî Eğilim Hareketi: Bkz. Hizbu'n-Nahda (Tunus).

İslâmî İştirak Cephesi: Müslüman Kardeşler tarafından 1964'te Hasan el-Turâbî'nin genel sekreterliğinde kurulan Sudanlı organizasyon. Geniş bir yelpazede destek kazanmak için İslâmî bir anayasayı savunmuştur. Anti-komünist hareket ve İslâmî bir anayasanın desteklenmesinde 1965'ten 1968'e kadar Ümmet Partisi'nin Sadık el-Mehdî kanadıyla işbirliği yapmıştır. Üniversite kampüslerinde aktiftir. 1969 Askerî Devrimi'nden sonra resmi bir organizasyon olarak varlığı sona ermiştir.

İslâmî Milli Eylem Cephesi: 1992 yılında Ürdün'de 1993 seçimlerinde hazırlanırken kurulan ve listeye giren Şemsiye siyasî parti. Geniş ölçüde İhvânu'l-Müslimîn üyelerinden oluşmaktadır. Başlangıçta farklı anaakım bağımsız Müslüman bireyler ve siyasî gruplar katılmış olsa da (danışma komitesinin yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır), o dönemden itibaren birçoğu çekilmiştir. Bir başka isim altında tescil olan İhvânu'l-Müslimîn'e Ürdün dışındaki siyasî partilerden finans almak ve onlarla bağlantı kurmaya devam etmesine imkân vermektedir. İç bölünmeler ve fraksiyonlar etkisini asgariye indirmiş ve seçimlerde iyi bir performans gösterememiştir. Ürdün yönetiminin Filistin-İsrail barış görüşmelerine katılmasına karşı çıkmaktadır.

İslâmî Öğrenci Cemâati: Bkz. İslâmî Cemiiat-i Tulebâ.

İslâmî Özgürlük Örgütü: Bkz. Câmiatu'l-Şebab Seyyidina Muhammed.

İslâmî Parti (Afganistan): Bkz. Hizb-i İslâmî (Afganistan).

İslâmî Parti (Güney Afrika): 1992'de Dünya Konferansı'nın din ve barış üzerine yapılan Güney Afrika Toplantısı tarafından Din Sözleşmesinin formülasyonu sonrasında kurulan Müslüman Cepheyi takip etmeyen Müslümanlarca kurulan Güney Afrikalı siyasî parti. Ulusal Meclise sandalye kazanamamıştır. Müslüman bir Güney Afrikalı siyasî kimlik geliştirmeye çalışmaktadır.

İslâmî Parti (Malezya): Bkz. Partai Islam se Maleysia (PAS).

İslâmî Takvim: Hicri takvim olarak da bilinir. Ay takvimi, her biri hilalin bir görünüşünden diğerine yaklaşık 29 ya da 30 gün süren 12 aydan oluşur. Ay yılı 354 gün sürer. Ayların isimleri Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel, Rebiüs'sani, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'l-ahir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilhiccedir. Bayramlar her yıl farklı dönemlerde olur; çünkü takvim güneş yılından ziyade ay yılına göre belirlenirler. Günler günbatımından günbatımınadır. İslâmî takvimin başlangıcı, 622'de Mekke'den Medine'ye *hicret*'tir.

İslâmî Yenilik Partisi: 1990'da eski Sovyetler Birliğinde kurulan İslâmcı yenilik partisi. Temel amaçları manevî yenilenme, ekonomik özgürlük, gündelik yaşamda Kur'an ve sünnetin temellerini aktive etme amacıyla Müslümanların siyasî ve hukukî uyanışıdır. Özbekistan ve Tacikistan'da yasaklanmış olsa da eski Sovyetler Birliğinin tüm cumhuriyetlerinde mevcuttur.

İsmail: Hz. İbrahim ve Hacer'in oğlu. Kur'an'da Allah İbrahim'den oğlunu kurban etmesini istemiş ancak hangi oğlu olduğunu belirtmemiştir. İslâmî gelenek

genelde kurban edilecek oğlunun İshak değil, İsmail olduğunu belirtir. İsmail Allah'a olan imanı nedeniyle emri kabul etmiştir. İnsanları ibadete ve hayra çağırmıştır. Müslümanlar tarafından babasıyla birlikte Kâbe'yi Allah'a olan ahitlerinin bir işareti olarak inşa ettiğine inanılır. İbrahim'in eşi Sare'nin kıskançlığı nedeniyle, annesi Hacer'le birlikte daha çocukken yurdundan ayrılmış ve çölde Allah zemzem kuyusuna işaret edene kadar susuzluktan neredeyse ölecek duruma gelmiştir. Günümüzde İsmail, Arap milletinin babası kabul edilir ve İshak/İsmail anlaşmazlığı sıklıkla Yahudi/Arap çatışması için bir paradigma olarak kullanılır.

İsmailîler: Büyük bir Şiî Müslüman topluluk. Şu an sayıları birkaç milyon olup Asya, Orta Asya, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki 25 kadar ülkede Müslüman azınlık olarak dağınık durumdadır. Adlarını Ali'den gelen imamların süregelen bir hattı olarak kabul ettikleri İmam Caferi Sadık'ın (ö. 765) en büyük oğlu İsmail'den alırlar. 8. yüzyılın ortalarına kadar uzanan karmaşık bir tarihe sahip olmuşlardır. Ayet ve buyrukların egzoterik (zahirî) ve ezoterik (batınî) yönleri arasında temel bir ayrıma dayalı spesifik sözlü ve entelektüel gelenekleri izah etmişlerdir; özellikle İsmailî imamların Fatımî halifeleri olarak hüküm sürdüğü önemli bir devleti elde ettikleri Fatımî dönemi esnasında İslâm medeniyetine önemli katkıda bulunmuşlardır. Uzunca tarihlerinin seyri içinde İsmailîler birçok büyük kol ve küçük gruplara ayrılmışlardır. Bugün Ağa Han'ı imam kabul eden Nizârîler ve imamları gaipken bir daî hattı kabul eden Mustali-Tayyibî şubesine mensup Davudîler, iki ana İsmailî topluluğu temsil etmektedirler. Güney Asya kökenli Mustali-Tayyibî İsmailîler ve Nizârîler daha çok sırasıyla Bohralar ve Hocalar olarak adlandırılırlar. Ayrıca bkz. Ağa Han, Bohralar; Hocalar; Nizarîler; Karamita.

İsmet: Klasik İslâm akaid eserlerinde peygamberlerin günahsız oluşunu ifade eder. İsmet peygamberlerin Allah'ın ilahi emirlerine bağlılıkları, Allah'ın insanlara bildirdiklerine saygıdaki dürüstlükleri, vahyin anlamını anlamadaki sağgörüleri ve ilahî mesajın aktarımında yanılmazlıklarını ifade eder. Şiiler imamların Kur'an'ı yorumlama ve fıkhî kaideleri formüle etmede yanılmaz olduklarını kabul ederler.

İsnâ Aşeriye: Onikici olarak da bilinirler. İdeal bir Müslüman toplumun kurulması için bir imamın zorunluluğuna olan inançları nedeniyle İmâmî olarak da adlandırılırlar. Şiî İslâm içindeki en geniş koldur. Ayrıca bkz. Şiî İslâm.

İsnâd: Sahîhlik zinciri. Belli bir söz ya da doktrinin, özellikle bir hadisin râvi zincirini ifade eder. Hadis çalışmalarında bir ilim olarak geliştirilmiştir. Çünkü râvî (rivayet eden) zinciri, belli bir hadisin sahîhliğini gösterir. Sünnî ve Şiilerin farklı isnadları vardır. Sufîler de meşhur mürşidlerce tasavvufî inisiyasyon zincirlerini ifadede bu terimi kullanırlar.

İspanya: Bkz. Endülüs, el-.

İstanbul: 1453'ten 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en çok nüfuslu kenti. İlkçağda Byzantium, sonra da Konstantinopolis olan İstanbul stratejik açıdan İstanbul Boğazı üzerine kurulu olup bir parçası Asya'da diğer parçası Avrupa'dadır. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma sarayları ve görkemli Ayasofya Camii dâhil diğer birçok mimarî eserleriyle kozmopolit bir metropoldür.

İstiğfar: Af dilemek. Kur'an müminlere ahirette cennete girmek için samimi olarak Allah'ın affını dilemelerini emreder. Çağdaş reformcu ve yenilikçiler, affın verildiğine olan inancın bir işareti olarak af diledikten sonra yenilenmiş bir imanın gerektiğini öne sürerler. Tasavvuf

uygulamada *"estağfirullah"* terkibini tekrar etmek, zikr ritüelinin önemli bir parçasıdır; tekrarların sayısı her tarikata göre farklılık arz eder.

İstihsân: Fıkhî tercih. Maslahat lehine katı ve/veya kıyasî hükümlerde istisnalara izin veren ilke. Birkaç potansiyel sorunun var olduğu durumlarda karar vermeye yardım eder. Fakîhlerin adalet için güçlü bir misali, zayıf bir misal için terk etmelerine imkân verir. Hanefî mezhebinde hayli önemli olup Şafiî mezhebi tarafından reddedilir. Bağlam, nass, zorunluluk ve icmâya dayalı olarak kıyaslar ve ayetlerin çoklu tefsiri için potansiyeli ortaya koyar. Özellikle kıyas yapmanın mümin için zorluk doğurduğu olaylarda tercih edilir. Çünkü Kur'an ve sünnet, güçlüğün hafifletilmesi ya da terk edilmesini emreder. Modern reformcular tarafından İslâm hukukunun reformunda bir ilke olarak değiştirilmiş bir versiyonu kullanılır.

İstiklâl Partisi: Bkz. Hizbu'l-İstiklâl.

İstishâb: Önceden var olan bir durumun aksi kanıtlanana kadar şu an devam ediyor varsayıldığı süreklilik varsayımı için kullanılan İslâm hukuku terimi. Tipik örnekleri 6 vakit namazın farz olmadığı varsayımıdır. Çünkü ayetler 5 vakti emreder; erkek ya da kadın bir kişinin ölü olduğunun kanıtı sunulana kadar kayıp bir kişiden miras iddia edilmez. Bunun aksi ispat edilene kadar bir kişinin borçlu olmadığı varsayılır.

İstislâh: Kamu yararı. İslâm hukukunun hedefi ve amacı olarak kabul edilir. İbn Hanbel bu ilkeyi ümmetin genel yararına hizmet için en iyi çözümü aramak için kullanılmıştır. Kullanımı zorunlu ve spesifik durumlarla sınırlıdır ve genellikle ilgili ayet, hadis ve fıkhî materyallerin uygun bir biçimde yeniden yorumlanışını gerektirir. Yalnızca ibadetle ilişkili olmayan, lükse karşıt zorunluluk içermeyen ve uygulanmasının şeriatın ilkeleriyle çelişmediği durumlarda müsaade edilir. Şafiî mezhebi tarafından sınırsız sübjektif insanî görüşlere bağlılığı olasılığına yönelik kuşkular ve kamu yararının bağlam ve zaman uyarınca farklılık arz etmesi nedeniyle kabul edilmemektedir. Özellikle kan ve organ nakli gibi tarihte tam örneği bulunmayan modern durumlarda kullanışlıdır. İnsan yaşamının kutsiyetini kabul eder ve insanlara acı çekme ve adaletsizliğe karşı hareket etmeyi emreder.

Işk: Tutku. Sufinin Allah'la ya da Hz. Muhammed'le birliğe doğru gayretle geçmesi gerekli aşamalardan biri; Allah ya da Hz. Muhammed'le birlikten hemen önce gelir. Ayrıca "aşk" ya da "Allah arzusu" olarak da çevrilir.

İşrâk: Bkz. Hikmetü'l-İşrâk.

İttihâd: Bkz. Nikâbe.

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti: Muhammedî Birlik; Kıbrıslı bir Nakşibendi olan Hafız Derviş Vahdetî tarafından 1909'da kurulan ve Volkan Gazetesi yoluyla faaliyet gösteren siyasî ve dinî organizasyon. İstanbul'da İttihad ve Terakki Cemiyetini yok etme amacıyla Nisan 1909'da İstanbul'da gerçekleştirilen isyandaki rolüyle bilinir. Osmanlı Devleti'nin temeli olarak İslâm birliği çağrısında bulunmuş ve anayasal rejim tarafından öngörülen reformlara karşı çıkmıştır. İsyan bastırılmış ve ittihad yasaklanmıştır. Vahdetî dâhil liderlerinden bazıları asılmıştır. İttihad ve 1909 olayları Türk siyasî hayatında dinî tepkiyi sembolize etmiştir.

İttihâdi'l-İslâmi, el-: Bkz. Somali'de İslâm.

Iztırâr: Ahlâkî güçten çok fizikî güç yoluyla mecburiyet ya da zorlanma anlamına gelir. Baskı altında ve ihtiyar (hür iradeyle seçim) dışında gerçekleş-

tirilen insan fiilleriyle bağlantılı olarak kullanılan kelâmî (teolojik) bir ifadedir. Sünnîlerin çoğunluğu, edinilen beceriler (yazma gibi) ya da istemsiz hareketler (nefes alma gibi) gibi tüm insan fiillerinin nihaî olarak Allah tarafından yaratıldığını kabul eder. Ayrıca bkz. Cebr.

İzzet: Bkz. Onur

- J/K -

JAS: Bkz. Mali'de İslâm.

JNI: Bkz. Cemâatu'l-Nasri'l-İslâm.

Jön Türkler: Genç Osmanlıların devamı olan hareket. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilan eden Sultan 2. Abdülhamid'in rejimine karşı çıkmışlardır (1876-1908). Her ikisi de Osmanlı imparatorluğu'nun bütünlüğünü sağlamaya kararlı iki gruba bölünmüşlerdir: Merkezî bir devlet idaresinde modernizasyonu vurgulayan İttihatçılar ve Türk olmayanlarla gayrimüslim toplulukların özerkliğini içeren merkezî olmayan bir politika taraftarı liberaller.

Kabâliyye: Bkz. Kabile

Kâbe: Suudi Arabistan, Mekke'deki küp biçiminde inşa edilmiş olan "Allah'ın evi" (*Beytullah*). Haccın odak noktası ve tüm Müslümanların namaz kılarken yüzlerini çevirdiği dünyanın manevî merkezi. Müslümanlar Kâbe'nin İbrahim ve İsmail tarafından inşa edildiğine inanır; bazıları onu Âdem'in inşa ettiğini, İbrahim ve İsmail'in ise yeniden inşa ettiğine inanır. Sıkça Allah'ın gökteki arşının dünyadaki karşılığı olarak adlandırılır. Meleklerin Allah'ın arşının (*kürsî*) etrafında dönüşlerinin bir taklidi olarak hac esnasında yedi kez tavaf edilir. Üzerinde hacıların tavafı esnasında sıkça dokunma ya da öpmeye çalıştıkları *Haceru'l-Esved* bulunur. Hacılar bu taşın fiziken günahları çektiğine inanır. Tüm hacılar Haceru'l Esved'i Allah'la olan ahidlerinin yenilenişinin bir işareti olarak selamlar. *Kisve* adı verilen ve Kur'an'dan ayetlerin nakşedildiği bir örtüyle kaplıdır.

Kabile: Modern öncesi dünyaya özgü olup devlet ya da diğer bir sivil organizasyonun henüz olmadığı bölgelerde egemen olan sosyal organizasyon tipinin temeli. Kabile kimliği ne bir zümreye özgü ne de sabittir; çünkü kabile halkları farklı dilsel, etnik, dinî, bölgesel, sınıfsal, yerleşimsel veya meslekî kategori ve özellikler gösterebilir. İslâm'ın ideali, tüm müminlerin eşitliğini ilan eden daha geniş bir Müslüman topluma (ümmet) mensubiyet yoluyla kabile bağlılıkları ve bölünmelerinin üstesinden gelmek olmuştur.

Kabiliye: Cezayir'de Akdeniz'e bitişik, Algiers'in doğusundaki engebeli dağlık bölge. Kuzey Afrika'nın en yoğun nüfuslu alanlarından biridir, kültür ve dil bakımından farklıdır. Eski Berberî kültürü ve gelenekleri egemendir. Oldukça bağımsız olan kabileler, Osmanlı idaresinde (yaklaşık 1525–1830) kendi siyasî ve idarî kurumlarını kurmuşlar ve Fransız sömürgeciliğine karşı son kale olmuşlardır (yaklaşık 1847-57'de fethedilmiştir). Azınlıkların haklarını, seküler bir devleti ve çoğulcu bir toplumu savunan bir Kabiliye Partisi (Sosyalist Güçler Cephesi ya da FFS) 1992 seçimlerinde İslâmî Kurtuluş Cephesi'nin (FIS) ardından ikinci olmuştur. 1996'da Arapçayı Cezayir'in ulusal dili olarak düzenleyen bir kanun, Kabiliye'de şiddetli ayaklanmalarla karşılaşmıştır.

Kabir: Bkz. Türbeler.

Kabirler/ Türbe: Örfî İslâm ve bazı tarikatlarda, inananların ölü kişiden meded umuduyla toplandığı mekânlardır. Türbeler genellikle keramet gösterdikle-

rine inanılan veli ve mürşidlerin kabirleri üzerine bina edilmişlerdir. Gösterişli türbeler, camiler, kafesler, kabirler ve oymalar Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerle Şiî imamlar ve İslâm dünyası genelinden hükümet yetkililerinin mezarlarına da işaret eder. İhyâ ve tecdîd hareketleri, özellikle 18. yüzyılda Vahhâbîler ve 20. yüzyılda Selefîler, türbe ziyaretini bidat olduğu için tekfîr etmişlerdir. Müslüman türbeleri genellikle süssüz olup ölü kişinin yalnızca kişisel ayrıntılarını ya da Kur'an'dan ayetleri taşıyan düz mezar biçimindedirler. Ayrıca bkz. Türbe.

Kabz: Büzülme ya da sıkışma. Tasavvufta daralma ve üzüntü hissiyle karakterize edilen mistik ya da manevî hallerden biri. Tipik olarak Allah'ın *Celâl* sıfatlarının görülmesine bir karşılık olan *bast*la (genişleme) karşılaştırılır. Ayrıca bkz. Bast; Tasavvuf.

Kacar Hanedanı: 1796-1925 arasında İran'ı yöneten Türk kabile hanedanı. Muhammed Han (ö. 1797) tarafından kurulan bir kabile federasyonu olarak başlamıştır. Kacar Birliği 18. yüzyıldaki iç karışıklıkta sona ermiştir. 1919'da Rıza Han bir darbeye liderlik ederek Kacar Hanedanı'na son vermiş ve Pehlevî Hanedanı'nı kurmuştur (1925).

Kaddafi, Muammer el- (d. 1942): Libyalı siyasî lider. 1969'da monarşiyi deviren bir darbe sonrasında iktidara yükselmiştir. *Yeşil Kitabı*'nda ideo-senkretik dinî-siyasi bakış açısını ortaya koymuştur. Demokrasinin doğrudan ve katılımcı olması gerektiğini öne sürmüştür. İslâm'ı birey ve insanlığın ihtiyaçlarını karşılamada tabiî din olarak görmüştür. Ulema ve tarikatları eleştirir. 1970'ler ve 1980'lerde kendince farklı kurtuluş savaşlarını ve 1990'larda İslâmî aktivizmi desteklemiştir.

Kader: Bkz. Cebr.

Kadercilik: İslâm öncesi Araplarda insanların insan iradesine bakılmaksızın yaşamın seyrini belirleyen amansız bir kadere bırakıldığı inancı. İslâm gayri şahsî kaderi yaşamın tamamen ilahi bir yön hissinin yanı sıra, kişisel olarak ahlâkî açıdan sorumlu olma anlayışıyla değiştirmiştir. Bununla birlikte Kur'an ve hadislerde Allah'ın mutlak gücünün tasdiki bazı kişilerin bazen insanın hür idaresinin yerine geçen Allah'ın önceden bildiği *kader* adlı farklı bir fatalizm (kadercilik) türünü kabul etmelerine neden olmuştur. Mevcut teolojik uzlaşımlar Allah'ın yarattığı fiillerin insanlar tarafından kendilerine mal edildiği orta bir konumu varsaymıştır. Çağdaş İslâm. Kur'an'da Allah'ın inayetiyle beşerî potansiyel ve sorumluluğu desteklediğini vurgular.

Kaderiyye: Karar verme ve Allah'ın insanları cezalandırma ya da hesaba çekme gücünün ispatı olarak insanın hür iradeye sahip olduğunu dile getiren 7. ve 9. yüzyıl klasik İslâm kelâm ekolü. İnsanların seçim yapma kapasitesi, onları fiillerinin sonuçlarından sorumlu kılar ve dünyadaki kötülüklerden Allah'ı sorumlu tutmanın önüne geçer. Bu ekol ya da mezhebin doktrinleri Mutezilîler tarafından benimsenmiştir. Duruşları egemen Eş'arî kelâmınca reddedilmiştir.

Kadı: Bkz. Hâkim.

Kadınlar ve İslâm: İslâmda göre erkekler ve kadınlar Allah indinde eşittirler ve aynı dinî sorumlulukları, namaz, iman, oruç ve haccı yerine getirmeleri beklenir. İslâm, kız çocuklarının diri diri gömülmesini yasaklayıp kadınlara tam bir birey oluş hakkını tanıyarak daha önceki Arap kültürlerine kıyasla kadının statüsünü geliştirmiştir. İslâm hukuku, evliliğin akdî tabiatını vurgulayarak mehrin ailesinden ziyade kadına ödenmesi gerektiğini ve kadının miras hakkıyla mülkiyete sahip olma ve yönetme hakkı-

nı garanti altına aldığını belirtir. Kadınlara ayrıca kendi evinde yaşama, evlilik esnasında finansal maişet alma, ölüm ve boşanma sonrasında bir iddet müddeti verilmiştir.

Tarihî kayıtlar Hz. Muhammed'in kadınlara danıştığını ve görüşlerini ciddi olarak değerlendirdiğini kaydetmektedir. En azından Ümmü Varaka adlı bir kadın, Hz. Muhammed tarafından kendi ev halkı için imam tayin edilmiştir. Kadınlar Kur'an'ın kitap haline getirilmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Otoriteler halife Ömer'i mehir konusunda düzelttiği bilinen bir kadından bahsederler. Mesciddeki erkeklerden ayrı olmayarak namaz kılan kadınlar hadis rivayetiyle ilgilenmişler, erkeklere sığınak olmuşlar, ticarî işlemlerle meşgul olmuşlardır; ilmin peşine düşmeleri teşvik edilmiş, İslâm'ın ilk döneminde hem öğrenci hem öğretmen olmuşlardır. Hz. Muhammed'in son eşi Âişe tıp, tarih ve belagatte meşhur bir otoritedir. Kur'an erkek akrabalarından bağımsız olarak Hz. Muhammed'e biat eden kadınlardan bahseder. Bazı ünlü hanımların kocalarından önce İslâm'ı benimsemeleri, İslâm'ın bağımsız fiil konusundaki kapasitelerini tanımasının bir göstergesidir. Halife Ömer Medine pazarında yetkililere hizmet etmeleri için kadınları tayin etmiştir. Ünlü, özellikle Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'inden hanımlar, kadınların İslâm'ın ilk döneminde nispeten özerk davrandıklarını göstermektedir. Tasavvufî halkalarda kadınlar mürşid, mürid, "manevî anne" hatta babalarının manevî sırlarının varisleri olarak tanınmıştır.

İslâm'da hiçbir kadın dinî unvan taşımamıştır, ancak bazıları eşleriyle birlikte ya da diğerleriyle bağımsız olarak siyasî güce sahip olmuştur. Modern öncesi dönemde en ünlü kadın idareciler, 8. yüzyılda Abbasi halifeleri gözetiminde İslâm İmparatorluğu'nu yöneten Hayzuran, 11. yüzyılda Yemen'de iktidarı elde tutan Melike Esma Binti Şihabu's-Selahiyye ve Melike Erva Binti Ahmed es-Süleyhiyye; 11. yüzyılda Mısır'da bir Fâtımî melikesi olan Sittu'l-Mülk, Berberî melikesi olan Zeyneb el-Nefzaviye (1061–1107), iki Memluk melikesi Kahire'deki Şeceru'd-Dur ve Delhi'deki Radiyye Kutlug Hatun (13. yüzyıl) ve kızı Kutlughânî Hanedanı'ndan Padişah Hatun'un da aralarında bulunduğu altı Moğol melikesi; İspanyollar tarafından Sultana Madre de Boabdil olarak bilinen 15. yüzyıl Endülüs melikesi Âişe el-Hurra, Fas'taki Tetouan valisi Seyyidetu'l Hurra (1510–1542) ve 17. yüzyıldaki dört Endonezya kraliçesi sayılabilir. Bununla birlikte modern öncesi İslâm'da kadınların statüsü, genellikle Kur'ani ideallerle uyumlu olmayıp hâkim ataerkil kültürel normlara uymaktadır. Sonuç olarak kadınların statüsündeki gelişim modern, reformist İslâm'da büyük bir sorun haline gelmiştir.

19. yüzyıl ortalarından itibaren kadınlar ve erkekler özellikle eğitim, inziva, katı hicap, çokeşlilik, kölelik ve cariyelikle alakalı olarak kadınlar üzerindeki yasal ve sosyal kısıtlamaları sorgulamıştır. Kadınlar reformları savunan eserler yayınlamışlar, kızlar için okullar kurmuşlar, peçe ve çokeşliliğe karşı çıkmışlar, öğrenci ve milliyetçi hareketlere katılmışlardır. 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan milliyetçi hareketler ve yeni devletler, kadınlar ve cinsiyetle alakalı sorunları sosyal gelişim için önemli kabul etmişlerdir. Devlet politikaları, her ne kadar bu politikalar genellikle popüler ve dinî gerilemeye neden olsa da kadın gruplarının erkeklerin egemen olduğu siyasî alanlara ve daha önce onlara kapalı olan mesleklere girmelerine imkân vermiştir.

Kadınların kamu alanına uygun katılım düzeyine ilişkin tartışmalar sürmektedir. Kadınlar tipik olarak aile, sosyal süreklilik ve kültür sağlamadaki rolleri nedeniyle geleneği ıslah ya da muhafaza

etmede bir anahtar olarak görülür. Kadınların statüsü de milli kimliği tanımlamanın bir aracı olarak kullanılagelmiştir. 20. yüzyıl Müslüman ulus devletlerinin hükümetleri, ekonomik büyümeyi elde etmenin bir aracı olarak erkek ve kız çocukları için eğitime destek vermelerine rağmen, nüfusları fazla olan ve hızla büyüyen gelişmekteki ülkelerdeki okula devam eden kız çocuklarının yüzdesi düşük kalmaktadır. Ekonomik zorunluluk kadınların genellikle düşük ücretli ve vasıfsız işlerde bulabildikleri her işte çalışmalarına yol açsa da, erkeklerin işlerine olan alaka kadınların anne ve ev hanımı olarak geleneksel rollere sarılmaları biçimindeki muhafazakâr çağrıya teşvikte bulunmuştur. Savaş ve emek göçü, kadınların sorumlu olduğu hane sayısını arttırmıştır.

Bugün kadınlar yerleşik organizasyonlara, gelişim projelerine; ekonomik, eğitim, sağlık ve siyasî projelere; yardım çabalarına, hayır kurumlarına ve sosyal hizmetlere aktif olarak katılmaktadır. Modern reformlar çokeşli evlilikleri güçleştirmiş ya da yasadışı kılmıştır; kadınların dinî mahkemelerde özellikle şiddet, terk etme ya da tehlikeli bulaşıcı hastalık durumlarında, boşanma davaları açmalarına müsaade etmiş; kadınlara evlilikte kendileri için akit yapma hakkı vermiş; kocaların boşandıkları eşleri için – çocuklar kadınların vesayetindeyken barınacak yer bulmalarını zorunlu kılmış; eşler için asgari yaşı yükseltmiş; evlilikte velilerin istekleri dışında evlenen küçük kızların reşit olduktan sonra evliliklerini sona erdirme fırsatı sağlamış; çocuğun velayetiyle alakalı olarak kadın haklarını arttırmış ve evlilik akitlerine kadınların kocalarının onlar üzerindeki otoritesini sınırlayan madde koymalarına imkân vermiştir. Çağdaş dönemde kadınlar İslâm dünyasında tekrar liderlik rolü üstlenmişlerdir. Benazir Butto Pakistan Başbakanı (1988–90, 1993-96), Tansu Çiller Türkiye Başbakanı (1993-96) ve Şeyh Hasina ise Bangladeş başkanı olmuştur (1996-). Ancak ataerkilliğin sürmesini savunan reformistler arasında gerilimler devam etmektedir. Ayrıca bkz. Hicab; Haremlik.

Kadın Eylem Forumu (WAF): 1981'de Pakistan hükümetinin geleneksel İslâmi ceza kanunlarını uygulamasına bir yanıt olarak kurulmuştur. Üyeleri yeni kanunların kadınlara yönelik cinsiyet ayrımında bulunacağı ve medeni hallerini tehlikeye sokacağından endişe etmişlerdir. Grup İslâmî kanunların çeşitli yorumları, modern devletteki rolleri ve kadınların siyasî meselelerde daha aktif bir rol oynayabileceği yöntemlere ilişkin umumi tartışmalarda merkezi bir rol oynamıştır. Mevcut amaçları arasında kadınların parlamentoda temsil edilmesi, kadınların özellikle aile planlaması konusunda bilinçlerinin yükseltilmesi için çalışmak, olaylar gerçekleştiğinde duruş sergileyip demeçlerde bulunarak kadınların sorunlarına ilişkin kamu bilincini arttırmak ve baskıyla yüzleşmek sayılabilir.

Kadıyânîler: Bkz. Ahmedîler.

Kadıyânîler: Bkz. Brunei'de İslâm.

Kadir Gecesi: Hz. Muhammed'in Kur'an'dan ilk vahyi aldığı geceyi belirten terim. Bu gecede Cebrail, Hz. Muhammed'e Alâk suresinin (9) ilk beş ayetini okumasını emretmiştir. Her yıl Ramazanın 26. gününü 27. güne bağlayan gece kutlanır.

Kadirî Tarikatı: 14. yüzyılda Abdulkadir Geylânî'nin (*Cîlânî*) ölümünden sonra Şam'da bağlıları tarafından kurulan tarikat. Amelde Hanbelî'dirler. Tarikat Sahra-altı Afrika ve Arap dünyası geneline yayılarak 14. yüzyıl sonlarına

doğru Mısır ve Suriye'de hâkim olmuş, 19. yüzyıla doğru Batı Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar yayılmıştır. Hindistan ve Malay Yarımadası'nda öne çıkar. Liderleri 19. yüzyılda Afrika genelinde Avrupa emperyalizmine karşı direnişte önemli bir rol oynamıştır.

Kadisiyye Savaşı: 673'te Araplar ve Persler arasında gerçekleşen savaş. Araplar Pers başkentini kuşatmış, son İslâm öncesi imparatoru Yezdegird'i Asya içlerine kaçmak zorunda bırakmıştır. Bu savaş Sâsânî İmparatorluğu'nun çöküşünü ve İran'ın Arap-Müslüman fethine açılışını belirtir. Kadisiyye Savaşı Saddam Hüseyin tarafından İran'a karşı savaşı (1980–88) ve Kuveyt'in işgalini (1990) haklı göstermek için bir sembol olarak kullanılmıştır.

Kâfir: İnanmayan. İlkin İslâm'a boyun eğmeyi reddeden Mekkeliler için kullanılan terim ilahî vahyin toptan bir reddini ima eder. Tüm kâfirlerin ahirette ebedî bir lanetle yüzleşeceği düşünülür. Yahudi ve Hıristiyanların kâfir olup olmadıkları hakkında görüş birliği olmasa da Müslüman yönetimlerden genel olarak hoşgörülü bir muamele görmüşlerdir. 20. yüzyıldaki İslâmî fundamentalistler, bu terimi onların katı Kur'an yorumlarını benimseyen diğer Müslümanlar için kullanmışlardır. Ayrıca bkz. Küfr.

Kafkaslar: Bkz. Orta Asya'da İslâm.

Kahira, el-: Bkz. Kahire.

Kahire İslâm'da İnsan Hakları Deklarasyonu: İslâm Konferansı Teşkilatı "İslâm'daki temel haklar ve evrensel özgürlüklerin İslâm'ın aslî bir parçası" olduğunu ifade ederek 1990'da Kahire Deklarasyonu'nu yayınlamıştır. Deklarasyon'un 24. maddesi, öngörülen tüm hak ve özgürlüklerin şeriata tâbi olduğunu belirtir. Ayrıca bkz. İnsan Hakları.

Kahire: Arapçada *el-Kahira* ("galip" anlamında). Mısır'ın başkenti ve Afrika'daki en büyük kent (16 milyon sakiniyle) olup büyük bir kültürel, dinî ve siyasî merkezdir. Nil kıyısında yer alır. 969'da Fâtımîler tarafından kurulmuştur; Fâtımî Kahire'si, ünlü İslâm üniversitesi el- Ezher'i (970'de kurulmuştur) içermektedir. 1176'da Selahaddin tarafından yüksek bir kaleyle istihkâm edilmiştir. Görkemli camiler, hanlar, hankahlar (sufîlerin toplandıkları yer) ve dinî eğitim için medreseler inşa eden Memlukler'in (13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar) idaresi altında gelişmiştir. Tarihleri ortaçağa dek uzanan yüzlerce cami, medrese ve muhteşem mimarî yapılarını barındırır. 19. yüzyılda Avrupa stili yapıların inşasıyla geniş ölçüde dönüşüm yaşamıştır. Arap ve İslâm âlemi için büyük bir kültür ve eğitim merkezi olmaya devam etmektedir.

Kahtânî, Muhammed el-: (ö. 1979) 1979'da Kâbe'nin işgali sırasında kendini Mehdî ilan etmiştir. Suud Hanedanı'nı kirlilik ve dindışı yeniliklerle (*bidat*) kınamıştır. Hükümetin modernizasyon programının küfür olduğuna ve ulemanın devlet tarafından tayin edildiğine inanmıştır. Suudi saltanatının sona erdiğini ilan etmiş ve İslâmî bir devlet kurmayı arzulamıştır. Mescidü'l-Haram'a saldırı esnasında hükümetin askerî güçlerince öldürülmüştür. Ayrıca bkz. Uteybî, Cüheymen el-.

Kaide, el-: Kaide. Yaklaşık olarak 1986'da Usame bin Ladin tarafından Afgan direniş hareketine yönelik savaşçıları ve fonları yönlendirmek için kurulan askerî organizasyon. İslâm dünyası, Amerika ve Batı'nın diğer bölgelerinde hükümetler yanında Batılı temsilci ve kurumlara karşı uluslararası askerî savaş ilanı için bir araç haline gelmiştir. 7. yüzyılda yaşamış olan Hâricîler'in, Vahhabîler ve çağdaş Mısırlı aşırı grupların askerî karakterleri ve fundamentalist dünya

görüşünden etkilenmiştir. Afganistan'ın Taliban rejimiyle ittifak yapmıştır; ittifak İslâm dünyası genelinde bir organizasyon ve hücreler ağının temeli olmuştur. Kimlik ve üyeleri bakımından uluslararasıdır; ideoloji, strateji, hedefler, malî işlemler ve organizasyon ağı bağlamında globaldir. Anaakım Müslümanlar tarafından reddedilen aşırı uçtaki militan görüşleri kucaklar.

Kaidu'l-Azam: Bkz. Cinnah, Muhammed Ali.

Kalb: Ayrıca *fuad*, *lübb*. Sûfi epistemoloji ve psikolojisinde, çoğunlukla Kur'an'da geçen eşyanın batınî gerçekliğinin algılandığı sezgisel meleke atıflara dayanan merkezi bir kavram. Sûfiler, kalbi ilahî sırları kavramada mantıksal muhakemeden üstün kabul ederler.

Kalender: Herhangi bir şeyh ya da tarikata bağlı olmayan ve pejmürde bir görünüşle halkın görüşleri aksine davranışlara sahip genel bir dilenci sûfi tipi için kullanılan Farsça terim. Kalenderler somut bir organizasyona sahip olmasalar da kendi kuralları ve ilgileri söz konusudur. Özellikle toplu ibadet gösterileriyle tanınırlar.

Kaligrafi (Hat) ve Epigrafi (Eski yazıt bilimi): Bir hadis-i şerife göre besmeleyi (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla) güzel yazan bir kişi cennete girer. Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ın muhtevasına layık bir şekilde yazılması gerektiği inancı, seçkin hat üsluplarının gelişimine yol açmıştır. Önemli belgelerin taklit ya da sahtelerinin yapılmasını engellemek için mahkemelerde kullanılan geniş, girift yazılara özel önem verilmiştir. Asırlar boyu kullanılan temel klasik yazı stilleri olmasına karşın, İslâm dünyası genelinde bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Mağribî yazı Kuzey Afrika ve Endülüslü sınırlı olup hattatlar renkli süslemeler kullanmıştır. Kur'an hattı için ortaçağ Hindistan'ında kullanılan Biharî yazıda da benzer bir gelişim gözlemlenebilir. Oldukça dekoratif yazılarla yazılan cümleler sıkça çehre, çiçek ya da hayvan şeklinde tanzim edilir. Hz. Ali'ye olan bir mersiyenin aslan biçiminde tertip edilişi Şiilerce özellikle makbul kabul edilir; çünkü Ali *Esedullah* ya da "Allah'ın Aslanı" olarak anılır. Dillerinde Arapçadan başka yazılar kullanılan, dolayısıyla geleneksel biçim ve hat terkiplerinin modern yorumlarını üreten Bangladeş, Malezya, Endonezya ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerde, hatta olan ilgi de artmaktadır. Ayrıca bkz. Nesih; nestâlîk; talîk.

Kamboçya'da İslâm: Kamboçya'daki Müslüman toplumu Arap ve Hintli tüccarlar ve zanaatkârların yanı sıra mühtedilerin torunlarından oluşur. Buradaki Müslümanlar ticaret, tarım ve balıkçılıkla uğraşma eğiliminde olup diğer ortodoks Güneydoğu Asyalı Müslümanların benzer inanç ve uygulamalarıyla esasen Sünnîlerdir. Müslüman nüfus Kızıl Kimerler'ce katledilmektedir. Lider ve âlimlerin eksikliği nedeniyle, dinî eğitim ve anlayış ciddi biçimde zayıflamıştır.

Kamer: Bkz. Ay.

Kamerun'da İslâm: 13,1 milyonluk Kamerun nüfusunun %16'sını Müslümanlar oluşturur; Hıristiyanların oranı %33 ve yerli Afrika dinlerine inananların oranı ise %51'dir. Kırsaldaki göçebe bir grup olan Fulaniler, ticarî faaliyetler ve tarikatların faaliyetleri (Kadirî ve Ticanî) yoluyla 19. yüzyıl başlarında İslâm'ı Batı Afrika'ya yaymışlardır. Almanlar (1884–1916), İngilizler ve Fransızlar (1916–1960) tarafından sömürgeleştirilen Kuzey Kamerunlular, Batılılaştırmaya karşı güçlü bir direniş sergilemişlerdir; 1960'taki bağımsızlıkta kuzey ve yerli Afrika dinleriyle Hıristiyanlığın egemen olduğu güney arasında gelişimsel dengesizlik aşikârdır. Son seçimleri (1997) Kamerun Halk

Demokratik Hareketi (CPDM) ezici bir çoğunlukla kazanmıştır; bu parti hükümet kontrolünde olup muhalefet partilerinin 1990'da meşruiyet kazanmasına kadar tek partidir. Faal hiçbir İslâmî parti bulunmamaktadır.

Kamil, Mustafa: (ö. 1908) Mısırlı avukat, milliyetçi ve Mısır'ın İngiliz idaresinden bağımsızlığı için savaşan hatip. Sosyal ve eğitimsel reformlar, milli bir üniversite oluşturulması çağrısında bulunmuş, kitlesel gösteriler düzenlemiş, Milli Parti'yi ve yayın organı olarak milliyetçi ve İslâmî bir ses getiren *el-Liva*'yı kurmuştur.

Kampulan Saudara Baru: Bkz. Singapur Müslüman Mühtediler Birliği (*Dâru'l-Erkâm*)

Kamu Yararı: Bkz. İstislâh, Maslahat.

Kan Parası: Bkz. Diyet.

Kanada'da İslâm: Kanada Müslümanlarının çoğunluğu, 1965'ten sonra gelen göçmenlerdir. Sayı bakımından en baskın olanları Hint-Pakistanlılar olup onları Batı Asyalı ve Kuzey Afrikalı Araplar izlemektedir. Nüfus genellikle genç, eğitimli ve profesyoneldir. Tüm büyük Kanada kentlerinde camiler ve ibadetler için inşa edilen diğer umumi mekânlar bulunmaktadır. Önemli Kanadalı İslâmî kurumlar arasında Kanada Müslüman Topluluklar Konseyi, Kanada İslâmî Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Kanada Müslüman Kadınlar Konseyi, Kanada İsmailî Ulusal Konseyi ve İslâmî Araştırma Vakfı sayılabilir. Kanadalı Müslümanların karşılaştığı önemli sıkıntılar önyargı ve genellemeler, Müslümanların birliği, baskın bir biçimde Hıristiyan olan bir çevrede İslâm'ı tatbik etmenin güçlüğü, cinsiyet sorunları ve İslâm'ın kültürel ve manevî mirasının Kanada'nın seküler ortamında asimile olurken korunmasıdır.

Kandehlevi, Muhammed Zekeriya: (d. 1898) Hindistan ve Pakistan'daki Tebliği ve cemaat hareketini destekleyen, Hindistan'ın Saharanpur Medresesi'nden bir hadis âlimi. Tebliğ çalışmaları için okunması gerekli temel İslâmî bilgileri özetleyen ve hadislere dayalı 7 yazı kaleme almıştır.

Kanıt: Bkz. Delil.

Kanun ed-Devlî: Bkz. Siyer.

Kanun: Bir yönetim tarafından yürürlüğe konan düzenleme ve yaptırımlar. Kanunlar, hükmü tam olarak düzenlenmemiş görünen meselelerde İslâm hukukunun tamamlayıcı unsurlarını ifade eder. Osmanlı sultanları idaresinde kanun özellikle idarî, malî ve cezaî alanlarda hukukî sistemin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Sultanın halk açısından yararlı addedilen âdet kabilinden uygulamaları yürürlüğe koyma ayrıcalığı, kanunun ana gerekçesidir. Modern dönemde kanun tedricen tüm kanun ve düzenlemeler için genel bir ad'a dönüşmüştür. Benzer gelişimler diğer birçok Müslüman ülkede *düstûr* ve *nizâm* gibi faklı adlar altında gerçekleşmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman: Osmanlı İmparatorluğu'nun 10. ve en büyük sultanı (saltanatı 1520- 66). "Zamanın Efendisi" ve "Büyük Türk" olarak Osmanlı egemenliğini Macaristan'dan (Mohaç, 1526) Irak'a, Moldovya'dan Yemen'e kadar genişletmiştir; Batı Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda deniz gücünü kullanmış ve Viyana kapılarını tehdit etmiştir (1529). Sünnî İslâm'la İran'daki Safevî Şiiliğine karşı koymuştur. Kanun koyucu olarak (Kanuni) hanedanın kanunlarıyla şeriatın arasını bulmuş, adaleti tesis etmiş ve bölgesel idareyi, toprak kullanım hakkını, vergilendirmeyi, eğitim/ dinî hiyerarşiyi düzenlemiştir. Sanat, edebiyat ve Osmanlı edebiyat dilinin canlandırılmasına öncülük etmiştir; Mimar

Sinan'a hâmîlik etmiş ve hanedanın güçlü kadınları arasında ilk sırada olan eşi Hürrem (Roxelana) için şiirler yazmıştır. Güçleri aşırı büyüyen iki veziri ve iki oğlunu idam ettirmiş, ancak kendisinin yerini en güçsüz oğlu II. Selim almıştır. Süleyman'ın hükümdarlığı sonradan bir altın çağ ve kendisi de "İkinci Süleyman" olarak kabul edilmiştir.

Kapitalizm ve İslâm: İslâm'da kapitalizmle alakalı kavramlar Kur'an'da özel mülkiyete yönelik bireysel haklara riayet edilmesi, dürüst ticaret, dezavantajlara yönelik hafifleten rekabet ve hadislerde muttaki tüccarların erdemleri üzerine yapılan beyanlardır. Kimi Müslümanlar Batı kapitalizmine karşı çıkmaktadırlar; zira emperyalist Batı'nın bağımsızlık ve refah yollarını tıkayarak yerli sanayi ve ticareti yok ettiği bir vasıta olarak işlev görmüştür. Ayrıca Müslümanlar insan refahı üzerinden kar elde etme biçimindeki başlıca alakayı da kınamaktadırlar. İslâm ekonomistleri arasındaki mevcut yönelim, İslâmî açıdan sahîh kavram ve eğilimleri tanımlanma arayışıdır. İslâm ekonomisi 1970'lerden bu yana gelişmiştir. Mevcut teoriler özel mülkiyetin önceliği, serbest girişim, özel sektörlerle devlet arasında işbirliği, Müslüman milletler arasında ve ülke içinde zenginliğin âdil bir biçimde dağıtılması gereksinimi ve çevrenin korunmasını vurgulamaktadır. Büyük devlet destekli İslâmî bankalar, kar ve zararı paylaşarak sabit oranlarda faiz ödemekten kaçınırken yatırım ve gücü merkezileştirmeyi arzulamaktadırlar. Bunun yerine mevduat sahiplerine kar ve zarar paylaşımı önermektedirler. Ayrıca bkz. Ekonomi (İslâmî).

Kapitülasyonlar: Müslüman devletlerce özellikle Osmanlı ve Pers İmparatorluğu tarafından ticareti yönetmeleri için Hıristiyan Avrupalı devletlere verilen ticarî imtiyazlar. *Eman* (güvenli yönetim) ilkesine dayanan kapitülasyonlar, gümrük oranlarını belirlemişlerdir; can, mal ve din güvenliği yanında yasal anlaşmazlıkları halletmek için mecra oluşturmuşlardır. Güç dengesi Batı Avrupa'ya doğru kayınca, Avrupalılar ve Müslüman topraklardaki müşterilerine imtiyaz ve dokunulmazlık içeren statüler elde etmek için kullanılmışlardır; öyle ki 19. yüzyıla doğru emperyalist sömürünün araçları haline gelirler. 1914'te Osmanlıda, 1928'de İran'da ve 1937'de Mısır'da kaldırılmışlardır.

Kâr Paylaşımı: Bkz. Mudarebe.

Kara Taş: Bkz. Haceru'l-Esved el-.

Karafî, Şihâbeddin: (ö. 1285) Ebu'l-Abbas Ahmed İbn İdris. Berberî kökenli olup Eyyubî ve Memluk Mısır'ında yaşayan Mâlikî fakîhi. 13. yüzyılın en büyük Mâlikî fıkıh teorisyeni olarak İslâm fıkıh teorisi (*usûlü'l-fıkh*) üzerine yazdığı eserler ve tesiri, İslâm dünyasının geneline yayılmıştır. Fıkhın sınırlarına olan ısrarı, modern İslâm dünyasında yasal reform için önemli imalarla eylemin gerçek seyrini belirlemede hukukî olmayan (illegalle karşılaştırılmamalıdır) düşüncelerin önemini vurgular. Maslahat ve âdetlere ilişkin görüşleri, modern ve modern öncesi gerçeklikliler arasında zaman-mekân farklılığını bağdaştırma vasıtaları sağlar. Çok sayıdaki eserleri arasında en önemlileri *et-Tezkire*, *el-Furuk* (-açıkça özdeş fıkhî temeller arasındaki- farklılıklar), *Nefâisu'l-Usûl* (hukuk teorisinin değerli unsurları) ve *Kitâbu'l-İhkâm fi temyizu'l-fetevâ ani'l-ahkâm* ve *tasarrufâtu'l-kâdî ve'l-imam*'dır (İmam ve kadıların tasarruflarının ayırt edilmesindeki hükümler kitabı).

Karamanlı Hanedanı: Ahmed Bey tarafından kurulan ve 1711'den 1835'e kadar Osmanlı Trablusgarp'ı, Sireneyka ve Fizan'ı (günümüz Libya'sı) kontrol eden Türk hanedanı. Trablusgarp, Karamanlı paşaların himayesini kabul eden kor-

sanlar için bir üsse dönüşmüştür. Hanedanın İstanbul'dan özerkliğini kabul eden Fransa ve İngiltere'yle tek taraflı ticarî anlaşmalara girmiştir. Daha sonra korsanlara kendi ticarî müttefiklerinin bandıralarıyla çalışan deniz tüccarlarına saldırmamaları konusunda baskı yapmıştır; bu da komşu İtalyan eyaletleri ve ABD gibi korsan kurbanlarıyla diplomatik anlaşmazlıklara yol açmıştır. Sultan II. Mahmud kısmen Fransız sempatizanı bir Karamanlı halefe karşı çıkan İngilizlerin baskısı nedeniyle hanedana (1835) son vermek için silahlı güç sevk etmiştir.

Karamita: 9. yüzyılda bir devlet kuran İsmailî Şiîlerden bir grubun popüler takma adı. Başlangıçta Karmatîler, Irak ve Suriye çöllerinde Abbasîlere meydan okumuştur. 906'da yenilgiye uğrasalar da Doğu Arabistan'da devletlerini sağlamlaştırmışlardır. Karmatîler buradan Batı Arabistan ve Irak'a kapsamlı akınlar gerçekleştirmiş ve Kâbe'den Haceru'l-Esved'i çalmışlardır. Karmatî Bahreyn Devleti nihayet 1077'de yıkılmıştır.

Kardavî, Yusuf: (d. 1926) Mısırlı İslâmcı aktivist ve fikir babası. Arap-İslâmî kimliğin kolektif uyanışı ve İslâm ümmetinin görünür bir işareti olarak evrensel bir halifeliğin yeniden kurulması çağrısında bulunur. Müslümanları yozlaşma ve Batı ideolojilerine karşı çıkmaya çağırır. İslâm'ın idealleriyle gayri İslâmî gerçeklik arasındaki çelişkiyi, gençlikteki isyan ve şiddetin nedeni olarak görür. Daha geniş İslâmî hedeflere yönelik ılımlı bir siyasî ve manevî liderlik önerir. İsrail'in tanınmasına ya da Kudüs'ün herhangi bir bölümünün İsrail'e bırakılmasına karşı çıkar.

Kardeşler: Bkz. İhvân.

Karmatîler: Bkz. Karamita.

Karşılık: Bkz. Kısas.

Kartosuwiryo, Sukarmadji Maridjan: (ö. 1962) Endonezya, Batı Java'daki Darü'l-İslâm hareketinin lideri. Java'yı 1947'de Hollandalılar'dan özgür kılma mücadelesinde aktiftir. Geleneksel İslâmî bir okulla siyasî doktrin üretim ve askerî eğitim merkezlerini birleştirerek mistik ve militan bir İslâm yorumu ortaya koyan Batı Java'daki Suffe Enstitüsü'nün kurucusudur. Kur'an'a dayalı ve seçilmiş bir imamın başında olduğu İslâmî bir Endonezya Devleti kurmayı teklif etmiştir. 1945'te Hollanda ve Endonezya arasındaki ateşkese karşı çıkmıştır. Kendisini İslâmî bölge hükümetinin imamı ilan etmesi, yargılanması ve silahlı devrim nedeniyle idamıyla sonuçlanmıştır.

Kaside: Katı bir ölçüyle yazılan çok temalı şiir. Kasidelerde şu dört ana tema (*ağraz*) görülebilir: Medih, hiciv, gazel ve mersiye. Bu türdeki en ünlü şiir seçkisi, İslâm öncesi Arabistan'daki *Muallakat*'tır.

Kasravî, Ahmed: (ö. 1946) Tarihçi ve siyasî düşünür. Âzâdegân (özgürlük) Topluluğu'nun kurucusudur. İran'ın geride kalmışlığının dış müdahale ya da despot yönetimlerden çok mezhep çizgileri boyunca bölünmeler olduğunu öne sürmüştür. Kabileciliğe, bölgeciliğe, dilsel birlikçiliğe, dinsel ayrımcılığa ve ayrı fraksiyonlar olarak sosyo-ekonomik sınıflara şiddetle karşı çıkmıştır. Hanedana ait bir güç savaşımı ve Safevi Hanedanı için bir terör aracı olarak Şiiliği yermiştir. Şiiliğin 12 imamın statüsüne ilişkin iddiaları, devletin otoritesinin yanı sıra demokrasi ve popüler egemenliğe karşı çıkışı, müminlerin körü körüne din adamlarının liderliğini izlemelerine olan ısrarı nedeniyle tarihsel bir yanılgı olduğunu belirtmiştir. Ulema Kasravi'ye şiddetle karşı çıkarak onu mürted ilan etmişlerdir. 1946'da köktenci Fedâiyân-ı İslâm'ın bir üyesi tarafından öldürülmüştür.

Kassâm, İzzeddîn el-: (ö. 1935) Esasen köylü topluluklar arasında siyonist hareket ve İngiliz otoritelere karşı silahlı direnişi organize eden Suriyeli Müslüman aktivist. Köylüleri İslâm inancının temel ilkelerini yeniden tesise teşvik etmiştir. İzleyenleri, onun ölümünden sonra davaya devam etmiş ve 1936- 39 Filistin ayaklanmasında önemli figürler olmuşlardır. Hamas'ın silahlı Kassam Tugayları onun adını almıştır.

Kâşânî, Abdürrezzâk: (ö. 1329) 2. İlhanlı idaresi altında (1256–1353) İran'da yaşamış İranlı sufî önder. İbnu'l-Arabi (ö. 1240) düşüncesinin savunucusu ve taraftarı olmuş, öte yandan üstadının vahdetü'l-vücûd düşüncesini başka yöne çevirmiştir. Ezoterik (batınî) metafiziğe bağlıdır. Bireysel sorumluluğun doğruluğunu ortaya koyma arzusuyla kader ve hür irade meseleleriyle alakadar olmuştur.

Kâşânî, Ayetullah Hacı Seyyid Ebu'l-Kâsım: (ö. 1962) İranlı din adamı ve milliyetçi. 1950'lerde İran petrol endüstrisini millileştirme hareketinin siyasî lideri. Din ve siyaseti ayırmayı bir sömürge planı olarak görmüştür. Teknolojik modernizasyonu, Batılı kurumların bazı yönlerinin benimsenmesini ve siyasî reformu desteklemiştir. 1963 sonrası hükümete din adamlarının karşı çıkışında ve 1979 Devrimi'ne götüren gelişmelerde görüldüğü üzere, ulemanın yaygın memnuniyetsizliğin sözcüleri olarak geleneksel liderlik rolünü yenilemiştir. Ulema için bir Mehdîlik misyonunu vurgulamıştır. Ayetullah Humeynî bunu *velâyet-i fakîh* doktrininde açıklamıştır. En önemli mirası, Humeynî'nin "ne doğu ne batı" siyaseti olarak ilan ettiği tüm Müslüman devletlerin bağımsız bir siyasî blok oluşturması fikridir.

Kavvâlî (Qawwali): Farsça, Hindu dili ve Urduca tasavvufî şiirleri yansıtan Hindistan'ın hafif klasik müziğinin icra edildiği grupla söylenen kaside ya da şarkı. *Çiştî* zaviyelerinde dinî vecd ve coşku oluşturmak için icra edilmiştir. Kavval icrası, sûfilerin gözetimindeki babadan oğula geçer. 20. yüzyıl sonlarında bir dünya müziği olarak yaygın hale gelmiştir.

Kaya Kubbe: Bkz. Kubbetü's-Sahra.

Kayrevân Medresesi: Fas'ın Fez kentinde 859 yılında bir İslâmî eğitim merkezi olarak saliha bir hanım olan Fatıma bint Muhammed el-Fihrî tarafından inşa ettirilen camiyle aynı adı taşıyan ünlü medrese (üniversite). Tabiî ilimlere ilaveten dinî disiplinlerin de öğretildiği en eski İslâmî üniversite olarak kabul edilir. Eğitim programının düzenlendiği 1789'a kadar açık bir eğitim sistemi izlemiştir. 1931'de ilk, orta ve yükseköğrenim olarak üç bölüm halinde yeniden düzenlenmiştir; bir kız bölümü de eklenmiştir. Fas'ın Fransa'dan bağımsızlığı sonrasında üniversite Eğitim Bakanlığı'yla değiştirilmiş ve şeriat, Arap dili ve ilahîyat fakülteleri olarak yeniden yapılandırılmıştır. Kütüphanesi çok sayıda ender elyazması barındırmaktadır.

Kaza: Mahkemede yargılama. Tamamen fıkhî bir görüş olan fetvanın aksine bağlayıcı ve uygulanabilirdir. Belli bir dava ve koşullara karşılık olarak bir kadı tarafından verilir. Kadı belli bir davanın hukukî sonucunu belirlemeye yardımcı olması için bir fetva isteyebilir, ancak ona uymak durumunda değildir. Karar, tanınan hukukî teamüllere dayanır.

Kazakistan'da İslâm: Bu Orta Asya cumhuriyeti Rusya, Hazar Denizi, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Çin tarafından çevrelenmiştir. Başlıca etnik gruplar Kazaklar (%46) ve Ruslarla (%34,3) birlikte Ukraynalı, Alman, Özbek ve Tatar azınlıklardır. Nüfusun %47'si Müslüman, %44'ü Rus Ortodoks ve %9'u diğer din mensuplarıdır.

Nakşibendiyye gibi tarikatlar, 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık elde edildikten sonra büyümüşlerdir. Büyük Catherine kırsal göçebeleri pasifize etme çabasıyla Sünnî İslâm'ı getirmiştir. Sovyet idaresi dinî faaliyetlerin büyük bölümünü şiddetle bastırmış, ancak kırsal uygulamalar üzerinde çok az etkiye sahip olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Suudiler, Türkler ve yerel Müslümanlar tarafından finanse edilen birçok cami ve din okulu açılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu (1993), özellikle dinî ibadet özgürlüğünü garanti etmekte ve bir devlet dininin benimsenişini yasaklamaktadır; İslâmî kutsal günler, devlet tatili değildir. Ayrıca bkz. Orta Asya'da İslâm.

Kazan Hanlığı: Günümüzde Volga Nehri üzerindeki Tataristan'da kurulu Kazan kenti merkezli ve Altınordu Devleti'nin ardılı bir devlet. Kuruluşu sonrasında (1438 ya da 1445) Müslüman Türk kültürü ve edebiyatı gelişmiştir. 16. yüzyıl başlarına doğru Kırım Hanlığı Kazan'ın işlerine aktif olarak karışmıştır. Kazan önemli bir ticaret merkezi olmuştur, ancak Rusya'yla ilişkiler kötüye gidince Rusya ticarî faaliyetlerini hanlığı gelirden yoksun bırakmak için başka yöne kaydırmıştır. Kazan 1552'de fethedilmiştir; nüfusun büyük bölümü Ortodoks Hıristiyan yerleşimcilerle birlikte kalmıştır. Yerel Müslümanları dinlerinden döndürme ve asimile için birçok kampanyada bulunulmuştur.

Kazasker: Osmanlı yargısında ikinci en yüksek rütbeli kadı. Dîvânın kıdemli üyesi olarak yargı işlerine nezaret etmiş, davaları dinlemiş, askerî- idarî personelin hukuk meselelerini denetlemiş ve sefer görevlerini idare etmiştir.

Kazf: İftira atma, karalama ya da suçlama. Bir kişiyi kanıt olmadan suçlamak, İslâm'da ciddi bir suçtur; özellikle bir kadını kanıt olmadan ahlaksız bir fiil işlemekle suçlamak, kırbaçla cezalandırılır.

Kâzım, Musa el-: (ö. 799) Oniki İmamcı Şiilerce babası Cafer-i Sadık'tan sonra 7. imam olarak kabul edilir. Bazı takipçileri tarafından Mehdîlik beklentilerinin hedefi olmuştur. Takipçileri onun bu beklentileri gerçekleştirmeden ölemeyeceğini iddia etmişlerdir; onu izleyenler arasından bazıları oğlu Ali erl-Rıza'yı ondan sonraki imam olarak kabul etmişlerdir.

Kaziye: Hukukî bir işlem, hukukta bir fiil, dava ya da hukukî anlaşmazlık. Sivil işlerde de dava olarak adlandırılır. Davacı *müddei*, davalı ise *el-müddei aleyh* olarak bilinir. Kriminal olaylarda davalı, *müttehem* (suçlanan) olarak adlandırılır. Tüm hukukî anlaşmazlıklarda kanıtlama zorunluluğu (beyyine külfeti, ç.n.), davacı ya da savcının olup davalı veya sanık lehine bir masumiyet karinesi (*berâatu'z-zimme ya da el-berahu'l-asliyye*) söz konusudur. Delil ve şahit gösterildikten sonra kadı bir karara varır. Kadının kararına kaza ya da hüküm adı verilir. Modern hukukta bir bütün olarak yargı *el-kazâ* olarak bilinir.

Kefâret: Tazminat. Yapılan yanlışın cezasını çekme; telafi; tevbe. Yanlış yapma ya da dinî yükümlülükleri unutma nedeniyle pişmanlıktan sonra gelir. Mahkemelerin uygulamaya yetkili olmadığı dinî bir karakterdeki kendi kendine verilen cezaları içerir. Kur'an oruç tutma, kölelerin azat edilmesi ve sadaka vermek dâhil farklı günahlar için sayısız kefâret örneği sunar.

Kelâm: Bkz. Teoloji

Kelantan: Güney Tayland'ın Malay Müslüman çoğunluğunu çevreleyen Malezya Yarımadası'nın kuzeyindeki baskın etnik Malay Devleti. Tarihî açıdan *Pondok* (Müslüman dinî okul) ve ulemasıyla dikkat çeker. Resmiyette başında bir sultan bulunmakla birlikte icra gücü seçilmiş bir hükümetin elindedir. Kelan-

tan 1959'dan itibaren 1978'de seçimleri kaybedip 1990 ve 1999 seçimlerinde tekrar başarı elde ederek devleti yöneten Partai İslâm Se-Malaysia'nın (PAS) siyasî merkezidir. PAS Birleşik Malay Ulusal Organizasyonu'nun (UMNO) federal bir düzeyde milliyetçi İslamizasyon siyasetine karşın Kelantan'da şeriatı uygulayan İslâmî bir devlet kurmayı amaçlar.

Kelile ve Dimne: İnsanlara çocuk bakımından siyasete kadar geniş bir yelpazedeki meseleleri ele almanın etik ve ahlâkî yönlerini öğretme amacıyla hikâyeler anlatan iki çakalın aktardığı Hint orijinli bir alegori. İbnu'l-Mukaffa (ö. 759) orijinal Pehlevîce el yazmasını Arapçaya çevirmiştir.

Kelle Vergisi: Bkz. Cizye.

Kemal, Mehmet Namık: (ö. 1888) Osmanlı Türk şair ve yazar. siyasî fikirleri, geleneksel İslâmî kavramlarla liberal Avrupa ideallerinin bir karışımıdır. Türkiye'de anayasalcılığın İslâm'la harmanlanmasına olan ilgisi görmezden gelinse de en çok coşkulu vatansever şiirleriyle hatırlanır. Jön Türkler'in önde gelen figürlerinden biridir.

Kemal, Mustafa: Bkz. Atatürk, Mustafa Kemal; Kemalizm.

Kemalizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı. Mustafa Kemal Atatürk'ün (ö. 1938) ilkeleri resmi devlet ideolojisini oluşturmuş ve 1980'lere kadar halk tarafından karşı çıkılmamıştır. Başlıca unsurları cumhuriyetçilik, devletçilik (ekonomik politikada), halkçılık, laiklik, milliyetçilik ve CHP'nin 1935 tüzüğünde belirtildiği gibi inkılapçılıktır. Bunlar 1961'de hafifçe yeniden formüle edilene kadar yürüklükte kalan 1937 Anayasası'na ilave edilmiştir. Kemalizm siyasî açıdan otoriter olup seküler toplum lehine geleneksel zihne sahip dinî otoriteleri bertaraf etmeyi amaçlamıştır.

Kenise: Hıristiyan kiliseleri, Yahudi sinagogları ya da pagan tapınakları gibi gayrimüslimlerin ibadet yerleri. Terim, Müslüman ülkelerdeki azınlık Hıristiyan gruplarca benimsenmiş olup kilise isimleri, Hıristiyan yazıları ve İncil çevirilerinde görülmektedir.

Kerâmet: (1) Lütuf. İlahî müdahale yoluyla tabiat düzeninin geçici olarak askıya alınışı biçiminde açıklanan mucize gösterme kabiliyeti ya da karizmatik lütuf ve hediyeleri belirtir. Bir kutsiyet halini bildirir ve mübarek kişilere saygıyı teşvik ederek sufî halkalarında velinin gerçekliğini tasdik eder. Allah'ın inayetinin bir işaretidir. Berekete sahip oluşun tezahürüdür. (2) Mucizeler. Tarihi açıdan peygamberlerin ilahî misyonlarının kanıtı olarak mucize gösterdiğine inanılır. Müslümanlar üslubu ve dilinin taklit edilemezliği nedeniyle Kur'an'ın bizzat mucize olduğunu kabul ederler. Mucizeler geleneksel İslâm ve sufîliğin önemli bir parçasıdır. Allah'ın lütfunun bir işareti olarak mübarek kişilerin kerâmet sahibi (kerâmet gösterme kabiliyeti) olduklarına inanılır. Önceki ünlü büyükler ve sufî mürşidlerin türbelerine mucizevî yardımın ulaşılabileceği mekânlar olarak saygı duyulur. Sufîlerin keramet gösterme iddiaları insanların mucize gösteren olarak Allah'tan ziyade insanlara tapmaya başlayacağı korkusuyla muhafazakârlarca genelde kuşkulu kabul edilir.

Kerbela: Şiî İslâm'ın en kutsal kentlerinden biri olup Irak'a gidenlerce sıkça ziyaret edilir. Ününü Hz. Hüseyin ve onu izleyenlerin 680'deki şehadetinden alır. Sünnî Abbasiler Hz. Hüseyin'in türbesine yönelik artan bir kutsallaştırmayla alakadar olmuşlar ve bu yüzden türbeyi tahrip edip ziyaret edilmesini yasaklamışlardır. Daha sonra Şiiler tarafından mekânla alakalı bin yıllık umut nedeniyle Kerbala'yı ziyaret ve Hz. Hüseyin için matem merasimleri, Sünnî otoriteler

özellikle de buradaki türbeleri 1801'de yok eden Vahhabîler için bir kuşkuya dönüşmüştür. Türbeler kent sakinlerinin manevî ve ticarî yaşamlarının merkezi olmuş ve İran'la Irak'taki zorba liderlerden kaçan kimselere bir sığınak işlevi görmüştür. Birçok yaşlı ziyaretçi, ölümü beklemek üzere bir süre burada kalırlar. Çünkü bu yerin Kur'an'da sâlih kimselere vadedilen cennetin kapılarından biri olduğuna inanırlar. Şiî liderler, özellikle de Ayetullah Humeynî Kerbela'yı insanî acılardan, değişen sosyo-politik ve dinî koşullardaki her nevi yozlaşmadan kurtuluşun bir paradigması olarak kullanmışlardır.

Kesb: Hukuk terminolojisinde ticarî anlaşmazlıklardaki meşru ekonomik kazancı belirtir. Gayri meşru ekonomik kazançtan (riba ve tefe) ayırt edilmelidir. Genel olarak hukuk teorisyenleri, *şirket* (genel ortaklı), *karz* (borç verme) ve *mudarebe* (sınırlı ortaklık) kategorilerinde kâra, özellikle de finansal ortaklıktan gelen kâra müsaade etmektedirler. Tüm bu uygulamalar, hizmet ya da risk ortaklığından kazanılan kâr ilkesine dayanır.

Keşf: Açığa vurma, (gizli olanı) açığa çıkarma. Sufiler bu terimi vahye yönelik sufiyane bir yaklaşım ve nihaî gerçeklik olarak, Allah'a dair bir vizyon yoluyla Kur'an'ın batınî ya da esrarlı anlamı gibi gizli olan hususları aydınlatma ya da gizli olan hususların üzerinden "perdeyi kaldırma"ya yönelik kişisel çabalar için kullanırlar.

Keşmir: Hindistan ve Pakistan arasında ihtilaflı bir bölge. 1941'de nüfusun %77'si Müslümandır. Üç büyük siyasî güç hâkimdir: Hindistan'la birleşmek isteyen ulusal konferans; birleşmeyi isteyen Müslüman konferansı; bağımsız kalmayı isteyen Dogra Hanedanı. 1947'de İngiltere yarımadayı Hintliler'in çoğunlukta olduğu Hindistan ve Müslümanların çoğunlukta olduğu Pakistan şeklinde bölmüşlerdir. Keşmir, bir Hindu maharajanın liderliğinde otonom kalmıştır. Pakistan'dan Müslüman kabile halkları akında bulunmuş, Maharaca ise 1948'de Hindistan yönetimine geçmiştir. Pakistan ve Hindistan birlikleri 1947 başında Keşmir'de çarpışmışlardır. Hindistan BM'e başvurmuş, BM ateşkes çağrısında bulunup Pakistan birliklerinin çekilmesi ve Keşmir'in geleceği için bir halk oylaması yapılması gerektiği duyurusunda bulunmuştur. Halkoylaması asla gerçekleşmemiştir. Keşmir'de diğer bir Hindistan-Pakistan savaşı (1965) anlaşmazlığı çözmede başarısız olmuştur. Hindistan, Keşmir'in büyük bölümünü elde tutmaya devam etmektedir; kabaca bölgenin üçte biri Azad (özgür) Keşmir olarak da bilinen Pakistan'ın yarı özerk bir bölgesidir.

Kevâkibî, Abdurrahman el-: (ö. 1902) es-Seyyid el-Furâtî olarak da bilinir. Kuzey Suriyeli İslâmî tecdîd yanlısı ve Arap halifeliğinin savunucusudur. Cemaleddin Afgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh'un (ö. 1905) reform fikirlerinden etkilenmiştir. İslâm'ın aslî saflığına bir dönüşü savunmuş olup mistisizm, fatalizm, mezhepsel ayrım ve taklit gibi yabancı kavram ve bozulmaların cehalete, tembel teologlara ve özgürlükleri baskı altına alan despot yöneticilere boyun eğmeye yol açtığını; sahte dinî teşvik edip Osmanlı İmparatorluğu'nda görüldüğü üzere Müslüman milletin ahlâkî, sosyal, eğitimsel ve finansal sistemlerinin yozlaşmasına yol açtığını öne sürmüştür. Arap bağımsızlığını ve İslâm'ın yenilenişi temelinde sınırlı güçlere sahip seçilmiş bir Arap halifeyi savunmuştur.

Kıble: (1) Müslümanların namazdayken yöneldikleri yön (Mekke'deki Kâbe); ya da camide üzerinde mihrabın yer aldığı ve namazın yönünü belirten duvar. Matematiksel coğrafyaya dayalı olarak kıblenin belirlenmesi için yöntemler üzerine sayısız astronomi risalesi yazılmıştır.

(2) Güney Afrikalı İslâmî organizasyon. Ayrıca bkz. Mihrab.

Kıptîler/ Kıptî Kilisesi: Kıptîler Mısır, İskenderiye patriği ve papasının başında olduğu Kıptî kilisesine mensup Ortodoks Hıristiyanlardır. Patrik önde gelen rahip ve rahip sınıfından olmayan kişilerce oluşturulan seçmenler kurulunca aday gösterilen üç rahip arasından seçilir. Kıptîler Mısır nüfusunun yaklaşık %7'sini oluştururlar. Kıptî kilisesi köklerini İsa'nın mesajını Mısır'a getiren havari Markos'a dayandırır. Mısırlılar Kıptî kilisesini İsa'nın havarilerince Filistin dışında kurulan ilk kilise olarak kabul ederler. 5. yüzyılda Mısırlı Kıptîler Kalkedon Konseyi'nin (451) İsa Mesih'in hem ilahî hem de beşerî "ikili" doğaya sahip olduğu görüşünü benimsemeyi reddetmişlerdir. O dönem Mısır Roma idaresinde olduğundan Kıptîler Romalılar'dan oldukça şiddetli eziyetlerine maruz kalmışlardır. İslâm orduları Mısır'ı fethettiklerinde, Mısırlı Kıptîler tarafından kendilerini Bizans zulmünden kurtaran kişiler olarak karşılanmıştır. 18. yüzyılda Roma'daki papanın otoritesini kabul etmişlerdir. Kıptîlerin kendilerine verdikleri Yunanca Aigyptos (Batı dillerine Copt olarak geçmiştir) adı, Avrupa'da Mısır için kullanılan Egyp sözcüğünün kökenidir. (Mısır adı Arapçadır).

Kıraat: Bkz. Tecvid.

Kırgızistan'da İslâm: Kazakistan, Çin, Tacikistan ve Özbekistan'la çevrili olan Kırgızistan, %75'i Sünnî, %20'si Rus Ortodoks ve istatistiksel açıdan önemsiz bir Şiî azınlıktan oluşan bir nüfusa sahiptir. Başlıca etnik gruplar Kırgızlar, Ruslar, Özbekler, Ukraynalılar ve Almanlar'dır. Müslüman tüccarlarla gelen İslâm Kırgızistan'a 18. yüzyılda girmiştir. Başkan Askar Akayev'in son zamanlardaki otokratik önlemleri (parlamento seçimlerine zarar vermiş, medyayı baskı altına alınmış ve başkanlık yetkilerini genişletmiştir) Kırgızistan'ın piyasa ekonomisine sahip bir demokrasi olarak ününü yıpratmıştır. Burada İslâm hem imam Ratbek Nisanbayev'in konuşmalarında yansıtılan Kazak muhafazakârlığı hem de Tacik ekstremizminin etkisi altındadır. Tacikistan ve Özbekistan'dan gelen militanlar güney ve Batı kıyıları boyunca istikrarı tehdit etmektedir; Ağustos 2000'de Güney'de Tacik militanlarıyla olan ağır sınır çarpışmaları rapor edilmiştir. Ayrıca bakınız, Orta Asya'da İslâm.

Kırım Hanlığı: 15. yüzyıl ortalarında Müslüman Tatarlar ve Türkler tarafından kurulmuştur. siyasî ve sosyal kurumları Osmanlı sultanlarından tamamen bağımsız olmasa da özerk olarak gelişerek Tatar bozkır geleneklerini Osmanlı bürokrasisi ve hanedana ait uygulamalarıyla harmanlamıştır. Ekonomisi geniş ölçüde ticarete dayalıdır kuzeydeki Slav yerleşimlerinden köleler yiyecek ve işlenmiş eşya alınır; Yahudi ve Hıristiyanlar önemli ekonomik roller oynamışlardır. 18. yüzyıl Rus yayılımı ve Kırım-Osmanlı düşüşü, 1768–1774 yılları arasında Rus orduları tarafından yenilgiyi de beraberinde getirmiştir. II. Catherine yönetiminde tüm yarımada Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmiştir.

Kısakürek, Necip Fazıl: (ö. 1983) Türk şair, oyun ve deneme yazarı. Modern Türk edebiyatında dikkat çekici bir kişilik olmakla birlikte günümüzde esasen siyasî ideolojisiyle hatırlanmaktadır. Büyük Doğu Dergisi (1943-78) hümanizmin boşluğunu eleştirmiştir.

Kısas: Karşılıkta bulunma. İslâm hukukunda cinayet, taammüden adam öldürme, irade dışı adam öldürme, bilinçli olarak fizikî yaralama ve kastî olmayan fizikî yaralama durumlarında, aile ya da kurban kısastan vazgeçebilir ve maddî tazminat talep edebilir. Bazı durumlarda yalnızca maddî tazminat talep edebilir

Suçu işleyenin kabilesi tazminat ödemekle sorumlu olup tazminat kurbanın kabilesi tarafından bölüşülür.

Kısmet: Allah tarafından takdir edilen kader ya da yazgı. Kısmet doktrini, insanoğullarının kaderinin bütünüyle Allah'ın ilmiyle tanzim edildiğini öngörür. Birey iyi ve kötü arasında anlamlı seçimler yapar. Öyle ki bireysel yazgı, insan iradesi ve Allah'ın iradesi arasında sürekli ve sürgit bir etkileşim meselesi olur.

Kıssa: Arapçada "hikâye" ya da "öykü" anlamına gelen (Kur'an'da "bir hikâye aktarmak, anlatmak" *-kassa-* fiilinden) birkaç sözcükten biri. Ortaçağda çoğunlukla kısa, dramatik, kurgusal olmayan hikâyeleri ifade etmiştir. Terim günümüzde esasen öyküsel anlatıları, özellikle de kısa öyküleri (*kıssa kasira*) belirtir.

Kıst: Bkz. Adalet Kavramları.

Kıyamet Günü: Müslümanlar kıyamet koptuktan sonra ahirette tüm insanların Allah'ın huzuruna gelip iyi ya da kötü amelleri için sorguya çekileceklerine inanırlar. Allah onlara işledikleri uyarınca ceza ya da mükâfatla yargıda bulunacaktır. Kıyametin saati Kur'an'da belirtilmemiştir, ancak yakın olduğu anlaşılır. Yakınlığı depremler, hareket halindeki dağlar, yarılan gök, alçalan sema, güneşin ışığının kesilmesi, yıldızların saçılıp dünyaya düşmesi, denizlerin kaynaması, mezarların açılması, dünyanın gizli günahlar yanında kayıp hikâyeleri ve ölüleri ortaya çıkarması ve ilahî gazaptan beyhude olarak kaçmaya çalışan insanlar gibi İncil beyanlarına oldukça benzerdir. Herkes Allah önünde secdeye kapanacaktır. Geleneksel İslâmî düşünce, kıyamet gününden önce sahte Mesih Deccal ile Yecüc ve Mecüc tarafından temsil edilen şeytanî güçler arasındaki kozmik bir savaşın gerçekleşeceğini tasvir eder. Ayrıca bkz. Ahiret.

Kıyamet: Bkz. Dirim.

Kıyas: İslâm hukukunda analojik muhakeme yoluyla Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarma. Kıyas, klasik Müslüman fakîhlere *rey* ya da *heva*ya dayanmaksızın Kur'an ve sünnette açıkça kapsanmayan meselelerde bir hüküm çıkarma yöntemi sağlar. Bu yöntem uyarınca Kur'an ya da sünnetin hükmü, geçmiş örnek (*asl*) ve yeni problemin (*fer*) aynı işlevsel ya da fiili sebebi (*illet*) paylaşması koşuluyla yeni soruna teşmil edilebilir. *İllet* belli bir kanunu yürürlüğe koyan spesifik koşullar dizisidir. Örneğin alkole ilişkin yasaklamanın illeti, alkolün zihni sarhoş etmesidir. Dolayısıyla uyuşturucu maddeler gibi zihni sarhoş eden herhangi bir şey de analoji ya da kıyas yoluyla haramdır. İslâm tarihinde farklı mezhepler kıyas kullanımının meşru olup olmadığını tartışsalar da, *kıyas* İslâm hukukunun gelişiminde merkezî bir rol oynamıştır. Dört Sünnî mezhep kıyası şer'î kaynaklardan biri kabul ederler (diğer kaynaklar Kuran, sünnet ve *icmâ*dır). Bununla birlikte Caferî mezhebi, kıyas yerine aklı müstakil bir şer'î kaynak olarak kabul eder. *Mefhûmu'n-nas* (nassın açık anlamı), *temsil* (benzerlik ya da benzeşim), *istihsân* (fikhî tercih) ya da *istislâh* (kamu yararının gözetilmesi) gibi diğer hüküm çıkarma yöntemleri, ya açıkça kıyasa dayanır ya da kıyasa yaklaşımlarıyla analiz yöntemleri kullanırlar.

Kifâ: Eşitlik. Bir karı ve kocanın (ya da kadının ailesinin) din, sosyal statü ve gelir bakımından eşit düzeyde olmasını gerektiren bir geleneği ifade eder. Bu dördünden yalnızca din, mezhepler açısından önem taşır. Her ne kadar Müslüman erkeklerin Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmelerine izin verilirken Müslüman kadınlar yalnızca Müslüman erkeklerle evlenebilse de, geleneksel Hanefî fıkhı kocanın mesleğinin önemini vurgulamaktadır; modern öncesi Mâlikî fıkhı ise takvayı vurgular. Kifa,

Şafiî fıkhında hayati bir husus değildir. Hanbeliler soy ve geliri vurgulamıştır. Modern İslâm hukuku söyleminde önemli bir kavram olmasa da eşlerin eşitliği halen kültürel açıdan önem taşır.

Kilise: Bkz. Kenise.

Kindî, Ebu Yusuf Yakub İbn İshak el-: (ö. Yaklaşık 873) Eseri, Aristo'nun neoplatonik felsefesiyle İslâm'ın kozmolojik ve öğretilerinin bir sentezi olan filozof-âlim. Arapçada Meşşaî (Peripatetic) düşüncenin ifadesi sorunuyla meşgul olan ilk kişi. Sonlu ve kapalı bir kozmosun varlığını öne sürmüştür. Yoktan var etme doktrinine inanır. Ayrıca iman ve aklı harmanlama girişiminde bulunmuştur. Hem Arap âleminde hem de ortaçağ Avrupa'sında geniş bir etkiye sahip olmuştur.

Kirmânî, Hamideddîn: (ö. 1021) Ortaçağda İsmailî filozofu. Fatımî halifelerine Irak ve İran'da tebliğ görevi yapmıştır. Fatımî imamlığını desteklemiş, ancak İsmailî imamlığının doğası üzerine bir anlaşmazlık dönemi esnasında halife el-Hakîm'e (ö. yaklaşık 1021) ilahlık atfedilmesini reddetmiştir. Metafizik alanında büyük katkıda bulunmuştur.

Kisve: Sahabeyi çevreleyen ve üzerine Kur'an'ın ayetlerinin nakşedildiği örtü. Kâbe'nin üzerinin şiirlerin nakşedildiği genişçe bir örtüyle örtüldüğü İslâm öncesi uygulamaya dayanmaktadır. İpek ve pamuktan dokunup siyaha boyanmakta ve altın sırmayla nakışlanmaktadır. Her yıl değiştirilir ve eskisi kesilip hacılara dağıtılır.

Kişk, Şeyh Abdülhamid Abdülaziz Muhammed: (ö. 1933) Ünlü Mısırlı vaiz. Nasır rejimine muhalif olup, hükümetin Seyyid Kutub hakkında verdiği idam kararını onaylamayı ya da İslâm ve sosyalizm arasında uyum olduğunu dile getirmeyi reddetmiştir. Sedat rejiminde (1970- 81) resmi medyayı boykot etmiş ancak hutbelerinin yer aldığı kasetler geniş bir kitleye yayılmıştır. Modern bürokratik devlete karşıt politik görüşleri desteklemiştir. Hutbelerinde takvayı vurgulamıştır. Dünyanın sonu, velilerin kerametleri, ruhun metafiziği, eskatoloji ve ölümü ele almıştır. Sedat'ın öldürülmesinden sonra hapse konmuştur. 1982'de Mübarek tarafından umum vaizlik kariyerine son vermesi koşuluyla serbest bırakılmıştır; kitap ve kasetler halen ücretsiz olarak sağlanmaktadır. Kahire'de vaaz verdiği cami, bir halk sağlığı merkezine dönüştürülmüştür.

Kitab Ehli: Bkz. Ehlu'l-Kitâb.

Kitâb: Eski Arapçada yazılı bir şey, daha sonrasında ise bilindik anlamında kitapları belirtmiştir. Kendisini " açık Kitâb" olarak ifade eden Kur'an, genellikle en eski Arapça kitap olarak bilinir. Kur'an'a bazen "el-Kitâb" adı verilir. Büyük saygı duyulan ve bazen cömertçe süslenen kitaplar, bilginin aktarımında merkezi olmuş ve sıkça kıraat ve tefsirle tamamlanmışlardır.

Kitâbu'l-Cifr: Şiî inanca göre Ali İbn Ebî Tâlib tarafından tertip edilen mistik kitap. Hz. Ali'nin soyundan gelenler için gizli öğretileri barındırmaktadır. Kitabın ilk bahsi 6. İmam Cafer-i Sadık'la ilişkilidir. Sünnî irfanda kitaba *Kitâbu'l-Mugâyebât* (gaybî şeyler kitabı) adı verilir.

Komite: 1979 İran Devrimi'nde faal olan devrim komiteleri. Devrimden önce protestoculara saldıran hükümet destekli kulüp muhafızlarına karşı civardaki savunma birimleri olarak başlamışlardır. İdeolojik açıdan çeşitlilik arz ederler demokratik bir oluşumu destekleyen komite üyeleri, genç komiteciler dinin tesir altına girince ayrılmışlardır. 1991'de polis gücü ile birleşmişler ve bağımsız olarak varlıkları sona ermiştir.

Komünizm ve İslâm: İslâm dünyasındaki komünistler genellikle resmen

ateizm beyanında bulunup kurulu dinî hiyerarşilere karşı çıkmışlardır. 1940'lardan 1960'lara kadar komünistler ve İslâmcılar bazen kolonyalizme karşı çıkma ve milli bağımsızlık arayışında güç birliği yapmışlardır. Komünistler 1920'lerdeki Sovyet yönetiminin sekülarizasyonuna, ataerkil aile yapısının yok edilmesine, sanayileşme yoluyla proleter bir işgücü ve sosyal mülkiyetin oluşturulmasına yol açtığı Orta Asya'da en başarılı durumda olmuşlardır. Diğer İslâm topluluklarından ayrılışa Sovyetler'in etnisite, bölgesel sınırlar ve dillerin standartizasyonu üzerine vurgusu neden olmuştur. Sovyet devletinin din karşıtı siyasî tarihi, İslâmî eğitim merkezlerinden göreli bir izolasyonla birlikte Orta Asya'daki âlim sayısında aşırı bir düşüşe neden olmuş ve İslâmî kimliği etnisiteyle birleşik bir dizi örfî uygulamaya dönüştürmüştür. Bir etnisite biçimi olarak İslâmî kimlik, ayrıca komünist yönetimli Çin, Yugoslavya, Arnavutluk ve Afganistan'da bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşü, Orta Asya'da yenilenen İslâmî kimlikle bağımsız devletlerin yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kongre (İslâmî): İslâmî kongreler, İslâm'ın içten reformunu sağlamak ve Batı emperyalizmine direnç göstermek için 19. yüzyıl sonundaki Müslüman reformcular tarafından teklif edilmişlerdir. 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve sonrasında halifeliğin kaldırılışı, Müslüman lider ve aktivistlerin bu kongreleri toplamak suretiyle doldurmayı arzuladıkları bir boşluk oluşturmuştur. Amaçları arasında kendi tutkuları için İslâmî bir konsensüs arayışı, gayrimüslim düşmanlara özellikle de İngiliz mandası ve Filistin'de Siyonizm'e karşı Arap savaşlarında Müslümanların desteğini kazanma ve halifelik iddiası sayılabilir. Sorunlar dinsel olmaktan çok siyasidir. İslâm'da otorite için rekabet, siyaseti meşrulaştırma ve güç peşindeki İslâmî muhalefet hareketlerini bir araya getirmeyi arzulayan kongrelerle 1990'lar ve 2000'lere değin devam etmiştir.

Konsensüs: Bkz. İcmâ.

Konsey: Bkz. Dîvân; Meclis.

Konstantinapolis: Bkz. İstanbul.

Kontrat: Bkz. Akd

Kosova Savaşı: Osmanlı ve Sırp İmparatorlukları arasında 1389'da gerçekleşen savaş. Osmanlı sultanı Murad savaşta öldürülse de Sırp ordu gücü yok edilerek Osmanlı'nın Batı Balkanlar'daki yayılışına kapı aralanmıştır. Sırp milli şuurunda bu savaş uzlaşmadansa ölümü seçmeyi sembolize eder.

Kosova'da İslâm: Kosova'daki Müslümanlar, Yugoslavya'nın bağımsızlığından sonra orada kalan az sayıda Türk'le büyük ölçüde Arnavut kökenlidir. Arnavutlar Kosova'ya 17. yüzyılın başlarında Osmanlı fetihleri esnasında gelmişlerdir. Hıristiyan Sırplar'la Müslüman Arnavutlar arasındaki uzun süreli düşmanlık, komünist dönem esnasında 1990'larda tekrar gerilmiştir. Komünist rejim tarafından toplu halde ibadet yasaklanmış ve birçok tarikat yasadışı ilan edilmiştir. Arnavut topluluğun mevcut dinî konumunun tespiti güçtür çünkü Arnavut milliyetçiliğinin söylemleri özellikle de 1990'larda şiddet patlamasından itibaren umumi söylemi tekel altına almıştır. Cami ve tarikatların şu anki etkisi bilinmemektedir. 2001'de nüfusun yaklaşık %90'ı, çoğunluğu kendini Müslüman olarak tanımlayan etnik Arnavutlar'dan oluşmaktadır. Ayrıca bkz. Arnavutluk'ta İslâm.

Kozmoloji: Kozmos ilmi. İslâm'da teosentriktir (merkezinde Allah vardır). Çünkü kozmos Kur'an'da kozmosun

yaratıcısı ve idarecisi olarak Allah kavramından ayrılmaz bir hususdur. Bu kavrama göre Allah merkezî gerçekliktir, bu yüzden kozmos tesadüfen ya da nihaî amaç olmaksızın vücuda gelmemiştir. Geleneksel olarak gökler ve melekler dâhil fizikî olmayan âleme kadar uzanır. Simya dâhil fizikî kozmos üzerine tâbi ve matematiksel çalışmalara önemli katkıda bulunur. En ulvi amacı, manevî yükseliş için kozmosu tefekkür ve yoğunlaşmaya yönelik bir semboller kitabı olarak ya da insan ruhunun Allah'a doğru manevî yolculukta gerçek özgürlük elde etmek için kaçması gerekli bir zindan olarak tasavvur etmektir.

Kölelik: Kölelik Akdeniz Havzası, Afrika ve Asya'nın İslâm öncesi toplumlarında yaygındır. İslâm'ın ilk yıllarında kölelerin koşulları hafifletmiştir: İslâm, İslâmî yönetim altında yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin köleleştirilmesini yasaklamıştır. Yegâne yasal köleler hapsedilen, İslâmî idare sınırları ötesinden getirilen gayrimüslimler ya da hali hazırda esir olanların oğul ve kızlarıdır. Köleleri azat etme erdemli bir eylem olarak tavsiye edilmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren Somali ve Sudan'da köleliğin devam eden savaşın bir sonucu olarak sınır bölgelerinde halen uygulandığı rapor edilse de, kölelik merkezî Müslüman bölgelerde fiilen sona ermiştir.

Köpek: Birçok geleneksel İslâm toplumunda kirli ve necis kabul edilir. Bir hadis-i şerife göre bir kişi veya bir şeyin köpek salyasıyla temasta bulunması durumunda, abdest alınması emredilir. Ancak Kur'an köpeklerden beş yerde olumlu olarak bahseder.

Köprülü, Mehmet Fuat: (ö. 1966) Türk entelektüel. Ziya Gökalp'in bir talebesidir. 1913- 43 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde ders vermiş ve uluslararası bağlamda Türk tarihi ve edebiyatındaki yetkinliğiyle ün kazanmıştır. 1924'te Türkoloji Enstitüsü'nü kurmuş ve Orta Asya ile Türklerin kültürel bağlarını vurgulamıştır. 1937'de TBMM'ye seçilmiştir. 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Kuraltan'la birlikte Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. 1950-56'da dışişleri bakanlığı yapmış ve ertesi yıl Menderes hükümetinin demokratik olmayan uygulamaları nedeniyle Demokrat Parti'den istifa etmiştir.

Körfez Savaşı: 1990-91'de Irak ve ABD yönetimindeki koalisyon güçleri arasında Irak'ın 1990'da kuşatıp işgal ettiği Kuveyt'ten çekilmeye zorlayan savaş. Koalisyon savaşının iki aşaması olmuştur: Irak'ın kapsamlı bombalanışı ve sonra Irak ordusunun ağır kayıplarla püskürtüldüğü hızlı bir kara saldırısı. Ateşkes anlaşması Irak üzerine şiddetli ekonomik ve askerî yaptırımlar yüklemiş ve Irak'ın, ordunun kontrolü için teftişe tâbi tutulmasını gerektirmiştir. Irak lideri Saddam Hüseyin çatışmayı cihâd ilan edip gayrimüslim birliklerin Suudi Arabistan'da konuşlanmasına karşı protestoda bulunmuştur. İslâm dünyasının birçok bölgesinde Irak'a destek için gösteriler yapılmıştır.

Körfez Ülkelerinde İslâm: Müslüman körfez ülkeleri Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni (BAE kapsamaktadır. Bu dört ülkenin tamamı ılımlı İslâmcı reformcularla iktidarda daha temel değişimleri savunan İslâmcı radikaller arasında dile getirilen gerilimleri deneyimlemiştir. Bu dört ülkeyi yönetenler, rejimlerinin meşruiyetini kendi İslâm yorumlarına dayandırmaktadırlar. Bahreyn ve Kuveyt'te 1979 İran Devrimi sonrasında politik açıdan aktif olan önemli Şiî topluluklar bulunmaktadır; BAE'nin Şiileri İran'a karşı sempatik değildir. Katar nüfusunun büyük bölümü Hanbelî mezhebine mensup olup nüfusun %16'sı Şii'dir. Bahreyn, Kuveyt ve BAE'nin iktidardaki aileleri Sünni ve Mâlikî mezhebine mensuptur. Bahreyn

bir bütün olarak toplum yararına hukuku uygulamada önemli bir esnekliği tolere etmektedir; Şiiler nüfusun %70'ini oluşturmakta olup emir tarafından 1993'te atanan istişare konseyi hem Sünnî hem de Şiiler'in önde gelen temsilcilerinden oluşur. Kuvvette Şiiler nüfusun %25'ini oluşturmaktadır; 1990–91 Körfez Savaşı sonrasında emir ailesi ulusal birlik oluşturmaya mecbur kalmıştır. Hem Sünnî hem de Şiî İslâmcılar şeriatın Kuveyt kanunlarının temeli olduğunu savunarak 1992'de birliğe seçilmişlerdir. Kuveytli İslâmcılar iki gruba ayrılır: Yapısal reform isteyenler ve muhafazakârlar. Şiiler BAE'de emirliğin toplam nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Dubai'deki en nüfuzlu aileler güney İran'dan gelen Sünnî mültecilerdir; Dubai de önemli bir Şiî nüfusa sahiptir. Sharjah'da büyük oranda Güney Asya kökenli Şiiler ikamet etmektedir. Abu Dabi esasen Sünnî'dir ancak İsna Aşeriyyeci Şiiler'in sayısı gitgide artmaktadır.

Kral Faysal Vakfı: 1976'da kurulan Suudi Arabistan yardım kurumu. Hastaneler, yetimhaneler ve okulların kurulmasını, İslâmî tebliğ faaliyetlerinin yayılmasını ve Müslüman devletler arasında dayanışmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Kral Faysal Araştırma ve İslâmî Çalışmalar Merkezi, Uluslararası Kral Faysal Ödülü ve Kral Faysal Vakfı Genel Sekreterliği'nden oluşur. Uluslararası Kral Faysal Ödülü yıllık olarak İslâm'a hizmet, İslâm bilimleri, Arap edebiyatı, tıp ve bilim alanlarında öne çıkan uluslararası kişiliklere verilmektedir. Vakıf, kadın ya da erkek dünya genelinden Müslümanları gelişmiş sanayi ülkelerindeki mühendislik çalışmalarını sürdürmeye teşvik etmektedir. Ayrıca bir yatırım birimi ve programı yanında bir de araştırma birimini içermektedir.

Kubbe: Bkz. Kabir; Türbeler.

Kubbetu's-Sahra: Türbe, 692 civarında Kudüs'teki Haremu'ş-Şerif'te inşa edilmiştir. Sembolik açıdan yanı başındaki Kutsal Kıyamet Kilisesi'ne görsel bir İslâmî meydan okuma olarak yapılan kubbeli yapı. Emevî halifesi Abdülmelik tarafından sahra alanı üzerine inşa edilen bu mekân, İslâm geleneğine göre Hz. Muhammed'in cennet ve cehenneme yaptığı manevî yolculuğa (*mirac*) çıktığı yerdir. Roma ve Bizans'taki benzerleriyle yakından bağlantılı dairesel planı, merkezdeki kubbeli yapı çevresinde yer alan iki kemerli yoldan oluşur. İç bölümü karmaşık bitkisel süslemeler ve mozaik Arapça hatlar süslemektedir.

Kuds, el-: Bkz. Kudüs.

Kudûrî, el-: (ö. 1037) Ahmed İbn Muhammed Ebu'l Hüseyin el-Bağdadî el-Kudurî. İslâm hukukunun klasik döneminde, Bağdat'ta önde gelen bir Hanefî âlimi. En çok hâlen geleneksel İslâmî eğitim veren Hanefî eğitim kurumlarında okutulup üzerine çokça şerh yazılan *Muhtasar* adlı risalesiyle tanınır.

Kudüs: Arapça el-Kuds (kutsal). İslâm'ın üç mukaddes kentinden biri. İslâm orduları 635'te Kudüs'ü herhangi bir dirençle karşılaşmadan Bizans kontrolünden almışlar ve derhal asıl kutsal mekânı olan *el-Haremu'l kuds eş-Şerif*'i yenilemişlerdir. 692'ye doğru *Kubbetu's-Sahra Camii* tamamlanmıştır; Hz. Muhammed'in miracının son durağı, İbrahim'in kurban yeri ve Süleyman'ın mabedi olması nedeniyle büyük saygı görür. Daha sonra Müslümanlar Yahudilerin Romalılar tarafından sürgün edilmelerinden bu yana ibadet etmeleri için ilk kez kente dönmelerine müsaade etmişlerdir; kentin tarihi haçlı seferlerine kadar pek dikkat çekmez. Haçlılar Selahaddin onları dışarı çıkarana kadar Kudüs'ü işgal ederler (1099–1187). Memluk idaresi altında Kubbetu's-Sahra'yı çevreleyen birçok Sünnî medrese ve hânkâh inşa edilmiştir. Osmanlılar kentin varisi olmuşlar (1517), günümüze kadar ayakta

kalan kent duvarlarını inşa ederek kente cömertçe desteği sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda Kudüs zayıflamış Osmanlı otoritelerinin gücünün fevkindeki sayısız konsolos, misyoner ve arkeoloji ekibine ev sahipliği yapmıştır. 1917'de zarar görmeden itilaf ülkelerinin eline geçmiştir; 1922'den 1948'e kadar kenti İngiliz mandası gücü yönetmiştir. Filistin'in Yahudiler ve Araplar arasında bölünmesi biçimindeki BM planı uyarınca Kudüs'e bağımsız bir BM yediemini tayin edilmiştir. İngilizler çekildiğinde Ürdünlüler İsrail'e karşı Arap savaşına katılarak eski kenti işgal etmiştir; 1967 savaşında İsrailliler kenti alana kadar Ürdün kontrolünde kalmıştır. Tüm kent kenti "ebedîyen bölünmez başkent" ilan eden İsrail Devleti biçiminde birleşmiştir; birkaç ülke BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları doğrultusunda Kudüs'ün statüsünü ihtilaflı bölge olarak kabul edip Kudüs'ü İsrail'in yasal başkenti olarak kabul ederek Kudüs'ü İsrail'in yasal başkenti olarak tanımaktadır. Statüsü Ortadoğu barış görüşmelerinde en çetin meseleler arasında yer almıştır.

Kûfe: Irak'ta büyük bir kent. İslâm'ın ilk asırlarında bir siyasî ve kültürel gelişim merkezi olmuştur. Şiiler'le daima güçlü ilişkilere sahip olmuş ve bugün de bir Şiî merkez olarak kalmıştır. 638'de kumandan Saad İbn Ebi Vakkas tarafından askerî bir kent olarak kurulmuş ve İslâm'ın İran'la doğuya yayılma üssü işlevi görmüştür. 656'daki ilk iç savaş esnasında halife Ali İbn Ebi Tâlib (Şîa'nın ilk imamı) Kufe'yi başkent yapmıştır. Ali'nin türbesi Necef kentine yakın bir yerdedir.

Kûfî: Hat sanatında hâkim bir üslup. Sözcük Güney Irak'taki Kufe kentinin adından türemiş bir sıfattır. Kûfi üslup kutsal metinlerin çoğaltılmasında kullanılan en eski yazı üsluplarından biridir. Üslup, birçok mimarî yapıda geometrik tasarımdaki Kûfi üslubun tercih edilmesine neden olmuştur. Ayrıca bakınız Hat ve Epigrafi.

Kul: Bkz. Abd.

Kul/ Köle: Bkz. Abd.

Kum: Önde gelen Şiî kelâm okullarının merkezi ve İran'daki ikinci önemli Şii türbesi olan Hz. Masume'nin bulunduğu yer. Çok sayıda Safevî ve Kacar Hanedanı şahının ve birçok âlimin defnedildiği yer. 1963, 1975 ve 1977-79'da büyük siyasî faaliyet merkezi. Türbe ve Burûcerdî Camii, önemli birer namaz ve hutbe mekânlarıdır. Türbe, ekonomik bir kurum ve bir devlet kurumu olarak bağış ve ticarî kiralarla ayakta kalmaktadır; her gün açılış ve kapanışına, hükümetin Allah'ın emriyle idare edilişine övgüde bulunan devletçe tayin edilmiş muhafızların eşlik ettiği sembolik bir mekân olmuştur. Kum medreseleri özellikle Pehlevî monarşisine direnişin önde gelen bir merkezi olmuştur. Ayetullah Humeynî sürgünden İran'a dönünce derhal ulemanın eğitim ve siyasî organizasyonlarının önemli bir mekânı olan Kum'a gitmiştir.

Kumar: Kur'an'ın kullandığı ifade *meysir*'dir (2: 119; 5: 90) ancak İslâm hukukunda terim genellikle kumar olarak geçer. Para ya da mülk için bahis ya da haksız spekülasyonla alakalı tüm eylemler, İslâm şeriatında yasaklanmıştır. Çoğu fıkhî tartışma hangi eylemlerin tam olarak haksız spekülasyon ve dolayısıyla haram olduğunun tanımlanmasına odaklanmıştır.

Kummî, el-: İbn Bâbâveyh Muhammed.

Kur'an: İslâm'ın mukaddes kitabı. Terim "okuma, okunan" anlamına gelir. Kur'an-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed yoluyla aktarılan Allah kelâmı olduğuna inanılır. Kur'an, Allah'ın varlığı ve iradesini ilan eder; Müslümanlar için nihai

dinî bilgi kaynağıdır. Kur'an Müslüman toplum için zaman ve mekânı aşarak hem bir kayıt hem de rehberlik işlevi görür. Müslümanlar zihin ve yeteneklerini ellerinden geldiğince Kur'an'ın okunması (*kıraat*) ve tefsirine hasretmişlerdir.

Kur'an diğer her şeyle alakalı yargıda bulunmak için gerekli bir ölçüt olduğundan, radikal reform ya da ılımlı değişim yanlısı ya da İslâm dünyasının merkezinde veya çeperinde olsun tüm hareketler programlarını Kur'an'a dayandırmışlar ve onu bir dayanak olarak kullanmışlardır.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'e vahyedilmesi, 610 yılında 96. sure olan Alâk suresinin ilk beş ayetiyle başlamıştır. Bunu izleyen iki yıl kadar bir süre zarfında herhangi bir vahiy gelmemiş ve bu noktada Hz. Muhammed vahyin şeytandan değil Allah'tan geldiğinden emin olmuştur. Sonrasında vahiy Hz. Peygamber'in 632 yılında vefatına ya da Kur'an'ın tamamlanmış kabul edildiği zamana kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir. Hz. Muhammed hayattayken eşleri, ashabı ve vahiy kâtipleri tarafından Kur'an'ın kısmî derlemeleri yapılmıştır. nihaî ve sahîh Mushaf, Hz. Muhammed'in vefatından sonraki yirmi yıl içinde 3. Halife Osman gözetiminde tamamlanmıştır. Kur'an, uzunluğu 3 ayetten 286 ayete kadar değişen 114 sureden oluşur. Sureler uzunluklarına göre tanzim edilip en son ve uzun olanlar başlarda, ilk ve kısa olan sureler ise sondadır. Eski müfessirler bu sureleri *Mekkî* sureler (Hz. Muhammed Mekke'deyken inenler) ve *Medenî* sureler (Hz. Muhammed ashabıyla Medine'ye hicret ettikten sonra inenler) olarak sınıflandırmışlardır.

Kur'an'ın temel mesajı, Allah'ın birliği anlamına gelen *tevhîd* terimiyle özetlenebilir. Hem erkek hem de kadınlar, görevleri vahiyle ifade edilen ilahî hakikate teslim olmak olan aklen ve ahlaken sorumlu varlıklar kabul edilir. Bu eylem bir olan Allah'a teslim olup boyun eğmek olan İslâm'ı, inançsızlıktan yani *küfür*den ayırır. Allah'a inanıp düşünce, söz ve eylemlerde ahlaklı yaşam süren erkek ve kadınlar, Allah'ın yeryüzündeki yarattıklarının geri kalanından mesul halifeleri olurlar. Hakikate şahit bu kimselerden oluşan toplum, Hz. Muhammed ve ashabı tarafından 622-32'de Medine'de oluşturulan ümmet olarak tarih sahnesine çıkar.

Kur'an'ın okunması gerekli bir kitap olarak vahyedilmesi, okuryazarlığın ve mukaddes kitabın yazıya geçirilmesinin önemini vurgulayarak İslâmî bilimlerin gelişimine sevk etmiştir. Hz. Muhammed'in hadis-i şerifleri Kur'an'ın izahı için sahîh kabul edilmeye başlanmıştır. *İlmu'l-Luga*'dan gramer ve retoriğe kadar Arap diline ilişkin bilimler, Kur'an ayetlerinin tam ve kesin bir anlayışına ulaşmak için geliştirilmiştir. Kur'an'ın hukukla alakalı içeriğini anlama ihtiyacı, İslâm hukuku ile fıkıh ve hukuk usulünü doğurmuştur. Histografya, Kur'an'da Âdem'in ilahî mesajın ilk taşıyıcısı olduğu dinî tarih bakış açısını ayrıntılandırma amacıyla doğmuştur.

Kur'an dine ilişkin tüm konularda nihaî otorite kabul edilir. İmanın temel doktrinleri, ahlâkî davranış ilkeleri ve sosyal, siyasî ve ekonomik faaliyetler için rehberlik sunar. Kur'an ayetleri namaz kılarken okunur ve Ramazan ayında tamamı okunarak hatim yapılır. Kur'an temel bir eğitim aracıdır, çünkü Müslüman çocuklar Kur'an okuyabilmek için Arap alfabesini (elifbe) öğrenmektedirler. Kur'an Allah'ı anmada (*zikir*) kullanılır ve ayetleri sevilen birinin ölümünde, siyasî ve sosyal toplantıların başında, konferanslarda bazen devlet ya da resmi toplantılarında sıkça okunur. Kur'an ritmik ilahîlerin ve hat sanatının -İslâm kültüründe en çok gelişmiş sanatsal beceriler- odağıdır.

Modern Kur'an tefsiri, hem dinî uygulamada ve toplumda bir bütün ola-

rak reform yapmak hem de toplumsal ve entelektüel bir gelişime ulaşmak için içtihad gibi klasik analitik araçların kullanımını vurgular. Modern müfessirler haricî kaynaklara dayanmaktan çok Kur'an'ı yorumlamak ve açıklamak için bizzat Kur'an'ı kullanmaktadır. Kur'an'ın yalnızca Arapça olarak otantik olduğu kabul edilse de, 20. yüzyıldaki âlimler Arapça konuşmayan topluluklara ulaştırabilmek için bölgesel ve yerel dillerde Kur'an mealleri oluşturmuşlardır. Bu mealler ya da çeviriler ayrıca ayetlerin anlamını berraklaştıracak yorumu da sağlarlar. Önemli çağdaş Kur'an meali yazarları arasında, İngilizcede Hindistanlı modernist Abdullah Yusuf Ali, Urducada Pakistanlı reformcu Seyyid Ebu'l-Alâ Mevdûdî ve Bahasa dilinde Endonezyalı âlim, şair ve bağımsızlık eylemcisi Hamka sayılabilir.

Kurban: Bkz. Hac.

Kurban: En yaygın kurban biçimi, hac farizasının bir farzı olarak bir hayvanın kurban edilişi ve Kurban bayramında hacca gitmeyenlerin İbrahim'in kestiği kurbanı tekrar canlandırma olarak kestiği vacib olan kurbandır. Son zamanlarda kurban kesme sosyal yardım ihtiyacı ve hayır işleme olarak yorumlanmıştır: Hac esnasında kesilen kurbanların eti zor durumda olan Müslüman toplumlara dağıtılmaktadır. *Akika kurbanı*, bir çocuğun doğması üzerine geleneksel olarak kesilmesi müstehab olan kurbandır. Kurban ayrıca hac esnasında bir günahın kefareti ya da bir vaadin yerine getirilmesi olarak kesilebilir.

Kureyş: Hz. Muhammed döneminin güçlü Mekke kabilesi; Kureyşliler'i birleştiren Kusay'ın torunları. Kureyşliler, Mekke'yi ve bölgedeki ticareti kontrol eden varlıklı tüccarlardır. Hz. Muhammed, Kureyş Kabilesinin Haşimî boyuna mensuptur. Şu an Kâbe'nin anahtarları Kureyş Kabilesi'ndedir. Kur'an'ın 106. suresi, onlara hitap eder.

Kureyşî, el-: Bkz. Müslim (İbn el-Haccac).

Kurtuba Halifeliği: Şam'daki Emevi Hanedanı'nın düşüşünden sonra bir Emevi prensi olan Abdurrahman İbn Muaviye 756 yılında Kurtuba'da Endülüs emiri olduğunu ilan etmiştir. Kurtuba'nın 10. yüzyılda doruğa ulaşan kültürel ve bilimsel gelişimi, halife unvanını alan 3. Abdurrahman ile onun bibliyofili ve sanat, bilim hamisi oluşuyla ünlü oğlu 2. el-Hâkim idaresinde gerçekleşmiştir. Ülkedeki birkaç etkisiz halife ve siyasî dağılmayı müteakiben Kurtuba Halifeliği nihayet 1016'da çökmüş ve küçük devletlerin rekabet ettiği patırtılı bir dönem olan 11. yüzyıl boyunca birkaç kukla halife ortaya çıkmıştır. Ayrıca bkz. El-Endülüs.

Kurtuluş: Bkz. İnkaz.

Kusay: Hz. Muhammed'in atası. Suriye'de bulunmuş, sonra Mekke'deki mabedin mülkiyetini alarak kentin emiri olmuştur. Kâbe'nin yanı sıra zemzem kuyusunun anahtarlarına sahip olmuş ve hacıları doyurmuştur. Hz. Muhammed döneminde Mekke'nin önde gelen kabilesi Kureyş, kurucularının Kusay olduğunu öne sürer. Torunları, onun gücünü miras almışlardır.

Kuşaşî, Ahmed el-: (ö. 1660) Ailesi Kudüs yakınındaki bir köyden gelip sonra Medine'ye yerleşen mutasavvıf ve âlim. Gençlik yıllarını asker olarak geçirmiş sonra dinî çalışmalara yönelmiştir. Medine'de Hint kökenli iki mutasavvıfın, el-Şinnavî ve Sıbgatullah'ın nezaretinde eğitim alarak el-Cîlî'nin teosofik görüşlerini geliştirip aktarmıştır. Halifesi olduğu Nakşibendiyye ve Şettariye dâhil birçok tarikata yakın olmuştur. Bazıları Sumatra ve Cavalı olup yirmi yıl talebeliğini yapan Abdurrauf el-Sinkili'nin de

aralarında bulunduğu birçok talebeyi etkilemiştir. Yazılarının ayırt edici bir özelliği, hadisleri tasavvufî açıdan yorumlamasıdır.

Kuşeyrî, el-: Bkz. Müslim (İbn el-Haccâc).

Kutb (Kutub): Kutup, eksen, dayanak. Sûfi düşüncede herhangi bir dönemde yalnızca bir tane olan ve etrafında çağın manevî yaşamının döndüğü, yani kendisiyle manevî bilgiye ulaşılan ilahî şuurun beşerî mazharı. Tasavvufta velilerin hiyerarşik yapısında en üst mertebe olup, Şiî düşüncede imamın rolüne denktir. Tarikatın şeyhi, kutbu sembolize eder. Kutbun kimliği her çağda Allah'ın doğrudan bilgisine yönelik beşerî ihtiyaç nedeniyle az sayıda seçilmiş mutasavvıfa ilham edilir. Yaygın olarak herhangi bir mübarek kişiyi kasteder hale gelmiştir. *İnsânu'l-kâmil* kavramıyla ilişkilendirilir.

Kutsal Savaş: Bkz. Cihâd.

Kutub, Muhammed (d. 1915): Mısır'da İslâmî hareketteki önemli bir entelektüel. Seyyid Kutub'un kardeşi. En önemlileri *20. Yüzyıl Cahiliyyesi* ve *Çağdaş Gerekliliğimiz* olan bir düzineden fazla kitabın yazarı. İngiliz edebiyatı eğitimi almış olup Mekke'deki Ummu'l-Kura Üniversitesi'nde İslâm bilimleri dersleri vermektedir.

Kutub, Seyyid (ö. 1966): Mısırlı edebiyat eleştirmeni, romancı ve şair; önemli bir Müslüman düşünür ve aktivist. Muhammed Kutub'un kardeşi. İslâm'ın zamanı aşan bir fikirler ve eylemler bütünü olarak anlaşılır bir yaşam biçimi olduğuna inanmıştır; İslâm hukukuna bağlı olmamanın bağışlanamaz olduğunu kabul etmiştir. İslâm'ı sosyal bir adanma ve eyleme çağrı olarak yorumlar. Başlangıçta yönetime karşı şiddetin yalnızca yönetimin şiddet kullandığı durumlarda haklı çıkarılabileceğine inanmış, ancak daha sonra dinamik bir inanç topluluğuna aktif olarak katılan Müslümanların Allah'ın kanunlarını vahyedildikleri üzere uygulama yanında bunu yapmada başarısız olan herhangi bir lideri de değiştirmekle yükümlü olduklarını ifade etmiştir. Tasvip etmediği liderleri ve yönettikleri toplumları, İslâm dünyası genelinde çağdaş yaşama sinmiş kabul ettiği bir cahiliye halinde yaşıyor kabul etmiştir. Mevcut toplumdan dönüp sonunda gerçek bir İslâmî devlet oluşturacak model bir toplum oluşturarak direniş çağrısında bulunmuştur. Amerikan toplumunun ekonomik ve bilimsel başarılarını kabul etmiş, ancak Amerika'nın ırkçılık, cinsel serbesti ve Filistin'in haklarının ihlali bağlamında Siyonizm desteği nedeniyle şaşkınlığa uğramıştır. 1952'de monarşiyi deviren *İhvânu'l-Müslimîn* ve *Harekâtu'l-Zaibadu'l-Ahrâr* arasında anahtar bağlantı olduğu söylenmiştir. 1966'da Mısır devletini silahla yıkma çağrısında bulunmaktan yargılanıp idam edilmiştir. Hem Sünnîler hem de Şiî Müslümanlar arasında etkilidir.

Kuzey Afrika'da İslâm: İslâm Mağrib'e Hz. Muhammed'in vefatının hemen akabinde ulaşmıştır. Müslüman Arap orduları, İslâmî idareyi 647'de Mısır'dan Tunus'a ve 710'lara doğru Atlantik'e yaymışlardır. Nüfusun çoğunluğu nispeten hızlı biçimde İslâm'ı seçmişler, ancak merkezî yönetime karşı birçok isyan gerçekleşmiş ve 10. yüzyılda Müslüman Kuzeybatı Afrika bağımsız olarak gelişmiştir. Bölgenin büyük bölümünü kontrol eden devletler, yani el-Murabitun ve el-Muvahhidin, 12. ve 13. yüzyılda önemli bir model ortaya koymuşlardır. O zamandan itibaren bölgedeki çoğu Müslüman Sünnî olmuş ve Mâlikî mezhebine bağlanmıştır. Muttaki liderler ve sûfi büyüklerin etkisi büyük olmuştur. İslâmî kimlik, modern dönemde milliyetçiliği desteklemiş ve 20. yüzyıl so-

nunda İslâmî diriliş, Cezayir'deki İslâmî Kurtuluş Cephesi gibi hareketlerde ifade bulmuştur.

Kuzey Amerika İslâm Cemaati (ICNA): 1971'de kurulan ICNA, ABD'deki en geniş hizmete sahip İslâmî harekettir. Bölgesel organizasyonlar ve civar iletişim ağları yoluyla ulusal bir düzeyde kökleri topluluk içine yayılmıştır. Amerikalı Müslümanlar arasında İslâm'ı yayma ve İslâmî bir yaşam biçimini oluşturmayı amaçlar. Yıllık kongreler organize edip aylık *The Message* adlı bir dergi yayınlar ve İslâmî finansal hizmetler sunar. Adanmış çalışan kadrosu ve Güney Asya'daki Cemâat-i İslâmiyle olan bağlarıyla bilinir.

Kuzey Amerika İslâm Vakfı: 1975'te Indiana eyaletinde Kuzey Amerika'daki Müslümanların vakıf sahibi olmalarını desteklemeyi amaçlayan kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak kayıtlıdır. Kuzey Amerika'da birçok cami, İslâmî merkez ve İslâmî okulu bulunup onların bakımını sağlamaktadır. Aynı ad altında kardeş bir organizasyon ise Kanada'da Ontorio bölgesinde kayıtlıdır.

Kuzey Amerika Müslüman Topluluğu: 1982'de Müslüman Sosyal Bilimciler Birliği, Müslüman Bilimadamları ve Mühendisler Birliği ile Müslüman Tıp Topluluğu dâhil Müslüman Öğrenci Birliği'nden çıkan birkaç Müslüman meslekî grubun yer aldığı bir şemsiye organizasyon olarak oluşturulmuştur. Farklı Müslüman cemaat ve camiler de toplulukla birleşmiştir. Merkezi Plainfield, Indiana'da olan topluluk şu birimlerden oluşur: İslâmî eğitim Merkezi, İslâmî okullar departmanı, üyelik ve alan hizmetleri departmanı, toplantı ve görsel/işitsel departmanı, yayın departmanı, siyaset belirleyici unsurları istişare konseyi ve icra konseyidir. Topluluk 400.000 kadar üye ve destek tabanına sahip olup yerli Amerikalı Müslümanların sayısı artsa da esasen Müslüman göçmen topluluklardan oluşmaktadır.

Kuzey Amerikalı Şiî İsnâ Aşerî Müslüman Topluluklar Organizasyonu (NASIMCO): 1986'da kurulmuş olup esasen Kanada ve ABD'deki Oniki İmamcı Hoca Müslüman toplulukları kapsamaktadır. Üyelerinin çoğunluğu 1960'lardan itibaren Doğu Afrika'dan gelen göçmenlerdir. Toplam üyeler (2002) yaklaşık 5000 üyeli 11 topluluğu içerir. Görev listesi Şiî toplumun dini, eğitimsel, sosyal ve ekonomik kalkınmasının desteklenmesini içerir.

Kuzey Halkları Kongresi (NPC): Nijerya'da 1949'da kurulan siyasî parti. Kuzey Nijerya halklarını birleştirmeyi, Nijerya içinde kuzeyde bölgesel otonomi elde etmeyi ve geleneksel Müslüman idarecilerin gücünü pekiştirmeyi amaçlamıştır. Nijerya kuzeyinde hâkim olmuş ve 1950'lerden 1966'da ordu iktidarı ele geçirinceye kadar Nijerya'nın federal hükümetinin önemli bir parçası olmuştur.

Küçük Bayram: Bkz. Ramazan Bayramı.

Küçük Kaynarca Anlaşması: 1774'te imzalanarak Ruslar'a Karadeniz'i kontrol ve Osmanlı Kırım'ını işgal hakkı veren antlaşma. Anlaşmaya göre Müslüman Kırımlı Tatarlar, Osmanlı sultanının dinî otoritesinde kalacaklar ve Ruslar Osmanlı İmparatorluğu genelindeki Ortodoks Hıristiyanların hâmîsi ve temsilcisi haline geleceklerdir.

Küfr: İnançsızlık. İslâm düşüncesinde önemli bir kavram olan *küfr* ya da ondan türeyen sözcükler Kur'an'da 482 kez geçer. Ayrıca "nankörlük" ve Allah'ın bahşettiği nimetlere şükretmeyi bilerek reddetmek anlamlarına gelir. Modern ıslahat ve ihyâ hareketleri küfr kavramına yeni anlamlar katmıştır: Mevcut İslâmî inanç ve uygulamalar gerçek İslâm'dan o denli sapmıştır ki şirk ya da cehaleti (cahiliye) sergilemektedirler. Modern

öncesi ıslahatçılar tasavvufî uygulamalar dâhil örfî İslâm'ı küfür görme eğilimindedirler; Bazı modern ıslahatçılar Batı'nın her tarafa yayılan etkisini bir küfr nedeni olarak görmektedirler.

Küfür: Bkz. Dinden Çıkma; Küfr.

Küleynî, Muhammed İbn Yakub İbn İshak el-: (ö. 940) büyük Şiî muhaddis ve Şia fıkhı âlimi. Kum'da eğitim görmüştür. *Kitâb'ul-Kâfî* adlı kısa eseri İsnâ Aşeriyeci Şiilerce yazılmış en yetkin dört hadis ve fıkıh kaynağından biri kabul edilir.

Kürsî Ayeti: Bkz. Ayete'l-Kürsî, el-.

Kürtaj. İslâm hukukçuları ittifakla kürtajın caiz olmadığı, ancak belirli koşullarda cevaz verilebileceği görüşündedirler. Cenine ruhun verilmesi, gebeliğin 120 gününden sonra olur. Sonrasında ise ruhu olan bir canlıya kürtaj yapılması cinayet olarak addedilir ve hukukî prosedür dahilinde cezayı gerektirir. Dört Sünnî mezhebe göre de ruha sahip ceninin bazı hakları vardır: Allah'ın takdir ettiği kadar yaşama hakkı, miras hakkı ve defin hakkı. Hamile bir kadın öldüğü zaman, Şafiî mezhebi doğmamış çocuğun hayatının kurtarılması için girişimde bulunulmasının gerekli olduğu hükmünü verir. Eğer hamile kadın ölüm cezasına çarptırılmışsa, infaz, kadın doğum yapıncaya kadar ertelenir. Doğmamış çocuk ana rahmindeyken miras alamaz; miras hakkını doğduktan sonra kazanır. Kadının düşük yapmasıyla doğan veya ölü doğan bebeklere isim verilir, beyaz bir elbise giydirilir ve defnedilir. Ayrıca bkz. Doğum Kontrolü.

Kürtler: Türkiye, İran ve Irak'ta büyük nüfusa sahip etnik azınlık. En büyük nüfus Türkiye'de (11 milyon) bulunup Saddam Hüseyin'in rejiminde zulme uğradıkları Kuzey Irak ve İran'da da birkaç milyon Kürt yaşamaktadır. Suriye'de de az sayıda Kürt bulunmaktadır. Iraklı Kürtler esasen Sünnî Şafiî olup, Nakşibendî Tarikatı'na mensupturlar. Türk Kürtler arasında çok sayıda Alevi bulunur. Birçoğu günümüzde mülteci olarak yaşamaktadır. Birçok Müslüman ülke özellikle İran ve Türkiye geçmişte Kürtler'e direnmişlerdir. İran İslâm Cumhuriyeti bu siyaseti tersine çevirmiş ve mülteciler için acil yardım sağlama adına Birleşmiş Milletler ajanslarıyla çalışmaktadır.

Küttâb: Bkz. Eğitim: Eğitim kurumları.

Kütüphaneler: İslâm dünyasında ilk kitap koleksiyonları, Emevîler döneminde (661-750) ortaya çıkmış olup cami kütüphaneleri ve özel kütüphanelere aittirler. Tarihsel olarak umumî kütüphane hizmetlerinin büyük bölümünü camiler sağlamıştır. En önde gelen klasik kütüphane, 8. yüzyılda Halife el-Mansur tarafından kurulan ve İslâm dünyasının eğitimi için başlıca bir tercüme ve anlaşmazlıkların çözüm merkezi olarak işlev gören Bağdat'taki *Beytü'l-Hikme*'dir. Diğer önemli klasik kütüphaneler, Kahire'de Fatımîler'in *Dâru'l-'İlm*'i ve Kurtuba'da dörtyüz bin cilt kitabı barındıran Endülüs Emevîleri'nin büyük kütüphanesidir. Günümüzde İslâm dünyasındaki en önemli kütüphaneler İstanbul'daki Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Kütüphanesi, Kum'daki Ayetullah Meraşi- Necatî Kütüphanesi ve Hindistan Patna'daki Huda Bahş Doğu Umum Kütüphanesi'dir.

- L -

Lahorîler: Bkz. Ahmedîler.

Lat, el-: İslâm'ın yükselişinden önce Kâbe'de tapınılan üç İslâm öncesi ilaheden biri. Adı "ilâhe" anlamına gelir. "Tanrı'nın kızı" olarak tanımlanır; çünkü Tanrı'nın bir cinle evliliğinden doğduğu varsayılmakla birlikte Tanrı'yla birlikte olduğu da kabul edilmiş olabilir. Genellikle insan suretinde tasvir edilmiştir. Onu temsil eden put, Hz. Muhammed ve Müslümanlar 630'da Mekke'yi fethettiğinde yok edilmiştir. Kur'an'da (53: 19–20) lanetlenmiştir.

Leasing: Bkz. İcara.

Lepanto Savaşı: 1571'de Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik'teki bir papalık koalisyonuyla Avusturya-Macaristan Habsburgları arasında gerçekleşen savaş. Osmanlıların mağlubiyeti Akdeniz ilerleyişlerini durdurmuş ve Hıristiyan Avrupa'nın Müslüman Türkler'e karşı dinî bir zaferi olarak yorumlanmıştır.

Leşker-i Tâibe: Hind Keşmir'inde silahlı savaşta aktif, Pakistan merkezli bir İslâmî militan grup. 1990'ların ortalarında, bir ehl-i hadis âlimi ve aktivist olan Hafız Muhammed Saîd tarafından kurulmuştur; Aralık 2000'de Delhi'deki Red Fort'a saldırı dâhil Keşmir'de birkaç cinayet ve intihar içeren misyonu planlayıp gerçekleştirmiştir. Aralık 2001'de Hindistan Parlamentosu'na saldırıyla suçlanmış, ABD Dışişleri Bakanlığı'nca terörist bir organizasyon ilan edilmiş ve aynı ay Pakistan hükümetince yasaklanmıştır.

Levant: Doğu Akdeniz için kullanılan Fransızca terim.

Levh-i Mahfûz: Korunmuş Levha. Geleneksel müfessirlere göre Kur'an 85: 22'de üzerine Kur'an'ın yazıldığı ve daima gökte bulunan asıl yasaya atıf olarak kullanılan ifade. Ilahî vahiy arketipinin diğer bir ifadesi olan "*Ümmü'l-Kitab*- Kitapların Anası" terimiyle (Kur'an 3: 6; 13: 39; 43: 3) ilişkilendirilir.

Lexicography: Arapça *İlmu'l-Luga.* İbn Haldun (d. 1406) lügat ilmini "dilin yerleşik unsurlarının bilimi" olarak tanımlamıştır. Esasen semiyotik ilişkilerle uğraşır ve kelimelerin bileşenleri arasında karşılaştırmalar yapar.

Leyla Zeyneb bint Şeyh Muhammed İbn Ebi'l-Kâsım: (ö. 1904) Cezayirli sûfi ve Rahmaniye Zaviyesi'nin başı. Fransız sömürge düzenine karşı çıkmıştır. Bekârlık yemini etmiş, bu da ona manevi otorite, hareket kabiliyeti, sosyal yetki ve kendisini tamamen yoksullara bakıma, zaviyenin sosyal hizmetlerini yönetmeye ve kültürel kurtuluş misyonunu desteklemeye adama fırsatı vermiştir.

Leyletü'l-Berat: Bkz. Kadir Gecesi.

Leyletü'l-Kadr: Bkz. Kadir Gecesi.

Liân: Lanetleşmek. Kocanın şahit göstermeksizin karısını zinayla suçladığı durumları çözmede başvurulan Kur'ani uygulama. Kur'an (24: 6-9) açıkça kocanın suçlamasının gerçek olduğuna dört kez yemin etmesini, beşincisinde eğer yalan söylüyorsa Allah'ın gazabının üzerine olmasını bildirir. Daha sonra kadın dört kez yemin edip beşincisinde eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının üzerine olduğunu söyleyerek bu iddiayı geçersiz bırakabilir. Eğer

kadın yemin etmeyi reddederse, suçlu varsayılır ve zina suçuyla cezalandırılır. Eğer yemin ederse, masum ilan edilir ve daimi olarak kocasından boşanır. Daha sonra koca, yeminlerin akabinde doğacak çocukları üzerindeki babalık haklarını yitirir.

Liberalizm: Seçimle gelen demokrasi, vatandaşlık hakları, cinsiyet eşitliği, insanî gelişim ve/veya modern öncesi sosyal hiyerarşilerin kaldırılmasına olan inancı kapsayan bir ideoloji. 19. yüzyılda İslâm dünyasına Avrupalılar tarafından tanıtılmış, sonrasında liberal fikirler ve kolonyal (sonra post-kolonyal) uygulamalar arasındaki çelişkileri ortaya koyan Müslüman entelektüeller tarafından Avrupalılara karşı kullanılmıştır. Vahyin liberalizmi gerektirdiği, vahyin liberalizme izin verdiği ancak gerektirmediği, liberalizmin vahyin beşerî yorumlarının yanılabilirliği ve çok biçimliliğini takip ettiği şeklinde kendine özgü birkaç İslâmî biçim alır. Liberalizm, geleneksel Müslümanlar arasında sıkça aşırı Batılı ya da akılcı olmakla yerilen tartışmalı bir olgu olarak durmaktadır.

Libya Millî Kurtuluş Cephesi: Bkz. Libya'da İslâm.

Libya'da İslâm: Arap ve Berber karışımı Arapça konuşan Sünnî Müslümanlar, Libya nüfusunun %90'ından fazlasını temsil etmektedir. Berber halk dinine mensup kesim ve Sufîler (esasen Senusîler), kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1951'de oldukça acımasız bir İtalyan işgali sonrasında, bağımsızlık ve monarşi ilan edilmiştir; Kral *İdris el-Senûsî* (tarikatın kurucusunun torunu) tahta çıkmıştır. El-Senûsî, genç jenerasyonun ve yükselen petrol ekonomisinin taleplerini görmezden gelmiştir; 1969'da monarşi askerî bir darbeyle yok edilmiş, iktidarı Muammer Kaddafi ele geçirmiştir. Kaddafi'nin "Yeşil Kitap"ı, onun komünizm ve kapitalizmin yerine üçüncü evrensel alternatifini ortaya koyar; birlik, doğrudan popüler demokrasi ve İslâmî sosyalizm, Libya politikası ve toplumunun yeni temelleri olarak kabul edilir. Kaddafi senkretik siyasi, hukuki ve ekonomik reformlar yoluyla ulemanın güç temelini zayıflatır. 1980'lerin ortalarına doğru yeraltındaki İslâmî hareketler –*Hizbu't-Tahrîr* ve *Ihvânu'l-Müslimîn*– hedef alınır, hiçbir yasal protesto aracı olmaksızın Kaddafi'ye karşı direnç devam eder. Libya dışında Libya'nın kurtuluşu için Ulusal Cephe (NFSL), Kaddafi rejimine karşı çıkar. 1981'de kurulan cephenin amacı, anayasal ve demokratik olarak seçilmiş bir Libya hükümetidir.

Lokman: Genellikle el-Hâkim (bilge) olarak atıfta bulunulan İslâm öncesi bilge- peygamber. Kur'an'ın 31. suresi onun adını taşır, Lokman'ın sahîhliği ve hikmetini över. Erdemli çabaları oğluna öğütlerinde dile getirilir. Sonraları Arapça özdeyiş derleyenler, derlemiş oldukları sözlerin büyük bölümünü Lokman'a atfederler.

Loncalar: Ticarî, meslekî ve zanaat faaliyetlerine dayalı olup kent içinde açıkça belirlenen bölgelerde gruplaşan kent organizasyonları. Bu nedenle lonca bir mesleğin yanı sıra özel bir kent bölgesine de tekabül edebilir. Arap-İslâm dünyasında loncaların kökeni tartışmalıdır. Lonca (guild) terimine denk bir Arapça terim bulunmamaktadır; ancak tarihsel kayıtlar loncaların 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geliştiklerini göstermektedir. Geleneksel loncalar derin dönüşümler geçiren ülkelerdeki sosyal, siyasî ve idari değişimlerin bir neticesi olarak ortadan kaybolmuşlardır.

Loya Jirga: Afganistan'ın geleneksel kabile konseyleri.

Lut: Bir nebi, doğrucu kişi, Sodom kenti sakini ve geleneğe göre İbrahim'in yeğeni olarak tanımlanır. Lut, Sodom ve

Gomore'ye günahlarının cezalandırılacağını uyarmak için bir peygamber olarak gönderilmiştir. Sodom halkı cinsel sapkınlık günahı nedeniyle yok edilince, Lut'un geride kalan karısı dışında kendisi ve ailesi kurtulur. Lut'un iki kızını hamile bırakması ve karısının tuzdan bir sütuna dönüşmesi gibi İncil'de geçen olaylar, Kur'an'da yer almaz.

Lübb: Bkz. Kalb.

Lübnan'da İslâm: Lübnan'da beş İslâmî mezhep bulunmaktadır: Sünniler, Şiiler, Dürziler, Alevîler ve İsmailîler. İsmailîler hariç diğerleri parlamentoda kısmî temsile sahiptir. Lübnan nüfusunun yaklaşık beşte biri, kıyı kentlerinde yoğunlaşan Sünnîlerdir. Şiîler çoğunlukla kuzey ve güneyde yaşarlar; genellikle Sünnîlerden daha düşük sosyal, ekonomik ve eğitim statülerine sahiptirler. 1980'lere doğru Şiîler, Lübnan'daki en geniş dinî grubu oluşturarak daha iyi eğitim ve istihdam fırsatı dileğiyle mevcut nüfuslarına dayalı olarak gücün yeniden dağıtılması talebinde bulunmuşlardır. Dürziler nüfusun yaklaşık %7'sini oluşturmaktadır. Alevîler sayısal olarak önemsizdir; ancak Alevîlerin hükümete hâkim olduğu Suriye'de artan nüfuzları nedeniyle 1990-91'deki Körfez Savaşı'ndan bu yana önemleri artmıştır. İsmailîlerin sayısı birkaç yüz olup önemli bir politik rol oynamamaktadırlar. Her mezhebin dinî yetkilileri, kişisel statü konumu üzerine hüküm vermektedir. siyasî güç dağılımı, dinî ilişkiye dayanır: başkan Marunî Hıristiyan, başbakan Sünnî, parlamento sözcüsü ise Şiî olmalıdır.

Lütûf: Bkz. Bereket.

- M -

M'Backe, Amadu Bamba: Bkz. Müridî Tarikatı.

Ma Ba (ö. 1867): "Uzlaşmacı" yerel Müslümanlara karşı 1862'deki cihâd ilanı, birçok kişinin İslâm'ı seçmesine ve Afrika'daki benzer hareketlere ilham olan Senegalli dinî lider. Yenilikçi çabaları, onu Fransa'yla savaşa sürüklese de Müslüman olmayan yerli bir reis Batı Afrika'daki Salum Krallığı'nın idaresini almak için onu öldürmüştür. Türbesi bugün bir ziyaret merkezidir.

Ma Hualong: Bkz. Yeni Mezhep.

Ma Ming-Hsin: Bkz. Ma Mingxin.

Ma Mingxin (ö. 1781): 18. yüzyılda Çin'de önde gelen Müslüman lider. Kuzeybatı Çin'deki Guangzhou'da bulunan Müslüman toplulukta dünyaya gelmiş, Ortadoğu'ya özellikle de Yemen, Mekke ve Medine'ye yolculuklarda bulunup eğitim almıştır. Nakşibendiye'ye intisap edip 1761'de mevcut İslâmî yaşamı arındırma niyetiyle Çin'e dönmüştür. "Yeni Öğreti" adlı ihyâ hareketi *hafî* (sessiz) zikirden ziyade *cehrî* (sesli) zikri benimsemiş ve Müslümanların yaşamlarında yeniliği savunmuştur. Müslümanlar ve Çin imparatorluk kurumlarıyla anlaşmazlığa düşmüş, çıkan isyanda imparatorluk güçlerince öldürülmüştür.

Maarî, Ebu'l-Alâ el-: (ö. 1058) Âmâ bir klasik Arap dili şairi; kaside ve gazelleriyle ünlüdür. Eserleri geniş Arap edebiyatı yelpazesinden alıntılar içerir. En büyük şiir derlemesi olan *Luzûmiyât*, adı ıı ölçü ve uyakta kendisinin ortaya koy luğu gerekliliklerden (*lüzûm*)alır. El-Maarî idareci, sıradan vatandaş ve din âlimlerinin adaletsiz ve ikiyüzlülüklerini yerer. İnsanın dünyada eksikliklerinin apaçık büyüklüğü nedeniyle yaşamı bir talihsizlik olarak kabul eder. Resmî dinî dogmalarla alay ederek, gerçek dindarların özelde neye inandıklarına bakmaksızın diğer insanlara yardım eden kimseler olduğunu ileri sürer.

Madjia, Nurcholish (d. 1939): Endonezyalı Müslüman âlim; dinî hoşgörü ve çoğulculuk savunucusu. Modern kentli nüfusun manevî gereksinimlerini karşılamak için İslâm'ı yorumlamaktadır. Ritüel ve sosyal davranıştan çok manevîyatla daha alakadardır. 1960'larda Kur'an ve hadisin lafzî yorumunu savunan Selefî duruşa karşı çıkmıştır. Bunun yerine çağdaş Endonezya'nın kültürel ve tarihi bağlamında bir rehber olarak ilk dönem İslâm'ın temel evrensel ilkelerine ya da ruhuna dönüşü savunur. 1970'de gerçek anlamda dinî olmayan bilgi ve insan yaşamının kimi yönlerinin kutsallaştırılmamasını benimseyerek "İslâmî sekülarizasyon" kavramını ortaya atmıştır. İslâm ümmetinin sınırlarını mümkün olduğunca genişleterek İslâmî kardeşlik kavramını vurgular. Hizipçi ve köktenci grupları kült olmakla suçlamıştır. İslâm'ı kısaca Allah'a teslimiyet olarak tanımlaması, ona Hıristiyan ve Yahudilerle tartıştığında İslâm kelimesini kullanma imkânı vermiştir. Tüm büyük dinler için sorun teşkil eden bağnazlık ve hoşgörüsüzlük sorunlarını çözmek için, diğer inançlarla diyalog ve kuşatıcı, hoşgörülü bir İslâm çağrısında bulunur.

Magâzî: Hz. Muhammed'in gazaları (askerî seferleri). *Magâzî* hakkında

yazılanlar Hz. Muhammed'in yaşamına ilişkin en eski kayıtlar arasındadır. El-Vakidî (ö. 823) tarafından yazılan *Kitâbu'l-Magâzî*, Hz. Peygamber'in yaşamına ilişkin temel bilgi kaynağıdır. Gazalar üzerine yazılan kitaplar, hem Hz. Peygamber'le alakalı hem de savaşma üzerine İslâmî teorilerin gelişiminde normatif bir bilgi kaynağı olarak önemlidirler. Ayrıca bkz. Siyer.

Mağrib: Bkz. Kuzey Afrika'da İslâm.

Mahamad Cabdille Hasan: (ö. 1921) Somalili Müslüman yenilikçi. Kabile lideri ve sömürge karşıtı aktivist. Somalililer'i popüler Kadirî tarikatından püriten Salihî yoluna döndürme girişimleri, sert bir dirençle karşılaşmıştır. Ardında bıraktığı miras, dinî seküler güçten ayırma ihtiyacının fark edilmesidir.

Mahaz-ı Milli-yi İslâmî-i Afganistan: Bkz. Geylânî Ailesi.

Mahfuz, Necip (d. 1911): 25'ten fazla roman ve 14 kısa öykü kaleme alıp 1988'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Mısırlı yazar. 1940'lardaki ilk üç romanı eski Mısır'ı konu almakla birlikte sonrakiler çağdaş Mısır'a ilişkindir. 1952'de tamamlansa da ancak 1956-57'de yayınlanmış olan *es-Sul el-Hiyye* adlı eseri, nesillerin ve ideolojik çatışmaların kroniğini çıkararak 1917-1944 arasında Kahire yaşamını tasvir ederek Mahfuz'u önde gelen bir Arap romancısı kılmıştır. 1959'da yazdığı *Evlad Harisna* (Cebelâvi Çocukları) romanı, geleneksel Kahire civarındaki güç savaşımlarının bir öyküsüdür; ancak alegorik olarak dinin çöküşü ve daha iyi bir yaşam tesis etmede bilimin potansiyel başarısını anlatmaktadır. Mahfuz'un sonraki eserleri, Mısır toplumunu eleştirmeye devam etmekte ve felsefî açıdan insanın zayıf yanlarını resmetmektedir. 1994'te militan İslâmcılar tarafından bir suikast girişiminin hedefi olmuştur.

Mahkeme Sistemi: Geleneksel İslâm Mahkemesi, bir *kadı*'nın başkanlık ettiği mahkemedir. Tarihte münhasır hiçbir mahkeme binası bulunmayıp kanunlar Batı stilinde çıkarılmamıştır. Kadılar emir tarafından tayin edilmiş ve tipik olarak davaları pazar yeri, camiler, saraylar ve evlerde dinlemişlerdir; bazen kadılara fıkıh âlimlerinden oluşan bir istişare meclisi yardımcı olmuştur. 19. yüzyıl Avrupalı sömürge yöneticileri, mahkemelerin kurumsallaştırılmasına ve kişisel statü kanunu hariç diğer tüm İslâmî kanunların yerine Avrupa kanunlarıyla değiştirilmesine hız vermişlerdir. Hukukun yeniden İslâmîleştirilmesini arzulayan 20. yüzyıl İslâmcıları, İslâm hukuku normlarının tüm alanlarında Avrupai kanunlarla yer değiştirmesini dile getirmektedirler.

Mahkeme: Yargı mekânı. Arapça konuşulan ülkelerde her türden mahkemeyi ifade eder. Geleneksel İslâmî bölgelerde vurgu, kurumdan çok bireysel yargı üzerine yapılmıştır. Sömürgeciliğin ve Batılılaşma yanlısı yerli rejimin gelişi, modern mahkemelerin ortaya çıkmasını sağlayan yargı organının kurumsallaşmasını hızlandırmıştır.

Mahkemeler: Bkz. Mezalim Mahkemeleri.

Mahmal: Mısır, Suriye, Yemen ve Osmanlı İmparatorluğu hükümdarları tarafından Mekke'ye giden yol üzerindeki ülkelerden hacı kervanları için oynamış oldukları koruyucu rolü sembolize eden tahtırevan. 1266'dan 1952'ye kadar ayrıca hükümdarın koruyucu rolünü, Kâbe ve İslâm koruyuculuğuna kadar genişleterek kisve de (tipik olarak Kur'an'dan ayetler nakşedilmiş ve altın, mücevher bezeli Kâbe örtüsü) taşımıştır.

Mahmud Mustafa (d. 1921): Mısırlı İslâmcı filozof, yazar ve bilimadamı. Kendini İslâm, bilim ve sosyo-ekonomik

ilerlemenin tamamen uyumlu ve birbirini desteklediği inancına adamıştır. Sosyomedikal hizmetler sağlayan, İslâmî anıtlara turlar yanında konferans ve film gösterimleri düzenleyen ve yurtdışına yardım gönderen Mustafa Mahmud Topluluğu'nun kurucusudur.

Mahmud, Abdülhalim (ö. 1978): Ezher'in dışarıdan siyasî kontrolden bağımsız olmasını yeniden dile getiren Mısırlı İslâmî lider. 1940'da Sorbonne'da felsefe doktorası yapmıştır. 1973'te Enver Sedat tarafından Ezher Şeyhi tayin edilmiştir. Kur'an ve sünnete dayalı tasavvufu desteklemiştir. Mısır'da şeriatın uygulanması çağrısında bulunmuştur.

Mahmud, Zeki Necip (ö. 1993): Mısırlı liberal pozitivizm filozofu, yazar ve çevirmen. 1947'de Londra Üniversite'sinde felsefe alanında doktora yapmış sonra Kahire Üniversitesi'ne profesör olarak atanmıştır. Modern, bilimsel ve rasyonel düşünce ışığında, geleneksel Arap mirasının evrimini savunmuştur.

Mahrem: Yasak, ihlâl edilemez, kutlu, kutsal. Geleneksel olarak yemeğin pişirilip erzakın saklandığı, özellikle kadınlar için ayrılan Bedevî çadırı ya da evin ilgili kısmını belirtmede kullanılır. Çoğulu *mehârim*, bir erkeğin yakın kadın akrabalarını belirtmede kullanılır. İslâm hukukunda mahrem, evliliği imkânsız kılan bir kan bağı durumunu belirtir.

Mahrûmlar Hareketi: Bkz. Harekâtu'l Mahrûmîn.

Mai Tatsine (ö. 1980): 1980'da Nijerya, Kano'daki şiddetli kargaşalara karışan ayrılıkçı cemaatin lideri. Özellikle bisikletten düğmeye kadar tüm modern yenilikleri kınamasıyla tanınır. Dinî eğitimin geçerli bir kaynağı olarak yalnızca Kur'an'ı kabul etmiş ancak onu yorumlama hakkının yalnızca kendisinde olduğunu iddia etmiştir.

Makam: 1) Durak (çoğulu *makâmât*). Sûfiler tarafından aydınlanmaya giden yol boyunca olan aşama ya da dereceleri ifade için kullanılır. Yolun amacı ilahî gerçekliğin şahsî tecrübeleridir. Makam Allah'tan bir hediye olan *hâl*in aksine, insan çabasıyla elde edilebilecek bir aşamadır. Makamlara bir şeyhin yetki ve rehberliğiyle ulaşılır. Makamların sayısı ve düzeni, tarikattan tarikata farklılık gösterir. Terim ayrıca bir velinin varlığını izhar ettiği fizikî mekânlara, örneğin sonradan bir türbeye dönüşüp o veliyle bir iletişim mekânı olarak işlev görecek bir kabri ifade eder. (2) Geleneksel Arap müziğinde, melodi ve bir ölçek dâhilinde taksimleri oluşturan bir ses düzeni sistemi. Müzikal bir parçanın başlangıç, son ve asıl notaları makamla belirlenir. Ayrıca bkz. Hâl.

Makame: Yaygın biçimde Avrupa'daki *pikaresk* türüyle karşılaştırılabilecek olup sıkça "meclis" ya da "oturum" olarak tercüme edilebilecek ritmik Arap nesir türü. En ünlü iki uygulayıcısı 10. yüzyılda el-Hemedanî ve 11. yüzyılda da el-Harîrî'dir. 19. yüzyıl sonlarında da Muhammed el-Müveylihî *Hadis İsa İbn Hişam* adlı eserinde *makame* türünü başarılı bir biçimde taklit etmiştir. Ayrıca bkz. Secî.

Makrizî, Takiyyeddin Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Ali İbnu'l-Kadir, el-: (ö. 144) Mısırlı tarihçi, âlim ve kadı. Kahire ve Şam'da idarî, dinî ve öğretim görevleri üstlenmiştir. Yaşamının sonraki yıllarını öğretim ve yazmaya adamıştır. Fustat ve Kahire'nin topografyası, İskenderiye ve Mısır tarihi, coğrafya, önde gelen Mısırlıların biyografileri ve madenlerle arılar üzerine yazılan kısa risaleler dâhil geniş bir yelpazede kitaplar kaleme almıştır.

Malazgirt Savaşı: 1071'de Selçuklu Türkleri ve Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen savaş. Selçuklular galip gelmiş, Bizans İmparatoru'nu esir alarak

Anadolu'yu Türk ilerleyişine açmıştır. Bu zafer, Selçuklu Sultanlığı'na güç ve meşruiyet katmıştır.

Malcolm X: (ö. 1965) Malcolm Little ve El-Hac Malik el-Şahbaz olarak da bilinir. Afro-Amerikalı Müslüman lider, vatandaşlık ve insan hakları savunucusu ve pan-İslamist. 1946-52'de Largency'de hapisteyken İslâm ve İslâm'ın kahramanlık dolu tarihiyle tanışmıştır. 1948'de Nation of Islam'ın lideri Elijah Muhammed'in doktrinlerini benimsemiştir. 1954'te Harlem merkezli Yedi Nolu Mabed'in liderliğine getirilmiştir. Irkçılığı kınayan ve açıkça Afro-Amerikalı, Afrikalı ve Müslümanların özgürlüğü destekleyen Üçüncü Dünyacılık ve Amerikan siyasî aktivizminden etkilenmiştir. Düzenli Arapça eğitimi organize etmiş, Müslüman diplomatlarla yakın ilişkiler kurmuş, Nation of Islam'ın beyazların şeytanın doğası doktrinini önemsiz kabul etmiş, Afrika ve Asya kültürleri ve diğer alanlarda yardımcı imamlara eğitim vermiştir. Elijah Muhammed'in manevî liderliğini kabul etmeye devam etse de 1964'te Nation of Islam'dan çekilmiştir. Sünnî İslâm'ı benimseyerek 1964'te hacca gitmiştir. 22 Şubat 1965'te Nation of Islam üyelerince öldürülmüştür. Ayrıca bkz. Nation of Islam.

Malezya İslâmî Gençlik Hareketi: Bkz. ABIM.

Malezya Müslüman Refah Birliği: Bkz. PERKIM.

Malezya'da İslâm: Malezya nüfusunun yaklaşık %53'ü Müslümandır. İslâm Malezya'ya 12. ve 14. yüzyıllar arasında çoğunlukla sûfi vaizler ve akımlar yoluyla yayılmıştır. Malezya İslâm'ı, ülkedeki dinler ve milletlerin çeşitliliği nedeniyle diğer kültürel ve dinî uygulamaların unsurlarını içerir. 20. yüzyıl başları, sosyoekonomik geriliği ve geleneksel Malay toplumunun dinî tutuculuğunu eleştiren reformist bir İslâmî hareketin doğuşuna tanıklık etmiştir. Reformcular, modern derslerle dinî eğitim ve öğretimin yeni yöntemlerini birleştiren modern İslâmî okulların kuruluşuna öncülük etmişlerdir. Reformcular Kur'an ve sünnete doğrudan başvuruya, içtihada daha fazla yer verilmesi ve İslâm hukukunun geleneksel yorumlarına daha az dayanma çağrısında bulunmuşlardır. 1970'ler ve 1980'lerin başlarında daha İslâmî kurumların kurulması talebinin ortaya çıkması, 1982'de Malezya İslâmî Gençlik Hareketi'nin (ABIM) lideri Enver İbrahim'in Mahatir Muhammed hükümetine atanmasıyla sonuçlanmıştır. Bunu İslâmî banka kurulmasının yanı sıra, Uluslarası İslâm Üniversitesi (1983) ile Uluslararası İslâmî Düşünce ve Medeniyet Enstitüsü'nün kurulması takip etmiştir. İslâmîleşme, tüm bunların yanında hükümet ve eğitim kurumlarında somut İslâmî programlar, değerler ve entelektüel söylemin kurumsallaştırılmasıyla İslâm hukukunun uygulanması ve mahkeme idaresinde İslâm şeriatının yayılması ve İslâmî bir sigorta şirketi, İslâm Anlayış Enstitüsü (1992) ve geleneksel ticarî bankalarda faizsiz bankacılık imkanlarının (1993) oluşturulmasını içerir.

Mali'de İslâm: İslâm Batı Afrika'ya 900 yıldan fazla bir süre önce girmiştir. Mali'nin 10.6 milyon sâkininin %90'ı Sünnî Müslüman, %9'u geleneksel Afrika dinlerine mensup ve %1'i Katoliktir. Modibo Keito liderliğindeki ilk bağımsız hükümet (1960-68), radikal devlet sosyalizmini desteklemiştir; bu rejim yerli bir İslâmî siyasî organizasyonun doğmasını engellemiştir. Diktatör Moussa Traore'nin sözde seküler hükümeti (1968-91), İslâmî organizasyonlara karşı daha hoşgörülü olmuştur. İslâmî reform seçme çabalarına karşın Gao bölgesindeki *Jamaat Ansar el-Sunne* (JAS) gibi bağımsız hareketler devlet kontrolü altında varlıklarını devam ettirmektedirler.

Mâlik İbn Enes el-Asbahî: (ö. 795) Malikî mezhebine adını veren kişi. Medine'de doğup yaşamış, yalnızca hac için Mekke'ye gitmiştir. Düşünceleri, Medine irfanını yansıtır. İslâm fıkhı üzerine eldeki en eski eserin yazarıdır. Sünnîler tarafından çokça başvurulan ve *el-Muvatta* adını taşıyan bir hadis kitabı derlemiştir. Hadis odaklı ve fıkhî doktrinlerde muhafazakâr olup ona öğretilenlerden ya da Medine âlimlerinin *icma*sından sapmadığını beyan etmiştir. Fıkhî ilkeler için bir temel olarak hadislerin önemini vurgulamıştır. Kur'an ve hadislerden alıntılarla fıkhî delil ve çıkarımları desteklemiştir. Görüş farklılıklarının olduğu durumlarda, Medine âlimlerinin icmalarını sahîh ilan etmiştir. Fıkhî düşüncede hem *rey* (kişisel görüş) hem de *kıyas* (analoji) kullanmıştır. Şafiî mezhebinin kurucusu Muhammed İbn İdris el-Şafiî'nin hocasıdır. Bazı âlimler, şeriatın yorumuna rehber olarak *maslahat* (ya da *mesâlihu'l-mürsele*) ilkesini ona atfederler.

Mâlikî Mezhebi: 8. yüzyılda Arap Yarımadası'nda Malik İbn Enes el-Esbânî'ye atfedilen mezhep. Aslen Hicaz Okulu ya da Medine Okulu olarak atıfta bulunulmuştur. Kuzey Afrika'da hâkimdir ve önemli ölçüde Yukarı Mısır, Sudan, Bahreyn, BAE ve Kuveyt'te bulunur. Hadislere olan güçlü vurgusuyla karakterize edilir; birçok doktrini Hz. Muhammed'in eşleri, yakınları ve ashabı gibi ilk Müslümanlara atfedilir. Mâlikî mezhebinin ayırt edici bir özelliği de bir fıkhî kaynak olarak Medine'deki ashabın uygulamalarına dayanmasıdır. Buna ilaveten İmam Malik'in rey ve kıyas kullandığı bilinmektedir.

Manerî, Şerafeddin: (ö. 1381) Şerafeddin Ahmed İbn Yahya Manerî olarak tanınır. Hindistan, Bihar'lı bir sûfi büyüğüdür. Geleneksel dinî ilimlerde aldığı mükemmel bir eğitim sonrasında tasavvuf yoluna girmiştir. En çok, müridi ve Batı Bihar'daki Chausa valisi Gazi Şemseddin'in ricası üzerine yazdığı manevî tavsiyeler içeren *Yüz Mektup* adlı eseriyle ünlüdür.

Maniheizm: Hıristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük dâhil birçok farklı dinî ve felsefî ekollerin aktif olduğu Mezopotamya'da, 3. yüzyılın ilk yarısında Mani tarafından ilan edilen dinî doktrin. Misyoner dürtüleri olan tek evrensel Yakın Doğulu gnostik din. Dualist dünya görüşü bilginin kurtuluşa götürdüğünü, iyi aydınlığın kötü karanlık üzerine zaferi yoluyla elde edildiğini benimser. Dünyaya yönelik bir karamsarlık ve fizikî maddeyle bedenin bağlarından ilahî ve aydınlık ilkeyi hür bırakmaya ilişkin güçlü bir arzuyla yayılır. Mani, Pers İmparatorluğu'nun dinini dönüştürmeyi arzulamıştır. Bu dönüştürmedeki bazı başarıları, 277'den sonra Pers Devleti tarafından yapılan zulümler izlemiştir. Doktrin varlığını 14. yüzyıla kadar gizlice sürdürmüştür.

Mansûr, Ebu Cafer el-: (saltanatı 754-75) İkinci Abbasî Halifesi. Bağdat'ı Abbasîler'in yeni başkenti olarak inşa etmiştir. Bağdat'ta *Beytü'l-Hikme*'den önce bir tercüme evi kurmuştur. Ordu ve bürokrasiye dayalı güçlü bir devlet örgütü kurmuştur. Vatandaşlık görevlerini ve ticareti düzenleyen *hisbe* kurumunu başlatmıştır.

Mantık: Etimolojik açıdan Arapça "*nutk*" (söylev) kelimesiyle ilişkili bir terimdir. Mantık Kur'an'da hakkın ifadesi ve haklılığın ortaya çıkmasında bir araç olarak açıklanmış olup dolayısıyla Antik Yunan'ın *logos* ifadesiyle bağlantılıdır. Teknik olarak Aristo ve Neoplatonistlerden uyarlanan bir mantık biçimini belirtir. Tahanevî (8. yüzyıl) tarafından bir denge ilmi olarak adlandırılır, çünkü delilleri tartmak için kullanılmıştır. İbn Sina'ya göre (ö. 1037) bilginin elde edilmesinde bilinenden bilinmeyene geçiş

için kuralları belirler. Hakikate sezgisel ya da spekülatif bir geçişe kadar genişletilmiş, daha sonra İşrakî felsefeye adapte edilmiştir. Bazı dilciler (9. yüzyıl ve sonrası), daha sonra Ludwig Wittgenstein tarafından (ö. 1951) ortaya konacak bir görüş olan mantığın dilsel ya da modernist bağlamlar üzerindeki bağımsızlığının altını çizmişlerdir.

Marabout: Arapçada bir zaviyede yaşayan bir kişi ya da veliyi belirten *murabıt* kelimesinin Batıdaki biçimi. Kuzey Afrika'ya özgüdür. Ölü ya da diri olsunlar talep edildiğinde kendilerini izleyenlere aktarabilecekleri Allah'ın bereketine sahip olduklarına inanılan mürşid veya velileri kasteder. Murabıtlar ortodoks hareketler ve modern reformcular tarafından heretik kabul edilen popüler sûfi türbe kültürünün merkezindedir.

Maragî, Mustafa el-: (ö. 1945) Mısırlı modernist reformcu ve el-Ezher şeyhi. Sosyal, yasal ve eğitim reformu çağrısında bulunmuştur. Modern bilimleri el-Ezher'in müfredatına entegre etmek için agresif bir kampanya takip etmiştir. İçtihat uygulanması ve farklı mezheplerin uzlaşması çağrısında bulunmuştur. Uluslararası dinî konferanslara katılmıştır. Hükümetten din adamlarına da büyük rol verilmesini talep etmiştir.

Maraşî-Necefî, Ayetullah Seyyid Şihâbeddîn: (ö. 1990) İranlı din adamı. Necef ve Kum'da Ayetullah Abdülkerim Haeri Yezdî'yle eğitim almış ve daha sonra burada ders vermiştir. Velud bir âlim oluşu yanında kendisini sosyal ve eğitimsel aktivitelere adamış, Şîa ve genel olarak İslâmî bilimler üzerine el yazmaları toplamasıyla da ünlüdür. 1966'da açılan Kum'daki Maraşî Kütüphanesi, şimdi önemli bir koleksiyondur. Ayetullah Maraşi 1979'da devrimi destekleyen ve Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1989) sürgünden dönmesini takip eden büyük ayetullahlar grubu arasında olmuştur.

Marife: Bilgi. Sûfilerce tasavvufî ve keşfî (sezgisel) bilgiyi, ilham ya da aklî olarak elde edilmekten çok vecd tecrübeleriyle ulaşılan manevî hakikat bilgisini açıklamak için kullanılır.

Mariye (Kıptî): (ö. 637) Hz. Muhammed'in cariyesi, oğlu İbrahim'in annesi. Yukarı Mısır'da doğmuştur. 628'de Hz. Peygamber'e İskenderiye'nin son Bizans valisi Sirus (el-Mukavkıs) tarafından hediye olarak gönderilmiştir. Peygamber'in diğer eşlerinin odalarından uzakta küçük bir odada yaşamıştır. İbrahim'in doğumundan sonra cariye olarak kalmaya devam etse de Hz. Muhammed onu azad etmiştir. Ataları onurlandırılmış ve ona Hz. Peygamber'in dul eşleriyle aynı mertebe verilmiştir.

Mariye el-Kıptî: Bkz. Meryem el-Kıptî.

Marksizm ve İslâm: Marksizmin çeşitli biçimleri, toplumsal kötülüklerin fakirlerin zenginlerce ezilmesinden (sınıf çatışması) kaynaklandığında ittifak ederler ancak yoksulluğun üstesinden gelme ve sosyal ahenk kurmadaki stratejiler üzerinde farklılaşırlar. Marksizm ayrıca Karl Marx'ın dinin yöneticiler tarafından statükoyu meşrulaştırmak için kullanıldığı görüşüne dayanarak ateizmle ilişkilendirilir. Bu düşünce birçok Müslümanın Marksizm'i reddetmesine neden olmuştur. Ancak adalete dair Marksist ve İslâmî idealler arasındaki yakınlık nedeniyle, bazı Müslümanlar 1940'lardan itibaren Marksizm'in farklı biçimlerini benimsemişlerdir. 1960'lar ve 1970'lerde Marksizm popülaritesinin doruğuna ulaşmıştır. Analizleri genellikle materyalizm ve ateizmi görmezden gelmiş, dinin tarihsel koşullardan bağımsız olduğu görüşünü reddederek bunun yerine dinin birçok tezahürünün kendilerinde bir işleve sahip olduğu toplumlara ilişkin olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu bağlamda İslâm ideal biçimde toplumun ihtiyaçlarını karşılar ve sosyal değişimi barındırıp kontrol edebilir.

Martel, Charles (ö. 741): Müslümanların Batıya yayılışını 732'de Fransa'daki Tours Savaşı'nda durduran Frankların kralı. Ayrıca bkz. Tours Savaşı.

Maruf: Bkz. Adalet Kavramları.

Marunî: Roma Katolik Kilisesi'nin Doğu cemaati. Aslında *monotelite* (İsâ'nın bir irade ve iki tabiata sahip olduğu doktrinine inanan Hıristiyanlar, ç.n.) olup kökenleri Suriyeli Maron'a (4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başları) ya da Aziz John Maron'a (7. yüzyıl sonları ya da 8. yüzyıl başları) dayanmış ve 16. yüzyılda Roma doktrinine uymuşlardır. 17. yüzyıl ortalarına kadar toprak ağaları, patrik ve piskoposları tayin etmiştir. 18. yüzyıl reformcuları Roma'yla yakın bağlar kurup kilise yönetimindeki bir Marunî hükümeti fikrini destekleyerek kontrolü kurmaya çalışmışlardır. Sonuç, feodal toprak ağalarına karşı bir köylü ayaklanması ve Dürzîlerle artan bir gerilim olmuş, bu da iç savaşa yol açmıştır. Mezhep geleneksel olarak Fransa'yla yakın bağlar kurmuştur. Başkan ve ordunun başındaki kişinin Marunî olması biçimindeki anayasal gereklilik nedeniyle Marunîlik, Lübnan politikasında hâkim olmuştur.

Masari, Muhammed el-: Resmî olarak Mayıs 1993'te kurulan Meşrû Hakları Savunma Komitesi'ni yöneten Suudî muhalefet figürü. Komitenin ilk bildirisi, babası Abdullah tarafından imzalanmıştır. Batı dillerine ilişkin bilgisi onu Batı medyası tarafından ulaşılır kıldığı için Masarî önemli hale gelir. Babası Suudi olduğu halde annesi Mısırlı'dır ve bu durum sonradan onun katışık bir Suudlu olarak gözden düşürülmesi için kullanılmıştır. 1960'larda Almanya'da eğitim alır ve 1980'lerde ABD'de yaşar. Uluslararası medya ve iletişim araçlarının (internet dahil) kullanımıyla grubu en çok tanınan Suudî muhalefet grubu olur. 1994'e doğru Muhammed Londra dışında çalışmaya başlamış, ancak hareketi fraksiyonlara ayrıldığından etkisi azalmıştır. Ayrıca bkz. Meşru Hakları Savunma Komitesi.

Maslahat: Kamu yasası; bir hukuk ilkesi. Zorunluluk ve özge koşullar uyarınca kamu yararı ya da refahına hizmet edip etmediği temelinde bir şeyleri yasaklamak ya da onlara izin vermekten oluşur. Maslahat kavramı Kur'an, sünnet ya da kıyas tarafından düzenlenmeyen durumlarda oldukça yararlı olabilir. Burada tarafsız düşünceler, kamu yararını göz önünde bulundurarak katı bir analojinin sonuçlarını hükümsüz kılabilir. Şafiîler maslahata dayalı fıkhî hükümlere müsaade etmemektedir. Ayrıca bkz. İstihsân; İstislâh.

Maşrik: Güneşin doğduğu yer ya da doğu. Genellikle Doğu'daki Arap topraklarını kasteden coğrafî terim. Günümüz Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin/İsrail ve Irak'ı. Batıdaki İslâm İmparatorluğu'nu, Kuzey Afrika topraklarını kasteden coğrafî bir terim olan *mağrib*in ("güneşin battığı yer" ya da "batı") karşıtı.

Maşrikî, İnayetullah Han (ö. 1963): Pakistanlı düşünür ve aktivist. 1888'de Amritsar'da doğmuş, Hindistan'daki İngiliz okullarında eğitim almış, sonra da matematik ve tabii bilimlerde uzmanlaştığı Cambridge'deki Christ Church College'da devam etmiştir. Hindistan'a dönünce kendisini İslâmî eğitime adamıştır; bunun en önemli sonucu *Tezkire*'dir. Ayrıca İslâmî siyasetle ilgilenmiş ve özellikle Müslüman Ligi'ne muhalefet etmiştir. 1931'de Pencap'ta hem Müslüman Ligi'nin hem de İngiliz hükümetinin altını oymak için tahrik kullanan askerî nitelikli *Tahrîk-i Hâksâr* organizasyonunu oluşturmuştur. Bölünmeden sonra *Tahrîk-i Hâksâr* adını İslâm Ligi olarak değiştirmiş ancak tahrike devam etmiştir. Ayrıca bkz. Tahrîk-i Hâksâr.

Matematik: Arapça'da *ilmu'l-hisâb*: Ortaçağ İslâm dünyasındaki matematikçiler, Hint ve Yunan kaynaklarından yararlanarak diğer aritmetik terim ve notasyonlar (rakam ve işaretler sistemi için) arasında ondalık sayıların basamak değeri sistemi (Arap sayıları), ondalık kesirler, irrasyonel sayılar ve sıfırın kullanımını geliştirmişlerdir.

Maturidî, Ebu'l-Mansûr el-: (ö. 956) Büyük Sünnî kelâmcı. Kelâmî ihtilaflara hitap için yeni metodolojik düzenlemeleri sunmuştur. İlahî adaletin Allah'ın hürriyetini sınırlandırmaksızın Allah'ın zatı ve tabiatından kaynaklandığına inanır. İnsanlar akılları, ahlak hissi ve özgürlük bilinçleri nedeniyle hayvanlardan ayrılır. Tefsir metodu, Kur'an'ın diğer herhangi bir kaynak tarafından test edilemeyeceği ilkesine ve sorunların ayetlerde değil, insanların onları okuduklarında akıllarındaki karışıklık nedeniyle olduğuna dayanır. Sonuç olarak kavrayış elde etmek için açık olmayan ayetleri açık olanlarla karşılaştırır. Muhammed Abduh gibi modern düşünürler hadisleri yeniden yorumlamada Maturidî'nin metotlarını kullanmışlardır.

Maturidiyye: Ebu Mansûr Muhammed el-Maturidî tarafından 10. yüzyılda Amu Derya bölgesinde kurulan Sünnî itikadî mezhep. Hanefî mezhebiyle yakından bağlantılıdır. Sûfilerin hissî ve manevî şuur için tefekkür ve etik uygulamalarıyla hakiki zühd ve sosyal davranışın yanı sıra, dinî hakikatleri anlamada aklın kullanımını birleştirmiştir. Allah'ın kudreti, birliği ve tekliğinin yanında Kur'an'ın başlıca otorite oluşunu da vurgulamış, ancak insan için irade özgürlüğüne imkân vermiştir. Kur'an'ın lafzî yorumu ve antropomorfizmine karşı çıkmıştır. Kur'an ve sünnette açıklandığı gibi dinî yükümlülüklerini ihlasla yerine getirenler için kesin kurtuluşa inanmıştır.

Mauritus'ta İslâm: 17. yüzyılda Fransız sömürgecilerin yerleştiği Hint Okyanusu adası. Nüfus Fransız, Afrikalı (kölelerin torunları), Creoleler, Hintliler ve Çinliler'in bir karışımından oluşur. Şu an çoğunluk olan Hintli nüfusun yaklaşık üçte biri Müslüman olup, toplam nüfusun yaklaşık %13'üyle önemli bir Müslüman azınlığı oluşturmaktadırlar.

Maverdî, Ebu'l-Hasan el-: (ö. 1058) siyaset teorisi bakımından kamu hukukunun en önemli klasik teorik izahı olan *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'yi (Yönetim Hükümleri) yazan Şafiî fakîh. Şiî Büveyhiler'den Sünnî Selçuklular'a siyasî geçiş döneminde yaşamış ve yazmıştır. Bu geçiş dönemi, Müslüman toplumlar için uygun yönetim biçimi sorununu ortaya çıkarmıştır. Maverdî, tahtın ardında gücü elde tutan askerî kumandanlara karşı halifenin elini güçlendirmek için halifenin otoritesinin sultanın üzerinde olduğunu vurgulamıştır. Birden fazla icracı siyasî güç organına sahip olma imkanını kabul etmiş, ancak ümmetin birliği ve halifenin sembolik görev birliği üzerinde ısrarla durmuştur. İnsani birliğin dinî (millet) ve sosyo-politik (ümmet) biçimleri arasında ayrımda bulunmuştur.

Mazdekçilik: Zerdüşd-i Huregan tarafından kurulup 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başında İran'daki Fasa'lı Mazdek tarafından ilan edilen dualist bir din. Mazdekîlik öğretilerine ilişkin çok az şey bilinse de Maniheizm ya da Zerdüştlük içinde bir reform hareketi olmuş görünmektedir. Vejeteryanlık, barışseverlik. din adamlarının gücüne karşı olma ve özel mülkiyetin kaldırılmasına dayalı bir sosyal reformu savunmuştur. Zerdüşt otoritelerce bastırılmış ve 8. yüzyıla doğru yok edilmiştir.

Me'mun, el-: (saltanatı 813- 33) Bağdat'taki *Beytü'l-Hikme*'de farklı medeniyetlerin bilimsel ve felsefî metinlerinin

Arapçaya tercüme edilmesini teşvik eden Abbasî halifesi.

Meâd: Bkz. Ahiret Günü; Dirim.

Mecd, Ahmed Kemal Ebu'l-: (d. 1936) Mısırlı Müslüman entelektüel, yazar, hukuk profesörü ve eski bakan. Değişim programını modern toplumun gerekleriyle birleştiren ılımlı, rasyonel bir İslâmî reform çağrısında bulunur. Uzun süreli bir yeniliğin ön koşulu olarak genel ve bireysel özgürlüğe inanır. İslâmî kanunları uygulama ve gayr-î İslâmî akımlarla entelektüel diyalogda tedriciliği savunur. İslâmî yönetimin *şûrâ* ilkelerine, idarecilerin sorumluluğuna, İslâm'a dayalı kuralların üstünlüğüne ve insan haklarına saygıya dayalı olması gerektiğine inanır. *Ehlü'z-zimme* (zımmîler) kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürer ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasında tam bir eşitliği destekler.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: Mukaveleler, haksız muameleler ve mahkeme usulünün bazı ilkelerini kapsar. Hanefî fıkhından alınan mecelle, şeriatın bir kısmını kanunlaştırmak için herhangi bir İslâm devleti tarafından yapılan ilk girişimi temsil eder.

Mecelle: Osmanlı İmparatorluğu'nda 1869 ve sonrasında yürürlükte olan medeni kanun.

Meclis Sjuro Muslimin Indonesia: Bkz. Masjumi.

Meclis-i Ahrâr-ı İslâm: 1857'de savaştan sonra İngiliz-Hindu zulmünden Müslümanları kurtarmak için savaşan yarı dinî, siyasî bir organizasyon. Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın çağrısı üzerine oluşturulan devrimci bir parti. Meclis tam güçle Ahmedîler'e karşı çıkmış ve 1945'te Hindistan Ulusal Kongresi'nin yanında yer alarak Pakistan'ın kurulmasına karşı durmuştur. Pakistan Devleti, 27 Haziran 1957'de partiyi yasaklamıştır.

Meclis: Başlangıçta kabile konseyi ya da kabileler konseyi anlamına gelen terim. İslâm'ın gelişi sonrasında bir halife ya da sultanın kabul salonu anlamına gelmiştir. Ayrıca önde gelen bir kişi, yüksek mevkili din adamı ya da ünlü bir şairin huzurunda toplanan bir seçkinler grubu anlamında kullanılmıştır. Modern dönemlerde genellikle kamu yararı ya da kamu alanına ilişkin meseleleri çözmek için oluşturulan bir kurumu belirtir. 19. yüzyılın ikinci yarısında açıkça tanımlanan amaçlara ve kesin iç düzenlemelere sahip bir organizasyon anlamına gelmiştir. 20. yüzyılda çeşitli resmî, özel ve sosyal kurumları belirtmiştir. En çok yasama yetkisi ya da tedbir işlevi verilmiş parlamento kurumlarını ifade eder.

Meclisî, Muhammed Bâkır İbn Muhammed el-Takî, el; (ö. Yaklaşık 1699): Safevî döneminin önde gelen Şiî âlimi. Tasavvufa şiddetle karşı çıkmış ve Arapçadan ziyade Farsça yazarak İranlılar arasında Şiî düşünceyi yayma girişiminde bulunmuştur. Şiî düşünce ve ilminde Safeviler'in yükselişiyle başlayan İsnâ Aşeri İhyâ'nın doruk noktasını teşkil eder.

Medenî, Abbas (d. 1931): Cezayirli aktivist ve siyasî lider. Ulusal Özgürlük Cephesi (FLN) üyesi olan Medenî, Fransız sömürgecilere karşı direnmiştir. Tutuklanıp 8 yıl hapsedilmiştir. Daha sonra İngiltere'de karşılaştırmalı eğitim alanında doktora yapmış ve Algiers Üniversitesi'ne profesör olarak atanmıştır (1978). Zamanla FLN'nin sosyalist yönelimini eleştirmiş ve Şubat 1989'da siyasî partilerin oluşumuna imkan veren yeni bir anayasa kabul edilince İslâm Kurtuluş Cephesi'ni (FIS) kurmuştur. 1990 seçimlerinde FIS parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmıştır. FLN lehine yeni bir seçim yasası gelince, o ve vekili Ali Bel Hac tutuklanıp devlet güvenliğine karşı silahlı komploya liderlik etmekten 12 yıl hüküm giymiştir.

FIS'le birkaç İslâmî partiyi birleştirmede başarı elde eden Medenî, FLN'nin tarihsel tekeline meydan okuyarak partiyi Cezayir'deki etkin bir siyasî güce dönüştürmüştür.

Medenî, Hüseyin Ahmed (ö. 1957): Hindistanlı Deobandi âlim. Devlet oluşumunda bölgesel ve dinî kimlik üzerine yapılan tartışmalarda siyasî açıdan aktif bir kişiliktir. Pakistan'ın oluşumu ve Muhammed İkbal'in ideolojisine karşı çıkan, *Câmi'atu'l-Ulemâ-i Hind* olarak bilinen âlimler grubunun başkanı. Hindistan Ulusal Kongresi'yle ittifak yapmıştır. Ünlü bir hadis âlimidir.

Medine Sözleşmesi: Bkz. Medine Vesikası.

Medine Vesikası: Hz. Muhammed tarafından tüm vatandaşların hak ve vazifeleri yanında, Müslüman toplumun diğer toplumlarla kabile bağları ya da etnisiteden çok iman temelindeki ilişkilerinin ana hatları çizilerek oluşturulan sözleşme. Yahudileri toplumun bir parçası ve Müslümanlarla bağlaşık dinî ve kültürel otonomiye sahip olduğuna hükmetmiştir. Bir İslâm devleti için ideal model olarak kabul edilir.

Medine: İslâm'ın ikinci en kutsal kenti; Hz. Muhammed'e Mekkeliler tarafından zulmedilince, Hz. Muhammed ve ilk sahabelerin 622'de hicret ettiği kent; Hz. Muhammed'in defnedildiği yer. Aslen *Yesrib* olan adı, "Peygamber Kenti" (Medînetü'n-Nebî) olarak değişmiştir. Hz. Muhammed'in İslâm'ın seyrini dinî ve siyasî bir topluma doğru geliştirmeye başladığı yer. İlkin tüm sakinleri tek bir ümmet yaparak Medine Sözleşmesi üzerinde anlaşmaya varmak suretiyle Medine'nin siyasî sorunlarını düzenlemiştir. İlk halifeler 661'e kadar Medine'de kalarak kenti yeni İslâm İmparatorluğu'nun başkenti yapmışlardır. Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'inin yanı sıra ilk üç halifenin türbe ve kabirlerini ziyaret için Medine'ye gidilişi, genellikle hacla bağlantılı yapılır. Ortaçağda küçük bir siyasî öneme sahip olmuştur. 19. yüzyılda İngilizler'in Mısır'ı işgali ve Medine yoluyla İstanbul'dan Mekke'ye iletişimin kaydırılması, kentin eski siyasî önemine kavuşturmuştur. Türkler Medine'ye bir telgraf hattı kurmuşlar ve 1908'de Hicaz demiryolunu tamamlamışlardır. Böylece Medine başlıca iletişim merkezi ve Osmanlı Arabistan'ının ana garnizonu olmuştur. 20. yüzyılda Hz. Muhammed'in ravza ve mescidi genişletilerek daha görkemli hale getirilmiştir.

Medînetu'l-Fazıla, el-: Faziletler Şehri. İslâm siyaset felsefesinin kurucusu Ebu Nasr Muhammed İbn Tarhan el-Farabi tarafından yazılan ünlü eser. Ayrıca Hz. Muhammed'in ilk Müslüman toplumu kurduğu ve asıl adı *Yesrib* olan Medine şehrini ifade eder.

Medrese-i Fâiziyye: İran'ın Kum kentinde 8. Şiî imam Ali İbn Musa el-Rıza'nın (ö. 818) kız kardeşi Fatıma Masume'nin (ö. 816) türbesine bitişik önemli bir Şiî medrese. İlkin Safevî döneminde (1501-1722) inşa edilmiş, sonradan burada eğitim gören ve ders veren Molla Muhsin Fâiz olarak da bilinen önemli Şiî kelâmcı, Muhammed İbn Murteza Kâşânî'nin adını almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrasında Şiî âlimlerin akınıyla Fâiziyye yenilenmiş ve Ayetullah Abdulkerim Haeri Yezdî'nin (ö. 1937) entellektüel önderliği ve idarî gözetimiyle genişlemiştir. O zamandan bu yana önemli bir Şiî eğitim merkezi olmuştur. 1963'te Fâiziyye, devlet güvenlik güçleri ve göstericiler arasında bir karşılaşma mekânı olarak neticede Ayetullah Humeynî'nin tutuklanıp ülkeden sürgün edilmesine yol açmıştır.

Medrese-i Nizâmiyye: 1067'de Bağdat'ta kurulan medrese. Büyük Selçuklu Vezir

Nizamu'l-Mülk (ö. 1092) tarafından kurulan medreselerin en ünlülerindendir. Onun kurduğu diğer medreseler gibi bu da esasen Şafiî fıkhı eğitimine hasredilmiştir. Bağdat Nizamiyesi, aralarında en ünlüsü fakîh, kelâmcı ve mutasavvıf el-Gazalî (ö. 1111) olan önemli âlimleri kendine çekmiştir.

Medrese: İslâmî ilimlerin öğretildiği eğitim kurumu; bir yükseköğrenim kurumu. 10. ve 11. yüzyıllarda medrese öncelikle hukuk eğitimine hasredilmiştir; diğer İslâmî ilimler ve felsefî dersler seçmeli olarak öğretilmiştir; ilk aşamalarda medresede eğitim mescitle bağlantılıdır. İslâm âlemi genelinde Müslüman ülkelere sömürgeciliğin girişiyle, Batı müfredat ve eğitiminin ve sonrasında bağımsızlık hareketlerinin de başlamasıyla medreseler kimi farklılıklarla devasa bir değişim tecrübe etmiştir. Türkiye'de çoğu medrese kapatılıp devlet okulları açılmıştır; Ezher'de seküler fakülteler açılmıştır. İran'da Batı etkisindeki bir eğitim sisteminin başlamasından sonra *mektep* ya da *Kur'an okulları* kalkmıştır. Ancak İran Devrimi sonrasında (1979) *hoveler* (dinî okullar) bir yenilenme yaşamıştır. Gerçekte medrese *küttab* ya da *mekteb*le (Ortadoğu'daki çocuk okulları) karşılaştırılırken, medreseler mevcut halde bazen ilk ya da ortaokul veya Kur'an eğitimi veren üniversite düzeyi altındaki herhangi bir okul için kullanılmaktadır. Son yıllarda Hint Yarımadası'ndan İngiltere'ye, Kuzey Afrika'dan Fransa'ya ve Türkiye'den Almanya'ya çok sayıda Müslümanın göç etmesi, Müslüman göçmenlerin Avrupa doğumlu çocukları için medrese adı verilen İslâmî okulların kuruluşunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bkz. Eğitim: Eğitim kurumları.

Mehdî, Abdurrahman el- (ö. 1959): Sudanlı lider Muhammed Ahmed İbn Abdullah'ın (Mehdî) oğlu. 1908'de babasını izleyenleri yani, Mehdî yanlılarını dinî bir grup olarak yeniden bir araya getirmiştir. Omdurman'daki aile camiini inşa edip Mehdî'nin 1881'de misyonunu ilan ettiği Aba Adası'ndaki toprakları işlemiştir. Bu eylemler, Abdurrahman Ensar'ın imamlık iddiasında bulunmasını ve Aba üzerinde hareket için manevî, siyasî ve ekonomik merkez oluşturmasını sağlamıştır. Mısır'la birleşik olmayan müstakil bir bağımsız Sudan'ı savunan milliyetçilerin hâmisidir. 1945'te Ümmet Partisi'ni kurmuştur.

Mehdî, Sadık el- (d. 1936): Sudanlı teolog ve siyasî lider. 19. yüzyılda Sudan'ın lideri Muhammed Ahmed İbn Abdullah'ın (Mehdî) torunu, Ümmet Partisi lideri ve 1966-67 ile 1986-89'da başbakan. 1990'larda Milli İslâmî Cephe hükümetine yönelik muhalefetin lideri olmuştur. Modernist bir İslâm hukuku formülasyonunu destekler. İslâm devletini, şeriata dayalı yerel bir sistemle İslâm'ın genel anayasal ilkeleriyle uyumlu bir devletin yan yana durması olarak tanımlar. Ekonomide fakirlere sosyal yardım sağlanması sorumluluğunu, zorunlu zekât toplanmasını, geleneksel miras hukukunun uygulanmasını ve tefeciliğin yasaklanmasını benimser. İslâmî uluslararası ilişkiler insanların kardeşliğine, adaletin üstünlüğüne, anlaşmalardan geri dönmemeye, barış içinde bir arada yaşama ilkelerine dayanmalıdır. Ayrıca bkz. Beşir, Ömer Hasan el-.

Mehdî: Allah'ın rehberlik ettiği kişi. Müslümanların kıyametten hemen önce bir adalet ve hakiki iman döneminde rehberlik edeceğine inandığı eskatolojik bir figür; ilk Müslümanlar tarafından Hz. Muhammed'e ve Hulefa-i Râşidîn'e verilen şeref payesi. Kur'an'da bahsi geçmemektedir. Kavram, Şiîler ve bazı Sünnîler tarafından amaçlarını gerçekleştirmek için dönecek bir kurtarıcı biçiminde geliştirilmiştir. Her iki gelenekte de ortak temalar yer alır: Hz. Muhammed'in ailesinden olacaktır; dünya geri döndürülemez biçimde yoz-

laştığında ortaya çıkacaktır; saltanatı doğal bir bolluk dönemi olacaktır, adalet dağıtacak, inancı eski haline getirecek ve İslâm düşmanlarını bozguna uğratacaktır. Ayrıca bkz. Eskatoloji, Mehdîlik.

Mehdîciler: Bkz. Mehdiyye.

Mehdiyye: Sudan'da 19. yüzyıl sonunda 1881'de Mehdî olduğunu iddia eden ve takipçilerini Hz. Muhammed'in ashabına atfen *ensâr* (yardımcı, destekçi) olarak adlandıran Muhammed Ahmed İbn Abdullah tarafından kurulmuş Mehdî hareketi. Bir eşitlik ve adalet çağının bin yıllık mesajını ilan etmiştir. Türk-Mısır yönetiminin bertaraf edilmesi ve düşmanlara karşı cihâd çağrısında bulunmuştur; hükümet birliklerine karşı askerî faaliyetlerde başarılı olması, Mehdî'nin hem yerleşik hem de göçebe nüfus arasındaki güvenilirliğini arttırmıştır. Hareket 1884 başında Kuzey Sudan'ın emrindedir ve 1885'te Hartum ele geçirilmiştir. 6 ay sonra Mehdî ölür. Hareket daha sonra 1889'da İngiliz-Mısır ordusu tarafından bozguna uğratılsa da milliyetçiliğe ve İslamizasyon yoluyla Araplaştırma süreçlerine ilham olarak güçlü bir ortak kimlik ve milli mutabakat sembollerini ortaya koymuştur. Ayrıca 20. yüzyılda Sudan'daki Ensar Hareketi'yle onun siyasî kolu Ümmet Partisi'ne de ilham olmuştur. Mehdî'nin ailesine hürmet ve onun yaptığı duaların dilden dile dolaşması, Kuzey Sudan'da yaygın bir durumdur.

Mehir: Koca tarafından karısına ödenen çeyiz ya da drahoma. Bazı ülkelerde gelinin ailesi tarafından alınsa da kadın isterse harcayabilir, biriktirebilir ya da yatırım yapabilir. Mehir para ya da mal olabilir. Tek seferde ya da biri evlilikte diğeri de kocanın ölümü ya da boşanma gibi evlilik akdinde belirtilen diğer bir zamanda ödenmek üzere iki parça halinde ödenebilir. Evlilik akdi ve evliliğin geçerli olması için zorunludur. Ayrıca bkz. Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Mekke: İslâm'ın en kutsal kenti, Hz. Muhammed'in doğum yeri, Kâbe'nin ve haccın mekânı, Müslümanların namaz kılarken yöneldikleri kent. Şu an Suudi Arabistan'da yer alır. İslâm öncesi Arabistan'da ticaret yolları üzerindeki büyük bir kent olup bir ziyaret mekânı ve İslâm öncesi birçok tanrı ve tanrıçaya tapınılan bir yerdir. İslâm'ın yükselişi sonrasında ticaret yollarındaki değişimler nedeniyle ticarî refahını kaybetmiştir. Başlıca kaynakları bağış gelirleri, müminlerin kutsal belde ve koruyucularına olan hediyeleriyle hac gelirleri olmuştur. Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretindeki bir yükselme nedeniyle Mısırlı Memluklar'ın (1250-1517) idaresi altında tekrar büyük bir ticaret kenti olmuştur. 1950'lerde petrol gelirleri, Mekke'ye yeni bir refah getirerek Kâbe'nin çevresinin genişlemesine, hac tesislerinin geliştirilmesine, kentin hızla büyüme ve modernizasyonuna yol açmıştır.

Mekruh: Kınanmayı hak eden, nefret edilesi, iğrenç, tiksindirici. Genellikle İslâm hukukundaki beş yasal değerden birini (diğer dördü farz ya da vacib, zorunlu; müstehab ya da mendub, tercih edilen; helal, müsaade edilen ve haram yasaklanan) belirtir. Mekruh fiiller fıkhen haram değildir, ancak engellenir. Müslümanlara mekruh fiillerden kaçınmaları öğütlenir, çünkü bu fiillerin sürekli ve ısrarlı yapılması günaha yol açar.

Mektebe: Bkz. Kütüphaneler.

Mektûb: Yazılan. Terim sıklıkla "emredilen" ya da "yerleşmiş" anlamını taşır. Kur'an'da Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de açıkça zikredildiği ya da "yazıldığı"nı belirten 7: 157 ayetinde geçer. Yaygın dinî anlamında yazgıyı ya da takdir olunan bir şeyi belirtir.

Melâike: Bkz. Melekler.

Melekler: Allah'la ancak O'nun izni dâhilinde aracılıkta bulunabilen elçiler. Kur'an melekleri iki, üç ya da dört kanatlı, yemek yemeyen varlıklar olarak tanımlar. Hz. Muhammed'e vahiy getiren Cebrail (Cibril) ve ölüm meleği Azrail gibi özel görevleri olanlar vardır. Mikail'in Cebrail'le aynı mertebede olduğu kabul edilir. Melekler insanlara elçilik ve koruyuculuk yapabilir; iyi ya da kötü amelleri amel defterine kaydederler; bazı hadisçiler meleklere imanı imanın şartları arasında kabul ederler. Melekler nurdandır; zorunlu olarak mükemmel olmayabilirler. Şeytan ve cinlerden farklıdırlar.

Melfûzât: Önemli âlim ya da sûfilerin tarihsel bağlam, öğreti ve yönelimlerini sunan soru-cevap sohbetlerinin ve konuşmalarının yazılı kaydı. Tipik olarak kronolojik düzen ve tarih de verir. Güneydoğu Asya'ya özgüdür. Derlemeler tipik olarak eserin sahîhliği ve derleyenin seçim yöntemini ele alır.

Melike Erva bint Ahmed el-Suleyhiyye: Bkz. Kadın ve İslâm.

Melike Esma bint Şihâbu's-Suleyhiyye: Bkz. Kadın ve İslâm.

Melikşah İbn Alparslan: (saltanatı 1072/73–92): Büyük Selçuklu sultanı. Ümmetin manevî lideri olarak Abbasî halifesini koruyan büyük amcası Tuğrul Bey tarafından kurulmuş Sünnî Türk Hanedan'ın üçüncü sultanı. Hükümdarlığı Fars/Arap-İslâm kültürünü mükemmel özümsemesiyle de karakterize edilir; hanedanın gücünün en geniş sınırını çizmiştir. Nizamü'l-Mülk unvanına sahip olan ve büyük kentlerdeki ilahîyat okullarını (*Nizâmiye*) kuran vezirinin (Ebu Ali Hasan İbnu'l-Hassan İbn Ali İbn İshak) yardımıyla İran, Irak ve Suriye'deki bölgeleri idare etmiştir; fakîh ve mutasavvıf el-Gazâlî, Bağdat'taki Nizâmiye'nin başındadır. Melikşah'ın ölümüyle bölgelerin oğulları arasında paylaşılması, sultanlığın çöküşünün başlangıcı olmuştur.

Memlukler: 1250'den 1517'ye kadar Mısır, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Batı Arabistan'ı yöneten, köle askerlerin (memluk "köle" ya da "sahip olunan" anlamındadır) kontrolünde olan bir rejim. İslâm dünyasının merkezindeki tartışmasız bir askerî güç olarak büyümüştür. Memluk sultanı Baybars (saltanatı 1260–77), saltanatının büyük bölümünü Suriye-Filistin'deki Haçlılar'la savaşarak ve sınırlarını İlhanî İran'dan gelen akınlardan koruyarak geçirmiştir. Vebanın Mısır ve Suriye halkını kırıp geçirdiği 1340'a kadar, müreffeh bir saltanat sürmüştür.

Menâkıb (Hagiography): Popüler halk edebiyatı, bölgesel dillerdeki icralar, akademik ve resmen desteklenen eserlerde gösterildiği şekilde velilerin, peygamberlerin, ashabın ve Hz. Muhammed'in yaşam hikâyeleri. İslâmî edebî türler arasında *menâkıb* (mübarek insanların şecereleri ve faziletli vasıflarına ilişkin tartışmalar), *kasais* (peygamberler ve sahabelerin kendine özgü meziyetleri), *sîret* (Hz. Muhammed ve velilerin biyografileri), *tabakât* (bölge, dönem, silsile ve tarikat bağlamında düzenlenen klasik dönem toplu biyografi sözlükleri) ve *tezkire* (sonraki toplu biyografiler) sayılabilir. Tasavvufî biyografi derlemeleri özellikle soy ilişkilerini, velilerin mertebelerini, keramet (bir velinin yüksek mertebesini tasdik eden mucizeleri gösterme kapasitesi) ve bereketi (bir veliden sadır olan himmet) vurgular. Modern dönemlerde menkıbe edebiyatı bazen ulusal, bölgesel ve siyasî temaların yanı sıra velilerin soyundan geldiğini iddia eden kimselerin dinî otoritesini meşrulaştırmak için de kullanılır. Başlangıçtaki İslâmî figürlerin biyografileri eski rol modellerin genç nesiller için daha alakalı kılmak için bazen yeniden yazılmıştır. Pakistan hükümeti

gibi kimi hükümetler, İslâmî aktivizm ve sosyal reform gibi siyasî hedeflerini pekiştirmek için meşhur veli biyografilerini yayınlamışlardır.

Menâkıb: Mübarek kişilerin keramet ve faziletlerini anlatan biyografi türü. Veliler, tipik olarak Müslümanları kuşkuya düşüren gayrimüslimler ya da diğer velilere karşıt olarak resmedilir. Menâkıbla uğraşan metinler genelde velilerin mertebeleri, yaşadıkları yerler ve yardımlarını içerir. Hz. Muhammed'in mucize ve faziletlerine ilişkin tartışmalar özellikle önem taşır. Ayrıca bkz. Hagiography.

Menar, el: 20. yüzyılın başlarında Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza tarafından kurulup yayınlanan etkili Mısır dergisi ("Fener" anlamına gelir). 1939–1941 arasında derginin yönetimini Hasan el-Bennâ üstlenmiştir. 1903 ve 1935 arasında aylık olarak yayınlanmıştır. Kur'an tefsiri ve kelâmî yoruma yoğunlaşmıştır. Amacı bir reform fikrini dile getirip yayma ve Müslüman ulusun birliğini muhafaza etmektir. İslâm'ın temel kaynaklarına (Kuran ve sünnet) bir dönüşü destekleyen Selefî hareketin sesi olarak işlev görmüştür. Kur'anî bağlamda reformist görüşler sunmayı ve ortaçağ metinlerini kullanmaksızın Kur'an ve Sünneti kendilerine göre yeniden yorumlamayı arzulamıştır.

Menâsik: Tören, ritüel ve bunların mekânı. Sözcük, Kur'an'da her ikisi de haccın gerekleriyle bağlantılı olarak iki kez geçer (2: 128; 2: 200). Arapça yer anlamındaki *mensik* sözcüğünün çoğulu olan terim kurban yeri, inziva yeri ve dolaylı olarak kurban kesme ya da burada yapılan ibadeti ifade eder. Haccın farklı ritüelleri arasında özel bir giysi olan ihram giymek, Kâbe'nin etrafında yapılan tavaf, çeşitli dualar, zemzem içmek, Safa ve Merve arasında sa'y etmek, kurban günü (*yevmi'n-nehar*) dağıtılmak üzere kurban kesmek ve haccın üçüncü günü şeytan -sembolik olarak- taşlamak sayılabilir.

Menat: İslâm'ın gelişinden önce Kâbe'de tapınılan üç tanrıçadan biri. Yazgı tanrıçası *menat*, gelenekte "Tanrı'nın kızı" olarak tanımlanır; çünkü Tanrı'nın bir cinle evliliğinden doğduğu varsayılır. Onu temsil eden put, Hz. Muhammed ve ashabı Mekke'yi 630'da fethettiklerinde yok edilmiştir. Kur'an'da lanetlenmiştir (53: 19- 20).

Mendaki: Müslüman Çocukları Eğitme Konseyi, 1981'de Singapur'da kurulan İslâmî bir organizasyon. Malay Müslümanların sosyo-ekonomik durumunu eğitim yoluyla geliştirmeyi amaçlar. Hükümet ve çalışan her Malay Müslümanın ödediği mecburi aylık katkılarla finanse edilir. 1989'da hükümetin Malaylar için ücretsiz üçüncü eğitim aşamasını kaldırma teklifini kabul edince, tartışmalı hale gelmiştir.

Mendub: Tavsiye edilen. İslâm hukukunda beş fiil sınıfından biri (diğer dördü farz, vacib, mekruh, helal/haramdır). Hukuken zorunlu olmayıp yapılması iyi görülen fiilleri kasteder. Hukuk teorisyenleri, genellikle bu fiilleri yapmayı ihmal edenler için herhangi bir ceza olmadığı kanısındadırlar. Aynı amel kategorisini ifade için yaygın olarak kullanılan diğer bir terim ise *müstehab*dır.

Menfalutî, Mustafa Lütfi el- (ö. 1934): Modern Mısırlı yazar. Eski Arap nesir biçimlerinin karmaşıklığının basitleştirilmesini savunmuştur. Ezher'de eğitim almış olup ahlakî öyküler, orijinal denemeler ve çoğunlukla düş kırıklığı ve duygusallıkla karakterize edilen Avrupai eserlerin versiyonlarını yazmıştır. Bunlar yıllar yılı genç Mısırlı nesiller arasında yoğun biçimde popüler kalmıştır. Yabancı dillere ilişkin bilgisi eksik olsa da hem Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* (1921) hem de St. Pierre'in *Paul*

et Virginie (1923) eserlerinin oldukça popüler versiyonlarını gerçekleştirmeyi başarabilmiştir.

Menstrüasyon: Kadınlarda gusül gerektiren âdet hali. Âdet (regl) esnasında kadınların oruç dâhil, emredilen dinî görevleri yerine getirmeleri haramdır: Tutmadıkları günler için daha sonra oruç tutmaları gerekse de kılamadıkları namazları kaza etmeleri zorunlu kılınmamıştır. Abdestsiz olan erkekler gibi âdet halindeki kadınlar da Kur'an'a dokunamazlar ve camiye giremezler. Kur'an'da erkeklerin menstrüasyon dönemindeki kadınlarla "temizlenene kadar" birleşmekten kaçınmaları emredilir (2: 22). Dolayısıyla kadınların dinî görevleri ve cinsel ilişkilerini gerçekleştirmeden önce temizlenmeleri (gusül) gerekir.

Mercî-i Taklîd: İzlenecek otorite. İsnâ Aşeriyeci toplumda şeriatı uygulayan en üst mertebedeki otoriteler. Terim genellikle yerel ya da ulusal açıdan en üst mertebedeki dört ya da sekiz fakîh (ayetullah) için kullanılır; dünya ölçeğinde ise yalnızca bir ya da iki fakîh için kullanılır. 1970'den sonra bu konumu elinde tutan iki büyük Ayetullah, Ayetullah Humeynî ve ayetullah Ebu'l-Kasım el-Hoi'dir. Onları izleyenler arasında Irak, Körfez ülkeleri, Lübnan ve Suriye'deki Arapça konuşan çoğu Şiî ile Hindistan, Pakistan, Doğu Afrika ve İran'daki Şiîlerin çoğunluğu yer alır.

Merginânî, Ali İbn Ebubekir el-: (ö. 1197) Orta Asyalı önde gelen Hanefî fakîhi. En çok çeşitli şerh ve açıklamalara konu olup Hanefî fıkhının en etkili derlemelerinden biri olan *el-Hidâye*'nin müellifi olarak tanınır.

Mersiye: Ağıt. Arapçada *mersiyye* ya da *mersat*. Bir kişinin ölümünü anmak için yazılan şiir. Mersiye geleneğinin İslâm öncesi güçlü kökleri bulunmakta olup bugün de Arapça ve diğer İslâmî dillerden beslenmeye devam etmektedir. Bu geleneğin Arapçadaki öncüsü, erkek kardeşinin ölümü üzerine yazdığı birçok mersiyesiyle ünlü olan el-Hansa'dır. Günümüzde mersiyenin fonksiyonunu kentler, tarih ya da uluslar gibi varlıklara yazılan ağıtları içine alacak denli genişlemiştir.

Meryem: İsa'nın annesi ve İyşâ'nın (Elizabeth) kuzeni. İncil'deki hikâyeye benzer olarak Kur'an'ın 19. suresi (Meryem'in adını taşır) Meryem'i bakireyken mucizevî bir biçimde gebe kalarak İsa'nın doğumunu gerçekleştiren iffetli bir kadın olarak anlatır. Akrabaları Meryem'i iffetsizlikle suçlamış, ancak bebek İsa onu sözlü olarak savunduğunda suçsuz olduğu kanıtlanmıştır. Meryem'in annesi o daha doğmadan Meryem'i Tanrı'nın hizmetine adamış ve Meryem, İyşâ'nın kocası rahip Zekeriya'nın bakımına tayin edilmiştir. Melekler Meryem'e Allah tarafından seçildiğini bildirmişler ve Allah'ın bir kulu olduğunu vurgulayarak dua etmeye devam etmesini emretmişlerdir.

Mescid: İngilizcedeki *mosque* sözcüğü, Arapça "secde yeri" anlamındaki *mescid* sözcüğünden gelir. Cami, özellikle Cuma namazı için kullanılan mescidi belirtir. Musalla ise namaz için gayr-i resmi bölgeler ve açık alanları belirtir. Mescidin asıl amacı, farz namazlar ve Cuma namazı makamı olarak hizmet sunmaktır. Tipik olarak kadınlar ayrı bir alanda toplansa da, hem erkekler hem de kadınlar mescide giderler. Kur'an kıraatı ve sûfîlerin zikir ritüelleri sıklıkla mescidler gerçekleştirilir. Özellikle Ramazanda tavsiye edilen halvet ve itikaf mekânlarıdır. Zekatların toplanıp dağıtıldığı merkezler olarak işlev görmenin yanı sıra fakir ve evsizler için bir sığınma ve barınma sağlarlar. Hacılar hac ve umreden önce ve döndükten sonra yerel mescidleri sıkça ziyaret ederler. Evlilikle ilgili ve ticarî akitler sıklıkla mescidler-

de gerçekleştirilir ve cenaze namazı için ölüler buraya getirilir. Mescidler ayrıca eğitim merkezleri olarak ve kriz dönemlerinde yönetime yönelik muhalefetin merkezî buluşma noktaları olarak da işlev görürler. Prensipte her akıl baliğ Müslüman, imamlık yapma vasfına sahiptir, ancak imamın cemaat arasındaki en bilgili kişi ya da onun tayin ettiği vekili olması beklenir. Yalnızca kadınların olduğu yerde bir kadın da imamlık yapabilir.

Mescidler genellikle Müslümanların sayıca yeterince büyük olarak yerleştiği her yerde inşa edilir. Kimi durumlarda askerî kamplarda ibadet mekânları olarak başlayıp kentler geliştikçe bina biçimini almışlardır. Diğer durumlarda tapınak, kilise ve sarayların üzerine inşa edilmişlerdir. İki tür mescid bulunur: Cuma namazı ve büyük cemaat toplantıları için kullanılan büyük devlet kontrollü mescidler ile halk tarafından inşa edilip devam ettirilen küçük, özel mescidler. Çoğunluğu özel hayır kurumları ve vakıflarca ya da dinî bağışlarla kurulup idame ettirilmiştir. Şiîler ve sûfiler özellikle Hz. Muhammed'in, ailesi ve diğer mübarek kişilerin türbeleri üzerinde mescid inşasında aktif olmuşlardır. Bu mekânlar ziyaretgah ve cemaatle ibadet mekânları olarak işlev görür. Mekke, Medine, Kudüs mescidleri bu özel statüyü taşır. Mekke'deki Kâbe hac, namaz merkezi ve namaz kılarken yönelinen kıbleye dönüşmüştür. Hz. Muhammed Medine'deki mescide defnedilmiştir. Kudüs'teki el-Aksa Mescidi, Hz. Muhammed'in mucizevî Miraç ve İsra mekânı olarak tanımlanmıştır. Mesciddeki merkezî özellik, *minber* yani Cuma namazında hutbenin irad edildiği basamaklı yapıdır. Minber Hz. Muhammed'in hutbe vermek için üzerine çıktığı taş platformu taklid eder. Mekke yönünü gösteren kıbleye yerleştirilen süslü kemerli bir niş olan *mihrab*ın yanında yer alır. Mescidler ayrıca abdest alınan yerler yani şadırvanlarla minareleri (ezanın okunduğu silindirik yapı) de içerir.

Mescidler iki tür dinî eğitim sağlar: talim ya da Kur'an, hadis ve bazen fıkıh eğitimi; ve terbiye ya da ahlaklı bir kişilik inşası. Tarihte kendi istekleriyle şeyhler, fakîhler ya da ulemanın etrafında halka halinde toplanan talebelere, tefsir ve fıkıh eğitimi verilmiştir. Öğrenci ya da talebeler, oldukça ünlü âlimlerle çalışmak için büyük mesafeler kat etmişlerdir. Kırsal kesim ya da düşük kentli sınıftan gelenler için mesciddeki eğitimin maliyeti çok düşüktür ve yükselmek için tek yoldur. Kentli üst sınıf ve ulema için mescid eğitimi kadılık, devlet idaresi ve dinî eğitimdeki önemli pozisyonlara erişim sağlamıştır. Öğrenciler için gelinen bölgeye göre barınma ve yiyecek ise bağışlar, hediyeler, sadakalar ve zengin sınıflarca bırakılan miraslardan gelen gelirle sağlanır. Eğitim tamamlandıktan sonra talebeye onun belli bir hocayla belli bazı eserleri başarıyla okuduğunu ve aynı eserlerden artık ders verme izni verildiğini bildiren yazılı bir belge ya da *icazet* verilir. 19. yüzyılın başında eğitim sunan başlıca Sünnî mescidler, Mekke'de ve Medine'deki Büyük mescidler, Kahire'deki el-Ezher Cami, Tunus'taki Zeytune ve Fez'deki Karaveyn'dir. Modern dönemlerde camiler dinî eğitim, sorgulama, tartışma ve namaz merkezleri olarak işlev sunmaya devam etmiş ancak yüksek düzeydeki dinî eğitim modern İslâm üniversiteleri, kurumları ile din bilimleri ve şeriat fakültelerine transfer edilmiştir.

Modern dönemlerde hükümetler cami idaresinin kontrolü, yetkililerin tayini ve toplumda İslâmî münazaraların doğasını kontrol ve yönlendirmek için hutbenin içeriğini belirleme girişiminde bulunmuşlardır. Vaizler hükümet görevlileri olarak kabul edilmiş ve mevcut

siyasî meselelerden ziyade oruç, namaz ve iktidardakilere saygı ve itaat gibi konuları tartışmaya teşvik edilmişlerdir. Buna mukabil hükümet tarafından kontrol edilmeyen hutbeler, ana akım İslâm düşüncesi ve tarih tartışmalarıyla yerel politika ve Müslümanlarla alakalı uluslararası krizler bağlamında yorumlanan kriz ve sorunları birleştiren oldukça duygusal ve konusal söylevlerdir. Yaygın temalar, Batı'nın özellikle ABD'nin ahlâkî ve manevî çöküşü sembolize ettiği iyi ve kötü arasındaki ezelî, evrensel savaşımdaki adaletsizlik bağlamında cihâd ya da kutsal savaşı içerir. Analiz genellikle siyah ve beyaz biçiminde sunulup yozlaşmış yöneticileri, fakir ve zenginler arasındaki eşitsizlikleri, hükümetin yetersizliğini hedef alır. Bu sevilen vaizlerin birçoğu büyük cemaatleri kontrol etmekte olup önde gelen sosyal ve politik seslere dönüşürler.

Mescidü'l-Aksâ: Bkz. Aksâ, el-.

Mescidü'l-Haram: Suudi Arabistan'ın Batısında Mekke'deki Büyük cami. Hz. Peygamber'in Medine'deki mescidiyle birlikte İslâm'ın en kutlu türbelerinden biri, manevî merkezi ve haccın odağıdır. Hz. Muhammed döneminden önce bile bir ibadet yeri olan mescid, tüm Müslümanların namaz kılarken yöneldiği ve İbrahim'le İsmail tarafından inşa edilen İslâm öncesi "Allah'ın Evi" olan Kâbe'nin etrafında kuruludur. Mescidü'l-Haram'ın günümüz yerleşim planı, Emevî ve Abbasî dönemlerinin yanında Osmanlı süslemeleri ve son zamanlarda Suudiler'in ilaveleriyle bir dizi genişletmeyle değişime uğramıştır.

Mescidü'l-Kıbleteyn: Bkz. İki Kıbleli Mescid.

Mescidü'n-Nebî: İslâm'daki ilk mescid. Hz. Muhammed tarafından Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde inşa edilmiştir. Gerçekte özel bir ibadet ve toplanma yeri olarak belirlenen etrafı çevrili bir mekândır. Mekânın küçük bir bölümü, Hz. Muhammed ve ailesinin evi olarak kullanılmıştır. Vefatından sonra Hz. Peygamber buraya defnedilmiştir. Asıl yapı birkaç kez yeniden inşa edilip genişletilmiştir. Sonraki tüm camiler için bir model ve Mekke'deki Kâbe'den sonra İslâm'ın ikinci en mukaddes beldesi işlevi görmüştür. Farz olmasa da çoğu Müslüman hac ibadetinin bir parçası olarak Mescidü'n-Nebü'yi ziyaret ederler. Ayrıca bkz. Kâbe.

Mescidü'l-Kıbleteyn (İki Kıbleli Cami): Medine'deki en eski mescidlerden biri. Hz. Muhammed Medine'de ilkin kıble olarak Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır. Ancak 16 ya da 17 aylık bir dönem sonrasında kıble olarak Mekke'ye yönelmesini bildiren bir vahiy (2: 142-43) almıştır. Bir hadise göre Hz. Peygamber Medine'deki Benî Seleme Mescidi'nde öğle namazını kılarken namazın ortasında kıbleyi değiştirmiştir. Diğer hadisler ise kıblenin değiştirilmesi haberinin Müslümanlar Medine dışındaki bir vahada yer alan Kuba Mescidi'nde namaz kılarken geldiğini ve namazın ortasında kıblelerini değiştirmeleri emredildiğini aktarırlar. Bu mescidin temelleri bizzat Hz. Muhammed tarafından atılmıştır; Peygamber Mekke'den hicret ederken ilkin Medine'nin merkezine hareket etmeden önce üç gün geçireceği Kuba'ya varmıştır. Dolayısıyla kıblesi değiştirilen mescid, Mescidü'l-Kıbleteyn ya da namaz kılarken kıble olarak hem Kudüs hem de Mekke'ye yönelinen mescid olarak bilinir.

Mescumi: Ayrıca Meclis Muslimin Indonesia (Endonezyalı Müslümanlar Şûrâ Meclisi) olarak da bilinir. Endonezya'nın 1950'lerdeki parlamenter demokrasi döneminde ana siyasî partilerinden biridir. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra 1945'te kurulmuştur. Endonezya'nın tüm önde gelen organizasyonları birleş-

miştir. Mescumi, yeni cumhuriyete büyük bir İslâmî güç oluşturmuştur. İslâmî bir parti olarak bir İslâmî devletin kurulması ve Müslümanların şeriata uyma yükümlülüğü çağrısında bulunmuştur. İç rekabetten muztarip olsa da 1950'den 1957'e kadar çoğu hükümete katılmıştır. Partinin 1950'lerin ortalarında bölgesel bir ayaklanmaya katılması, Başkan Sukarno'nun yönetimindeki askerî liderliğin güvensizliğini kazanmıştır. Sukarno hükümetinin "güdümlü" demokrasisine karşı çıkarak parlamenter demokrasiyi savunmuştur. Mescumi 1960'da yasaklanmış ve önde gelen liderleri gözaltına alınmıştır. Sonradan eski liderleri olmaksızın Partai Muslimin Indonesia olarak yeniden oluşturulmuştur.

Mesel: Çoğulu *emsâl*. Genellikle bir deyim olmasının yanı sıra, bir özdeyiş, atasözü ya da aforizma. Ortadoğu'da *emsâl* derlemeleri çok sayıdadır. Genellikle kısa anekdotlar kökenini göstererek atasözüne eşlik eder. Kur'an ve hadislerden yapılan ciltler dolusu emsâl bulunur. Bazıları farklı lehçelerdeki atasözü derlemeleri Yakın Ortadoğu'da büyük ölçüde yaygındır.

Mesih: Bkz. Mehdîlik.

Mesih: Bkz. Mesihcilik.

Mesihcilik: Toplumu adalete sevk etmek için kıyamete yakın ortaya çıkacak olan dinî-siyasî bir figür inancı. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm tarafından paylaşılan bir düşüncedir. İslâm'daki mesih inancı, İsa'nın Mesih olduğu ve kıyamete yakın döneceği inancıyla aynı anda Allah tarafından tayin edilen bir mehdînin insanları zulüm ve zorbalıktan kurtarmak için ortaya çıkacağı düşüncesini birleştirir. Ayrıca bkz. Mehdî.

Mesnevî: Farsça ve diğer dillerde kafiyeli beyitler biçiminde yazılmış uzun şiir türü. Sûfiler arasında yaygın olup genellikle kahramanlık gibi epik temalar, romantizm ve bir âşıktan ayrılığın imgeleri üzerinde durur. En ünlü mesnevîlerden bazıları Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö. 1273), Ebu'l-Mecd Mecduddîn Senâ (ö. 1131), Ferîdüddîn Attâr (ö. 1220) ve Muhammed İkbâl (ö. 1938) tarafından yazılmıştır.

Messaliü'l-Hac (ö. 1974): Cezayir'in Fransa'dan bağımsızlığı çağrısında bulunan ilk Cezayirli milli lider. Fransız ordusuna katılmış, Fransa'ya taşınmış (1923) ve bir Fransız kadınla evlenmiştir. Cezayir'e dönünce 1937'de Cezayir Halk Partisi'ni (PPK) kurmuştur. Bağımsızlıktan sonra Fransa'da anılarını yazmıştır.

Mes'ûd, Ahmed Şah: Bkz. Hizb-i Vahdet.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali İbn el-Hüseyn el-: (ö. 957) Velud yazar ve bilge. Bilinen eserleri yirmiden fazladır ve tarih (İslâmî ve evrensel), coğrafya, tabiî ilimler, felsefe ve kelâm dâhil geniş yelpazedeki dinî ve seküler konuları ele almaktadır. Her ikisi de kapsam açısından tarihî-coğrafî olan iki eseri günümüze ulaşmıştır: *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevâhir* (Altın Filizleri ve Mücevher Madenleri) ile *Ahbâru'z-Zamân* (Zamanın Tarihi). Mes'ûdî geleneksel din bilimlerin dışındaki yararlı bilgiyi elde etmeye istekli ve akıcı, teknik olmayan bir edebî türü beğenen okuyucu kitlesi için yazmıştır. Bağdat'ın yerlisi olup Suriye'de ve vefat ettiği Mısır'da görev yapmıştır. Yaşamının ilk döneminde Mutezililer'le bağlantılı olup olayları konusal (katı bir biçimde kronolojik olmak yerine) ele almada Arap histografya modelini başlatmasıyla tanınır.

Mesyumi: Bkz. Mescumi.

Meşhed: (1) İsnâ Aşerî Şiî imamlarının türbelerinin bulunduğu yer. 12 imam da öldürülerek, zulüm görerek ya da zehirlenerek şehit olmuşlardır. Türbeleri Şiîler

için her yıl ziyaret edilen mekânlara dönüşmüştür. Şiîler, şehit edilen imamlara hürmetin günahları için mağfiret (af) kazandıracağına ve Mehdî'nin (beklenen imam) nihaî zaferinde pay sahibi olmalarına imkan vereceğine inanmaktadırlar. Dahası sâlih Şiîler türbelere imamların kutsiyetini paylaşabilecekleri yerler olarak bakmaktadırlar. Tüm imamların türbeleri bolca bağış yanında Müslüman idarecilerden özellikle Şiî hanedanlardan cömert hediyeler almışlardır. Çevrelerinde kentler, okullar ve geniş mezarlıklar yükselmiştir. (2) İran'da bir kent.

Meşru Hakları Savunma Komitesi: Suudi Arabistan'daki ilk bağımsız insan hakları organizasyonu. 1990-91'deki Körfez Savaşı sonrasında İslâmî standartlardaki bir düşüşe yönelik bir alakayla kurulmuştur. İlan edilen hedefler, üyelerin çeşitliliğini yansıtır; siyasî mahkûmların serbest bırakılması, kraliyet ailesinin halka karşı sorumluluğu, insan haklarında reformlar, İslâm'ın kabile adetlerinden arındırılması, şeriatın kat'i şekilde uygulanması ve zulümle adaletsizliğin eliminasyonu gibi konuları içerir. 1993'te Muhammed el-Mesârî tarafından kurulmuş olup 1994 yılında terörist ve aşırı uç gruplarla bağlantıları olduğu iddiasıyla Suudi Arabistan'da resmen yasaklandıktan sonra Londra'da kurulmuştur. Üyeleri tutuklanmış, işten uzaklaştırılmış ve hapse atılmışlardır. Arabistan'da İslâmî Devrim Hareketi'nin (MIRA) oluşumuyla ayrışmalar gerçekleşmiştir. Ayrıca bkz. Mesârî, Muhammed el-.

Metn: Bir hadis rivayetinin metni ya da içeriği. İsnâd zinciriyle birlikte rivayet edilen bir hadisin iki ana kısmından biridir.

Mevâlî: Tekili *mevlâ*; Arap olmayan Müslümanlar. Önceleri, İslâm'ın Yakın Doğu bölgelerine ve sonunda İslâm'ı seçen Bizans İmparatorluğu'na yayılışında esir alınan kişileri belirtmede kullanılmıştır. Ayrıca Arap kabilelerin müşterilerini belirtir. Emevî Hanedanı yönetiminde (661- 750) mevâlî, özellikle vergi bakımından Arap Müslümanlarla eşit muameleye tâbi tutulmaz. Arap Müslümanlara uygulanan ayrıcalıklı muamele, bir anlaşmazlık kaynağı olmuştur. Çünkü bu yaklaşım, Kur'an'ın tüm inananların eşit olduğu beyanını ihlal etmiştir. Daha sonra gelen Abbasî Hanedanı (750-1258) yönetiminde Arap ve Arap olmayan Müslümanlar arasındaki farklar üzerinde durulmamıştır.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ: (ö. 1979) Hint-Pakistanlı Müslüman yenilikçi düşünür, velûd yazar, politikacı ve Cemâat-i İslâmî'nin kurucusu. Önceleri Hilafet Hareketi'nde ateşli bir milliyetçi ve aktivist olup Kongre Partisi'ni desteklemiştir. Hilafet Hareketi'nin 1924'te çöküşünden sonra, İslâmî bir anti-emperyalist platformu savunmuştur. İslâmî kültürün kurtuluşunun, İslâmî kurum ve uygulamaların eski haline getirilip arındırılmasında yattığına inanmıştır. Hint Müslümanlar için müstakil bir kültürel yurdu savunmuş ancak bağımsız bir İslâmî devlet oluşturmak için bu hareketi desteklememiştir. 1941'de model topluluğu siyasî partiyle birleştirerek *Cemâat-i İslâmiye*'yi kurmuştur. Pakistan'ın kuruluşundan sonra, Pakistan'ı seküler değil, dinî bir devlet yapmak için kampanya yürütmüştür. Daha sonra bir devlet düşmanı olarak tanımlanmış ve birkaç kez hapsedilmiştir. Nebevî modele dayalı İslâmî bir devleti savunmuştur. Mevdûdî sosyal değişimin, siyasî güç merkezlerini devralıp kitleleri mevcut düzenin alaşağı edilmesine yöneltmekten ziyade, tepeden tırnağa geniş ölçekli reformları gerçekleştirmekle ortaya konabileceğine inanmıştır. İslâmî devrimin yok edici olmasından ziyade, mevcut devlet yapısı içinde ortaya konmasını amaçlamıştır. İslâm'ın amaçlarını desteklemede şid-

det kullanımını yermiş, İslâmî faaliyetin anahtarı olarak eğitimi tercih etmiştir. 150'den fazla eser kaleme almıştır. İslâm dünyası genelinde İslâmî hareketleri etkilemiştir.

Mevlâ: Koruyucu, üstad. Arapça "yakınlaşma", "üzerinde güç sahibi olma" anlamındaki *veliye* kelimesinden gelir. Ödünç bir kelime olarak çok sayıda dile girmiştir (örneğin Farsça *molla*). Etken ya da edilgen çatıda olmasına bağlı olarak, iki taraflı anlamlara sahip olabilir. Tasavvuf ve Şîa'da manevî bir koruyucu ya da veli anlamına gelir. Mağrib ve Endülüs'te mevlâ, *mulay* olarak telaffuz edilir. Fas'ta Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri belirtir.

Mevlânâ Âzâd: Bkz. Âzâd, Ebu'l-Kelâm.

Mevlânâ: Mevlamız, üstadımız. Aslen yöneticilere hitap için kullanılan saygı unvanı. Farsça ve Türkçede özellikle Celâleddin Rûmî'yi, Güney Asya'da ise eğitimli din adamlarını belirtir.

Mevlevî Tarikatı: Bir medeniyetin ritüeli olarak kullanılan özel bir raks türü olan *semâ*dan hareketle "semâ eden dervişlerin" (whirling dervishes) müntesibi oldukları Türk tarikatı. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin (ö. 1273) torunları tarafından kurulmuştur. En ayırt edici özelliği tefekkür, halvet (inziva) ve bir tefekkür biçimi olarak semaya verilen önem yoluyla inisiyasyondur.

Mevleviler: Bkz. Mevlevî Tarikatı.

Mevlid: Doğum. Hz. Muhammed'in Rebiyülevvelin 12. günü olduğuna inanılan doğum gününün anılışı. Suudi Arabistan hariç çoğu Müslüman ülkede yaygın kutlama ve devlet törenlerinin yer aldığı bir tatil olarak kullanılır. Yaygın kullanımda ayrıca vefat eden mübarek bir kişinin ölüm yıldönümünü belirtir. Anma merasimleri, bedeni koruduğuna inanılan bir merkez ya da önemli bir olayın mekânı olan mübarek bir kişiye ait türbe etrafında cereyan eder. Bu merkez dünya genelinden Müslümanların yıllık ziyaret merkezi olarak işlev görür. Mitik ve mistik, ritüel ve kitabî, dinî ve siyasi, ekonomik ve geleneksel uygulamaları harmanlar.

Mevlîdü'l-Hüseyin: Hz. Hüseyin'in doğumu. Hz. Muhammed'in torunu ve Emevî halifesi Yezid'e karşı Şiî başkaldırının lideri Hüseyin'in doğumunu anma töreni. Yılda bir kez Kahire'de ve Şabanın 3. günü de tüm Şiiler arasında kutlanır. Birçoğu tarikat mensubu olan bağlılar, Hz. Hüseyin'in başının gömülü olduğu söylenen cami-türbeyi ziyaret ederler.

Mevlîdü'n-Nebi: Hz. Peygamber'in doğum günü. Rebiyülevvelin 12. günü kutlanır. Kur'an kıraati, şiirlerin okunması, Hz. Muhammed'in faziletlerinden bahseden naatların okunması ve mevlîde özgü yiyeceklerin hazırlanıp fakirlere dağıtılmasını içerir. Ayrıca Suudi Arabistan dışında, devlet kutlamaları gerçekleştirilir. Bazı selefîler, kutlamaları kınar; çünkü Hz. Muhammed hayattayken kutlanmamış ve Allah'tan ziyade bir insanı merkez almışlardır.

Meymonides, Moses: Bkz. Ben Meymun, Moşe.

Meysir: Bkz. Kumar.

Mezâhiru'l-Ulûm: Hindistan'daki Deobandi oluşumun en büyük medreselerinden biri. 1866'da Saharanpur, Uttar Pradeş'te kurulan okul, geniş ölçüde Deoband'daki medrese üzerine yapılanmış olup eski Deoband tarihiyle ilişkili kimselerce işletilmektedir. Mezâhiru'l-Ulûm'la ilişkili âlimler, özellikle hadis alanında öne çıkarlar. 20. yüzyıl başlarında dünya genelindeki Hindistan merkezli bir tebliğ hareketi olan Tebliğ Cemâati'yle yakın bağlar oluşturmuşlardır.

Mezâlim Mahkemeleri: Arapça *dâru'l-mezâlim*. Halkın, diğer otoritelerin güç sergilemedeki istismarları ya da başarısızlıklarına ilaveten yargıçlarca verilen kararlara karşı yönetici veya vekillere doğrudan başvurabildiği, idarî hukuk mahkemeleri gibi işlev üstlenen mahkemeler.

Mezâlim: Bkz. Adaletsizlikler.

Mezar Taşları: Tipik olarak yalnızca ölü kişinin kişisel bilgileri ya da Kur'an'dan ayetlerle süslü düz kaya parçalarıdır. Birçok fakîh, ziyaret edilmeleri ve Allah'ı insanlar arasında şefaatte bulunmalarının istenmesi nedeniyle mezarların yerlerinin belirlenmesini tasvip etmemektedirler.

Mezârî, Şeyh Ali: Bkz. Hizb-i Vahdet.

Mezheb: Fıkhî düşünce ekolü (çoğulu *mezâhib*). Ayrıca bkz. Hanefî Mezhebi; Hanbelî Mezhebi; Caferî Mezhebi ve Fıkh; Şafiî Mezhebi

Mezmurlar: Arapça *zebur*. Davud'un mizmarlarının bir peygamber kabul edilen Davud'a gönderilmiş vahiy olduğu belirtilir (4: 163; 17: 55; 2: 105). Allah, mizmarların müellifi kabul edilir. Enbiya suresinin 105. ayeti, İncil'deki Mezmurlar 37: 29'un doğrudan bir karşılığıdır.

Mezopotamya: "İki nehir arasındaki toprak". Mümbit Dicle ve Fırat nehir vadilerinde, büyük stratejik ve ticarî öneme sahip bir konumda yer alan bölge. Sümerler, Asurlar ve Babil gibi birçok büyük imparatorluğun yurdu olmuştur. Abbasî başkentleri Bağdat ve Samarra'nın yanı sıra, kutsal Şiî kentleri Kerbela ve Necef'in da bulunduğu bölge.

Mısır İşçi Partisi: Mısır'daki yegâne yasal İslâmcı parti ve 1987'den itibaren ana muhalefet partisi. Doğrudan hedefi tek partili yönetime ve kronik yozlaşmaya son vermektir. Demokrasiyle İslâm arasında bağ kurar: Ayetleri yorumlamada merkezî bir dinî otorite olmadığında, farklı yorumların meşru oluşu gibi farklı politik program ve partiler de meşrudur.

Mısır'da İslâm: İngilizlerin Mısır'ı işgali (1882), Mısır'ın bağımsızlığıyla (1952) sona ermiştir. İngiliz hâkimiyeti altında seküler ve İslâmî reform hareketleri doğmuştur; Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza modern İslâm düşüncesini büyük ölçüde etkileyen farklı reform ideolojilerini dile getirmişlerdir. 20. yüzyıl başları, Saad Zaghlul gibi liderler önderliğinde güçlü milli duyguların doğuşuna tanık olmuştur. 1928'de Hasan el-Bennâ, ekonomik açıdan harap olan bir ülkenin dinî ve sosyo-politik ihtiyaçlarını karşılamayı arzulayan İhvânu'l-Müslimîn'i kurmuştur. 1952'de el-Dubbetu'l-Ahrâr darbesi, İngilizleri iktidardan uzaklaştırıp Cemal Abdunnasır liderliğinde bir cumhuriyet kurmuştur. Bennâ'nın bir talebesi olan Seyyid Kutub, radikalizme silahlı direnişi desteklemiştir; Nasır yönetimince idam edilmiş ve İslâmî gruplar baskı altına alınmıştır. İsrail yenilgisi (1967), Nasır'ın ölümü (1971) ve İsrail'le yapılan barış (1979) sonrasında İslâmî militanlar Nasır'ın halefi Enver Sedat'ı da öldürmüşlerdir (1981). 1990'larda Cemâatü'l İslâmiyye adlı grup, demokrasi ve çoğulculuğa bağlılığını vurgulamıştır. Yusuf el-Kardavî, Kemal Ebu'l-Mecd ve Şeyh Muhammed el-Gazalî'nin dâhil olduğu hareket, alternatif bir İslâmî reformist gündem sunmaktadır. Müslümanlar Mısır'ın 87 milyonluk nüfusun %93,7'sini, Kıptîler, diğer Hıristiyanlar ise %6'sını oluşturmaktadır. 1970'lerden itibaren dinî çizgiler boyunca gerilimler keskin bir şekilde artmış olsa da, 1971 Mısır Anayasası din özgürlüğünü garanti etmektedir. Ayrıca bkz. İhvânu'l-Müslimîn (Mısır).

Mısr: Arapça çoğulu *emsâr*. (1) İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman savaşçılar tara-

fından fethedilen yerlerde kurulan yerleşkeleri belirtmiştir. Terim Sami kökenlidir; asıl anlamı "sınır" ya da "hudut"tur. Arap coğrafyacıları için *mısr*, ileri karakol anlamını taşır. Ayrıca *mısr*, halifenin tayin ettiği bir kişi tarafından yönetilen idarî bir yerleşim birimini belirtir. Bu nevi yerleşim birimlerinin ilk örnekleri Kûfe ve Basra'dır. (2) Mısır diyarı. Konuşma dilinde Kahire'yi kasteder.

Midhat Paşa, Ahmed Şefik: (ö. 1884) Osmanlı sadrazamı. Yerel temsilci kurumları genişletmiş ve eyaletlerdeki yönetimi güçlendirmiştir. Batılı siyaset kurumlarını, anayasa ve parlamentoyu getirmiştir. Çağdaş Batı bilimi ve felsefesini eğitime sokmaya çalışmıştır. Devrimden çok halkın eğitimi yoluyla ilerici bir değişime inanmıştır. Sultan Abdulaziz'i tahttan indirmek için yapılan darbeyi yönetmiş, 1877'de sürgüne gönderilmiş ve orada öldürülmüştür.

Mihne: Soruşturma. Abbasî Halifesi el-Memun tarafından (saltanatı 813-33), Kur'an'ın Allah'ın yaratılmış (mahlûk) kelâmı olduğu biçimindeki resmen desteklenen doktrini zorla kabul ettirmek için yürütülen çalışmaya verilen ad. Başlıca hedefi Ahmed İbn Hanbel (ö. 855) yönetimindeki selefîlerdir (*ashâbu'l-hadîs*). El-Memun, *mihne*nin başlamasından kısa bir süre sonra ölse de aralarından bir kaçı Mutezile ve oluşmaya başlayan Hanefî mezhebine mensup akılcı kelâmcı ve fakîhlerin görüşlerini destekleyen el-Memun'un iki halefi tarafından şevkle sürdürülmüştür.

Mihrâb: Bir caminin duvarında kıbleyi göstermek üzere yerleştirilen süs kabilinden kemerî niş. Müslümanlar namaz kılarken Mekke'ye yönelmek amacıyla mihrâb doğrultusunda namaza dururlar. Ayrıca bkz. Kıble.

Mikail: Kur'an'da (2: 98) genellikle Allah'ın emri üzerine Adem'e secde eden ilk meleklerden biri olarak geçer. Mikail'in Hz. Muhammed'in miracından önce "göğsünü açanlar" (yani Hz. Muhammed'i manen vahiy almaya hazırlamaya yardım edenler) arasında olduğuna ve Cebrail'le birlikte Hesap Günü'nde insanların amel defterlerini taşıyacağına inanılır.

Millet: Dinî topluluk. Arapça "millet" kelimesi, "din" ya da "dinî topluluk"u belirtir. Osmanlılar tarafından (1517-1922) kendi kendilerini yöneten gayrimüslim dinî toplulukları ifade için kullanılır. II. Mehmed tarafından (saltanatı 1451- 81) oluşturulan siyasetle başlıca gayrimüslim dinî toplulukların kendi dinî ve toplumsal kurallarını izlemelerine, yönetimde resmi statü verilen dinî liderlerine tâbi olmalarına izin verilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle millet terimi modern Türkçedeki "ulus"la ifade edilmiştir.

Milli İslâmî Cephe (Afganistan): Bkz. Geylânî Ailesi.

Milli İslâmî Cephe (Sudan): 1985'te Sudan'daki *İhvânu'l-Müslimîn*'in Cafer el-Numeyri ile işbirliği yaparak kurduğu Sudanlı siyasî parti. Ana destekçileri üniversite öğrencileri ve mezunlarıdır. 1970'lerde Suudi Arabistan'la olan bağlantıları ve Numeyri'yle yapılan işbirliği yoluyla ülkedeki İslâmî bankacılık sisteminin kontrolünü almıştır. 1983'te vatandaşların ahlakını geliştirmek için bir eğitim sürecinin parçası olarak *had cezalarının* uygulanmasını desteklemiştir. 1989 darbesinden sonra bankalar, inşaat endüstrisi, nakliye, medya ve yükseköğrenim kurumlarının otoritesini artırmıştır. Devletin başlıca finansal kurumu olarak işlev görür. Ayrıca askerlerin daha iyi maaş ve donanım taleplerine olan desteği nedeniyle orduya başarılı biçimde sızmıştır. Güney Sudan'daki gayrimüslim azınlık arasında tebliğ çalışmalarını yürütmek üzere Afrika

İslâm Merkezi'ni kurmuştur. 1987'de ulusal bir bildiri yayınlayarak Güney'i İslâmlaştırma programını açıklamıştır. Dinlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların herhangi bir resmi işe girme hakkını kabul etmiştir. Sekülarizmi reddetse de hukuk önünde düşünce özgürlüğü ve eşitlik vadeder.

Milli Kongre Partisi: Seküler yönelimli Hint siyasî partisi. 1885'te milliyetçi bir parti olarak kurulmuş ancak Hindu çıkarlarıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. 1937 seçimlerinde büyük bir seçim zaferi elde ederek Müslüman Ligi adaylarını uzaklaştırmıştır. Ayrı İslâmî devlet çağrılarını ateşleyip sonunda Hintli Müslümanlar için bir yurt olarak Pakistan'ın kurulmasına öncülük ederek, Hindistan'daki Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde Hindu-Müslüman koalisyon hükümetlerinin kurulmasını reddetmiştir.

Milli Parti: Bkz. Kâmil, Mustafa.

Milli Selamet Partisi: 1971'de Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılınca 1972'de yeniden grup oluşturarak kurulan İslâmcı parti. Hızlı bir sanayileşme yanında sekülarizasyon ve Batılılaşmaya bir çare olarak ahlâkî ve manevî yeniden yapılanma programını desteklemiştir. Osmanlı'nın İslâm medeniyetine katkıları ve yabancı kültürel etkilerin nüfuzuyla birlikte başlayan çöküşünü vurgulamak için Osmanlı tarihini yeniden yorumlamıştır. Erbakan'ın başbakan yardımcısı olarak İslâmcıların bürokrasiye yayılmalarına imkân verdiği 1973-1978 arasında üç koalisyon hükümetine katılmıştır. 12 Eylül 1980'de iktidarı ele geçiren askerî cunta tarafından siyasî faaliyetleri yasaklanmıştır. 1983'te Refah Partisi ve 1998'de Fazilet Partisi olarak yeniden kurulmuştur.

Milliyetçilik ve İslâm: Modern öncesi sosyo-ekonomik sistemler parçalanıp modern koşullar gelişince kişinin dinine, sosyal sınıfına vb. bakılmaksızın yurtdundaki insanlarla siyasî açıdan organize olma eğilimi olan milliyetçilik de gelişmiştir. dinî gruplar Mağrip'ten Mısır'a ve Hindistan'dan Endonezya'ya kadar milliyetçi hareketlere katıldığından, İslâm genellikle milliyetçi söylemin tümleşik bir parçası olmuştur. Milliyetçilik, birçok bağımsız Müslüman ideolojinin başlıca bir unsuru olmaya devam etmektedir.

Mimarî: İslâm mimarîsinin en karakteristik formu camilerdir. Minareli camiler, bir İslâm toplumunun varlığını gösterir; camiler hem yetişkinler hem de çocuklar için ibadet ve eğitim imkânı sunar. Tipik olarak camiler kubbe ve minarelerden oluşmaktadır; minareler ezan için kullanılırken kubbeler bir namazgâh ve İslâmî eğitim mekânına işaret eder. Kubbe ve minareler biçim, inşa malzemesi ve büyüklük bakımından bölge ve yönetime göre farklılaşır. Osmanlı'nın bir camide birden fazla minare kullanması sultanın himayesini, camiyi onun inşa ettirdiğini ve Osmanlı yönetimindeki gücünün büyüklüğünü sembolize etmiştir. 20. yüzyıldan önce Cuma namazları için abdest ve gusül gereksinimlerini karşılamak için camilerin yanlarına hamamlar inşa edilmiştir. Diğer tipik mimarî stiller arasında tüccar ve satıcılar için han ve kervansaray olarak da bilinen mekânların yanı sıra görkemli girişleri bulunan kapalı çarşılar inşa edilmiştir. Hanlar ve kervansaraylar genellikle iki katlıdır. Böylece hayvanlar birinci katta kalırken ikinci katta mallar depolanır ve tüccarlar barınır. Tipik Müslüman evlerinde umumi ve erkeklere ait selamlıklardan ayrı olarak kadınlar, çocuklar ve yakın erkek akrabalar için ayrılan özel haremlikler bulunur. 20. yüzyıldaki büyük mimarî gelişimlere, Batı ve geleneksel İslâm mimarîsinin kombinasyonunu içeren devlete ve hal-

ka ait camiler, havaalanları ve üniversite kampüsler dâhildir.

Minare: Deniz feneri anlamındaki *menâr*dan gelir. Bir camide günde 5 defa ezan okunan kule. Genellikle yüksek kare bir taban üzerine inşa edilmekte olup içeriden ya da dışarıdan sarmal merdivenlere sahip silindir biçiminde bir sütuna benzer. Bazen yüksek bir geçitle camiye ya da mescide bağlanır. Camilerde altıya kadar minare bulunabilir.

Minber: Bir camide Cuma hutbesinin verildiği basamaklı kürsü. Hz. Muhammed'in hutbe irat etmek için çıktığı taş platforma benzer. Mihrabın bitişiğinde yer alır.

Mîr Dâmâd (ö. 1630): Mîr Muhammed Bakır İbn Şemseddîn Muhammed Esterâbâdî olarak da tanınır. Safevî dönemi filozof ve kelâmcısı; İbn Sina'nın *Meşşâî* felsefesiyle *Hikmetü'l-İşrâk*'ın dikkat çekici senteziyle Şia ve tasavvufu birleştirme çabalarıyla ün kazanmış olup Isfahan ekolünün önde gelen bir figürüdür.

Mirac: Yükselme. Tipik olarak Sünnî, Şiî ve dindarlar arasında yaygın bir tema olan Hz. Muhammed'in semaya olan gece yolculuğunu belirtmek için kullanılır. Ayrıca sûfiler tarafından Hz. Muhammed'in miracını model alan ve gökyüzünü Allah'ta kemal bulmaya doğru yolculuğun duygusal düzeyleriyle örtüşen aşamalar biçiminde organize eden manevî miraç yolunda kendi ilerleyişlerini ifade etmek için kullanılır. Hz. Muhammed'in Kudüs'teki miraca çıktığı mekân, 10. ve 11. yüzyıllarda Müslümanlar için popüler bir ibadet mekânına dönüşmüştür. Ayrıca bkz. Gece Yolculuğu.

Miras: İslâm'da Kur'an'a dayanan miras hukuku, Müslüman kadınların mirastan özel biçimde belirlenmiş bir payı almalarını öngörür ve mirasın kadınlar yoluyla geçmesine müsaade eder. Sünnî ve Şiî hukuk, söz konusu kuralların yorum ve uygulamaları konusunda farklılık gösterse de Kur'an diğer herhangi bir konuya oranla mirasa ilişkin daha kapsamlı ve spesifik kurallar içerir. Sünnî miras hukuku, Kur'an'ın Batı Arabistan'da mirasın erkeklere kaldığı mevcut miras sistemini düzelttiğini kabul eder. Sünniler erkek akrabaların talepleriyle belirlenmiş miras oranları için Kur'an'ın emirlerini uzlaştırır. Şiiler ise Kur'an sisteminin İslâm öncesi sistemin yerine aldığına inanırlar; mirasın daha fazlasını çekirdek aile içinde ve genellikle mevtanın kızlarını Sünnî hukukta olduğundan daha tercih edilir bir konuma yerleştirir. Ayrıca bkz. Mal; Vakıf.

Mirgânî Tarikatı: Bzk. Hatmî Tarikatı.

Mirgânî, Ali: (ö. 1968) Sudan'da önde gelen dinî ve siyasî lider. Mirgânî ailesi Sudan'a 19. yüzyıl başında gelmiş ve Hatmî Tarikatı'nı kurmuşlardır. 20. yüzyılda Mirgânî, ailenin ve tarikatın liderliğini üstlenmiştir. Sudanlı Mehdi ailesi tarafından desteklenen partilere rakip olarak "Nil Vadisi'nin birliğini" destekleyen milliyetçi partilerin reisidir. Sudan'ın bağımsızlığını müteakiben en büyük iki siyasî partiden birinin baş reisi olup askerî ve parlamenter rejimler esnasında ölümüne değin önemli bir siyasi güç olmuştur.

Mirgânî, Muhammed Osman el-: (ö. 1852) Sûfi lider ve modern dönemlerde Sudan'ın Nil'e yakın bölgelerinde etkili olan Hatmî (bazen Mirgânî olarak da bilinir) Tarikatı'nın kurucusu. Mekke'de saygın bir ailede doğmuş olup 1800'lerin başında tarikatların gelişiminde önemli bir figür olan Ahmed İbn İdris'in (ö. 1837) bir talebesidir. Tarikatının tüm tarikatların "mührü" (*hatm*) olduğunu öne sürmüştür. Oğlu tarikatını Hicaz, Eritre ve Mısır'da yaymış, ancak hareketin en büyük başarısı Sudan'da olmuştur. Hareket halen sosyal ve siyasî yaşamda

önemli bir güçtür. Ayrıca bkz. Hatmî Tarikatı.

Mirza Hüseyin Ali Nuri: Bkz. Bahâullah.

Misâk: Bkz. Ahd.

Misbaha: Bkz. Tesbîh.

Misyon: Bzk. Davet.

Mizan: Denge. Hesap Günü Cebrail'in elinde bulunur. "Lailahe illallah" ifadesine karşıt önceki amelleri içeren defterleri taşır. Gerçek iman, dünya amellerinden ağır basarak cennete girişi sağlayacaktır. Mizan, Ortodoks görüşe göre lafzî, diğerlerine göre alegori olarak yorumlanmıştır.

MNP: Bkz. Milli Selamet Partisi.

MNP: Bkz. Milli Nizam Partisi.

Modernizm: İslâm Modernizmi-modern toplumun kurumları ve teknolojisi dâhil tüm gereksinimlerini karşılamak için Kur'an ve sünnete vurgu yoluyla İslâm geleneğinde reform- 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Amacı Müslüman toplumların güç, dinamizm ve esnekliğini eski haline getirmektedir. Batı kültürünün İslâm kültürünün yerini almasını önlemek için Batılı gelişimlerden ödünç almada seçici bir yaklaşım kullanılmıştır. Modernistler, modern bilim ve teknolojinin benimsenişinin gerçekte İslâmî mirasının yeniden ıslahı anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Çünkü Avrupa biliminin kökleri klasik İslâm eğitiminden gelmektedir. Vahyedilen bilgiyle akılla elde edilen bilgi arasında ayrımda bulunmuşlar, ancak aklın vahiyle çatışmadığını ifade etmişlerdir.

En önemli modernist hareketler Mısır, Hindistan ve Endonezya'da ortaya çıkmış, tipik biçimde eğitim reformlarının standart müfredatta modern bilim ve teknoloji çalışmaları yanında yasal reformlar ve kanun yapımının da içermesine odaklanmışlardır. Cemâleddin Afgânî'nin (ö. 1897) düşünceleri yoluyla, aktivizm ve Avrupa emperyalizmine karşı direnç modern düşüncenin bir parçası haline gelmiştir. Afgânî, Müslümanların pasif biçimde yabancı hâkimiyetini kabul etmekten ziyade kendi refahlarını elde etmek durumunda olduklarını öne sürmüştür.

İslâm modernizmi en zengin gelişimini Afgânî'nin Mısırlı talebesi Muhammed Abduh'un (ö. 1905) liderliğinde Ortadoğu'da gerçekleşmiştir. Abduh'un hukuk, eğitim ve kelâm öğretileri, modern bilim dahil rasyonel bilginin tamamının İslâmî ilkelerle uyumlu olduğunu göstermek suretiyle İslâm ve aklın uyumunu ifadenin entelektüel temelini atmıştır. Abduh Müslümanların, Avrupa hâkimiyetinin yalnızca modernize edilmiş dinî eğitim yanında toplumun tedricen dönüşümüyle bağlantılı modern eğitim ve bilimi kuşatmayla üstesinden gelebileceğini belirtmiştir. Abduh'un düşünceleri, dinin otoritesine bağlılık ve modernitenin taleplerini yerine getirmedeki isteklilik oranında bir gerilim oluşturmuştur. Onu izleyenler Kuran ve sünnet yakından incelenişiyle ilk İslâm neslinin dinamizmi, hoşgörüsü ve esnekliğine bir dönüş çağrısında bulunmuşlardır. Abduh'un arkadaşı Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935) İslâm hukuku ve modern yönetimin bağdaştığını göstererek İslâm'ın bütünlüğü ve Kitâb'ın otoritesini korumayı arzulamıştır.

Hindistan'daki 1857 Hint başkaldırısı sonrasında, Avrupa'nın hâkimiyeti ve Avrupalı misyonerlerin İslâm eleştirileri modernist hareketin gelişimini harekete geçirmiştir. Hint modernizmine örnek olarak İngilizleri Müslümanlara yönelik güvensizliklerini aşmaya ve Müslümanları da zihinlerini Batılı fikirlere açmaya iknaya çalışan Seyyid Ahmed Han'ın (ö. 1898) eserleri verilebilir. Modernistlerin karakteristiği olduğu üzere Ahmed Han İslâm'ın Allah, Peygamber ve Kur'an'la

alakalı düsturlarının modern bilimle bağlaştığını ifade etmiş ve eğitime büyük bir vurguda bulunmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında Hintli modernistlerin, İslâm toplumunun İslâmî olmayan bir rejimde nasıl sürdürülebileceği sorununa hitap etmeleri gerekmiştir. Muhammed İkbal'in liderliğindeki (ö. 1938) bir grup Hintli, Müslümanların ayrı bir milletten oluştuğunu ve bir Müslüman devlette yaşamaları gerektiğini öne sürmüştür. Bu grup ayrı bir Müslüman devlet olarak Pakistan'ın kuruluşu için savaşım vermiştir. Ebu'l-Kelâm Âzâd (ö. 1958) liderliğindeki diğer bir grup ise Müslümanların İngilizlere karşı savaşta ve birleşik, yekpare bir millet olma savaşımında Hindulara katılmaları gerektiğini savunmuştur. Her iki taraf da demokrasiye destek vermiştir.

Hindistan deneyimine benzer olarak Endonezya modernizmi, 19. yüzyıldaki Hollanda hâkimiyeti ve misyonerlik faaliyetleriyle harekete geçirilmiştir. Endonezya'daki en önemli modernist hareket olan *Muhammediye,* 1912'de Hacı Ahmed Dahlan (ö. 1923) tarafından kurulmuştur. Muhammediye, dinî ve modern bilimsel eğitimi birleştirmek için erkek ve kızlar için modernist okullardan bir ağ kurmuş ve Kur'an ve sünnete dönüşte içtihat uygulaması yoluyla yasal reformları savunsa da ana odağı dinî uygulama ve inançların arındırılması olmuştur.

İslâmcıların modernistleri, yabancı yönetimini uzatan Avrupalı güçlerle uzlaşma içinde olmayla suçlamaları ve modernizmin İslâmî ilke ve kültüre dayalı yerli bir ideolojiden çok, Batı gücüne elitist, liberal entellektüel bir cevap şeklindeki algıları nedeniyle modernizmin etkisi 21. yüzyılda kaybolmuştur. Bununla birlikte modernist fikirler, İslâm hukukunun evriminde yol gösterici bir ilke olarak genel *maslahat* (kamu yararı) ilkesinin ve hukukî meselelerde içtihat uygulanmasının çağdaş biçimde savunulmasında yaşar. Modernizme yönelik eğitim vurgusu, türünde olmasa da tedricen bazı dinî okullardaki bir modern eğitim düzeyini beraberinde getirmiştir.

Modernizasyon ve Gelişim: Kapitalist ya da sosyalist olsun Batılı modernizasyon ve gelişim biçimleri sekülarizme, bireyselciliğe, bilim ve teknoloji yoluyla ilerlemeye adanmışlığa dayanır. İslâmcılara göre bu biçimler ahlakdışı ve materyalist, hatta ateisttirler. İslâmcılar, manevî ve maddî ihtiyaçlara olan dikkati ve eşitlik sosyal adalet alakası nedeniyle İslâm'ın gelişime olan yaklaşımının kapitalizm ve sosyalizmden üstün olduğunu belirtirler. İslâm teorisyenleri manevî gelişim ve maddî ilerleme arasındaki bağlantıyı vurgulayarak, dinî hedefler ve hukukun kurumsallaştırmasının zorunlu olarak gelişimden önce geldiği çıkarımında bulunurlar. Allah'ın halifeleri olan insan, Allah'ın eşit olarak dağıtılması gerekli kaynaklarının sorumlusudur. Kişisel zenginliğe izin verilir ancak bu birikime daha az talihlilerin temel ihtiyaçlarından sorumlu oluş da eşlik eder. Dolayısıyla İslâmî bir gelişim teorisi İslâm dünyasının ekonomik, sosyal ve siyasî gelişimine kılavuzluk için modernize edilmiş bir etik standartlar dizisi olacaktır. Ayrıca bkz. İslâmî Gelişim Bankası.

Moğollar: Cengiz Han ve halefleri idaresinde 13. ve 14. yüzyıllarda Hindistan ayrı olarak Asya'nın büyük bölümünü fethedip Kore'den Macaristan'a kadar bir imparatorluk kuran Asya stepleri içlerindeki kabile halkı. Müslüman Ortadoğu'da Moğol İlhanî idaresi, İran ve Irak'a yayılmış, güney ve Batıya yayılışı ise Memluk ordusu tarafından Suriye'de Ayn Calut'ta (1260) durdurulmuştur. Moğol istilaları gaddarlık ve büyük tahripleriyle ünlüdür. Daha sonra İlhanî idareciler kentleri ve sulama sistemlerini yeniden inşa edip tarım ve ticarete destek olmuşlar, geleneksel kentli

eşrafı korumuşlar ve anıt mimarîsini, tasvir ve elyazması tezhiplerini desteklemişlerdir.

Molla Muhammed Ömer (d. 1959): Afganistan'daki Taliban hareketinin gözlerden uzak, esrarengiz yüce lideri. Kırsal bölgeden asgari bir eğitime sahip hararetli bir inanan. 1980'lerde Sovyet işgaline karşı cihâdda bir mücahid grubunda ikinci komutan olarak yer almıştır. 1994'te Taliban lideri olarak belirir; 1996'da *emîrü'l-müminîn* (müminlerin emiri) ilan edilir. Kırsal Peştun aile arka planının oldukça etkisinde kalmıştır; kadınların özgürlüğü konusunda şiddetli kısıtlamalar dahil köktenci bir İslâm yorumunu benimsemiştir. Onun yönetiminde politik açıdan tecrit altında olan Afganistan aşırı gruplar, uyuşturucu üretimi ve sevkiyatı için güvenli bir sığınağa ve bölgedeki istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir.

Mollâ Sadrâ: Bkz. Şirâzî, Sadreddîn.

Molla: Dinî bir temsilci, din adamı, âlim ya da dinî eğitime sahip herhangi bir kişiyi tanımlamak için kullanılan unvan. Arapça *mevlâ* (efendi, önder, üstad) sözcüğünün Farsça biçimi olan bu unvan, çağrıştırdığı anlam yelpazesi içinde *âkhund*a benzerdir. Bir sınıf olarak mollalar, Şiîler için İslâm hukukunun başlıca yorumlayıcılarıdır. Ayrıca bkz. Âkhund; Mevla.

Mollabaşı: Şiî İslâm'da yüksek bir dinî fonksiyon belirten Safevî kurumu. En önde gelen din âlimi olarak görev almış ve resmi olaylarda şahın yanı başında imtiyazlı bir mevkie sahip olmuştur. Görevleri arasında meziyet sahibi ve genellikle faziletli işler gerçekleştiren talebe ve kişiler için kalacak yer ayarlamak ve fıkhî öğütler vermek bulunur.

Mongirî, Seyyid Muhammed Ali: Bkz. Nedvetu'l-Ulemâ.

Monoteizm: Tek ilaha inanma. İslâm, Allah'ın hiçbir ortağı olmayan ve kendisiyle hiç bir şey ve kimsenin karşılaştırılamayacağı tek ve biricik ilah olduğunu ifade eden katı bir monoteist dindir. Putperestlik kesinlikle yasaklanmıştır. Hıristiyanlığın aksine İslâm'da *teslis* doktrini bulunmamaktadır. Arabistan'da İslâm öncesi bir monoteizm biçimi, İslâm geleneğinde İbrahim ve İsmail'in torunları olarak tanınıp gerçek monoteist olarak kabul edilen hanîfler yoluyla var olmuştur. Monoteizmin muhafazakâr yorumları, sûfilerle velilerin yüceltilmesini eleştirmeye sevk etmiştir. 21. yüzyılda tüm insanlık için tek ve evrensel bir Tanrı'ya olan ortak inanç coğrafya, kan bağı ve ulusal sınırlara bağlılığı aşmada paradigmaya dönüşmüştür. Ayrıca bkz. Tevhîd.

Moors: İber Yarımadası'nı fetheden (711) Kuzey Afrikalı Berberîler. *Moor* kelimesi Latince Moritanyalı anlamındaki Maurus'tan türeyen Ortaçağ Fransızca/ İngilizcesindeki bir terimdir. Ayrıca bkz. Berberîler, Sri Lanka'da İslâm.

Moritanya'da İslâm: İslâm Batı Afrika'ya 8. yüzyılda tüccarlar tarafından ulaştırılmıştır. Gerçekte ülkenin tamamı Sünnî Müslümandır: Ticanî ve Kadirî Tarikatları hâkimdir. Fransızlardan bağımsızlık elde edilince (1960), ülke kurucuları milli kimliğin etnik yapının yerini alması için yaygın bir İslâmî kültürü desteklemişlerdir. Yirmi yıl boyunca artarak büyüyen kıtlıktan sonra Sahara Savaşı'nın etkileri ve sonuçta ortaya çıkan kentleşme artan iç gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Büyümekte olan dış borç en acil iç meseledir. İç güvenliğe yönelik çoğu tehdit, etnik ya da ırksal gerilimlere dayanmaktadır.

Moro İslâmî Kurtuluş Cephesi: 1977'de Haşim Selamet tarafından kurulan Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi'nden ayrılan bir grup.

Moro Milli Kurtuluş Cephesi: Güney Filipinler'de Nuro Misuari liderliğindeki İslâmî bir ayrılıkçı grup. 1950'lerden itibaren Hıristiyan yerleşimcilerin Müslümanların çoğunlukta olduğu Mindanao, Sulu ve Palawan'a akın etmeleri sonucunda ortaya çıkan Hıristiyan çoğunlukla Müslüman azınlık arasındaki düşmanlığa cevaben 1969'da Moro'nun çıkarlarını korumak için kurulmuştur. Parti bağımsız bir Bangso Moro Cumhuriyeti'ni (1974) kurma niyetini ilan etmiş ve iç savaş patlak vermiştir. Ocak 1987'de geçici olarak hükümetin özerklik teklifini kabul etmiştir; 1988'de müzakereler çıkmaza girmiş ve savaş daha düşük bir düzeyde kaldığı yerden devam etmiştir. 1989'daki bir halk oylamasında oluşturulan dört özerk Moro bölgesini kabul etmeyi reddetmiştir. 1996'dan itibaren parti ve hükümet; bölgedeki ekonomik canlanmaya kısmen destek veren zorlu bir barış imzalamışlardır. Ancak radikal bir ayrılıkçı grup olan Moro İslâmî Kurtuluş Cephesi, gerilla savaşı ve çocuk kaçırma yoluyla kışkırtıcı isyanlara devam etmektedir. Ayrıca bkz. Moro İslâmî Milli Cephe.

Mouvement de la Tendance Islamique: Bkz. Hizbu'n-Nahda

MQM: Bkz. Muhajir Qaumi Hareketi.

MSP: Bkz. Milli Selamet Partisi.

MTI: Bkz. Hizbu'n-Nahda (Tunus).

Muamelât: Muameleler. İslâm şeriatı bağlamında ticarî ve medeni fiiller ya da muameleleri belirtir. Şeriat tüm hukukî fiilleri ya *ibâdât* ya da *muâmelât* olarak ayırır. *İbadat* namaz ve oruç gibi ibadet fiilleri olup, muâmelât ise satış ve kefillik gibi insanlar arasında etkileşim ve alışverişle alakalı fiillerdir. Bu ayrım önemlidir, çünkü *ibâdât*la alakalı tüm meselelerdeki söz konusu olan durum, yenilik ya da değişimden (*ittiba*) çabuk etkilenmemeleridir. Bununla birlikte muâmelâtta insanların etkileşimine imkân vermek ve adaleti desteklemek için kanunları değiştirme ve geliştirme için hatırı sayılır bir imkân bulunmaktadır. Fakîhler arasında evlilik ya da boşanma gibi belli bazı hukukî fiillerin *muâmelât* ya da *ibâdât* kategorisine girip girmediği konusunda ihtilaf vardır.

Muâvâzateyn: Kur'an'ın son iki suresi ya da "sığınılacak sureler". Genellikle şeytan, cinler ve nazara karşı korunma amacıyla okunurlar.

Muaviye, İbn Ebi Sufyân: (saltanatı: 661-80) İlk Emevî halifesi; Hulefa-i Râşidîn'den üçüncüsü olan Hz. Osman'ın yeğeni. Hz. Ali'nin halife olmasına karşı çıkmıştır, çünkü Ali, Osman'ın katilini bulmamıştır. Bu karşı çıkış Haricilerin Ali'den ayrılmasına yol açmıştır. Zira Muaviye onların meşru kabul ettikleri bir halifenin otoritesine meydan okumuştur. Hasan İbn Ali'yi halifelikten feragat etmeye zorlamıştır; halifeliği Arabistan'dan Şam'a taşıması yeni bir emperyal döneme geçişi sembolize etmiştir. Halifelik onun idaresinde mutlak bir monarşiye dönüşmüştür.

Mubaraa: Kadının bir kadı önüne gelip boşanma karşılığında tüm finansal haklarından feragat ettiği bir boşanma biçimi. Finansal haklar kocasından halihazırda aldığı mehir ya da kocanın ölümü veya ondan boşanmasıyla bekleyebileceği geciktirilmiş mehir'i içerebilir. Ayrıca kocanın karısına evlilik esnasında verdiği finansal desteğin yanı sıra kadının kocadan aldığı şeyler yanında finansal bedelden bir parçayı da içerebilir. Böylesi bir boşanma, çiftin eğer dilerlerse yeniden evlenmesine engel olmayan *beynuna suğra*dır. Bununla birlikte mubaraa boşanması, çiftin birbirinden ayrıldığı üçüncü boşanma olursa, *beynuna kubra* olur; yani söz konusu kadınla üçüncü bir tarafla ara bir evlilik olmadan yeniden evlenilmesini engeller. Bir *beynuna*

sugra'da, boşanma geri alınamaz; bu yüzden karısı kabul etmedikçe koca onu geri alamaz. Yeni bir evlilik akdi yapılır ve kadına mehir ödenir. Ayrıca bkz. Hul; Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Mucize: Bkz. Kerâmet.

Mudarebe: Kâr paylaşımı için iki ortak arasında İslâm hukuku bağlamında yapılan yasal mukavele –biri sermayeyi sağlarken diğeri müteşebbislik ya da yönetim becerilerini sağlar. İslâmî bankalar, mudilerin yatırım için borç alan kimselere sermaye sağlamasına imkân verir. Mudiler ya bankanın kârından ya da belirtilen yatırımdan bir kâr payı alabilirler. Eğer yatırım ya da banka zarar ederse, mudilere kâr ödenmez.

Mugal (Babür) İmparatorluğu: Soyu baba tarafından Timur'a ve anne tarafından Cengiz Han'a dayanan Babür tarafından 1526'da Hint yarımadasında kurulan İslâm İmparatorluğu. İmparatorluk, zirvesine dört büyük imparatorun hükümdarlığında ulaşmıştır: Ekber (saltanatı 1556- 1605), Cihangir (1605-27), Cihan Şah (1627-57) ve Evrengzîb (1658- 1707). Babür idaresi, uzaklardaki güney dışında yarımadanın tamamını kapsamıştır. Evrengzîb öldükten sonra, gücü zayıflamıştır; önceki bölgeler bağımsız devletlere dönüşmüştür. İngilizler 1857'de son imparatoru tahttan indirmişlerdir. Ekber İranlılar, Hint Müslümanlar ve Hindu rajputları silah altına alarak imparatorluğa idarî sistem getirmiştir; ayrıca idaresindeki Hinduları birleştirmiş ve rajput prensesiyle evlenmiştir. Dinî hoşgörü politikaları gayrimüslimlere uygulanan vergilerin kaldırılması, Müslümanlarla Hinduları uzlaştırma çabalarını içermektedir. Evrengzîb, artan Hindu ve Sih muhalefeti bağlamında ve âlimlerin baskısı altında dinî hoşgörü politikasını tersine çevirmiştir. Sürekli savaş ve resmi yönetici sınıfın yayılması, zayıflayan bir imparatorluğa yol açmıştır. Babür İmparatorluğu, özellikle mimaride İslâmî kültürün en yüksek ifadelerinden bazılarının elde edildiği üç büyük imparatorluktan biri olarak Safevîler ve Osmanlılar'la birlikte yer alır.

Mugayyebatü'l-Hâmis, el-: Beş gizli şey (ya da esrar). Yalnızca Allah'ın bildiği şeyleri belirten kelâm ıstılahı; kıyametin saati, yağmurun ne zaman yağacağı, anne rahmindeki çocukların cinsiyeti ve sayısı, bir kişinin ertesi gün ne yiyeceği ve kişinin ne zaman öleceği.

Muhacir: Hicret zamanında Medineliler'in Hz. Muhammed ve ashabına gösterdikleri içten karşılama, hicret edenlere barınma sağlamada İslâmî bir modeldir. Bu husus "Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer ve genişlik bulur." (Nisa: 100) ayetinde yansıtılmıştır. İslâm dünyasında yüzyıllarca İspanyol engizisyonu ve soykırımından kaçan Yahudiler dâhil büyük muhacir akınları gerçekleşmiştir.

Muhaddisîn: Hadis derleyenler; selef.

Muhajir Qaumi Hareketi: Milli Muhacir Hareketi. Karaçi'deki Kuzey Hindistan kökenli Pakistanlılar tarafından başlatılmıştır. Amacı Pakistan'da feodalizmi yok etmektir; bununla birlikte hareket 1980'lerden itibaren çeşitli suçlara bulaşmıştır. 1997'de adını Muttahida Qaumi Hareket (Müttefik Milli Hareket) olarak değiştirmiştir.

Muhammad, Elijah: (ö. 1975) Amerikan Siyahî Müslümanlar Organizasyonu olan Nation of Islam'ın 40 yıl liderliğini yapmıştır. Akıl hocalığını Fard Muhammad ve olasılıkla Marcus Garvey yapmış ve onu yönlendirmiştir. Elijaj siyahî milliyetçiliği vurgulamıştır. Beyazların şeytanın çocukları olduğunu ve Fard Muhammad'ın Tanrı olduğunu öne sürmüştür. Nation of Islam'ı hapishaneler ve Amerika içlerindeki kentlerde güçlü

bir sosyal harekete dönüştürmek için Malcolm X'le çalışmıştır. Binlerce siyahî erkek ve kadını dönüştürmedeki başarısı, bazı Amerikalı sosyologların saygısını kazandırmıştır. Ancak ırksal ilişkilerde neden oldukları zarar yüzünden Müslüman liderlerce sapkın kabul edilmiştir. Ayrıca bkz. Nation of Islam.

Muhammad, Warith Deen (d. 1933): Nation of Islam'ın kurucusu Elijah Muhammed'in oğlu. Babasının ölümünden sonra (1975) Nation of Islam'ın lideri kabul edilmiştir; Nation of Islam'ın ırk, Tanrı ve peygamberlerle alakalı öğretisini yavaş yavaş yeniden yorumlamış ve grubun yapısını Ortodoks Sünnî İslâm doğrultusunda yeniden elden geçirmiştir. Hareketi her etnik kökenden Müslümana açmıştır. Şehadet getirmeyi aslında olduğu biçime dönüştürmüştür.

Muhammed Ali Hanedanı: Mısır'da 1805'ten 1952'ye kadar saltanat süren Makedon Osmanlı kökenli hanedan. Muhammed Ali (Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ç.n.) (ö. 1849) tarafından kurulmuştur. El-Ezher Üniversitesi âlimlerince desteklenmiştir. Başlıca modernizasyon ve gelişim programlarından, Avrupalı danışmanların ordu, okullar, teknoloji ve altyapıyla bürokrasiyi modernize etmek için ülkeye getirilmesinden sorumludur. Mısır teknik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olsa da, bilfiil 1882 sonrası İngiliz kontrolüne girmiştir. Hanedan 1952'de bir askerî darbeyle tahttan indirilmiştir.

Muhammed Ebu Zehra: (ö. 1974). Mısırlı muhafazakâr entelektüel, İslâm hukuku âlimi ve yazar. Ahmedî Medresesi'nde, Medresetü'l-Kadâ eş-Şer'î ve Dâru'l-Ulûm'da eğitim görmüştür. El-Ezher Üniversitesi Şeria Fakültesi'nden sonra İslâm hukuku profesörü olarak Kahire Üniversitesi'nde ders verir. Ezher İslâm Araştırmaları Akademisi'nin bir üyesi olarak görev yapar. Ebu Hanife, İmam Malik, Ahmed bin Hanbel, Zeyd İbn Ali, Cafer es-Sâdık, İbn Hazm ve İbn Teymiyye'nin biyografilerinin de bulunduğu kırktan fazla eser kaleme almıştır. Ayrıca İslâm hukukunda kişisel statüler, dinî vakıflar. mülkiyet ve suç-ceza üzerinde de çalışmıştır.

Muhammed İbn İsmail: Ayrıca Muhammed el-Mehdî olarak tanınır. Sekizinci İsmailî Şiî imamdır. Cafer-i Sâdık'ın torunudur. Halifeliği bir Şii azınlık tarafından kabul edilmiştir; çoğunluk ise halife olarak kardeşi Musa el-Kâzım'ı tanımıştır. Muhammed İbn İsmail'in çocukları Mısır'ın Fatımî halifeleri olmuşlardır. Bağlıları tarihte her biri yedi imamdan oluşan bir çemberce izlenen yedi peygamber olduğu biçimindeki İsmailî inanç nedeniyle, onu Mehdi olarak tanımışlardır. Hz. Muhammed'in altıncı peygamber olduğu, Ali'nin ise yedinci peygamber olarak onu izlediğine inanılır. Dolayısıyla onlara göre Muhammed İbn İsmail yedinci imam ve adaletle hakikati ilan için dönmesi beklenen son peygamberdir.

Muhammed Merva: Bkz. Mai Tatsine.

Muhammed Tâhir İbn Celâleddin el-Ezaherî: (ö. 1957) Reformist düşünür ve gazeteci. Sumatra'da doğmuş. Mekke'de yaşamış ve Kahire el-Ezher Üniversitesi'nde eğitim almıştır. Hoca ve âlim olarak Malaya, Riau-Lingga, Sumatara ve Ortadoğu'da yolculuk etmiştir. 1906'da sürekli olarak Malaya'ya yerleşmiştir. 19. yüzyıl başlarındaki Mısırlı Vahhabî hareketinin etkisinde kalmıştır. Malaya'da *Kaum Muda* (Genç Grup) olarak bilinen reformist hareketle özdeşleştirilmiştir. Gazete yazılarının yanı sıra el-İmam (1906) ve Saudara Gazetesi'ndeki (1934) editörlüğüyle tanınır. Her iki yayın da Malay toplumunun geri kalışını eleştirmiş ve ilerleme elde etme vasıtası olarak eğitimi savunmuştur.

Muhammed'in Gençliği Topluluğu: Bkz. Câmiatu'ş-Şebâb Seyyidunâ Muhammed.

Muhammedî Tarikatı: Otoritesini Hz. Peygamber'in rüyaları dâhil onun manevîyatının özümsenmesine dayandıran bir tarikat türü. Terim ilkin Faslı Şazilî şeyhi Abdullah Gazvanî (ö. 1529) tarafından kullanılmıştır. Bu tür tarikatlar, en çok modern dönemin başlarında yaygındır ve Delhili Hâce Mîr Derd (ö. 1785), Hindistanlı Seyyid Ahmed Rıza Han Barelvî'nin (ö. 1831) tarikatlarıyla Ticanîler ve Ahmed İbn İdris geleneğindeki tarikatları (Senusîler gibi) içerir. Bir Osmanlı âlimi olan Mehmed Birgivî (ö. 1573) bu terimi kendi dinî reform programı için kullanmıştır. Daha önceki dönemlerde terim ayrıca bazı Şîa kolları için kullanılmıştır.

Muhammediye: Kiyai Hacı Ahmed Dahlan tarafından 1912'de kurulan Javalı İslâmî reform hareketi. Endonezya'daki en önemli dinî, eğitimsel ve sosyal hareketlerden biridir. Günümüzde Müslüman Güneydoğu Asya'daki en güçlü reformist harekettir. Sömürge tarihinin baskıları ve yabancılaştırmalarıyla başa çıkma aracı olarak ortaya çıkmıştır. Milyonlarca üyesi, tebliğ hareketleri, klinikleri, yetimhaneleri, fakirhaneleri, hastaneleri, işçi sendikaları, tarım birlikleri, fabrika ve okullarıyla yüzlerce şube kurmuştur. İslâm hukuku, politika, kadın meseleleri, gençlik, eğitim, kütüphane ve arşivler, kutlamalar ve davet, sosyal refah ve sağlık hizmetleri, ekonomik gelişim ve mülkî idareyle komitelere sahiptir. Büyük ölçüde orta sınıftan birkaç milyon üyesi bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Aysiye; Sahlan; Kiyai Hacı Ahmed.

Muhammedu Arab: Bkz. Mai Tatsine.

Muharrem: Kamerî (hicrî) takvimin ilk ayı; kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye çevrildiği ay. İlk on gün Şiîlerin Hz. Hüseyin'in –Peygamber'in torunu– şehid edilişini anmalarıyla son bulan yas, halk geçitleri ve diğer aktivitelere katıldıkları yoğun bir ritüel matem dönemidir.

Muhsan: İffet. Hür –köle olmayan- olup asla caiz olmayan bir ilişkiye girmemiş ya da hür bir eşle helal bir evlilikte bulunmamış bir kişinin kişisel durumunu izah eden hukukî kavram. İkinci durumda eğer erkek ya da kadın zina işlerse recm cezasına çarptırılırlar.

Muhtar, Ömer el- (ö. 1931): Libya'daki direniş lideri. Sirenayka'daki Senusî Tarikatı'nın otoritesini birleştirmiştir. Askerî becerilerini dinî otoriteyle birleştirerek İtalyan işgaline (1911-17) karşı kabileleri cihâda çağırmıştır. Yakalanıp yargılanmış ve asılmıştır. Onun ölümünden sonra direniş küçük parçalara ayrılmıştır.

Muhtar: Bkz. Umde.

Muhtasar: Yakınlık ve berraklıkla karakterize edilen fıkhî risalelerden oluşan kısa el kitabı. Abbasî Halifeliği döneminde ortaya çıkmıştır. Uzunca ciltlerin tekrarları olmaksızın hukukçuların kısa sürede eğitilmesini sağlama yöntemi olarak oluşturulmuştur. Eğitimli ancak meslekten olmayan kimseler için İslâm hukukunun temellerine bir erişim biçimine dönüşmüştür.

Muhtasimî, Ali Ekber: (d. 1946) Ayetullah Humeynî'nin Kum ve Necef'te talebesi. 1970'lerin ortalarında Lübnan'daki FKÖ gerilla kamplarında eğitim almıştır. 1987'de İran Ulusal Radyo ve Televizyonu'nun idarecisidir. 1988-92'de parlamento üyesi olur. 1992'den sonra kültürel muhalif olur. Lübnan Hizbullah'ı Hasan Nasrallah koluyla güçlü bağlara sahiptir.

Muhterem Peter (Venerable): (ö. 1156) Hıristiyanların İslâm'ı daha iyi anlaması için bir hareket başlatan Cluny Başrahibi

Ketton'lu Robert. Kur'an'ı Latinceye tercüme etmekle görevlendirilmiştir.

Muhtesib: Klasik İslâm idaresinde kadılık müessesesi ile sulh kadısı arasında bir konuma sahip *ihtisab* (*el-hisbe*) ağası. Genel ahlakı yürütmek, kamu yararını gözetmek ve pazarları denetlemekle sorumlu olan muhtesib, davacıları dinlemek gibi bir yargı yetkisine sahip değildir –yalnızca gerçeğin kabul edildiği ya da bir suç itirafının olduğu yerlerde kanun ihlallerini ve anlaşmazlıkları çözer. Ticarî düzenbazlık ve umumi sıkıntı gibi meselelere müdahale edebileceği ihtiyarî bir güç verilmiştir. Günümüzde bu ortaçağ kurumunun bazı izleri bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Hisbe.

Mukaddes Eserler: Mübarek kişilerle ilişkilendirilip hürmet ve bağlılık objeleri olarak işlev gören şeyler. Bunlardan bazıları mübarek bir kişiye ait saç, diş ya da giysi gibi fizikî kalıntılar olabilir. Halk inanışına göre bu mukaddes eserler özel manevî güçlere (*bereket*) sahiptir ve bağlıları tarafından ziyaret edilebilirler. Bu eserlere saygı duyulması, Müslüman reformcular tarafından şirk olarak kabul edilmiştir.

Mukaddes Şehirler. Bkz. Harameyn.

Mukaddim: Bir tarikat lideri, mürşid ya da şeyh.

Mukaddime, el-: Giriş. İbn Haldun (ö. 1406) tarafından kaleme alınan *Kitâbu'l-'İbâr* adlı hacimli felsefî medeniyet tarihi eserine uzunca girişi belirtir. Mukaddime genelde insan medeniyetini özelde ise Bedevî medeniyetini inceler ve temel siyasî ilişki türleri, yerleşik medeniyetin karakteristikleri, insanların geçimlerini sağladığı sanat ve el sanatlarıyla farklı beşerî bilimleri araştırır. Modern tarih yazıcılığı disiplininin bir müjdecisi kabul edilir.

Mukarnas: İspanya'dan Hindistan'a genellikle asılı süs unsurlarıyla birbiri üzerine konulmuş küçük geometrik niş düzenlerinden oluşan üç boyutlu mimari süsleme. Aslen niş ve kubbe altındaki köşe kemerlerinde kullanılan bir yapı biçimi olan mukarnaslar daha sonra İslâm dünyasında oldukça karakteristik bir mimarî dekorasyon biçimine dönüşmüştür.

Mukaseme: 628'den Memluk Dönemi'nin (16. yüzyıl sonları) sonlarına kadar kullanımda olan vergi sistemi. Genellikle mukaseme vergisi olarak bilinir. Kiracının devlet ya da özel bir tarafla, toprağın korunmasında karşılık elde edilen üründen bir yüzde vermeyi taahhüt ettiği bir kira anlaşmasına girdiği ortakçılık kontratı biçimini almıştır. İçtihadî tartışmaların büyük bölümü, bu mukavelelerin gereksiz yere spekülatif olup olmadığına odaklanır.

Mulay: Bkz. Mevlâ,

Mulk, Sitt el-: Bkz. Kadın ve İslâm.

Muntazar, el-: Bkz. Şiî İslâm.

Muntazirî, Hüseyin Ali: (d. 1922 İran'da, Necefabad'da doğmuştur. Din eğitimini Isfahan, Brucerd ve Kum'da alır. Ayetullah Hüseyn Burucerdi (ö. 1962) ve Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1989) talebesidir. 1963- 70'te hapsedilmiş, 1970- 73'te Necefabad'a ve sonrasında Tabas'a (1973), Halhal'a (1974) ve Sakkız'a (1975) sürülmüş. Evin Hapishanesi'ne nakledilmiş (1975) ve 1978'de serbest bırakılmıştır. 1985'te Humeynî'nin halefi olarak kabul edilmiş ancak siyasî farklılıklar nedeniyle dört yıl sonra Humeynî tarafından haleflikten azledilmiştir. Şu an İran'da din adamlarının hâkim olduğu yönetime muhalefetin önemli bir sesidir.

Munzamatu'l-Mutemeri'l-İslâm: Bkz. İslâm Konferansı Örgütü.

Murabaha: Bir bankanın müşterisi adına bir malı alıp müşteriye daha yüksek bir fiyattan tekrar sattığı İslâmî bankacılık ilkesi. Artan fiyata bankanın maliyetleri dâhildir ve alınan mala sahip olduğu dönemde üstlendiği risk için kâra müsaade eder. Banka malın sevkiyatını üstlenmez, ancak mülkiyet sorumluluğuna sahiptir. Ayrıca bkz. Bankacılık (İslâmî).

Murabıt: Bkz. Almoravid.

Murabitûn, el- (Almoravids): (s. 1046–1157) Murabitler inancı savunmak amacıyla bağlılık yemini eden kişilerdir. Batı Sahralı Berberler'le dinî doktrin ve liderliğin birleşmesinden ortaya çıkan bir oluşumdur. Güçlü bir şekilde İspanya ve Fas'a yayılmıştır. Başlıca âlimi Abdullah İbn Yasin'dir. Kur'an, hadis ve Mâlikî fıkhına odaklanmıştır. Bir tövbe mesajı, katı bir disiplin, Kur'an'ın hukukî cezalarının yeniden tesisi ve kıyamete ilişkin uyarıları tavsiye eder. Dâhilî ve haricî cihâdı telkin etmiştir. Tavernaları kapatmış, müzik aletlerini yasaklamış, savaş ganimetlerinin dağıtımında İslâm fıkhını uygulamış ve İslâm hukukunca emredilmeyen vergileri kaldırmıştır. Tasavvuf ve kelâma karşı çıkmıştır. Hattat, şair, filozof ve mimarları himaye yoluyla Kuzey Afrika medeniyetinin filizlenmesine zemin oluşturmuştur.

Murabitûn: Bkz. Almoravid.

Musa, Nebeviyye (ö. 1951): Mısırlı feminist, ulusalcı, yazar ve eğitimci. Eğitimin sömürge egemenliğine karşı en güçlü silah olduğuna inanmıştır. İslâmî modernizm çerçevesi içinde, bir bireysel ve ulusal kurtuluş vasıtası olarak kadınların eğitim ve çalışmasını desteklemiştir.

Musa: İsrailoğulları'nı Mısır'daki kölelikten kurtaran peygamber. Kur'an çocukken Nil'e bir sepetle bırakılışını, Firavun'un evine alınışını, Firavun'un hizmetine çıkışını, saray sihirbazlarıyla karşılaşmalarını, Firavun'un İsrailoğulları'nın gitmelerini reddettiğindeki Mısır'a gönderilen musibetleri, denizin ayrılışı ve Firavun'un ordusunun boğuluşunu, Musa'nın dağdaki 40 gününü, ilahî emirlerin alınışını ve çölde su bulmak için asasını kayaya vuruşunu aktarır. Kur'an'daki beyanda Musa İsrailliler'in altın buzağıya taptıklarını fark edince, Allah'ın emirlerini içeren tabletleri kırmak yerine onları yazıya döktüğünü bildirir.

Musaddık Muhammed: (ö. 1967) 1951'de Muhammed Rıza Şah tarafından İran Başbakanı atanmıştır. İran'ı Batı kontrolünden bağımsız kılmak için petrol endüstrisinin millileştirilmesini desteklemiştir. 1953'de CIA'in de yardımıyla Şah'ı destekleyenler tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Görevden uzaklaştırma, İran halkı ve ABD arasındaki düşmanlık tohumlarını yeşertmiş, bu da sonradan İslâm Devrimi esnasında patlak vermiştir.

Musiki: Bkz. Dinî Müzik.

Muska: Örfî uygulamada üzerine Kur'an'dan ayetler, kutsal metinler, sayısal ya da sembolik formüllerin yazılı olduğu, asılan ya da takılan objeler. Kötü ruhları, iftira ve dedikoduyu savması umulur; hastalık ve fizikî tehlikelerden korunma, yolculuk esnasında güvenlik sağlarlar; başarı ve tesir temin eder; gebelikte koruma sağlayıp zekâyı arttırmak, hastalıkları tedavi etmek ve sağaltıcı yararları sağlamak için kullanılır.

Mustafa Kemal: Bkz. Atatürk, Mustafa Kemal.

Mustafa, Şükri Ahmed: Bkz. Cemâatü't-Tekfîr ve'l Hicret.

Mustazafîn: Bkz. Mustazafûn.

Mustazafûn: Düşük sınıflar; ezilmiş; mütevazı; "yalınayak". Ayetullah Ruhullah Humeynî (ö. 1989) bu kavramı İran

Devrimi'nde yaygınlaştırmıştır. Terim ayrıca kendi potansiyellerinin tümünü geliştirme fırsatından yoksun bırakılmış kimseleri kasteder. Humeynî İslâm'ın birbirine tamamen karşıt iki versiyonundan bahsetmiştir: *Mütekebberûn* (zengin ve şımarık) ve *mustazafûn*. Mustazaf grubu Humeynî'nin popüler destek tabanıdır; İslâm Devrimi'nin (1979) mustazaflar tarafından yapıldığı ve onların ilgilerine hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Mut'a: Bir erkek ve evli olmayan bir kadın arasında belli bir süreliğine özel ve sözlü evlilik mukavelesi; geçici bir evlilik. İran'da hâkim olan İsna Aşeriyeci Şiiler arasında halen yasal izne sahip İslâm öncesi bir gelenek. Mukavelenin uzunluğu ve ödeme miktarı belirtilmelidir. Asgari mukavele süresi hararetle tartışılmıştır. Kimileri en az üç gün derken diğerleri üç ay ya da bir yıl gerektiğini belirtmişlerdir. Mut'anın amacı doğurma değil cinsel hazdır. Mut'a sona erdikten sonra kadın iddet dönemini beklemelidir; iddet, hamilelik durumunda çocuğun meşru babasını tanımlamaya yardım eder. Sünnî fakihler bu tür bir evliliğin geçerliliğini reddetmektedirler.

Mutahharî, Murtazâ (ö. 1979): İranlı din âlimi ve yazar. Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1989) en yakın dostlarından biri. Kum'da fıkıh eğitimi almış ve burada Ayetullah Humeynî ve Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1981) ile tanışmıştır. 1954'te Tahran Üniversitesi'nde ders vermeye başlar. Humeynî, Mutahharî'yi 1979 Devrimi sonrasında geçici yasama meclisi olan Devrim Konseyi'ne tayin etmiştir. Şiî İslâm'ın din adamları sınıfı karşıtı bir yorumunu destekleyen ve Mutahharî'yi en çetin entellektüel hasımları olarak gören Furkan adlı bir grubun üyeleri tarafından Mayıs 1979'da suikasta uğramıştır. Mutahharî'nin mirası, büyük bölümü felsefî açıdan materyalizm, kültürel çöküş ve kadın haklarını reddeden yazılarında yatar.

Mutezile: Allah'ın mutlak birliğini ve adaletini vurgulayan 8. yüzyıl itikadi mezhebi. Ayrıca *Ehlü'l-Adl ve't-Tevhîd* (Adalet ve Tevhîd Ehli) olarak da tanınırlar. Antropomorfizmi reddetmişlerdir. Kur'an'ın ezelî olmaktan çok yaratıldığını öne sürerler. İyi ve kötünün rasyonel bir dile getirilişi olarak insanın hür iradeye sahip olduğunu öne sürmüşlerdir; insan aklı ile vahiy arasında uyum olduğunu kabul ederler. Eş'ariye'nin Allah'ın emrinin, bir fiilin doğruluğunu belirlemede yegâne kriter olduğu görüşüne karşı çıkarlar. Daha ziyade, emrin bizzat fiil için fail olmada yetersiz olduğunu kabul eder. Emrin hâsıl olduğu failin tabiatı ve emri alan için fiilin neticeleri gibi ilave faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır. Mantıksal argümanlar, materyalizm ve akılcı etik kullanmaları, İslâm kelâmında felsefî metodolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Muttahide Kavmi Hareketi: Bkz. Muhacir Kavmi Hareketi.

Muvahhidler: Bkz. Vahhabîler.

Muvahhidûn, el- (Almohads): (s. 1130–1269) El-Muvahhidûn, yani Birleyiciler olarak bilinirler. Hareket Güney Fas'ta Muhammed İbn Abdullah İbn Tumart tarafından başlatılmıştır. Ahlâkî reform. Kur'an ve hadisin önceliği yanında tevhidi telkin etmiştir. Mezheplerin otoritesini, antropomorfizmi, pagan Berber göreneklerinin benimsenmesini, şarap tüketimini, müzik ve lüks giyinmeyi reddetmiştir. İlk İslâm toplumunu yeniden oluşturmayı arzulamıştır. Yeni siyasi elitleri meşrulaştırmak ve kabileleri birleştirmek için İslâm'ı kullanmıştır. siyasi rejim, 50 kabile temsilcisinden oluşan bir meclisin tavsiye ettiği on talebeden oluşan bir konseye tavsiye edilen bir liderden oluşur. Dinî idare bir murakıp

müezzinler ve tefsircilerden oluşur. Fas'ı fethetmişler, İspanya'nın bir bölümünde etkili olmuşlar, Cezayir ve Tunus'u işgal etmişlerdir.

Muvahhidûn: Bkz. Almovad; Dürzî; Vahhâbî.

Muvatta, el-: Mâlikî mezhebinin kurucusu ve mezhebe adını veren Malik İbn Enes el-Esbahî (ö. 795) tarafından kaleme alınmış olup eldeki en eski fıkıh derlemesidir. Çeşitli konularda farklı hadisleri aktarır, ancak her bir mesele hakkında nihaî hükmü Medine ekolünün uygulamalarına dayandırır. Hadislere katı standartlar getirmiştir- eğer Malik bir râvînin otoritesiyle bir hadisi aktarıyorsa, râvî güvenilir bir kişi olarak görülür.

Muzaffar, Chandra (d. 1947): Malezyalı entelektüel ve insan hakları savunucusu. Hindu bir ailede dünyaya gelir. Aktif olarak insan hakları meseleleri ve medeniyetler arası diyalog üzerine kampanyalarda bulunmuştur. 1987 yasakları esnasında devlet güvenlik güçlerinde hapsedilir. Malezya İnsan Hakları NGO Aliran'ın kurucusu ve 1977- 91 arasında başkanı; 1991'den itibaren âdil Dünya İçin Uluslararası Hareket'in başkanı; 1997'den itibaren Milli Adalet Partisi'nin (KeADILan) başkan vekili; *Universalism of Islam* (1979), *Islamic Resurgence in Malaysia* (1987), *Human Rights and the New World Order* (1993) ve *Alternative Politics for Asia; A Buddhist -Muslim Dialogue* (1999) adlı eserlerin yazarı. Güneydoğu Asya için Gelişim Çalışmaları Rockefeller Sosyal Bilimler Bursu (1984- 85) ve Güneydoğu Asya üzerine Harry J. Benda Üstünbaşarı Ödülü (1989) almıştır.

Mücâhidîn Partisi: Bkz. Hizb-i Vahdet.

Mücâhidîn-i Halk (İran): Daha çok *İranlı Mücâhidîn* olarak bilinirler. İran İslâm Cumhuriyeti'nin ana muhalefetini oluşturan dinî, ancak din adamları sınıfına karşı olan organizasyon. İdeolojisi Şîa ve Marksizm'i birleştirip İslâm'ı sosyal, ekonomik ve siyasî devrim için ilahî bir mesaj olarak kabul eder. Ayetullah Humeynî Mücâhidîn'in kafirlerden daha tehlikeli olduğunu söylemiş ve Devrim Muhafızları'na onları idam etmelerini emretmiş (1981); liderleri Mes'ûd Racevi sürgüne gönderilmiştir. Grubun açıkça dillendirilen amacı, din adamlarının hâkim olduğu İslâm Cumhuriyeti'nin yerine demokratik bir İslâmî cumhuriyet getirmektir. Grup sürgünde önemli bir güç olsa da, İran'daki sosyal tabanının büyük bölümünü kaybetmiştir.

Mücâhidîn: (1) "Cihâd eden" anlamındaki *mücâhid* sözcüğünün çoğulu. Genellikle "Allah'ın savaşçıları" olarak tercüme edilir. Teknik olarak terimin savaşla zorunlu bir ilişkisi bulunmamaktadır. Son yıllarda Müslüman topraklarda silahlı savunmada bulunan Müslümanlar mücâhid olarak adlandırılır ya da kendilerini böyle adlandırırlar. Tek bir kökenden gelen yekpare bir hareket olmayıp çeşitli kökenlere sahiptirler. Kendilerini adaletsizliğe, özellikle yabancı hâkimiyetine, ayrıca adaletsiz devlet zulmüne karşı savaşıp Allah'tan korkan insanlar olarak görmektedirler. Terim Afganistan'da Afgan mücahidlerin Sovyet saldırılarına karşı savaştığı 1980'lerin başlarında Batıda işitilmeye başlamıştır. Birçok ülkeden gelen Müslüman gönüllüler Arnavutluk, Keşmir, Kosova, Bosna ve Çeçenistan vb. yerlerdeki çatışmalarda bu ad altında savaşmışlardır. (2) Komünist yönetim ve Sovyet işgaline (1978–90) karşı savaşan Afgan gerilla savaşçıları ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenmişlerdir. Farklı ideolojik, etnik ve ayrılıkçı oluşumları izleyen çeşitli siyasî partilere ayrılmışlardır. Hâkim siyasî partilere Gülbeddin Hikmetyar'ın yönettiği radikal Hizb-i İslâmî ile Burhaneddin Rabbanî ve Ahmed Şah Mes'ûd'un liderliğindeki ılımlı Cemâat-i İslâmî dâhildir.

Müceddid-i Elf-i Sânî: Bkz. Sirhindî, Ahmed.

Müceddid: Yenileyici. Tecdîd (yenileme) başlatan kişi. Bir hadis-i şerife göre dinî yenileyip Müslümanların amellerini düzeltmek için her yüzyıl başında bir müceddid gelir. Birçok püriten reformcu ve yenilikçi, onları izleyenler tarafından müceddid olarak tanımlanırlar; çünkü Müslümanları kendi yorumladıkları şekliyle ashabın İslâm'ına çağırmışlar, sonradan ilave edilen uygulama ya da âdetleri bidat olarak reddetmişlerdir. Örneğin, Nakşibendiyye'yi yenileyen Hindistanlı Ahmed es-Sirhindî (ö. 1624; İmam-ı Rabbanî olarak da tanınır, ç.n.), yaygın olarak İslâm tarihinin ikinci bin yılının müceddidi olarak bilinir.

Müceddidî, Sıbgatullah (d. 1925): Afganistan'da Nakşibendiye içinde önemli bir figür ve âlim. 1992'de Muhammed Necibullah ve Burhaneddin Rabbani arasında geçici İslâmî hükümetin geçici başkanı olarak 2 ay görev yapmıştır. Muhafazakâr Milli Kurtuluş Cephesi'nin lideridir.

Müçtehid: İslâm hukukunun yorumlanmasında içtihatta (bağımsız muhakeme) bulunan kişi. Nitelikleri arasında, tanınan mezheplere ilişkin eğitim alma, Kur'an ve hadise ilişkin kapsamlı bilgi sahibi olma yer alır. Sünnî İslâm'da müçtehid unvanı dört mezhebin kurucusu için kullanılırken, modern İslâmî reformcular yeni fikir ve koşulları bir düzenleme aracı olarak içtihadın yeniden canlandırılması çağrısında bulunmaktadır.

Müezzin: Günde beş kez minareden ezan okuyan erkek Müslüman. Modern dönemlerde ezanın sesi ve ulaşacağı mesafeyi arttırmak için, fiilen bir kişi tarafından okunmaktan ziyade minarenin üzerine yerleştirilen hoparlörler aracılığıyla bir kayıttan verilmektedir.

Müfessir: Kur'an'ın tefsirini yazan kişi. Sözcüğün en eski kullanımı 10. yüzyıla dayanmakta olup belli bir grubu kastetmektedir; bundan önce *ehlü't-te'vîl* (te'vil yapan kişiler) gibi diğer terimler kullanılmıştır. En önemli din âlimleri müfessirin rolünü bir fakîh, kelâmcı ve lügatçi olmasının parçası olarak görmüşlerdir. Modern dönemlerde tefsir faaliyeti laikleştirilmiş olup artık resmi bir dinî eğitime ya da dil ve tarih üzerine istisnaî bir kabiliyete sahip birini ifade etmemektedir.

Müfid, Muhammed İbn Muhammed İbnu'l-Numan el-: (ö. 1032) Büveyhi Bağdat'ında devrin önde gelen imamı, Şiî fakîh ve kelâmcısı. El-Müfid ve talebelerinin eserleriyle Mutezilî kelâmı Şiî düşünce üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. El-Müfîd'in *el-İrşâd* (imamların biyografileri) ve *Evâilü'l-Makâlât* dâhil iki yüz kadar kitap kaleme aldığına inanılır.

Müftî: Şer'î bir meselede bağlayıcı bir fetva olmasa da yetkin bir görüş bildirmeye muktedir fakîh. Bu görüşler genellikle geçmiş örneklere dayanır ve ilmihallerde bir araya getirilir. İsnâ Aşeri Şîa'da benzer bir rol müçtehit tarafından gerçekleştirilir. Bazı bağlamlarda müftîler devlet tarafından tayin edilir ve istişare kurullarında hizmet ederler. Ayrıca bkz. Fakîh; Fetva.

Mükellef: Bkz. Teklif.

Mülhid: Bkz. İlhâd.

Mülkiyet: İslâm hukuku, mülkiyet hakkını Allah tarafından verilmiş ve düzenlemmiş olarak kabul eder. Şahsî mülk sahibine hukuken sınırlama dışında söz konusu mülkü kullanma, ondan yararlanma ve onu elden çıkarma hakkı verilir. Örneğin Müslümanların domuz ve alkollü içeceklere sahip olmaları yasaktır.

Mülküm Han: (ö. 1908) İranlı siyasî ve sosyal reformcu. Siyaset ve idarî reform üzerine kaleme aldığı ilk risalesi güçlerin ayrılığı, kanunlar, kanun önünde eşitlik ve inanç özgürlüğünü savunmuştur. Sürgüne gönderilmiştir (1861); Irak'ta çıkarılan etkili gazetesi *Kanun*, Kacar despotizmine karşı çıkarak Batılılaşmayı vurgulamış ve anayasal bir hükümet çağrısında bulunmuştur.

Mü'min: İnanan kişi. Kur'an'da Allah'a ve Elçisine" inanan kişi olarak tanımlanmıştır (49: 15). Kur'an'da 200'den fazla yerde geçer. Sıkça Kur'an'da Allah'ın iradesine "teslim olanlara" atıfla 40 kez zikredilen *müslim* kelimesiyle birlikte kullanılır.

Mü'minlerin Emiri: Emîru'l-Müminîn.

Münâfık: Bkz. İkiyüzlü.

Münazara: Klasik İslâm'da yaygın olan, soru ve cevap kullanarak yapılan umumi tartışma. Genellikle galibi belirleyen bir hakem önünde yapılmıştır. Aslında teolojik (kelâm) doğada olan bu uygulama fıkıh, felsefe ve kelâm gibi diğer alanlara da yayılmıştır. Ayrıca puan almak için tartışma formatına yer veren edebî tür adı.

Münşî: Devlet kâtibi ya da yazman. 8. yüzyıldan itibaren İslâmî mahkemelerde hâkim olan yazı stilinin temsilcisi. Fars ve Hint İslâm âleminde sultanın mahkemesindeki kâtip. Safevî döneminde önemli bir yetkilidir. Daha sonra Avrupalılar terimi yerel Hint dilleri öğreticileri için kullanılmıştır.

Müntesir, el-: Mısır'da 8. Fatımî İsmailî İmam/Halifesi (saltanatı 1036- 94). Paradoksal bir kariyeri olmuştur. Kur'an'ın batınî hakikatlerine erişimle dinî-politik bir hiyerarşinin zirvesi kabul edilmiş ancak vezirlerinden. Özellikle Bedru'l Cemâlî'den daha az güce sahip olmuştur. Türk savaşçıları Filistin'den çıkarmada başarısız olunca Haçlılar'ın desteğini sonra da Fatımîler'in düşmanlarının desteğini kazanmaya çalışmıştır. Söylendiğine göre manevî ve siyasî varisi olarak büyük oğlu el-Nizârî'yi tayin etmiştir; ancak küçük oğlunun tahta çıkması İsmailîleri bölmüştür. İmamları şimdi "gaib" olan Nizârî bağlıları, en büyük modern İsmailî topluluğun atalarına ve Haşhaşîler'e dönüşmüştür.

Mürci'e: Bkz. Mürcîler.

Mürcîler: Erteleyenler. 8. yüzyılda Haricîler'in aşırı püritenliğine bir tepki olarak ortaya çıkan mezhep. Büyük günah işleyen müminlerin hükmünün ertelenmesine inanırlar. Allah'ın tehdit ve azaptan ziyade vaat, umut ve mühlet verdiğini vurgulamışlardır. Günah işleyenlerin ebedîyen azap göreceği doktrinine karşı çıkmışlardır. Allah'ın İyi oluşunu ve insana olan sevgisini vurgulamışlardır. Siyaseti onaylanmayıp karakterini sorgulansa bile Müslüman bir emire itaat edilmesi gerektiği kabul edilir. İmanda niyete verilen başlıca ve güvenilir statüye inanmıştır. Diğer Müslümanlara yönelik hoşgörüyü ve kökenlerine bakılmaksızın tüm müminlerin eşitliğini ortaya koymuştur. İslâm toplumu içinde bir birlik ruhunu desteklemiştir.

Mürîd: Arzulayan kişi. Mürşidin yönlendirmesi, otoritesi ve rehberliğine kendisini teslim eden kişi. Tarikata intisap, müridin kendi iradesini mürşidin iradesine teslim etmesini gerektirir. Eğitim döneminde mürid tipik olarak kişisel manevî uygulamalar esnasında bazı hayal ya da rüyaları deneyimler. Bu rüyalar, mürşid tarafından yorumlanır. Tasavvufî eğitim sürecinde oldukça güç ve önemli bir dizi görevi yerine getirdikten sonra inisiye (kabul edilen) olan müride, tarikatın hırkası verilir. Müridler genellikle mürşidlerden adâba ilişkin kitaplar alır ve seyahatleri esnasında seyyah mürşidlere eşlik eder.

Mürîdî Tarikatı: Senegal'de en iyi bilinen tarikattır. Tarikatın adı, manevî bilgi yolunu arayan bir namzede atıfla *mürîd* sözcüğünden gelir. 1880'lerde Amadi Bamba M'Backe tarafından kurulmuştur. 1890'larda bağlıları Fransız sömürgecilerle çatışmışlardır. Kurucusunun 1895'ten 1902'ye kadar olan sürgünü esnasında, aile bireyleri ve dostları tarikat mensuplarını fıstık yetiştirme yanında kırsal ve kent bölgelerinde mülk edinmeye teşvik etmişlerdir. Sonunda M'Backe I. Dünya Savaşı'nda Fransızların ideallerini desteklemiştir. Tarikat mensupları liderleri tarafından özellikle fıstık yetiştirme konusunda sıkı çalışmaya ve murabıtların onlar adına aracılık yapmalarına müsaade etmeye teşvik edilmişlerdir. Son dönem müntesipler, İslâm'ın düsturlarına ve kurucusunun bıraktığı eserleri öğrenmeye yönelik bir ilgi duymaktadırlar.

Mürşid: Rehberlik eden (Farsça *pîr*, "yaşlı adam" ya da "yaygın yaşlı kişi"). Mübtedî ve müridleri, belirlenmiş "yol" ya da "tarîk" yoluyla mistik Allah bilgisine yöneltme ve iletmeden sorumlu *mürşid*. Genellikle verdiği kararlar, rüya ve hal yorumlarına dayanır. Müridlere tarikatın amel, evrad, ezkar ve sembollerini tıpkı kendisinin aldığı tarzda sunup ilk mürşid adına tarikatın sürekliliğini muhafaza eder. Mürşidin adı, aktarımın sahîh olduğunu doğrulamak ve tarikatı kurucuya kadar dayandırmak için tarikat silsilesinde sayılır.

Mürted: Dinden çıkmış; kendi dininden vazgeçen kişi. Klasik İslâm hukukuna göre, mürtede sürgün ya da ölüm cezası verilir. Fıkhî görüşler, bir mürtedin statüsüne göre farklılık arz eder; ancak mürtedin evliliği geçersiz olur ve bir Müslüman gibi gömülme hakkını kaybeder. Birçok modern düşünür irtidad için ölüm cezasını reddedip bunun yerine Kur'an'ın dinî meselelerde zorlamanın yasaklayışını vurgular (2: 257). Ayrıca bkz. İrtidâd.

Mürüvvet: Yiğitlik. Bir erdemler dizisini –cesaret, cömertlik, pratik zekâ ve onur; bu erdemlerin tümü, hem İslâm öncesi edebiyatta hem de Arap kabile kültürü ve edebiyatında oldukça değerlidir- ifade eder.

Müseylime İbn Habîb: 7. yüzyılda peygamber olduğunu iddia eden kişi. Hz. Muhammed'in çağdaşı ve muhalifidir. İlk dönem İslâmî kaynaklarda "kezzab" (yalancı) olarak atıfta bulunulur. Benî Tamîm'i kadın dinî lideri Seca ile Müslümanlara karşı bir ittifak oluşturmuştur. 634'te Halid bin Velid tarafından bozguna uğratılmıştır.

Müslim (İbnu'l-Haccâc) (ö. 875): Ayrıca el-Kuşeyrî olarak da bilinir. Âlim ve *Sahîhu'l Buhârî*'den sonra en yetkin hadis kitabı kabul edilip *Kütübü's Sitte*'den (genel olarak yetkin ve kanonik olarak kabul edilen altı hadis kitabı) *Sahîhu'l Muslim*'in yazarı. Hadis rivayetlerinin sahîhliğini ölçen İlmü'l-rical adlı bilimin kurulmasına yardımcı olmuştur. Üç kategoriye ayrılır: Kısaltma ya da yanlış yorumlamalardan uzak olup yeterli bilgiye sahip dürüst kişilerce rivayet edilenler; daha az bilgiye sahip ancak dürüst karaktere sahip kişilerce rivayet edilenler; uydurma ya da hata nedeniyle kuşkulu olan rivayetler. Müslim'in hadis kitabı imanın gerekleri, ibadetler, kişisel statü, ticarî anlaşmalar, suç ve ceza, ahiret, ilim, Hz. Muhammed ve ashabın faziletlerine değinir. Ayrıca bkz. *Sahîhu'l Müslim*.

Müslüman Dünya Ligi: Râbıtatu'l-Âlem el-İslâmî. 1961'de Suudi Arabistan'da Müslüman dünyaya komünizm ve dinsizlik tarafından dayatılan tehditler bağlamında ümmetin meselelerini tartışmak için kurulmuştur. Amaç İslâm'ın mesajını yaymak, İslâm'a yönelik yerleşik komplolarla savaşmak ve İslâm'a ilişkin tüm sorunları tartışmaktır. 1972'den sonra uluslar üstü, bağımsız bir kimliği

savunmuş ve İslâmî kültürel ve siyasî organizasyonlardan bir ağ kurmaya yoğunlaşmıştır. 1970'lerde tebliğ, hukuk ve sosyal refah faaliyetlerini genişletmiştir. Grup kendini finanse eden Suudi Arabistan hükümeti için bir sözcü gibi işlev görmüştür. Başlangıçtan itibaren İslâm hukukunun uluslararası olarak kabul edilen standartlarının ayrıntılandırılması, kontrol ve sorumluluğunun yüklendiği bir hukuk konseyi kurmayı arzulamıştır. Ayrıca bkz. Uluslararası İslâmî Yardım Organizasyonu

Müslüman Eğitim Umudu: 1993'te Portland, Oregan'da hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayanlar için İslâm'la alakalı eğitim sağlamak için kurulmuştur. Sosyal yardım çabaları tarafsız haber köşelerinin savunulması, devlet okulu öğretmenleri için workshoplar, inançlar arası diyalog için destek, halka açık konferanslar, yayınlar ve İslâmî okulların işletilmesini içermektedir.

Müslüman Ligi: Hindistan Müslüman Ligi'nin halefidir. 1906'da Dakka'da kurulmuştur. Pakistan'ın kuruluş hareketine önderlik etmiştir. İngiliz Hindistan'ında Müslümanların siyasî haklarını korunmasını, özerkliğe ulaşmayı ve Hindistan Ulusal Kongre'siyle işbirliğini amaçlamıştır. İlk başkanı Muhammed Ali Cinnah, Sind'de ayrı bir Müslüman bölgenin oluşturulması yanında Bengal ve Pencab'da Müslümanların temsil edilmesini savunmuştur. 1930'da Muhammed İkbal iki millet teorisiyle Müslümanların özerkliği kavramını dillendirmiştir. 1940'ta Lahor kararları sonrasında bir Müslüman yurt talebini dile getirmiştir. Cinnah nihayet Pakistan Devleti'nin kurulmasına temel olarak iki millet teorisini kabul etmiştir. Müslüman Ligi daha sonra şubelere ayrılmıştır; hayatta kalan başlıca parti, Pakistan Müslüman Ligi'dir. Ayrıca bkz. Cinnah, Muhammed Ali; Pakistan'da İslâm; Pakistan Müslüman Ligi.

Müslüman Öğrenci Birliği (ABD): 1963'te Indiana'da yabancı Müslüman öğrencilere bir hüviyet hissi sağlamak ve onlara modern bağlamda İslâm'la alakalı bilgi edinme fırsatı sunmak için kurulmuştur. Dünya genelinde Müslüman ve Müslüman olmayan her bölgeden üye kabul eder. Öğrenciler için İslâm edebiyatı ve eserlerine ücretsiz erişim sağlamanın yanında, üyeler ve eski mezunlar aracılığıyla global bağlantılar oluşturmaktadır. Temsilciler diğer ülkelerdeki farklı İslâmî organizasyonların konferans ve etkinliklerine katılarak İslâm düşünce ve kimliğinin çeşitliliğinden haberdar olurlar.

Müslüman Öğrenci Birliği (Nijerya): 1960'larda Nijeryalı Müslüman üniversite öğrencileri tarafından kurulmuş olup 1970'lerdeki petrol patlaması ve ardından yükseköğrenim için fırsatların artmasıyla hızla büyüyen İslâmî organizasyon. Çoğu üyesi sûfi yönelimlerle reform yapmayı istemiş ve İlk Cumhuriyet esasında (1960- 66) Kuzey Nijerya Baş Kadısı Abubakar Gumi'nin etkisinde kalmıştır.

Müslüman Parlamentosu: 1989'da yayımlanan *Müslüman Manifesto* adlı bir teklife dayanarak Kelîm Sıddıkî tarafından 1991'de Londra'da kurulan İslâmî organizasyon. Müslüman Parlamento esasen birçok kadın ve gencin içinde yer aldığı, tayin edilmiş kişiler ve uzman komitelerin yapmış olduğu çalışmalardan oluşur. Teklifleri halkın ilgisini çekmiş ve bazıları diğer Müslüman gruplarca kopya edilmiştir. Kelîm Sıddıkî'nin 1996'daki ölümünden bu yana grup çoğunlukla atıl kalmıştır.

Müslüman Sosyal Bilimciler Birliği (AMSS): 1972'de kurulan akademik birlik. Vahyedilen bilgiyle edinilmiş olan bilgiyi birleştirmeyi arzulayan Müslüman âlimler ve sosyal bilimciler arasında işbirliği oluşturmaya yardımcı olmakta-

dır. Yıllık bir ulusal konferans düzenleyip seminerler ve bölgesel toplantılara ev sahipliği yapmaktadır. *The American Journal of Islamic Social Sciences*'ı yayınlamaktadır.

Müslüman Uzmanlar Birliği (AMP): Singapur İslâm Birliği. 1991'de Singapur-Malay toplumu içinde Malay siyasî liderlerinin toplumun eğilimlerini temsil etmede yetersiz oldukları algısıyla kurulmuştur. Başında gönüllü Müslüman Malay profesyoneller bulunmaktadır. Singapur-Malay Müslümanlarının gereksinim ve ilgileri için potansiyel bir mekanizma sunarlar. Singapur–Malay Müslüman toplumunun gelişim ve ilerlemesinde bir *think-tank*, harekete geçirici ve problem çözücü biçiminde bir rol benimser. Araştırmalar yürütüp bulgularını yayınlamaktadır. Çocuk gelişimi, öğrenciler için sınıfların geliştirilmesi için programlar, ebeveyn eğitimi kursları ve işçiler için beceri eğitimi kursları gerçekleştirmektedir. Ayrıca bkz. Güneydoğu Asya'da İslâm.

Müslüman- Hıristiyan Diyaloğu: Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında iki ya da daha fazla tarafın görüşlerini ifade edip karşıdakileri saygıyla dinlediği istemli ve planlı karşılaşmalar. Diyalog Hareketi, 1950'lerde Dünya Kiliseler Konseyi ve Vatikan Hıristiyan liderlerle diğer inanç temsilcileri arasında toplantılar organize edince başlamıştır. 1980'ler ve 1990'larda diğer bölgesel ve uluslararası oluşumlar, kendi programlarını geliştirmiştir; Müslüman Dünya Ligi, Dünya Müslüman Kongresi ve Ortadoğu Kiliseler Konseyi, başarılı bir diyaloğun önündeki engeller son zamanlardaki sömürgecilik tarihi ve hegemonyasıyla Hıristiyanların İslâm algılarının doğal olarak tehdit edici oluşu nedeniyle Müslümanların ihtiyat halinde olmasıdır. Ayrıca bkz. Hıristiyanlık ve İslâm; Zımmî; Azınlıklar; Müslüman Olmayan Ülkelerdeki Müslüman Azınlıklar; Azınlıklar; Müslüman Toplumdaki Müslüman Olmayan Azınlıklar.

Müslüman: Kendisini Allah'ın iradesine teslim eden kişi. Çoğul biçimi olan *müslimîn*, İslâm inancına sarılan ve böylece İslâm toplumuna (ümmete) ait olan kolektif yapıyı belirtir. Kişinin Müslüman olduğunu göstermesi için, şehadet getirmesi yani Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun Resulü olduğuna şahitlik etmesi gerekir. İngilizcedeki *Muslim* terimi, dinî karakteristikleri belirten bir sıfat olarak kullanılırken (örneğin Muslim faith), *Islamic* terimi genellikle daha geniş kültürel anlamları belirtir (örneğin Islamic art, Islamic literature).

Müsned: Sahîhliği desteklemek adına Hz. Peygamber'in bir hadisini aktaran ya da rivayet eden ilk kişiye kadar kesintisiz bir şekilde dayandırılabilen hadisler. Ayrıca bkz. İsnâd.

Müstehâb: Bkz. Mendûb.

Müsteşrikûn: Bkz. Oryantalistler.

Müşareke: Çeşitli biçimlerin bulunduğu ticarî ortaklık ya da "finansal katılım" için kullanılan genel terim. Modern İslâmî bankacılıktaki en yaygın biçimi, ortakların aracılığı (kefilliği değil) paylaşıp iş ve sermayelerine katkıda bulunduğu, kârı mukaveleleri uyarınca böldüğü, zararı ise katkıda bulundukları sermaye oranında paylaştıkları *inan* ya da sınırlı mesuliyet ortaklığıdır. Farklı mezhepler mukavelelere sıra dışı bir manevra derecesi sağlayarak bu biçimleri değişik şekillerde ele almışlardır.

Müşavere: Bkz. Şûrâ.

Müşrikûn: Bkz. Politeistler (Müşrikler).

Mütenebbî, el- (ö. 965): Ayrıca Ebu'l-Tayyib Ahmed İbnu'l-Hüseyin olarak da bilinir. Genel olarak en büyük Arap şair kabul edilmiştir. Irak'ın Kûfe şehrin-

de doğmuştur. 933'te dinî ihtilaflarla bir Bedevî isyanına önderlik etmesi nedeniyle el-Mütenebbi (peygamberlik taslayan) olarak tanınmaya başlar. Şiirlerinde İslâmî dönemin methiyeleri formunda İslâm öncesi kahramanlık motiflerinin en büyük örnekleri yer alır. Ayrıca bkz. Seyfü'd-Devle, Ebu'l-Hasan Ali.

Mütevâtir: Ardıl. Tekrar, değişmezlik anlamındaki *tevâtür*den gelir. Hadis eleştirisinde bir hadisin en üst sınıflandırması; bir hadis tamamen güvenilir olduğu varsayılan en az iki nesillik bir isnad zinciriyle karakterize edilir. Diğer kurulu kriterlerle birlikte güvenilir râvîlerin sayısı hadisin uydurulmadığını temin eder. Kur'an sahîh kabul edilir çünkü tüm ayetleri mütevatirdir.

Mütevekkil, el-: 10. Abbasî Halifesi (saltanatı 847- 61). Halife el-Memun tarafından âlimlerin Kur'an'ın Allah'ın yaratılmış kelâmı olduğu şeklindeki devlet destekli doktrinine bağlılıklarını sınamak için oluşturduğu *Mihne*'ye son vermiştir. Yeni serpilmeye başlayan Sünnî gelenekçilere (ashabu'l-hadis) hâmilik etmiş ve Mutezilî kelâmcılara, Şiîlere ve gayrimüslimlere acı çektirmiştir. Mütevekkil, Türk askerlerin artan gücünü azaltmaya çalışmış ancak sonunda onlar tarafından öldürülmüştür.

Mütevelli: Bir vakfın sorumlusu ya da yöneticisi. Mütevelli, vakıf kurucusu tarafından seçilir ve vakıf malının hak sahiplerinin azami yararına olacak biçimde yönetiminden sorumludur. Mütevellinin ilk görevi, mülkün korunması sonra da hak sahipleri için gelirlerin azamî arttırılmasıdır. Vakfiye genellikle mütevellinin bu iş için nasıl tazmin edileceğini belirtir; ancak eğer vakfiye bunu açıkça belirtmiyorsa mütevelli ya gönüllülük esası üzerine çalışır ya da vakfa ilişkin tüm mesele ve anlaşmazlıklarla alakalı olarak referans otoritesi olan mahkeme tarafından tazminat belirlenmesini talep eder. Mütevelli genellikle kurucunun ailesinin bir üyesi –normalde bir çocuğu– olup ailenin de vakıftan bir miktar faydalanmasına imkân verir.

Mütevvede: Bkz. Diplomasi.

Müzdelife: Mekke'nin hemen dışında hac yolundaki hacıların herhangi bir barınak ya da tesis olmaksızın geceyi ibadetle ve çölde açık havada dinlenerek geçirdikleri dar dağ geçididir. Haccın en zahidâne tecrübelerinden olup hem manevî ilham hem de sükûnet sağlar. Çünkü müminle Allah arasında hiçbir şey durmamaktadır. Ayrıca bkz. Hac.

Myanmar'da İslâm: Myanmar (Burma) nüfusunun %4'ü Müslümandır; geçen yüzyılda bu oran sabit kalmıştır. Çoğunluk Sünnîdir, ancak üç farklı Müslüman topluluğa ayrılmışlardır. En eski kurulu topluluk saray hizmetkârları, tüccar ve paralı asker olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Batıdan gelmiştir. İngilizlerin Burma'yı sömürgeleştirmeleri, birçok Müslüman göçmen, gündelik işçi, tüccar ve memurun Yangon'a ve civarına yerleşmesine sebep olmuştur. Üçüncü Müslüman topluluk, Bangladel sınırındaki Arakan'a (Rakhine) yerleşmiştir. Çin sınırındaki Shan Devleti'nde Çin kökenli az sayıda Müslüman bulunmaktadır.

MYMSA: Bkz. Güney Afrika Müslüman Gençlik Hareketi.

- N -

Nadir Şah Afşar, Muhammed (s. 1736-47): İran'daki Afşar Hanedanı'nın kurucusu. Sünnîler ve Şiîler arasında, Şiîlerin tarih boyunca bu iki topluluk arasında anlaşmazlık nedeni olan bazı ritüel uygulamalarına son verdirip Şiîlerin Osmanlılar tarafından dört Sünnî mezhep yanında beşinci mezhep olarak tanınmalarını arzulayarak mezhep çatışmalarına bir son verme girişimiyle tanınır. Bu çabası her açıdan başarısız olmuştur. 1747'de suikaste uğramıştır.

Nafaka: Kocanın evlilik süresince ve karısından boşandıktan sonra da bir süreliğine karısına yönelik finansal yükümlülüğünü bildirir. Evliyken bir kocanın karısının sosyal sınıfı ve evliliklerinin akde bağlandığı dönemdeki anlaşmaları uyarınca ev harcamaları, yiyecek ve giyimini karşılaması beklenir. Mezhepler bu hususta ittifak halinde olmasalar da kocanın karısının tüm tıbbî harcamalarını da karşılaması beklenir. Nafaka, sosyal sınıf ve anlaşmaya bağlı olarak ayrıca kadının emsallerine eşdeğer bir hizmetkâr ve yaşam standardını da içerebilir. Eğer boşanma gerçekleşmişse, kocanın boşanma sonrasında kadının kendi evinde yaşamaya devam edip tekrar evlenene kadar *iddet* adı verilen üç aylık bir dönemde aynı finansal desteği karşılaması beklenir; *iddet* müddeti, hamileliğin olmadığını belirlemek ve çiftin tekrar uzlaşması için bir süre imkânını temin etmek içindir. Ayrıca nafaka eğer kendi kendilerine geçinemiyorlarsa baba, anne, kız kardeşler, erkek kardeşler ve çocuklar gibi aile üyeleri için de desteği içerebilir.

Nahda: Rönensans. Yaygın olarak 19. yüzyıl ortalarından I. Dünya Savaşı'na kadar Mısır ve Doğu Akdeniz'deki Arap edebiyatı ve kültürünün yenilenişini belirtir. Yazarlar Arapçanın klasik biçimlerini yenilemeyi, modern dönemlere uygun biçimlerde dili geliştirmeyi, yurttaşları Avrupa'dan gelen yeni fikirlerden haberdar etmeyi ve mezhepsel farklılıkları aşmak için ortak bir yurtseverlik geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu da sonunda bir pan-Arap anlayış biçimine dönüşmüştür. Hareket, Suriye ve Lübnan'ın otonomisiyle Arapçanın burada resmî dil olarak tanınması çağrısında bulunmuş, gazete ve dergiler yayınlamıştır. Hıristiyan çevrelerde başlayarak 19. yüzyıl sonlarına doğru çoğunlukla İslâmî olmuştur. Nahda I. Dünya Savaşı'nı müteakiben Arap milli hareketinin temelini atmıştır. 21. yüzyılda terim genellikle sosyo-politik yaşamın temeli olarak İslâm'ın ihyâsını belirtir.

Nahdatu'l-Ulemâ: Endonezya'daki en büyük İslâmî gelenekçi, kökleşmiş, sosyal iki organizasyondan biri. 1926'da milli bir uyanış ve genel İslâmî reformun bir parçası olarak kurulmuştur. Sosyal temeli, talebelerin manevî bir önderin gözetiminde klasik Arapça metinleri öğrenip yaşadığı *pesantren*'dir (geleneksel bir İslâmî eğitim kurumu). Söylendiğine göre 2000'de yaklaşık 6000 *pesantren* ve bir milyondan fazla talebe, ülkenin çoğunlukla kırsal bölgelerine yayılmıştır. Amacı farklı Sünnî mezheplerden âlim arasında ilişkilerin tesis edilmesi; eğitim için uygun olup olmadıklarını belirlemek için okunulacak kitapların incelenmesi; dört mezhebin ilkeleri uyarınca İslâm tebliği; okulların kurulması; camiler, ibadet yerleri ve yurtların idare-

si; yetim ve fakirlerin gözetimi ve tarım, ticaret ve sanayinin ilerlemesi için İslâmî açıdan meşru yapıların organizasyonudur. Yüz yüze iletişim yoluyla kişisel zühd ve manevî birlik için bir forum sağlar. Grubun başında 1984 yılından 1999'da Endonezya'nın demokratik olarak ilk başkanı olarak seçilişine kadar Abdurrahman Vâhid bulunmuştur.

Nahhas, Mustafa el- (ö. 1965): Mısırlı devlet adamı ve siyasetçi. 1927'dan itibaren milliyetçi Vefd Partisi'nin liderliğini yapmıştır. 1928'den 1952'ye kadar beş kez başkanlık yapar. Mısır'ın İngiltere'den bağımsızlığını müzakereye çalışır. Hükümetin kontrolü konusunda sarayla çatışmaya girer. İngilizler tarafından 1942'de zorla başbakan yapıldıktan sonra imajı zarar görür.

Nahiv: Arapça dilbilgisi. *Nahv* kelimesinin sözlük anlamı "yol" ya da "tarz" olup dilin o dili ana dil olarak konuşanlar tarafından kullanılış biçimini belirtir. Müslümanlar tarafından geliştirilen en eski ilimlerden olan nahvin kökenleri, genellikle Hz. Ali'nin ricası üzerine Arapça dilbilgisi kurallarını düzenlediği söylenen Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye dayandırılır. Bununla birlikte el-Sibeveyh'in *Kitabu'l Nahv*'i de bu alandaki ilk yetkin eser kabul edilir. Arapça dilbilgisi genellikle iki ana bölüme ayrılır: *Sarf* ve *tasrif* yani fiil çekimi ile *nahiv* ya da *i'râb* yani ad çekimi ve söz dizimi. Basra ve Bağdat dil ekolleri Arapça sentaks, semantik ve dil felsefesiyle alakalı farklılıklarıyla ünlüdürler.

Nâib: Vekil ya da temsilci. Sünnî İslâm hukukunda bir kadı ya da yerel hâkimin yetkili temsilcisini belirtir. Şiî İslâm'da önemli bir aracılık kavramını ifade eder. *En-nâibu'l amm* imamın gaybetinde genel bir vekâlet, *en-nâibu'l imam* imamın vekili ve *en-nâibu's sidara* ise devletin dinî idaresiyle görevli vekâlettir. Ayrıca bkz. Niyâbet.

Nâibu'l-Amm, el-: Bkz. Nâib.

Nâibu'l-İmam, el-: Bkz. Nâib.

Nâibu's-Sidara, el-: Bkz. Nâib.

Nâinî, Muhammed Hüseyin (ö. 1936): Iraklı Şiî din adamı. İran'daki 1905-11 Anayasal Devrimi'nin önde gelen teorisyeni. Iraklı milliyetçileri İngilizlere karşı bir bağımsızlık hareketine yöneltmiştir. Rıza Şah Pehlevî'nin idaresine karşı çıkanların İslâm düşmanı olduğunu söyleyerek, Kacar Hanedanı'nın tahttan indirilmesine kapı aralamıştır. Şiî bir perspektiften anayasal hükümeti haklı gösteren ünlü bir risale kaleme almıştır. Şiî toplumun refahını desteklerken, gaib imamın yokluğunda bir yönetim için pratik bir ihtiyaçla meşru iradenin imkânsızlığını bağdaştırmayı amaçlamıştır. Hükümetin ulema tarafından yönetilmesini savunmamış, ancak onların İran siyasetine katılımlarını, anayasal ilkelerin İslâmîleştirilmesini ve demokrasinin kimi ilkelerini desteklemiştir.

NAIT: Bkz. Kuzey Amerika İslâmî Oluşumu.

Nâkib: Vekil. Bir tarikatta zikir ayini ya da musikiyi yönetmekten sorumlu kişi. Özellikle Suriyeli tarikatlarda yaygındır. Kimi tarikatlarda ayrıca *kutb*un başında olduğu hiyerarşik bir yapı içinde, velilerin mertebelerini de bildirir.

Nakil: Aktarma. Sahîhlikleri doğrulandığında doğrulukla aktarılan orijinal kaynakları belirtir; genellikle mantık, deney v.b. yoluyla bir yargıya ulaşan aklın zıddı olarak anlaşılır. Dolayısıyla nakil özel bir tür aktarımdır ve aklî yargıya ancak kaynağın sahîhliğini onaylama metodu olması bağlamında izin verilir. Nakil genellikle İslâm hukuku ve ilminin bir özelliğidir; ancak bazen kelâm, felsefe ve edebî eleştiri gibi diğer disiplinlerde bulunur.

Nakşibendî Tarikatı: En yaygın ve güçlü tarikatlardan biri. 14. yüzyılda Buhara'da doğmuştur. Başlıca özellikleri şeriata sıkı sıkıya bağlılık, musiki ve rakstan uzak durup hafî zikrin tercih edilmesinin sonucu olarak amellerde itidal ve siyasî aktivitelere daimi eğilimdir. 1991'de ilk komünist idare sonrası oluşuma kadar Afganistan içlerinde aktiftir. Rus işgaline dirençte ve bunun Asya genelindeki sonuçlarında dikkat çeker. Sincan'da Çin idaresine karşı isyanlarda başı çekmiştir. Türkiye'deki sekülarizme pasif olarak direnç gösterir. En güçlü etkileri Türkiye ve Kürt bölgelerindedir. Liderlerinden birçoğu önemli manevî ve entelektüel âlimler olmuş, ancak 20. yüzyılda tarikat evrensel bir hitaba ve tarikatı canlandıracak bir kabiliyete sahip herhangi bir lideri ortaya koyamamıştır. ABD'den Endonezya'ya kadar İslâm dünyası genelinde büyüklük, etki ve vurgu bakımından müstakil hareket eden gruplar ortaya çıkmıştır.

Nakşibendî, Halid el- (ö. 1827): Nakşibendî'nin Halidî kolunu kuran Kürt şeyh. Delhi'deki Şeyh Gulam Ali'den bir yıl ders aldıktan sonra Şeyh Halid 1811'de yurda döner ve Bağdat'ı merkez alarak önceki Nakşibendiler'den ayrılan bir müntesip ağı kurar. Daha sonra 116 temsilciden oluşan bir ağ kurmuş ve üst düzey Osmanlı askerî, siyasî ve dinî liderlerin tarikata intisabını (inisiye)kabul eder. Şeyh Halid'in ölümünden sonra Halidiye kolu Balkanlar'dan Endonezya'ya kadar Müslüman bölgelere yayılmıştır. Bugün Çeçenistan, Irak Kürdistan'ı, Lübnan, Suriye ve Türkiye'de büyük önem taşır.

Namaz Halısı: Bkz. Seccade.

Namaz: Bkz. Salât.

Namaza Çağrı: Bkz. Ezan.

Namus: Bkz. Onur.

Nâr: Bkz. Cehennem.

Nas: Sabit ya da açık bir hüküm. İslâm hukukunda Kur'an ve hadislerde verilen kararın dayandığı açık bir hükmü belirtmede kullanılır. Hz. Ali'nin açık ve aşikâr olarak Hz. Muhammed'in tayin ettiği halifesi olduğuna atıfla Şîa'da özel bir kullanım bulur. Modern İslâmî yazında insan yapımı olan metinle ilahî kanun ve rehberlik kaynağı olarak vahiy arasında ayrımda bulunmak için kullanılır.

Nâsır-ı Hüsrev, Ebu Muîn Nasûr İbn Hüsrev İbn Hâris: (ö. 1088) İsmailî davetçi ve şair. Şiirlerinin büyük bölümü otobiyografi olup yaşamının çeşitli aşamalarında ahlâkî ve entelektüel ikilemlerine dair tam ve detaylı bir beyan sunar. Şiirleri zamanının mezhepsel, fıkhî, kelâmî, felsefî ve dinler arası ayrımlarına dair beyanlar ve İran kültürüyle alakalı oldukça değerli bir örnek sunar.

Nâsırcılık: Batılı güçler tarafından sömürgeleştirilen ya da hâkim olunan Arap ve tüm Afro-Asya ülkelerinin Mısır'ın anahtar bir liderlik rolüyle kurtuluşlarına çağrıda bulunan siyasi hareket. Batı yanlısı Bağdat Paktı'na (1955'te Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere arasında yapılmıştır) muhalefete liderlik etmesi, Sovyet silahları alması ve Soğuk Savaş'ta tarafsızlıkla eski sömürge güçlerine meydan okumasıyla Cemâl Abdunnâsır'ın nüfuzu da artmıştır. 1960'larda Doğu Arap âleminde en etkili siyasî güçtür. 1967 Arap –İsrail Savaşı'nda Mısır'ın yenilgisiyle düşüşe geçmiştir. Din ve devletin tamamen ayrılması ya da seküler bir cumhuriyet kurulmasını desteklemese de aslında seküler bir pan-Arabist bir harekettir. Ekonomik güvenlik ve fırsat eşitliği için sosyalizmin gerekliliğini açıkça ifade eder.

NASIMCO: Bkz. Kuzey Amerika Şîa İsnâ Aşerî Müslüman Topluluklar Organizasyonu.

Nasr, Seyyid Hüseyin (d. 1933): İranlı felsefeci, kelâmcı, gelenekselci, eğitimci ve yazar. 1979'da İran'dan ayrılıp ABD'ye geçer. İslâmî ve Şiî düşüncenin gerçek özünü temsil etmesi nedeniyle Safevî İslâm'ını savunur. Çağdaş insanların özellikle Batıdakilerin artık kutsalı anlayıp takdir edemediğini, neyin aslî ve ezelî olduğuna ilişkin anlayışı da yitirmiş olduklarını öne sürer. Bilginin kutsal niteliğini canlandırmayı umar. İnsanları imandan uzaklaştıran güçler olarak modernizm, rasyonalizm, materyalizm ve sekülarizme karşıdır. Varlığın aslî birliğinin Allah'ın birliğini yansıttığına inanarak bilim, felsefe ve sanatın entegrasyonunu arzular. İslâm felsefesi ve tasavvufunda ifade edildiği gibi gerçek özgürlüğü kişinin Allah'la olan ilişkisini anlama meselesi olarak görmektedir.

Nation of Islam: Amerika'da siyahî milliyetçiliğine dayalı heteredoks siyahî dinî hareket. İhtidâ edenlerin %90'ından fazlası Afrikalı-Amerikalılardır. Nation of Islam, 1930'da Wallace D. Fard tarafından kurulmuştur. 1934'te Fard esrarengiz bir biçimde ortadan kaybolunca, liderliği Elijah Muhammad almıştır. E. Muhammad, Fard'ın Tanrı olduğunu ve kendisinin Tanrı'nın elçisi olduğunu öne sürerek Fard'ın siyahî milliyetçilik öğretilerini telkinde bulunmuştur. Grup, siyahların ekonomik bağımsızlık elde etmelerine ve kabul edilir bir siyahî kimlik oluşturmalarına yardım etmeye çalışmıştır. Grubun benimsediği etik; sıkı çalışma, kanaatkârlık, borçtan kaçınma, kendini geliştirme ve muhafazakâr bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Hareket Elijah Muhammad'in 1975'te ölmesiyle bölünmüştür. Elijah Muhammad'in oğlu Warith Deen Muhammad'i izleyen grup, Ortodoks Sünnî İslâm doğrultusunda hareket etmiştir. Louis Farrakhan'ı izleyen kol ise Elijah Muhammad'in öğretilerini merkez alan siyahî milliyetçi ve ayrılıkçı bir duruş ortaya koymuştur. Ayrıca bkz. Amerika'da İslâm.

Natsir, Muhammad: (ö. 1993) Endonezyalı entelektüel, yazar, milliyetçi, gazeteci ve siyasetçi. Klasik İslâm'ın entelektüel ve kitabî geleneğine dönüşün, Müslüman toplumların modernizasyonu için zorunlu olduğu görüşünü benimsemiştir. İslâm toplumunun yeniden inşasında Ulus-devleti bir araç olarak kabul etmiştir. Âdil bir toplum ve Allah'ın nimetleri arasındaki ilişkiyi kurarak Hz. Muhammed'in örnekliğinin her ikisine ulaşmada sosyolojik bir model olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Gençlik dönemini daha açık bir İslâmî toplumsal sistem kurmak için Endonezya'da milliyetçiliğin gelişimi ve savaşıma adamıştır; daha sonra çağdaş Endonezya'da fundamentalizmin en açık sözlü taraftarı olmuştur. Endonezya'nın bir İslâm devletinden çok seküler bir devlet olarak kurulmasına yönelik olarak Hıristiyan toplumunu suçlamıştır. Endonezyalı Müslüman fundamentalisler tarafından saygı gören bir kişi olmuştur.

Nazar: Bir kişinin diğer bir kişinin sevdiği bir şeyine bakmasının, eğer diğer kişinin talihini kıskanıyorsa ona zarar vereceği, inciteceği ya da yok edeceği inancı.

Nebeviyye: Bkz. Nübüvvet.

Nebhânî, Takiyeddîn el- (ö. 1977): Kuzey Filistin'de yer alan Tazin'li hâkim. 1953'te kurulan *Hizbu't-Tahrîr el-İslâmî*'nin kurucusu ve fikir babası. Parti, İslâm idaresinin restorasyonu ve sömürge idaresinin dışındaki İslâm topraklarının kurtuluşunu amaçlamıştır. Halifeliği tekrar getirme ihtiyacını vurgulamıştır. Daha sonra 1980'ler ve 1990'larda Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinliler arasında İslâmî ideolojinin yükselmesinde etkili olmuştur. Nebhani'nin ölümü üzerine

partinin liderliğini Şeyh Abdulkazım Zellum üstlenmiştir. Nebhani'nin yazıları bu bölge ve Avrupa'da, özellikle İngiltere'deki fundamentalist aktivistler arasında geniş ölçüde yayılmıştır. Ayrıca bkz. Hizbu't-Tahrir el-İslâmî.

Nebî: Peygamber; bildiren. Allah tarafından verilen bir mesajı genel ahlakî öğretiler biçiminde insanlara ve görülmez ruhlar âlemine iletmek için seçilen kişi. Bir mesajı belli bir dilde nakletme biçimindeki özel işlevden ziyade nübüvvetin aktarımsal doğasını belirtir. Mesaj, nebinin yaşamında örneğini bulur. Ayrıca bkz. Resul.

Nebiyyu'l-Ümmî, el-: Hz. Muhammed'i kasteden ve "ümmi Peygamber", "kitabı olmayan bir halka gönderilen Peygamber", ya da "ümmetin Peygamberi" (Kuran 7: 157) olarak da çevrilen bir terim. Ümmî terimi, Kur'an'daki *ümmü'l-kitâb* (kitap, aslî kitap) ifadesinin yanı sıra "ana", "kaynak" ya da "temel" anlamındaki *ümm* ifadesinden türemiştir. *Ümmî* ayrıca "okuryazar olmayan", "ana" anlamlarına da gelir. *En-nebiyyu'l-ümmî* ifadesinin en yaygın anlamı, Hz. Muhammed'in Kur'an gibi büyük bir edebî kitabı uyduramayacağını belirten "ümmi Peygamber" kavramına atıftır. Kimi müfessirler terimi ortak bir dinî yönelimi paylaşan ana bir topluma atıf olan *ümmet* sözcüğüne dayandırırlar. Bu anlamda *en-nebiyyu'l-ümmi* ifadesi "kitabı olmayan bir topluma gönderilen bir peygamber" veya kendilerine kitap verilmemiş bir topluluğa gönderilen peygamber anlamlarını verir.

Nebiz: Bkz. Sarhoş Edici İçecekler.

Necef: Irak'ın iki kutsal kentinden biri (diğeri Kerbela'dır). Söylendiğine göre 791'de Abbasî Halifesi Harun el-Reşid tarafından kurulmuştur. Bağdat'ın güneyinde ve Kûfe'nin yaklaşık 10 km Batısında yer alan Şiî bir dinî merkez. Ali İbn Tâlib'in (İlk Şiî İmamı) türbesinin bulunduğu mekân. Kûfe, önemini 15. yüzyılda Necef onun yerini alana kadar Şiî aktivitelerin merkezi oluşundan almıştır. Türbe etrafına hanlar, okullar, kütüphaneler ve zaviyeler inşa edilmiştir. 19. yüzyıl sonunda Şiî eğitim merkezi olarak Necef'in yerini Kum alır; bu durum Ayetullah Humeynî (ö. 1989) ve Muhammed Bâkır es-Sadr'ın (ö. 1980) yükselişiyle tersine dönmüştür.

Necîbullah (ö. 1996): Afganistan'ın son Marksist başkanı. Hitabeti, siyasî yetenekleri, Peştun milliyetçiliği ve kötü bir üne sahip Devlet Güvenlik Komitesi ya da KHAD'ın (1980- 86) başı olarak acımasızlığıyla tanınır. Sovyetlere sadıktır ve Komünist Parti'nin (PDPA) Parcham (sancak) grubunun bir diktatörüdür; PDPA genel sekreteri (1986- 92) ve Afganistan cumhurbaşkanı (1987- 92) olmuştur. Nisan 1992'de Mücahidler yönetimi devralınca, ülkeden kaçamamış ve Kabil'deki BM birliğine sığınmıştır. Taliban tarafından öldürülmüş; bedeni parçalanmış ve bir meydanda asılmıştır.

Nedvetü'l-Ulemâ: 1894'te Lucknow'da Seyyid Muhammed Ali Mongiri tarafından kurulan Hindistanlı reformist ekol. Bazı Batılı eğitim unsurlarını kullanarak geleneksel dinî bilgi ve milli Müslüman yönetimi destekleyecek âlimleri eğitmeyi amaçlamıştır. Ekol Batı hegemonyasına karşı diğer Hintli Müslümanların verecekleri karşılıkları ve organize Hindu dirilişi bağlamında ulemayı birleştirme, Hintli Müslümanları pan-İslâmist topluluğa bağlama, İslâm kültüründe gururu hareketlendirme, ihtidaları desteklemeyi arzulamıştır. Daha sonra kuşatıcılığına zarar verecek şekilde kendini Hanefi olarak tanımlasa da üyelerinin çeşitliliği, gelecekteki Müslüman organizasyon ve girişimleri (örneğin Hilâfet Hareketi) etkilemiştir. Ayrıca bkz. Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali.

Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali (ö. 2000): Hindistan'da Müslüman entelektüel ve önde gelen çağdaş âlim. Tarih, biyografi, çağdaş İslâm ve Hindistan'daki Müslüman toplum üzerine kaleme alınmış birçok kitabın yazarı. Nedvî, Hindistan Lucknow'da 19. yüzyıl sonlarında kurulan bir yüksek İslâmî eğitim kurumu olan *Nedvetu'l-Ulema*'nın rektörlüğünü yapmıştır. 1950'ler ve 1960'larda Arap Milliyetçiliği ve Pan-Arabizme yeni bir cahiliyye (cehalet dönemi) olarak sert biçimde karşı çıkmıştır. Suud destekli Müslüman Dünya Ligi'nin (Râbıtatu'l-Âlem el-İslâmî) kurucu üyesi olan Nedvî pan-İslamizmi desteklemiştir. Ayrıca Tebliğ Cemaati'yle ömür boyu süren bir ilişkiye sahip olmuştur.

Nedvî, Seyyid Süleyman (ö. 1953): Güney Asya'da 20. yüzyılın önde gelen din âlimi. Hocası Şiblî Numanî'yle birlikte Urduca birçok ciltten oluşan *Sîretu'n-Nebî*'nin (Peygamberlerin Yaşamı) yanı sıra tarih, histografya ve genel olarak İslâmî bilimlerdeki diğer birçok eserin yazarı. 1915'te Hindistan Uttar Pradeş'teki Azamgarh'ta İslâmî bilimlere hasredilen bir araştırma akademisi kurmuştur. 1952'de İslâm'ın ülke insanının yaşamındaki yeri üzerine anayasal tartışmalara katkıda bulunmak üzere Pakistan'a göç etmiştir.

Nefise, es- Seyyide (ö. 824): Hz. Muhammed'in iki torunundan büyüğü olan Hasan'ın torunu. 6. Şîa imamı Cafer-i Sâdık'ın oğlu İshak el-Mutemin'in eşi. Eşiyle birlikte Hicaz'dan Mısır'a göç etmiştir. Fustat'a yerleşmişlerdir. Takvası ve ilmiyle ünlüdür. İmam Şafiî'ye hadis öğretmiştir. Keşf sahibi olması ve kerametleriyle büyük üne sahiptir. Geleneksel olarak kentin büyük velilerinden kabul edilir. Kabri Kahire'nin Güney Mezarlığı'nda yer alır. Kabrini kendisinin inşa ettirdiği ve ölümünden önce burada uzun süre Kur'an okuduğu rivayet edilir. Türbenin önemi, Fatımî dönemine dayanır. Yapı defalarca tamir görüp yeniden inşa edilmiştir. Mevcut mescid, 1897'ye dayanır. Halen türbesine mucizevî tedaviler ve diğer şefaat alametleri atfedilmektedir. Çevresi defin için imrenilen bir mekândır.

Nefs: Benlik ya da ruh. Kur'an'da benlik ya da gerçek benlik için genel bir ifade olarak geçer; tüm canlı varlıkların manevî gerçekliği olarak yorumlanır. Felsefede insan nefsi sıklıkla akılla denk tutulan öz bilincin tamlığını gerçekleştirme potansiyeli olarak tanımlanır. Tasavvufta ise genellikle "ulvî benlik" olarak anlaşılan ruhun aksine, manevî dürtülerden çok fiziki dürtülerle ilişkilendirilen "aşağı benlik" olarak tanımlanır. Genelde olumsuz bir anlamda anlaşılır. Ayrıca daha teorik tasavvufî eserlerde yansız, felsefî anlamlarda kullanılmıştır.

Nefs: Bkz. Ruh.

Nefzeviye, Zeyneb el-: Bkz. Kadın ve İslâm.

Nehcu'l-Belâga: Belâgatin doruğu. 4. Halife, Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve damadı olan Ali İbn Ebi Tâlib'e atfedilen siyasî söylev, hutbe, mektup ve hikmetli sözler derlemesi. 17. yüzyılda Sünnî ve Şiî âlimlerin ayrıntılı şerhleriyle derlenmiştir. İslâmî bir yönetimin kurulması için ideolojik zemin işlevi görmüştür. Büyük sorumlulukların büyük hakları doğurduğunu vurgulayarak, hak ve görevler arasındaki dengeye ilişkin uzunca bir tartışmayı içerir. Kadınların eksikliğini öne sürer ve genellikle ataerkil sosyal yapılarla erkeğin kadına üstünlüğünü haklı çıkarmak için kullanılmıştır. İran'daki modern toplumda kadının gerçek yeri ve statüsü üzerine mevcut ilmi tartışmaların merkezinde yer alır.

Neo- Destour Partisi: 1934'te Tunus'ta Destour Partisi'nin üyeleri tarafından kurulan siyasî parti. Fransa'dan bağımsızlığı desteklemiş ve Fransız ürünlerini

boykot etmiştir. Demokrasi, modernizasyon, gelişim, sosyalizm ve sekülarizmi desteklemiştir. İslâm'ı Tunus halkını harekete geçirmek için bir değer sistemi olarak kullanmıştır. Üyelerini orta sınıf ve kırsal kitlelerden almıştır. 1957'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra iktidara gelmiştir.

Neoplatonizm: el-Kindî (ö. yaklaşık 866), el-Farabî (ö. 950), İbn Sina (ö. 1037) ve Suhreverdî (ö. 1191) gibi büyük İslâm düşünürleriyle İbnu'l-Arabî (ö. 1240), Konevî (ö. 1274) ve Irakî (ö. 1289) gibi sûfilere üzerinde en etkili felsefe. Helenist kökenlidir. Neoplatonist felsefenin iki versiyonu vardır: İlki Plotinus'un (ö. yaklaşık 270) tarafından yazılan *Enneadlar* IV, V ve VI ile ikincisi Proclus (ö. 485) tarafından kaleme alınan *Teolojinin Unsurları*. Müslümanların öncelikle tevhîd doktrinini ve Yaratıcı ve yarattıkları arasındaki ilişkiyi açıklamalarına yardım eden mistik bir sudurcu teoriye hitap eder. Temel hareket, tamamen aşkından Bir'den ardından da akıl, dünya ruhu ve tabiatın gücüyle bu dünyadaki belli varlıklara ve bunlardan da Bir Olan'a yönelik iştiyakla yukarı doğrudur. Neoplatonizm -özellikle İran'da- varlığın tüm seviyeleri yoluyla Bir Olan'ın aydınlık huzurunun hayalinden ilham alan İşrakîlik'i (Hikmetu'l İşrak) doğurmuştur -örneğin Molla Sadrâ (Sadreddîn Şîrâzî, ö. 1641). Neoplatonizm İran'da günümüzde de devam etmektedir. Ayrıca bkz. Gnostisizm; Nur-i Muhammedî.

Neotradisyonalistler: İslâm toplumunu yenilemek için Kur'an, Sünnet ve şeriata dönüşü savunan Müslüman reformcular. İslâm'ın klasik yorumlarına saygı duymakla birlikte çağdaş ihtiyaç ve sorunlar için İslâm'ın yeniden yorumlanma hakkını saklı tutarlar. İslâm hukukunun tarihsel açıdan birçok İslâmî uygulamayla birleşmesinin, yeni bir yorum için aslî kaynaklara bir dönüşü zorunlu kıldığına inanırlar. Sekülarizm ve İslâmi modernizmi reddedip bilim ve teknolojinin İslâmî değerlerle uyumlu olduğunu kabul ederler. İslâm'ı tam bir yaşama biçimi olarak vurgularlar. Batılı politikalar, ekonomi, hukuk ve eğitimde İslâmi alternatifleri desteklerler. Milliyetçilik ve etnik kimliklerden ziyade daha geniş Müslüman toplumun dayanışmasına odaklanırlar.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed İbn Ali el- (ö. 1918): Mısırlı feminist, İslâmi modernist, reformcu ve yazar. Boşanma ve polijini şeklindeki erkek istismarlarını protesto etmiştir. Kadınların camilerde cemaatle namaz kılmalarına izin verilmesini, her alanda eğitim almalarını, tüm meslek ve işlere girebilmelerini. kendilerini geliştirip ümmetin refahına katkıda bulunmalarını talep etmiştir. Müslümanlara ait kişilik statü yasasına çağrıda bulunmuştur. *Bahisati'l-Bediyye* (Çölü Arzulayan) müstear adıyla yazmıştır.

Neseb: Manevî silsile ya da şecere. *Silsile* yoluyla kurucudan itibaren tarikatın seyrini gösterir. Bazen bir veliden kerametin hâsıl oluşunu göstermek için kullanılır. Aynı tarikatın diğer bölgelerdeki üyelerince de kabul edilmeyi dileyen gezgin dervişler için önemli bir tanımlama aracıdır.

Nesih: (1) Yürürlükten kaldırma, iptal, geçersiz kılma. Sonraki ayetlerin (rivayet ya da hükümlerin) önceki geçersiz kıldığı Kur'an ayetleri; hadis, tefsir ve fıkıh usulündeki çelişkileri çözmek için kullanılan teorik araç. Allah'ın bazı durumlarda eski ayetleri daha yenilerle değiştirdiği 2: 106 ayetine dayanır. (2) Arap hat sanatında bir usûl.

Nesta'lîk: Melez bir Arap hat üslubu. İlkin bir Fârisî hattat tarafından daha hafif bir yazı çeşidi olarak başlatılmıştır. Nestâ'lîk birleşik adı, hat sanatında

yaygın iki üslub olan Nesih ve Ta'likten türetilmiştir. Bu melez biçim İranlı sanatkârlar tarafından kutsal olmayan metinlerin yazılmasında kullanılmıştır. Ayrıca bkz. Hat ve Epigrafi.

Nevâfil: Nafile ibadetler. Diğer nafile amelleri de içine alan geniş bir yelpazeyi ifade edebilse de genellikle nafile (farz olmayıp isteyerek yapılan) namazları belirtmek için kullanılmıştır. Kendi başlarına değerli olmalarının yanı sıra bu fiillerin küçük günahlara kefaret olarak yardımcı olduklarına inanılır.

Nevvâb Safevî, Seyyid Mücteba Mîr Luhî: (ö. 1956) Nevvâb-ı Safevî olarak tanınır. İranlı dinî-siyasî eylemci. *Perçem-i İslâm* gazetesini yayınlamış ve 1950'lerde birçok entelektüel ve siyasî lidere suikasttan sorumlu *Fedâiyân-i İslâm* (İslâm Fedaileri) örgütünü kurmuştur. İdam edilmiştir.

Nevvâb: Bir bölge, prenslik ya da kentin valisi. Soyluluğu alicenaplık, yiğitlik ve şeref faziletlerine dayanan bir seçkin. Hindistan'da Babür döneminde merkezi otoritenin adadaki devletçikleri yönetmesine yardım eden saygın kişilere verilen unvan. İngiliz idaresi döneminde tarım yapılabilir toprakların İngiliz taraftarı seçkinlere tahsisi nedeniyle yeni *nevvâb*lar oluşturulmuştur. Ancak eski *nevvâb*lar bölge seçkinleri olmaya devam etmişlerdir.

Nezîr: Uyaran; Hz. Muhammed'in Kur'an'da Araplar için gönderilen aynı vahiyleri Yahudi ve Hıristiyanlara da okumasını öngören (22: 49) *Allah'ın Resûlü* konumu. Kuran *nezîr* sözcüğünü Hz. Muhammed ve diğer peygamberleri belirtirken de kullanır. Çünkü peygamberlerin görevi, eğer tevbe etmezlerse Allah'tan yüz çevirdikleri için cezalandırılacakları hususunda toplumu uyarmaktır.

Nezr: Adak; İslâm'da ciddi bir vaat olarak kabul edilir. Bir adağı gerçekleştirmemek feci bir kabahat olarak görülür ve örneğin fakir doyurmak ve giydirmek ya da oruç tutmak gibi kefaretleri gerektirir. En yaygın adaklar "Eğer Allah annemi iyileştirirse 50 kişi için sofra kuracağım" gibi bir olayın gerçekleşmesi koşuluna bağlıdır.

NIF: Bkz. Milli İslâmî Cephe (Sudan).

Nijer'de İslâm: Nijer'in çok etnikli nüfusunun % 80'i Müslümandır. İslâm bölgeye çeşitli yollarla gelmiştir: 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar Sahara-Sahil ticaret yolları; Hausa, Mali, Son-hay (yaklaşık 1100-1300) hanedanları; tüccar dervişler ve tarikatlar. Ticaniyye, en yaygın tarikattır; Kadiriye, Senusiye ve Şaziliye de aktiftir. 1973-74 ve 1984-85'teki büyük kuraklıklar önceki birçok marjinal grubun kentsel bölgelerdeki İslâmî birlik ve cemaatlerle temasını sağlamıştır. 1990'ların başında çeşitli tarikatların mensuplarıyla *İzal* olarak da bilinen *Izalati'l-Bid'a ve Ikametu's-Sünne Cemaati* arasında gerilimler ortaya çıkmıştır. Yargı hakları, ayrıcalıklar, kadınların ve ailenin korunmasıyla toprak mülkiyet hakları üzerinde adetler ve İslâm hukukunu birleştiren tutarlı bir yargı sürecinin gelişimi, bugün Nijer'in karşı karşıya olduğu önemli bir meseledir.

Nijerya'da İslâm: Nijerya nüfusu kabaca Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında ayrılmıştır. Nijerya'nın İslâmî kimliği çeşitlidir: Tarikatlar (Ticanî ve Kadirî), yenilik karşıtı fıkıhçılar, Halifelik/ Medine modelinin bağlıları, kadın grupları ve milli organizasyonlar. 1999'da (bir Hıristiyan olan) Olusegun Obasanjo'nun bakan ve (bir Müslüman olan) Atiku Abubeker'in başkan yardımcısı olarak seçilmesiyle Nijerya'ya halk idaresi yeniden gelmiştir. 2000 başları, kuzeydeki birkaç Müslüman çoğunluklu eyaletin yakında şeriatı benimseyeceğini ilanıyla kapsamlı bir topluluklar arası kargaşaya tanık olmuştur. Nijerya'nın istikrarı

Afrika'da hassas olarak görülmektedir. Obasanjo hükümeti önceki askerî rejimlerden daha fazla özgürlük imkânı vermesiyle geniş ölçüde güven kazanmış olsa da, yozlaşma ve istismar devam etmektedir. Ayrıca bkz. Dan Fadro, Uthman; Sokoto Halifeliği.

Nik, Abdülaziz (ö. 2002): Malezyalı din adamı ve siyasetçi. Parti Islam Se Malezya (PAS) lideri. Hindistan Deoband'daki *Dâru'l-Ulûm*'da eğitim almış ve el-Ezher'de master yapmıştır. 1967'de PAS'a katılmış ve 1969'da ilk meclis sandalyesini kazanmıştır. PAS'ın manevî önderi olmuş, 1990- 2002 arasında Kelantan baş müftüsü olarak hizmet etmiş ve Kelantan'ı ulema tarafından yönetilen bir Malay-İslâm devleti yapmaya çalışmıştır.

Nikâbe: Yaşamlarını ortak bir mesleği icra ile kazananlar; Fransızların işçi sendikalarına benzer. Tıptan hukuka, zanaatkârlara, usta işçilere ve sanayi işçilerine kadar bir meslek yelpazesini kapsar. Bir sendika kolunun yanı sıra yüksek düzeyde birlikleri ifade edebilir; birçok alt kolun yüksek bir düzeyde kurumsal koordinasyonu (ABD'de uluslararası dernek olarak ifade edilir) *İttihad* adını alır. Terim bu anlamda ilkin 19. yüzyıl sonları ya da 20. yüzyıl başlarında kullanılmıştır; bundan önce *nikâbe* "hâmilik" ya da "kanuni güç" anlamına gelmiştir. Modern anlamı otoritenin gücü, sorumluluğu ve temsiline yönelik tavırlarda önemli bir değişimin altını çizer.

Nikâh: Evlilik Merasimi.

Nimetullahî Tarikatı: 14. yüzyılda güneydoğu İran'da Sünnî bir tarikat olarak başlamış ancak 15. yüzyılda Şiî olmuştur. 1970'lerde Batıya yayılmıştır. Tasavvuf ve İslâm'ın evrensel, manevî ve ahlâkî yönlerini, şeriatı ve dünyada üretken aktivitelerin ortasında sürekli olarak Allah'ın sessiz anılması (*hafî zikr*) gereksinimini vurgular.

Niş: Bkz. Mihrab; Mukarnas.

Niyâbet: Modern İslâm hukukunda "vekâlet" veya naiplik. *Nâib* bir diğer kişiyi temsille ya da vekili olduğu kişinin ilgilerine hizmette onun vekili olarak fiilde bulunmaya yetkili bir kişidir. Modern hukukta *niyâbetu'l-amme* (genel vekâlet), *niyâbetu't-tahsîs* (hususi vekâlet), *niyâbetu't-temsil fi amâl* (özel bir eylemi gerçekleştirmek için verilen vekâlet yetkisi), *niyâbetu'z-zımmiyye* ya da *zahiriyye* (örtülü vekâlet) ve *niyâbetu'n-nâfüyye* (vekilin adına bir ilgiye eşlik eden vekâlet) dâhil çeşitli vekâlet tipleri bulunmaktadır. En-Niyâbetu'l-amme, kriminal meselelerde toplum ve kurbanın ilgilerini temsille sorumlu umumi dava dairesidir. *En-Niyâbetu'l-barlamaniyye* ise parlamento temsili olup bir parlamento delegesi ise *nâibu'l barlamanî* olarak bilinir.

Niyaz: Bkz. Dua.

Niyet: Bir eylemi değerli kılmak için doğru niyet zorunludur. Bu yüzden doğru niyet olmadan yapılan bir ibadetin Allah indinde anlamsız olduğuna inanılır. Niyet etmek, namazın yanı sıra diğer ibadetlerin öncesinde de gereklidir. Niyet kısaca bir kişinin eylemi tesadüfen değil icra etmeye niyetlendiği üzere gerçekleştirdiği biçiminde tanımlanır.

Nizâm-ı İslâm: Bkz. Pakistan Müslüman Ligi.

Nizâm: Düzen, organizasyon, sistem idare. İhvânu'l-Müslimîn düşüncesi İslâm'ın mükemmel nizâm olduğunu ve tüm devirlerde tüm insanlar için geçerli olduğunu kabul eder. 20. yüzyılda önemli bir köklü İslâmî hareket olan *Tebliğ-Cemaat* bazen *Nizam* ya da "sistem" olarak adlandırılır. 1970'lerde Pakistan'daki *Cemâat-i İslâmî-i Nizâm-ı Mustafa* (Peygamber'in Sistemi) adlı dinî-siyasi bir programa öncülük etmiştir.

Nizâmî-i Mustafa Hareketi: Hz. Muhammed'in Sistemi adlı hareket. Pakistan'da Zülfikar Ali Butto'nun seküler yönetimini devirmek ve İslâmî bir yönetim sistemi kurmak için Cemâat-i İslâmî tarafından 1977'de oluşturulan dokuz partili hareket. Hareket, Ziyau'l-Hak'ın askerî darbesi sonrasında düşüşe geçmiştir.

Nizâmî, Cemâleddin Ebu Muhammed İlyas İbn Yusuf İbn Zeki Muayyed: (ö. yaklaşık 1209) Farisî şair. Aşağıdaki 5 epik şiirden oluşan Hamse (ayrıca Penc Genc olarak da bilinir) yazarı: Mahzenu'l-Esrâr; Husrev ile Şirin ve Leyla ile Mecnun Hikâyeleri; İskendername; Heft Peyker. Nizâmî'nin tasavvufî görüşlerini ortaya koyan Hamse'si, Fars şiirinin sonraki gelişimi üzerinde büyük etki bırakmıştır.

Nizâmu'l-Mülk, Ebu Ali el-Hasan İbn Ali İbn İshak el-Tusî: (ö. 1092) Selçuklu sultanları Alparslan ve Melikşah için uzun süre vezirlik yapmıştır. Ayrıca yönetim sanatı, yüceliğin gerekleri ve imparatorluğu tehlikeye sokan tehditlere odaklanan *Siyasetnâme* adlı çarpıcı risalesiyle ünlüdür. Selçuklu İmparatorluğu'nun idaresini kontrol ettiğinden, derin bir güce sahip olmuştur. Kendini ziyadesiyle Sünnî İslâm'a adamış ve heteredoks dinî hareketleri, özellikle Şiîler ve İsmailîler'i şiddetle bastırmıştır. Nizâmiye Medreseleri'ni, hastaneleri ve kapsamlı umumi hizmetleri tesis etmiştir. Söylendiğine göre bir İsmailî tarafından öldürülmüştür.

Nizârîler: İsmailî Şiîlerin iki kolundan biri (diğeri Mustalîlerdir). İsmailîler 1094'te Fatımî halifesinin halefinin kim olacağı konusunda bölünmüşlerdir. Hasan-ı Sabbah liderliğindeki Nizârîler, küçük kardeşi el-Mustalibillah yerine Nizâr'ı imam olarak tanımışlar ve Aga Hanlar (1820'lerde başlayan bir ünvan) yoluyla bir "yaşayan imamlar" silsilesi oluşturmuşlardır. İmam yoluyla talim (Allah tarafından ilham edilen eğitim), dinî hakikatleri anlamada insan aklının yetersizliğini dengeler. Haçlılar Nizârîler'i haşhaş bağımlılığıyla, siyasî cinayetlerde yanlış bir şekilde ilişkilendirmişler ve Haşhaşî efsanelerini uydurmuşlardır. Üçüncü Aga Han (ö. 1957) İslâmî anaakıma yönelik bir harekete başlamış ve bu durum dördüncü Aga Han olan Prens Kerim Aga Han'la (d. 1936) devam etmiştir. Aslen İran ve Suriye'de olan Nizariler, şu an Afrika, Batı Güney Orta ve Batı Asya'da bulunmaktadırlar.

Noble Drew Ali (ö. 1929): Timoth Drew olarak doğmuştur. 1913'de Mağribi Bilim Mabedi'ni kurmuştur. Kur'an, bu grup tarafından İslâm'daki Kur'an'dan tamamen farklı olarak kullanılmıştır. Hıristiyanlığın beyazların dinî olduğunu ve Asyalıların (siyahların) gerçek dininin İslâm olduğunu belirtmiştir. Kurduğu hareket, Amerika'daki büyük kentlere yayılmış ancak onun ölümünden sonra zayıflamıştır.

Noori Fazıl, Muhammed: (ö. 2002) Malezyalı düşünür ve dinî aktivist. Ezher'de eğitim almıştır. Malezya Teknik Üniversitesi (UTM) İslâm Bilimleri Fakültesi'nde ders vermiştir. 1970'lerde Angkatan Belia Islam Malaysia'ya (ABIM) ve sonra Parti Islam Se Malaysia'ya (PAS) katılmıştır. 1989'da PAS'ın başkanı olmuştur.

NU: Bkz. Nahdatu'l Ulema.

Nuh: Kur'an'da ailesinin doğrucu üyeleriyle birlikte bir gemi içinde Büyük Sel'den kurtulan Peygamber. Dünyanın geri kalanı, günahları nedeniyle yok olmuştur. Nuh Kur'an'a göre 950 yıl insanları Allah'a imana davet etmiştir.

Numan, el-Kadı: Fatımî kadısı. İslâm siyasî tarihinin Hz. Muhammed'in vefatından sonra yoldan saptığını kanıtla-

mak için tarihî ve Kur'anî deliller kullanarak çoğunlukla İslâm'daki himaye kavramı üzerine yazmıştır. Sadece kendi devrinde İslâm ümmetini yönetmek için güç ve himayeyi birleştirmede bu konumu hak eden bir talip olduğunu öne sürmüştür.

Nûr-i Muhammedî: Muhammedî nur; ayrıca en-nûru'l-Muhammedî olarak da adlandırılır. Sûfî ve Şiî metafiziğin kozmoloji karakteristiğinin sudur düzeninde Hz. Muhammed'in Neoplatonizmdeki faal akıla denk olan ve *insânu'l-kâmil*'in Muhammedî hakikatle (*hakikatü'l-Muhammediye*) özdeşleştirilen kozmik öncesi ruhunu ifade eder. Allah'ın ilk yaratışını (ya da sudurunu), ilahî şuurun tecellisini temsil eder. Hz. Muhammed'den önceki tüm peygamberler nübüvvet kabiliyetini Muhammedî nurdan almıştır. Bu düşünce, Sehlu't-Tusteri ve Hakîm et-Tirmizi gibi ilk dönem sûfî yazarların eserlerinde görülüp sonrasında İbn Arabî ve onun ekolünce geliştirilmiştir. Kavram hem sûfîlerin hem de Şiîlerin velayet düşüncelerinde önemli bir rol oynar.

Nur: Işık. Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri (24: 35). Ayrıca Kur'an'da ilahî rehberliği ifade için (örneğin 5: 44- 46) kullanılmıştır. Terimin Kur'an ve Peygamber tarafından kullanımı, çok sayıda felsefî ve tasavvufî tevillerle Sühreverdî tarafından kurulan tasavvufî- felsefî *Hikmetu'l-İşrâk* ekolünün doğmasını sağlamıştır.

Nûrâni, Mevlânâ Şah Ahmed: 1960'larda *Câmiatu'l-Ulemâ-i Pakistan*'ın lideri. Cemaati milli meselelere ilişkin sorunlara hitap ederek siyasî arenada etkili bir aktöre dönüştürmüştür. Başlangıçta Zülfikar Ali Butto'nun muhaliflerince ondan sonra başbakan olması için seçilmiştir. 1990'larda onu izleyenler, Câmiatu'l Ulemâ-i İslâm'ın bir kolu olarak İslâmî Demokrat Cephe'yi kurmuşlardır.

Nurcihan: (ö. 1645) Moğol İmparatoriçesi. Moğol İmparatoru Cihangir'in son ve gözde eşi. Cihangir'in düşüşü esnasında idarî kontrolünü sağlamış, büyük bir kişilik ve sanat hâmisi olmuştur. Nurcihan öylesine büyük bir nüfuza sahiptir ki Cihangir yükselir yükselmez Nurcihan'ı lekelemeyi arzulamış ve madeni paralardan onun suretini silmiştir.

Nurculuk: Adını kurucusu ve lideri Bediüzzamân Sâid Nûrsî'den (ö. 1960) alan modern Türk dinî hareketi. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı yönetimi, Batı Anadolu ve Balkanlar'daki daha modern Türklerle Sâid Nûrsî'nin nispeten geride kalmış Kürt bölgesi arasında farklılaşmıştır. Nûrsî'nin bu kültürel ikiliğe çözümü tüm Müslümanları ortak bir inanç altında toplayan bir İslâm ilan etmek olmuş ancak Batı teknolojisinin avantajlarını da ilave etmiştir. Hareket gitgide artan bir eğitime sahip kent nüfusu arasında yaygın olup, Nûrsî'nin risaleleri ve Yeni Asya gazetesi gibi yayınlarla oldukça faaldir. Ayrıca bkz. Nûrsî, Bediüzzaman Said.

Nûrî, Fazlullah: (ö. 1909) Ayrıca Hacı Şeyh Fazlullah İbn Molla Abbas Mazenderânî Nûrî Tahrânî olarak da bilinir. Önde gelen İranlı Şiî din adamıdır. 1891- 92 Tütün Devrimi'nde, tütün karşıtı bir ferman yayınlamıştır. Başlangıçta anayasal yönetimin en faal destekçilerinden biridir; ancak genel olarak İslâm için özelde ise şeriat için anayasal yönetimin sezilen tehlikelerinin farkına varınca, tedricen muhalefete kaymıştır. Seküler yönetim biçiminin kurumlarını Şiî hukukunun gereklerine bağlamayı savunmuştur. İslâm'da nübüvvet meselelerinde, din adamlarının niyabeti ve monarşinin gerekliliğini vurgulamıştır. Anayasal güçler tarafından yakalanıp idam edilmiştir. Ayrıca bkz. Anayasal Devrim (İran).

Nûrsî, Bediüzzamân Said: (ö. 1960 Türkiye'nin Kürt bölgesinden Türk-

İslâm lideri ve düşünürü. Nurculuk hareketinin kurucusu. Bakış açısı, Nakşibendi Tarikatı ve Osmanlı idaresindeki Batılılaşmayla şekillenmiştir. Türk modernizasyon hareketinin Batı teknolojisi ve bilgisinin avantajlarıyla ortak bir inanç şemsiyesi altında tüm Müslümanları bir araya getirmek için İslâm'a ihtiyaç duyduğunu fark etmiştir. Bu sosyo-politik programın Jön Türklerce gerçekleştirilebileceğini ummuş, ancak bu çabalar onun Jön Türk hükümetiyle işbirliğine rağmen başarısız olarak sürgününe yol açmıştır. Daha sonra dinî ihyâ programı Atatürk'ün amaçlarıyla çatışınca, Atatürk tarafından sürgüne gönderilmiştir. Tebliği ve talebeleri üzerindeki nüfuzu, ilave sürgün ve hapisleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca bkz. Nurculuk.

Nusayrîler: Bkz. Aleviler.

Nusrat, Fatih Ali Han: (ö. 1997) Pakistanlı müzisyen. Kariyerine Pakistan'daki sûfilerin türbelerinde *kavvâl* icra ederek profesyonel bir *kavvâlî* kasidehan olarak başlamıştır. Hitabet ve harmonyum kabiliyetiyle onu büyük bir ün kazandıran eşsiz bir kaside okuma üslubuna sahiptir. Geleneği pop müzikle birleştirerek dünya genelinde eşi görülmemiş bir ticarî başarı elde etmiştir.

Nümeroloji: Sayıları mistik ve sihirsel bir anlamda yorumlama uygulaması. Geleneksel İslâm dünyasında yaygındır. Arap alfabesindeki her harfe bir sayısal değer verilmesi, bunu uygulayanların anahtar kelimeler ya da önemli ifadelerdeki harflere sayısal değerler ilave ederek Kur'an'dan gizemli bilgiler çıkarmalarına imkân vermiştir.

- O/Ö -

Oğlu: Bkz. İbn.

Oniki İmamcılar: Bkz. İsnâ Aşerîler.

Onur: Arapça şeref, ırz, ihtiram, izzet ya da namus. Kültürel açıdan Allah'ın hoşnut oluşunun bir işareti ve kişinin Müslüman kimliğinin bir parçası olarak anlaşılır. Toprak ve kaynak mülkiyeti, aile dayanışması ve kadınların iffeti yoluyla, ayrıca cesaret, cömertlik, misafirperverlik, bağımsızlık, hikmet, dürüstlük, öz kontrol, aklın yönettiği eylemler, karmaşa eğilimi taşımama, diğerlerini küçük görmekten kaçınma, kültürün üstünlüğü, sözlü beceri – özellikle de şiir okumada – gibi erdemler yoluyla sergilenebilir.

Ordu: Bkz. Ceyş.

Ordu: Bkz. Yeniçeri.

Orta Asya'da İslâm: Günümüz Ermenistan, Azerbaycan, Çeçenistan, Dağıstan, Gürcistan ve Abhazya tarihî açıdan Kafkaslar olarak bilinen bölgeyi kapsamaktadır; tam olarak Orta Asya Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşmakla birlikte iki bölge birçok yakın ilişkiye sahiptir. Her ne kadar, Azeriler, İranlılar ve Dağıstanlı Tatarlar arasında Şiiler bulunsa da bölgedeki Müslümanların büyük bölümü Sünnî'dir ve Hanefî mezhebine bağlıdır. Çoğunluğu Türk halklarına mensuptur; Çin'in Sincan bölgesindeki Uygurlar ve Kazaklarla etnik ve dilsel açıdan İranlı olan Tacikler istisna oluşturur. 7. yüzyılın ortalarına doğru fetihte bulunan Araplar, Doğu Kafkasya'da İslâmî bir yönetim uygulamışlardır. İslâm 800'den 1200'e kadar tüccarlar yoluyla yayılmıştır. 16. yüzyıl ortalarına doğru Kırım, Güney Rusya Stepleri, Kazak stepleri ve Batı Sibirya şeriatı benimsemiştir. 16. yüzyılda Rusya bölgeyi fethetmeye başlar. Tarikatlar Rus egemenliği esnasında İslâm'ın korunmasında önem taşıyıp birçok bölgede Rus idaresine karşı mücadelede önderlik etmişlerdir. Özellikle Kadiriye bu savaşımı bir cihâd olarak ele alıp Sovyetler Birliği'nin dağılışına kadar Rus idaresine şiddetle karşı çıkan birkaç savaşçı sufî organizasyonun oluşumuna ön ayak olmuştur. Ayrıca bkz. Kazakistan'da İslâm; Tacikistan'da İslâm; Türkmenistan'da İslâm; Özbekistan'da İslâm.

Ortadoğu'da İslâm: Ortadoğu'daki İslâm uygulamalar, hukukî ve teolojik duruş, kadınlara yönelik tavırlar, hizmet ve toplumdaki rol bağlamında geniş ölçüde farklılık arz eder. Ortadoğu Türkiye, İran, Irak, Ürdün, Mısır, Filistin, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Yemen, Katar, Umman, BAE, Suriye ve Lübnan'ı kapsamaktadır. İslâm Ortadoğu'nun dört büyük döneminde gelişmiştir: Kuruluş (622-750), kurumsal oluşum (750-1050), klasik dönem (1050-1800), ve modern dönüşüm (1800- günümüze kadar). Ortadoğu İslâm'ının doğduğu yer, başlıca inanç, kanun ve tarihî hanedanların (Emevîler, Abbasîler, Osmanlı ve Safevîler) geliştiği bölgedir. Ayrıca dinî ilim ve geleneğin merkezi olup İslâm dünyası genelinden âlimleri cezbetmektedir. İslâm ve topluma ilişkin algılanan yozlaşmalarla ilgili meseleler ve hukuk kaynaklarının yeniden yorumlanma ihtiyacı, 18. yüzyılda Ortadoğu'daki büyük bir İslâmî yenilenmeyle (İslâm

dünyasının diğer bölgelerinde özellikle de Hindistan'da) sonuçlanmıştır. 19. yüzyılda Avrupalı sömürge güçleri Ortadoğu'ya Batı bilimi ve teknolojisini de getirmiştir. Sonuç ise İslâmî modernizmin gelişimi ve modern dünyanın gereksinimlerini karşılamak için klasik İslâm'ın yeniden bir yorumlanışı olmuştur. Avrupa sömürge güçlerinden bağımsızlık, seküler merkezli hükümetlerin kuruluşunun yanı sıra devletin sanayileşme planlarının benimsenişi ve büyük bir kentleşmeyle sonuçlanmıştır. İslâmî yenilenme, Arap-İsrail Savaşı'ndaki kayıplar ve modernizasyonla gelişim planlarının başarısızlığıyla 1967'de başlamıştır. Modernist ve seküler programların pabucu dama atılmış ve siyasî İslâm ya da "İslâmcı" reformcular popülarite kazanmışlardır. Ayakta kalan monarşiler ve askerî diktatörlüklerde hâkim olmaya devam etmişlerdir. En açık biçimde dinî devlet olarak varlığını sürdürenler, İslâmî devlet olduklarını ilan edip şeriatı uygulayan Suudi Arabistan ve İran'dır. Devlet biçimleri farklılık arz eder- Suudi Arabistan Sünnî bir monarşiyken, İran seçim yapan Şiî bir cumhuriyettir.

Oruç: Müslümanların Hicri takvimin 9. ayı olan Ramazanda oruç tutmaları farzdır. Bu ayda tüm Müslümanların iftara kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden kaçınmaları gerekir. Bedensel ihtiyaçların hayli bilincinde olarak Müslümanlar Allah'ın büyük oranda bilincine varmaya ve yaşamlarında O'nun verdiği nimetlere şükretmeye başlarlar. Ramazanda çocuklar, hasta ya da yaşlı olanlar, yolculuk yapanlar, menstrüasyon dönemindeki kadınlar, henüz doğum yapmış olanlar ya da emzirenler dışında tüm Müslümanlar için oruç farzdır. Yukarıda adı geçen durumlarda oruç tutulmayan günler sonraki bir zamanda kaza edilebilir. Çeşitli hadisler nafile oruçları tavsiye eder; Aşure orucu (Muharremin onuncu günü), Ramazandan sonraki ay olan Şevval'de altı gün oruç tutma, her ay üç gün oruç tutma, pazartesi ve perşembeleri oruç tutma. Kefaret oruçları belli aşırılıkların ya da görev ihmallerinin yerine geçer; bir vaadi yerine getirilmemesi (bkz. Kur'an 5: 89, 58:4) ya da bir müminin kazara öldürülmesi için (4:92) oruç gereklidir. Bazı sufîler manevî görevlerinin bir parçası olarak oruç tutarlar.

Oryantalistler: Asya dillerinde (Akkadça, Arapça, Aramca, Yunanca, İbranice, Farsça, Sanskritçe vb.) klasik metinleri çalışanları belirten terim. Sıkı bir uzmanlık eğitimini gerektirir. Batı biliminde 18. yüzyıldan 20. yüzyıla gelişmiştir. Kültürel metinlerin eleştirel felsefî çalışılması yoluyla Asya medeniyetlerinin sözde aslî özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Etnosentrizm ve emperyalizmin etkisiyle, 19. yüzyıl Avrupa kültürünün romantik, egzotik dürtüsüyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bu ilişkilendirmenin 20. yüzyıl sonlarında gelişen olumsuz yan anlamları nedeniyle, bilimadamları artık bu terimi kullanmaktadır.

Oryantalizm: Bkz. Oryantalistler.

Osman Don Fodio: Bkz. Don Fodio, Osman.

Osman İbn Affân: (ö. 656) Hz. Muhammed'in sahabesi, Hulefâ-i Râşidîn'in üçüncüsü. Güçlü Emevî boyundandır. Ailesinin Hz. Muhammed'e karşı çıkışına rağmen, Osman, İslâm'ı ilk seçenlerden olmuş ve Hz. Muhammed'in iki kızıyla -ilkin Rukiyye ve sonra Ümmü Gülsüm- evlenmiştir. Hz. Osman, selefî olan Hz. Ömer'in ölüm döşeğindeyken tayin ettiği bir şûrâ tarafından seçilmiştir. Halifeliğinde Kur'an metni standart hale getirilmiş, farklı versiyonlar yok edilmiştir. Birçok akrabasını üst mevkilere getirmiştir. Artan memnuniyetsizlikler, onu 656'da

şehid eden bir isyan birliğinin oluşmasına yol açmıştır. Halefi olarak Ali'nin seçilmesi, İslâm'daki ilk büyük iç savaşla sonuçlanmıştır.

Osman, Fethi (d. 1928): Mısır doğumlu akademisyen, yazar ve önde gelen Müslüman liberal düşünür. Gerçek bir İslâmî perspektif içinde demokrasi ve insan hakları değerlerine dayalı önde gelen bir İslâmî düşünce reformunun savunucusu olduğunu ifade etmiştir. El-Ezher'in 1960'lardaki reformuna katılmış ve sonra Princeton, Suudi Arabistan ve Cezayir'de ders vermiştir. *Arabia* (Londra, 1981- 87) dergisinin editörü olarak uluslararası önem elde etmiştir. Şu an Kaliforniya'da yaşamakta ve ders vermektedir. En önemlisi *Hukuku'l-İnsan beyne Şeriatu'l İslâm ve'l Fikri'l Garbi* (İslâm Şeriatı ve Batı Düşüncesinde İnsan Hakları) (1978) ve *The Children of Adam* (Âdemoğulları) (1996) olan İslâm tarihi, hukuku ve düşüncesi üzerine birçok eser yayınlamıştır.

Osmaniye Üniversitesi: 1917'de Haydarabad'da Rafet Yar Jung ve Cemaleddin Afgânî tarafından kurulan üniversite. Hindistan'daki en eski ve büyük yükseköğrenim kurumlarından biri olup eğitim dili olarak bir Hint dilini (Urduca) kullanan ilk üniversitedir. Güney Hindistan'da seçkin Müslüman nesilleri eğitmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu: kurucusu Osman'ın adıyla Osmanlılar olarak adlandırılır; Orta Asyalı Oğuz Türklerinin kurduğu yaklaşık 1300'den 1923'e kadar egemen olan devlet; hâkim olduğu alan Güneydoğu Avrupa, Anadolu, Ortadoğu'dan İran ve Kuzey Afrika'ya kadar bir bölgeyi kapsamıştır. II. Mehmed (Fatih) 1204'ten itibaren Haçlılar tarafından yıkılıp nüfusu azaltılmış olan Konstantinopolis'i fethetmiştir (1453); Fatih, şehri yeniden inşa edip nüfusunu arttırmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Avrupa'da zulme uğramış binlerce Yahudi ve Hıristiyan, Avrupa'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş, Edirne Baş Hahamı Fatih'in İstanbul'u yeniden inşadaki yoğun çabalarına büyük destek vermiştir. 1520-66 arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı, Osmanlı gücü ve refahının doruğunun yanı sıra idarî, sosyal ve ekonomik sistemlerinin gelişiminin zirvesini de göstermektedir. Osmanlı İslâm'ı Sünnîlik, tasavvuf ve yerli Hıristiyan uygulamaları birleştiren senkretik bir sistemdir. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler kendi toplumları içinde hem dinî hem de dünyevi görevlerden sorumlu milletler halinde düzenlemiştir. İmparatorluk sonunda büyük ölçekli yozlaşma ve kayırmacılık, aşırı vergi ve yanlış idare nedeniyle zayıflamıştır. 1808 ve 1909 arasında kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir; 1909-1918 arasında faal bir meclis, siyasi partiler, büyük seküler ve liberal reformların yasalaşmasıyla demokrasi gelişmiştir. Avusturya'nın Bosna'yı müsaderesi ve Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi işgali, imparatorluk içindeki Hıristiyan azınlığın başkaldırmasını teşvik etmiştir; Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı (1918- 23), Anadolu ve Doğu Trakya'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

OTC: Bkz. İslâm Konferansı Örgütü.

Ölüm: Kur'an'da "kesinlik" olarak atıfta bulunulur. Müslümanlar ölümün yaşam esnasında ruhun ilerleyişindeki en kritik süreç olarak tefekkür edilmesi gerektiğine inanırlar. İntihar günah kabul edilir. Ölümün başlangıç anında Kur'an'dan sureler, tercihen Yasin suresi, okunmalıdır. Ölüm döşeğindeki kişi tevbe edip eğer mümkünse abdest almalıdır. Akraba ve dostlar dua için hazır bulunmalı ve tesellide bulunmalıdırlar. Ölen kişinin kulağına kabirde Münker ve Nekir adlı melekler tarafından sorulan sorulara hatırlayıp cevap verebilmesi umuduyla

kelime-i şehadet ve İslâm'ın diğer ilkeleri okunur. Müslümanların ölen kişiyi mümkün olduğunca çabuk, tercihen ölüm günü gece olmadan gömmesi gerekir.

Ömer İbn Abdülaziz: (hilafeti 717–20) II. Ömer olarak da bilinir. Tek tip bir adlî sistem oluşturmak için önlemler alan Emevi Halifesi. İmparatorluğun vurgusunu Arap'tan Müslümana kaydırarak tüm Müslümanları eşit olarak tanımıştır. Vergi kanunlarını daha eşitlikçi hale getirerek haraç vergisini toprak sahibinin dininden çok toprağın konumunu değerlendirecek şekilde elden geçirmiştir. Haraç topraklarının (devletin sahip olduğu ancak bireylerce işlenen) öşür topraklarına (bireylerin sahip olduğu ve ürüne göre vergilendirilen) dönüşmesini engelleyerek nominal devlet mülkiyetini muhafaza etmiştir. Batı Asya'nın İslâm'a dönmesini arzulamıştır.

Ömer İbnu'l-Hattâb: (halifeliği 634–644) İkinci halife ve Hz. Muhammed'in sahabesi. İslâm İmparatorluğu'nun büyük yayılışını önceden görmüştür. "Emîrü'l-Müminîn" lakabını alan büyük bir askerî liderdir. Arap fetihleri, yeni fethedilen bölgeleri yöneten ancak tarım ya da ticaretle meşgul olmalarına izin verilmeyen müstakil bir elit askerî sınıfa dönüştürmüştür. Fethedilen yerlerin halklarını Müslüman olmaya zorlamaktan ziyade –cizye ödedikleri sürece- kendi dinlerini uygulamalarına izin vermiştir. Birçok hadis rivayet etmiştir; özellikle sahîh bir kaynak kabul edilmiştir. Sonraki halifeyi seçmek için bir heyeti tayin yöntemini belirlemiştir; halifenin seçiminden sonra musafaha edilip halifeye beyat edilecektir.

Ömer Tal: (ö. 1864) İslâmî militan lider ve entelektüel. Ticanî Tarikatı'na intisap etmiş ve Güney Afrika'daki en önde gelen lideri olmuştur. Mekke'ye hac için gidip Osman Don Fodio'nun oğluyla ders aldıktan sonra 1852'de cihâda başlamıştır. Fetihleri, günümüz Senegal, Gine, Malî ve Moritanya'sının büyük bölümü kapsayan bir imparatorluk oluşturmuştur. Bölgede yerel direniş ve Fransız emperyal yayılımıyla karşılaşmıştır. Ölümünden kısa bir süre sonra devleti çökmüştür. Bu cihâd Batı Afrika'nın İslâmlaşmasında önemli bir safhayı oluşturmuştur; Ömer Tal'ın yazıları, Ticanîler'i ve dönemin genel İslâm düşüncesini etkilemiştir.

Ömer'in Antlaşması: İkinci Halife Ömer İbn Hattâb'a (ö. 644) atfedilen ve gayrimüslimlerin faaliyetlerini düzenleyen antlaşma. Gayrimüslimlerin sosyal ve dinî yaşamını düzenlemeyi arzulayan çağdaş ihyâ grupları için bir model işlevi görmektedir.

Ömer Hayyâm: (ö. 1131) *Rubailer*in (*Rubâiyât*) ünlü yazarı. 1300'den önce yazılan Arap ve Fars kaynakları ısrarla onu bir filozof, astronom ve matematikçi olarak tanımlar. Yeni ve daha kesin bir takvim düzenlediği bilinir. Ona atfedilen yüzlerce rubainin birçoğu uydurmadır.

Örf: Görenek. Merkezî İslâm ülkelerinde yazılı olmayan ananevi hukuka verilen ortak ad; yazılı İslâmî kanunlar ya da diğer yasal düzenlemelerin aksidir. İslâm dünyasının diğer bölgelerinde, özellikle Endonezya'da, örfün eşanlamlısı olarak *âdet* terimi kullanılır. Örf genellikle üç farklı yasal kategoriyi belirtir: Sıradan insanların düzenini sağlama, sosyal ilişkilere katılma ya da örneğin pazar yeri veya evlilik törenlerinde yerel olarak ticaret gerçekleştirme, bir yönetici ve temsilcilerince alınan yasal kararlar ve yerel mahkemelerin uygulamalarındaki yöntemler. Mâlikîler ve İbn Âbidin gibi bazı Hanefîlere göre, örf bir şer'î kaynak olarak kabul edilir. Ayrıca bkz. Âdet.

Öşür: Aşar ya da onda bir; modern öncesi dönemde Müslümanların sahip

olduğu tarım alanlarından gelen üründen alınan toprak vergisi. 1980'lerde Pakistan'da İslâmîleştirme rejiminin bir unsuru olarak canlandırılmıştır.

Öz: Bkz. Zât.

Özbekistan İslâm Hareketi (IMU): 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle başlamış ve 1998'de Tahir Yuldeshev tarafından IMU olarak organize edilmiştir. Şeriata dayalı bir hükümet kurmayı amaçlamaktadır. Özbekistan'da Kurulu olup diğer Orta Asya ülkelerinde şubeleri bulunmaktadır.

Özbekistan'da İslâm: Nüfusun % 88'i Müslüman, % 9'u Doğu Ortodoks kilisesine bağlıdır. Etnik dağılım: % 80 Özbek, % 5,5 Rus, % 3 Kazak, % 2,5 Karakalpak, % 1 Tatar ve % 2,5 diğer. Faal tarikatlar arasında Nakşibendiye, Kadiriyye, Kübreviyye ve Kalenderiyye bulunur. İslâm Özbekistan'a ticaret ve seyyah dervişler yoluyla 7. yüzyılda gelmiştir. Modern başkenti Taşkent, Çarlık ve Sovyet dönemlerinde hâkim bir siyasî merkezdir. Birçok Müslüman Sovyet sınırlamalarına başkaldırmış ve ibadetlerini gerçekleştirip veli türbelerine yasaklı da olsa ziyarette bulunma suretiyle bu sınırlamaları boşa çıkarmıştır. Bağımsızlıktan bu yana (1991) çözülemeyen sosyal ve ekonomik sorunların yanı sıra şiddetli siyasî ve dinî baskılar, Özbekistan İslâm Hareketi gibi radikal unsurları beslemiştir. Hükümet kitlesel tutuklama, alıkoyma ve devlet onaylı Müslüman teşkilatlarıyla bağlantısız Müslümanlara işkenceyle karşılık vermiştir.

Özgürlük: Bkz. Hür.

- P -

Padri Hareketi: Kahve endüstrisinin ticarîleşmesiyle ilişkilendirilen Sumatralı yenilikçi hareket (1803-37); yerel dinî uygulamalarda reform, Müslüman köylerini İslâmîleştirmek ve Hollanda emperyalizmine direnmek için çalışmıştır. Yerel dinî uygulamaları geleneksel İslâm şeriatıyla uyumlu hale getirmeye çalışan, Mekke ve Medine'de eğitim alıp hac yaptıktan sonra dönen üç âlim tarafından başlatılmıştır. Hareket, ulema önderliğinde bir köylü direnç oluşturarak reisler ve ulema arasında yerel dengeyi altüst etmiştir. Hem ikna hem de güçle yayılmıştır; hedef alınan köylüler yaygın dinî uygulamaları yasak olduğu topluluklar biçiminde yeniden organize edilmiştir. Bağlıları kendilerine özgü giysiler benimsemişlerdir. Hollandalılar Padriler'e karşı çıkan liderlere, güç ve nüfuzlarını genişletme umuduyla yardım etmişlerdir; sonuç ise yerli ilgileri destekleyen ve Hollandalıları kâfir yabancılar olarak kınayan nispeten birleşik bir Müslüman cephe olmuştur. Hollandalılar sonunda galip gelmiş ve idarede kontrolü ele almışlardır. Liderlerden çocuklarından bazıları Endonezya'daki İslâmî modernist harekette önemli bir rol oynayan coşkulu hocalara dönüşmüşlerdir.

PAGAD: Bkz. Gangsterlik ve Uyuşturucuya Karşı İnsanlar.

Pakistan Demokratik İttifakı: Pakistan Halk Partisi ve Şiî Tahrîk-i Nifâz-ı Fıkh-i Caferiyye Partisi'nden oluşan siyasî koalisyon. 1990'da seçimlere katılmak için oluşturulmuştur. Müslüman Ligi ve Cemâat-i İslâmî liderliğindeki İslâmî Demokratik İttifak'ın karşısında olmuştur. Ayrıca bkz. Pakistan'da İslâm.

Pakistan Devrim Muhafızları: Bkz. Tahrîk-i Caferiyye-i Pakistan.

Pakistan Halk Partisi (PPP): 1967'de sekülerleştirilmiş sosyal adalet ilkelerini vurgulayarak Zülfikar Ali Butto tarafından kurulan siyasî parti. Yaygın talep nedeniyle tedricen toplumun İslâmîleştirilmesini benimsemiştir. Sekülarist gelenekle halkın İslâmîleşme taleplerini dengelemeye çalışmıştır. 1971'den, Ziyaulhak tarafından uzaklaştırıldığı 1979'a kadar iktidardadır. Muhafazakâr ve İslâmî partiler tarafından oldukça radikal olarak sosyalist ve gayri İslâmî olmakla karşı çıkılmıştır. 1988'de başlıca bir muhalefet partisi olarak tekrar belirmiştir. Lideri Benazir Butto, 1988 ve 1993'te başbakan seçilmiştir.

Pakistan Milli İttifakı (PNA): Mart 1977'de Zülfikar Ali Butto'nun seküler, sosyalist rejimine karşı çıkmak için İslâmî sembolizm ve sloganlar kullanarak oluşturulan 9 partili koalisyon. Partiler Pakistan Müslüman Ligi, Milli Demokratik Parti, Tahrîk-i İstiklâl, Cemâat-i İslâmî, Câmiatu'l Ulemâ-i Pakistan ve Câmiatu'l Ulemâ-i İslâm'dır. İslâmî bir yönetim sisteminin kurulmasını, ahlâkî ve siyasî yozlaşmanın önlenmesini, ticarî ve sınaî çıkarların desteklenmesini hedeflemiştir. siyasî faaliyetler ve iletişim için camiler, dinî okullar, ilahîyat fakülteleri ve ulemadan bir ağ oluşturmuştur. Üyeler geniş ölçüde kent ve kasaba merkezli orta sınıftır. Bazı partiler Haziran 1979'da iktidarı ele geçirince, Ziyau'l-Hak rejimine katılmışlardır.

Pakistan Müslüman Ligi: Hint Yarımadası'nın bazı bölgelerinde Müs-

lümanların bağımsızlığına öncülük eden (Hindistan) Müslüman Ligi'nin halefi. 1906'da Dakka'da kurulmuş olup 1930'a kadar Hindistan'ın Müslüman bölgelerinin özerkliğini savunmuştur. 1940 Lahor Kararı sonrasında bir Müslüman yurdu için açık bir talebi dile getirmiştir. Müslüman Ligi'nin hayatî bir platform olarak hizmet ettiği Hintli Müslümanların çabalarıyla Pakistan kurulmuştur. 1947'de Pakistan'ın kurulmasından sonra Müslüman Ligi 1947 ile 1958 arasında, ayrıca 1960'lar, 1980'ler ve 1990'larda, Pakistan'ı yönetmiştir. Ayrıca bkz. Müslüman Ligi.

Pakistan'da İslâm: Dünyadaki en büyük ikinci Müslüman millet ve İslâm adına kurulan tek ülke. 1947'de Hintli Müslümanlar için bir yurt olarak kurulmuştur. Hint İslâm'ının dirilişi, Sir Seyyid Ahmed Han ile Hintli Müslümanların siyasî özerkliği ve haklarının korunmasında ısrar eden Aligarh eğitim ve dinî-politik reform hareketi tarafından başlatılmıştır. Hindistan Müslüman Ligi, İngilizlerden bağımsızlık için Hindular'ın hâkim olduğu Hint Ulusal Kongresi'yle çalışmış ancak Hintli Müslüman toplumun dinî, kültürel ve siyasî çıkarlarının Hindu bir çoğunluğun hâkim olduğu bağımsızlık sonrası bir Hindistan'da güvence altına alınamayacağına inanmıştır. Dolayısıyla Müslümanlar için ayrı bir devlet oluşturma amacını benimsemiştir. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, yeni devletin liberal Müslüman bir demokratik devlet olacağını öngörmüştür. Bağımsızlıktan bu yana başlıca tartışmalar, İslâm'ın devletteki uygun rolü, şeriatın uygulanması ve toplumla ekonomisinin İslâmîleştirilmesiyle alakalı olmuştur. Had cezaları, zekât ve öşür vergilerinin zorla toplanması ve dağıtımı, şeriat mahkemelerinin kurulması, bankacılık sisteminden faizin kısmî kaldırılışı, İslâmî bir bakış yansıtmaları için okul ders kitaplarının gözden geçirilmesi dâhil İslâmîleştirme önlemleri Ziyau'l-Hak tarafından 1977- 1988 arasında başlatılmıştır. Çok sayıda İslâm merkezli siyasî parti siyasî sürece katılmış ve şeriatın Pakistan'da daha ileri düzeyde uygulanması için kamuoyunu harekete geçirmiştir. Pakistanlıların yaklaşık % 97'si Müslümandır. Çoğunluk Hanefî mezhebine mensup Sünnîlerdir. Şiîler yaklaşık % 10 ila % 11,5 arasında bir çoğunluğa sahiptir. Özel yönetimli cami ve medreseler, dinî yapı tarafından bağımsız ve genellikle muhalif bir taban sağlamıştır.

Palimbani, Abdussamed el-: Bzk. Sammanî, Muhammed İbn Abdulkerim el-.

Pan-İslâmizm: Tüm Müslümanlar arasında sosyo-politik dayanışma çağrısında bulunan ideoloji. İslâm'ın ilk günlerinden itibaren dinî bir kavram olarak var olmuştur. Türk entelektüeller, 1860'lar ve 1870'lerde Avrupa sömürgeciliğinin yükselişinde Pan-İslamizmi Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmadan korumanın bir yolu olarak tartışmaya ve yazmaya başladıklarında, modern politik bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in (saltanatı 1876- 1909) padişahlığı esnasında benimsenen bir devlet politikası haline gelmiş, imparatorluğun iktidardaki bürokratik ve entelektüel elitinin üyelerince benimsenip desteklenmiştir. Sömürgeciliğin yükselişiyle Avrupa'nın siyasi, askerî, ekonomik ve misyonerlik nüfuzuna karşı yöneltilen savunmacı bir ideoloji halini almıştır. Sultanı her yerdeki Müslümanların bağlılık ve itaat yemini ettiği evrensel bir halife olarak kabul etmiştir. Merkezî hükümeti çemberdekilere ve Müslümanları eğitim, resmi hizmet ve ekonomik fırsatlarda gayrimüslimlere karşı desteklemek yoluyla İslâm dünyasındaki askerî ve ekonomik zayıflığı dengelemeyi arzulamıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ye-

nilmesi ve parçalanması sonrasında, başarısız olarak çökmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İslâm'ın canlanışıyla yeniden ivme kazanmıştır. Uluslararası bağlamda siyasî ve ekonomik işbirliği yoluyla İslâmî dayanışmayı koordine etmeyi arzulayan Müslüman Dünya Ligi ve İslâm Konferansı gibi örgütler yoluyla vurgulanmıştır. Ayrıca yabancı saldırılara karşı tüm Müslümanların desteğini toplamada önemli bir siyasî araç olarak işlev görmüştür.

Pan-Turanizm: Osmanlı Türkiye'sinde Jön Türkler döneminde (1908-18), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer milliyetçilikler (Yunan, Arap, Ermeni) bağlamında Osmanlıcılığın başarısız oluşuna karşılık ortaya çıkan milliyetçi ideoloji. Ayrıca Türkçülük, Pan-Türkçülük ya da Turancılık olarak da bilinir.

Pancasila: Endonezya dilinde 5 ilke. Endonezya yönetiminin merkezî ideolojisi olup Allah'a, Endonezya milliyetçiliğine, insancıllık veya âdil ve uygar insanlığa, demokrasiye ve sosyal adalete olan inançtan oluşur. 1945'te Sukarno tarafından formüle edilmiştir. dinî gerilimleri azaltmayı ve çoğulculuğu desteklemeyi amaçlamıştır. Çünkü spesifik dinî uygulama, bireyin seçimidir. Bazı Müslüman aktivistler, Pancasila'nın Hıristiyanlığa olan çok sayıda geçişten sorumlu olduğu ve Endonezya milli ideolojisinde İslâm'a yeterince önde bir yer vermediğini öne sürmektedirler.

Parmusi: Bkz. Artai Müslimin Idonesia (Parmusi).

Parsis: Bkz. Zerdüştlük ve İslâm.

Partai Islam Se-Malaysia (PAS): Malezya İslâm Partisi; 1951'de üç siyasî partinin (Malay Milliyetçi Partisi, Hizbu'l-Müslimîn ve Birleşik Malaylar Ulusal Organizasyonu) üyelerince kurulmuş ve 1956'da siyasî parti olarak kaydolmuştur. Parti bir İslâmî devlet kurulmasını savunur. 1956'dan sonraki on yıl radikal Malay milliyetçiliği ve Pan-Endonezyacılık'a öncelik vermiştir. 1970'lerde geleneksel İslâm'ın amaçlarına desteğin yanı sıra muhafazakâr Malay milliyetçiliğini sembolize etmiştir. 1970'lerin sonlarında federal oluşumu geleneksel İslâmî idare ve şeriatla aynı çizgiye getirmek için oluşum içinde değişim çağrısında bulunmuş ve hükümet politikalarını manevî değerlerden yoksun olmakla eleştirmiştir. 1982'den itibaren reformist İslâmî hedeflere öncelik vermiş ve Malay milliyetçiliğini arka plana itmiştir. Günümüzde İslâmcılar tarafından yönetilmekte olup güçleri fundamentalizme her zaman açık olmayan kırsaldaki Malay köylüleri ve geleneksel köy liderlerine dayanır. Birleşik Malaylar Milli Organizasyonu'nun ana rakibidir. 1990'larda Kelantan ve Trengannu'da hükümetler kurmuştur.

Partai Muslimin Indonesia (Parmusi): Endonezyalı Müslümanlar Partisi. 1960'ta popüler İslâmî Modernist Parti; Masjumin'in Sukarno hükümetince yasaklanışı sonrasında Endonezya'da kurulan siyasî parti. Birçok Masjumi üyesi Parmusi'ye katılmış, ancak İslâmî partilerin gücünü sınırlamayı isteyen ordu yönetimindeki hükümet tarafından, partide liderlik görevlerine gelmeleri yasaklanmıştır. Parmusi, oyların yalnızca % 5.36'sını aldığı 1971'deki göstermelik zayıf bir seçim sonrasında, Partai Persatuan Pembangunan'ı (PPP, Gelişim Birlik Partisi) kurmak üzere Ocak 1973'te diğer İslâmî partilere katılmıştır.

Parti du Peuple Algérien: 1937'de Fransız hükümetinin Etoile Nord-Africaine adlı önde gelen bir partiyi feshetmelerinden iki ay sonra, Messal el-Hac tarafından Cezayir'de kurulan popülist parti. Milli bağımsızlık arayışıyla eşzamanlı kitlesel ayaklanma taktikleri kullanmayı amaçlamıştır. 1945'te Fransız otoritelerce hükümete karşı faaliyetleri nedeniy-

le yasaklanmış ve 1940'ta 10.000 üyesi olmasına rağmen siyasî reform ve milli bağımsızlığı gerçekleştirmede güçsüz kalmıştır.

Parti Islam Se-Malaysia (PAS): Bkz. Partai Islam Se-Malaysia.

Parti Orang Muslimin Malaya: Bkz. Hizbu'l-Müslimîn.

Parwaz, Ghulam Ahmad (ö. 1986): Pakistanlı modernist İslâmî düşünür. Pencap'ta doğup eğitim almış, 1930'larda ayırt edici özelliği şer'î bir kaynak olarak hadislerin reddi olan modernist bir tefsire başlamıştır. 1950'ler ve 1960'larda esasen konferans ve yazılı eserlerinin yanı sıra, onun görüşlerini yaymaya devam eden *Idare Tulû-i İslâm* (İslâmın Doğuşu Bürosu) yoluyla Pakistan'daki İslâmî tartışmalarda etkili olmuştur.

PAS: Bkz. Partai Islam Se-Malaysia (PAS).

Pasifik Havzasında İslâm: İslâm'ın Pasifik havzasındaki varlığı, savaş sonrası göçlerin bir sonucudur. Göçmenlerin çoğunluğu Türkiye, Doğu Akdeniz ülkeleri, Mısır ve Balkanların yanı sıra Hint Yarımadası ve Endonezya'da küçük bir gruptan oluşur. Müslüman nüfusunun ana alanları, Avusturalya ve Yeni Zelanda'dadır ancak Japonya, Kore, Solomon Adaları, Vantuatu, Batı Saoa ve Papua Yeni Gine'de sayıları artmaktadır. İslâm tebliğ çalışmaları 1970'lerden itibaren coşkuyla gerçekleştirilmiş, bunun sonucu küçük ancak sabit bir yerel mühtedi akımı olmuştur. Daha gelişmiş devletlerde Müslümanlar çeşitli konsey ve danışma birimleri dâhil idarî yapılarla desteklenmiştir. Bu ülkelerde İslâm ya da Müslümanlar hiçbir ciddi politik sorunla karşılaşmamıştır.

Paşa: Farsça *padişah* sözcüğünün Türkçe kısaltılması (Arapçası *başa*). 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çoğunlukla Osmanlı yönetimindeki komutan, vali ve vezirlere, nadiren de dinî yetkililer ya da kadınlara bahşedilen şeref payesi. 19. yüzyıl ortalarındaki Tanzimat reformları sonrasında sivil ve askerî hiyerarşide en üst dört seviyeye, 1923'ten 1934'e kadar yalnızca askerlere verilmiştir.

Patani Birleşik Kurtuluş Örgütü: Tayland'da 1968'de kurulan ayrılıkçı İslâmî örgüt. Amacı Tayland'daki mevcut Pattani, Narathiwat, Yala ve Satun eyaletlerinde bağımsız bir İslâmî devlet kurmaktır. Bu devletin kuruluşu. "Malay" kültürü ve yerel Malay Müslümanların İslâmî yaşam biçimlerinin korunmasında elzem kabul edilmektedir. Örgüt, Tayland'ı işgalci bir güç kabul etmektedir; bağımsızlık ancak silahlı güç kullanımıyla elde edilebilecektir. Genç ve daha militan Malay Müslümanlar arasında yaygındır; Malezya İslâm Partisi (PAS) ve Ortadoğu'yla ilişkilendirilen organizasyonlar ve Malay bireylerden ahlâkî, malî ve diğer biçimlerinde destekler almıştır.

Patrona Halil (İsyanı): 1730'da İstanbul'da çıkan isyan. Sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya karşı bir isyanda yeni vergileri protesto eden kentli gruplara fakirler ve önde gelen dinî yetkililer de katılmışlardır. Sultan tahttan indirilmiş ve muhafazakâr gruplar daha büyük bir nüfuz ortaya koymuşlardır. Patrona Halil, isyandaki bir sokak lideri olup küçük çaplı bir tüccardır.

Peçe: Bkz. Çâdor; Hicâb.

Pehlevî, Muhammed Rıza Şah (ö. 1980): İranlı Pehlevî Hanedanı'nın iktidardaki son hükümdarı. 1941'de İngilizler ve Ruslar tarafından ve 1953'te tekrar İngilizler ve Amerikalılar tarafından tahta çıkarılması, onun İran'ın milli alakalarından ziyade yabancılara hizmet ettiği suçlamalarına neden olmuştur. İran'ı ekonomik ve sosyal açıdan geliştirme.

sekülerleştirme ve modernize etmek için tasarlanan "Beyaz Devrim"i gerçekleştirmiştir. Özellikle toprak reformu ve kadınların İran toplumuna katılma ihtiyacını vurgulamıştır. Ayetullah Humeynî tarafından güya Batıya tapma ve taklitle, İslâm öncesi yönetim ve tarihin İslâmî miras pahasına sürmesi üzerine vurguda bulunmasıyla eleştirilmiştir. 1979 İran Devrimi'nde tahttan indirilmiş ve sürgüne gönderilmiştir.

Pehlevî, Rıza Şah (ö. 1944): İranlı hükümdar ve Pehlevî Hanedanının kurucusu. Din adamlarının ayrıcalıklarına el uzatarak özellikle eğitim ve yasal sistemde birçok reform başlamıştır. 1936'da peçeyi yasaklamıştır. İslâm öncesi dönemine dayalı ve bu dönemi yücelten milliyetçilikten ilham almıştır. 1941'de müttefik işgaliyle tahttan çekilmeye zorlanmıştır.

PERKIM: 1960'da dinî ve sosyal yardım organizasyonu olarak kurulan Pertubuhan Kabajikan Islam Se-Malaysia ya da Malezya Müslüman Refah Birliği'nin kısa adı. Başlıca amacı, Malay olmayan nüfusun gönüllü olarak İslâm'ı seçmesine özel bir vurguyla milli bir din olarak İslâm'ın teşvik edilmesidir. 1960'larda Malay Müslümanlar ve diğer gruplar arasında etnik ve dinî kutuplaşmanın artışıyla sonuçlanan etnik ve siyasî anlaşmazlıklar sonrasında tanınmaya başlamıştır. Yurtlar, dinî eğitim, danışma ve eğitim hizmetleri, klinikler ve uyuşturucu rehabilitasyonu dâhil geniş yelpazede bir sosyal hizmet sağlar. Yayınları arasında İslâm ve sosyal sorunlar üzerine yazılmış eğitim kitaplarının yanı sıra Malayca, Çince ve İngilizce düzenli olarak yayınlanan bir gazete de bulunur.

Persatuan Islam (Persis): İslâmî dernek. Endonezya, Bandung'da 1923'te kurulan modernist organizasyon. II. Dünya Savaşı öncesinde İslâm'ı böldüğü inancına dayanarak milliyetçiliğe karşı çıkmıştır. 1939'da İslâmî meselelerde merkezi bir koordine birimi haline gelen Endonezya Yüksek İslâm Konsey'ine katılmıştır. Dinî eğitime destek, İslâmî değerlerin desteklenmesi, çağdaş politik ve sosyal sorunlarla meselelere yönelik bir tarihe sahiptir.

Persis: Bkz. Persatuan Islam (Persis).

Pertubuhan Kabajikan Islam Se-Malaysia: Bkz. PERKIM

Pervez, Gulam Ahmed: Bkz. Parwez, Ghulam Ahmad.

Pesantren: Güneydoğu Asya'da İslâmî konularda eğitim sunan ortaokul düzeyinde İslâmî eğitim sistemi. Pesantrenlerde âlimler eğitim vermiş, köylülere nasihatte bulunmuşlar ve yerel kutlamaları meşrulaştırmışlardır. Köylüler okulları yiyecek ve emekleriyle desteklemişler, bazı yerlerde küçük bir vergi, zekât ve bağışlarıyla katkı sağlamışlardır. Eğitim için nadiren ücret alınmıştır. Çağdaş Endonezyalı Müslüman entelektüeller, pesantren âlimlerinin Hollanda karşıtı duruşlarını överek onları sömürge dönemi esnasında Endonezya'nın ve İslâmî değerlerin koruyucuları olarak görmüşlerdir. 20. yüzyılda Müslümanlar çocuklarını modern hükümet okullarına göndermeye gitgide zorlanmış hissedince, bir eğitim seçeneği olarak pesantrenler zayıflamıştır.

Pâsdârân: Bkz. Sipâh-i Pâsdârân-i İnkılâb-i İslâm.

Peygamber: Bkz. Nebî.

Peygamber'in Eşleri: Siyer yazarı İbn Hişam'a (ö. 834) göre, Hz. Peygamber 13 kadınla evlenmiştir. Hatice binti Huveylid, Sevde binti Zema, Âişe binti Ebibekr, Hafsa binti Ömer, Zeyneb binti Huzeyme, Hind binti Ebi Umeyye (Ümmü Seleme olarak bilinir), Zeyneb binti Cahş, Meymûne bintu'l-Hâris ve

Cuveyriye bintu'l-Hâris Arap'tır; altısı Kureyş'ten, geri kalanı ise diğer kabilelerdendir. Safiye binti Huyey bir Yahudi kabilesindendir. Hz. Peygamber'le evliliğine ilişkin bazı şüpheler olsa da Reyhane binti Zeyd de bir Yahudi kabiledendir; Esma bintu'l-Numân ve Amra binti Zeyd Hz. Peygamber tarafından zifaftan önce boşanmışlardır. 632'de vefat ettiğinde Hz. Peygamber geride 9 eş ve Mısırlı Hz. Mariye'yi (cariye olarak kalıp kalmadığı tartışmalıdır) bırakmıştır. Peygamber'in eşlerine Kur'an'da (33: 6) *Ümmü'l-müminîn* (müminlerin anneleri) adı verilmiş olup Peygamber'in vefatından sonra diğer erkeklerle evlenmeleri haram kılınmıştır (33: 53). Müslüman kadınlar için ahlak örnekleridirler. Özellikle Âişe ve Ümmü Seleme Hz. Muhammed'den birçok hadis rivayet etmişler, dolayısıyla sünnetin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Peygamber'in İsimleri: Hz. Muhammed'e ait ya bizzat kendisi tarafından zikredilen ya da Kur'an ve hadislerden çıkarılan yüzden fazla isim. En dikkate değer ve teolojik açıdan önemlisi Muhammed'le aynı Arapça kökten (h-m-d, övgü) türeyen Ahmed'dir. Diğerleri ise Kur'an'daki Taha (20) ve Yasin (36) surelerinin başındaki hurûfu'l-mukattalardan türetilenlerin yanı sıra sıkça zikredilen Mustafa'yı (seçilmiş) içerir. Yaygın bir uygulama olarak Müslüman çocuklara isim olarak verilirler.

Peygamber'in Sözleri: Bkz. Hadis.

Peygamberlerin Mührü: Bkz. Hatemu'l-Nebiyyin.

Peygamberlik: Arapça *nübüvve*. (*nebeviyye*). Allah tarafından verilen mesajın insanlığa ve ruhların görünmeyen dünyasına aktarılması için Allah tarafından seçilmiş olma. Nebi, ilahî vahyin Hz. Peygamber'in kendi yaşamında örneğini buluşu gibi genel ahlâkî öğreti biçimindeki alıcısıdır. Resûl ise ilettiği vahyin belli bir toplum için kılavuzluk ve toplum üyelerinin Hesap Günü yargılanacakları bir standart olarak kitap biçiminde kaydedildiği etik bir yasa (şeriat) suretinde Allah'ın özel emir ve yasaklarını taşıyan bir nebidir. Kur'an peygamberliğe olan imanı, Allah'a olan imanın doğal sonucu olarak sunup insanların bireysel ve kolektif olarak Allah'a cevap verecekleri bir vasıta sağlar. Nebi Allah'ın birliğinin bir şahididir; Allah'ın bu dünya için irade ettiği doğru davranışı bildirir ve Hesap Günü Allah'ın yargısı konusunda uyarır. Nebilerin ilahî buyruklara bağlılıklarında, Allah'ın yargısı konusunda Allah'ın onlara iletmeleri için verdiğini aktarma kabiliyetlerinde sarsılmaz olduklarına ve mesajın anlamına hâkim olduklarına inanılır. İslâm'da peygamberlik ya da nübüvvet daima Hz. Muhammed'in tecrübesi bağlamında tanımlanır; çünkü onun mesajı önceki tüm vahiyleri tasdik etmek üzere gönderilen son ve mükemmel mesaj olarak kabul edilir.

Pickthall, Muhammad Marmaduke (ö. 1936) Kur'an'ı İngilizceye çeviren ünlü İngiliz çevirmen. Hindistan'da yayınlanan *Islamic Culture* dergisinin ilk editörüdür. Eserleri arasında bir Kur'an meali, Kutsal Topraklardan bir folklor koleksiyonu, Filistin ve Suriye'ye yapılan yolculuklardan gezi anıları, birkaç roman ve İslâm tarihi üzerine eserler sayılabilir. Osmanlılar'ı ve Jön Türk reformcuları desteklemiştir.

Pîr: Bkz. Mürşid.

Platon (ö. M.Ö. 347): Arapçada *Eflatûn*. Eserlerinden bazıları (Timaeus, Devlet ve Yasalar) ortaçağda kısmen Arapçaya çevrilen Yunan filozof. Platon'un eserlerine ilişkin çoğu şey sözlü aktarım yoluyla bilinmektedir. Dolaysıyla el-Farabi (ö. 950), Eflatun'un felsefesi adlı eserinde şimdi otantik olarak kabul edilen diyalogların tamamını sınıflandırarak her bi-

rinde ihtiva edilen konuya ilişkin makul bir açıklama vermiş ve Platon'un felsefesiyle alakalı kapsamlı bir anlatı sunmuştur. Metafiziki sorgulamaya olan eğilimi ya da eserlerinin kabul edilen esrarlı karakteri nedeniyle Platon'a "ilahî" sıfatı verilmiş (Eflatûn-i Ilahî, ç.n.) ve böylece daha ölçülü olan Aristo'dan –en azından yaygın tartışmalarda- ayrılmıştır. İbn Sina (Avicenna, ö. 1037) ve İbn Rüşd'ün (Averroes, ö. 1198) yanı sıra el-Farabî de Platon'un Yasalar'ını özellikle vahiy çerçevesi içinde hüküm vermesinin değerini anlamada önemli kabul etmişlerdir. İbn Bacce (Avempace, ö. 1138) ve İbn Tufeyl (ö. 1185) gibi diğer düşünürler de felsefe ve siyaset arasında zorunlu olarak kabul edilen gerilimi keşfetmede ciddi biçimde Platon'a dayanmışlardır.

PLO: Bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü.

PNA: Bkz. Pakistan Milli İttifakı (PNA).

Poligami: Bkz. Polijini.

Polijini: Bir erkeğin aynı anda birkaç karısının olduğu uygulama; modern İslâmî toplumlarda tartışmalı bir konudur. Polijini Mezopotamya ve Akdeniz'de var olup İslâmî dönemde de devam eden İslâm öncesi bir uygulamadır. Bununla birlikte, Kur'an bir erkeğin aynı anda evlenebileceği kadın sayısını dörtle sınırlamıştır. Şiîler bu sınırlamanın sürekli evliliklerin yanı sıra *mut'a*yı da (geçici evlilikler) kapsayıp kapsamadığı konusunda ihtilaftadır. Birçok modern ulus polijiniyi ya saklamış ya da düzenlemiş olsa da (Mısır, 1920; Sudan, 1929; Hindistan, 1939; Ürdün, 1951; Suriye, 1953; Tunus, 1956; Fas, 1958; Irak, 1959; Pakistan, 1961; Türkiye, 1971; Güney Yemen, 1974), birçok gelenekçi bir adamın dört eşle evlenme ruhsatının İslâmî evlilik kavramı için asıl olduğunu kabul etmektedir.

Pol teistler: Arapça *müşrikûn.* Allah'a (O'ndan başka) ilahlar ortak koşanlar; Allah'a kendisinden başka nesne ya da varlıkları ortak koşan kişi ya da toplumlar. Hz. Peygamberin peygamberlik misyonu, Arap müşriklere tek tanrıcılığı tebliğ etmek olmuştur (Kuran 6: 137; 29: 41; 43: 15, 16). Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanları "kitab ehli" olarak sınıflandırır; bunun yanında onları *müşrik* olarak tanımlar – Yahudileri ilahî olarak seçilen millet kavramına bağlılıkları, Hıristiyanları ise *teslis* ve *enkarnasyon* doktrinleri nedeniyle (Kuran 2: 94- 95; 5:18; 62: 6; 98). Müslüman reformcular, sûfilerin velilerin şefaatte bulunmasını beklemelerini ve velilerin türbelerine olan hürmetlerini de şirk olarak kınarlar.

Poole, Paul Robert: Bkz. Muhammad, Elijah.

Popüler Din: İslâm öncesi yerel kültür ve uygulamaların (âdet) İslâmî anlam, terim ve yorumlarla kombinasyonu. Velilerin, Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin, din âlimlerinin, tarikatların kurucularının ve Şiî imamların (genellikle lütuf, mistik bilgi, günlük problemlerin çözümü ve/veya Allah'la aracılık dileğiyle hediye ya da kurban sunma eşlik eder) kabir ve türbelerini ziyaretin yanı sıra Hz. Muhammed'in mevlidinin kutlanması, Hz. Hüseyin'in şehadetini çevreleyen olayların yeniden canlandırılışı, yaşamdaki büyük olaylarda Kur'an okunması; hastaların tedavisi, cinlerin çıkarılması; Kur'an ayetlerinin koruma, engelleme ve tıbbî tedavi amacıyla muska olarak kullanılması; geleceği tahmin edip kendini kötülük ve talihsizlikten savunma için numeroloji ve astrolojinin kullanımı; zikr; öğretici hikaye olarak Hz. Muhammed, torunları ve diğer kutsal kişiliklerin yaşam hikayelerinin kullanılması; ritüel yemek davetlerine katılıp okunmuş yiyeceklerin dağıtılması; *Mehdî*'ye olan inanç ve sihir amacıyla cinlerin çağrılması inancını içerir. Birçok hareket popüler imgelem ve dili kullanıp daha fazla izleyici kazanmak için

popüler liderler ve hareketlerle bağlantılar oluşturmuş olsalar da Kitap merkezli reformcular tipik olarak popüler uygulamaları bidat olarak reddeder. Ayrıca bkz. Sihir.

Postmodernizm ve İslâm: Tıpkı modernizmin vahye olan geleneksel ya da modern öncesi istinadını sorguladığı gibi postmodernizm de temel olarak akla olan modernist istinad ya da dayanağı sorgular. Ne bu vahyi ne de insan aklının geçerliliğini reddeden postmodernizm, daha ziyade herhangi bir insan ya da grubun vahyi ya da tabiatı her zemin ve zamanda yetkin bir biçimde yorumlama kabiliyetiyle ayrıcalıklı kılındığı düşüncesini reddeder. Postmodernistler tüm metinleri kendi sosyo-ekonomik, politik ve kültürel bağlamında analiz ederler; tüm okumaların aynı biçimde bağlamsallaştırılan yorumlar olduğunu ve dolayısıyla yeniden yorumlanmaya tâbi olduklarını ifade ederler. Postmodernist teorileri ve yorumlama yöntemlerini (hermönötik) kullanan çağdaş Müslüman düşünürler, karakteristik olarak dinî eğitimin geleneksel yorumlarını sorgulayıp belli bazı tarihi bağlamlarla olan uygunluklarını incelerken, değişen çağdaş gerçekliklere daha uygun ezelî gerçeklik yorumlarını aramaktadırlar. Bu hermönötik, genellikle içtihad olarak bilinen İslâmî hukukî muhakeme süreciyle özdeşleştirilir.

PPP: Bkz. Pakistan Halk Partisi (PPP).

Prens: Bkz. Emir.

Pürde: Bkz. Gizlenme.

- R -

Rab: Efendi, sahip. Terim Kur'an'da Allah'ın bir ismi olarak 900'den fazla yerde geçer. Allah'ı kastetmedikçe asla "el" belirteciyle (harf-i tarif) kullanılmaz. Bazı modern çevirmenler kök anlamı olan "bir şeyi yavaş yavaş mükemmel hale getirmek"i yansıtarak "idame ettirici" olarak çevirirler.

Rabbânî, Burhâneddîn: Afganistan eski başkanı. Afgan *Cemâat-i İslâmî Partisi*'nin lideri (*İhvânu'l-Müslimîn*'in önceki Afgan kolu). Daha önce İslâmî bilimler profesörü olup Hasan el-Bennâ'nın tepeden tırnağa değişimi etkilemeyi arzulayan ılımlı popülist yaklaşımlarına taraftar olmuştur. Fundamentalist amaçlara adanan ve modern entelektüellerle kabilesel ve geleneksel unsurları bir araya getiren geniş tabanlı bir hareket oluşturmayı ummuştur.

Râbıtatu'l-Âlem el-İslâmî: Bkz. Müslüman Dünya Ligi.

Râbiatu'l-Adeviye: (ö. 801) Aslen Basralı bir köle olup genellikle ilk Müslüman veli olarak adlandırılan hanım sûfi. Tasavvufa nefsânî olmayan aşk doktrinini getirmiştir. Fiillerde salt ritüel doğruluktan çok, tavır ve manevî motivasyonun önemini göstermiştir. Zühd ile uzlet, dünyadan feragat, tefekkür ve Allah aşkını vurgulamıştır. İnsanların cehennem korkusu ve cennet vaadinden çok, Allah aşkıyla ibadet etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Sürekli olarak tasavvufun doğası ve gelişimine etkide bulunarak Allah'a bağlı olma arzusuna ilişkin tutkulu şiirler yazmıştır. Manevî mükemmelliğin cinsiyet üzerindeki önemini sembolize eder; kadınların otonomisi ve erkek otoriteden özgürlüğünün tarihsel bir örneği olarak işlev görür.

Radikalizm: Anaakım değerlerle uyumlu kabul edilmeyen ideoloji ve eylemler. İslâm'da bu terim genellikle şiddet, terörizm ve baskıyı meşrulaştırmak için dine başvuruyu ifade eder. Çağdaş koşullarda radikalizm ve meşru direniş arasında ayrımda bulunmak genellikle güçtür. Bununla birlikte İslâm hukuku, gerekli uyarıların yapılması ve savaşmayanları muaf tutma suretiyle meşru müdafaayla ve layıkıyla oluşturulan bir yönetim tarafından başlatılan savaşla şiddet kullanımını sınırlandırmıştır. Ayrıca bkz. Cihâd; Terörizm.

Radiyye: Bkz. Kadınlar ve İslâm.

Rahîm, el-: Merhametli. Allah'ın doksan dokuz isminden birisi olup Allah'ın insanlara nimet verdiği, onları doğruya ilettiği, adâb-ı muaşeret verdiği, doğru amellerini mükâfatlandırıp günahlarını cezalandırdığı inancını yansıtır. Dilbilimsel açıdan Rahîm, ilahî rahmetin sürekliliğini belirtmektedir.

Rahmân, er-: Allah'ın 99 isminden biridir. Allah'ın kâinatı idame ettiği, insanlara vahiy indirdiği ve şerre karşı sığınak olduğu inancını yansıtır. Dilbilimsel açıdan ilahî rahmetin bolluğunu belirtir.

Rahmânî Tarikatı: 18. yüzyılda Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdurrahman el-Giştulî el-Curcurî tarafından Cezayir'in Kabyle bölgesinde kurulan bir Halvetî kolu. El-Curcurî başlangıçta sevilen bir veli kültünün odak noktasıdır. Cezayir ve Tunus'ta kurulan tarikat, Cezayir'de dinî eğitim ve öğretimin

büyük bir merkezi olan Constantine kenti ve civarıyla ilişkili olmuştur. 18. yüzyılda Cezayir'de en önde gelen tarikattır. Toplumu sosyo-ahlâkî yeniden inşaya yöneltme ve bölgedeki isyanları bastırmada Cezayir'deki 1805 kıtlığının neden olduğu ıstırabı kullanmıştır. 19. yüzyılda Fransız işgaline direnmek için Cezayir ve Tunus'taki zaviye ağından yararlanmıştır. 1870'lerde Fransız idaresine karşı büyük bir isyana zemin hazırlamaktan sorumludur -her ne kadar başarısız olsa da, Emir Abdülkadir'in yenilgisi sonrasında Kuzey Afrika'daki yegâne büyük isyandır. Doğu Cezayir'de Rahmânî Tarikatı'nın yerel yönetici ve liderleri, Fransız idaresine karşı çıkmak için güçlerini birleştirmiştir. Fransız işgali sonrasında, birkaç zaviye önde gelen sûfilerce yönetilen ya da desteklenen birer merkez işlevi görmüştür. Hicaz kolu, Muhammed İbn Muhammed İbn Mes'ûd İbn Abdurrahman el-Fasî tarafından 19. yüzyılda kurulmuştur.

Rahmet: Rahmet Kur'an'da Allah'ın insanlık için her şeyi kuşatan alakasını temsil eder ; bu alaka örneğin vahiyde (Hz. Muhammed âlemler için bir rahmet olarak adlandırılır) ve insan davranışını karakterize etmesi gerekli incelikte yansıtılır.

Raks: İslâm medeniyetinde belirli bir dinî raks teorisi ya da geleneği bulunmamaktadır. Bazı sufiler raksı görsel olarak Allah'ın birliği, eşsizliği ve apaçık aşkınlığını vurgulayan İslâmî tevhîd ilkesini temsil için kullanırlar. İçeriğin ferdi olmayışı, organize hareketler ve tavsiye edilen mekânsal bir plan içindeki motiflerin simetrik tekrarı, arabesk kalıpların ayrıntılarını dile getirir. İslâm dünyasında en ünlüsü Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından kurulan Mevlevî Tarikatı tarafından icra edilen diğer raks ve devran türlerine, tek tip gruplarca icra edilen hat halindeki rakslar ve savaş dansları dâhildir.

Ramazan: Hicri takvimin 9. ayı. Ramazan ayında oruç tutulur. Ayrıca bkz. Oruç.

Ranirî, Nûreddin el-: 1637'den 1644'e kadar Sumatra'daki Açe Sultanlığı'na yolculukta bulunmuş olan 17. yüzyılın Hintli âlimi. Arapça ve Farsça metinleri Malay diline çevirmiştir. İslâm'ın yerel âdetlere uyarlanmasına karşı çıkarak Kur'an ve Sünnet'in ortodoks bir yorumunu önermiştir. Ortodoks tasavvufu savunmuştur. Eserleri halen Endonezya ve Malezya'daki dinî okullarda okutulmaktadır.

Râşid Halifeler: Sünnîlere göre Hz. Muhammed'in ilk dört halifesi: Ebubekir es-Sıddık, Ömer İbnu'l-Hattâb, Osman İbn Affân ve Ali İbn Ebi Tâlib. Tümü Hz. Muhammed'in önde gelen sahabileridir ve Kureyş kabilesine mensupturlar. Halifelik dönemleri halifelerin ümmet bilinçli biçimde Hz. Muhammed'in uygulamalarıyla yönettikleri bir altın çağ kabul edilir. Bu dönem, Ortadoğu'nun kalbindeki Arap Müslüman idarenin kuruluşuna ve sonraki hanedanlıkların idaresinde gerçekleştirilen fetih ve yayılıma bir hazırlığa tanıklık etmiştir. Ömer, halifeler arasında baskın bir kişilik olarak tasvir edilmiş olup klasik İslâm Devleti'nin temel kurumlarından birçoğunu kurmuştur. Hz. Ömer'in genellikle Kur'an'ın günümüzde bilindiği şekliyle teşriinden sorumlu kabul edilir. Osman'ın, yönetimden memnun olmayanlar tarafından şehid edilişi bir fitne (düzensizlik, iç savaş) döneminin kapısını aralamış ve daha önce birleştirilen toplumun parçalanması, halifeliğin Emevi ailesi tarafından devralınışı ve Arabistan merkezli İslâm döneminin sonunu ortaya koymuştur. Ayrıca bkz. Ebubekir es-Sıddık; Ali İbn Ebi Tâlib; Ömer İbnu'l-Hattab; Osman İbn Affan.

Râşidîn: Bkz. Hulefâ-i Râşidîn.

Ravza, el-: (1) Bir hadiste cennetten bir bahçe (*ravza*) olarak ifade edilen ve Medine'de Mescid-i Nebevî'nin içinde Hz. Muhammed'in kabrinin yakınında bulunan alan. (2) Nil Nehri üzerinde, doğu kıyısındaki el-Fustat ve Batı kıyısındaki el-Giza arasında yer alan ada ve meskûn alan. Ayrıca Ceziretu'l-Mikyas ve Ceziretu'l-Hisn olarak da bilinir. Ortaçağda bir donanma cephaneliği, kale, görkemli binalar ve bahçeleri barındırmıştır. El-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyub, Bahârî Memlukleri'ni yerleştirmek için ada üzerine ünlü kalesini inşa ettirmiştir (1240- 49). Sonraki yöneticiler de diğer bölgelerde bina inşası için buradaki saraylardan malzeme sökmüşlerdir.

Ravzahâne: Bkz. Ravzahânî.

Ravzahânî: İmam Hüseyin'in şehadetiyle alakalı öyküler; 10 Muharrem (*Aşura*) 680'de, Şiîlerin, gayrı meşru olduğuna ve halifeliği zulümle gasp ettiğine inandıkları Emevi Yezid'in güçlerine karşı Kerbela Savaşı'nda savaşırken Hz. Hüseyin ve maiyetindekilerin şehadetleri ve çektikleri acının hikâye ve kaside biçiminde okunarak anılışı. Anmalar yıl içinde çeşitli dinî toplantılarda, özellikle de imamların, Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi olan Fatıma gibi diğer velilerin ölüm yıldönümlerinde icra edilir.

Râzî, Ebubekir Muhammed İbn Zekeriya el-: (ö. Yaklaşık 925) İranlı bilimadamı, hekim ve Batıda *Rhazes* olarak bilinen Eflatuncu filozof. Hastalık ve sağlık üzerine teorik düşüncelerden çok deneye dayalı tıbbî bilgi ve tedavide pratik prosedürlerin yayılışına odaklanmıştır. Bu yöntem pratik, gözlemsel teşhis ve terapiyi vurgulamıştır. Deneysel (ampirik) gözlem temelinde o güne kadar gelen tıbbî bilgiyi eleştirmiştir. Klinik tıp üzerine ortaçağda Latinceye çevrilen ve Avrupa tıbbının gelişiminde etkili olan *el-Kitâbu'l Mansûrî* ve *el-hâvî* adlı iki inceleme kaleme almıştır; eserler hastalıklar, semptomlar, tedaviler ve klinik gözlemleri ele alır. Aklın hakikati keşfetme ve ahlakı geliştirmede yetkin bir araç olduğuna inanır; dolayısıyla vahiy ve nübüvvet fazladır.

Râzî, Fahreddîn el-: (ö. 1209) İranlı filozof ve müfessir. Şafiî fıkhı ve Eş'arî kelâmı eğitimi almıştır. Akıl ve naklin bağdaştığını göstermeyi amaçlamıştır. Kapsamlı tefsiri *Mefâtihu'l-Gayb* (Gaybın Anahtarları), halen sıkça başvurulan bir eserdir.

Recâ: Dönüş. Dünyayı adalet ve eşitlik içinde yönetecek Mesih kabilinden bir imam ya da Şîa'nın Mehdî olarak dönmesi beklenen gaip imamı doktriniyle bağlantılıdır. 1978'de İmam Musa es-Sadr Libya'ya olan bir yolculuk esnasında kaybolduğundan bu rolle ilişkilendirilmiştir.

Recâvî, Mes'ûd: (d. 1947) İran'da Mücâhidîn-i Halk hareketi lideri. Pehlevî rejimine karşı çıkmıştır. Örgütü İran Devrimi (1979) sonrasında büyük bir güç haline gelmiştir. 1980'lerde suikast ve bombalama dâhil kendi devriminin terör şekliyle, yani rejimin devlet terörüyle karşılaşmıştır. Liderleri Irak'a sürgüne zorlanmıştır. Recâvî, 1986'dan sonra İslâm Cumhuriyeti'nin demokratik bir İslâmî cumhuriyetle yer değiştirmesini arzulamıştır. 1990 yazında mevcut yönetime önemli bir tehdit oluşturacak denli güçlü olmuş, ancak 1990'larda önemi azalmıştır. Ayrıca bkz. Mücâhidîn-i Halk (İran).

Red: Geri göndermek ya da almak; reddetmek ya da karşılık vermek. İslâm hukukunda genellikle boşanan bir kadını geri almayı belirtir. İddet müddeti esnasında red olduğu sürece yeni bir evlilik akdi ya da mehir gerekli değildir. *Reddu'l-mehr*, bir kadının boşanma karşılığında mehri geri getirmesidir. Terim ayrıca bir hukuk davasındaki şikâyete olan bir kar-

şılığı ve bir satış sözleşmesinde malları geri getirme fiilini belirtir. Ayrıca bkz. Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller; Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Refah Partisi: (RP) 1983'te Türkiye'de her ikisi de siyasetten men edilen Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin varisi olarak kurulan İslâmcı siyasî organizasyon. Üçünün de lideri Necmeddin Erbakan'dır. MNP daha seçime girememeden kapatılmıştır; MSP, 1980 askerî darbesinin ardından kapatılmadan önce iki koalisyon hükümetine katılmıştır. RP seçimlere katılmış ve 1995'te diğer partilerden daha fazla sandalye kazanmıştır. Erbakan bir koalisyon hükümetinin başı olarak 1996'da başbakan olmuş, ancak 1997'de ordu tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır. RP 1998'de yasaklanmıştır. Çok geçmeden Fazilet Partisi kurulmuş ve İslâm merkezli bir parti olarak tanımlanmıştır. RP diğer Müslüman ülkelerle güçlü bağlar kurulmasının yanı sıra global kapitalist fikirlerden ziyade İslâmî ahlaka dayalı bir ekonomik sistemi savunmuştur.

Refâviz: Reddedenler. Tarihî açıdan Sünnilerin Ebubekir, Ömer ve Osman'ın Ali'den önce halife oluşlarını meşru olarak kabul etmeyi reddeden Şiîleri tanımlamak için kullandıkları küçültücü bir terim. Terim Şiîler için ezici iktidar gücüne karşı giriştikleri militanlık ve savaşım gibi bir yan anlama sahip olmuştur. Modern dönemlerde terim halen Şiîlere karşı Sünnî polemiklerde kullanılmasının yanı sıra Lübnan ve Irak gibi kimi bölgelerde tüm zulümlere karşı isyanı bildirmesi bağlamında bazı Şiîlerce bir övünç kaynağı olarak kullanılır.

Reform: Bkz. Islâh; Tanzim.

Rehâin: Bkz. Rehineler.

Rehber: Bkz. Mürşid.

Rehine: siyasî gerekçelerle yakalanan, gözaltına alınan ya da yaralamayla tehdit edilen kimseler. Çoğu İslâmî devlet Cenevre Konvansiyonu'nu onaylamış olup rehin almaya yönelik yasaklara uymaktadır. Rehineler İslâm dünyasında bir sorun olmaya devam etmiştir. Çünkü gerilla gruplar ya da milli özgürlük hareketleri, rehineleri siyasî taleplerin güvence altına almanın bir vasıtası olarak kullanmışlardır. İslâm fıkhı üçüncü bir taraf üzerine talepte bulunmak için esirlerin kullanılamayacağını benimser. Dünya genelinde olduğu gibi İslâm dünyasında rehin alma siyasî etmenlerden kaynaklanmakta olup dinî ya da şer'î emirle pek alakası bulunmamaktadır.

Reis: Bir sosyal ya da siyasî organizasyonun başı, lideri ya da başkanı; bir devletin başı. Devasa maddî zenginlik ve şeref bahşedilmiş kişi. Konuşma dilinde kendisine miras kalan gelir ve aile zenginliğine sahip kimseler olarak anlaşılır. Müennesi *reise* olup zenginlik sahibi bir kadın, prenses ya da halkın lideri anlamına gelir.

Rekât: Namazlarda bir kıyam, bir rükû ve secdeden oluşan birim. Tarikatlarda genellikle namazı çevreleyen söz ve eylemleri içerecek denli geniş anlamda kullanılmıştır. Namazlar kıbleye dönüp niyetle başlar. Namaza duran kişi rükûa eğilip doğrulur ve sonra alnını secdeye koyar. Daha sonra başını secdeden kaldırıp dizleri üzerinde oturur duruma gelir. Namazın vaktine bağlı olarak rekât sayısı iki ile dört rekât arasında değişir (akşam namazının farzı 3 rekâttır). Ayrıca bkz. İslâm'ın şartları; Namaz.

Remil: Latince "toprakla kehanet" anlamındaki *geomantia*'dan gelir. Arapça'da "kum bilimi" anlamında *ilmu'l-reml* ismini alır. İslâm öncesinde toprak ya da kumda bir şekli oluşturup sonra da onu yorumlamayla yapılan kehanet; halen birçok İslâm ülkesinde halk dininin bir parçasıdır.

Remle binti Ebu Süfyân: (ö. 664) Daha çok Ümmü Habîbe olarak bilinir. Mekkeli bir soylu ve Hz. Muhammed'in eşi. İlk eşiyle Habeşistan'a hicret etmişler, eşi orada ölmüştür. Hz. Peygamber Habeşistan Sultanı Necaşî aracılığıyla ona evlenme teklif etmiş ve mihri de yine Necaşî tarafından ödenmiştir (628).

Resim: İslâm dünyasında resmin büyük bölümü tarih kitapları, halk hikâyeleri, destanlar, kahramanlık hikâyeleri, şiir ve fabl elyazmalarındaki tasvirler ve münferit hâmiler tarafından derlenip albümler biçiminde bir araya getirilen tek sayfalık resimlerin hazırlanmasından oluşur. Geleneksel olarak resim, kâğıt üzerine minyatür biçiminde yapılmış ve genel olarak saray otoriteleri ya da seçkin hamiler için hazırlanmıştır. Dinî tasvirlere yönelik geleneksel yasaklara rağmen, Hz. Muhammed'in yaşamından olaylar gibi dinî konuları içeren bazı elyazmaları resimlendirilmiştir.

Resûl: (Allah'ın) Elçi(si). Hz. Muhammed ve diğer peygamberleri tanımlamada Kur'an'ın kullandığı iki terimden biri. Diğeriyse *nebî* olup genellikle *peygamber* (prophet) olarak çevrilir. Kimi âlimler her ne kadar Kur'an iki terimi birbiri yerine kullanıyor görünse de *resûl*ü kendisine indirilen vahyi (*kitab*) iletmiş bir nebî olarak tanımlar. Kur'an aralarında Âdem, Nuh, İbrahim, Davud (Zebur indirilmiştir), Süleyman, Musa (Tevrat indirilmiştir), İsa (İncil indirilmiştir), Hz. Muhammed'in (Kur'an indirilmiştir) yer aldığı Allah tarafından gönderilmiş sürekli bir nebî ve resûller (ve onlarla ilişkili kitaplar) zincirini ifade eder. Kur'an ayrıca (10: 47) her topluluğa (ümmete) bir resûlün gönderildiğini bildirir. Tüm resûller insanları bir Allah'a inanıp fenalığı reddetmeye davet ederler. Müslümanlardan tüm peygamberlere inanmaları istenir. İslâm'daki şehadet, Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in O'nun Resûlü olduğu gerçeğine tanıklığı kapsar. Ayrıca bkz. Nebî.

Reşdî, Seyyid Kâzım: (ö. 1844) Şeyh Ahmed Ahsâî'nin (ö. 1826) bir talebesi ve Şiî Şeyhi hareketinin önde gelen bir figürüdür. İran'ın Reşd kentinde doğup eğitim almış, tasavvuf ve Şîa'da irfan üzerine tartışmalara ilgi duymuştur. Daha sonra anaakım ulema, Şeyhîler'i heterodoks olarak damgalanmıştır.

Reşid Rıza, Muhammed: (ö. 1935) Suriyeli İslâmî yenilikçi, reformcu ve yazar. 1897'den ölümüne kadar Mısır'da yaşamıştır. Muhammed Abduh'un talebesi ve yakın arkadaşıdır. Reformist görüşleri dile getirip yaymak ve ümmetin birliğini muhafaza etmek için *el-Menâr* dergisini yayınlamıştır. İslâm kimliği ve kültürünün muhafazasıyla alakadar olmuştur. Orijinal İslâmî kaynakları –Kur'an, sünnet ve Hz. Muhammed'in ashabının *icmâ*sı- reformun temeli olarak görmüştür. İnsan davranışlarını düzenleme amaçlı *ibâdât* meselelerinin Kur'an'da ve sahîh hadislerde bildirilip değiştirilemez kılındığına inanmıştır. Açık, otantik ve bağlayıcı bir kaynak yokluğunda, insan ilişkileri (*muâmelât*) toplumun ilgileri (*maslahat*) uyarınca yorumlanabilir. İslâm toplumunun ortak yararını elde etmek için içtihad uygulanmalıdır. İslâm toplumunun düşüşünün âlimlerin tembelliği ve idarecilerin zorbalığından kaynaklandığına inanmıştır. Avrupa'nın Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetini uzmanlık eksikliği, organize siyasî kurumları oluşturmadaki bir yeteneksizlik ve hükümet gücü üzerindeki sınırlama eksikliği nedeniyle Müslümanların zayıflığının bir sonucu olarak görmüştür. Eğitimi siyasî reform ve bağımsızlığın bir önkoşulu kabul etmiştir. Müslümanları bilim, teknik beceri ve zenginlik gibi Batı medeniyetinin övgüye değer yönlerini edinmeye teşvik etmiştir. Modern eğitimi dinî öğretilerle birleştirmeye çalışmıştır. İslâm toplumunun birlik ve

istikrarı için elzem olarak halifeliğin canlandırılmasını desteklemiştir.

Reşîdî Tarikatı: Bkz. Yusufi Tarikatı.

Reşîdî, Muhammed İbn Sâlih el-: Bkz. Salihî Tarikatı.

Rey: İslâm hukuku alanında maslahata uygun ve hür muhakeme. İslâm'ın ilk yıllarında içtihatta bulunma aracı olarak kullanılmış, ancak çok geçmeden rey'in yerini titiz analojik ve istidlâlî muhakeme (*kıyas*) üzerine olan vurgu almıştır. Ayrıca bkz. İçtihad; Kıyas.

Reyhana bint Zeyd İbn Amr: (ö. 632) Hz. Muhammed'in eşi. Yahudi en-Nadir kabilesindendir. Kocasının kabilesi Beni Kureyza ile birlikte 627'de esir alınmıştır. Hz. Muhammed onu azad etmiş ve onunla evlenmiştir. Daha sonra cariye statüsünü almış olabilir. Hz. Muhammed'in ölümünden kısa süre önce ölmüştür.

Rhazes: Bkz. Râzî, Ebubekir Muhammed İbn Zekeriyya el-.

Rıza, Ali el- (ö. 818): İsnâ Aşerîlere göre 8. İmam. Abbasi Halifesi el-Me'mûn (ö. 833) 816'da onu kendisinden sonra halifeliğe tayin ederek Irak'ta bir isyanı tahrik etmiştir. Ancak er-Rıza halifeden önce ölmüş ve Tus (şimdi Meşhed) yakınlarına gömülmüştür; türbesinin orada bulunması nedeniyle Tus kenti Şiî dünyada en önemli ziyaret kentlerinden biridir.

Ribâ: Faiz ya da tefeci faizi. Kur'an ayetleri, eğer borç alan kişi ödemeyi yapamadığında ikiye katlanan ve eğer borç alan kişi ödemeyi yine gerçekleştirmezse borcun tekrar ikiye katlandığı bir uygulama olan faizi yasaklar. İslâm hukuku âlimleri, tarihsel olarak bunu borç verene belirli bir geri ödemeyi belirten herhangi bir borç anlaşmasını da yasaklıyor olarak yorumlamıştır. Çünkü borç verene kazanılmamış bir kâr sağlar ve borç alan üzerine âdil olmayan bir yükümlülük yükler. Modern dünyada çoğu Müslüman ülke makul bir faizin alınmasına müsaade edip yalnızca tefe ya da bileşik faizi yasaklarken, bazı reformcular her tür faizi sosyal adalete bir engel olduğu için kınarlar. Onlara göre faizin yasaklanışı İslâmî bir ekonomik reform için önem arz etmektedir.

Ribât: Kale ya da istihkâm. Başlangıçta Müslümanlar tarafından Müslüman olmayan bölgelerde eşzamanlı olarak savunma ve davet amaçlarını yerine getirmek için kurulmuştur. Zaman içinde karakterleri değişmiş ve genellikle bir han ve zaviye eklenerek sûfi eğitim ve ibadet merkezlerine dönüşmüşlerdir. Bazen vakfiyelerle desteklenmeleri, daimi yapılara dönüşmelerini sağlamıştır. 19. yüzyılda zaviyeler, ribâtları silah yığınağı yapmak ve bağımsızlık savaşı esnasında muhalifleri gizlemek için kullanmışlardır. Bu da sömürge yönetimlerinin güvensizliklerini kazanmalarına yol açmıştır. Ribâtlar ayrıca nefsle manevî cihâda girişmek için bir uzlet ve inziva mekânı da olmuştur. Ayrıca bkz. Hânkâh.

Rif: Kuzey Fas'ta Cebelitarık Boğazı'ndan Mouloya Nehri ağzına uzanan kıyılardaki dağlık bölge. Müslüman reformcu Muhammed İbn Abdulkerim el-Hattâbi (ö. 1963) liderliğinde İspanyol ve Fransız himaye güçlerine karşı yürütülen önemli bir sömürge karşıtı hareket olan Rif İsyanı'nın (1921-26) gerçekleştiği yer. 1921'de Rifli güçler Kuzey Afrika'nın sömürge tarihinde Avrupalı bir gücün uğradığı en büyük müstakil yenilginin müsebbibi olarak İspanyol güçlerine yaklaşık 19 bin kayıp verdirmiştir. Rif Cumhuriyeti (1923-26), modern kendi kendine karar verme hakkı ve İslâm şeriatının uygulanmasında ısrar etmiştir. Bir Rif Cumhuriyeti düşüncesi -bir yandan ilham verici olsa da- günümüz Fas'ında potansiyel olarak bölücü görülmektedir.

Rifâî Tarikatı: Tasavvufun kurumsallaştırılmasında önemli bir rol oynayan Sünnî tarikat; 15. yüzyıla kadar en hâkim tarikattır. Ahmed İbn Ali el-Rifâî'nin (ö. 1182) müridleri tarikatın Güney Irak dışına yayılmasını sağlamışlardır. Tarikatın yeni kolları oluşmuş olup en önemlileri Bedeviye, Desukiye ve Alvaniye'dir. Rifâî Tarikatı dünyanın her yerinde görülse de Türkiye, Güneydoğu Avrupa, Mısır, Filistin, Suriye ve Irak'ın yanı sıra ABD'de bir azınlık olarak yer almaktadır. Türkiye'de Kenan Rifâî (ö. 1950), halkasında kadınlar ve Hıristiyanlar dâhil birçok kültürlü ve eğitimli Türkün yer aldığı bir Rifâî şeyhidir; evrensel bir aşk sûfizmini yaymıştır. Güneydoğu Avrupa'da Rifâî Tarikatı son zamanlarda Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'da aktif olmuştur. Şu an ABD'de en az üç Rifâî kolu faaldir: Kuzey Kaliforniya'da kurulu Şeyh Taner Vargonen'in kolu; Kuzey Carolina Chapel Hill ve New York City merkezli Mehmet Çatalkaya (Şerif Baba) kolu; üçüncüsü ise New York'ta bulunmaktadır. Rifâî Tarikatı henüz üzerinde layıkıyla çalışılmamış geniş bir yelpazedeki uygulama ve öğretileri sergiler.

Risâle: Mesaj (yazılı ya da sözlü); mektup, name; monograf, makale, inceleme. Kelâm, dil, hukuk ve edebiyat dâhil, geniş bir alan yelpazesinde farklı uzunluk ve içeriğe sahip edebî/ ilmi bir biçim. Âlimler risale biçimini genellikle sorulara verilen cevaplar çerçevesi içinde kendi görüş ve düşüncelerini yazmada kullanmışlardır. Edebî risaleler oldukça stilize, kafiyeli ve ritmik nesir (seci) ve bazen de nazım halinde ortaya konmuştur. Risalenin çoğulu olan *Resâil*, ünlü edebî figürlerin mektuplarının yayınlanmış koleksiyonlarını ifade eder.

Ritüel: Bkz. Hac; Namaz.

Rivayet: Modern öncesi anlamları hem edebî eserlere hem de tarihî olaylara atıfla "anlatma", "aktarma" ve "tercüme" şeklindedir. Rivayet halen bu anlamlarda kullanılmakta olup buna ilaveten 19. yüzyılda Arapçada ilk kez ortaya çıkan ve şimdi büyük popülarite ve edebî kapsamlılığa ulaşan bir edebî form olan roman için de kullanılan başlıca terimdir.

Rönesans Partisi: Bkz. Hizbu'n-Nahda (Tunus).

RP Partisi: Bkz. Refah Partisi.

Rubâî: Dörtlü. Ayrıca *rubâiye*. Yoğun biçimde lirik ve subjektif şiir biçimi. Dörtlüğe yakın ancak özdeş olmayan biçim. Arap, Fars ve Türk geleneklerinde önemli ölçüde farklılıklar arz eder. En ayrıntılı biçimi Farsçadadır. Ömer Hayyam'ın *Rubâîler*i en ünlüleridir.

Rubâîyât: Bkz. Rubâî.

Ruh: Bkz. Nefs.

Ruh: Can, nefes (yaşam). Kur'an yirmi bir yerde yaşam gücünün (ya da nefesin) iletilmesi anlamında ilahî ruhu zikreder. Genellikle canlı bir varlığın maddî olmayan, ölümsüz bir unsuru olmasının yanı sıra bedenden ayrı gerçek benlik ya da can olarak yorumlanır. Ayrıca İsa ve Cebrail'in bir ismidir. Sıkça nefisle birbirinin yerine kullanılır; öte yandan sûfiler ruhun en üst ilkesi olarak *ruh* ve "aşağı" ya da "hayvanî" benlik olan *nefs* arasında ayrımda bulunur.

Ruhâniyât-ı Mübâriz Topluluğu: Bkz. Câmia-i Ruhâniyât-ı Mubâriz.

Ruhâniyet: Ruhânî varlıklar. Terim Müslüman filozoflar ve sûfiler tarafından antik kozmolojinin semavî katmanlarını idare eden, maddî âlemle beşerî âlem arasında aracılık eden melekleri ifade için kullanılmıştır; hatta zaman zaman doğaüstü güçlerin nakledilmesini kastetmede kullanılmıştır.

Ruhsat Verilmiş: Bkz. Helal.

Ruhsat: Hamile bir kadının Ramazanda oruç tutmamasına müsaade edilmesi gibi yaşamı korumak ya da güçlüğü ortadan kaldırmak için verilen genel kaidedeki bir istisna. Tasavvufta ruhsat, azametin karşıtıdır. Aşağı bir hal kabul edilir, çünkü ruhsatı icra eden kişi zayıflar için müsaade edilen şeyi tatbik ederken, güçlü olanlar kendi nefslerinden feragat yolunu seçerler. Bazı tarikatlar azamete olan bağlılıklarını vurgularlar. Bununla birlikte bazı âlimlerin dile getirdiği gibi Allah indinde her ikisi de eşit olarak geçerli olduğundan, ruhsatı seçenleri eleştirmenin uygun olmadığı kabul edilir.

Rukiyye bint Hüseyin: Hüseyin İbn Ali'nin kızı ve Hz. Muhammed'in torunu. Şam'da kabri üzerinde yer alan türbe, hem Şiîler hem de Sünnîler için önemli bir ziyaret makamıdır.

Rûmî, Celâleddîn el- (ö. 1273): Belh'te (modern Afganistan) doğmuş, ancak Anadolu'da, Konya'da yaşamıştır. Başlangıçta mevcut tarikatları izlemiş, 1244'te ölümünden sonra da *Mevleviye* olarak gelişecek yeni bir estetik ve duygusal tasavvuf yolunun ilhamını aldıktan sonra *keşf* sahibi bir Hak âşığı olmuştur. Babadan oğula geçen hilafet ve zengin bir birleşik statüyle aristokratik bir organizasyon yapısı oluşturmuştur. Tarikatın mürşidinin Allah ve insanlar arasında bir aracılık yapacağını belirtmiştir. Türk kültürü ve bazı Hıristiyanların İslâm'la uzlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. İnsan nefsinin *Ilahî Varlık*la özdeşleşmesini arzulamıştır. Hümanizm, musiki ve dervişlerin güneş etrafında gezegenlerin dönüşü gibi şeyhin etrafında *semâ* etmeleriyle kâinatı taklit ettikleri semâ ve zikir uygulamalarıyla ünlüdür; semâ Avrupalılar'ca kullanılan "dönen (whirling) dervişler" ifadesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gündelik dilde Allah'ın mahlûkatta varlığını tecrübesini ifade eden ve dinleyiciye coşku katan 70 bin beyitten fazla Farsça şiir yazmıştır; yaygın temalar maşûktan ayrılık imtihanı ve Allah'la bir olma sevincidir. En ünlü eseri olan *Mesnevî* manevî coşku, anekdotu andıran düşünceler ve şiirsel olarak ifade edilen misallerin bir derlemesidir. Takipçileri Mesnevî'nin Kur'an'ın batınî anlamını ortaya çıkardığına inanırlar.

Rushdie Olayı: İngiliz yazar Selman Rushdie tarafından 1988'de yayınlanan *Şeytan Ayetleri* adlı bir romanın yayınlanmasının ardından ortaya çıkan olaylar. Birçok Müslüman otorite romanı küfürle itham etmiştir. Hindistan, Pakistan, Güney Afrika ve İran'da romanın satışı ve dağıtımı yasaklanmıştır. Tepkiler 1989 başında İngiltere'deki Müslümanların kitabın nüshalarını yakmaları ve Pakistan'daki protesto gösterilerinin ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanmasıyla dramatik hale gelmiştir. 14 Şubat 1989'da Ayetullah Humeynî, yazar ve yayıncıları için İslâm'a karşı küfre girmeleri nedeniyle ölüm hükmü veren bir fetva yayınlayarak diğer ülkelerdeki Müslümanları romanla ilişkili olan herkesi idam etmeye çağırmıştır. Ceza gerçekleşmemiştir; 1990'ların sonunda Hatemi rejiminde fetva kaldırılmıştır.

Rusya'da İslâm: Rusların % 8 ile % 12'si Müslüman olup 20'den fazla etnik grubu kapsamaktadır. En geniş gruplar Türk Tatarlar, Başkırlar, Kazaklar, Kafkas Çeçenler, Avarlar ve Kabartaylar'dır. Rus İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu'nu yönetenlerle olan hasmâne ilişkilere rağmen, İslâm Rusya'da varlığını sürdürüp yayılmıştır. Glasnost ve SSCB'nin dağılması, İslâmi organizasyonların Rusya'da yayılmasına imkân verse de Gorbaçov ve Yeltsin yönetimlerinde hiçbir Müslüman yer almamıştır. 1993 anayasası Rusya'nın seküler bir devlet olduğunu hükme bağlarken, 1997 din kanunu İslâm'ı Rus Ortodoksluğunun altında ikinci sırada

sayar. Ülke genelinde kurulan birkaç bağımsız siyasî organizasyon, 1989'dan itibaren İslâmî bir devlet kurmaktan ziyade Rusya'da İslâm kültürünü savunmak üzere çalışma yapmaktadır.

Rûzbihân Baklî: (ö. 1209) İranlı mutasavvıf. Pasa'da doğmuş ve Şiraz'da defnedilmiştir. En çok vecd ve tefekkür dolu yaşamıyla ve de tasavvuftaki vecd ifadeleri (*şatah*) üzerine yazılarıyla tanınır. Arapça ve Farsça eserleri Kur'an tefsiri, şiir, kelâm, fıkıh ve dil alanlarını kapsar. Tasavvufî eserleri arasında en önemlileri *Keşfu'l-Esrâr* (Sırların Keşfi), *Ebheru'l-Âşıkîn* (Âşıklar Denizi) ve *Şerhu'l-Şathiyât*'tır (Şatah ifadeler üzerine yorumlar).

Rüşvet: Bkz. Bahşiş.

Rüyalar: Rüya ve hayaller Hz. Muhammed'in yaşamında önemli bir yere sahip olup İslâm'da hayli önem taşır. Sonuç olarak İslâm dünyasında 9. yüzyıl ortalarına doğru hayli gelişmiş bir rüya tabiri bilimi gelişmiştir. Rüyalar Allah'tan geliyor ya da beşerî arzulardan kaynaklanıyor kabul edilmiştir. Bu ayrım o denli önemlidir ki Allah tarafından gösterilen bir rüya ve insan tarafından esinlenen bir rüya (*hulm*) için farklı Arapça sözcükler kullanılır. Rüyalar genellikle ünlü Müslümanların yaşamlarında ilahî mesajın araçları görülmüşlerdir.

- S/Ş -

S.A.V.: Bkz. Sallallahu Aleyhi ve Sellem.

Sa'y: Bkz. Hac.

Saad İbn Ebi Vakkas: (ö. yaklaşık 671) İslâm'ı ilk kabul edenlerden ve hayattayken cennetle müjdelenen on sahabeden biri. Hz. Ömer tarafından ondan sonraki halifeyi seçmeleri için tayin edilen altı kişi arasında kabul edilir (644). Hz. Peygamberin tüm savaşlarında çarpışmış ve Ömer tarafından yaklaşık 636'da İranlı Sâsânî İmparatorluğu'nu bozguna uğratan ordunun kumandanı olarak tayin edilmiştir. Saygın ve İslâm'ın ilk döneminin takva ehli bir lideri olmasına rağmen halifelik yarışına girmemiştir. İnsanın diğerlerinin imanını yargılamasının mümkün olmadığını kabul ettiğinden dördüncü Halife Ali ile Muaviye arasındaki kavgada tarafsız kalmıştır.

Sabâ Melikesi: Bkz. Belkıs.

Sabbah, Hasan-ı: Nizârîler ya da Haşhaşîler olarak bilinen bir İsmailî Şiî kolunun 11. yüzyıldaki kurucusu. Başlangıçta bir İsmailî davetçi olarak çalışmıştır. 1090'da Alamut Dağı'ndaki kalede bir üs kurmuştur. İmam unvanını almasına rağmen yeni tarikatın *de facto* lideri olmuştur. Grup İsmailî devrimi ilerletmek için siyasî ve kültürel liderlere suikastla meşgul olmuştur.

Sabır: Sebat, azim, tahammül. Kur'an dinî yükümlülükleri yerine getirirken keder, yenilgi ya da acı anında tahammül çağrısında bulunur. Tasavvufta sabır Allah'ın takdirini kabul etmede büyük bir erdem kabul edilir.

Sadaka: Hayır, infak, serbest olarak yapılan bağış. Bazen tüm Müslümanların vermesi gerekli zekâtla eşanlamlı kullanılmıştır. Günahların kefareti (örneğin Kur'an 2: 271; 9: 104) ya da belli ibadetleri yerine getirmemenin bir karşılığı olarak (örneğin haccın akabinde gerekli miktarda saç kesimi yapmamak) nafile bir ibadet de olabilir.

Sadık, Cafer İbn Muhammed el-: (ö. 765) 6. Şiî imam. Hangi oğlunun onun halefi olacağı tartışmaları, Oniki İmamcı (İsnâ Aşeriye) ve Yedici (İsmailî) Şiiler arasında bölünmeye yol açmıştır. Şîa'daki en önemli mezhep olan Caferiye'yi kurmuştur. Gerçek halife ve İslâm ümmetinin emirinin, selefî tarafından ledünni (gizli) ilme, Kur'an ve hadisi yorumlayıp hukukî sistemde hüküm çıkarma salahiyetine sahip olarak tayin edilen Hz. Ali soyundan gelen bir kişi olması gerektiğini belirtmiştir. Şîa'nın vurgusunu siyasî meselelerden dinî eğitime kaydırmış ve sanatın kutsal kökenlerine dikkat çekmiştir. Bektaşiyye Tarikatı'nın büyük velisidir.

Sadık, el-: Bkz. İbn Babaveyh Muhammed.

Sadıkî Medresesi: 1875'te Hayreddin el-Tunusî tarafından Tunus'ta kurulan medrese. Asıl amacı hem İslâmî hem de bilimsel konularda yeni bir hükümet yetkilisi topluluğunu eğitmektir. Ulemanın orta öğretim üzerindeki kontrolünü kırmış, dolayısıyla gayri resmi olsa da hükümet ve toplumdaki fiilî gücünü sınırlamıştır. Fransız sömürge döneminde Fransız-Arap okulları için model olmuştur. 1930'da tekrar Fransız lise

formatını izlemeye başlamıştır. Zeytune Camii'nden öğrencilerle birlikte Sadıkî mezunları, Tunus milliyetçi hareketinin kalbi haline gelmiştir.

Sadî, Müşerrefeddîn Muslih: (ö. yaklaşık 1291) İranlı sûfî şair. Şiraz'da yaşamış ve eserlerini burada kaleme almıştır. Suhreverdiyye Tarikatı'nın bir mensubu olup en çok manevî ve ahlâkî öğretileriyle tanınır. İslâm dünyası genelinde bir sûfî derviş olarak yolculukta bulunmuştur. Başlıca iki eseri *Bostan* ve *Gülistan*, ahlâkî bir yaşam sürmek için Kur'an'ın öğütleri bağlamında bahçe ve çiçek imgesiyle karakterize edilir. Farsçanın bir üstadı olarak tanınır.

Sadr, Muhammed Bâkır el-: (ö. 1980) Iraklı Şiî entelektüel ve siyasî lider. Felsefe, tefsir, mantık, eğitim, anayasa hukuku ve ekonominin yanı sıra fıkıh, âdâb, dua şerhleri gibi daha geleneksel eserler ve ilk dönem Sünnî-Şiî anlaşmazlıklarının bir tarihini yazmıştır. Ekonomi üzerine yazdığı *İktisâdunâ* (Ekonomimiz) adlı eseri, kapitalizm ve komünizme alternatif bir ideolojik sistem olarak 20. yüzyılın en önemli bilimsel İslâm ekonomisi çalışmaları arasındadır. Felsefî risalesi *Felsefetunâ* (Felsefemiz), felsefî tefsirde önemli bir tecrübedir. Sadr'ın İslâm devleti üzerine çalışmaları, İran Anayasası'nın (1979) gelişimini etkilemiştir; Şiî ilim ile Eflatun felsefesinin bir kombinasyonundan çıkarılan İslâmî bir unsuru yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki geleneksel ayrım üzerine nakşetmiştir. Sadr'ın Iraklı Şiîler arasındaki nüfuzunun İran Devrimi'nin Irak'a yönelttiği tehditle birleşmesi, 1980'de tutuklanıp idam edilmesine yol açmıştır. Ayrıca bkz. Hizbu'd-Dave el-İslamiye.

Sadr, Musa el-: (ö. 1978?) İranlı din adamı ve Lübnan'daki Şiî *Harekâtu'l-Mahrûmîn* hareketinin lideri. İran, Kum'da eğitim almıştır. 1959 karizmatik molla rolünü üstlendiği Lübnan'a gitmiştir. Sessiz bir ilim adamlığı ve duadan ziyade sosyal ve siyasî bir aktivizm ihtiyacını dile getirmiştir. Lübnanlı Şiîleri, pasif biçimde zulme uğrayan bir azınlıktan zorbalık ve adaletsizliğe yönelik özellikle fakir okullar, var olmayan umumî hizmetler ve hükümet ihmaline karşı koymayı arzulayan siyasî açıdan aktif ve hakkını savunan sosyal bir güce dönüştürmede takipçilerini faaliyete geçirmek için Hz. Hüseyin'in şehadetini kullanmıştır. Lübnan'daki en büyük ve en etkin siyasî oluşum olan Harekâtu'l-Mahrûmîn'in oluşumunda köylü çoğunlukla üst sınıf azınlık arasında köprü olmuştur. Ekümenizmi, özellikle Lübnan'ın Maruni Hıristiyanlarını desteklemiştir. Libya'ya bir ziyareti esnasında esrarengiz kayboluşu, onun sembolik olarak Şiî Gaib İmam'la ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Ayrıca bkz. Harekâtu'l-Mahrûmîn.

Sadr: Aslen Arapça bir şeref payesidir; 10. yüzyıldan itibaren ulemanın önde gelen bir üyesini belirtmede kullanılmıştır. Unvan bazı Oniki İmamcı ailelerde kalıtsal hale gelmiş olup sıklıkla bir soyadı olarak kullanılmaktadır. Resmi bir dinî ya da siyasî unvan şeklinde yer ve döneme bağlı olarak önemli farklılıklar göstermektedir.

Sadrazam: Başvezir; İran'daki Safevî ve Kacar Hanedanı'yla Osmanlı İmparatorluğu'nda başvezire verilen unvan. Osmanlı Dîvân yapısında "Haricî Hizmet"in başı olan sadrazam, Osmanlı'nın şaray dışındaki sisteminin tüm yönlerinden sorumludur. Vezir mertebesi ve paşa unvanını taşıyan diğer yetkililerden oluşan imparatorluk konseyine (*Dîvân*) başkanlık eder.

Sadrazam: Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın mutlak vekili; askerî ve sivil meselelerde sultan adına faaliyette bulunmuş ve altı vezirin (bakan) yanı sıra diğer devlet yetkililerinden oluşan

dîvâna nezaret etmiştir. Çok geçmeden devletle eşanlamlı hale gelen Bâb-ı Âlî'de ikamet etmiştir.

Sadreddîn el-Şîrâzî: Bkz. Şîrâzî, Sadreddîn el-.

Safa Kardeşler: Bkz. İhvânu's-Safâ.

Safevî Hanedanı: İran'ı 1501'den 1722'ye kadar yöneten hanedan. Safeviye Tarikatının önderi olan Erdebilî Şeyh Safiyeddîn'in (ö. 1334) torunlarıdır. I. İsmail tarafından kurulmuştur. Önceleri heteredoks popüler dinî inancı benimsemiş, daha sonra Şiî telakkiler, Sünnî Osmanlılar, Özbekler ve Moğollar'a kıyasla İran dinî yaşamının ayırt edici ana unsuru haline gelmiştir. Şîa etkisi altında edebî ve felsefî bir rönesans gerçekleştirmiştir.

Saffat, Ebu'l-Abbas el-: (ö. 754) İlk Abbasî halifesi (saltanatı 750- 54). Emevilere karşı Abbasî isyanına birçok topluluk katılmıştır. Es-Saffat'ın Abbasi Halifeliği'nin ilk dönemini oluşturmadaki rolü müphem olsa da, saltanatı muhaliflerine acımasız baskısıyla ve Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın çocuklarını başkaldırının önde gelen grubu olarak ilanıyla bilinir.

Safi, Gulam Muhammed: Bkz. Hizbu'l-Mücâhidîn.

Sahâbe: Bkz. Ashâb.

Sahîh: Bkz. Sahîhu'l-Buhârî; Sahîhu'l-Müslim.

Sahîhu'l-Buhârî: Altı büyük hadis kitabından (Kütübü's-Sitte) biri. Sünnîler arasında *Sahîhu'l-Müslim*'le birlikte en yetkin (sahîh) kaynak kabul edilir. 9. yüzyılda Muhammed İbn İsmail el-Buhârî tarafından derlenip düzenlenmiştir. 9 cilt halinde tematik olarak düzenlenen ve Hz. Muhammed'in iman, itikad, ibadet, abdest, zekât, oruç, hac, ticaret, miras, suç, adlî prosedürler, cinayet, miras, yemin, vaat, savaş, şarab ve avlanma gibi meselelere ilişkin beyanlarının aktarıldığı yaklaşık 7,275 hadis-i şeriften oluşur. Buharî'nin hadislerin sahîhliğini test etme ve senetlerini belirlemedeki dikkatli tavrıyla dikkati çekişi, *ilmu'l-ricâl* ("erkekler ilmi" yani hadis rivayetindeki otoritelerin incelenişi) yönteminin ortaya çıkmasına ve hadislere kesin bir biçim verilmesine yol açmıştır. Ayrıca Bkz. Buhârî, Muhammed İbn İsmail İbn İbrahim İbnu'l-Mugîre el-.

Sahîhu'l-Müslim: Altı büyük hadis kitabından biri. *Sahîhu'l-Buhârî*'yle birlikte Sünnî Müslümanlar arasında özellikle sahîh kabul edilir. 9. yüzyılda Müslim (İbnu'l-Haccac) tarafından derlenip düzenlenmiştir. İman, abdest, namaz, zekât, gusül, oruç, hac, evlilik ve boşanma, ticarî anlaşmalar, miras, hediye, vasiyet, yemin, ceza, adlî hüküm, cihâd, seyahat, idare, kurban, yiyecek ve içecek, giyinme, âdâb, selamlaşma, Hz. Muhammed ve ashabının nitelikleri, kader, zikir, tevbe, ilim, cehennem, cennet, kıyamet, zühd ve tefsir konularını içerecek biçimde düzenlenmiş 42 bâbdan oluşur. Hadisleri râvînin bilgi ve karakteri yanında hadisin çelişki, yanlışlık ve yanlış rivayet derecesi uyarınca üç kategoriye ayırır. Ayrıca bkz. Müslim (İbnu'l-Haccac).

Sahra Altı Afrika'da İslâm: Afrika'da nüfusu en kalabalık dört ülke- Nijerya, Mısır, Etiyopya ve Zaire –neredeyse 160 milyon Müslümanı barındırmaktadır; şimdi kıtanın yaklaşık yarısı Müslümandır. İslâm'ın Sahra Altı Afrika'ya girişi, başlıca beş yolla olmuştur: fetihler (11. yüzyıl el-Murabıtların Batı Afrika'yı fetihleri); gayrimüslim bölgelere Müslümanlar'ın göç edip yerleşmeleri (Yemenli, Ummanlı ve Hindistanlı Müslümanlar Doğu Afrika'ya yerleşmiş, Malay köleler ise Güney Afrika'ya getirilmişlerdir); günümüzde Gine, Malî, Senegal, Nijer ve Uganda, Zaire, Malavi ve Mozambik'in bazı bölgeleri arasında

Sahra'dan geçerek yapılan ticaret; davet (tebliğ faaliyetleri); dönemsel tecdid hareketleri. Son iki aktarım biçimi, nefsi arındırma eyleminin parçası olarak ya da kendilerini Mehdî ilan edenlerin faaliyetleriyle bazen içeriden yapılmıştır. Müslüman-Hıristiyan ilişkileri tarihe ve kültüre bağlı olarak bölge genelinde önemli ölçüde değişiklik gösterir: Senegal, Güney Afrika, Malavi ve Tanzanya'daki ilişkiler, yerli Afrika kültürünün özgürlükçülüğünü yansıtır; Nijerya, Sudan ve Etiyopya'daki ilişkiler, kökleri sömürge idaresine dayandırılabilecek etno-dinsel bölünmeleri çağrıştırır.

Sahur: Ramazan ayında gün doğmadan yenen son yemek. Orucun başlangıcını belirtir. Müslümanlar sahurdan sonra güneş batana kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak dururlar.

Sahv: Ayıklık. Şeriatın dikkatle uygulanması, hikmetin tecellisi ve manevî vizyonun berraklığıyla karakterize edilen tasavvufî ya da manevî gelişim aşaması. Manevî "sarhoşluk" olan *sekr*in zıddıdır. Olumsuz bağlamda manevî etkilere kapalı oluşu belirtir.

Saîd Halim Paşa, Mehmed: (ö. 1921) Osmanlı Sadrazamı ve İslâmî ıslahatçı. İttihat ve Terakki'nin İslâmcı grubunun lideri ve Jön Türklerin muhafazakâr İslâmcı grubunun sözcüsü. Sadrazam olarak tayin edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap duyarlılığı azaltması amaçlanmıştır. İslâm'ın bilimsel düşünceyi teşvik eden akılcı bir din olduğunu öne sürmüştür. Anayasalcılık gibi Batılı fikirleri körü körüne ödünç almanın zarar verici olduğuna inanmıştır. Çünkü Batı toplumunun sorunları İslâm toplumundakilerden farklı olup İslâm dünyası kendi gelenekleri ve mirasında, özellikle şeriat bağlamında cevap aramalıdır. Ermeni bir milliyetçi tarafından öldürülmüştür.

Saîd, Hafız Muhammed: Bkz. Leşker-i Tâibe.

Saîd, Hâkim Muhammed: (ö. 1998) Pakistan'ın önde gelen hayırsever ve seçkinlerinden olup geleneksel Yunan-Arap tıp sisteminde tabib ve İslâmî Tıbbî İlimler Organizasyonu'nun başkan yardımcısıdır. Yenilikçi modern yöntemlerde bitkisel ilaç ve diğer doğal ürünlerin üretiminde büyük bir ticarî girişim ve bir klinik zinciri işleten Pakistanlı Hemderd Vakfı'nın kurucusudur. İlkokuldan üniversiteye yüksek düzeyde bir araştırma kurumu ve devasa bir kütüphaneye sahip kapsamlı bir eğitim ağı sağladığı düşünülen *Medinetü'l-Hikme*'yi (Hikmet Şehri) kurmuştur. Pakistan'ın Sind eyaletinin valiliği dâhil birçok üst düzey idarî görevde bulunmuştur. Karaçi'de öldürülmüştür.

Salah: Bkz. Salât.

Salât: Namaz. İslâm'ın ikinci şartı; Müslümanlar günde beş vakit namaz kılarlar: sabah namazı (*salâtu'l-fecr*), öğle namazı (*salâtu'z-zuhr*), ikindi (*salâtu'l-asr*), akşam (*salâtu'l-magrib*) ve yatsı (*salâtu'l-'işa*). Namazın vakti güneşin konumuna göre belirlenir ve bir cami minaresinden müezzinin sesiyle ilan edilir. Namaz herhangi temiz bir yerde tek başına ya da cemaatle (tercih edilen budur) kılınır. Ancak Cuma namazının camilerde cemaatle kılınması gerekir. Namazdan önce abdest (*vudû'*) alınmalı ve niyet edilmelidir. Tekbir getirilip Kur'an'dan ayetler okunur; namaz kılarken kıbleye yönelinmelidir (Mekke'deki Kâbe'ye). Namazlar iki ya da dört rekâtlık bölümlerden oluşur (akşamın farzı üç rekâttır). Ayrıca bkz. Namaz; İslâm'ın Şartları.

Salâtu'l-'İş'a: Yatsı namazı. Beş vakit namazın beşincisi olup farzı dört rekâttır. Akşam namazından sonra kılınır. Bazı mezhepler gece yarısından önce kılınması gerektiğini söylerken diğerleri sa-

bah namazına kadar kılınmasına müsaade eder. Caferî mezhebi yatsı namazının akşam namazıyla cem' edilmesine imkan verir. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları; Salât.

Salâtu'l-Asr: İkindi namazı. Beş vakit namazdan üçüncüsü; farzı dört rekâttır. Güneşin gökyüzünde bir objenin gölgesi kendi uzunluğuna geldiği noktaya ulaştığı vakit kılınır. Caferî mezhebi, ikindi namazının öğle namazıyla cem' edilmesine (birleştirilme) imkân verir. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları; Salât.

Salâtu'l-Cuma: Cuma günü cemaatle kılınan namaz; Tüm Sünnî erkekler için farzken kadınlar için farz değildir. Şiilere göre eğer bir imam varsa herkes için farz olur. Cuma namazı camide kılınıp erkekler ön saflarda, kadın ve çocuklar ise arka saflarda ya da müstakil bir alanda kılarlar. *Hutbe*, Cuma namazına özgü bir kavramdır.

Salâtu'l-Fecr: Sabah namazı. Beş vakit namazın ilki olup farzı iki rekâttır. Sabah namazının vakti, *fecr-i sâdık*ta (tercih edilen budur) başlayıp gündoğumunda sona erer. Sabah ezanına, Müslüman toplumlarının ayırt edici ve önemli bir özelliği olarak "namaz uykudan daha hayırlıdır" ifadesi eklenir. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları, Salât.

Salâtu'l-Hâcet: İhtiyaç anında Allah'a yapılan dua. Fıkhî kaynaklar bu duanın kaynağını, Hz. Muhammed'den görme yetisini eski haline getirmesi için ricada bulunan âmâ bir kişiye dayandırırlar. Hz. Peygamber âmâ kişiye dua eder ve Rahmet Peygamberi olarak Hz. Muhammed'in şefaatini dilemesini söyler. Şefaat, reformist İslâm'da tartışmalı bir konudur. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları; Salât.

Salâtu'l-Havf: "Korku" namazı; tehlike anında -özellikle savaş durumunda- kılınır. Hz. Muhammed'in savaş esnasındaki bir uygulamasına dayanır. Ayrıca bkz. Sâlat.

Salâtu'l-Mağrib: Akşam namazı beş vakit namazın dördüncüsü olup farzı üç rekâttır. Batan güneşe kılındığı şeklinde bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için güneş battıktan sonra kılınır. Farklı mezhepler arasında güneş battıktan sonra kılınıp kılınamayacağı ya da beklenmesi gerekip gerekmediği konusunda ihtilaf vardır. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları; Salât.

Salâtu'z-Zuhr: Öğle namazı. Beş vakit namazın ikincisi olup farzı dört rekâttır. Güneş tepe noktasına erişir erişmez kılınır. Modern mesai saatleri göz önüne alındığında, işyerlerinde çoğunlukla öğle tatilinde kılınmaktadır. Cuma günleri ise Cuma namazının bir bölümünü oluşturur. Ayrıca bkz. İslâm'ın Şartları, Salât.

Salâtü't-Terâvih: Ramazan ayında kılınan ve kılınması sünnet (farz değil) olan namaz. Genellikle 20 rekât olup tercihen cemaatle kılınır. Yatsı namazından sonra ve imsaktan önce herhangi bir vakitte kılınır. Teravih namazı kılmak, bir ihlas göstergesi olarak kabul edilir. Ayrıca bkz. Salât.

Salibî, Abdulaziz (ö. 1944): Tunuslu milliyetçi lider ve İslâmî reformcu. Fransız mandasından bağımsızlık için talepleri yönetmek üzere 1920'de Düstur (Anayasa) Partisi'ni kurmuştur. Fransa tarafından 14 yıl sürgün edilmiştir. Tunus'a döndükten sonra Düstur Partisi'ni canlandırmada başarısız olan Salibî siyasetten çekilmiştir. Selefî hareketin etkisi altında kalmış, Tunus'un Arap-İslâmî kimliğini vurgulamıştır. Anayasa ve hükümeti, adlî sistemin modernizasyonunu, sosyal hizmetlerin geliştirilmesini ve ekonomiye yeniden yön verilmesini savunmuştur.

Salibî, Ebu Mansûr Abdülmelik İbn Muhammed el-: (ö. 1038) Modern öncesi dönemin ünlü Arap yazarı. İran'ın

Horasan bölgesindendir. Ona atfedilen birçok eser arasında genellikle otantik oldukları kabul edilenler arasında Arap edebiyatı antolojileri; lisan, lügat ve edebî mecazlara ilişkin filolojik tartışmalar; eğitimli bir toplum için yazılmış İslâmî siyasî ve kültürel tarihten eğlendirici anekdot derlemeleri sayılabilir. Sonraki yıllarda Arap-İslâm âlemine ilişkin kapsamlı bir araştırma olması amacıyla kaleme aldığı büyük bir çaba ürünü olan şairler ve sanatkâr yazarları da içine alan biyografik antolojisinde görüldüğü üzere, eleştirel edebî zevki yoluyla Arap edebiyatı tarihinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Salihî Tarikatı: 1887'de Senusîye'den ayrılan ihyâcı/ reformist kol. Muhammed İbn Sâlih er-Reşîdî tarafından Mekke'de kurulmuştur. Kaçak köleler ve kabilelerinden uzaklaştırılan kimseler için hazırlanan tarımsal yerleşimler yoluyla Somali'de hayli etkin olmuştur. 20. yüzyıl başında İngiliz emperyalizmine karşı cihâd ilan etmiştir. 19. yüzyıldaki Muhammed İbn Abdullah el-Hasan'ın *(Deli Molla)* hareketinin kaynağıdır. Zühdü ve İslâmî ilkelerin kapsamlı bir uygulamasına dayanan bir toplumun kurulmasını savunmuştur. Salihîler'in siyasî militanlığı, velilerin türbelerini ziyarete karşı çıkışı, ölen velilerin insanlar ve Allah arasında aracılık yapamayacağını ilanları nedeniyle Üveysiye Tarikatı'yla çatışmıştır. Ayrıca bkz. İbn İdris, Ahmed.

Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Salât ve selam üzerine olsun (kısalması S.A.V.). Takva sahibi Müslümanlar tarafından bir konuşma veya yazıda Peygamber ya da mübarek bir kişinin -özellikle Hz. Muhammed'in- adı geçinde bir saygı ve övgü işareti olarak kullanılan ifade.

Samarra: Irak'ta Dicle Nehri'nin doğu kıyısındaki antik kent. Halife el-Mütevekkil idaresinde (saltanatı 847-61) altın çağını yaşamıştır. Büyük Camii'nin günümüze kadar ulaşan spiral minaresi dâhil mimarî ve sanatsal kalıntılarıyla ünlüdür.

Sanat ve İslâm: Bkz. Mimarî: Hat ve Epigrafi; Halılar; Raks; Dinî Sanat; Resim.

Sanaviyye: Bkz. Düalizm.

Sanevî, Eşref Ali: (ö. 1943) Hintli âlim ve yazar. Daha az eğitimli Müslümanlara İslâmî değerleri ulaştırmayı arzu eden Deoband Medresesi öğrencisi. En ünlü eseri olan 10 ciltlik *Bihişti Zevar* (Semavî Süsler), Müslüman kadınların eğitimi için Urduca bir kılavuzluk sağlanmış olup kadınların İslâmî değerleri öğrenmesi için yeni bir yaklaşım sunmuştur. Sanevî kadınları kabiliyet açısından erkeklerle doğuştan eşit kabul etse de, istikrarlı bir sosyal düzenin parçası olarak kadınlar için ikincil ailevî rollerini devam ettirmiştir. Pakistan devletini kurmak için Müslüman Lig'i ve hareketini desteklemiştir. Islah edilmiş bir tasavvuf uygulamıştır.

Sanevî, İhtişanu'l-Hak: (ö. 1980) Önde gelen bir dinî lider, Eşref Ali Sanevî'nin yeğeni ve talebesi. Deoband Medresesi'nde eğitim almış olup en çok coşkulu vaazlarıyla bilinir. Pakistan devletini kurma hareketine katılmıştır. Bağımsızlıktan sonra Pakistan'a göç etmiş ve İslâmî siyasette aktif rol oynamıştır.

Sanhurî, Abdürrezzak el-: (ö. 1971) Mısırlı fakîh ve hukuk âlimi. Fransız ve Mısır eğitimi alan el-Sanhurî, ilgili ülkelerin tarihsel, sosyal ve yasal tecrübesine dayanarak İslâm hukukunun modernize edilmesini teklif etmiştir. Mısır ve Irak medeni kanunlarının yapılmasına katkıda bulunmuştur. Bıraktığı miras, İslâm hukuku üzerine kaleme aldığı kapsamlı eserlerinde yatar.

Santri: Endonezya dilinde Müslüman bir talebe için kullanılan terim. Bir *sant-*

rinin karakteristikleri doğru ve sadık bir Müslüman olmak, İslâm'ın beş şartına uymak, namaz ve oruç gibi ibadetlere sıkı sıkıya bağlı kalmak, animistik ve mistik inanışlara çok az ilgi göstermektir. 1912'de Java'da kurulan Muhammediye hareketince benimsenen seyahat ve ticaret şeklindeki yaşam biçimi.

Sapa Tresno: Bkz. Ayziye.

Sara: Bkz. Sare.

Sare: Hz. İbrahim'in eşi ve Hz. İshak'ın annesi. Kur'an'da ismen geçmese de hadislerde öne çıkar. Fiziksel güzelliği, Allah'a imanı ve kocasına sadakatiyle tanınır. Kısır oluşu, hizmetkârı Hacer'i İbrahim'e teklif etmesine neden olmuştur. Kendi oğlu doğduktan sonra Hacer'in oğlu İsmail'i kıskanmış ve İbrahim'den onları göndermesini istemiştir.

Sarekat İslâm: Endonezya'nın bir zamanlar bir milyondan fazla üyesi olduğunu öne süren ilk kitlesel siyasî partisi. 20. yüzyıl başlarında yerel Çinli ekonomik güç ve kapitalizme karşı kurulmuştur; Çin ve Hollanda sömürgeciliğine karşı milliyetçidir. Parti, İslâm'ın sosyalist ve modernist görüşlerini yansıtmayı arzulamış ancak organizasyon asla güçlü biçimde merkezileşememiş ve güç kaybetmiştir. 1955'ten sonra partiden ayrılanlarca kurulan bir parti olarak Müslümanların siyasetinde faal olmaya devam etmiştir; Suharto tüm İslâmî partileri 1970'lerde tek koalisyon içinde konsolide edince, Partai Persatuan Pembanguan içinde erimiştir.

Sarhoş edici şeyler (meskûrât): Kur'an sarhoş edici etkileri nedeniyle fermente edilmiş içkileri yasaklar. Tüm Müslümanlar için sarhoş edici içeceklerle olan çağrışımlar –satın alma, satma ve dağıtma– haramdır. İçki içmenin Müslümanların bölgesel galibiyetleriyle yayılması, Hz. Ömer'in içki tüketimi için 80 kırbaç cezası verilmesi emrine yol açmıştır. Ne var ki Müslüman saraylarda bu içkiler yaygın hale gelmiş ve şaraba methiye şiirleri edebî bir gelenek olarak filizlenmiştir. Suda bekletilen meyvelerden yapılan şarap ya da sarhoş etmeyen içkilere *nebiz* adı verilir. *Hamr* ise fermantasyon ürünü içkileri belirtir. Modern dünyada sarhoş edici içkilerin yasaklanması, uyuşturucuları kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Sarika: Geleneksel İslâmı cezalar (*hudûd*) iki hırsızlık türü arasında ayrımda bulunur: *es-serikatu's-suğra* (basit hırsızlık) sağ elin kesilmesini gerektirir ve *es-sarikatu'l-kübra* ise -anlamına karşı çıkılsa da- sağ el ve sol ayağın kesilmesini gerektirir. El kesme, ancak güçlü delil gerekleri sağlandığı takdirde gerçekleştirilebilir. Çoğu fakîhe göre açlığın tetiklediği bir hırsızlık, el kesilmesine tâbi değildir. Tekrar edilen suçlar ilave kesilme ve hapse tâbi olabilir. Hırsızlık esnasında cinayet ise ölüm cezasıyla sonuçlanır. *Hudûd* emirleri öncelikle caydırıcı kabul edilmiş ve katı delil getirme gerekliliği nedeniyle nadiren istenmiştir. Ayrıca bkz. Had.

Sâsânîler: Papak ya da muhtemelen Sâsân'ın oğlu Erdeşîr tarafından kurulan hanedan (205-641). Muhtemelen eski Persli Ahameniş Hanedanı'nın uzaktan akrabasıdır. İran'da Partiya'yı fethedip yerine geçmiştir. Irak, Medain'de (Ctesiphon) idarî bir başkent kurmuştur. Merkezî yönetim, bürokrasi ve yasal sistem oluşturmuştur. Dili Pehlevîcedir. Devletin dini, kralı (*şehinşah*) Tanrı tarafından koruyucu ve tarafsız bir yargıç olarak ülkeyi yönetmesi için ilahi bir hakla seçildiğini kabul eden Zerdüştlüktür. İktidarı döneminde Roma İmparatorluğu'yla nadiren çarpışmıştır. Büyük Kadisiye (636) ve Nihavend (642 savaşlarında, İslâm ordularınca fethedilip tahttan indirilmişlerdir. Hanedanın son imparatoru III. Yezdegird'dir (651).

Savaş: Bkz. Cihâd.

Savaş: Bkz. Harp; Cihâd; Terörizm.

Savm: Bkz. Oruç.

Sawit: Bkz. Murabıt.

Sâzmân-i Mucâhidîn-i Halk-i İran: Bkz. Mücâhidîn-i Halk (İran).

Sebil: Yol, büyük cadde. Kur'an'da 150'den fazla yerde doğru inanç ve davranışa referansla kullanılmıştır –doğru yol, Allah'ın yolu, kişinin Allah rızası için uğruna savaştığı yol, manevî disiplin, özverili çalışmalar, ilim ya da savaştan oluşabilir. Cihâd sıklıkla Allah'ın *sebili* (yolu) üzerinde bir savaşım olarak tanımlanır.

Seca: Bkz. Müseyleme İbn Haccâc.

Seccade: Secde etme anlamındaki "*s-c-d*" kökünden türetilmiştir. Namaz kılmak için kullanılan halı ya da bir yaygıyı ifade eder. Tipik olarak 1'e 1,5 metre ölçüsündedir. Modern halılarda genellikle namaz kılanın yöneleceği kıbleyi gösteren bir pusula yer alır. Tarikatlarda şeyh seccadeyi bir otorite sembolü olarak tarikatın kurucusundan miras alır.

Secî: Genellikle "kafiyeli nesir" olarak tercüme edilip yalnızca kafiyeli olmayı değil, ayrıca ritim ve ses uyumu içeren bir edebî tür. Arap dilinin müziksel ve morfolojik potansiyeli bütünüyle kullanılır. Seciyle ilkin İslâm öncesi dönemde kâhinlerin sihirli sözlerinde karşılaşılmıştır. Kur'an ayetlerinin çoğunluğunda secî grupları bulunur, ancak üslup en geniş edebî ifadesini sonradan (10. yüzyıl) *makâmât* türünün ortaya çıkışında bulmuştur.

Seçimler: İslâm'da seçimlerin uygunluğu ve cevazı, uzunca bir süredir devam eden bir tartışma konusudur. Çoğu modern âlimin ittifak ettiği husus, Kur'an ve sünnette seçimlere karşı herhangi açık bir hükmün var olmadığıdır. Metinsel kaynaklar belli bir yönetim mekanizması tasnifinde bulunmasa da birçoğu İslâm'ın aslî demokratik karakterlerinin kanıtı olarak Kur'an'ın *şûrâ*ya olan vurgusuna işaret etmektedir. Aslında Hz. Muhammed'den sonraki ilk halifeler bir seçim süreci yoluyla ümmetin liderleri tarafından ve onlar arasından seçilmiştir. Son zamanlardaki birçok düşünür, İslâm ve seçimlerin bağdaştığını onaylamaktadır. Özellikle Raşid el-Gannuşi, İslâmcı partilerin sandıktan çıkan iradeye bağlı olarak hükümet ya da muhalefette faaliyet göstermeleri gerektiğini öne sürmüştür. İslâmî devletlerdeki çağdaş seçim deneyimleri çeşitlilik gösterir. Pakistan ve İran neredeyse evrensel bir oy kullanımıyla yakın dönemlerde seçim yapmışlar, İran'daki yaygın görüş ayrılıkları 1997 ve 2000'de reformist adaylara ezici bir zafer kazandırmıştır. Ayrıca bkz. Demokrasi

Sehnûn (ö. 855): Ebu Saîd Abdüsselam İbn Saîd İbn Habib el-Tenûhi. Kayrevanlı Mâlikî âlim ve müderris. Mâlikî hukukunun en kapsamlı ve sahîh kaynakları arasında olup İlmu'l-Kasım'ın otoritesi üzerine *el-Müdevvene*'yi derlemiştir. Zamanının en ünlü ve etkin Malikî mezhebi mensubu olan Sehnûn, Mâlikîliği Kuzey Afrika ve İspanya'ya yaymada büyük rol oynamıştır. Yaşamının ilerleyen bölümlerinde *kâdiyyu'l-kudât* olmuş, özellikle Mutezile'ye karşı Sünnî ortodoksinin önde gelen bir figürü haline gelmiştir.

Sekîne: Allah'ın huzuru ya da sükûneti. Kur'an'da (48: 4) belirtildiği üzere *sekîne* Allah tarafından Resûlü Muhammed'in ve müminlerin kalplerine yardım ve güven olarak gönderilmiştir. İbadet ve ilahî ilham anlarıyla ilişkilendirilen sekine, İslâm tasavvufunda içteki manevî aydınlanmayı belirtir.

Sekr: Sarhoşluk. Vecd ve ayırt etme kabiliyetinin kaybıyla karakterize edilen

mistik ya da manevî gelişim aşaması. Kişiye ilahî aşk galip geldiğinde gerçekleşir. Şiirde çokça övülse de genel olarak ayıklıkla (*sahv*) ve şeriata hürmetle aşılması gerekli bir aşama olarak kabul edilir.

Sekülarizm (Laiklik): Dinî otoritenin zorlayıcı gücünü kaldırma, dolayısıyla din özgürlüğünü güvence altına almayı arzulayan Avrupa tarihi deneyiminden çıkmış bir düşünce; din ve devletin ayrılığı. Müslümanlar tarafından genellikle dinî değerlerin kamu alanından kaldırılması olarak yorumlanmış ve bu yüzden kınanmıştır. Müslüman teologlar uzunca bir süredir din ve devlet meseleleri arasında ayrımda bulunmuş, ancak kamu yaşamının İslâmî değerlerle düzenlenmesinde ısrar etmişlerdir. Müslümanlar tarihsel açıdan sekülarizmi istilacı ve sömürgeciler tarafından dışarıdan dayatılan bir ideoloji ve dolayısıyla yabancı kültürün bir uzantısı olarak deneyimlemişlerdir. İslâmcılar tarafından din ve sekülarizm arasında var olduğu kabul edilen savaş, sekülarist girişimleri İslâm'ı şeriat ve İslâm siyasî otoritesinin yeniden dayatılmasının zaruri olduğu kimselere karşı bir kişisel inanç meselesi olarak tanımlama şeklinde bir mücadeleye sokmuştur.

Selahaddin (ö. 1193): Batıda *Saladin* olarak tanınır. III. Haçlı Seferleri esnasında İslâm ordularının kumandanı. Askerî ve diplomatik başarılarına dair efsaneleri Avrupa'ya yayılmıştır. 1171'de Eyyubî Hanedanı'nı kurarak Fatımî Halifeliği'ne son vermiştir. Selahaddin'in Mısır, Suriye ve Mezopotamya'yı tek bir devlet halinde birleştirmesi, 1171'deki Hıttîn Savaşı'nda Hıristiyan Haçlıları bozguna uğratmasına ve Kudüs'teki Latin işgaline son vermesine imkân vermiştir. 1192'de Akra kuşatmasında Aslanyürekli Richard'la sefere katılan prensliklerle, Filistin ve Suriye kıyılarında tutunacakları bir yer elde etmelerine imkân veren bir anlaşma yapmıştır. Kudüs'teki Hıristiyan nüfusa insancıl muamelesiyle tanınır. Bu durum, genel itibarıyla Hıristiyan Haçlılar'ın Kudüs'e geldiklerinde Müslümanlar ve Yahudilere davranış biçimlerinin zıddıdır. Selahaddin *Kubbetu's-Sahra* ve *el-Aksa Camisi*'ni elden geçirip Müslümanların kullanımına sunmuş ve Müslümanların Kudüs'ü İslâm'ın üçüncü kutsal kenti olarak benimsemelerini sağlamıştır. Şiîleri potansiyel olarak Hıristiyanlardan daha yıkıcı düşmanlar olarak kabul etmiştir.

Selam: Terimin kökü güven biçiminde bir yan anlamı taşısa da genellikle "esenlik, huzur" anlamına gelir. Allah'ın isimlerinden biridir. Kur'an'daki en yaygın kullanımı bir selam biçimindedir: "*es-Selamu aleyküm*" (esenlik üzerine olsun). Yine Kur'an'da hem bu dünya hem de ahiretteki "selamet, kurtuluş" olarak dile getirilir. İlk dönemlerden itibaren selam verme İslâmî bir uygulama olarak kabul edilmesine karşın, İslâm öncesinde kullanılan İbranice *şalom* selamına tekabül eder. Namazda kelime-i şehadetten önce Peygamber'e selam edilir.

Selamu Aleyküm, es-: Esenlik üzerine olsun. Müslümanlar tarafından selamlaşmada kullanılır. Cevaben "*ve aleyküm selam*" (esenlik senin üzerine de olsun denir. Hadis-i şerifler selam vermeyi hayırlı bir iş olarak ifade eder.

Selçuk Hanedanı: 1038'den 1194'e kadar İslâm dünyasının doğusunun büyük bölümünü yöneten Orta Asya kökenli Türk ailesi. Yükselişleri, Şiîliğin hâkim olduğu bir dönemden (Fatımî Mısır, Büveyhi Irak ve İran) sonra Sünnî bir canlanmayı ifade etmiştir; bu durum ayrıca Ortadoğu ve Orta Asya genelinde Türk siyasî ve askerî hâkimiyetinin söz konusu olduğu asırların başlangıcı olmuş ve bölgede büyük bir yeni etnik unsuru başlatmıştır. Selçuklu yönetim mirası, 19. yüzyıla kadar İran'da egemen olan Nizamü'l-Mülk'ün yönetim ve eğitim sistemlerinde yatar.

Selef: Ata ya da öncekiler. Genellikle "sâlih atalar"; özellikle İslâm'ın normatif tecrübesini yaşadıkları kabul edilen İslâm toplumunun ilk üç nesli anlamında kullanılır. Hanbelî fakîhlerin, özellikle İbn Teymiyye ve Muhammed İbn Abdulvahhab'ın eserlerinde atıfta bulunulmuştur. Vahhabîler İslâm ahlakı ve zühdünü aslî saflığına döndürme aracı olarak selefîn sosyal düzeninin uygulanması çağrısında bulunmuşlardır. Aynı ilkeler 20. yüzyıldaki *Selefî* hareketinde izlendiğinden, birçok kişi bu hareketi de selefî olarak karakterize eder. Muhammed İbn Abdulvahhab'ın eserleri, reformun amacı olarak selefîn uygulamalarının kelimesi kelimesine uygulamalarından çok onların değerlerine bir dönüşü çağrıştırır. Ayrıca bkz. Selefî.

Selefî: ("Sâlih atalar" anlamındaki *Selef*'ten türetilmiştir.) 20. yüzyılın başlarında Cemaleddin Afgânî ve Muhammed Abduh önderliğindeki bir ıslah (reform) hareketine verilen ad. Selefîlik saf biçim, Kur'an ve sünnete bağlılık, sonraki yorumların sahîhliğinin reddi ve ümmetin birliğinin sağlanması için İslâm doktrinlerinin restorasyonunu vurgulamıştır. Başlıca amaçları İslâm ümmetini yüzyıllarca uzağa giden taklid (önceki örnekleri sorgulamadan taklit) zihniyetinden ve durgunluktan kurtarmanın yanı sıra Müslümanların ahlâkî, kültürel ve siyasî koşullarını ıslahtır. Aslen entelektüel ve modernist tabiattadır. Modern dönemlerde İslâm'ın geçerliliğini dile getirmek, akıl ve bilimle bağdaştığını kanıtlamak, Batı'nın bilimsel ve teknolojik başarılarına ulaşmayı meşrulaştırmak için çalışmıştır. İslâm hukuku, eğitimi ve Arap dilinde reformu arzulamıştır. İslâm ümmetinin canlanışı için siyasî reformu zorunlu bir gereklilik olarak görür. Etkileri Cezayir, Fas, Tunus, Suriye, Hindistan, Endonezya ve özellikle Mısır'a yayılmıştır. Selefîlerden esinlenen en etkili hareketler, Mısır'daki *İhvânu'l-Müslimîn* ve Pakistan'daki *Cemâat-i İslâmî*'dir. 20. yüzyıl sonlarında Selefî terimi, geleneksel reformcuları ifade etmeye başlamıştır.

Selmân-ı Farisî: Hz. Muhammed'in İranlı sahabesi ve İslâm efsanelerinin popüler figürü. Medine'de Hz. Peygamber'in dostu olmuştur. Hendek Savaşı'nda Müslümanların Mekkeliler'e galip gelmesine yol açan hendeğin kazılması fikrini verişiyle bilinir. Şiî gelenekte hayli ünlü olup Şuûbî hareketinde büyük bir kişiliktir.

Semâ: Bkz. Hânkâh.

Semâ: Manevî raks; tipik olarak sûfilerin zikir ritüelinin bir parçası olarak müzik eşliğinde şiir dinletisi; litürjik vecde gelme vasıtası. Genellikle her ayın aynı gün icra edilir. Semâ ilk tarikatlarda katılımcılar tarafından icra edilen üç fizikî eylemi içermiştir –raks, sema ve sıçrama- bu da "semâ eden (whirling) derviş" ifadesini doğurmuştur. 11. yüzyıldan sonra bazı tarikatlar, şiir ve musikî öncesinde ritüelin önemli bir bileşeni olarak ayet tefsiri için bir sohbet kısmı ilave etmişlerdir. Ortodoks ve Selefî müfessirler musiki kullanımına sıklıkla bidat diye karşı çıkmışlar, bu da tasavvuf eleştirilerinde büyük bir kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca bkz. Mevlevî Tarikatı.

Semazenler: Bkz. Mevlevî Tarikatı.

Semmânî Tarikatı: İhyâcı Halvetî Tarikatı'nın aktivist, reformist şubesi. 18. yüzyılda Muhammed İbn Abdülkerim es-Semmânî tarafından kurulmuştur. Şeriata sıkı sıkıya bağlıdır. Geleneksel olarak velilerin yüceltilmesine karşı çıkmıştır. Daha militan ihyâ hareketleri için organizasyonel bir çerçeve ve ilham sağlamıştır. 18. yüzyılda Sumatra, Endonezya ve Sudan'da yayılarak Malay Yarımadası'nda başka bir tarikata dönüşmüş ve 19. yüzyılda Afrika'ya yayılmıştır. Güneydoğu Asya'da bu tarikatın

şeyhleri tarafından yazılan eserler, 19. ve 20. yüzyılda Hollandalı sömürgeci işgalcilere karşı cihâda ilham sağlamıştır. Ünlü bağlıları arasında Sudan'da inancın zayıflamasını kınamada tarikatın öğretilerini kullanan ve kendini Mehdî ilan eden Muhammed Ahmed İbn Abdullah (Sudanlı Mehdî) sayılabilir. Sudan'da yerel nüfus arasında geniş bir ağ halini alması, tarikatın yerel organizasyonunun temeline dönüşmesine ve Hatmî, Meczûbî Tarikatları'yla birlikte Mısır yönetimine muhalefete dönüşmesine imkân vermiştir.

Semmânî, Muhammed İbn Abdülkerim es-: (ö. 1775) Ünlü Mısırlı mutasavvıf. Halvetiye'ye mensup bir Suriyeli olan Mustafa İbn Kemaleddin el-Bekrî'nin (ö. 1749) talebesidir. Şeyhinin vefatından sonra kendi adıyla anılan Semmâniye'yi kurar. Es-Semmânî yaşamının sonraki bölümünü Mekke'de geçirir. Orada Güney Sumatralı Sûfî Abdussamed el-Palimbani'ye (ö. yaklaşık 1788) hocalık eder. El-Palimbani'nin intisabıyla tarikat Palimbani'nin talebeleri yoluyla Güney Sumatra ve Endonezya'nın diğer bölgelerine yayılır. Kur'an kıraatından sonra Esmaü'l-Hüsna'nın (Allah'ın en güzel isimleri) okunuşu ve dualarla sona eren kendine özgü bir zikir biçimi vardır.

Semnânî, Alâü'd-Devle: (ö. 1336) İranlı mutasavvıf ve filozof. Kübrevî Tarikatı'nın bir mensubudur; Kur'an ve şeriata sıkı bağlılığın, tasavvuf yolunun temeli olduğunu belirtir. İbn Arabî'nin vahdetini eleştirmiş, ışık ve rengin görülmesine odaklı Kübrevî meditasyonlarını sistematize etmiştir.

Semûd: İslâm öncesi Arap topluluğu, Ad kavminin halefleri. Kur'an'a göre Semûd halkına rehberlik etmek ve uyarıda bulunmak için Sâlih Peygamber gönderilmiştir; mucizevî biçimde bir kayadan hamile bir dişi deve çıkarmıştır. Semûd halkı onu reddetmiş, deveyi kesmiş ve putperestlikte ısrar etmişlerdir. Semûd halkı, inançsızlıkları nedeniyle deprem ve yıldırımla helâk edilmiştir.

Sendika: Bkz. Loncalar; Nikâbe.

Sened: Bkz. İsnâd.

Senegal'de İslâm: Nüfusun % 92'si Müslüman, % 2'si Hıristiyan ve % 6'sı diğer dinlere mensuptur. Ticaniyye ve Müridiyye gibi 19. yüzyıl tarikatları, Fransız ve İngiliz sömürgeciliğine karşı savaşmıştır. Fransız sömürgeciler bağımsız Senegal hükümetinin (1960) desteklediği seküler bir devlet kurmuşlardır. Müridî Tarikatı, içinde hiçbir valinin, yönetim ya da polis gücünün bulunmadığı eyalet içinde bir eyalet olan Touba merkezlidir. Peçe zorunlu olmayıp suç işleme nadirdir. Alkol, sigara, spor, yüksek sesli müzik ve siyaset yasaktır. Ayrıca bkz. Futa Taro; Umar Tal.

Sengalaci, Mirzâ Rıza Kulî Şerîat: (ö. 1944) İranlı reformist teolog. Taklid müessesesinin (dinî otoritelerin örnek hükümlerini taklid) terk edilmesi gibi fikirleri yaymaya çalışan radikal bir modernite kavramının baş temsilcisidir. Mutlak monoteizme bir dönüşü, Şiîlerin veli kültünün reddini ve Şîa inancını ortaçağ mutlaklığından kurtarırken onu Batı'nın kötülükleriyle yüzleşmek için donanımlı kılma adına milliyetçiliğe olan vurguyu desteklemiştir. Çağlar boyu Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere atılan iftiralar ve onlara yöneltilen şiddetin öcünü almak için kıyametten önce 12. İmam'ın dünyaya geleceği şeklindeki Şiî inancı reddetmiştir. Bu duruşu meslektaşlarınca büyük oranda reddedilmiştir.

Senûsî Tarikatı: Libya ve Orta Sahra merkezli yenilikçi tarikat. 1841'de Muhammed İbn Ali el-Senûsî tarafından kurulmuştur. Fransız ve İtalyan sömürgeciliğine direnişteki rolüyle ünlüdür. Cihâd etme hakkını desteklemiştir. Raks

ve musikî gibi ritüellerdeki aşırılıkları onaylamamaktadır. Kurucusu, Hz. Muhammed'in rolüne ve onu izleme üzerine büyük vurguda bulunmuştur. Asıl destekçileri bazı kent zaviyeleri olsa da Sirenaykalı Bedevîler'dir. İlk dönemlerinde müntesipleri arasında eğitim ve zühdü desteklemiştir. Tarikat özellikle zaviyelerin inşa ve bakımıyla tarım yoluyla gelişim bağlamında güçlü bir iş ahlakına sahiptir. Sahra ötesi ticaretin gelişiminde önemli bir faktör olmuştur. Fransızlar Senusîleri aktivist bir güç olarak görmüşler ve 1901'de onlara karşı düşmanlığı başlatmışlardır; buna karşılık olarak Senûsîler silaha sarılmışlardır. Bölgesel nüfus, tarikatın adı ve liderliği altında Fransızlar'la çarpışmıştır. Senûsî lideri ayrıca cihâd ilan etmiş ve İtalyan işgalcilere karşı büyük bir Bedevî gücünü kumanda etmiştir. Libya'nın kontrolü için süregelen savaşlar Senûsî zaviyelerin organizasyon yapısının yok olmasına yol açmıştır. Tarikatın önderi Muhammed İdris, modern Libya devletinin ilk emiridir; 1969'da Muammer Kaddafî tarafından tahttan indirilmiştir. Organizasyonun büyük bölümü Mısır, Çad ve Sirenayka'daki anlaşmazlıklarda yok edilmiştir. Bugün Libya'da Senûsîye hoş görülmemektedir. Ayrıca bkz. Sâlihî Tarikatı; Senûsî, Muhammed İdris İbnu'l-Mehdî el-.

Senûsî, Muhammed İbn Ali el-: (ö. 1859) Ahmed İbn İdris'in Cezayirli müridi ve Senûsiye Tarikatı'nın kurucusu. Fez ve Mekke'de eğitim aldıktan sonra Kur'an, sünnet ve içtihad uygulamasını dönüşümü savunan bir reformist ve yenilikçi. Hukukta icma, kıyas ve taklid ilkelerini reddetmiştir. Hz. Muhammed'i tefekkür etmeyi, ihlaslı ve sessiz bir zikirle yoğunlaşmayı desteklemiştir. Tasavvufî uygulamalara musiki ve raksın dâhil edilmesini reddetmiş, ancak velileri yüceltmedeki popüler uygulamalara müsaade etmiştir. Libya'da barışçıl araçlarla teokratik bir devlet kurmaya çalışmıştır. Özellikle Batı ve Orta Afrika'da tebliğ faaliyetlerini teşvik etmiştir. Zaviyeleri bir tarım, eğitim ve ibadet merkezine dönüştürmüştür. Birçok tarikatın evrad, ezkar ve yapısını ayrıntılı olarak ele alan bir eser yazmıştır. Ayrıca bkz. Senûsî Tarikatı.

Senûsî, Muhammed İdris İbnu'l-Mehdî el-: (saltanatı 1951- 69) Bağımsız Libya'nın ilk emiri ve Muhammed İbn Ali es-Senûsî'nin torunu. Bir emir olarak meşruiyeti, onun Senûsî Tarikatı'nın önderi oluşuna ve İtalyan emperyalizmine (1911- 51) karşı savaşımı tek çatı altında toplayışına dayanır. Senûsiye'yi Libya milliyetçiliğinin ideolojik açıdan muhafazakâr çekirdeğine dönüştürmüştür. Emir olarak ise ekonomik gelişim için programlara destek vermiş, ordu ve parlamento gibi milli kurumlar oluşturmaya çalışmıştır. Ülkenin yasal sistemini İslâm hukukunun ardından gelen aile hukuku dışında Fransız ve İtalyan anayasaları üzerine bina etmiş, ulemayı bürokrasiye dâhil ederek dinin devlet kontrolüne yol açmıştır. 1969'da Muammer Kaddafî liderliğindeki bir darbeyle devrilmiştir.

Serahsî, Muhammed İbn Ahmed el-: (ö. 1090) Büyük Hanefî fakîhi ve ünlü Gazalî'den (ö. 1111) önce yaşamış olan hukuk âlimi. Şeybe'nin kaleme aldığı (yaklaşık 740- 804) ve yeni ufuklar açan *Siyerü'l-Kebîr* adlı eser üzerine bir şerh yazmıştır. İki ciltlik *Muharrer fi usûli'l-fıkh* (Fıkıh usulünün temelleri üzerine çalışmalar) adlı eseri oldukça etkilidir.

Serrâc, Ebu Nasr el- (ö. 988): Kuzeydoğu İran'ın Tus kentinden büyük tarihçi ve tasavvuf nazariyatçısı. *Kitabu'l-Lüma* (Parıltılar Kitabı) adlı eseri, ilk dönem mutasavvıflar ve hareketlerindeki deyiş ve düşüncelere dair önemli bir kaynaktır. Tasavvufun ana akım İslâmî inanç ve uygulamalarla tamamen bağdaştığını göstermeyi arzulamıştır.

Sevde bint Zem'a: (ö. 674) Hz. Muhammed'in ikinci eşi. İlk eşiyle birlikte Habeşistan'a göç etmişler ve eşi döndükten sonra Mekke'de ölmüştür. Habeşistan'da Hz. Peygamberle ileride gerçekleşecek evliliğine dair bir rüya görmüştür. Hatice'nin vefatından kısa bir süre sonra (620) Peygamber'in eşi olmuştur. Medine'ye hicret etmiştir.

Sevre: Bkz. Devrim.

Seyfü'd-Devle, Ebu'l-Hasan Ali (ö. 967): Halep'in Hemdanî emiri (saltanatı 945- 67). Sarayındaki tanınmış âlimleri ve Bizans'ın Müslüman kalelere karşı akınlarına karşı korkusuzca giriştiği savaşlarıyla ünlüdür. Askerî başarıları mütevazıdır. Ancak yerinde bir savunma yapmaya gücü yetmeyen parçalanmış bir halifelikte dikkati çekerler. Onu İslâm öncesi bir Arap soylusunun ideal niteliklerine sahip olarak gören methiyecisi el-Mütenebbî'nin şiirlerinde efsaneleşir.

Seyyid Şeyh İbn Ahmed el-Hâdî: (ö. 1934) Reformist, yazar, yayıncı ve eğitimci. Köken olarak Hadramevtli olup Malaya'da doğmuş ve burada büyümüştür. Reformist *Kaum Muda* (Genç Grup) grubuna dâhil olarak *el-İmam* (1906- 8) dergisinin eş kuruculuğunun yanı sıra aylık *el-İhvân* (1926- 31) dergisi ve iki haftada bir yayınlanan *Saudora* (1928- 41) gazetesini çıkarmış, kendi çeviri ve edebî eserlerini yayınlamıştır. Tüm bu yayınlar, Malaylar'ı toplumlarını modernize etmeyi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Madrasa Masyhur Islamiah'ın müdürüyken (1918- 26) İslâmî temalar, Arapça, İngilizce ve modern bilimsel konuları kapsayan bir müfredatla modern bir dinî eğitimi güçlü bir biçimde desteklemiştir.

Seyyid, Ahmed Lütfi el-: (ö. 1963) Yazar ve editör, toprak sahibi Mısırlı bir ailenin çocuğu. King Fuad Üniversitesi'nde (Kahire) hukuk eğitimi almıştır; savcı olarak görev yapmış ve Mısır'ın ilk hukuk dergisinde editörlükte bulunmuştur. Milli Parti haline gelen gizli topluluğun üyesi olup Avrupa'da yaşamıştır; Muhammed Abduh'tan (ö. 1905) etkilenmiştir. Ünlü Dinşavi olayı (1906) suçlularını savunarak ün kazanmıştır. 1907'de başlayarak liberal *el-Ceride* gazetesinin editörü olmuştur; daha sonra Ümmet Partisi'nin sözcülüğünü yapmıştır. Vefd Partisi'nin önde gelen eski bir üyesi olup eğitim reformları ve Mısır vatanseverliğini vurgulayan görüşlere sahip olmuştur; ancak bu fikirlerden uzaklaşarak siyasetten ayrılmış, çeviri ve yazarlığa odaklanmıştır.

Seyyid: Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerce, özellikle ikinci torunu Hüseyin'in soyundan geldiğini öne sürenlerce kullanılan şeref payesi. Seyyidler, hem manen hem de sosyal açıdan özellikle İran ve Hint Yarımadası'nda yüce kabul edilirler. Birçok tarikat kurucusu ve mürşid, *seyyid* olduklarını öne sürmüştür. Ayrıca bkz. Ehlu'l-Beyt.

Sıbâî, Mustafa el-: (ö. 1964) Suriyeli siyasî düşünür, eğitimci, yazar ve Suriye *İhvânu'l-Müslimîn*'inin kurucusu. İhvânu'l-Müslimîn'in bir üyesi olup Hasan el-Bennâ'yla bağlantılı olduğu Mısır'da siyasî faaliyetlere katılmıştır. Mısır'da İngilizlere karşı gösterilerde bulunmuş ve hapsedilmiştir. Suriye'ye döndükten sonra *Şebâb-ı Muhammed*'i (Muhammed'in Gençliği) kurmuştur. Fransızlarca tutuklanıp işkence edilmiştir. 1946'da farklı İslâmî organizasyonların birleşmesiyle Suriye'de İhvânu'l-Müslimîn'i kurmuştur. İhvan'ın genel rehberi olarak seçilmiştir. Hareketi bir organizasyon ya da siyasî bir partiden çok kapsamlı İslâmî reforma ulaşmada, halkın şuurunu harekete geçirme amacındaki ruh olarak düşünmüştür. *İslâm Sosyalizmi* adlı eserinde, İslâm'ın beş doğal hakka dayalı insan doğasıyla uyumlu benzersiz bir sosyalizm tipi olduğunu belirtir: Bu beş doğal hak yaşam, özgür-

lük, bilgi, yücelik ve mülkiyettir. Devletin rolünü önemli kamu hizmetlerin millileştirilmesi, İslâmî yasaların karşılıklı sosyal sorumluluğa uygulanışı ve yaptırımlar yoluyla da bir regülatör olarak görmüştür.

Sıfat, es-: Karakteristik, sıfat ya da kapasite. Kelâmda genellikle lafzî "olmaktan çok mecazi olarak anlaşılan ilahî sıfatları izahta kullanılır. Çünkü İslâm Allah'a insanî özelliklerin atfedilmesini reddeder. Genellikle yedi sıfat sayılır: ilim, kudret, hayat, irade, kelâm, semi, basar.

Sıffîn Savaşı: İki Müslüman ordu arasında, Halife Ali İbn Ebi Tâlib'in Iraklı güçleriyle vali Muaviye'nin Suriyeli güçler arasında 657'de gerçekleşen savaş. Her ikisi de başlangıçta birbiriyle savaşta isteksiz olsa da, 77 günlük bir çıkmaz sonrasında savaşa girmişlerdir. Savaş her iki tarafta da büyük kan dökülmesiyle sona ermiş, bunu bir hakem kararı izlemiştir. Haricîler kesin bir zafer olmadığı gerekçesiyle Ali'den ayrılmışlardır. Emevî Halifeliği'nin kuruluşuna yönelik büyük bir adımdır.

Sınıf: Bkz. Lonca.

Sır: Gizem, giz, kalp sırrı. Kalbin içteki bölümü. Tasavvufta manevî idrak mazharı ve ilahî huzuru müşahede. "Sır" adı, sûfi ve Allah arasındaki samimi ilişkiyi belirtir.

Sırati'l-Mustakîm es-: Doğru dosdoğru yol. Kur'an'da 33 kez uygun davranışın yanı sıra doğru iman ve ameli tarif için kullanılan ifade. Sırati'l-mustakîm, insanlığa rehber olarak bazı yasal emirler yanında geniş ahlâkî emirler vermesi nedeniyle bizzat Kur'an için kullanılan bir ifadedir.

Sîbeveyh, Ebu Bişr el-: (8. yüzyıl) Basra okulunun (Irak) önce gelen Arap dilcisi ve *Kitab fi'n-Nahv* (Gramer Kitabı) olarak bilinen Arapça grameri üzerine öğretici eserin yazarı. Arkaplanı bilinmemekle birlikte el-Sîbeveyh'in genç yaşta öldüğü açıktır. Kuvvetli ihtimalle ebeveynleri Farisî olup muhtemelen İran'da ölmüştür. Arapça nahiv ilmi, el-Sîbeveyh'ten sonra evrilmiş olup onun eseri çağdaş Arap grameri çalışmaları için kusursuz bir başlangıç noktası olarak durmakta ve Arapçanın eşsizliğine gurur ve ilham vermeye devam etmektedir.

Sicilyalı II. Roger: (hükümdarlığı 1130-54) Haçlı kumandanı Tancred'in torunu ve Sicilya Kralı. Arapça ve Yunanca bilimsel ve felsefî eserlerin Latinceye çevrilmelerini destekleyerek klasik bilginin Batı dünyasında ve üniversitelerinde eski konumuna kavuşturulmasına yardımcı olmuştur. İslâm dünyasının en ünlü coğrafyacısı el-İdrisî'yi baş coğrafyacı yapmış ve Batlamyus, Harezmî ve Mes'ûdî'nin katkı ve fikirlerinin derlenmesini finanse etmiştir.

Sicistânî, Ebu Davud el-, Süleyman İbnu'l-Eşhâs: (ö. 889) Sünnîlerin altı büyük hadis kitabından *Sünen*'in yazarı. Sünen özellikle şeriat tarafından neyin emredildiği, müsaade edildiği ya da haram kılındığına odaklanır. Ayrıca şiddet, düzenin bozulması ve eskatolojiye değinir. Eser müellifinin söz konusu hadisin göreli sahihliği ya da zayıflığını gösteren notlar içerir. Bu da müstakil hadislerin sistematik eleştirisinin gelişimine teşvikte bulunmuştur. Râvî olduklarına inanılan kişilerin, formel kanıtlar aksini göstermedikçe güvenilir kabul edilir. Eser 11. yüzyıl âlimlerinden büyük beğeni almıştır. El-Tirmizî'nin (diğer bir hadis kitabının müellifi) hocası olup çalışmaları için çokça yolculukta bulunmuştur. Zühd ve ilmiyle ünlüdür. Günümüz Irak'ında Basra civarında yerleşmiş ve ders vermiştir.

Sicistânî, Ebu Yakub İshak İbn Ahmed el-: (ö. yaklaşık 971) Önde gelen

ilk dönem İsmailî *daî* (davetçi) ve yazar, ayrıca "pamuk tohumu" anlamındaki ilginç *Penbedâne* (Arapça *hayşafue*) mahlasını kullanmıştır. Sonunda memleketi Sistan'ın (Sicistan olarak Arapçalaşmıştır) yanı sıra Horasan, İran ve Maveraünnehr'in diğer bölgelerinde İsmailî davet faaliyetlerinin lideri olarak başarılı olmuştur. İsmailî kelâmın farklı felsefî geleneklerle özellikle Neoplatonizmle karıştığı karmaşık metafizikî sistemlerle karakterize edilen İranlı İsmailî felsefe ekolünün ilk dönemde etkin bir ismidir. Eserleri bu farklı İsmailî felsefî kelâm geleneği ve kozmolojik doktrinlerinin ilk dönem gelişimini anlamada, ana bir kaynak sunmaktadır.

Sihir: Sihir sözcüğü, kara ve beyaz büyüden cinlerle (insan dışı varlıklar) temasa kadar geniş bir konu yelpazesini kapsar. Temel anlamı büyüyle aynıdır: Gerçekliğin saptırılması, doğaüstü ya da psişik güçlerle temasa sahip olma ve ruh üzerinde dönüştürücü bir etki oluşturma. Sihrin anlamı, gerçekliği ve uygulamasıyla astroloji, simya, hukuk ve teoloji gibi çeşitli bilimler meşgul olmuştur. Sihre ilişkin Kur'an'daki referansların çoğu olumsuzdur; çünkü Hz. Muhammed, ona karşı olan kimselerce bir sihirbaz olmakla (*sâhir;* Kur'an 10: 2) suçlanmıştır. İyi büyü (*white magic*) bir şekilde hoş görülür bir şey olsa da uygulaması kesinlikle engellenmiştir. Ayrıca bkz. Popüler Din.

Sikal: Güvenilir, itimada layık. Hadis ilminde *sikâ*, bir muhaddisin (Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet eden kişi) güvenilirliğine kanaat getirdiği bilgi kaynağı olan kişiyi belirtir.

Silsile: Tasavvufta resmî manevî köken zinciri; ritüellerin asıl hocadan talebelere aktarımı süreci. Kökeni genellikle Hz. Muhammed'den tarikatın kurucusuna ve ondan da günümüze kadar uzatılır. Silsileye olan bağlanmanın bir müridin tarikata intisap edişi, kurucu ve kurucunun hayattaki vekiline bey'at edişi ve silsilenin manevî gücünü aktaran tarikatın evradını aldığında gerçekleştiğine inanılır. Silsile ayrıca bazı tarikatlar içinde mürşidi belirlemenin yanı sıra manevî üstünlüğü belirlemede de kullanılır.

Simya: Arapça *ilmu'l-kimya.* Simya, bilimsel ilgi ve yöntemlerle ruhun dönüştürülmesi gibi esrarengiz uygulamaları birleştirmiş; ancak güçlü bir teknolojik boyut edinmiştir. Bunlara bileşikler ve kimyevî ürünler, damıtma ve kristalizasyon gibi kimyasal işlemler ve laboratuvar kullanımı için teknik aparatların icadı dâhildir. Cabir İbn Hayyam (8. yüzyıl) ve Ebubekr er-Râzî'nin (9. yüzyıl) eserlerinin de içinde bulunduğu bilinen simya eserlerinin çoğunluğu, pratik kimya üzerine birçok bölüm içermektedir. Müslüman toplumlarda simya uygulamalarının bu yönü, modern kimya biliminin bir habercisi olduğunu gösterir. Ayrıca bkz. Râzî, Ebubekir Muhammed İbn Zekerriya, el-

Sina: Mısır'da dağ ve yarımada. Bu dağ ayrıca *Cebel-i Musa* (Musa Dağı) olarak da bilinir. Kur'an'da Allah'ın Kitab'ı verdiği (7: 139), nebileri topladığı ve onlardan bir söz aldığı (3: 75) yer olarak altı çizilir.

Sinan Abdülmennân: (ö. 1588) Ayrıca *Mimar Sinan* olarak da bilinir. Osmanlı Sarayı'nın baş mimarıdır. Devşirme sisteminden gelen Sinan, kariyerine askerî mühendis olarak başlayıp 1538'de baş mimar olmuştur. Biyografi yazarları ona camiler, medreseler, köprüler, hastaneler, saraylar, hamamlar ve türbeler dâhil 350 bina atfetmektedirler. Şaheserleri arasında İstanbul'da Süleymaniye (1559) ve Edirne'deki Selimiye (1572) Camileri yer alır. Bu camilerde Osmanlı üslubu zirveye ulaşmıştır. Sinan'ın binaları, iç mekândaki zarafet ve durulukla karakterize edilir.

Sinan, Reşîdeddîn: (ö. 1193) Suriye'de ortaçağ Nizârî İsmailî davetçi. Suriye'deki Nizarî topluluğunu yeniden organize etmiş ve devrinin bölgesel siyasetinde belirgin bir rol oynayarak Selahaddin, Haçlılar ve diğerleriyle olan ittifakları kendi toplumunun bağımsızlığını güvence altına almak için değiştirmiştir. Sinan, Haşhaşîler'in gizli uygulamalarına ilişkin çok sayıda masalla birlikte ortaçağ Avrupa'sında Nizârî İsmailîler'ini ünlü yapan, Haçlılar'ın dile getirdiği "Dağdaki Yaşlı Adam"ın ta kendisidir. Harikulade bir düzenleyici ve devlet adamı olan Sinan, ölümüne değin 30 yıl kadar Suriyeli Nizârîler'i güçlerinin zirvesine taşımıştır.

Sindhi, Ubeydullah: (ö. 1944) Hindistan'da bir Sih iken İslâm'ı seçmiş ve Şah Veliyullah'ın fikirlerinin önde gelen savunucusu *Deobandi* hareketine katılmıştır. Aligarh Üniversitesi'nde ulema ve öğrenciler arasında bağ kurmuştur. İslâm'ın yenilikçi, ilerlemeci eğilimlerini vurgulamıştır. İslâm'ın sosyal devrimi öğütlediğini, emperyalizmle feodalizmi alaşağı ettiğini belirtmiştir. Barışçıl cihâdı savunmuştur. İngilizler tarafından sürgün edilmiştir.

Sindî, Şeyh Muhammed Hayyâ el-: (ö. yaklaşık 1750) Medine'de yaşamış büyük hadis âlimi. Hindistan'da doğmuştur. Nakşibendî Tarikatı'na mensuptur. Ortaçağ yorumlarına sarılmaktan çok fıkhî meselelerde içtihad uygulamasını teşvik etmiştir. Türbe ve velilerle bağlantılı örfî dinî uygulamalara karşı çıkmıştır. 18. yüzyılın birkaç büyük yenilikçi ve reformcusuna ders vermiş ve onları etkilemiştir.

Singapur Müslüman Dinî Konseyi: 1966 İslâm Hukuku Yasası İdaresi'nde kurulmuştur. 1968'de göreve başlamıştır. Singapur'daki yüksek İslâmî otoritedir. İslâm'la ilişkili meselelerde hükümete tavsiyelerde bulunur. Bir cami inşa programı yanında cami ve vakıfları yönetmekte ve hacca gidişleri koordine etmektedir. Boşanma muameleleri ve miras anlaşmazlıkları için bir başvuru kurulu oluşturmaktadır.

Singapur Müslüman Mühtediler Birliği (Dâru'l-Erkam): Resmen 1980'de kurulmuştur; 1970'lerde *Kampulan Savdara Baru* (Yeni Kardeşler Grubu) adını almıştır. Potansiyel Müslüman mühtediler için İngilizce ve Mandarince İslâmî kurslar düzenler. İslâm'a yeni katılanların karşılaştığı sorunlar ve onların refahlarıyla ilgilenir. Dört ayda bir *The Muslim Reader* adlı bir dergi yayınlar.

Sinkili, Abdurrauf es-: (ö. 1693) İslâmî metinlerin Malaycaya çevrilmesinde büyük rol oynayan Açe'li (Kuzey Sumatra) âlim. Kuzey Sumatra'daki Singkel'de doğmuş, 1641-1660 yılları arasında Ahmedü'l Kuşaşi ve İbrahim el-Kuranî gibi âlimlerin nezaretinde Arabistan'da ders almıştır. Kuzey Sumatra'ya dönmüş ve Açe sarayı himayesinde ders vermeye başlamıştır. En iyi bilinen eseri, Suyûtî'nin *Tefsîrü'l-Celaleyn*'inin Malay diline uyarlanmış çevirisidir. Malayca en eski tam tefsir olan bu eser, yerel medreselerde halen yaygın biçimde okutulmaktadır.

Sipâh-i Pasdârân-i İnkılâb-i İslâmî: İslâmî Devrim Muhafızları Birliği. 1979 İslâm Devrimi'nden sonra gayri İslâmî ve devrim rejimine bir tehdit kabul edilen mevcut silahlı güçleri bertaraf etmek için oluşturulan İranlı askerî güç. Devrim muhafızlığı rolü, anayasada tasdik edilmiştir. Ordu, hava kuvvetleri ve deniz kuvvetlerinde askerî komuta birimleri yanında kabine düzeyinde bir bakanlığı da içerir. Faaliyetleri arasında kentlere düzen getirme ve 1979'da ülke genelindeki etnik ayaklanmaları bastırma, Ayetullah Humeynî'nin 1981'de solcu mücahidlerin saldırıları esnasında gücü tekel altına alma çabalarına yar-

dımcı olma ve İran- Irak Savaşı'na aktif olarak katılma yoluyla devrimin ilk günlerinde muhalefet gruplarını yönetimdeki kadrolardan uzaklaştırma bulunur.

Sipâh-i Sahâbe: Ashabın Ordusu. Pakistan'da ülkedeki bir Şîa karşıtı akımdan sorumlu tutulan militan bir Sünnî grup. 1980'lerin ortalarında Sünnî bir din adamı olan Mevlana Hak Nevaz Cihangvi tarafından kurulmuştur. Grup Pakistan'ın Sünnî İslâmî bir devlet olarak ilan edilmesini ve Şiîlerin anayasada gayrimüslim bir azınlık olarak tanımlanmalarını istemektedir. Cihangvi 1990'da ayrılıkçı bir saldırıda suikasta uğramış ve onun yerini Mevlana Azam Tarık almıştır. Grup Aralık 2001'de mezhepsel şiddete karıştığı için Pakistan hükümetince yasaklanmıştır.

Sipehsâlâr, (Mîrzâ) Hüseyin Han Muşiru'd-Devle: (ö. 1881) İranlı devlet adamı ve Nasreddin Şah Kacar (ö. 1896) idaresinde modernlik yanlısı siyasetçi. Hindistan ve Rusya'da görev yapmıştır. İran'ın İstanbul büyükelçisi, adalet bakanı, savaş bakanı ve daha sonra başbakan (1871-73) olarak görev yapmıştır. İran'ın modernizasyonu ve Batılılaşmasına inanmıştır. Idarî, askerî ve hukukî reformlar başlatmıştır. Baron Julius de Reuter'a demiryolu imtiyazı desteğinde bulunmuştur. Reform ve imtiyaz karşıtlarının baskılarıyla görevden alınmıştır.

Sîret: Hz. Muhammed'in hayatı ve yaptıklarına ilişkin sözlü tarihlerden, genellikle diğer peygamberlerle karşılaştırılmak suretiyle yazılan edebî tür. Yahudi ve Hıristiyan geleneklerine benzer olarak *sîret*, yaratılış ve dünya tarihini Hz. Muhammed dönemine kadar getirerek onun yaşamı ve ortaya koyduklarının ilahî vahyin tamamlandığını göstermekte ve Müslümanların tarihe ilişkin görüşleri için bir temel sunmaktadır. *Sîret*, Hz. Muhammed ve ashabının hayatlarını kapsayacak şekilde genişletilerek benzer bir formatta ele alınmıştır. Gayrimüslimlerle etkileşim, ihtida süreçleri, güçlük anında doğru davranış, sosyal ve yasal reformlar için bir rehberlik modeli için kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca bkz. Menâkıb.

Sirhindî, Ahmed: (ö. 1624) Fikirleri Nakşibendî Tarikatı'nın ikinci (müceddidi) safhasını şekillendiren Hindistanlı sûfî. Ehl-i sünnetin canlandırılması, batıl tasavvufî uygulamaların bastırılması ve kâfirlerin rezil edilmesi gerektiğini dile getiren velud bir yazardır. Başlıca ilgisi tasavvufî görüşleri Sünnî bir çerçeve içinde birleştirmek olmuştur. İbn Arabî'nin *vahdetü'l-vücûd* (Varlığın birliği) düşüncesine karşılık *vahdeti'ş-şuhûd* (şahid olunanların birliği) kavramını desteklemiştir. Yalnızca ahireti tefekkürden çok dünyevî fiiller üzerine odaklanan yeni vurgu, siyasî güce katılım ve ortodoksiye verilen önemin bir temelini oluşturmuştur. Sirhindî'ye *"Müceddid-i Elf-i Sânî"* (İslâm'ın ikinci bin yılının müceddidi) unvanı verilmiştir. Manevî idrake ulaşmanın bir aracı olarak şeriata bağlılık düşüncesi Nakşibendîler tarafından geniş kabul görmüş ve halifeleri tarafından Orta Asya, Türkiye ve Arap topraklarına taşınmıştır.

Siyahî Müslümanlar: Bkz. Nation of Islam.

Siyam: Bkz. Oruç.

Siyasetname: Bkz. Nizâmu'l-Mülk, Ebu Ali el-Hasan İbnu'l Hasan İbn Ali İbn İshak el-Tusî.

Siyer: (1) Örnek bir kişiliğin biyografisinde kaydedildiği şekliyle belli bir amel tarzını ifade eden Arapça terim. Tekili (*sîret*) genellikle Hz. Muhammed'in biyografisi anlamına gelir. Çoğul biçimi (*siyer*) toplu biyografiler ya da biyografi sözlüklerinin yanı sıra siyasî kampanyalar tarihinde yer alan evliyanın örnek yaşamları için kullanılır. (2) Diğer

toplumlarla ilişkili olarak bir devletin hareket tarzı. Hanefî fıkıh âlimleri özellikle de eş-Şeybânî (ö. 804) tarafından popülarize edildiği üzere siyer terimi, İslâm'ın ikinci yüzyılında teknik bir anlam edinmiştir. Teknik anlamı savaş yönetimi, düşman bölgede Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkilerindeki hareket biçimleri ve müminlerin anlaşmaya girdikleri kimselere yönelik davranış biçimlerini içerir. Günümüzde genellikle devletlerarası hukuku (Arapça *kanûnü'd-devle*) ifade eder.

Sokoto Halifeliği: 19. yüzyıl Nijerya'da liderlerini "*emîru'l-mü'minîn*" olarak kabul eden müstakil bir emirlikler konfederasyonu olan halifelik altında halkı birleştirme adına Hausa devletlerine karşı cihâdı yöneten Osman Dan Fodio tarafından kurulmuştur. Kurucunun soyundan gelen birçok kişi, Nijerya'nın 1960'da bağımsızlığını elde edişinden sonra milli liderlerin ilk jenerasyonunu oluşturmuşlardır. Hükümetlerin yasama ve yürütme işlevleri yerel, devlet ve federal kurumlara geçmiş olsa da, Sokoto Sultanı halen Müslüman toplumun manevî lideri olarak kabul edilir. Ayrıca bkz. Dan Fodio, Osman; Fulanî Hanedanı.

Somali'de İslâm: Somali nüfusunun %99'u Müslümandır; Kadirî, Ahmedî, Salihî ve Rufaî Tarikatları Somali İslâm'ını büyük ölçüde etkilemiştir. General Mohamed Siyad Barre'in darbesi (1969) ve baskıcı rejimin on dinî lideri idam etmesi, dramatik bir İslâmî yenilenmeye ve İslâmî muhalefet gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Barre'in birlikleri onun iktidarda olduğu dönemde yüzlerce dinî liderin yanı sıra, onları takip edenleri katletmiştir. Barre'in düşüşü (1990) kargaşa, iç savaş, haydutluk ve kıtlıkla sonuçlanarak Aralık 1992'de Amerika liderliğinde BM'nin insanî müdahalesine yol açmıştır. Kuzeydoğuda faaliyet gösteren Somali'nin ana İslâmî yenilik hareketi olan *el-İttihâdu'l-İslâmî*'nin, Sudan ve İran'la bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Sosyal Adalet: Bkz. Maslahat.

Sosyal Çalışmalar Enstitüsü: Bkz. Uluslararası İslâm Ekonomisi Enstitüsü.

Sosyalizm ve İslâm: Genellikle Avrupa kökenli olduğu kabul edilse de, sosyalizmin (Arapça *iştirakiyye*) kökleri ayrıca Arap Ortadoğu'sunda yer alır. Cemaleddin Afgânî sosyalizmin İslâm öncesi Arap Bedevî geleneklerde bulunan yerli bir Arap doktrini olduğuna inanmıştır. 7. yüzyılda, ilk İslâm devletinin kurucularının bu gelenekleri toplumu organize etme ve kontrol için yapısal bir temel olarak uyarladıklarını öne sürülmüştür. Müslüman ıslahatçılar 1930'lar ve 1940'larda dinen sosyal adalete dayalı görüşleri dillendirmeye başlamıştır. İslâm'ın evrenselliği ve kapsamlı bir insanî ve ekonomik adalete adanmışlığını dile getirerek İslâm'ın sosyal ilerlemeye manen ve madden uygun olduğunun tasdiki için Kur'an'a başvurulması gerektiğini belirtmişlerdir. İslâmî sosyalizm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya kök salmış ve bir ideoloji olarak en başarılı şekilde Mısır, Suriye ve Irak'ta kullanılmıştır. Islahatçılar İslâm sosyalizmini sömürge kontrolü, ekonomik gerilik, insan istismarı ve ahlâkî çöküş için bir çare olarak görmüşlerdir. Manevî ve ekonomik gelişim, insanların yaşamlarının geliştirilmediği ve Kuran tarafından emredilen nezaketle muamele ve adalet sağlanmadığı sürece mümkün olmayacaktır. İslâm sosyalizmi, kamu sektörünün özel sektörle yan yana olabilmesine imkân vererek sınıf savaşını değil sosyal gruplar arasında ahenkli bir ilişkiyi savunur. İslâm sosyalist modelinde sosyal dayanışmanın temeli eşitlik, adalet, mütekabiliyet ve sorumluluğun bir kombinasyonudur. Ayrıca bkz. Arap Sosyalizmi; Sıbaî, Mustafa el-.

Sözleşme Hukuku: Klasik sözleşme (*akd*) kanunu ve yükümlülükleri, sözleşmenin özgürlüğü ilkesini benimsemiş ve sözleşmenin oluşum ve geçerliliği için çeşitli gereklilikleri açıklamıştır. Örneğin Kur'an'a göre sözleşmeler tercihen yazılı olarak yapılmalı ve tanımı günümüze kadar tartışmalı bir konu olan *ribâ*'dan (faiz) kaçınarak iyi niyetle düzenlenip uygulanmalıdır. Model sözleşme, satış mukavelesidir (*Bay*). Çoğu Müslüman ülke sözleşme hukukunu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında sistemleştirmiştir. 1969 ve 1886 arasında yürürlükte olan Osmanlı Mecellesi sözleşme hukukunun yaygın sistemizasyonu için model haline gelmiştir. Abdurrezzak el-Sanhurî'nin (ö. 1971) yardımıyla geliştirilen Mısır medeni hukuku (1948) Suriye, Kuveyt ve Libya ticarî hukuku yanında diğer ülkeler için de model olmuştur. Birleşik bir medeni hukuk oluşturmamış devletler (Suudi Arabistan gibi), sözleşme hukukunu klasik hukuk ışığında yorumlamışlardır. Tüm Müslüman mahkemelerde geçerli sözleşmeler bağlayıcıdır. Ayrıca bkz. Ticarî hukuk.

Sri Lanka'da İslâm: Sri Lankalı Müslümanlar sıkça Mağribî olarak adlandırılır ve büyük ölçüde Şafiî mezhebine mensup Sünnî Müslümanlardır. 15 milyonluk toplam nüfusun yaklaşık 1.2 milyonuna tekabül eden küçük bir Müslüman topluluk, çoğunlukla kentlidir. Soyları 7. yüzyıla uzanan göçler ve ihtidalara dayanmaktadır. Sri Lankalı Müslümanlar, Portekizliler ve İngilizlerin işgali esnasında 300 yıl boyunca yarımadanın diğer Müslümanlarından izole olarak yaşamaya zorlanmıştır. 19. yüzyılda İslâmî eğitim, ibadet, zühd, şer'i normlar ve ritüel aktivitelerdeki bir canlanma tarikatlarca getirilmiştir. Müslümanlar milliyetçi hareketi desteklemişler ve 1947'de itibaren Sri Lanka'yı yöneten hükümetlere dâhil edilmişlerdir.

Stevens, Cat: Bkz. Islam, Yusuf.

Suavi, Ali: (ö. 1878) Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteci ve siyasî aktivist. Kısa bir süre Genç Osmanlılar Hareketi'nin kuruluşunda yer almış, ancak daha liberal reformcularla bağlarını koparmıştır. Tanzimat'ın İslâmî boyutlarını vurgulamıştır; Türk milliyetçiliğiyle pan-Türkçü ideolojiyi dile getirenlerin önde gelenlerindendir. Bir isyana katılmış ve öldürülmüştür.

Subannu el- Müslimîn: 1949'da kurulan Batı Afrikalı eğitim birliği. Diğer ülkelerdeki selefî hareketlere benzer görüş ve uygulamaları savunmuştur. Etnisite ya da sosyal sınıftan çok ideolojik konumuyla özdeşleştirilir. Batı Afrika genelinde çok sayıda okul kurarak, Fransız stili eğitimden çok yerel olarak yönetilen eğitime ilgiyi canlandırmıştır. Dinî bilimler ve Arapça öğretimine odaklanmıştır. Münferit üyeler Fransa karşıtı direnişte siyasî açıdan faal olsa da, bir bütün olarak siyaset merkezli olmamıştır. Daha geniş bir İslâmî toplum hissi oluşturmaya yönelmiştir. siyasî meselelerde Rassemblement Démocratique Africain'le (RDA) ittifak yapmıştır. 1957'de Union Culturelle Musulmane (Müslüman Kültür Birliği) adlı kültürel bir birliğin oluşmasına öncülük etmiştir.

Subhanallah: "Allah eksikliklerden uzaktır". Halellujah'a yakın bir anlama sahiptir. Allah'ın tesbih edilişi, zikir uygulamalarında zarurîdir. İfade, Müslümanların gündelik konuşmalarında sıkça dile getirilir. Her namazdan sonra tesbihin bir parçasını oluşturur; beş vakit namazın farklı hareketlerinde söylenir ve ayrıca bir şaşkınlık ifadesi olarak ya da güzel bir olay gerçekleştiğinde de sıkça kullanılır.

Sudan'da İslâm: Sudan'ın 35 milyonluk nüfusunun % 70'i Müslüman olup çoğu ülkenin kuzey bölümünün üçte ikisinde yaşamaktadır; % 5'i Hıristiyan'dır ve geri kalanı Afrika'nın geleneksel dinlerine

mensupturlar. Modern Sudan tarihi, Osmanlı Türk-Mısırlılar'ın 1821'deki işgaliyle başlar. 19. yüzyıl Sudan Afrika'sı yabancı müdahalesine cevap olarak başarılı bir cihâd hareketine tanık olmuştur. En ünlü ayaklanma, Muhammed Ahmed'in 1881- 89'da Mehdî olduğunu ilan ettiği zaman gerçekleşir; Türk birlikleri çıkarılarak yerini 1898 ve 1902 arasında Anglo-Mısır Sudan'ının kuruluşu için İngilizlere bırakmışlardır. Tarikatlar (Kadirî, Hatmî, Senûsî ve Şâzilî) büyümüş, yerel görenek ve gelenekleri harmanlayarak eşitlikçi bir İslâm ortaya koymuşlardır. Bağımsızlık sonrası Sudan (1956), Müslüman siyasî partiler ve askerî rejimlere dayalı sivil rejimlerce yönetilmiştir. Bu dönem Kuzey ve Güney arasında ara sıra gerçekleşen savaşlarla dikkat çeker. 1983'te asker diktatör Cafer el-Numeyri (1969- 85), devlet yasası olarak şeriatı ilan eden emirleri duyurmuştur. Güney Sudanlı aktivistler Sudan Halk Kurtuluş Hareketini (SPLM) organize etmiş ve 1950 iç savaşını sürdürmüşlerdir. 1989 darbesi, resmi olarak Ömer el-Beşir tarafından yönetilen ancak rehberi İslâmcı lider Hasan el-Turâbî olan İslâmî bir rejimi iktidara taşımıştır. Darbenin İslâmî gündemi Sudan'ı tecrit etmiş ve karşıt görüşte olanlara yönelik şiddetli baskı, birçok ılımlı ve Müslüman Nubiyalıları muhalefetteki Milli Demokratik İttifak'la (NDA) SPLM'ye yönelmiştir. Ömer el-Beşir Ocak 2001'de yeniden seçilmiştir; Turâbî'nin kendi partisi, Turâbî'yi hareketin dışında bırakmıştır.

Sûfizm: Bkz. Tasavvuf.

Suhreverdî Tarikatı: 12. yüzyılda Bağdat'ta Şihabeddin Ömer Suhreverdi tarafından kurulan ortodoks tarikat. Âlimlere (ulema), Abbasi sarayına, zenginliğe ve kent yaşamına bağlı aristokratik bir tarikattır. Klasik tasavvuf doktrini ve Şafiî mezhebini merkez alır. Namaz, oruç, sünnetin korunması, nübüvvetin velayete olan üstünlüğünü vurgular. Hindistan ve Keşmir'de yaygındır. Delhi Sultanlığı'yla kabile ve sınırdaki halk arasında bir aracı işlevi görmüştür. Müzik, şiir ve tarikatın önderi önünde secde uygulamasını reddetmiştir. Hindu ve Budistlerin zorla din değiştirmesini desteklemiştir. 16. yüzyıl müceddidi Ahmed Sirhindî'ye ve 18.-19. yüzyıl ıslahatçılarına ilham olmuştur.

Suhreverdî, Şihabeddin Yahya (ö. 1191): Felsefe ve tasavvufu sentezlemeyi arzulayan sûfi filozof. *Hikmetü'l-İşrâk*'ında (İşrâkî Hikmet) içerilen Neoplatonizm ve antik Perslerin hikmetinin İslâm'la birleştirilmesiyle kurduğu *İşrâkiye* düşüncesi ile tanınır. Platon ve Aristo üzerine yazdığı şerhler dâhil, Arapça ve Farsça elliden fazla eser kaleme almıştır. Ortodoks ulema Suhreverdî'ye karşı çıkmış ve idam edilerek *Şeyhu'l-Maktûl* (katledilen şeyh) lakabını almıştır. İşrâkî ve Nurbahşî Tarikatları, kökenlerini ona dayandırırlar. Ayrıca bkz. Hikmetu'l-İşrâk.

Sultan III. Selim (ö. 1807): *Nizâm-ı Cedîd* (yeni sistem) olarak da bilinen sivil idare ve eğitimdeki reformları uygulayan Osmanlı Sultanı. Silahlı yeni bir askerî birlik kurmuş ve modern Avrupa ilkeleri yanında savaş teknikleri uyarınca orduyu organize etmiştir. Silah yapımı, matbaa ve Batı eserlerinin Türkçeye çevrilmesi gibi yenilikleri gerçekleştirmiştir. Orduyu güçlendirmek için cebir, trigonometri, balistik, mekanik ve metalürjiyi okul müfredatlarına koymuştur. Yeni müfredatı hayata geçirmek için Avrupa'dan hocalar getirtmiştir. Batı etkilerine karşı olan muhafazakâr güçleri temsil eden ulema ve Yeniçeriler'in birleşmesiyle tahttan indirilmiştir. Onun reformları, 19. yüzyıldaki Tanzimat reformlarına zemin hazırlamıştır.

Sultan: Arapça olan bu terim güç, kudret ve otoriteye sahip olmayı belirtir. Kur'an'da Allah tarafından, genellikle

nübüvvet bağlamında verilen otoriteyi kasteder. Hadislerde dünyevî gücü ya da yönetimle alakalı otoriteye sahip olmayı ifade eder. Bağdat'taki Selçuklu sultanları, Osmanlılar, Umman, Brunei, Malezya'daki Yang Di-Pertuan Agong emirleri tarafından bir unvan olarak kullanılmıştır.

Sultanlık: Selçuklular tarafından oluşturulan (1038- 1194) gerçek siyasî güce sahip siyasî görev. Sultan, Abbasî halifesi adına gücü yönetmiş, hüküm vermiş ve idarede bulunmuştur; iktidar gücü açısından, sultan ve halife birbirini meşrulaştırmışlardır. Şiî Büveyhi emirlerinin (ö. 945-1055) siyasî iddialarına karşı Halife, Sünnî İslâm'ın dinî-siyasî birliğinin sembolü haline gelmiştir. Sultanlık bölgesel bir unvan değildir. Abbasî Halifeliği'nin sona erişi (1258) Afrika, Türkiye, Hindistan ve Hint-Malay Takımadaları'nda saray ve monarşi formunda birçok sultanlığın yükselişine tanık olmuştur. Bazı Deccan sultanlıkları, Şîa yönelimlidir. Kolonyal dönemde, sultanlıkların güçlerinin şeriatın dinî ve şahsî yönlerini idareden sorumlu olan Müslüman kolonilerin liderlerini temsile indirgendiği görülmüştür. Bu siyasî düzenleme Müslüman ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla ya yok olmuş ya da azaltılmıştır. Şu an sultanlığı yalnızca Brunei Darüsselam ve Umman resmi unvan olarak kullanmaktadır.

Sûre: Kur'an 114 sûreden oluşup kronolojik sıradan ziyade, uzundan kısa sûrelere doğru düzenlenmiştir. Sûreler ilk müfessirlerce Hz. Muhammed'in nübüvvetinin Mekke ve Medine dönemlerine ayrılmıştır. Mekkî sureler geniş ölçüde evrenselken Medenî sûreler genelde ilk Müslüman toplum tarafından karşılaşılan spesifik durumlara cevaben inmiştir.

Suriye İslâmî Cephesi: İhvânu'l-Müslimîn liderliğinde Suriyeli Müslüman muhalif grupların koalisyonu. 1980'de kurulmuş olup bir dizi hukukî, siyasî ve ekonomik reformla Suriye'de İslâmî bir devlet kurulması çağrısında bulunmuştur. Suriye hükümeti tarafından 1982'deki Hama ayaklanmasının ardından korkunç bir biçimde bastırılmıştır.

Suriye'de İslâm: Suriye'nin Müslüman nüfusu, Sünnî bir çoğunluk ve azınlıktaki dört Şiî mezhepten oluşmaktadır: Alevîler, Dürzîler, İsmailîler ve Oniki İmamcılar. Mart 1963'te bir askerî darbe, Alevi bir yöneticiyle (eski başkan Hafız el-Esed; şu an oğlu Beşşar cumhurbaşkanıdır) seküler, sosyalist bir rejim kurmuştur. Baasçı yönetime yönelik en güçlü tehdit, en önde geleni İhvânu'l-Müslimîn olmak üzere İslâmî gruplardan gelmiştir. İlk İslâmî ayaklanma 1964'te Hama'da gerçekleşmiştir; bunu 1967'de diğer mezhepsel kargaşalar izlemiştir. Hoşnutsuzluk esasen kentlerde söz konusudur; kırsal bölgeler Baas yönetiminde görülmemiş bir ekonomik ilerlemeye tanık olmuşlar ve Suriye'nin dinî azınlıkları –Dürzîler, Aleviler, Hıristiyanlar ve İsmailîler- İslâmcı isteklere kayıtsız kalmışlardır. 1979-1982 arasında İslâmî gruplarca yapılan isyanlar şiddetle bastırılmıştır. Hafız el-Esed'in rejimi, dinin siyasetten katı bir biçimde ayrılığını talep etmiştir; bu siyasetin mevcut cumhurbaşkanı yönetiminde nasıl değişebileceği belirsizdir.

Suûd, Abdulaziz İbn Abdurrahman el-: (ö. 1953) Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu ve ilk emiri. Dinî-siyasi meşruiyeti ve krallığının kuruluşu, Vahhâbî doktrinlerinin desteklenmesi ve korunmasına dayanır. Göçebe kabileleri, sürekli *hüccar*lara (yarı askerî yerleşimler) yerleştirerek kontrol altına almıştır. Burada göçebelere din âlimleri tarafından imanın ilkeleri öğretilmiştir.

Suûd, Faysal İbn Abdülaziz el-: (ö. 1975) Suudi Arabistan'ın petrol üre-

tici bir güce dönüşümü esnasındaki kralı. Dindarlığıyla bilinir. 1960'lar ve 1970'lerde Mısır'da yükselen Arap milliyetçiliğine cevaben İslâmî değerleri vurgulamıştır. Sekülarizm ve sosyalizmi reddetmiştir. Köleliği kaldırmak, yönetimi modernize etmek, işgücü ve toplumla alakalı kanunları yenilemek, doğal kaynakları makul biçimde kullanmak, etkin bir altyapı inşa etmek, müşavere ve yerel konseyleri kurmak için on maddelik bir programı yürürlüğe koymuştur. Yargıyı yönetime entegre etmek için Adalet Bakanlığı'nı, emire uygun dinî görüş ve fetvalar sağlamak için Yüksek Ulema Konsey'ini kurmuştur. Yeğeni tarafından 1975'te öldürülmüştür.

Suûd, Halid İbn Abdülaziz el-: (saltanatı 1975-82) Kâbe kuşatması ve 1979'da Doğu Bölgesi'ndeki Şiî ayaklanma esnasında Suudi Arabistan Kralı. Kâbe'yi kurtarmak için Mescidi'l-Haram'ın mabed rolünü ihlal edip tartışmalı bir askerî kuşatmayı emrederek diğer Müslüman liderlerin eleştiri ve muhalefetini de kazanmıştır. Krallıktaki modernizasyon projeleri nedeniyle bidat ve saygısızlıkla suçlanmıştır.

Suûd, Muhammed İbn el-: (saltanatı 1746-65) Arabistan'daki ilk Suudi Hanedanı'nın kurucusu. 1744'de popüler dinden İslâmî uygulamaları arındırmaya ve katı tevhîdi bir vurguya dayalı bir ülke kurmak için Muhammed İbn Abdulvahhab ile siyasi-dini bir anlaşma yapmıştır. İbn Suud siyasî ve ekonomik işlerden sorumlu olmuştur; İbn Abdulvahhab dinî rehberlik sağlamıştır. 18. yüzyıl İslâmî reformunun ilk siyasî ifadesi olarak ayrı kabileleri birleştirme adına dinî ideoloji ve soy kökeninin bir kombinasyonunu kullanmıştır. Suud ailesi, İbn Abdulvahhab'ın dinî danışman olarak hizmete devam edişiyle günümüz Suudi Arabistan'ında siyasî ve askerî lider rolünü elde etmiştir.

Suudi Arabistan'da İslâm: Suudi Arabistan'da devlet dinî İslâm'dır ve selefî Vahhâbî ideolojisine göre yorumlanır. Monarşinin meşruiyeti, Suud Kraliyet Ailesi ile danışman olarak görev yapan ulema arasındaki bir ittifaka dayanır. Monarşi, dinî organizasyonları devletin güç yapısıyla kurumsallaştırmıştır. En güçlü dinî organ, yönetimce belirlenen politikalara dinî onay sağlayan devletin finanse ettiği Yüksek Ulema Konseyi'dir. Dinî polis, Konsey tarafından belirlenen umumi ahlak ilkelerini uygular. 15-20 milyonluk nüfusun ezici çoğunluğu Sünnîdir. Büyük ölçüde Doğu Bölgesi'nde yer alan Şiî bir azınlık, toplam nüfusun yaklaşık %2'sini oluşturur. İslâm'ın en mukaddes iki kenti ve büyük ziyaret mekânı olan Mekke ve Medine, Suudi Arabistan'dadır.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman İbn Ebibekr Muhammed Celâleddîn el-Hudayrî el-: (ö. 1505) Esasen tüm disiplinlerde -tefsir, fıkıh, hadis, edebiyat, biyografi, filoloji, tasavvuf, tarih, kelâm ve coğrafya- ürün veren üretken (*velûd*) Mısırlı âlim. Şafiî mezhebi içinde öğretim ve hukukî konumlarda bulunmuştur. Zikir gibi tasavvuf tekniklerini öven bir müdafaa yazdığı Şâzilî Tarikatı'na mensuptur. El-Mahallî Celâleddin'in tefsirini tamamlamıştır. Bu eser *Tefsîru'l-Celâleyn* olarak bilinip (iki Celal'in tefsiri) pratikliği ve özlülüğü nedeniyle halen yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sücûd: Alın, avuç içi, dizler ve ayakların yere değmesiyle yapılan secde eylemi. Namazın her rekâtında iki secde farz olup secdede "*Subhane Rabbiye'l-A'lâ*" ve benzeri ifadeler söylenir. Ayrıca bir tevbe ve alçakgönüllülük eylemi olarak görülür. Müslümanların ibadet mekânlarının adı da (tekili mescid) aynı kökten türemiştir.

Süleyman (a.s.): Kur'an'da Davud'un oğlu, hikmetiyle ünlü kral ve Kudüs'teki

mabedi inşa eden kişi olarak tanımlanır. Babasından krallığın yanında güvenilir bir manevî sezgi ve peygamberlik görevini miras almıştır. Seba Melikesi'ni görkemli krallığıyla etkilemiş ve Kur'an'daki hikâyeye göre onun İslâm'ı seçmesini sağlamıştır.

Süleyman, İbrahim: Kuzey Nijeryalı nüfuz sahibi entelektüel. 1980'lerde aktif olarak Nijerya'nın İslâmî kimliğini tasdik eden ve aktivist dinî canlanışı savunan yeni Müslüman düşünürler neslinin bir üyesi kabul edilir. 19. yüzyıl başındaki cihâdın incelenmesine ilişkin büyük bir gayrete girişmiştir; Osman Dan Fodio ve sonra ortaya çıkan Sokoto Halifeliği'nin cihâdına ilişkin tarih çalışmaları, mevcut tarihî anlayışı şekillendirmede etkili olmuştur. Yıllarca Ahmedu Bello Üniversitesi'nin İslâm Hukuku Çalışmaları Merkezi'yle (Zaria, Nijerya) ilişkili olmuştur.

Süleyman, Mulay Ebu'r-Râbi İbn Muhammed: (sultanlığı 1792-1822) Zühdü, adaleti ve görkemli binalarıyla tanınan Fas'ın Şaziliye'nin Alaviye koluna mensup sultanı. 1792'de Fez ve Meknes Sultanı olduğunu ilan etmiş, rakip kardeşlerini kontrol altına almış ve otoritesini 1797'de ülkenin bütününe genişletmiştir. Berberî kabileler ve bazı tarikatların isyanlarına karşı koymuş ve ülkenin farklı kısımlarındaki muhaliflerine karşı başarılı seferler düzenlemiştir. Sultanlığın sonlarına doğru Fez halkı, kenti yeniden ele geçiren (1822) sultana karşı ayaklanmıştır. Marakeş yakınındaki Şerradî Zaviyesi'ne karşı bir seferinde sultan yakalanmış ve tekrar Marakeş'e gönderilmiştir. Aynı yıl burada ölmüştür. Fas'ta birkaç cami, kapı, köprü ve saray inşa etmiştir.

Süleyman, Sultan: (ö. 1873) Du Wenxiu olarak da bilinir. "Güneyde barış sağlayacak" yeni bir Müslüman devletin bağımsızlığı umuduyla (Pingnan Guo) 1855'de Burma sınırı yakınındaki Güney Çin'in Yunnan eyaletinde Çin Devleti'ne karşı bir Hui isyanını yönetmiştir. İsyan Çin'in imparatorluk idaresinden farklı ve ayrı bir kimlik ilanını temsil etmiştir; ayrıca eski yaklaşımlarında daha uyarlamacı olmuş Hui Müslümanları lehine güçlü aktivizmi kendini zorla kabul ettirmeyle birleştirmiştir. Hareketin Kuzeybatı Çin'deki eski Nakşibendî Islahat Hareketi'yle bağları olmuş olabilir. Kurduğu devlet, Qing birliklerince yok edildiği 1873 yılına kadar ayakta kalmıştır.

Süleymanîler: Bkz. Bohralar.

Sümeyye binti Hubbat: Sümeyye, Ümmü Ammar olarak da bilinir. İslâm'ın ilk şehidi kabul edilir. Habeşistan'a hicretten önce (yaklaşık 615) İslâm'ı ilk seçen kişilerdendir. Mekke'de İslâm'ın düşmanı ve kötü bir şöhrete sahip olan Kureyşli Ebu Cehil tarafından ona ve kocasına ölünceye kadar işkence edilmiştir.

Sünnet (Hitan): Erkeklerde çocukluk döneminden sorumluğun başladığı erkekliğe geçişle bir statü değişimini gösteren geçiş merasimi. Sünnet olmanın farz mı, yoksa Hz. Peygamber'in bir uygulaması mı olduğu konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Kur'an'da adı geçmez ancak çoğu kimse sünnet olmanın İslâm'a giriş için bir zorunluluk olduğuna inanmaktadır. Genelde taharet fiillerinin bir parçası olarak tanımlanır ya da Eski Ahit'te İbrahim'in uygulamasına dayandırılır. Sünnet Allah'a olan yükümlülüklerde öz disiplinin zahiri bir sembolü, muhakemenin içteki gelişimi, daha yüksek gerekliliklere temel geçişlerin benimsenişi, kontrol edilemeyen güdüler üzerinde Allah'ın hâkimiyetinin fizikî bir kabulü ve olgun bir Müslümandan beklenen derin bir dinî adanmışlık sembolü olarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bu uygulama evrensel değildir. Avrupa ve Kuzey Amerika'da tipik olarak doğumun hemen akabinde bir hastanede

yapılır. Orta Doğudaki geleneksel toplumlar arasında ritüel merasimin bir parçası olarak iki ile on iki yaşları arasında ayrı bir merasim vuku bulur. Daha önce sünnet olan çocukların namazda yaşlı akrabalarına katılmaları gerekir; evin haremlik ve selamlık kısımları arasında serbestçe gezinmeleri sınırlanır.

Sünnet: Tipik olarak Hz. Muhammed'in örnekliğine dayalı yerleşik görenek, normatif emsal, davranış ve kümülatif gelenek. Hz. Muhammed'in söz ve fiillerinin, Allah tarafından gönderilen Kur'an mesajının tamamlayıcısı olduğuna inanılır. Sünnet, Müslümanların davranışlarına yönelik normlar için bir kaynak teşkil eder ve onu şeriatın başlıca kaynağı kılar. Hukuk alanında sünnet Kur'an'ın emirlerine kesinlik vererek Kur'an'ı tamamlar ve onunla yan yana durur. Sünnet, önceki nesillerden intikal ettiğine ve sahîh, değerli ve devam edegelen inanç ve görenekler bütününü temsil ettiğine inanılan bir bilgiyi kapsar. İlk Müslüman âlimler, hadis rivayetleri temelinde doğruluğunu kanıtlayabildikleri Hz. Muhammed'e ait örnek yaşamın tam bir resmini yakalayabilmek için, sünnet kavramını geliştirip ayrıntılandırmışlardır. Hz. Muhammed'in yaşamını anma ve onu tarihî açıdan kanıtlanabilir bir sürece dayandırma arayışı, *sîret* olarak bilinen biyografik geleneği doğurmuştur. Bu literatür normatif sünnet olarak algıladıkları şeye kendi adlî, teorik ve tarihî kimliklerini dayandırmayı arzuladıklarından, Müslüman toplulukların İslâm yorumlarına ilham olmuş ve onları bilgilendirmiştir. Sünnet Müslüman grup ve bireylere ortak bir şablon işlevi görerek onların İslâm'ın başlangıcıyla bir bağlantıyı temsil etmelerine imkân verip toplumun oluşum ve kimliğine dair dinî söylemde ortak bir sembol işlevi görmüştür. Özkimliğin gelişimine yardımcı olup Müslümanların özel ahlâkî yaşamlarını zenginleştirir. Ayrıca bkz. Hadis.

Sünnî İslâm: Sünniler dünyadaki 1.2 milyon Müslümanın en az % 85'ini oluşturup Müslüman toplumun en büyük koludur. Sünnî adı, Hz. Peygamber'in örnek davranışı olan sünnetten türemiştir. Tüm Müslümanlar sünneti rehber alır; ancak Sünniler sünnetin yanı sıra icmayı da (Sünnîlerin tam adı *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat*'tir) vurgularlar. Diğer Müslüman kol olan Şiîler de Sünnetin yanı sıra Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'inin Hz. Ali yoluyla gelen hikmetini rehber edinirler. Sünnî yaşamına, her biri vahyin ve Hz. Muhammed'in örnekliğinin pratik uygulamalarını geliştirmeye çalışan dört mezhep- Hanefî, Mâlikî, Şafiî ve Hanbelî- yol gösterir.

Sünnî İslâm çeşitli itikadî ve amelî mezhepleri, tavırları ve tarihî mekân, mahal ve kültürlerle koşullanan bakış açılarını kapsasa da, dünya genelindeki Sünniler bazı ortak hususları paylaşırlar: Hz. Muhammed'in ilk dört halifesinin (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) meşruiyetinin kabulü ve diğer mezheplerin çoğunluğun inancından ayrılarak bidatleri dine soktukları inancı.

Sünnî İslâmî kurumlar, İslâm'ın ilk yıllarında İslâm toplumun liderliği için savaşımlarla ortaya çıkmıştır. Âlimlerce dile getirilen siyasî ve dinî konumlar "hakiki" imanın tanımı, İslâm'ı kabul edip büyük bir günah işleyen kişinin durumu, hürriyet ve determinizm üzerine yapılan tartışmalardan doğmuştur. Sünniler aşırı akılcılık ya da entelektüalizmi reddetme eğiliminde olup bunun yerine Kur'an'ın ruhu ve içeriğine odaklanırlar.

Sünnî İslâm içindeki reform hareketleri, 18. yüzyılda modern dünyanın taleplerini karşılamak için İslâmî düşünce ve yaşamın dinamizmini canlandırmayı arzulayan âlimlerin eserlerinde görülmeye başlamıştır. Bu hareketler Avrupa kolonyal kontrolünün İslâm dünyası geneline dayatılmasıyla ivme kazanmıştır. 19. ve 20. yüzyıllar Kur'an çalışmaların-

daki canlanmanın yanı sıra İslâmî değerler ve kimlik bağlamı içinde bağımsızlık ve gelişime giden yol olarak bilime ve eğitime olan bağlılığın yenilenmesine tanık olmuştur. 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Sünnî düşünce, ayrıca geleneksel İslâm (şeriatın) konumunu yeniden gözden geçirmiştir. Birçok modern reformcu, ilahî kanunların beşerî bir yorumu olarak fıkhın mevcut koşullar ve toplumsal gereksinimler uyarınca yeniden yorumlanmaya açık olması gerektiğine inanırlar. 20. yüzyıl ülkelerinin neredeyse tamamı, modern toplumda şeriat ve medeni hukukun rolünü ve anayasa hukuku ile devlet düzeninin anlamlarını tartışmaktadırlar. Birçok Müslüman düşünür, İslâm'ın daha ziyade yol gösterici *şûrâ* gibi Kur'an ilkelerine bakarak özel bir devlet ve yönetim biçimini gerektirdiği nosyonunu reddeder; kimileri din ve devletle kastedilen şeylerin ayrı varlıklar olduğuna inanırken, İhvânu'l-Müslimîn ve Cemâat-i İslâmî gibi kimileri de bir İslâm devletinin İslâmî bir sosyal düzenin gelişimi için zorunlu olduğunu düşünürler. Birçok düşünür Batıda eğitim almış olup Batı'yla diyaloğa ve insanlığın amaçları uğruna ortak bir savaşa adanmışlığa açıktırlar. Avrupa emperyalizmi, Batı neokolonyalizmi, sosyalist bloktaki ülkelerin istismarı, Filistinliler'in yurtlarından çıkarılması, İslâm dünyasında demokrasi eksikliği ve diğer kriz faktörlerini incelemişlerdir. Çoğu Müslüman düşünür bugün İslâm'da adaletin, özellikle de sosyal adaletin önemini vurgulamaktadırlar. Birleşmiş Milletler'in deklarasyonları yanında bir Evrensel İslâmî İnsan Hakları Deklarasyonu ortaya konmuştur. Ayrıca kadınlar ve cinsiyet, aile, dinî özgürlük, çoğulculuk, azınlıkların statüsü ve dinî hoşgörü gibi konulara gitgide artan bir ilgi sarf edilmektedir. İslâm hem din hem dünyevî meseleleri kuşatan tam bir yaşam biçimi olarak gitgide artarak vurgulanmaktadır. İnsanlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak görülmekte ve İslâm ümmetinin Allah'ın iradesini yansıttığı düşünülmektedir. Bu açıdan sekülarizm, genellikle dinî değerlere karşıt olduğu için reddedilir. İslâm daha ziyade gerek bireysel gerekse kolektif olarak insan toplumu için mükemmel derece uygun olarak sunulmaktadır.

Süruş, Abdülkerim: (d. 1945) İranlı entelektüel ve politik aktivist. İran'da farmakoloji eğitimi aldıktan sonra İngiltere'de kimya, tarih ve felsefe eğitimi görmüştür. 1979 İran Devrimi'ne katılıp ideologlarından biri olarak görev yapmıştır. Daha sonra teokrasiyi eleştirmiş, kutsal ve değişmez olan inanç ve doktrinlerden oluşan bir yapı olarak din ve tarihsel açıdan bağlılar tarafından inşa edildiği şekliyle dinî bilgi arasında bir ayrım olduğunu savunmuştur. Bu da çoğunlukla üniversite öğrencisi ve genç entelektüellerden oluşan takipçileri ile ona muhalif olanlar arasında ciddi gerilime yol açmıştır. Sansür yemiş ve kamu eğitimciliğinden uzaklaştırılmıştır. Şu an İran Felsefe Akademisi'yle bağlantılıdır.

Şaban, Saîd (ö. 1998): Lübnanlı Sünnî siyasî ve dinî aktivist. El-Ezher Üniversitesinden mezun olmuştur. Trablusgarp'taki *İhvânu'l-Müslimîn*'de faaldir. 1980'lerde militan *Harekâtu't-Tevhîdu'l-İslâmî*'yi (İslâmî Birlik Hareketi) kurduktan sonra dikkat çeker. 1980'lerde Trablusgarp (Tripoli) kentinin kontrolünün eline geçtiği iddiasında bulunur; ancak Suriye ordusu müdahale ettikten sonra, Suriye ve İran'la aynı doğrultuya gelir. İran hükümetinin Lübnan'daki en güçlü Sünnî müttefiki olmuştur.

Şafiî, Muhammed İbn İdris İbnu'l-Abbas İbn Osman İbn: (ö. 819/ 20) Fakîh, kelâmcı ve Şafiî mezhebinin kurucusu. Gazze'de doğmuş, Mısır'da vefat etmiştir. Mekke, Medine ve Irak'ta Kur'an, hadis ve fıkıh eğitimi almıştır. İslâm fıkhının teorik temellerini sis-

tematize etmiş, İslâm mezheplerinin doktrin ve farklılıklarını ana hatlarıyla ortaya koymuştur; bu yüzden İslâm fıkhının mimarı olarak adlandırılmıştır. Hadisin daha önceki mezheplerin mutat doktrinleri üzerine karar kılıcı bir şer'î kaynak olduğunda ısrar eden ilk fakîhtir. Kıyas lehine *rey* (kişisel görüş) kullanımını reddetmiştir. Tüm fıkhî çıkarımların Kur'an'a ve Sünnete dayandırılması gerektiğini öne sürmüştür. Bunlar hadis senedi olarak tanımlanmıştır. İcma uygulamasına müsaade etmiş ve şer'î delil olarak fıkhî tercihi (*istihsan*) reddetmiştir. Cezadan önce tevbenin gerçekleştiği durumlarda, cezaî yaptırımın düşeceğini belirtmiştir.

Şafiî Mezhebi: 8. yüzyılda Muhammed İbn İdris İbnu'l-Abbas İbn Osman İbn Şafiî tarafından kurulan mezhep. Mısır, Filistin ve Ürdün'ün yanı sıra önemli bir bağlı kitlesi bulunan Suriye, Lübnan, Irak, Hicaz, Pakistan, Hindistan ve İran'la Yemen'deki Sünnîler arasında yaygındır. Mısır'daki Eyyubî Hanedanı'nın resmî mezhebi olup Eyyubîler'i izleyen Memluk yönetimi esnasında hâkimdir. Osmanlılar 1517'de Mısır'ı ele geçirince, burada Şafiî mezhebinin yerini Hanefî mezhebi alır. Irak'ta uygulanan fıkıh bilgisiyle Hicaz'dakini birleştirmiştir. Şeriatın formülasyonunda hadisleri önceki mezheplerin doktrin geleneklerinden üstün tutar. Şer'î bir delil olarak tercihi (istihsan) reddeder.

Şah Banu Begüm Olayı: Hindistan'da boşanmış bir Müslüman kadına destekle ilgili bir davanın (Muhammed Ahmed Khan'ın Şah Banu Begüm'e karşı açtığı AIR 1985 S.C. 945) yanı sıra Hindistan'daki Müslüman azınlığın muhafazakâr unsurları arasındaki başarılı bir hareketi de ifade eder. Bu kampanyayı yürüten ulema ve Müslüman siyasetçiler, mahkemenin kadının lehine verdiği kararın Hindistan anayasasının 30. maddesini ihlal ederek Müslümanların kişisel yaşamına bir saldırı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Şah İsmail (ö. 1524): 1501'de Fars Safevî Hanedanı'nı kuran kişi. Kendisinin Hz. Ali'nin enkarne olmuş hali, İsa ve Hızır'ın ruhu ve Şiî geleneğindeki Gaip İmam olduğunu iddia etmiştir. İdaresini meşrulaştırmak için hem *şah* hem de *Mehdî* statüsünü taşıdığını iddia etmiştir. Safevî Hanedanı'nı genişletmek için savaşçılık ve saltanatın bir kombinasyonunu kullanmıştır. İran'ın resmi dininin İsnâ Aşerî/Oniki İmamcı Şia olduğunu ilan etmiştir.

Şah: İran ve Türk-Pers kültürel bölgesindeki hanedan yöneticilerince kullanılan en yaygın unvanlardan biri; genellikle *padişah* ya da *şehinşah* (hükümdarlar hükümdarı) gibi bileşik bir biçimde kullanılmıştır. Orijinal ve en özgü kullanımında kutsal hükümdarlık yan anlamını taşır.

Şâhbâz, el-Hac Mâlik el-: Bkz. Malcolm X.

Şâmil, İmâm: (ö. 1971) 19. yüzyılda Ruslar'ın Kafkaslar'ı işgaline başkaldıran Müslüman lider. Dağıstan'da formel bir İslâmî eğitim almış ve İslâmî yaşamda reformu savunan Nakşibendî Tarikatı'nın Halidî kolunun bir şeyhi olmuştur. Tarikat liderleri, Rus yayılımına karşı askerî bir direnişi organize etmişlerdir. Şeyh Şamil 1834'te hareketin lideri olmuş ve 1859'da yenilgiye uğrayana kadar Dağıstan ve Çeçenistan'da askerî direnişi yönetmiştir. Çekirdeğini tarikatın müntesiplerinin oluşturduğu etkin bir idarî yapı kurmuştur. Yenilgiye uğradıktan sonra ölümüne kadar Medine'de yaşamıştır.

Şaravî, Huda (ö. 1947): Mısırlı feminist lider. Örfî uygulama ve dinî emirlerin, özellikle peçe ve haremlik-selamlığın eleştirel olarak değerlendirilmesini desteklemiştir. Mısır bağımsızlık hareketi-

nin başlangıcında aktiftir. Müslüman ve Hıristiyan kadınları bir araya getirerek, Mısır ve Arap dünyasındaki ilk organize feminist hareketi yönetmiştir. Seküler bir duruşa sahip olsa da, gündemi modernist İslâm çerçevesi içinde dile getirilmiştir.

Şaravî, Şeyh Muhammed Mütevellî el-: (ö. 1998) Mısırlı popüler âlim, yazar ve vakıflar eski bakanı. Bir yıl sonra (1978) bakanlık görevinden istifa etmiş ve siyasete mesafeli durmuştur. Yayınları arasında bir Kur'an tefsiri, dört yüz meseleyi kapsayan *Büyük Fetvalar* ve dinî konular üzerine diğer kitaplar yer alır. En çok da halen Mısır ve Arap televizyonlarında yayınlan haftalık tefsir programıyla tanınır. Kur'an'ın lafzî tefsirini izlemiş ve anlatılarını ortalama Müslümanların kolayca anlayabileceği şekilde yapmıştır. Güçlü mantığı ve tartışmasız popülaritesiyle saygı görür.

Şark: Bkz. Maşrik.

Şarkıyyin (Saracen): Romalılar tarafından Suriye'deki göçmen gruplar için kullanılan ilk ad olup daha sonra Araplara ve sonrasında da Hıristiyan yazarlar tarafından tüm Müslümanları kapsayacak denli genişletilmiştir.

Şart: Kanun ya da mukavelede yer alan koşul ya da taahhüt. Hukukta genellikle o olmadan dinî ya da hukukî bir fiilin geçersiz sayıldığı bir koşulu belirtir. Şart, hukukî fiilin geçerli olması için yerine getirilmesi zorunlu olan bir unsurdur (*rükn*). Örneğin geçerli bir namazın şartı abdest ve geçerli bir anlaşmanın şartı da rızadır. Terim ayrıca ya kanun tarafından belirtilen ya da mukavelede bulunan ve taraflarca vurgulu biçimde belirtilen mukavele yükümlülüklerini ifade eder. Klasik ve modern İslâm hukukunda, mukaveledeki bir yükümlülüğe kanun tarafından konan çeşitli seçenek ve garantiler mevcuttur. Dahası taraflar kontrata hukukî olduğu sürece kimi şartlar ekleyebilirler. Klasik ve modern İslâm hukuku, hangi şartların-eğer varsa- taraflarca bir evlilik akdine konabileceği konusunda hararetli tartışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin bir kadının kocasının onu mevcut ikamet yerinden çıkarıp çıkaramayacağı ya da ikinci bir eş alıp alamayacağı tartışılmıştır; aksi takdirde evlilik geçersiz sayılır. Birçok Müslüman ülke, kadınların böylesi şartları koymalarına müsaade etmektedir.

Şath: Genellikle açık biçimde bir küfr doğasında olan ve vecd halindeki söz ya da ifadeleri belirten tasavvufî terim. Bir örnek olarak 9. yüzyıl da Bâyezîd-i Bistâmî'nin "*Subhânî ma a'zame'ş- Şanî*" (Kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir) sözleri, sûfi yazarlarca Allah'ın derunen tecrübe edilişinin kanıtı olarak görülmüş, ancak diğerleri tarafından sarhoşluk, hamlık ya da delilik olarak nitelendirilmiştir; Gazalî gibi kimileri *şatah*ın apaçık küfür olduğu konusunda kararsız olmakla birlikte sahiplerinin manevî halini takdir etmiştir.

Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim el-: (ö. 790) Endülüslü Mâlikî âlim ve müceddid. Fıkıh usulü, dil ve şiir dâhil çeşitli konular üzerine yazmıştır. Devrinin fıkhını eleştirmiş, vergiler ve taklidin önemi dâhil birçok noktada Mâlikî çağdaşlarıyla görüş ayrılığında olmuştur. Müslümanlar arasında kanun oluşturmak için nihaî kaynak olarak Kur'an'ın üstünlüğü ilkesini yeniden vurgulamıştır. Bireyin ilgileri ve maslahatın, İslâm hukukunun başlıca amaçlarını teşkil ettiğini savunmuştur. Modern dönemlerde Muhammed Abduh ve talebesi Muhammed Reşid Rıza, Şatıbî'nin eserlerini, özellikle de fıkıh usulü üzerine olanları yeniden canlandırmıştır.

Şâzilî Tarikatı: İslâm dünyasında en eski dört tarikattan biri. Kuzey Afrika, Mısır, Sudan, Komor, Sri Lanka, Yemen,

Çin, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Kosova, Makedonya, Sahra Altı ve Doğu Afrika'da birçok kolu bulunmaktadır. 12. yüzyılda Fas doğumlu Ebu'l-Hasan Ali eş-Şâzilî tarafından kurulmuştur. Kurucusu, geride ilmî bir eser bırakmamakla birlikte denizde güven içinde olmak için bir dua olarak yaygın biçimde kullanılan *Hizbu'l-Bahr*'in de içinde olduğu birçok dua bırakmıştır; bu dualar derlenip İngilizceye çevrilmiştir. Tarikatın düsturları 13. yüzyılda 3. Şeyh Ahmed İbn Ataullah İskender'in gözetiminde sistemli hale getirilmiştir. Diğer şeyhlerin biyografileri de bu dönemde kaydedilmiştir. Ataullah İskenderî'nin hikemi (aforizmalar), tarikatın popülaritesini arttırmış ve genişlemesi için başlıca araca dönüşmüştür. Tarikat dünyevî rahatlıklara faydacı yaklaşımıyla bilinir; zenginliğin takvayı engellemediğine inanır. Tarikat, Osmanlı döneminde Türkiye'de faaldir. Modern reform zihniyetini taşıyan sûfiler arasında, özellikle Mısır'da öne çıkar. Tarikatın ilham olduğu kollar arasında Kuzey Afrika'da Fasî, Darkavî ve Yusufiler; Sudan, Mısır ve Suriye'de Burhani Düsukîler; Mısır'da Hamidî ve Aşira Muhammediler ve Sudan'da Azamî Şâzilîler yer alır. Ayrıca bkz. Yeşrutî Tarikatı; Yusufi Tarikatı.

Şâzilî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Abdullah eş-: (ö. 1258) Fas'ta doğup Tunus ve Fas'ta eğitim almış, Mısır'da ölmüştür. Formel eğitimi tasavvufî uygulamalarla birleştirerek Şâzilî tarikatını kurmuştur. Tunuslu ulemanın onun öğretilerine karşı çıkışı, 1244'de Mısır'ın İskenderiye kentine göç etmesine yol açmıştır. Burada talebe ve müridlerini toplamış, bir zaviye kurarak kendisine özgü bir yapı, ibadet faaliyetleri ve tarikatın sosyal yaşamını oluşturmuştur. Yönetimle yakın ilişkilerden kaçınmıştır. Dua ve tasavvufî terimleri nesilden nesile aktarmıştır. İlham verdiği hareket, en eski dört tarikattan biri olup Kuzey Afrika'da en önemli olanıdır. Kızıldeniz yakınında Humeysera'da defnedilmiştir.

Şebüsterî, Mahmud (ö. 1288): Ayrıca Şeyh Sadeddin olarak bilinir. Azerbaycan'daki Urumiye Gölü'nün kuzeydoğu kıyısına yakın Şebüster kasabasından doğmuş olan İranlı sûfi şair. İran'ın Tebriz kentinde önde gelen bir din âlimidir. Tasavvufî şiirlerden oluşan *Gülşen-i Râz* eseriyle ünlüdür.

Şefaat: Aracılık etmek. Kur'an genellikle Allah'tan başka herhangi biriyle her türden aracılığını reddeder (2: 48, 254; 39: 44). Hiç kimse şirk günahı için kefaret (6: 94; 30: 13; 36: 23; 39: 43) ya da büyük günahlara aracılık için (2: 48, 123, 254; 3: 91; 5: 36; 10: 54; 13: 18; 39: 47; 40: 18; 57: 15; 70:11) mübadelede bulunamaz ya da kefaret ödeyemez. Diğer ayetlerde yer alan meleklerin aracılığı gibi (40: 7; 53: 26) bazı örneklerde (10: 3; 20: 109; 34: 23; 53: 26) Allah'ın yalnızca müminler için şefaate müsaade edeceğini bildirir. Bu ayetler bazı kimseleri Hz. Muhammed'in ümmetine şefaat edeceği sonucunu çıkarmaya sevk etmiştir. Bu husus daha sonra Şiî imamlar ve velilerin şefaat edeceği inancına dönüşmüştür.

Şefik, Durriye: (ö. 1976) Doria Şefik olarak da tanınır. Mısırlı âlim, eğitimci, gazeteci, feminist aktivist. Kadınların eğitimi ve siyasî hakları için çalışmıştır. İslâm'ın kadınların eğitim eşitliğini dile getirdiğini, ne peçe ne de evde kalmalarını zorunlu kıldığını öne sürmüştür. Kadın haklarına ilişkin kazanımlar elde etmiş, ancak muhafazakâr Müslümanların muhalefetiyle karşılaşmıştır. Nasır rejimine muhalefeti nedeniyle ev hapsine konmuştur. Sonunda duygusal bir çöküntü yaşayarak intihar etmiştir.

Şehadet: Tanıklık "*Eşhedu en la-ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resuluh*" (şehadet ederim ki

Allah'tan başka ilah yoktur ve şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir) demek; İslâm'ın beş şartından ilki. Şehâdet, Müslüman olmayan bir kişinin İslâm'ı seçtiğinin bir beyanı olarak kabul edilir; İslâm'ı seçen kişi en az bir Müslümanın şahitliğinde iki kez şehadet getirmelidir.

Şehid, Şah İsmail: (ö. 1831) Müslüman Güneydoğu Asya'nın önde gelen âlim ve aktivisti. 1819'da reformcu Seyyid Ahmed Barelvi'nin bir takipçisi olur. Müslümanların Hindu ritüellerine katılmasını kınayan ve Muhammedî Yol adlı yeni bir tasavvufî uygulamayı formüle eden çok sayıda risale kaleme almıştır. O ve Barelvi, Sih güçlere karşı başarısız bir girişim olan Balakat (Hindistan'ın bölünmesinden önce Kuzeybatı sınır eyaleti) Savaşı'nda ölmüşlerdir.

Şehid: Dinî bir görevi yerine getirme sürecinde acı çeken ya da yaşamını kaybeden kişi. Hac esnasında özellikle ölümcül ya da elim bir hastalıktan ya da çocuk doğururken ölen kişiler de şehir kabul edilir. Erdemli bir ölümle ölmesi nedeniyle şehidin günahsız olduğuna inanılır. Temizlikleri nedeniyle şehitler, ölürken üzerlerinde bulunan elbiseyle gömülürler ve gömülmeden önce yıkanmazlar. Doğrudan cennete girme hakları ve özel bir statüleri vardır. Çünkü imanları yeterince sınanmıştır. Bazı Sünnî kelâmcılar oruç tutma, namaz kılma, Kuran okuma, evlatlık görevleri ve zekât verirken dürüst olmayı da ahlakî şehitlik biçimleri olarak kabul etmişlerdir. Şîa özellikle 680'de Hz. Hüseyin'in şehadetiyle başlayarak şehidleri daha da değerli addetmektedir.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed İbn Abdulkerim el-: (ö. 1193) İran'ın Horasan eyaletinden âlim, filozof, kelâmcı ve dinler tarihçisidir. Esasen dinî ve felsefî dünya görüşleriyle ilgilenmiştir. En çok İslâm mezhepleri ve diğer dünya halkların dinî fikirlerinin bir tarihi olan *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal* adlı eseriyle tanınır. Bu eserde kendini tanıtırken bir Eş'arî Sünnî olarak anlaşılsa da, mezhebi konusundaki ihtilaflar onun İslâm geleneğine katkılarının değerlendirilmesi bağlamında kimi soruları da beraberinde getirmiştir. Çağdaşlarından birkaçı onu gizli bir İsmailî olmakla suçlamıştır. Bazı modern âlimler, diğer kanıtlar yanında onun Kur'an tefsiriyle benimsenen *Ilahî Nizam* vizyonuyla İsmailî doktrinler arasındaki benzerlikleri aktararak, bu görüşü teyit etmektedirler.

Şehrûr, Muhammed: Suriyeli mühendis ve aralarında en iyi bilineni 1990'da kaleme aldığı *el-Kitab ve'l-Kuran: Kıraat Muasıra* (Kitab ve Kuran: Çağdaş bir okuma) olan Kur'an ve fıkıh üzerine birkaç eserin yazarı. Şehrur, Ortaçağın Müslüman fakîhlerinin eserlerinin büyük bölümünün yanı sıra icma ve kıyas içerdiği için Sünnî fıkıh kaynaklarını da reddederek Kur'an'ın radikal biçimde yeniden okunuşuyla yeni bir İslâm fıkhı inşa etmeyi arzular.

Şehyhu'l-Ekber, eş-: Bkz. İbnu'l-Arabî, Muhyiddin.

Şeltut, Mahmud: (ö. 1963) El-Ezher'in çöküşünü tersine çevirip Mısır'ın eğitimsel, kültürel ve siyasî kaderinde aktif bir katılımcı olarak önceki rolünü yeniden elde etmesini sağlama yoluyla el-Ezher'i ıslaha çalışan Mısırlı din âlimi. En çok İslâm fıkhı ve Kuran tefsiri üzerine olan bilgisiyle tanınır. Modern yasama için bir kaynağa dönüşmeye muktedir yenilenmiş bir İslâm ve Şeriat tasavvur etmiştir. El-Ezher için dinî fanatiklikle mücadelede İslâm ümmetiyle farklı düşünce ekollerini birleştirme şeklindeki uluslararası bir aktivist rolü desteklemiştir. Yeniden düzenleme ve bütçe tahsisatları, onun modern dersleri ilave edip eğitimde reform yapma ve mezhepler arasındaki farklılıkları daraltarak dinî

fanatizme son verme çabasında içtihatta bulunmasına imkân vermiştir.

Şemseddin, Muhammed Mehdî: Lübnanlı Şiî lider. Lübnan'da Sünnî Müslümanlardan bağımsız Şiîlerin temsilci organı olarak işlev gören Yüksek İslâmî Şiî Konseyi'nin başkan vekili. Irak, Necef'te Şîa'nın politik bir aktivizm ve protesto ideolojisi olarak yeniden formülasyonuna yönelik eğitim almıştır. Rehine almanın İslâm dışı ve illegal olarak ifade ederek Ayetullah Humeynî'ye karşı çıkmıştır.

Şerafeddîn Ahmed İbn Yahya Manerî: Bkz. Manerî, Şerafeddîn.

Şeref: Bkz. Onur.

Şerh: Belli bir hukukî ya da dinî metnin yorumu ya da özeti üzerine yapılan açıklama. 11. yüzyılda medreselerde edebî eğitime tedrici bir yoğunlaşma görülmüş, orijinal düzenlemenin yerini ansiklopedik derlemeler ve şerhler almıştır.

Şeriat Mahkemeleri: Modern öncesi dönemlerde *kadı* ya da *hâkim* adı verilen bir yargıcın başkanlık ettiği, İslâmî kanunlar temelinde özel (örneğin evlilik, boşanma, miras), medeni (örneğin, anlaşma ve haksız muameleler) ve kamu (örneğin suç fiilleri) meselelerindeki hukukî anlaşmazlıkları hükme bağlamak için vazifelendirilen başlıca yargı kurumu. Daha eski dönemlerde kadı, kendi hukukî yorumları uyarınca hüküm vermiştir. Ancak 11. yüzyıla doğru adlî takdir yetkisi, uygun teamülleri seçmeyle sınırlandırılmıştır. Geleneksel şeriat mahkemelerinde davacı ve davalı, bir jüri olmaksızın kendilerini temsil ederler. Kadı, mezheplerde titizlikle ortaya konan delil ve tanıklığa ilişkin katı kurallar uyarınca tüm delilleri değerlendirir. Bununla birlikte herhangi bir tanığın güvenilirliğine karşı çıkma ve tanığın tanıklığını kabul etmeyi reddetme hakkına sahiptir.

19. yüzyıl İslâm toprakları Avrupalı güçlerin doğrudan idaresi yanında Avrupa yasa ve kavramlarının etkisi altına girince, şeriat mahkemeleri de bir dizi geniş kapsamlı değişime tanıklık etmiştir. Örneğin Müslüman fakîhlerin ikinci derecede delillerin kabulüne karşı çıkışlarına (bunun yerine şahitlerin şehadetine vurguda bulunmuşlardır) ve gayrimüslimlere eşit olmayan muamelelere ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır. Modern dönemde ayrıca büyük sosyal, ekonomik, demografik ve siyasî değişimler geleneksel hukuk sistemine baskıda bulunmuştur. Sonuç olarak Osmanlılar ve sonra da sömürge güçleri yönetiminde şeriat mahkemelerinin yargıları üzerindeki birçok sorun, *Muhtelide Mahkemeleri* (karışık mahkemeler) adlı özel yabancı mahkemeler ve/veya seküler milli mahkemelerin yönetimine verilmiştir. Şeriat mahkemeleri yalnızca kişisel durum (evlilik, boşanma, gözetim ve miras) ve vakıf davalarına riyaset etmiştir. Bu eğilim 20. yüzyılda da devam etmiştir.

Şerîat Medârî, Ayetullah Muhammed Kâzım: (ö. 1986) İran, Tebrizli hukuk âlimi. Kum'daki modern Ilahîyat Okulu'nun kurucusu Abdulkerim Haeri Yezdi (ö. 1937) ile çalışmış ve Muhammed Hüseyin Nâinî (ö. 1936), Ebu'l-Hasan İsfahânî (ö. 1946) ve Diyaeddin İrakî (ö. 1942) ile hukuk ihtisası için Necef'e gitmiştir. Tebriz'e dönerek 1949'a kadar ders vermiş ve fıkıh dersleri vermek için tekrar Kum'a dönmüştür. 1963'te Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1949) hayatını kurtarmak için Şah'tan ricada bulunduğu söylenir. 1970'te Şah, Şerîat Medârî'nin *Mercî-i Taklîd* konumuna yükseltilmesini arzular. 1970'lerin başında Şeriat Medârî Kum'da bir İslâmî eğitim ve tebliğ kurumu olan *Dâru'l-Tebliğ-i İslâmî*'yi kurmuştur. Anayasal monarşiyi savunmuş ve Humeynî etkisindeki İslâm Cumhuriyeti Partisi'ne

bir alternatif olarak Müslüman Millet Partisi'ni desteklemiştir. Humeynî'nin *velâyet-i fakîh* doktrinine karşı çıkmış ve Nisan 1982'de Humeynî'ye karşı bir suikast girişiminde hainlikle suçlanmıştır; rejim tarafından "azledilmiş" ve son yıllarını Kum ve Tahran'da ev hapsinde geçirmiştir.

Şerîat: Kur'an'da ve Hz. Muhammed'in sünnetinde belirtildiği üzere, tüm Müslümanlar için bağlayıcı kabul edilen Allah'ın insanlar için ezelî ve değişmez iradesi; ideal İslâm yasası. Kur'an doğrudan ve özel olarak hukukî meselelere hitap eden sadece 90 kadar ayeti içerir. İslâm hukuk söylemi, bu ayetlere Allah'ın kanunu olarak referansta bulunur ve bunları yasalarla birleştirir. İslâm hukukunun geri kalanı fıkhın, yani İslâmî normları pratik bağlamda yasalaştırma yanında Kur'an ve sünnette özel olarak değinilmeyen durumlar için kanun yapmak için insan çabalarının bir sonucudur. İnsan yapısı kanunlar yanılabilir kabul edilip revizyona açık tutulsa da, şeriat terimi bazen tüm İslâmî kanunları ifadede kullanılır. Bu görüş formel fıkhî literatürde ve 10. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar birçok spesifik hüküm tarafından da desteklenir. Modern âlimler bu görüşe karşı çıkarak, fıkıh ve şeriat arasında ayrımda bulunup modern koşullar altında fıkhî kanunlarda reform çağrısında bulunmuşlardır.

Şerîatî, Ali (ö. 1977): İranlı Şiî düşünür ve politik aktivist. Marx düşüncesinden etkilenmiş, Kur'an'ın değişen tarihi koşullara adapte edilmesi gerektiğini ve dinin tamamen özel bir ahlâkî emir dizisinden dünyayı değiştirip ezilmiş ve zulme uğramışlar için sosyal adalet ve özgürlük getirecek bir devrim programına dönüştürülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Kitlelere Hz. Hüseyin'in kendisini izleyenlerin siyasî ve sosyal özgürlüğü lehine yaşamını bilinçli olarak kurban edilişindeki örneklik uyarınca harekete geçmeyi vaz etmiştir. İslâm'ın kavramlarının kitleleri güçlendirme ve onları özgür kılma adına modern, ilerlemeci bir mobilizasyon ideoloji biçimde yeniden oluşturmak için, İslâm'ın kutsal kitabının yeni bir okuması yapılmasını savunmuştur.

Şerîatullah, Hacı: Bkz. Ferâidî Hareketi.

Şerif Hüseyin İbn Ali (ö. 1931): 1916'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap İsyanı'nı yöneten Mekke'nin baş şerifi. Meşruiyeti onun Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi nedeniyle dinî prestije sahip Mekke ve Medine'nin *emini* (hizmetkâr, sorumlu) rolüne dayanır. 1924'te Osmanlı halifeliği kaldırılınca kendisini halife ilan etmiştir. Abdulaziz İbn Suud tarafından tahttan indirilip sürgüne gönderilmiş, ancak oğulları Irak ve Ürdün'de Haşimi yönetimini kurmuşlardır.

Şerif: Çoğulu *eşrâf*. Saygın, onurlu, asil ya da soylu. Şeref, yüksek konum, soyluluk ve saygınlıkla ilişkilendirilir. Önde gelen atalardan, Hz. Muhammed'in soyundan genellikle de torunu Hasan yoluyla geldiğini iddia eden kişi. Özellikle Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'ine hürmetin Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için özel bir öneme sahip olduğu Şiî İslâm'da ve İslâm dünyasında önem taşır. Kendilerini diğer kişilerden ayırt etmek için genellikle yeşil ya da beyaz sarık sararlar. Varsıl olmaları gerekmeyip diğer Müslümanlar için geçerli aynı dinî yükümlülüklere tâbi olmasalar da, tarih boyunca saygı görmüşlerdir. Özel konumları nedeniyle günahlarının Allah tarafından affedileceğine inanılır. Ürdün ve Fas'ın Sünnî emirleri, *şerif* olduklarını öne sürerler. Ayrıca bkz. Ehlü'l-Beyt; Seyyid.

Şettarî Tarikatı: Hindistan ve Endonezya'daki önemli bir tarikat. 15. yüzyıldaki kuruluşu, Timur sultanlarıyla yakın ilişkiler kurarak onlara manevî rehber-

lik sunan Abdullah Şettârî'ye atfedilir. Tarikat Hint kültür muhitini ve Hindu fikirleri -özellikle de yogaya ilişkin olanları- içine almıştır. Şettari yoga çalışmış ve Hintçe neşideler bestelemiştir.

Şevk: Arzu ya da hasret; tasavvufta *Maşuk*la (Allah'ı) tefekkür hasretiyle ilişkili mistik ya da manevî haz. Terim ilk dönem Arap İslâm şiirinde, öncelikle dünyadaki bir obje için dünyevî aşk anlamında kullanılmıştır; sonraki tasavvufî gelenekte mutasavvıfın Allah'la birliğe ulaşma ya da ahirette *Ruyetullah*'a (Allah'ı görme) ulaşmaya yönelik coşkun arzusunu belirtir.

Şevkânî, Muhammed el-: (ö. 1834) Yemenli âlim, fakîh ve ıslahatçı. Başta mensup olduğu Şîa'nın Zeydiye kolunu reddetmiştir. Selefî düşünceden etkilenmiştir; Kur'an ve hadislerin metinsel kaynaklarına bir dönüş çağrısında bulunmuştur. Kendisini, diğer kişilerin dinî hukukta riayet etmeleri gerekli bir otorite olan mutlak müçtehid olarak görmüştür. İlimde çeşitli mertebeleri elde etmek için bir dizi müfredat geliştirmiştir. Sünnî düşünceye dayalı katı bir hukukî analiz sistemi kullanmıştır. Şiî arkaplanına rağmen, devrinin çeşitli Selefî ve Vahhabî hareketlerince büyük bir Sünnî ıslahatçı kabul edilmiş ve Hindistan'daki *Ehlü'l-Hadis* gibi İslâm dünyasının diğer bölgelerindeki çağdaş İslâmî hareketleri etkilemiştir. Fıkhî hükümleri ve tartışmaları, Müslüman âlimler arasındaki çağdaş tartışmalarda sıkça kullanılmaktadır.

Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed İbnu'l-Hasan İbn Ferkad el-: (ö. 804) Fakîh; Ebu Hanife ve Malik İbn Enes'in talebesi. Hem Irak hem de Medine medreselerinde fıkıh eğitimi almıştır. İslâm hukukunda hadisin önemli rolü üzerinde ısrar etmiştir. Abbasi sarayındaki yüksek konumu, Hanefî mezhebine ilişkin yazı ve ilişkilerini yaymasına imkân vermiştir. Hanefî fıkhî düşüncesini yazan ilk fakîhtir. Miras hukuku üzerine ayrıntılı bir eser ve cihâd hukuku üzerine kapsamlı ilk risaleyi kaleme almıştır. Dış dünyayla olan ilişkileri rasyonelleştirmeye yardımcı olan uluslararası hukuk (*siyer*) doktrinini formüle etmiştir. Aile meseleleri hariç İslâm hukuku nezdinde Müslümanlar ve gayrimüslimlerin eşitliğini desteklemiştir.

Şeyh: İslâm öncesi şeref payesi. Anlamı "lider", "baba", "soylu", "şerefli", "büyük", "reis" ve "müşavirlik" gibi kavramları kuşatır. "*Şeyhu'd-din*" terimi, kitabî eğitime sahip kimseleri belirtir. Tarikat büyükleri de âlimler, fakîhler ve camide vaaz edip imamlık yapan kimseler gibi şeyh olarak adlandırılır. Bir şeyhin namı geleneksel olarak onun anlaşmazlıkları çözme kabiliyetine, örfî hukuka ilişkin derin bilgisine, büyük ölçekte misafirperverlik sunma kabiliyetine ve akın, savaş dönemlerinde liderlik kabiliyetine dayanır. Kabile halkı arasında unvan miras olarak kalmaz ve kişi bu unvanı kazanır ya da kaybeder. Ayrıca bkz. Mürşid.

Şeyhîler: Bahreynli bir sûfi ve kelâmcı olan Şeyh Ahmed el-Ahsâî'nin (ö. 1826) adını alan İsnâ Aşeriye kolu. Kacar Sultanı Feth Ali Şah'ın saygısını kazanıp birçok takipçisinin bulunduğu İran'da 15 yıl geçirmiştir. El-Ahsâî sonunda fizikî dirilişten ziyade manevî dirilişin gerçekleşeceği görüşü nedeniyle geleneksel ulema tarafından kınanmıştır; sonrasında Mekke'ye yerleşmiştir. El-Ahsâî, Şiî geleneklerin önemini (*ahbâr*) vurgulayan ve anaakım ulemanın Şiiliğine yani Usulîler'e karşı çıkan Ahbârî ekolün etkisinde kalmıştır. İran Devrimi'nden sonra (1979) Şeyhîler'e zulmedilmiş ve lideri Seyyid Ali Musavî Basrî, topluluğun Irak'taki merkezine taşınmıştır. Ayrıca bkz. Ahbârîler.

Şeyhülislâm: Terim, devlete ve saraya danışmanlık görevi yapan baş müftü-

yü ifade eder. Bu unvan ilkin Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1433'te kurumsallaştırılmıştır. Şeyhülİslâm aslında Sultan'ın kişisel dinî danışmanı olarak hizmet etmiştir; Fatih Sultan Mehmed'in saltanatında ulemanın başı olup 16. yüzyıl ortalarında diğer ulemayı tayin yetkisi verilmiştir.

Şeyhülislâm: Aslen sûfileri diğerlerinden ayırt etmek için kullanılan ya da resmi bir vazifeyi belirten şeref payesi. Osmanlı sisteminde *Şeyhu'lislâm*, baş müfti ve ulemanın devlet hiyerarşisindeki başıdır.

Şeytan Ayetleri: Bu terim ilk kez Sir William Muir tarafından *Life of Mahomet* (1858) adlı kitabında kullanılmış olup el-Taberî (ö. 923) tarafından rivayet edilen hadisi aktarır. Hadise göre 53. sure inerken şeytan araya girip İslâm öncesindeki Arap ilahları Lat, Menat ve Uzza'nın aracılık güçlerini tanıyan sözcükleri eklemiştir. Nakle göre bu "Şeytan Ayetleri" daha sonra iptal edilmiştir (Bkz. Kuran 22: 51- 52). Ayrıca bkz. Salman Rushdie (1989) tarafından yazılan tartışmalı romanın adı.

Şeytan: Arapça *şeytan* terimi, "düşman" anlamına gelir. Kur'an'da hem tekil hem de çoğul olarak kullanılıp sıklıkla Allah'a itaat etmediği için Cennetten kovulan isyankâr melek İblisle (belli bir şeytan olarak kabul edilir) münavebeli olarak kullanılır. İblis, Âdem ve Havva'yı itaatsiz olmaları için ayartmış olup bu hikâyede *şeytan* olarak zikredilir. Ayrıca bir cin olarak atıfta bulunulduğundan, Şeytan ve İblisin gerçek doğasıyla alakalı ilmî spekülasyonlara neden olmuştur. Âlimler yalnızca şeytan ifadesinin en azından şerrin bir ilkesini (kişileştirme değilse bile) temsil ettiğinde ittifak ederler.

Şiblî Numânî, Muhammed: (ö. 1914) Urduca tarihçiliğin kurucusu. İslâm kahramanlarına ilişkin birkaç biyografi kaleme almıştır. İslâm'ın içeriden yenilenmesi gerektiğine ve zamanın Müslümanlarının geçmişteki kahramanlardan değerli dersler alabileceğine inanmıştır. İslâmî ilimlerin en üst gelenekleriyle meşgul olacak bir yazar okulu organize etmek için, *Dâru'l-Musannifîn*'i kurmuştur.

Şiir: Bkz. Dinî şiir.

Şiî İslâm: Ali'yi izleyenler ya da Ali taraftarları anlamındaki *Şiî* Müslümanlar Hz. Muhammed'in dinî önderliği, manevî otoritesi ve ilahî rehberliğinin damadı ve amcaoğlu Ali İbn Ebi Tâlib'den başlayarak Peygamber'in kızı Fatıma ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e geçtiğine inanırlar. Şia'yı tanımlayan olay, Hz. Muhammed'in ailesine mensup erkeklerin ve birçok sahabenin 681 yılında Kerbela'da (Irak) Emevîler tarafından şehit edilişi olup Şîa'ya bir acı ve öfke unsuru katmıştır.

Günümüzde Şiîlerin üç ana kolu bulunmaktadır: Zeydîler, İsmailîler (Yediciler) ve İsnâ Aşeriler (Oniki İmamcılar ya da İmamîler). Zeydîler (Zeyd İbn Ali ibnu'l-Hüseyin) Yemen, Irak ve Afrika'nın bazı bölgelerinde bulunurlar. İmamın hakları için savaşması ve devletin başına geçmesi gerektiğine inanan aktivist grupları temsil etmektedirler. İsmailîler (Yediciler) 7. İmam İsmail'in adını taşırlar. Fatımî İmparatorluğu'nu (909–1171) kurmuş olup ezoterik Şiîliği temsil etmektedirler. İsna Aşeriler (Oniki İmamcı ya da İmamîler), en büyük ve en ılımlı gruptur. Hz. Ali'yle başlayıp *gaybete* geçen ve kıyamete yakın yeryüzünde adalet ve eşitliği hâkim kılacak Mehdî olarak dönmesi beklenen Muhammed el-Mehdî ile son bulan oniki imama inanırlar. Dolayısıyla Mehdî'ye *beklenen imam* anlamında *imamu'l-muntazar* olarak atıfta bulunulur.

Tarihte Şiîler, en iyi koşulları Bağdat ve İran'daki Büveyhîler döneminde

(945-1055) yaşamışlardır. Bu dönemde büyük Şiî hadis kitapları derlenmiş ve Şîa fıkhı formüle edilmiştir. İlk popüler Şiî merasim, bu dönemde Bağdat'ta gerçekleşmiştir: Muharremin 10. günü Hz. Hüseyin'in şehadetinin anılışı olan *Gadîr-i Hum Bayramı* yine bu dönemde kutlanmıştır. Hz. Hüseyin için matem merasimleri başlamış, imamlar için türbeler inşa edilmiş ve bu türbeleri ziyaret geleneği popüler düzeyde gerçekleşmiştir. Moğol, Safevî ve Kacar dönemi âlimleri de Şiî edebiyat, felsefe, kelâm ve fıkhına büyük katkıda bulunmuşlardır.

Şiî siyasî düşünce, Şiîlerin bir yanda anayasalcılık, modernizm, akıl ve sekülarizm güçleriyle diğer yandan geleneksel inanç, dinî hukuk ve din adamlarının konumlarına ilişkin yorumlar arasında bölündüğü 1905-11 İran Anayasal Devrim'i esnasında modern evreye girmiştir. Din adamlığı kurumu, sonunda Avrupa sömürgeciliğine karşı çıkan seküler devrimlerle birleşmiştir. 1940'lar ve 1950'lere doğru Şîa siyasî düşüncesi, genellikle Şiîliği bir alternatif olarak sunarak komünizm ve milliyetçilik gibi sorunlara hitap etmiştir. 1960'larda modern Şiî siyasî düşüncesinin propogandası için kurumsal temeller, Kur'an okulları ve Müslüman üniversite öğrencileriyle profesyonellere ait gönüllü birlikler yoluyla oluşturulmuştur. Din adamları ve entelektüellerin yönetimindeki gayrı resmi buluşmalar da Şiî siyaset hareketini desteklemiştir. 1960'ların en önemli olayı, şahın görevini bırakması çağrısında bulunan Ayetullah Ruhullah Humeynî'nin (ö. 1989) yönettiği 1963 ayaklanmasıdır.

Modern Şiîliğin en etkin ideoloğu, Ali Şerîatî'dir (ö. 1977). 1960'ların sonu ve 1970'lerde Şerîatî, İslâm'ı Üçüncü Dünyacılığa ve devrimi de aktivist bir siyasî ideolojiye dönüştürmüştür. Batı emperyalizmini, kültürel sömürgeciliği, sosyal adaleti ve siyasî baskıyı en büyük çağdaş tehditler olarak tanımlamıştır. Şerîatî, Şiîlerce benimsenen tipik pasif, acı çekme rolünün aksine, Şiîliği aktivist, radikal, devrimci, sınıfsız ve zorbalıkla zulme karşı biçimlendirmiştir. Şerîatî, İran İslâm Devrimi'nin lideri olarak ortaya çıkan Ayetullah Humeynî ve daha iyi sosyo-ekonomik koşullar yanında siyasî temsil için savaşımda aktivist bir rol almaya teşvik eden İmam Musa es-Sadr (ö. 1978) gibi din adamlarına da ilham olmuştur.

Humeynî retorik açıdan en başarılı Şiîdir. Pehlevî toplumunun artan sekülarizasyonuna ve Amerika'nın İran'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamındaki hâkimiyetine karşı çıkmıştır. Humeynî İslâmî yönetimin temeli olarak *velâyet-i fakîh* ilkesini tanıtmıştır. Bu ilkeye göre bir imamın bulunmaması durumunda Müslüman milletlerin liderliği, şeriata dair bilgileri ve Müslümanların gündelik işlerini düzenleme kabiliyetleri nedeniyle yönetimde bulunacak Şiî fakîhlere emanet edilmelidir. 1979 İslâm Devrimi ve İran İslâm Cumhuriyetinin kuruluşu, modern Şiî siyasî fikirlerinin ideolojik kurumsallaşmasını temsil eder. Devrim sonrası dönemde Abdülkerim Sürüş gibi yenilikçi düşünürler, ideolojik tartışmaları mezhepçiliğin ötesinde İslâm Devrimi'nin başarısının sonuçlarıyla ciddi biçimde meşgul olmaya taşımıştır.

Şira: Arapça "satın alma" "satın alınma" anlamındaki *şira* kelimesinden gelir (ayrıca hukuk metinlerinde *müşteri* olarak geçer). Klasik hukuktaki kullanımda *şira*, satıcı ya da alıcıyı belirtir. Modern hukuktaki kullanımda, daima satın alanı ifade eder. Hukukî söylemler satın alan kişinin lehine tahakkuk eden haklara, garanti ve opsiyonlara odaklanır. Kayıp riski, satın alan kişi mülkiyeti üzerine alana kadar genellikle satıcıya aittir. Ço-

günluğun görüşüne göre satın alan kişi bir kontratın maddelerini inceleme hakkına sahiptir ve satılabilirlik garantisine sahip olur.

Şiraz: İran'ın güneyindeki Fars eyaletinin başkenti. 12. ve 13. yüzyıllarda Şiraz dikkat çekici bir edebî statü elde etmiştir, öyle ki "şairler kenti" olarak tanımlanmıştır. Sadî ve Hâfız gibi klasik şairler Şiraz'da doğmuştur. Şiraz 1387 ve ardından 1393'te Timur tarafından işgal edilmiştir. Kent 1724'te Afgan işgalciler tarafından yağmalanmıştır. Fars tarihî seyrinde Şiraz birkaç kez İran'ın başkenti olmuştur. Zend döneminde (1757-79) yönetimin merkezi olmuştur. Yeni kentteki binalar arasında modern bir üniversite (1945'te kurulmuştur) ve yaptıranın ismini taşıyan Namazi Tıp Merkezi bulunur. Şiraz, ahşap işleri gibi çeşitli geleneksel el sanatlarıyla ünlüdür. Modern endüstrisi çimento, gübre ve şeker fabrikalarının yanı sıra tekstil fabrikalarını içerir.

Şîrâzî, el-: Bkz. Hâfız, Şemseddîn Muhammed.

Şîrâzî, Mirzâ Hasan: (ö. 1896) 19. yüzyıl İranlı fakîh, din adamı ve *mercî-i taklîd*'dir. Şah'ın 1890'ların başında bir İngiliz şirketine tütün tekeli vermesine karşı bir fetva vermiştir. Fetva binlerce kişiyi protestoya yöneltmiş ve tavizle sonuçlanmıştır. Bu da İran ve İngiliz hükümetleri arasında bir krize yol açmıştır.

Şîrâzî, Sadreddîn el-: (ö. 1641) Molla Sadrâ olarak da bilinir. İranlı filozof ve kelâmcı. Aristo felsefesinin Şia kelâmı üzerindeki etkisini Neoplatonik sudûrculukla değiştirmiştir. İbn Sina'nın felsefî geleneği ve Suhreverdî'nin İşrâkî teorilerini kullanmıştır. İbn Arabî'nin kozmolojisinden büyük oranda etkilenmiş ancak kozmolojik fikirlere ilişkin kendi sentezini oluşturmaya teşebbüs etmiştir. İran, Müslüman Hindistan ve Şiî Irak'ta oldukça etkilidir. Felsefesi 18. yüzyılda Hindistan'da ders olarak öğretilmiş ve Kacar İran'ında canlandırılmıştır. Başyapıtı *el-Esferu'l-erba'a*'nın (dört sefer) mesajı, gitgide "ilahî hikmet" olarak bilinmeye başlanmıştır. Bu güçlü entelektüel gelenek, 20. yüzyıl sonlarında kadar devam etmiş olup günümüzde teolojik yorumların konusu olmaktadır.

Şîrâzî, Seyyid Ali Muhammed (ö. 1850): Bâb olarak da bilinir. İslâm tarihinde farklı kitap ve kanunlarla ayrı bir din kurma amacı güderek İslâm'dan kopmaya yönelik ciddi bir girişimde bulunan ilk kişi. Başlangıçta İmamî Şîa'nın Gaib İmam'ın kapısı (*bâb*) ya da sözcüsü ve Kur'an yorumcusu olduğunu öne sürmüştür; daha sonra kendisinin İmam ve ilahî bir tecelli olduğu iddiasında bulunmuştur. Hayatının büyük bölümü Kuzeybatı İran'da ev hapsi ya da zindanda geçmiştir. Şîrâzî 1850'de bir idam mangası tarafından öldürülmüştür. Bağlıları 1848'te İslâm'dan resmen koptuklarını ilan etmişler ve hareket *Bâbîlik* olarak bilinmeye başlanmıştır. Bahaîler Şîrâzî'yi inançlarının kurucusu Bahâullah'ın müjdecisi olarak kabul ederler. Ayrıca bkz. Bâbîlik; Bahâîler.

Şirk: Ortak koşma. Birileri ya da bir şeyleri Allah'a ortak koşma; yani birileri ya da bir şeyleri Allah'ın yerine koyup böylece tevhîdden sapmayı belirten teolojik terim. Ayrıca bkz. Müşrikler.

Şuğni-Ruşeni: Modern Doğu İran dillerine ait Pamir dil ailesi içindeki dil grubu. Şuğni-Ruşeni grubundaki diller, Orta Asya'dan Tacikistan Cumhuriyeti'nde özellikle otonom Bedehşan bölgesinde, Afgan Bedehşan bölgesinde ve Çin'deki Sincan bölgesinde konuşulur. Şuğni-Ruşeni dil grubu beş dilden oluşur: Bajuv ve Şaddara lehçeleriyle Şuğni; Xuf lehçesiyle Ruşeni; Bartangi; Roşorvi; ve Çin'de konuşulan Sarikoli. Şuğni, Tacik Bedehşan'ın başkenti Khorog'un dili ve

Bedehşan içinde bir *lingua franca* olarak Şuğni-Ruşeni grubundaki en önemli dildir. Son zamanlarda Şuğni için uygun bir yazı oluşturmaya yönelik girişimler olsa da, Şuğni-Ruşeni grubundaki hiçbir dil bir yazılı dil statüsünü elde edememiştir. Yazım için Tacikçe ya da Farsça kullanılır. Şuğni-Ruşeni konuşanların çoğunluğu İsmailîdir. Bu kişiler için Farsça da bir din dili olarak önem taşır. Şuğni-Ruşeni konuşanların sayısına ilişkin güvenilir güncel bir bilgi bulunmamaktadır. Kabaca bir tahminle yaklaşık 300.000 kişi civarındadır. Bu dillerin izahları ve lehçelerin çoğunluğu, Rusça olarak mevcuttur.

Şûrâ: Danışma. Kur'an'da Hz. Muhammed'e ashabına (3: 159) ve Müslümanlara işlerini gerçekleştirirken birbirlerine danışmalarına (42: 38) yönelik emre dayanır. Modern âlimler şurayı demokrasinin uygulanması için temel olarak kabul ederler. Liberal âlimler şuranın maslahatta fiilde bulunmak adına tasarlanan demokratik kurumlar için temsilci liderlerin seçiminde halkın egemenliğini beyan ettiğini öne sürerler. Muhafazakâr düşünürlere göre şûrâ, Allah'ın nihaî ilkesine dayanmalı ve şeriatın uygulanmasına yönelik çalışmalıdır.

Şuûbiyye Hareketi: Abbasiler döneminde ortaya çıkan, Arap olmayanların özellikle de Farisi dil geleneklerinin faziletlerini vurgulayan bir edebiyat hareketine verilen ad. Hareket Arapların, Arap olmayan dil geleneklerinden ve daha ötesinde Arapların Arap olmayanlar üzerindeki kabul edilmiş ayrıcalıklarına tepki olarak doğmuştur. Araplar ve Arapçanın nispeten uygar ve rafine olmadıkları biçiminde nitelendirilmesine neden olmuştur.

Şüphe: Sofizm. İslâm hukukunda caiz olan bir fiil gibi görünen caiz olmayan bir fiil. Fakîhler tarafından genelde suç davalarında cezanın şiddetini azaltmak için kullanılır.

- T -

Taaddud: Bkz. Çoğulculuk.

Tabaka: Bir zaviye ya da hânkâhta tefekkür, halvet ve ikamet amacıyla kullanılan hücre. Genellikle orta avlunun iki yanında ve camiye yakın olarak inşa edilmiştir. Birçok tarikatın müntesibinin bu hücrelerde kişisel manevî yolculuklarının bir parçası olarak periyodik halvete girmeleri zorunludur.

Tabakât: Biyografik sözlük. Rütbe, sınıf ya da jenerasyon uyarınca düzenlenir. Biyografilerin seçimi dinî meslek bağlamında tematik, kent ya da bölge bağlamında coğrafî ya da kronolojik olabilir. Girdiler tipik olarak kişinin soy ağacını, evlilik durumunu, çocuk ya da çocuklarını, İslâm'ı seçip seçmediğini, Hz. Muhammed'e bey'at edip etmediğini, kişinin İslâm'a olan katkılarını ve ölüm, cenaze töreni ve cenazeye katılanların sayısını içerir. Ayrıca bkz. Menâkıb.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin: (ö. 1981) Ayrıca Allâme Tabâtabâî olarak da tanınır. 20. yüzyılın önde gelen müfessirlerinden ve geleneksel İranlı filozoflarından; verimli bir yazar ve ünlü bir eğitimci. Birçok âlimin karşı çıkışına rağmen İslâm felsefesini canlandırmıştır. En etkin eserleri arasında *Kur'an'da İslâm* ve *Şiî İslâm* yer alır. Ölümünden sonra İran'daki bir üniversite onun adını almıştır. Eserleri büyük bir popülariteye sahiptir.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr el-: (ö.923) İlk dönem Müslüman tarihçi ve hadis râvîsi; Âlim ve fakîh. Daha mükemmel bir hukuk sistemi geliştirmeyi arzulayan ve kendi adını taşıyan kısa ömürlü İslâm hukuku ekolüne ilham olmuştur. Ders vermek için Bağdat'a yerleşmeden önce Bereketli Hilal genelinde yolculuklarda bulunmuştur. Başlıca yorumları toparlayıp kendi perspektifini de sunarak önemli bir tefsir kaleme almıştır. Abidevi Taberi Tarihi, İslâm toplumuna özel bir vurguyla Allah'a itaate davet edilen farklı grupların başarıları ve başarısızlıklarını özetlemektedir; yönetici ve kurumların eylem ve kararlarından çok Müslüman bireylerin şahsî kararlarını kaydetmektedir. Tarih, çok az kişisel yorumla geniş ölçüde kronolojiktir; ancak beyanların seçimi, düzenlenmesi ve belgeyi dökülmesi onun görüşlerine ilişkin bir anlayış sunar. Aynı hikayenin çeşitli versiyonlarının ve farklı perspektif ve yorumlarının dahil edilmesi, eserin daha geniş bir kitleye hitap etmesini sağlamaktadır. El-Taberî, tarihi hadis çalışmalarından sonra ikinci bir alan olarak geliştirmiştir. Tarihin müdahale ya da çıkarımda bulunulmayıp yalnızca aktarılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan Ali İzzeddîn.

Tabiat İlmi: Arapça *İlmu't-tabîa*. Çağdaş kullanımda Fizik. Tabiat ilminin konusunun dünyevî varlıklar -hayvanlar, bitkiler ve madenler- olduğunu söyleyen Helenleşmiş filozof el-Farabî (ö. yaklaşık 950) tarafından aklî ilimlerin en düşüğü olarak sınıflandırılmıştır; İbn Haldun (ö. 1406), semavî varlıklar dâhil hissedilebilir tüm nesneleri bu bilimin kap-

samı içinde sınıflandırır. Müslüman bilimadamları fiziğin birkaç dalında çeşitli ilerlemeler gerçekleştirmiştir. Örneğin el-Kindî (ö. 873) fiziki nosyonları matematikleştirmiştir.

Tabiûn: Hz. Peygamber'in ashabının neslinden sonra gelen ikinci Müslüman nesli belirtir. Şahsen sahabeden en az bir kişiyi tanıyan kimseler *tâbiûn* olarak adlandırılır. Tâbiûndan en az bir kişiyi tanıyan sonradaki nesil de *Tebe-i Tâbiîn* olarak bilinirler. Tâbiûn hadislerin rivayetinde önemli bir rol oynamışlardır. Tâbiûn arasında en çok tanınanı, selefden zahid bir kişi olan Hasanu'l-Basrî'dir (ö. 728).

Tac Mahal: Hindistan Agra'da Babür İmparatoru Şah Cihan'ın karısı Mümtaz Mahal için yapılan ve yapımı yaklaşık 1648'de tamamlanan anıt mezar; Tac Mahal, adından da anlaşıldığı gibi "Tac mekân" anlamına gelir. Orta Asya'da önceki örneklerden ilham alınan devasa kubbesiyle, çatıda küçük sekizgen pavyonlarıyla (*chatri*), köşelerdeki minareye benzeyen dört sütunla, çiçek ve kaligrafi desenli yarı değerli taşlarla görkemli bir biçimde döşeli beyaz mermerlerle en ünlü Babür mimarî anıtıdır. Kitabeler Allah'ın Arşı için mimarî bir metafor niyetiyle yapıldığını göstermektedir.

Tacikistan'da İslâm: Tacikistan Sovyetler Birliği'nin dağılışıyla (1991) Orta Asya'da bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur. Tacikistan nüfusunun (6,5 milyon) ezici çoğunluğu, Müslüman etnik gruplara aittir: Tacikler % 65, Özbekler % 25; Tatarlar, Kırgızlar ve Türkmenler % 2'şerlik bir orana sahiptir. Çoğunluğu Hanefî Sünnî'dir. İsmailî Şiî'ler küçük bir orana sahiptir. Tasavvuf -özellikle Nakşibendiye- Tacikistan ve bağlaşık cumhuriyetlerde (özellikle Fergana Vadisi'nde) güçlü tarihî bağlara sahiptir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Sovyetler'in İslâm karşıtı önlemleri azalmış ve vatandaşlar daha açıktan dindar olmuştur. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan başkanları, Fergana Vadisi'ndeki radikal İslâmî karışıklıkların önünü almak için birlikte çalışmaktadırlar; Özbekistan İslâm Hareketi (IMU) askerî faaliyetler gerçekleştirmek için Afganistan üssünü sıkça Tacikistan'a taşımaktadır. Ayrıca bkz. Özbekistan İslâm Hareketi (IMU).

Taftazânî, Sadeddîn Mesûd İbn Ömer İbn Abdullah el- (ö. 1390): Kuzeydoğu İran'daki Horasan bölgesinde yer alan Taftazân köyünde doğmuş olup ilimle meşgul olan seçkin bir aileden gelen ünlü âlim. Arap dili, belagat, kelâm, mantık, fıkıh ve tefsir üzerine eserler yazmıştır. İslâmî bilimlerin farklı alanlarındaki meşhur eserler üzerine yazdığı şerhler, modern dönemlere kadar medreselerde yaygın olarak kullanılmıştır.

Tağût: Sahte tanrı ya da put anlamındaki Kur'anî terim. Ayrıca Allah'ın mutlak kudretine sahip olduğunu iddia eden ve bunu insanlara zulüm için kullanan zalim idareciler için kullanılır. Modern İran'da devrik şah ve onu destekleyen tüm kişileri belirtir. Tıpkı İslâm tarihinde İslâm öncesi putperestlik çağını ifade için *Cahiliye* teriminin kullanılışı gibi, modern İran tarihinde İslâm Devrimi öncesi dönem için *tağût* sözcüğü kullanılır.

Taha, Mahmûd Muhammed (ö. 1985): İslâm reformu teorisyeni ve Sudan'da Cumhuriyetçi Kardeşler'in kurucusu. Mühendislik eğitimi almıştır; dinî alandaki uzmanlığını kendi çabalarıyla gerçekleştirmiştir. 1940'larda milliyetçi faaliyetler nedeniyle hapsedildikten sonra, Mekke dönemindeki ayetlerin evrensel uygulanışı ve yalnızca Medine dönemindeki yaşam için geçerli olan bazı ayetler arasında ayrımda bulunan bir anlayışa dayalı sosyo-ekonomik bir sistemi savunan bir grubun liderliğini

yapmıştır. Grubu küçüktür ve küçük bir güce sahip olmuştur; ancak görüşleri çok dikkat çekmiştir. Numeyri rejiminin son günlerinde, dinden çıktığı (irtidat) suçlamasıyla idam edilmiştir.

Tahâret: Bkz. Sünnet (*Hitân*).

Tahlîl: İslâm hukukunda, üç talak ya da boşanma sonrasında ikinci bir evlilik akdetme süreci. Eğer bir koca karısını üç kez boşarsa ve bu çift kadın diğer bir erkekle evlenip bu evliliği de sonlandırmazsa, ilk kocasıyla tekrar evlenemez. Kadın ikinci kocasını boşadıktan sonra iddetini tamamlar ve ilk kocasıyla tekrar evlenir.

Tahrîf: Bir metnin bozulması, metinde tahrifât. Terim Kur'an'da geçmemekle birlikte üç ayet insanların kutsal kitaplarda değişiklik yaptıklarını öne sürer (2: 75; 4: 46; 5: 13; 5: 41). Tahrif genellikle mevcut metinde değişiklik ya da yanlış yorumlama yoluyla önceki dinî toplulukların Eski Ahit ve Yeni Ahit'te bulunan Hz. Muhammed'in gelişine yönelik referansları çıkarmaları biçimindeki suçlama. Terim ayrıca Şiiler'in Kur'an'da Hz. Ali'nin otoritesine ilahî kutsiyet verildiği bölümlerin çıkarıldığı suçlamalarını ifade için de kullanılır.

Tahrîk-i Hilâfet: Bkz. Ahmed, Israr.

Tahrîk-i Kevser: 1930'da İnayetullah Han Maşrikî tarafından Hint Yarımadası'ndaki Müslümanların koşullarını iyileştirmek için Pakistan'ın Lahor eyaletinde kurulan hareket. Hareket, Müslüman ve Hinduların bir arada yaşayamayacağı tezine dayanır ve Müslümanlar için ayrı bir yurt talebinde bulunur. Pakistan'ın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tahrîk-i Nifâz-ı Fıkh-ı Caferiyye: Bkz. Tahrîk-i Caferiyye Pakistan.

Tahtavî, Rifaa el- (1873): El-Ezher Üniversitesi'nde Muhammed Ali'nin reform programına sempati duyan bir şeyhten İslâmî disiplinler üzerine eğitim alan Mısırlı din âlimi. Paris'e diplomatik misyon için din eğitimcisi olarak gitmiş ve burada Avrupalı fikirlere aşinalık kazanmıştır. Mısır'da yeni bir eğitim sistemini geliştirmeye yardımcı olmuş, dil eğitimi ve çevirileri teşvik etmiştir. Avrupaî ve İslâmî fikirlerin entegrasyonu için entelektüel bir çerçeve geliştirmeye çalışarak modern İslâm düşüncesi ve Mısır milliyetçiliğinin temelini atmıştır.

Taif: Arabistan'da, Güney Hicaz'da yer alan vaha. 619'da Hz. Muhammed Medine'ye yakın olan bu vahadan destek istemiştir; ancak kendisiyle alay edilip kentten çıkarılmıştır.

Takî Han, Muhammed: (ö. 1852) Emir Kebir olarak da bilinir. 1848-51'de İran'daki Kacar sarayında reformcu ve vezir-i azam. Tanzimat reformlarını incelemek için Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiştir. Maliye, idare ve eğitimde reform başlatmıştır. Yönetici yetiştirme ve modern derslerin okutulması konusunda yeni bir medrese olan *Dâru'l-Fünun*'la yakından ilişkilidir. Kâşân'da sürgündeyken öldürülmüştür.

Takiyye: Potansiyel bir eziyet bağlamında önlem olarak dinî inancın inkârı. Sünnî çoğunluk tarafından bazı dönemlerde eziyete maruz kalmış Şii Müslümanlarca vurgulamıştır. Kavram, Kur'an'ın (3: 28 ve 16: 106) yanı sıra hadisler, tefsir kitapları ve fıkıh şerhlerine dayanır.

Taklîd: Hukukî emsaller, geleneksel tavır ve doktrinlere uyum. Genellikle reformcular tarafından vahye dayalı içtihadla yan yana konur. Geleneksel olarak hukukî emsal şeriatta bağlayıcı kabul edilir; ancak taklid, modern reformcular arasında kültürel ve entelektüel durgunluğu, yeni fikirleri tecrübedeki isteksizli-

ği ifade için kullanılan negatif bir anlam edinmiştir. Reformist eleştiri, hem köktenci hem de modernist bir yön almıştır.

Takvâ: Allah'ın şuurunda olma ya da Allah korkusu içeren ihlaslı davranış. Ayrıca "Allah korkusu", "sâlih amel", "fazilet" ve "sakınma" olarak da çevrilir. Takvâ ve bu sözcükten türeyen kavramlar Kur'an'da 250'den fazla geçer; Ebu'l-Alâ Mevdûdi (ö. 1979) takvayı kardeşlik, eşitlik, adalet ve doğruluk yani İslâm toplumunun üzerine kurulduğu kavramlarla birlikte İslâm'ın temel Allah şuuru ilkesi olarak tanımlar. Seyyid Kutub (ö. 1966) siyasî aktivizme bir vurgu olarak karakterize edilen tefsirinde, takvanın önemini sistematik olarak açıklamıştır. Fazlurrahman (ö. 1988) ise insanların zayıflıklarının üstesinden gelmelerine yardım eden batını bir vizyon olarak "belki de Kur'an'daki en önemli müstakil kavram" biçiminde tanımlamıştır.

Takvim: Bkz. İslâmî Takvim.

Talak: Bkz. Evlilik ve Boşanma: Modern Uygulamalar.

Tâlekânî, Mahmûd: (ö. 1979) İranlı din adamı ve İslâm Devrimi'ndeki anahtar bir ideolog. Dinî bir görev olarak sosyal adaletin peşine düşülmesini savunmuştur. Komünizme, baskıya ve geleneksel dine ideolojik bir alternatif formüle etmede Mehdî Bâzergân'la birlikte çalışmıştır. Bu çalışmanın sonucunda 1961'de İran Kurtuluş Hareketi kurulmuştur. Önde gelen bir halk aktivistidir. En yüksek oyla Rehberler Meclisi'ne (*Meclis-i Hobregân-i Rehberî*) 1979'da seçilmiş ancak nihaî anayasa geçmeden önce ölmüştür.

Talha İbn Ubeydullah et-Teymî (ö. 656): İslâm'ı ilk kabul edenlerden ve *Aşere-i Mübeşşere*'den (Hz. Muhammed'in ashabından Cennetle müjdelenen on kişiden) biri. 2. Halife Ömer tarafından kendi halefini seçecek heyete tayin edilmiştir (644). 656 yılında 4. Halife Ali'yle Cemel Savaşı'nda, Ali'den önceki Halife Osman'ın öldürülmesinin öcünü almak için savaşmış ve halifelik için mücadele etmiştir.

Taliban: 1989 Sovyetler Birliği'nin bölgeden birliklerini çekmesinin ardından uzunca bir süre devam eden iç savaşa son vermek için, 1994-96'da Afganistan İslâm Cumhuriyeti'ni kuran dinî liderler ve öğrencilerden oluşan militan grup. Molla Ömer tarafından yönetilmektedir. İç savaş, etnik bölünmeler ve savaşan kabile liderlerine karşı ahlâkî, istikrarlı ve düzenli bir alternatif olarak İslâm'ı desteklemektedir. Had cezalarının uygulanması dâhil İslâm'ı ve Sünnî İslâm'ın kamu standartlarının katı, lafzî ve muhafazakâr yorumlarını izlemektedir. Esasen Vahhâbî âlimler ve Peştun kabile geleneklerinden etkilenmişlerdir. Rejim Afganistan'da İslâm dışında diğer herhangi bir dinin varlığı ya da uygulanmasına imkân vermeyi reddetmesi ve kadınlara yönelik mutlak ayrım nedeniyle uluslararası insan hakları organizasyonlar tarafından kınanmıştır. Yalnızca Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE tarafından desteklenip tanınmaktadır. Uluslararası terörist eğitim kamplarına sahip Usame bin Ladin ve arkadaşları için bir sığınak sağlamaktadır. Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, ABD güçlerince iktidardan zorla uzaklaştırılmıştır.

Ta'lîk: Bir Arap hüsn-ü hat üslubu.

Talim: (1) Tipik olarak camilerde verilen Kur'an, hadis ve bazen de fıkıh eğitimi. Öğrenciler tercihe göre bir hocanın etrafında halka kurarlar. Öğrenci, eğitimini tamamladıktan sonra belli bir hocayla bazı metinleri başarıyla çalıştığını bildirir bir belge ya da icazet alır. Bu icazet öğrencinin aynı metinleri

okutabilmesini sağlar. İslâm dünyasında eğitimin önemli bir parçası olarak durmaktadırlar. Bazen zorunlu müfredata bir ilave olarak eklenmektedir. Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu ülkelerde yaşayan Müslümanlar, çocukları için bu eğitim tipini sürdürme arzusunu taşımakta ve eğitim sunmak için yerel kurumlar kurmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca Perşembe akşamları ya da cemaatle namazın ardından camide verilen gayri resmî dersler için de kullanılır. (2) Nizârî İsmailîlikte, imam yoluyla verilen ilahî ilham içeren eğitim.

Talût (Saul): Kur'an, Talût'un peygamber ve rahip Samuel tarafından İbranilerin kralı olarak meshedildiğini aktarır. Hükümdarlığında Ahit Sandığı tekrar İsrail'e verilir. Talût, Calût'a ve ordusuna karşı Allah'a olan imanıyla kendi birliğinin başına geçmiş ve sayıca az olsalar da Davud eliyle zafer elde etmiştir.

Tanrı: Bkz. Allah.

Tanzanya'da İslâm: Tanzanya'nın nüfusu % 45 Hıristiyan, %35 Müslüman ve % 20 yerli dinlere inananlardan oluşur. İslâm kıyı bölgelerden içlere ticaret yoluyla yayılmıştır; 20. yüzyılda tarikatlar İslâm'ı en ince ayrıntısına kadar popülerleştirmişlerdir. Tanzanyalı Sünnîlerin yaklaşık % 70'i, tarikatlarla ilişkilidir; Kadirîler tüm müntesiplerin % 75'ini oluşturmaktadır. Şâzilîler, Askarîler, Ahmedîler, Dandarâvîler ve Rıfâîler de diğer aktif tarikatlardır. Bağımsızlıktan sonra (1961) Tanzanya ve Zanzibar bir cumhuriyet olarak birleşmişlerdir; bugün Zanzibar sınırlı bir özerkliğe sahiptir. Kapitalizm, Batılı hükümet taraftarları ve Afrikalı Müslüman nüfus arasındaki gerilimler, artarak ekonomik bir belirsizlik ortamına sevk etmiştir.

Tanzîm-i İslâmî: Bkz. Ahmed, Israr.

Tanzîm: 20. yüzyıl başlarında Kuzey Hindistan'da kişisel ibadetlerde reform ile kuşatılan bir İslâm ve istismar edilen bir Müslüman azınlığın savunulması çağrısında bulunan hareket.

Tanzimat: Türkçede reform ya da düzenlemeler. Batı Avrupa'dan açıkça kopyalanan kurumları birleştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nu dönüştüren bir sosyal ve siyasî reform dönemini belirtir; hem içteki hem de dıştaki siyasî baskılara bir cevaptır. Tanzimat sözde anayasal Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanıyla (1839) başlar; sona eriş tarihini belirlemek güçtür. Islahat Fermanı (1856) Müslümanlar ve gayrimüslimlere eşit hakların yanı sıra askerlik, adlî yönetim, vergilendirme, eğitim ve istihdama ilişkin eşit yükümlülükler verir. Jön Türkler (1908–18) ve Cumhuriyet (1923'te kurulmuştur) yönetiminde Türkiye'nin modernizasyonu, Tanzimat'tan itibaren devam eden fasılasız bir hareket olmuştur. Ayrıca bkz. Gülhane Fermanı 1839.

Tarih: Arapça *İlmu't-tarih* hadis kitapları, biyografik edebiyat, kronikler ve derlemeleri içerir. Modern kullanımda terim genellikle Avrupa stili tarih yazımını belirtir.

Tarîkat-ı Muhammediye: Bkz. Ehlu'l-Hadis.

Tarikat: Yol. Bir üstad ya da mürşidin ibadetler, zikirler ve bir takva literatürü içeren sûfî yolu ya da manevî idaresi. Ayrıca birkaç bölgeye yayılabilen sosyal bir organizasyon olarak sûfî yolunu belirtir. Bir birey etrafında gelişen kısa ömürlü bir cemaati ya da kurumsal uyuma sahip uzun ömürlü bir yapıyı belirtebilir. Ayrıca bkz. Tasavvuf.

Tasdik: Allah'ın varlığı yanında ilahî sıfatlar, peygamberler ve ilahî iradenin doğruluğunun onaylanması. Allah'a teslimiyet ve itimadı, Allah'ın insanlardan beklediği şeylere bağlılığı, Allah'ın yasakladığı her şeye karşı çıkmayı yansıtır.

Taşıyıcı Annelik: Bir kadının bir erkek tarafından ya da döllenmiş bir yumurta yerleştirilerek hamile kalmayı ve bebeği doğumdan sonra erkeğe ve karısına teslim etmeyi kabul ettiği anlaşma. Bazı Müslüman fakîhler tüp bebek dâhil kısırlık tedavilerine izin verip donör sperm, yumurta ya da taşıyıcılık anlaşmalarına izin vermemektedirler.

Tatarlar: 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başında İslâm'ı seçen, çoğunlukla Rusya'daki Tatar Cumhuriyeti ve Sibirya'nın bazı bölgelerinde yaşayan Türk halklarından oluşan bir grup.

Tavaf: Hacılar tarafından Mekke'de hac esnasında Allah'ın yeryüzündeki evi (*Beytullah*) olduğuna inanılan Kâbe'nin etrafında saat yönünün tersine yedi dönüş. Melekler ve tüm mahlûkatın Allah'ın arşının etrafında dönüşlerinin bir taklidi olarak, hacının Allah'ın huzuruna girişini sembolize ettiğine inanılır. Haccın ilk büyük ritüelidir. Arafat'ta vakfeye durup geceyi Müzdelife'de geçirdikten ve Mina'da şeytan taşlayıp kurban kestikten sonra tekrar yapılır. İkinci tavaf, haccın asgari gereğidir. Hacılar tavaf ederken Haceru'l-Esved'e dokunup öpmeye ya da Haceru'l-Esved'i Allah'la yaptıkları yeni ahdin bir işareti olarak en azından selamlamaya çalışırlar.

Tayland'da İslâm: Tayland nüfusunun yaklaşık % 95'i Theravada Budizm'ine bağlıdır; en büyük dinî azınlık (% 4), geniş ve kendi kimliklerine sahip olan iki kategorideki Müslümanlardır: esasen güneyde ikamet eden Malay Müslümanları, orta ve kuzey Tayland'da ikamet eden Tayland Müslümanları. Hükümetin asimilasyon politikalarına karşın Malay Müslümanların çoğunluğu, Malezya'daki Müslümanlarla güçlü etnik ve kültürel bağlar kurmaktadır. Tayland'ın heterojen nüfusu İranlılar, Hanlar, Endonezyalılar, Hintliler, Pakistanlılar, Çinliler ve Malayları içerir. Müslümanlar gittikçe artan bir düzeyde Tayland'ın siyasi, kültürel, eğitimsel aktivitelerine katılmaktadır.

Tayyibî Tarikatı: 17. yüzyılda Kuzeybatı Cezayir'de Mulay Abdullah İbn İbrahim el-Şerif tarafından kurulmuş olup Semmânî Tarikatı'nın ıslahatçı bir koludur. Dördüncü şeyh Mulay et-Tayyib'in adını almıştır. Ayrıca Vezzânî Tarikatı (1670'te Vezzân'da kurulan zaviyenin adını almıştır) ve Tihamî Tarikatı (tarikatın kurucusunun adını almıştır) olarak da bilinir. Fas, Cezayir ve Tunus genelinde zaviyeleri vardır. 18. ve 19. yüzyıllarda müntesiplerinin sultan tarafından müttefik kabul edilip yerel işlerde otonomiye sahip olduğu Tanca'da hâkim olmuştur. Murabıtların örfî ziyaret uygulamalarına karşı çıkmıştır. 19. yüzyılda sultanın gücüne direnişin bir aracı olarak Fransız vekâletiyle işbirliği yapmıştır.

Tâzir: *Tâzir*le aynı doğaya sahip olsalar da, *had* cezalarının katı gerekliliklerini sağlayacak denli büyük olmayan ya da Kur'an tarafından işlendikleri vakit verilecek özel cezalar belirlenmiş suçlar için uygulanacak ceza. Cazalar irtidad ve casusluk için ölüm cezasından kırbaç, hapsedilme, sürgün ve çeşitli para cezalarına kadar geniş bir dağılım gösterir. Cezanın belirlenmesi, suça kimin zorladığı ve suçun kime yüklendiği dahil birçok kriter uyarınca farklı cezalar verecek hakime ya da baş yetkiliye bırakılır.

Taziye: Hz. Muhammed'in torunu ve üçüncü imam olan Hz. Hüseyin'in davası ve şehadetini yeniden canlandırarak çoğunlukla İran'da sergilenen Şiî temsil. 650 yılında Hz. Hüseyin halifelik hakkı nedeniyle Kerbela düzlüğünde (günümüz Irak sınırları içinde) erkek çocukları ve kendisini izleyenlerle birlikte şehit edilmiştir. Katledilişleri şehadet olarak kabul edilmiş ve o tarihten itibaren dünya genelindeki Şiîler tarafından matem yaşanmıştır. İran'da Şîa'nın devlet dinî

olarak kabul edildiği 16. yüzyılda taziye, saray himayesi altına alınmıştır.

Tazminat: Bkz. Diyet.

Te'vîl: Yorumlama ya da alegorik yorumlama. Terim Kur'an'da (3:7-9) anlamları kesin olan (*muhkemât*) ve açık olmayan (*müteşâbihât*) ayetler arasında ayrımda bulunma bağlamında geçmektedir. Sonraki ayetler, bir okumaya göre "yalnızca Allah ve yeterli ilme sahip" kimseler, ayetlerin açık olmayan bölümlerinin anlamını bilir. Daha popüler olan diğer bir okumaya göre bu ayetlerin yorumunu ya da gizli anlamını yalnızca Allah bilebilir. Tarihi açıdan 7. yüzyıldan itibaren âlimler herhangi bir kisve ya da biçimde ayetlerin te'vil edilmesini reddedenler ve faklı derecelerde ayetleri okumanın dikursif yöntemlerini uygulamaya istekli olanlar şeklinde ayrılmışlardır. İlk grup yani literalist (lafzı esas alanlar) olanlara Malik İbn Enes (ö. 795), Ahmed bin Hanbel (ö. 855) ve Ahmed bin Hazm (ö. 1086) gibi âlimler dâhildir; ikinci grupta ise Hasanü'l-Basri (ö. 728), Mutezile kelâmcıları ve genel olarak felsefeciler yer alır. 12. yüzyılda te'vîlin en istekli savunucusu, büyük Aristocu filozof ve Mâlikî fakîhi İbn Rüşd'dür (Averroes; ö. 1198).

Tebliğ: Bir mesaj ya da vahyin iletilmesi; bir misyonun yerine getirilmesi. Modern kullanımda *davet*'in (imana çağrı) yerine de kullanılır. İlgili kelimelerin Kur'an'daki kullanımı, mesajın ilan edilmesinin misyonun gerçekleşmesi için yeterli olduğunu belirtir; Bir tebliğci, hidayetten sorumlu değildir. Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935) tebliğin tüm Müslümanların görevi olduğuna inanmaktadır; Cemâat-i İslâmî'nin kurucusu olan Ebu'l-Alâ Mevdûdî (ö. 1979) insanların doğru ve yanlışı seçmede hür olduklarını ve tebliğin zorlamayı (Kur'an'da -2: 256- yasaklanmıştır) gerektirmediğini vurgulamıştır. Çağdaş en geniş uluslararası hareket olan Tebliği Cemâat'in ardındaki manevî saiki oluşturur.

Tebliği Cemâat: 1927'de Mevlana Muhammed İdris tarafından Delhi'de kurulan Hint reform hareketi. Köylüler ve çiftçiler arasında yaygındır. Kişisel ibadette reform ve İslâm'la Müslüman azınlığın müdafaası çağrısında bulunmuştur. İslâm'ın siyasî yönlerinden çok dinî yönlerine odaklanmıştır. 1950'den itibaren İslâm dünyasına yayılmıştır. Ayrıca bkz. İlyas, Muhammed; Kandehlevi, Muhammed Zekeriyya.

Tecdîd: Bkz. İhyâ ve Tecdîd.

Tecemmuu'l-Yemanî li'l-Islah el-: Yemen'de Islahat Topluluğu. Genelde *Islah* olarak adlandırılır. 1990'da İhvânu'l-Müslimînin ideologlarıyla Haşî Kabile Konfederasyonu arasındaki ittifakın bir ürünü olarak kurulmuştur. İktidardaki Halk Genel Meclisi'ne muhalif ikinci önemli siyasî parti olmuştur. Islah Partisi Yemen'de 1993 yılında çok partili seçimlerin ilk kez gerçekleştirilmesi sonrasında 301 sandalyeden 62'sini almıştır. Lideri Şeyh Abdullah bin Hüseyin el-Ahmar parlamento sözcüsü olarak seçilmiş ve parti de koalisyon hükümetine 9 bakanla katılmıştır. 1997 parlamento seçimlerinde daha mütevazı bir sonuç aldıktan sonra (54 sandalye) parti hükümetten çekilmiş, ancak Eylül 1999'daki genel katılımlı ilk başkanlık seçimlerinde, Başkan Ali Abdullah Sâlih'i desteklemiştir.

Tecsîm: Bkz. Enkarnasyon.

Tecvîd: Kur'an okuma sanatı. Ayrıca *kıraat* (okuma) olarak da bilinir. Ritüel açıdan temiz insanlarca (kimi âlimlere göre abdestli ç.n.) icra edilmesi istenir. Tipik olarak camilerde görülmekle birlikte evlilik, cenaze merasimi, müessese açılışları, konferanslar ve hükümet törenleri gibi kutlamalarda gerçekleştirilir.

Tefrîk-i Caferiyye Pakistan: Pakistan'da önde gelen Şiî siyasî organizasyon. Tefrik-i Caferiyye, 1980 yılında Şiîlerin Ziyau'l- Hakk'ın Sünnîliğin hâkim olduğu İslamizasyon politiklarına karşı çıkarlarını korumak için Tahrîk-i Nifâz-ı Fıkh-ı Caferiyye adıyla kurulmuştur. Ününün doruğuna Allâme Ârif Hüseynî liderliğinde ulaşmıştır. Tahrîk-i Caferiyye, Şiîler'in haklarını savunma ve İran'la yakın bağlar kurmada Sünnî dinî siyasî gruplara yönelik kuvvetli kuşkuları tahrik etmiş, bu da Pakistan'da mezhepsel görünümde şiddetli bir radikalliğe yol açmıştır.

Tefsîr: Kur'an yorumu. Kur'an'ı ve içindeki emirleri anlamak için yapılan açıklama, izah, yorumlar. Hz. Muhammed Kur'an'ın en sahîh müfessiri kabul edilir; ancak Hz. Muhammed'in ashabı ve tâbiûn'dan rivayetler yoluyla Kur'an'ın tefsiri de sahîh kabul edilir. Tefsir dil, fıkıh ve kelâm alanlarında gerçekleştirilir.

Tefvîz: İslâm kelâmında, meseleleri Allah'a havale etmek (*tefvîzu'l-emri lillah*). Hukukta yetki devri, bir eyleme cevaz verilmesi ya da tutuklama emri çıkarmak. Genellikle bir tedarik sözleşmesinde yetki devrini gösterir. Ayrıca ortakların eşit bir yatırım yaptığı, kâr ve karar verme gücünde eşit alakaları paylaştığı yasal bir ortaklık türünü (*şerîkatü'l-mufâvede*) gösterir. Bunun yanında kocanın boşanma yetkisi (*ismet*) karısına devrettiği bir boşanma türünü (*talaku'l-tefvîz* ya da *tefvîzu'l-talak*) ifade için kullanılır. Devir, evlilik akdedilirken ya da belli koşulların ortaya çıkması durumunda veya evlilik esnasında herhangi bir zamanda yapılabilir. Örneğin taraflar eğer koca ikinci bir eş alırsa, ilk eşin kendiliğinden boşanma yetkisine sahip olacağını ya da kadının bir neden olmaksızın herhangi bir zamanda boşanma yetkisine sahip olacağını açıkça belirtebilir. Klasik İslâm fakîhleri, farklı devir tiplerini ve her birinin geçerliliğini tartışmaktadırlar. Çoğu Müslüman ülke şu ya da bu biçimde bu boşanma türüne izin vermektedirler.

Tekbir: Bkz. Allahuekber.

Tekfîr: Bir kişinin kâfir olup artık Müslüman olmadığının ilanı. Modern dönemde tekfir, dinî açıdan yetersiz varsayılan İslâm devletlerinin liderlerine karşı şiddeti kutsamak için kullanılmaktadır. Mısır'da Seyyid Kutub, Mevdûdî, İbn Teymiye ve İbn Kesîr'in fikirlerini yansıtan gruplar gibi militan grupların merkezi ideolojisine dönüşmüştür. Anaakım Müslümanlar ve İslâmcı gruplar bu kavramı doktrinel bir sapıklık olarak reddederler. Hasan el-Hudeybi (ö. 1977) ve Yusuf Kardavi gibi liderler, tekfiri gayrî İslâmî bularak dar kafalılık ve bağnazlık olduğu gerekçesiyle reddederler.

Tekke: Sûfilerin ikametgâh, zaviye ya da hânkâhları için kullanılan Türkçe terim. Eğitim, ritüel ve ibadetler gibi sûfi aktivitelerinin icra edildiği bina. Tarikatın mürşidi de burada yaşıyor olabilir. Kolonyal dönem esnasında silah yığma ve muhalif eylemler için potansiyel mekânlar olarak kuşkuyla karşılanmış, seküler Türk devletinin ilanından sonra Atatürk yönetiminde kaldırılmaları hedeflenmiştir. Ayrıca bkz. Halvet; Hânkâh; Zaviye.

Teklif: Yasal bir hüküm ya da yükümlülük; birine bir görevi emanet etmek ya da yüklemek. Yasal önkoşulları karşılayan bir kişi mükellef olur (yasal bir görevi yerine getirmekle yükümlü kişi). Örneğin namaz, buluğ çağına ulaşan kimselere yüklenen bir tekliftir. Menstruasyon dönemindeki bir kadının namaz kılma teklifi yoktur. Zorluk ya da yetersizlik bir kişinin üzerinden bazı yükümlülükleri kaldırır ya da kişinin hasta olması durumunda oturarak namaz kılması gibi daha az zahmetli yükümlülükleri yükler. Mala yüklenen bir teklif, taahhüt ya da ipotektir.

Telfik: Birleştirme. Farklı mezheplerin materyallerinden hüküm çıkarmayı belirten fıkhî terim. Modern dönemlerde Muhammed Abduh (ö. 1905) ve talebesi Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935) tarafından İslâm hukukunda bir reform aracı olarak savunulmuştur. İhtilafın (görüş farklılıkları) onlara göre tüm ümmetin yararına kullanılması gerekli entelektüel bir zenginlik olduğu çıkarımında bulunmuşlardır.

Tenâsuh: Bkz. Nesih.

Tentera İslâm: Endonezya, Açe'deki *Dâru'l-İslâm Hareketi*'nin militan kanalı. Grubun 1950'lerde gerilla taktiklerini benimsemesi, Dâru'l-İslâm liderleri arasında Kuzey Sumatra'da İslâmî bir devlet propogandası yapanlarla Cakarta hükümetiyle çözüm arayışında olanlar arasında bir bölünmeye yol açmıştır.

Tenzih: Allah'ın bir ve eşsiz olduğu, yaratılmış şeylere hiçbir surette benzemediği şeklinde Allah'ın tenzih edilmesi doktrini. Antropomorfizmin (*teşbih*) yasaklanışının temeli. Sûfiler bu doktrini kişinin mistik deneyimin tamamen Allah'ı akla getirmesi amacıyla kendisini tüm suret ve önyargılı nosyonlardan arınması biçiminde yorumlarlar. Bu doktrin tevhîd kavramıyla bağlantılıdır ve 18. yüzyılda sûfilerin Allah'tan ziyade Muhammedî ruhla birliğe yoğunlaşmaları için bir temel oluşturmuştur. Çünkü iki benzemeyen arasındaki birlik, imkânsız kabul edilir (her ne kadar ilk mutasavvıflardan bazıları böylesi bir birliğin Yaratıcı ve yaratılmış arasındaki özel ilişki nedeniyle imkânsız olduğunu öne sürseler de).

Tenzil: Âdem'le başlayıp Kur'an'a göre peygamberlerin sonuncusu (*Hâtemu'n-Nebiyyîn*). Hz. Muhammed'in misyonuyla sona eren peygamberler yoluyla, insanlığa ilahî rehberliğin ulaştırılması. Mesaj insanların fiillerine rehberlik için verildiğinden, güvenilir örnekler yoluyla entelektüel anlayış ve pratik uygulamada gereklidir. Peygamberler hem elçi hem de model işlevi görürler. Son zamanlarda Müslüman düşünürler, Kur'an'ın yorumunu dar lafzîlik ve önceki müfessirlerin ayet ayet, atomist yöntemlerinden uzaklaştırıp bunun yerine hızlı ve radikal bir değişim dünyasında vahyin evrensel uygunluğuna yoğunlaşma ihtiyacını vurgulamışlardır. İslâm tarihi boyunca ilahî vahiyden elde edilen bilgi ile içtihadla gelen bilginin izafi değeri üzerine şiddetli tartışmalar yapılmıştır. Kur'an'ın Allah'ın iradesi olarak kabulü, onun değişmez olduğu ve eşi bulunmadığı anlamına gelir. Özellikle ortodoks İslâm her şeyin yalnızca insan aklıyla bilinebileceği görüşüne karşı çıkar. Bu yüzden insanlar, bizi mutlak ve zahir arasındaki ilişki konusunda bilgilendiren varoluş sırları hakkında açık bir bilgi elde etmek için vahye ihtiyaç duyar.

Teodemokrasi: Bkz. Demokrasi.

Teoloji: Vahyedilen hakikatlerin felsefî, aklî ya da tasavvufî tartışmaları; Arapçada "kelâm" olarak adlandırılır. İslâm'daki teolojik (*kelâmî*) anlaşmazlıklar, yedi ana meselede odaklanır: Allah kavramı, Allah'ın varlığının ontolojik ve kozmolojik delilleri; Allah ve alem arasındaki ilişkinin kozmolojisi; hür irade, determinizm, kader, hayır, şer, ceza ve mükafat açısından Allah'ın nizamının teodisesinin etiği; din dilinin pragmatizmi ve peygamberlere, mutasavvıflara, peygamber- hükümdarlara has muhayyile melekesinin kendine özgü işlevi; vahiy ve akıl arasındaki ilişki, ilahî kanunun topluma uygulanmasındaki siyaset.

Terbiye: Yetiştirme, eğitme. Ortaçağ İslâm'ında üst sınıflar için uygun bir eğitim, hem dinî hem de insanî disiplinleri (*âdâb*) içermiştir. Çağdaş dünyada çocuk yetiştirme, eğitim (genellikle seküler) ve pedagojiyi belirtir. Ayrıca bkz. Âdâb.

Tercumânu'l-Kur'an: Güney Asya'da 20. yüzyılın önemli bir din âlimi ve siyasî lideri olan Ebu'l-Kelâm Âzâd (ö. 1958) tarafından kaleme alınmış tefsirin kısmî Urduca çevirisi. Çeviriyle Kur'an'ın sıradan Müslümanlara ulaştırılması amaçlanmış olsa da, ilk 23 sûrenin ötesine geçememiştir. Bu eserin en önemli yanı, Âzâd'ın Kur'an'ın ilk suresi Fatiha üzerine yaptığı kapsamlı tefsirdir. Âzâd, Hindistan'da birleşik bir Hindu-Müslüman millete olan adanmışlığıyla paralel olarak Fatiha'yı yalnızca Kur'an'ın tüm düsturlarını kapsayan bir sure olarak değil, aynı zamanda tüm dinlerin zarurî birliğine şahit olarak da görür.

Terörizm: siyasî amaçlar için sivillere karşı açıkça şiddet kullanımı. Failleri devletler, devlet ajanları, bağımsız ya da hücreler halinde faaliyet gösteren birey ya da gruplar olabilir. siyasî ilhamla yapılan tüm şiddet eylemlerini kapsamaz. İslâm hukuku adaletsizliğe karşı, özellikle insanların yurtlarından çıkarılması gibi zulüm eylemlerinin gerçekleştiği yerlerde adaletsizlikle savaşılması dışında şiddet kullanımını kınar; yukarıda belirtilen durumda bile şiddetin kim tarafından başlatıldığı, şiddet başlamadan önce uyarı olup olmadığı, savaşmayan kişilerin dokunulmazlığı ve düşmanlıkların sona erdirilmesi için şartlara ilişkin özenli düzenlemelerle şiddet kullanımını sınırlar. İslâm kanunlarınca kabul edilmeyen şiddete, *hiraba* (eşkıyalık) adı verilir.

Terviye: Susuzluğu giderme. Hacıların o gün develerini suvarmaları ya da İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etmesinin emredildiği bu yerde gördüğü rüyaya kulak vermesi nedeniyle haccın 8. gününe verilen ad.

Teslim: Arapça *s-l-m* kökünden "teslim olma" ya da "esenlik içinde olma" anlamına gelen isim. *İslâm* ve *selam* sözcükleri, aynı kökten türemiştir. Teslim, kader ya da ilahî iradenin bir kabulünü gösterir.

Tesbîh: Arapça *misbâh*; *tesbîh*; *subha*. Müslümanlar tarafından 9. yüzyıldan itibaren dua ve Allah'ın isimlerini sayarken kullanılan 33 taneli araç. Muhtemelen Doğu Hıristiyan rahiplerinin 3. yüzyıldan itibaren kullandıkları benzer araçlardan uyarlanmıştır.

Teşbih: Bkz. Antropomorfizm.

Teşehhüd: Namazın ikinci rekâtından sonra tahiyyat okuma ve şehadet miktarı oturma. İkinci secdeden sonra, namaz kılan kişi Allah'tan başka ilah olmadığı ve ortağının bulunmadığına şehadet eder; ayrıca Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu ilan eder. Namaz kılan kişi, Allah'ın birliğini vurgulamak için sağ elinin işaret parmağını kaldırır. Ayrıca bkz. Şehadet.

Tevbe: Kur'an'da başlıca bir terna olup 70'ten fazla yerde geçer. Ayrıca bir sure de (9. sure) *Tevbe* adını taşır. Genellikle Allah'a dönüp af dilemek ve affedilmek olarak tanımlanır. İslâm'da ilk günah, günahları İsa'nın çekerek ödemesi (*atonement*) ya da kilisede günah çıkarma gibi kavramlar yoktur. Tevbe ve mağfiret (affedilme), birey ve Allah arasındaki doğrudan meselelerdir. Allah'a karşı günah işleme durumunda tevbe, pişmanlık ve kişinin davranışlarını değiştirme kararlılığı yeterli kabul edilir. Klasik âlimler tevbe'nin bireysel boyutunu vurgulasalar da, birçok yenilikçi ve ıslahatçı bireysel eylemleri daha büyük olan ahlak, etik ve sosyal reform meselelerine bağlayıp günahlar için açık kefaret olarak İslâm ceza kanunlarının yeniden uygulanmasını tartışmışlardır. Sûfiler tevbeyi Allah'ın huzurunun sürekli bilincine doğru bir manevî dönüş süreci olarak anlarlar. Hz. Muhammed'in günde birkaç kez Allah'tan af dilediği aktarılır.

Tevekkül: Güven. Sûfilerin Allah'ın istediklerini gerçekleştirmek için kendileri-

ni tamamen Allah'a teslim etme uygulamalarını belirtir. Ayrıca sûfînin gündelik gereksinimlerini sağlamada tamamen Allah'a dayandığını gösterir. Sûfiler geleneksel olarak bir sufînin ilahî iradeye direnç göstermeksizin, *gassal* (ölü yıkayan) önündeki bir *meyyit* (ölü) gibi olması gerektiğini ifade ederler. Böylesi bir güven, rıza ve aydınlanmadan önceki sükûnet haline sevk eder. Tevekkül talim, irşad, tarikatın mürşidine olan teslimiyet, zikir ve/veya sema yoluyla elde edilir.

Tevessül: Bkz. Aracılık.

Tevhîd: Tevhîd, İslâm'ın tanımlayıcı doktrinidir. Mutlak monoteizmi deklare eder. Allah'ın yaratıcı ve evrenin sahibi olarak bir ve eşsiz oluşum belirtir. İslâm reformcuları ve aktivistlerince toplum için düzenleyici bir ilke ve dinî bilgi, tarih, metafizik, estetik ve etiğin yanı sıra sosyal, ekonomik ve dünyevî düzen temeli olarak kullanılır.

Klasik dönemde, tevhîd tartışmaları Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla siyasî halifeliğin geçerliliği konusundaki felsefî görüşlere odaklanmıştır. 13. yüzyıl Hanbelî fakîhi İbn Teymiye, tevhîd vurgusunu sosyo-ahlâkî meselelere kaydırmıştır. İbn Teymiye'ye göre tevhîd Allah'ın yegâne yaratıcı, hâkim ve âlemin hükümdarı olduğunun; insana amel, ibadet ve fiiller yoluyla vahyettiği iradesini gerçekleştirme ve bu vahye teslim olmaya sorumlu kılışının bir beyanı olarak yorumlanır. Hakiki iman, özel ve kamusal (yani manevî ve siyasi) alanları bağlayarak hem bireysel hem de kolektif açıdan erdemli davranışlarda ifade edilir. Din, sosyal düzene rehberlik etmelidir.

18. yüzyıl Arap ıslahatçısı Muhammed İbn Abdulvehhab (ö. 1792), tevhîdi manevî durgunluk ve aşırılıkların çaresi olarak dile getirmiştir. Mezhepçiliği destekleyerek veliler, melekler ve peygamberlerden şefaat dileyerek velilerin yüceltilmesi yanında Kur'an ve sünnetten başka bir kaynağa dayalı ve mantıksal çıkarım sonucu elde edilen bilgiye dayanarak tevhîde gölge düşüren kimseleri kınamıştır. Kabile dayanışmasının yerine dinî dayanışmayı koyup İslâm'ı haricî ve örfî uygulamalardan arındırarak ilahî ve İslâmî birliğe dayalı bir devlet kurmayı arzulamıştır. Bu devlet, modern Suudi Arabistan'ın temeli olmuştur.

19. yüzyıl Mısırlı ıslahatçı Muhammed Abduh (ö. 1905) tevhîd, insanın hür iradesi ve Allah'ın vahyettiği kelâma itaati sentezlemiştir. Akıl ve vahiy arasında hiçbir çelişki olamayacağını öne sürerek, tevhîd yoluyla Kur'an'ın rasyonel tahkikini savunmuştur. Bu yüzden Kur'an insanların akıl yürütmelerini onaylar ve destekler. Muhammed İbn Abdulvehhab gibi o da gelenekçiliğe karşı durarak bunun yerine Allah'ın bilgisine ve delil olarak gelenekten ziyade ispata dayanmaya odaklanmıştır. Abduh'un eserlerinin 21. yüzyıl aktivistleri için en etkili iki teması, taklidi (geleneğe sıkı bağlılık) reddederek içtihad ruhunu canlandırma, ilahî zat ve sıfatların doğasını tefekkürden ziyade İslâm toplumunun yaratılmasında pratik amaçların peşine düşmektir.

Abduh'un insan uğraşlarını yönlendirmede tevhîdin merkeziliği yorumu, İslâm dünyası genelinde Nâsırcılık, sosyalizm, kapitalizm ve milliyetçilik gibi ideolojiler, kolonyal güçlerden bağımsızlık elde etme yanında refah ve birlik bağlamında da başarısız olup İslâm dünyası siyasî gerilemelerden muzdarip olunca daha önemli hale gelmiştir. Seyyid Kutub, insanın Allah'a bir cevabı olarak tevhîde dayalı bir İslâmî dünya görüşünü dillendirmiştir. Burada toplum, özelde ve genelde Allah'ın vahyedilmiş iradesine kuşkusuz teslimiyetle ilahî birliği yansıtacaktır. Kutub, hükümetlerin şeriata dayalı olması gerektiğini de belirtmiştir.

Filistinli âlim İsmail el-Fârûkî (ö. 1986) Müslümanların tüm insanlığa ve evrene karşı sorumlu olduğuna odaklanarak tevhîdin pratik anlamlarını ele almıştır. Çünkü Müslümanlar kâmil ve bir bütün olan vahyin varisleridirler. Bu sorumluluk yalnızca aşırı legalizm, materyalizm ya da manevîyattan çok kamusal eylemde insan aktivitesi odaklı İslâmî bir dünya düzeni talep eder. Tevhîd tüm yaşamın ilahî iradeye göre düzenlenmesi gerektiğini emrettiğinden, şeriat da yaşamın tüm yönlerini yasallaştırmalı ve dünya genelinde hâkim yasal sistem olmalıdır.

İran İslâm Devrimi'nin büyük ideoloğu Ali Şerîatî (ö. 1977), Şiîler için tevhîdi kolayca anlaşılır hale getirmiştir. İnsan var oluşunun amacının Allah ve mahlûkat arasındaki ahit veya güven olduğunu; insanların tevhîd nedeniyle sosyal eylem temelinin yasal, sınıfsal, sosyal, ırksal, milli, bölgesel, genetik ve ekonomik farklılıklarının reddi olmasının yanı sıra tüm müminlerin adalet için çalışmaları gerektiğinin temeli olarak da tüm mahlûkatı önemsemekle sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla tevhîd, statükoyu haklı çıkarıp kabul eden dinî bir bilinci aktivizm ve devrim dinine dönüştürmek için var edilmiştir.

Ayetullah Ruhullah Humeynî (ö. 1989) de tevhîdi İslâm'ı maddî ve manevî yaşamın merkezine yerleştirerek tüm Müslümanları birliğine çağırmış ve özellikle suçlusunun Batı olduğunu belirterek Müslüman ülkeler arasındaki uyum eksikliğini çözmenin yegâne yolu olarak siyasî birliği vurgulamıştır.

Tevhîd, kolonyalizm ve milliyetçilikle parçalanmış bir dünyada İslâmî birliğin pratik tezahürlerine yönelik bir alaka nedeniyle bugün İslâm düşüncesinin ön planında yer alır. Tevhîd ilahî, manevî ve sosyo-politik birliğin güçlü bir sembolü olarak ortaya çıkmıştır.

Tevhîdî, Ebu Hayyân el- (ö. yaklaşık 1023): Bağdatlı yazar ve filozof. Fıkıh, lisan, felsefe, edebiyat ve tasavvuf eğitimi almıştır. Çağdaşları üzerine yazdığı geniş yorumlar ve engin bilgisiyle yazmış olduğu eser, 10. yüzyıl sonları ve 11. yüzyıl başlarında Bağdat'taki canlı entelektüel ortam ve felsefî görüşlerin yayılışını gözler önüne serer. Süslü nesir yoluyla felsefî meseleleri ele almıştır. Felsefeyi hakikate götüren yegâne araç olarak görmemiş, aklın değil naklin (vahyin) dinî inanç kaynağı olduğunu belirtmiştir.

Tevrat: Kur'an'da 18 yerde İncil ve Kur'an'dan önce gelen gerçek vahiy olarak zikredilmiştir. Kur'an tarafından tasdik edilmiş (5: 46; 61: 6), bir hikmet (3: 48; 5: 110) ve rehberlik (5: 46) olarak tanımlanmıştır. Müslümanlar Kur'an'ın aksine Tevrat'ın asıl, gerçek ve tam formunda muhafaza edilmediğine inanmaktadırlar. Ayrıca bkz. İncil; Yahudilik ve İslâm.

Tezkire: Anı, mutasavvıf ve âlimlerin yaşamlarına ilişkin biyografik derlemeleri belirtir. Bazen dinî olmayan figürleri de içerir. İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Güney Asya'da yaygındır. Yaşamlar, öyküsel biyografik materyallerin eşlik ettiği anekdotlar yoluyla sunulur. Sıralama rütbeden ziyade çağdaşlara göre ya da alfabetik olarak yapılmıştır. Bazen yakınlar ya da aile ilişkilerine göre düzenlenmişlerdir. Ayrıca bkz. Menakıb.

Tıbb-ı Nebî: Bkz. Tıp: Geleneksel Uygulama.

Tıbbî Etik: Bkz. Bioetik.

Tıbbu'n-Nebevî, el-: Bkz. Tıp: Geleneksel Uygulama.

Tımar: Arapça *iktâ* teriminin Türkçesi. Osmanlı İmparatorluğu'nda sipahilere askerî hizmetleri karşılığında verilen doğrudan vergi toplama hakkı; toprak gelirlerinden alınan vergi sipahileri des-

teklemek için ödenir. 18. yüzyıla doğru tımar sisteminin yerini tarım vergisi (*iltizâm*) almıştır.

Tıp: Geleneksel Uygulama: Geleneksel dinî tıp, Hz. Muhammed'in uygulamalarına yoğunlaşır. İlk eserler, balın iyileştirici gücünden kurt ödünün tıbbî özelliklerine, kişinin vebadan kaçıp kaçmaması gerektiğine ya da Kur'an ayetlerinin muska olarak kullanımına, eğer sağlığı eski haline getirecekse dinen necis ya da haram olan maddelere müsaade edilip edilmeyeceğine kadar değişen geniş bir yelpazedeki konuları ele alır. Tabiî/ bitkisel ve dinî/mucizevî çareler, kapsamlı tıbbî malzemeler ve doktor ücretlerinden cinsel birleşme ve şarkı söylemeye kadar değişen çeşitli konulardaki etik ve ahlâkî tavsiyeleri birleştirir. Modern dönemlerde Peygamber tıbbı çok yaygınlık kazanmış ve İslâmî bir bakış açısından tıbbî tartışmalara neden olmuştur. Ayrıca bkz. Bioetik.

Ticânî Tarikatı: Bkz. Ticânî, Ahmed el-.

Ticânî, Ahmed el-: (ö. 1815) Ticânî Tarikatı'nın Cezayirli kurucusu. Başlangıçta Mağrib'de tecdîd edilmiş (yenilenmiş) bir Halvetî Tarikatı'nı tanıtmıştır. 1782'de Hz. Muhammed'le karşılaştığı bir rüya görür. Rüyasında ona yeni, bağımsız bir tarikat öğretilir; diğer tarikat ve şeyhlerle bağlarını koparması söylenir. Tasavvufu kökünden kaldırmayı arzulayanlarca sıcak karşılanmıştır. Çünkü Ticânî Tarikatı, çile ve dünyadan el etek çekmeyi reddedilmesiyle şeriatın katı bir uygulanışını birleştirmiştir. Hz. Muhammed'le geçmiş ve gelecek tüm veliler arasında bir köprü olduğunu ima ederek *hatmu'l-evliya* (velilerin mührü) olduğunu öne sürmüştür. Mal varlıklarından vazgeçme ihtiyacı olmadan Cennete ulaşmayı vadetmiş, bu da zengin tüccarlar ve üst düzey yetkilileri cezbetmiştir.

Ticarî Finansman (İslâmî): Bkz. Murabaha.

Ticarî Hukuk: Ana hatlarıyla ticaret ve mukavele hukuku alanında İslâm hukukunun temel ilkeleri, Batıdaki hukuk sistemlerindeki karşılıklarından çok farklı değildir. 19. yüzyıldan itibaren Batı hukuk sistemlerinin etkisi, normların aslî içeriğinden çok hukukî normları geniş ölçüde ulaşılabilir bir biçimde açıklama amacını taşıyan kodifikasyon sürecinde yer alır. İslâmî kanunlara dayalı Mısır Medeni hukuku (1948), 1883'ten itibaren Mısır mahkemelerinin kararları ve çeşitli modern Batı kanunları Suriye (1949), Irak (1951), Libya (1953), Cezayir (1975), Yemen (1979) ve Kuveyt'in (1979) yeni medeni hukukları için bir model işlevi görmüştür. Muhafazakar İslâmcılar caiz görmeseler de kağıt paraya ilişkin *riba*ya (faiz) yönelik İslâm hukukunda bir yasak konusunda hiçbir konsensüs bulunmamaktadır; sigorta anlaşmalarının geçerliliği de İslâm dünyası genelinde tartışılmaya devam etmektedir. Ayrıca bkz. Mukavele Hukuku; ekonomi (İslâm).

Timurleng: (ö. 1405) "Aksak Timur", Batıda *Tamerlane* olarak bilinir. İran'da diğer liderleri yenerek iktidara gelen askerî maceracı. Sûfiler ve yerel Müslüman elit tarafından desteklenmiştir. dinî liderler daha sonra -Nakşibendîler yönetimdeki pozisyonları elde ederek devletin idarî yapısında birleşmişlerdir. Timur'un fetihleri arasında İran, Kuzey Hindistan, Anadolu ve Kuzey Suriye sayılabilir. Timur'un Semerkant'taki kabri, bir ziyaret mekânına dönüşmüştür.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed İbn İsa Sevre İbn Şeddâd el-: (ö. 892) Altı hadis kitabından biri olan Sahîhu't-Tirmizî'nin müellifi. Horasan, Irak ve Hicaz'a hadis derlemek için yolculuklarda bulunmuştur. Ahmed İbn Hanbel, el-Buhârî ve Ebu Davud el-Sicistânî ile

çalışmıştır. Ona birçok eser atfedilse de günümüze hepsi ulaşamamıştır. Fıkıh, kelâm, takva, örfî inanışlar, âdâb, eğitim ve siyere ilişkin eserler kaleme almıştır. Müslim ve el-Buhârî'den daha az hadis rivayet etmekle birlikte, daha az tekrara yer vermiş ve daha farklı râvîlere sahip olmuştur. Eseri, râvî zincirlerine ilişkin eleştirel tartışmaları ve mezhepler arasındaki farklılık noktalarını içerir. Hadis kitabı, devrinin İslâm dünyasındaki düşünce ve ameli akımları ele alan kişisel notalar içerir.

Topluluk: Bkz. Ümmet.

Tours Savaşı: Ayrıca Puvatya Muharebesi olarak da bilinir. 732'de Charles Martel yönetimindeki Franklarla Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Frankların galibiyeti, Batı Avrupa'da Müslüman yayılışının durdurulmasının bir sembolü olmuştur.

Trinidad & Tobago'da İslâm: Trinidad Tobago'da Müslümanlar nüfusun yalnızca % 8'ini oluşturmaktadır; çoğunlukla Doğu Hint kökenli olmakla birlikte önemli bir siyasi, ekonomik rol oynamaktadırlar: birçok seçilmiş yetkilinin yanı sıra birçok işletmenin sahibi de Müslümandır. 1990'da belirsiz bir siyahî Müslüman grup demokratik olarak seçilmiş hükümeti zorla uzaklaştırma girişiminde bulununca, Trinidad kısa bir süreliğine dünya gündemine gelmiştir. Trinidad'da yaklaşık 85 cami bulunurken, Tobago'da yalnızca bir ya da iki cami vardır. Hükümet resmi olarak birkaç Müslüman tatil gününü tanır ve her yıl Ramazan bayramını destekler. İslâmî liderler alkolizm, uyuşturucu kullanımı, şiddet suçları ve AIDS gibi artan sorunlara dikkat çekmede Hıristiyan ve Hindularla işbirliğine başlamıştır.

Tulunoğulları: Ahmed İbn Tulun (ö. 884) tarafından kurulan Tulunoğulları, 868–905 arasında Mısır'da hüküm sürmüşlerdir. Aslen Abbasî İmparatorluğu'nun yönetiminde Mısır'ın vali yardımcısı olan İbn Tulun, özel bir *mevâlî* (köle) ordusu kurmak, Mısır maliyesinin kontrolünü ele geçirmek ve başkenti Kahire'nin kuzeydoğusunda yer alacak kendi hanedanını kurmak için Bağdat'taki zayıflayan otoriteden yararlanmıştır. Tulunoğulları güçlerini Suriye'ye kadar genişlemiş, ancak 905'te Mısır'ı tekrar fethedip yapım halindeki Tulunoğulları başkentini yıkan halifelik tarafından ortadan kaldırılmıştır. 876–879 arasında Kahire'de inşa edilen İbn Tulun Camii, Tulunoğulları döneminden bu yana ayakta kalan büyük bir eserdir.

Tunus'ta İslâm: Gerçekte tüm Tunuslular Mâlikî mezhebine mensup Sünnî Müslümanlardır. Fransız mandası döneminde (1883–1956) tarikatlar (Kadirî, Rahmanî, İsevî ve Ticânî) yaygın olmakla birlikte siyasî açıdan yetersiz olup dinî önemleri düşüştedir –bugün de devam eden eğilim budur. Tunus 1956'da bağımsız olmuş, Başkan Habib Bourguiba evlilik, boşanma ve çocuklara ilişkin geleneksel İslâmî kanunların yerine tartışılan bir kişisel statü kanununu yürürlüğe koymuştur; Tunus çokeşliliği yasaklayan ilk Arap ülkesidir. 1987 Zeynelabidin bin Ali, Bourguiba'yı sağlık ve yaşlılığı nedeniyle görevinden uzaklaştırılmıştır. İslâmcı bir reform partisi olan el-İttihâdi'l-İslâmî (MTI) 1981'de Tunuslu bir üniversite profesörü olan Raşid el-Gannuşî ve bir avukat olan Abdulfettah tarafından kurulmuştur. MTI, liderlerinin hapsedilmesi üzerine 1988'de Hizbu'n-Nahda olarak ortaya çıkmıştır. Bin Ali, en-Nahda'nın 1989 yerel seçimlerine katılmasını yasaklamıştır; el-Gannuşî Avrupa'ya gönüllü sürgüne gitmiştir. Bugün Komünist Parti'nin de aralarında bulunduğu birkaç siyasî parti yasaldır. Bin Ali'nin idaresi, hem refah (1995–2000 arasında % 5 büyüme) hem

de baskıyla öne çıkmıştır. İletişim kesilmiş olup e-posta göndermek yasadışıdır. Hükümete açık eleştiri ya da muhalefet yasaktır.

Turâbî, Hasan el-: (d. 1932) Sudanlı İslâmcı ve siyasî lider. Hartum Üniversitesi, Londra Üniversitesi ve Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. 1950'lerde Sudan İhvânu'l-Müslimin'ine katılmış, Ekim 1964'teki ünlü ayaklanma esnasında iktidara gelmiştir. *El-Cebhetu'l-İslamiye el-Kavmiye* yoluyla İslâmî bir oluşumu savunmuştur. 1969 askerî darbesinden sonra sürgüne gitmiş, 1977'de Numeyri rejimiyle uzlaşmıştır. Başsavcı olmuş ve İhvânu'l-Müslimîn'i kamu yaşamına, özellikle İslâmî bankalar ve silahlı kuvvetlere girmeye teşvik etmiştir. Resmi olarak Numeyri'nin 1983'te şeriatı ilanını desteklemiştir. Şu an el-Cebhetu'l-İslâmiye'nin başındadır (2001). 1989'dan bu yana Sudan'da İslâmî bir devlet kurma çabalarının ardındaki beyin olarak görülmektedir. Hükümette önemli konumlarda bulunmuş ancak 1999-2000'de Başkan el-Beşir tarafından bu görevlerden alınmıştır. Yazıları 1990'ların el-Cebhetu'l-İslamiye'sinin (Milli İslâmî Cephe) aksine nispeten liberal bir İslâm yorumunu sunmaktadır.

Tûsî, Muhammed İbnu'l-Hasan: (ö. 1067) Önde gelen İsnâ Aşerî/ İmamî kelâmcı, fakîh, gelenekçi, bibliyograf ve müfessirdir. İran'ın Horasan bölgesindendir. Oniki İmamcıların (*İsnâ Aşerî*) dört büyük hadis kitabından ikisini derlemiştir. Büyük Gaybet'i (Son İmamın kayboluşu, 940) takip eden kritik yüzyılda, imamdan bağımsız bir Oniki İmamcı fıkıh ve kelâm sistemi oluşturmaya büyük katkıda bulunmuştur. Kusursuz hadis kitaplarının yanı sıra Şiî eserler fihristi ve diğer birçok eseri nedeniyle *Şeyhu't-Taife* "Milletin Şeyhi" olarak bilinir.

Tûsî, Nasıreddîn el- (ö. 1274): Şiî astronom ve kelâmcı. Öklid üzerine şerhler, İbn Sina'nın teodisesinin kapsamlı şerhleri yanında mantık, astronomi, matematik, pratik ahlak felsefe, kelâm ve tasavvuf üzerine kapsamlı eserleri dâhil birçok kitabın yazarı. Moğol lideri Hülagû Han'ın sarayında bir yetkili olarak görev yapmış ve Bağdat'taki son Sünnî halifeyi azletmek için Hülagû'nun nüfuzunu kullanmıştır. İslâm ahlakı üzerine yazdığı *Ahlak-ı Nasırî ve Tecrîdü'l-İtikad* (İtikadın şartlarının açıklaması), onun İsna Aşeri kelâma ilişkin en ünlü eserleridir.

Tutku: Bkz. Işk.

Türban/Sarık: Kuzey Afrika'dan Güney Asya'ya kadar erkeklerin giydiği, bir takkenin etrafında uzunca bir kumaşın sarıldığı başlık. Terim Farsça *dülbend* ya da Türkçe *tülbent*ten gelmektedir.

Türbe: Arapça *kubbe*. Genelde Hz. Muhammed'in soyundan gelen ya da velilerden ölmüş olanlara adanmış mekân veya doğal olgularla ilişkilendirilen bir manevîyat mekânı kabul edilirler. Türbe ziyaretinin manevî lütuf sunduğuna inanılır. Böyle türbelerde onbinlerce ziyaretçiyi oraya çeken yıllık merasimler düzenlenir. Bazı türbeler -özellikle Şii olanlar- onunla ilişkilendirilen dinî ekollerin yanı sıra bağış kabul etme, insanî çalışmaları destekleme ve türbenin bakımı için gelir sağlayacak vakfedilmiş mülkleri yönetme bürokrasilerine de sahiptir. Camilerdeki marjinal statüleri nedeniyle, kadınlar erkeklerin yaptığından daha sık olarak ricada bulunma ya da dua etmek üzere türbeleri ziyaret eğilimindedirler.

Türkiye'de İslâm: Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından kurulan devletlerden birisi olup İslâm dünyasındaki ilk seküler devlettir. 1923'te Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde seküler cumhuriyet ilan edilmiş ve 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Tüm eğitim kurum-

ları hükümet kararıyla değiştirilmiştir. 1929'a doğru Kemalistler etkin biçimde İslâm'ı siyaset ve kamu yaşamından çıkarmışlardır: tarikatlar ve türbeler kapatılmış, fes yasaklanmış ve erkeklerin şapka giymeleri zorunlu kılınmıştır. Miladi takvim ve 24 saat sistemine geçilmiştir. İsviçre merkezli medeni hukuk şer'î kanunların yerini almış, Osmanlı yazısı uyarlanmış bir Latin alfabesiyle değiştirilmiştir. Kemalizm altı temel ilkeyi savunmuştur: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık. Türk ordusu seküler demokrasinin koruyucusu olmuştur. Mayıs 1960, Mart 1971 ve Eylül 1980'de ordu hükümeti uzaklaştırarak mütedeyyin Türk Müslümanların isteklerine karşı çıkmıştır. 1998'de YÖK, kızların başörtüsü giymelerini yasaklamıştır; kadınlar örtülü olarak sınıflara, imtihanlara giremeyerek okullarından mezun olamamışlardır. Türkiye'de dinî özgürlük, hızla bir uluslararası insan hakları meselesine dönüşmüştür.

Türkmenistan'da İslâm: Türkmenistan nüfusunun %89'u Sünnî Müslüman, % 9'u Ortodoks Hıristiyandır. Bağımsızlıktan önce (Eylül 1991) Sovyetler kurumsallaşmış İslâm'ı tanımlamış ve kontrol etmişlerdir; sonuçta örfî (resmi olmayan) İslâm büyüyerek sûfi velilerin türbeleri ve kutsal mekânların etrafında yoğunlaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hacı Nasrullah İbn İbadullah, Türkmen Adalet Bakanlığı'na Türkmen Müslümanları Kadılık Yönetimi'ni kaydettirmiştir; tüm adlî gücü elde etmiş ve kanun yaptırım yetkilerinin dinî temsilcilerle işleyen ilişkisi sağlanmıştır. dinî organizasyonların siyasî parti olarak tescillerinin önüne geçilmiştir. Türkmen hukuk sistemi, medeni hukuka dayanır.

Tütün Protestosu (İran): (1891–92) Şah'ın tütün satışı ve ihracında İngilizlere tekel vermesine yönelik ayaklanma. Yabancı idaresine bir başlangıç işlevi görebilecek ekonomik tavizlere yönelik direnişi teşvik eden din âlimleri, tüccarlar, liberal entelektüeller, yetkililer ve Müslüman modernistlerce yönetilmiştir. Sigara içmek yasaklanmış, pazarlar kapatılmış, grev ve gösteriler düzenlenmiştir. dinî meşruiyet, sigara içilmesine karşı bir fetva yayınlayan ulemanın sözcüsü Ayetullah Hasan el-Şîrâzî tarafından sağlanmıştır. Camiler protestocular için sığınak olmuş, direniş ve siyasî organizasyon merkezleri olarak işlev görmüşlerdir. Ayaklanma, Şah'ın gücünü sınırlamada ulema ve tüccarlar arasında işbirliği için bir örnek oluşturmuştur.

- U/Ü -

Uganda Müslüman Öğrenci Birliği: 1970'lerde Uganda başkanı İdi Amin Dada (başkanlığı 1971–79) tarafından Uganda'da İslâm'ı yaymanın yanında Libya ve Suudi Arabistan'la yakın bağlar oluşturmak için kurulmuştur.

Uganda'da İslâm: Nüfusun % 16'sı Sünnî Müslümandır; ataları Uganda'ya 19. yüzyılda doğuda Kenya'dan ve kuzeyde Mısır ve Sudan'dan gelmiştir. Merkezdeki Buganda bölgesinde Şafiî mezhebi hâkimdir; Mâlikî mezhebi ise kuzeyde yer alır. Kuzey Afrika'daki gibi İslâmileşmeye Araplaşma eşlik etmez. Arapça yaygın olarak konuşulmamaktadır. 1962'den itibaren İngiltere'den bağımsızlığını elde etmiş olan postkolonyal Uganda, İdi Amin dönemi (1971–79) dışında sürekli olarak Protestan Hıristiyanlarca yönetilmiştir. Uganda 1970'lerin başlarında İslâm Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) katılmıştır; Amin döneminden bu yana hem Ramazan hem de Kurban Bayramı ulusal tatildir.

Uhud Savaşı: 625'te Bedir'de Müslümanların zaferinin intikamını almak isteyen Mekke ordusuyla Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed yaralanmış, ashabından ve müttefiklerinden yetmiş kişi şehid edilmiştir. Kayıplar, Bedir Savaşı'ndaki Müslümanların galibiyet sevincini sekteye uğratmıştır.

Ukaz: İslâm öncesi Mekke'de Pazar, panayır yeri ve şiir müsabakalarının yapıldığı yer. İslâm öncesi dönemlerde Ukaz'ın konumu, hac mevsimiyle bağlantılı olmuş ve savaşan kabilelerin ibadet ve ticaret amacıyla barış içinde bir araya geldikleri bir mekân işlevi görmüşlerdir. Benzer bir uygulama, Müslümanlar tarafından hac mevsiminde benimsenmiştir.

Ulemâ (Sünnî): İlim sahipleri (tekili *âlim*). Dinî ilimler üzerine (Kur'an, hadis, fıkıh vs.) eğitim alan kimseleri belirtir. Kolonyal ve post-kolonyal dünyada, âlim ayrıca seküler anlamda bir bilimadamını da belirtebilir. Klasik dönemde İslâm kelâmı ve hukukunu formüle eden kimseleri ifade etmiştir. Modern dönemde ulemanın işlev alanı, cami ve medreseyle sınırlanmıştır. Yerel bir caminin imamı olarak bir âlim günlük beş vakit namazı kıldırır, Cuma günü hutbe verir, çocuklara Kur'an okumayı ve İslâm fıkhının temellerini öğretir. Doğum, ölüm ve evlilik anlarında dua için ya da ritüelleri gerçekleştirmek için çağrılabilir. Kırsal bölgelerde bir âlim bölgedeki en eğitimli veya bilge kişi olabilir, ancak resmî bir eğitim almış olması zorunlu değildir. Kentlerde ulema genellikle bir tür ehliyete ya da formel eğitime sahip olabilir.

Ulemâ (Şiî): Şiî İslâm'ın resmi olmamasına rağmen profesyonel din adamları. En önemli eğitim merkezleri, İran'daki Kum kentidir. Tarihte ulema İslâm hukukunun yorumlanmasında içtihad yetkisini kullanarak sosyal meseleleri ele almaya zemin hazırlanmışlardır. Gaip imamın yokluğunda, onun temsilcileri olarak hizmet ettiklerine inanılır. Bu durum onlara dinî otorite vererek onları fakirlerle, güçsüzlerle, dullarla ve yetimlerle ilgilenip dinî ve hayır işlerinin masraflarını kontrol eden bir konuma getirmiştir. Bu ilişki sosyal ve siyasî açıdan sosyal hareketliliğin ve kolektif

başkaldırının yanı sıra finansal otonominin de temelini sağlamıştır. Ulemâ 19. yüzyılda Avrupalı emperyal dönem esnasında İran'daki önemli bir sosyal güce dönüşmüştür. Kacar şahlarının yabancı imtiyazları, vergi politikaları, kredileri, bölgesel kayıplar ve otokratik işleri -daha sonra Rıza Şah Pehlevî'ye karşı yöneltilen suçlar- üzerine başlıca eleştiri konuları olarak işlev görmüştür. Ayetullah Ruhullah Humeynî, din adamlarının şeriatın uygulanmasını sağlamada münasip idareciler olduklarını belirtmiştir. İran Devrimi'nden itibaren iktidarın Şiî ulemanın ellerinde merkezîleşmesi, tarihte eşi görülmemiş bir durumdur.

Ulûm: Bkz. Bilim.

Ulumu't-Tabia, el-: Bkz. Doğal Bilimler.

Ulusal Fransız Müslümanlar Konseyi: Bkz. Conseil National des Français Musulmans.

Uluslararası Hukuk: Bkz. Siyer.

Uluslararası İslâm Ekonomisi Enstitüsü: Eski Sosyal Bilimler Enstitüsü. Pakistan'da Uluslararası İslâm Üniversitesi'ni kapsayan birkaç enstitüden biri. Enstitü kıdemli yetkililerin eğitim programlarını organize eder. ABD uluslararası Gelişim Ajansı yardımıyla doktora mezunlarından bir birim geliştirmiştir. Ayrıca bkz. Uluslararası İslâm Üniversitesi, İslamabad.

Uluslararası İslâm Tebliğ Merkezi: Bkz. Deedat, Ahmed

Uluslararası İslâm Üniversitesi, İslamabad: İslâm bilimlerinde ileri eğitim sağlamak üzere kurulan Pakistanlı enstitü. 1980'de Suud ve Pakistan fonlarıyla kurulmuştur. Odak noktası Pakistan'la Orta Asya ve Güneydoğu Asya'da İslâm düşüncesinin tebliğidir. Yargı mensupları savcılar, imamlar, Cuma vaizleri ve din. okullardaki eğitimciler için İslâm hukuku dersleri sağlar. İslâmî Araştırma Enstitüsüne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca bkz. Uluslararası İslâm Ekonomisi Enstitüsü.

Uluslararası İslâm Üniversitesi, Kuala Limpur: 1983'te Malezya'da eğitimi İslâmî değerlere entegre etmek için kurulan enstitü. Hukuk, işletme, muhasebe, iktisat, psikoloji, siyaset bilimi, tarih, medeniyet, felsefe, kitle iletişim, İngilizce, Arapça, İslâmî vahiy bilgisi ve mirası, sosyoloji, antropoloji, mühendislik, mimarlık, uygulamalı ve temel bilimler ve de tıbbî bilimler alanında eğitim vermektedir.

Uluslararası İslâm Yardım Organizasyonu: İslâm Dünyası Ligi'nde, birliğin sosyal refah ve insanî yardım alanlarındaki faaliyetlerinden sorumlu organizasyon. Doğal afet ve diğer felaketlere uğrayan bölgelere yardım sağlar. Ayrıca bkz. Müslüman Dünya Ligi.

Uluslararası İslâm Öğrenci Organizasyonları Federasyonu: 1966'da Indiana'da kurulan uluslararası Müslüman öğrenci birlikleri organizasyonu. Öğrencileri İslâm düşüncesinin yenileşine yönelterek çeşitli öğrenci hareketlerine yön vermektedir. Üyelere sürekli eğitim sağlar. Kadınları İslâmî harekete katılmaya teşvik etmektedir. Kredi ve küçük işletmelere uzmanlık hizmeti sunma yoluyla özel girişimleri desteklemeye yardım eder. Doğal afetlerin gerçekleştiği bölgelerde yardım ve yeniden inşada aktiftir. Müslüman düşünürler ve eserlerinin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlayarak seksenden fazla dilde İslâmî eserler yayınlamaktadır. Dünya genelinde insan haklarını desteklemede aktif olup diğer uluslararası İslâmî koruyucu organizasyonlarla yakın bağlar tesis etmektir.

Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü: 1981'de İsmail el-Fârûki ve Enver

İbrahim tarafından birlikte kurulan global desteğe sahip İslâmî düşünce kuruluşu (think tank). Herndan, Virginia'da konuşlanmıştır. "Bilginin İslâmîleştirilmesi", her bir ana akademik disiplinin İslâm ışığında ele alınması üzerine çalışmak için İslâm dünyasından âlimlere ev sahipliği yapmaktadır. Bir kitap dizisi ve *The American Journal of Islamic Social Sciences* adlı bir dergi yayınlamaktadır. Fârûkî, İslâmîleştirmenin bilginin dogmatik ilkelere teslim edilmesi anlamına gelmeyip her hakikatin iç tutarlılık, gerçeklikle örtüşme, insan yaşamı ve ahlakının artırılması yoluyla test edilmesi olduğunu vurgular.

Uluslararası İslâmî Haber Ajansı: İslâm Konferansı Örgütü'nün resmi haber ajansı. 1979'da Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde kurulmuştur. İngilizce, Arapça ve Fransızca günlük haber bültenleri yayınlamaktadır. Ayrıca bkz. İslâm Konferansı Örgütü.

Umde: (1) Köy lideri ya da hâkimi. (2) Bir loncada gönüllü usta. (3) Bir münazarada temel delil.

UMNO: Bkz. Birleşik Malezya Milli Organizasyonu.

Umre: Farz olan hac için belirlenen dönem dışında Mekke'ye yapılan ziyaret. Genellikle küçük hac olarak adlandırılmıştır. Umre, Müslümanlar için zorunlu değildir ancak sevap kabul edilmiştir. Haccın içindeki birçok temel rükün, umre'nin de parçasıdır: Kâbe'yi yedi kez tavaf etmek, Safa ve Merve Tepeleri arasında sa'y etmek, saçın kesilmesi ya da tamamen kazınması.

Union des Organisations Islamiques de France: 1983'te yerel İslâmî birliklerin bir federasyonu olarak oluşturulmuştur. Müslüman Dünya Ligi ve Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'deki bireylerden finansal yardım alır. Özellikle orta ve doğu Fransa'da faaldir. Liderleri, Mısır ve Tunuslu İslâmcı hareketlerin ideolojilerinden etkilenmiş olup Kur'an eğitimi sağlayan çocuk tatil kampları gibi Fransa'da yaşayan Müslümanların gereksinimlerine göre özellikle düzenlenmiş dinî ve eğitsel faaliyetleri yönetmede yerel birlikleri desteklemeyi arzular. 1991'de birlik, imamları eğitmek için Fransa'da ilk Müslüman ilahîyat okulunu kurmuştur. Fransızlar arasında İslâmî bilgiyi arttırmayı amaçlar.

Urabî, Ahmed: (ö. 1911) Köylü kökenli ve İngilizlerden bağımsızlık savaşında milli bir kahraman olan Mısırlı albay. 1882'de "*Mısır li'l-Mısriyyin*" (Mısırlılar için Mısır) sloganıyla savaş bakanı olarak atanmıştır. 1882'de İngilizlere karşı yenilgiyle sonuçlanan bir isyanı yönetmiştir.

Urs: (1) Evlilik. İslâm'da bir medeni hukuk anlaşması. Bir evlilik akdinin imzalanmasını normal olarak törenler, özel giysiler ve düğün yemeği izler. Bazı ülkelerde müzik ve halaylar eşlik eder. (2) Tasavvufta bir velinin Allah'la birliği, tasavvufî tecrübenin nihaî amacı. Hindistan'da bir velinin ölüm yıldönümünü belirtir. Ayrıca bkz. Evlilik ve Boşanma: Yasal Temeller.

Urvetu'l-Vuskâ, el-: En güçlü bağ; Kur'an'ın 2: 256 ayetinden gelir. 1884'te Paris'te Cemâleddin Afgânî ve Muhammed Abduh tarafından ortaklaşa çıkarılan bir dergi. Afgânî'nin İslâm'ı yeniden yorumlayışının yayılması ve İslâm dünyasında Avrupa sömürgeciliğine direnişin savunulması için kullanılmıştır. Sonraki Müslüman reformistleri, en çok da Muhammed Reşîd Rıza'yı etkilemiştir. Yedi ay boyunca toplam 18 sayı yayınlanmıştır. İslâmî süreli yayınların toplum önüne ilk çıkışını belirtir.

Usturlap: Gök kürenin kendi düzlemi üzerine yansıtılmasına dayanan astronomik aygıt ailesi. Gök cisimlerinin konum ve yüksekliklerini ölçmede kullanılmış-

tır. Nispeten basit Yunan modelleri üzerinde Ortaçağ İslâm dünyasında çarpıcı ve temel geliştirmelerde bulunulmuş olan usturlap, buradan Latin Avrupa'ya ulaşmıştır. En yaygın biçimi düz (*musatta*) usturlaptır: ancak en az iki biçimi daha bilinmektedir: lineer (*hattî*) ve küresel (*kürî*).

Usûlîler: En azından 12. yüzyıla dek uzanan bir dizi rasyonel süreçlere dayanan Şiî grup. Gelenekçi (hadis ashabı) Ahbârîler'e karşı çıkarlar. Yetkin olanlarca içtihadda bulunulması ve kendi başlarına içtihadda bulunamayanların bu hükümlere itaat etmelerini (*taklid*) benimserler. Hareketin en önemli mirası, *mercî-i taklîd* olarak bilinen taklid edilecek âlimlerin seçimidir; devrin en saygın âliminin öğretilerine uyulmalıdır. Şiîler için içtihadda bulunanlara itaat, dinî bir görev haline gelmiştir; fakîhlerin statülerini yükseltip 19. ve 20. yüzyıllarda Şiî ulemanın siyasî aktivitelerine zemin hazırlama yoluyla İran tarihi ve toplumunu derinden etkilemiştir. Hareket, 1978–79 İslâm Devrimi'nin habercisi olarak kabul edilebilir.

Usûlü'l-Fıkh: Fıkhın kökleri. Pratik hukuk kurallarının temel kaynaklardan çıkarılmasını sağlayan ilke ve inceleme metodolojileri bütünü. Hukukun başlıca dayanağı Kur'an'dır. İkinci kaynak ise Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ya da sözsüz onaylarının kaydı olan sünnettir. Üçüncü kaynak belli bir dönemde, Kur'an ya da sünnette kapsanmayan bir mesele hakkındaki hukukî bir kaide üzerine tüm yorumlayıcı âlimlerin konsensüsüdür (*icma*). Sünnî âlimlerin çoğu icmayı bağlayıcı kabul etmektedir; Şiî âlimlerin de aralarında olduğu diğerleri ise böylesi bir icmanın imkânsız olduğunu dile getirmektedirler. Dördüncü kaynak, geçmişteki örneklerden yola çıkarak hüküm vermek olan *kıyas*tır. İbn Âbidin gibi bazı Hanefîler ve Malikî fakîhleri, *örf*ü de ilave bir şer'î kaynak kabul etmektedirler. Bu temel kaynakların yanında, yorumsal hüküm çıkarmada fakîhlere yardımcı olan birkaç karine ve ilke daha bulunmaktadır: tercih (*istihsân*), lehte ya da aleyhte delil bulunmayan maslahat (*maslahat-ı mürsele*) ve süreklilik ilkesi (*istishâb*). Bu alan ayrıca hermenötik ve çıkarım ilkeleriyle de ilgilenir.

Uteybî, Cüheyman el-: (ö. 1980) Suudi Kraliyet ailesinin yozlaşma ve aşırılıklarını protesto edip daha arı bir İslâm'a dönüşü talep ederek Kasım 1979'da Mekke'de *Mescidu'l-Haram*'ı kuşatan militan grubun lideri. Mehdî'nin gelişini ve Suudi Devleti'nin sonra erdiğini ilan etmiştir. Suudi ailesinin meşruiyetine karşı çıkarak onların mukaddes kentlerin *hâdimi* (hizmetkârı) olarak hizmete uygun olmadıklarını deklare etmiştir. Onun mesihvârî mesajı, Suudi Devleti'ne yönelik artan bir tatminsizliği yansıtmış ve Kraliyet ailesinin bir danışma meclisi talebine boyun eğmesi yönünde baskıda bulunmuştur; bu husus 1990–91 Körfez Savaşı sonrasına kadar somutlaşmamıştır. Ayrıca bkz. Kâhtanî, Muhammed el-.

Uzmanlar Meclisi (İran): Uzmanlar Birliği olarak da bilinir. İran İslâm Devrimi'nde Devrim Konseyi'ne (1980'de feshedilmiştir) ve fakîhlere tavsiyede bulunmak için seçilmişlerdir. Din adamlarının hâkimiyetindedir. 1979'da onaylanan bir anayasa taslağı hazırlamışlardır. Taslak ülkenin yönetim ve gözetiminde din adamlarının otoritesini tesis etmektedir. 1983'te Humeynî'nin halefini seçmek ve gücün nizamî biçimde aktarımını yönetmek için sürekli hale getirilmiştir.

Uzzâ, el-: İslâm'ın yükselişinden önce Kâbe'de tapınılan İslâm öncesi üç ilaheden biri. Güç ilahesi olarak Tanrı'nın kızı biçiminde tanımlanmıştır. Çünkü Tanrı'nın bir cinle evliliğinden doğduğuna inanılmıştır. Onu tasvir eden put, Hz. Muhammed ve Müslümanlar Mekke'yi

fethettiklerinde (630) yok edilmiştir. Kur'an'da lanetlenmiştir (53: 19–20).

Üçüncü Evrensel Alternatif: Libya lideri Muammer Kaddafi'nin Yeşil Kitabı'nda ana hatlarıyla gösterildiği biçimiyle İslâm yorumu. Kapitalizm ve komünizme bir alternatif olması amaçlanmıştır. Doğrudan genel idareyi, zenginlik ve kaynakların eşit dağıtım ve mülkiyetini, herkes için ekonomik eşitliği önerir. Kur'an' dinî geleneklere indirgemesi, birçok Müslümanın bu düşünceyi küfür kabul etmelerine neden olmuştur.

Ümmet Partisi: 1945'te Sudan'ın Mısır ve İngiltere'den bağımsızlığını talep eden bir hareket olarak Sudanlı lider Mehdî Muhammed İbn Abdullah'ın (Mehdî) oğlu Abdurrahman el-Mehdî tarafından kurulmuştur. Mehdîci geleneğin kırsal takipçileri ile henüz doğmakta olan modern-eğitimli sınıf arasındaki bir ittifaktır. 1956'dan bu yana Sudan'da sivil siyasetin her döneminde seçimlerde mücadele etmiş, her bir dönemde koalisyon hükümetlerine de başkanlık etmiştir. Abboud, Numeyri ve Beşir'in askerî rejimlerine muhalefette aktif bir rol oynamıştır. Parti başkanları Mehdî'nin çocukları olmuştur. Ayrıca bkz. Mehdî, Abdurrahman el-; Mehdî, es-Sadık el-; Mehdiyye.

Ümmet: Müslüman toplum. İslâm'da farklı kültürel ve coğrafî bölgelerden Müslümanların aslî birliği ve teorik eşitliğini vurgulayan temel bir kavram. Kur'an'da, Allah'ın kendilerine bir peygamber gönderdiği ya da ilahî bir kurtuluş planına tâbi olan insanları belirtir.

Ümmü Habîbe: Bkz. Remle bint Ebi Süfyân.

Ümmü Seleme: Bkz. Hind bint Ebi Umeyye.

Ümmü'l-Kurâ: Bkz. Mekke.

Ümmü'l-Veled: Oğulun annesi. Efendisi tarafından hamile bırakılan ve bir çocuk taşıyan cariyeyi ifade eder. Birçok klasik fakîhin görüşüne göre, böylesi bir cariye satılamaz. Sosyo-tarihî uygulamada cariyeler, güzellikleri ve akıllarını güçlü erkeklerin dikkatini çekmede kullanmışlar, sonra da kendilerini daha güçlü bir konuma getirmek için erkek çocuk doğurma cihetine gitmişlerdir. Bazı durumlarda, özellikle Abbasî ve Osmanlı idaresinde, erkek bir çocuk doğurduktan sonra kraliçe konumuna yükselmişlerdir. Bu birliktelikten doğan erkek ya da kız çocuklar, hukuken hürdürler; miras ve babalarının isimlerini kullanma dâhil tüm meşru ebeveynlik haklarına sahip olurlar.

Üniversiteler (İslâmî): İlk İslâm üniversitesi olan Kayrevan, 859'da Fez'de kurulmuştur. Bundan sonra İslâm dünyasında klasik İslâmî müfredata sahip üniversiteler kurulmuştur. 19. yüzyılda, seküler eğitim sistemleri Müslüman toplumlara girmiştir. Sömürge güçleri, toplumu yönetmek ve modernize etmek için yeni bir elit eğitme adına modern seküler okullar kurmuşlar, sonuçta geleneksel Müslüman ulemanın direnişiyle karşılaşmışlardır. Bugün çoğu üniversite, geleneksel İslâmî bilimler ve müfredatı modern bilimlerle birleştirmişlerdir. İslâm Konferansı Örgütü'nce desteklenen yeni İslâmî üniversiteler Kuala Lumpur, Malezya ve İslamabad'da faaliyet göstermektedir. Farklı öğrenci yapısı ve öğretim elemanlarını barındıran bu üniversiteler, bilimsel yöntem ve geleneksel olmayan disiplinlere bağlılıkla klasik konulara ulaşmayı birleştirme amacındadırlar. Ayrıca bkz. Ezher, el-; Eğitim: Eğitim Kurumları; Eğitim: Eğitim Reformu.

Ürdün'de İslâm: 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun itilaf devletlerine yenilgisi sonrasında, itilaf devletleri Ortadoğu'yu etki bölgelerine bölerek

Ürdün ve Filistin'i İngiliz mandasına bırakmışlardır. Ürdün (Transjordan; Ürdün'ün eski adı) bağımsızlığını elde ederek (1946) Ürdün Hâşimî Krallığı olmuştur. Ürdün nüfusunun %96'sı Sünnî Müslümandır; geri kalan %4 Hıristiyan'dır. Bugün Ürdün'de iki tür organize İslâmî hareket bulunmaktadır: İlki politik hedeflere odaklanırken ikincisi dinî Yeniliğe odaklanmıştır. Politika merkezli partilerin bazıları yasaldır; açıkça kraliyet ailesini desteklediği için sosyo-dini bir hayır kurumu olarak kayıtlı olan İhvânu'l-Müslimîn serbest bir şekilde çalışmalarını yürütmektedir. İslâmî Özgürlük partisi, İslâmî Cihâd Partisi, Hamas ve Müslüman Gençlik Hareketi gibi diğer partilerin yasal bir statüsü bulunmamaktadır. Tarikatlar, Cemâati't-Tebliğ ve Cemâati's-Selefiyye, Ürdün'ün siyasî olmayan İslâmî grupları arasındadır.

Üstad: Hoca; eğitimleri nedeniyle büyük ölçüde tanınan kimselere verilen şeref payesi. Ayrıca bir okul ya da üniversitede resmi bir seviyeye sahip bir kişi de olabilir. Tasavvufta tarikatın özel uygulama ve öğretilerini müridlere aktarmaktan sorumlu olan tarikatın mürşidini belirtir.

Üveysî Tarikatı: Kadirî Tarikatı'nın Şeyh Ömer Üveys el-Barevî tarafından kurulan kolu. Doğu Afrika genelinde, özellikle Somali'de faaldir. Merkezi Zanzibar'dadır. Tanzanya, Kenya ve Doğu Kongo'daki tebliğ çalışmalarında faaldir. Kabileye bağlılığı aşma kabiliyeti, kolonyal dönem başlangıcında Müslümanları güney Tanganyika'daki Alman karşıtı direnişe karşı birleştirip sevk etmeye yardımcı olmuştur. Islahatçılığı, veli türbelerinin ziyaret edilmesi ve ölmüş mübarek kişilerden şefaat istenmesine yönelik hoşgörüsüyle tanınır. Bu örfî uygulamaları kabulü, daha köktenci Salihî Tarikatı'yla anlaşmazlığa düşmesine neden olmuştur. Şeyh Üveys 1909'da suikastla öldürülmüştür.

Üzeyir: Kur'an Üzeyir'den bir yerde bahsedip (9: 30) Yahudilerin onu Tanrı'nın oğlu olarak adlandırdıklarını kaydeder. Bu olay Hıristiyanların İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak kabul edişlerine benzer. Bu unvan Müslümanlar için problematiktir; çünkü Allah'a ortak koşmak olup insanların söz ve eylemlerini Allah'ın söz ve fiilleriyle eş tutmak demektir. Kur'an'daki Üzeyir, İbranice İncil'deki MÖ 5. yüzyılda yaşamış peygamber olması mümkündür.

- V/W -

Vad: Bkz. Çocuk Öldürme.

Vaftizci Yahya: Arapça Yahya İbn Zekerriya. Zekeriyya ve İşa'nın oğlu, İsa'nın kuzeni. Ebeveynleri yaşlı ve çocuk sahibi olamaz durumdayken Allah'ın bir lütfu olarak doğmuştur. İncil gibi Kur'an da Zekeriyya'nın bir varis duasına karşılık olarak Allah'ın bir oğul vadini ifade eder. Zekeriya bir işaret isteyince, Allah Zekeriya'dan üç günlüğüne konuşma yetisini almıştır. Kur'an Yahya'nın İsa'nın öğretisinin gerçekliğine tanıklık ettiğini bildirir. Bilge, soylu, iffetli, nebî, sâlih, âbid ve ebeveynlerine karşı nazik olarak tanımlanmıştır.

Vahdetü'l-Vücûd: Varlığın birliği. İbnu'l-Arabî ekolünce formüle edilen doktrin. Doktrine göre Allah ve yarattıkları birdir. Çünkü Allah'ın ilminde var olup tekrar O'na döneceklerdir; bu da Allah ile mistik birliği mümkün kılacaktır. Herhangi bir kimse ya da herhangi bir şeyin Allah'a ortak koşulmasına ya da birliğine müsaade etmeyen katı bir tevhîd yorumunu benimseyen Vahhabîler gibi İslâmın lafzî yorumcularına göre problemli bir doktrindir.

Vahdetü'ş-Şuhûd: Şâhid olunanın birliği; İbnu'l-Arabî tarafından ortaya konan Varlığın Birliği (*vahdetü'l-vücûd*) doktrinine karşıttır. Reformist tasavvufî düşünceleri Sünnî bir çerçeve içine entegre teşebbüsü olarak Hintli mutasavvıf Ahmed es-Sirhindî tarafından ortaya konmuştur.

Vahhabîler: Toplumun sosyo-ahlâkî açıdan yeniden inşası için 8. yüzyılda ortaya çıkan reformist/yenilikçi hareket. Arabistan'da bir Hanbelî âlimi olan Muhammed İbn Abdulvahhâb tarafından kurulmuştur. Başlıca doktrini olarak tevhîdi (Allah'ın birliği ve eşsizliği) ilan etmiştir. Arabistan'daki Müslüman topluluğun yerleşmiş ahlâkî düşüşü ve siyasî zayıflığına cevaben başlamıştır. Tevhîdin yeniden ilanı, Kur'an ve sünnete bağlılık yoluyla idealize edilmiş bir İslâmî geçmişe dönüşü teklif ederek Ortaçağdaki İslâm ve fıkıh yorumlarını reddetmiştir. Kâfirlerle uğraşırken silah olarak eğitim ve bilgiyi vurgulamıştır. Bazen örfî veli kültü, putperestlik, türbe ve kabir ziyaretlerinin yanı sıra 1802'de Necef ve Kerbela'da Şiî türbelerinin yağmalanmasına yönelik şiddetli muhalefetiyle tanınır. 1747'de Muhammed İbn Suud'la bir ittifak yapmış, bu ittifak günümüz Suudi Arabistan Krallığı'nın konsolidasyonunun temeli olarak işlev görmüştür. Muhaliflerinde Vahhabîler olarak adlandırılsalar da kendilerini *Muvahhidûn* ya da tevhîd doktrininin taraftarı olarak adlandırmaktadırlar.

Vahhâbîyye: Bkz. Vahhabîler.

Vahid, Abdurrahman: (d. 1940) Gus Dur olarak da bilinir. Endonezyalı Müslüman düşünür, yazar ve siyasetçi. 1998'de Endonezya başkanı seçilmiş, 2000'de parlamento oylamasıyla görevden alınmıştır. 1984'ten 1998'e kadar Nahdatu'l-Ulemâ'nın (NU) icra kurulu başkanlığını yapmıştır. Taban düzeyinde kırsal toplum ve demokratik toplumun gelişimi için bir araç olarak *pesantren*i (kırsaldaki İslâmî yatılı okullar) desteklemiştir. Kur'an ve sünnetin tarihi perspektifte yeniden yorumlanması yoluyla çağdaş Müslümanlar için sosyo-ahlâkî ilkelerin yeniden inşasını arzular. Ilımlı

siyaseti, dinî çoğulculuk ve hoşgörüye desteğiyle bilinir. İnsan hakları, sosyal adalet, âdil gelişim ve demokrasi gibi değerlerin temel ilkelerinin Batı liberalizmiyle kültürel karışım ya da ideolojik uzlaşıdan çok İslâm'ın doğasında olduğunu öne sürer. Fıkıh usulünün değer ve dinamizminin yeniden keşfinin, yasal biçimcilik ve ritüel doğruluğa odaklanmış geleneksel ulema tarafından engellendiğini savunur. Hem Endonezya devletinin sekülarizasyonuna hem de fundamentalizmin mevcut seküler rejimlerden daha üstün kapsamlı bir yaşam biçimi olduğu iddiasına karşı çıkar. Ne İslâm ne de diğer bir dinin devlete ya da diğer bir dine meydan okumaması gerektiğine inanır. Ayrıca bkz. Nahdatu'l-Ulema.

Vahiy: İlham, özellikle Kur'an ve diğer kutsal kitapların Allah tarafından *irsâl*, yani gönderilmesini belirtir. İslâm Allah'ın dönem dönem iradesini vahyederek insanların işlerine kılavuzluk ve ahirette saadet içinde olmak için kesin bilgi sağladığını öngörür. Vahiy peygamberler yoluyla özge vahiy kelâmının (basitçe fikirlerin değil) doğrudan aktarılmasıdır.

Vakıf: Sınırlama ya da yasaklama; çoğulu *evkâf*. Genellikle belli bir mülkün belli bir hayır işi yararına -bu özel amacın dışında mülkün herhangi bir şekilde kullanımı ya da devredilmesini yasaklama niyetiyle- yapılan bağışları belirtmek için kullanılır; mülkü bizzat tüketmeden elde edilebilen kâra sahip dayanıklı mülkleri belirtir. En tipik üç vakıf türü dinî (camilerin yanı sıra cami bakımı ve hizmet harcamaları için gelir sağlayan taşınamaz mallar), hayır kurumları (kütüphane, bilimsel araştırma, eğitim, sağlık hizmetleri, hayvanların ve çevrenin bakımı gibi kurum ve aktiviteleri finanse ederek genellikle fakirleri ve kamu yararını desteklemiştir), aile vakıfları (geliri öncelikle ailenin çocuklarına verilir; eğer varsa yalnızca artan kısım fakirlere verilir.)

Vakidî, Ebu Abdullah Muhammed İbn Ömer el-: (ö. 823) Arabistanlı tarihçi ve hâkim. Hz. Muhammed ve ilk halifelerin askerî seferlerinin popüler tarihiyle ünlenmiştir. İslâm'ın ilk yıllarındaki bir olaylar kronolojisini geliştirmek için hadisleri ilk kullanan kişiler arasındadır. Hadislerinden birçoğuna sonraki muhaddislerin katı sahîhlik standartları bağlamında kuşkuyla bakılmıştır.

Varaka İbn Nevfel İbn Esed: Hz. Muhammed'in ilk eşi Hatice'nin Hıristiyan kuzeni. Geleneğe göre Hz. Muhammed'in nübüvvet çağrısı ve mesajının hakikaten Allah'tan olduğunu ifade etmiştir. Hz. Muhammed'in dile getirdiği vahyin Hz. Musa'nın vahyiyle özdeş olduğunu kabul etmiştir. Kendisinden önceki peygamberler gibi Hz. Muhammed'in reddedileceği, iftiraya uğrayacağı ve kendisiyle savaşılacağını önceden haber vermiştir.

Varlık: Bkz. Zât.

Vasat Partisi: Bkz. Hizbu'l-Vasat.

Vasıl İbn Atâ (ö. 749): Mutezile mezhebinin kurucularından olduğu varsayılan kişi. Kelâmcı Hasanu'l-Basrî ile çalışmıştır. Büyük günah işleyenlerin ne mümin ne de kâfir olup "ikisi arasında bir konumda" (*el-menzile beyne'l-menzileteyn*) olduklarını ilan etmiştir. Bu hikâye, Mutezile'nin ilk iç savaşa (656–61) katılanların doğru mu, yoksa yanlış mı olduğu konusunda bir tavır almasını izahta sıkça kullanılmıştır. Vasıl İbn Atâ 749'da ölmüştür.

Vâsi: Şîa'da kendisine dinî bilgi ve ezoterik hakikatler miras bırakılan kişi. Şîa inancına göre Hz. Muhammed, amcaoğlu ve damadı Hz. Ali İbn Ebi Tâlib'i (ö. 661) halefi ve varisi tayin etmiştir. Vâsi ve imam olarak Ali'ye verilen bilgi, daha sonra nas yoluyla haleflerine geçmiştir.

Vasiyet: Ölüme bağlı tasarruf. Vasiyet, ölü kişinin toplam varlığının üçte bi-

riyle sınırlıdır. Merhumun varlığını geri kalanı Kur'an'da belirtilen kurallar uyarınca farklı varisler arasında bölüştürülür. Vasiyet, yalnızca Kur'an'da belirtilen varisler rıza gösterirlerse varlığın üçte birini aşabilir. Vasiyetten faydalananlar, mevtanın ödenmemiş borçları ödendikten sonra paylarını alabilirler. Sünnî hukukta Kur'an'da belirtilen bir varis lehine olan vasiyet geçersizdir. Vasiyet, mal varlığının üçte birini aşamadığı için Mısır, Sudan ve Irak gibi birkaç Müslüman ülke bu kuralı uygulamamaktadır. Ayrıca bkz. miras.

Vasiyye: Vasiyet.

Vataniyye: Bkz. Milliyetçilik ve İslâm.

Vazife: (1) Belirlenen ya da tayin edilen bir şey. Başlıca anlamı Kur'an'ın doğru okuma için kısımlara bölünmesidir. En basit ayrım biçimi, tüm Mushaf'ın bir haftada okunabilmesi için okumayı yedi bölüme ayırır. Alternatif bir okuma da Kur'an'ı otuz parçaya ayırarak bir ayda okunabilmesini sağlar. (2) Vakıf sisteminde dinî görevlilerin geçimini sağlamak için tahsis edilen finansal birikimin bir bölümünü belirtir. (3) İslâmî vergi dilinde, fiilen işlensin ya da işlenmesin, üretim için potansiyel bir toprak parçasına dayalı büyük bir umumi gelir kaynağı.

Vekaletü'l-Amme, el-: Oniki İmamcı Şiîlik'te ulemanın liderlik rolü ve Gaip İmam'ın kolektif vekilleri olarak onun ayrıcalıklarına sahip oldukları iddiası. Oniki İmamcılar'da tüm manevî ve siyasî otorite imamda olduğu için, herhangi bir siyasî ya da adlî konum da ondan gelmeli ve dinî vergilerden gelen tüm gelirler ona gitmelidir. Bu kavram Şii ulemaya meşruiyet ve devlet desteği ya da seküler tayinlerden bağımsız bir gelir kaynağı sağlamıştır. Bu da onların seküler otoritelere meydan okuyacakları ayrı bir güç üssü inşa etmelerine imkân vermiştir; İran anayasasında kutsal kabul edilen Ayetullah Humeynî'nin *velâyet-i fakîh* doktrininin temelini oluşturmuştur.

Vekâletü'l-Hassa, el-: Oniki İmamcı Şiîlik'te Gaib İmam'ın vekilleri olarak görev yapacak birbirini izleyen dört kişinin unvanı. 12. İmam gaybet'e çıkınca, onun vekilleri olduklarını öne süren art arda dört kişinin bulunduğu küçük bir gaybet dönemi olmuştur. 944'te sonuncusu Gaib İmam dönene kadar hiçbir spesifik temsilcisinin olmayacağını ilan ederek, daha büyük bir gaybet döneminin başlangıcına işaret etmiştir. O günden bu yana özel bir vekil statüsü iddiasında bulunan yegâne kişi, 19. yüzyılda İran'daki *Bâb* Hareketi'nin kurucusudur. Ayetullah Humeynî kendisini kanunen olmasa da fiilen Gaib İmam'ın halifesi kılacak genel vekâlete yoğunlaşmıştır.

Vekil: İslâm hukukunda evlilik akdi ya da ticaret akdi gibi hukukî meselelerde müvekkil namına fiilde bulunan usulen belirlenmiş temsilci. Hukukta her biri belli hak ve güce sahip farklı temsilci türleri bulunmaktadır. Vekil, bir cami sorumlusu ya da idarecisini (özellikle Mekke ve Medine'deki camiler) veya genellikle malî işler, alacak ve bağışların toplanması, mevlid ve diğer merasimlerin düzenlenmesinden sorumlu tarikat yöneticisini belirtebilir.

Velâyet: Velâyet kavramı özellikle İslâm toplumuna önderlik için sonraki imamlarla birlikte Ali'nin meşruiyetinin de ifade edildiği İsnâ Aşeriyeci (12 İmamcı) Şiî siyaset teorisinde önem taşır. İslâm hukukunda reşit olmayanlara veliliği ifade eder. Reşit olmayan ya da zihinsel rahatsızlığı bulunan kişiler için baba, İslâm hukukunun birçok sisteminde yasal veli görevi görür. Mâlikî, Hanbelî ve Şafiî fıkhında bir velinin daha önce evlenmemiş bir Müslüman kadın adına evlilik akdi yapmaya yasal yetkisi bulunmaktadır. Hanefîler ve Şiî Caferîler eğer gelinin

mehri yetersizse ya da gelin şer'an onunla eşit olmayan biriyle evlenmek isterse, velinin müdahalesine izin verir.

Velâyet: Bazen "velilik" olarak da çevrilir. Allah tarafından insanlara vahyin batınî anlamını yorumlaması için seçilen kişinin hali; insan ve ilahî vahiy arasında sürekli bir bağlantı sağlar. Şiîlikte, imama halifelik için gerekli karakteristikleri belirtir. Halefler, ezoterik bilgilerine dayalı olarak tayin edilip Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerden olmalıdır. siyasî liderlik sağlamaları, dinî hukuku desteklemeye aktif olarak katılmaları ve Kur'an'ın vahyinin ezoterik boyutuna dair özel bilgiye sahip olmaları beklenir. Tasavvufta Allah tarafından velayet görevini yerine getirmesi için seçilen kişi veli ya da Allah Dostu olarak bilinir. Veliye, Allah'ın dinini bozulmadan muhafaza etmek için hataya karşı ilahî koruma verildiğine inanılır.

Velâyet: Velilik.

Veled: Çocuk, oğul, delikanlı, genç. Arapça "doğurmak", "vücûda getirmek", "üretmek" anlamındaki *v-l-d* kökünden türemiştir.

Veli: Bkz. Velayet.

Velîd, Halid İbnu'l Muğîre Mahzumî el-: (ö. yaklaşık 641) İslâm ordusunun kumandanı. 635'te Dımaşk'ı fethederek Suriye ve Filistin'deki Bizans idaresine son verip Müslümanların Kudüs üzerindeki kontrolünü sağlamıştır. Hz. Muhammed tarafından kendisine "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) lakabı verilmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Ridde Savaşı olarak bilinen kabile isyanını bastırmış; peygamberlik iddia eden Müseyleme'yi bozguna uğratarak Arap yarımadası bütününde Müslümanların kontrolünü güçlendirmiş ve İslâm ümmetinin birlik ve dayanışmasını muhafaza etmiştir.

Velilik: Bkz. Velâyet.

Veliyu'l-Ahd: Ahdin muhafızı. Bir krallık veya devletin varisi. Veliaht.

Veliyullah, Şah: (ö. 1762) 18. yüzyıl Hindistan'ının en önde gelen Müslüman entelektüeli; Arapça ve Farsça olarak geniş bir yelpazede İslâmî konularda velûd bir yazar. 15 yaşında Nakşibediye'ye intisab etmiş ve 28 yaşında hacca gitmiştir. Hindistan'a dönünce Şah Veliyullah bir medresede ders vermiş ve mürşid olarak hizmet etmiştir. En etkili eseri olan *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, hadis ilmindeki yeni şerhler yoluyla İslâmî bilimlerde reform yapmayı arzulamıştır; bu kitap halen Arap Ortadoğu'dan Güneydoğu Asya'ya kadar okutulmaktadır. Ölümünden sonra Şah Veliyullah'ın öğretileri, oğulları ve torunları tarafından devam ettirilmiştir. Bugün Müslüman Güney Asya'daki tüm büyük dinî hareketler entelektüel atalarının Veliyyullah olduğunu iddia ederler. Deobandîler gibi gruplar, onun ilmî ve tasavvufî İslâm üzerine öğretilerini savunmuşlardır. Ehl-i hadis gibi püriten ve tasavvuf karşıtı hareketler, onun şeriatın temellerine dönüşü ve sûfilerin aşırılıklarıyla yabancı unsurları reddedişini vurgularlar. Siyaset merkezli İslâmî gruplar ise sosyo-ekonomik adalet ve siyasî aktivism üzerine fikirlerinin üzerinde durmaktadırlar.

Veliyyu'l-Emr: Erkek yasal veli, genellikle baba. Reşit olmayanların ve evlenmemiş kadınların evlilik akitleri ve mülkiyetle ilgileri yanında vesayeti altındakilerin bakımı ve refahından sorumludur. Babanın yer almadığı davalarda, erkeklerin veliliği ilkin amca ya da büyükbabaya geçer. Bazı davalarda mahkemeye veli tayin etme talebinde bulunulur.

Venşerisî, Ahmed el- (ö. 1508): Tilemsen (günümüz Cezayir'i) doğumlu Mâlikî fakîh ve âlim. Öncelikle büyük

hacimli eseri *El-Miyaru'l-Murib*'de Kuzey Afrika ve Endülüs'ten derlediği fetvalarıyla tanınır. 16. yüzyıla doğru *El-Miyar*, Kuzey Afrika'da eğitim müfredatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir; bugün ortaçağ Endülüs ve Mağrib'inin sosyal, kültürel, ekonomik ve adlî uygulamaları üzerine bir kaynak olarak ele alınmaktadır. El-Miyar'ın yanı sıra bilinen eserlerinin on dördü günümüze kadar gelmiştir; neredeyse tümü İslâm fıkhını ele almaktadır.

Vergilendirme: İslâmî vergilerin ödenmesi, dinî bir görev olarak kabul edilir. En önemli vergi, zenginlik derecesine bağlı olup yıllık olarak ödenen *zekât*tır. Nakdî varlıklar ve varlık satışları % 25 oranında standart bir vergiye tabidir. Zekât, fakir ve ihtiyaç içindekilerin yararına normalde sosyal ve insancıl amaçlarla harcama yoluyla gereğinden fazla nakdi zenginliğe sahip kişilerce ödenir. Zekât toplanması, genellikle devlet vergilerinden ayrı olarak düzenlenir. Diğer bir geleneksel İslâmî vergi, Müslüman bir devletteki gayrimüslimler tarafından hükümetin himayesi (koruması) için hükümete ödenen kelle vergisi ya da *cizye*dir. İslâmî toprak vergisi (*haraç*) ise, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından toprak büyüklüğüne göre üretim potansiyeli ve ürün değerinin asgari yarı oranında ödenir.

Vergiler: Bkz. Cizye; Haraç; Hums.

Vesile: İlahî yardım talep ederken manevî bir aracıdan yardım istemek. Selefî yorumlarda yalnızca Hz. Muhammed insanlar adına Allah'la aracılıkta bulunulabilir. Çünkü İslâm her müminin doğrudan Allah'a ulaşabileceğine inanır. Tasavvufta ve örfî uygulamada ise vesile ya da aracılık, veliler ya da mübarek kimselerden istenir. Bazı reform hareketleri vesileye karşı çıkarlar. Ayrıca bkz. Salatu'l-Hacet.

Vesilecilik (Occasionalism): Eş'arî kelâmı tarafından benimsenmiş ve olayların amaçları yalnızca Allah olan varlıkların sonucu olduğu bir teori. Dolayısıyla bir olayın nedeninin diğer bir olay olduğu reddedilir. Bir beşerî failin tam olarak ancak fiilen bir fiili işlediği anda fiilde bulunabileceği söylenir; Allah yalnızca o anda kişide onu gerçekleştirme kabiliyetini yaratır.

Vezir: Hükümdarın başvekili ya da bakan. Askerî ve sivil meselelerde halife adına faaliyette bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda (1300–1923) sadrazam, diğer vezirlere ve devlet yetkililerine başkanlık etmiştir. Devletle özdeşleşmiş olan Bâb-ı 'Âli'de ikamet etmiştir. Ayrıca bkz. Sadrazam.

Velâyet-i Fakîh: Bir fakîh tarafından yönetim ya da velayet. Kavram 1969'da Ayetullah Humeynî tarafından verilen konferansların yayınlandığı bir kitap dizisinin adı olarak kullanıldığında, Şiî dünyada geniş bir kullanım elde etmiştir. Humeynî 1979'da iktidara gelip İran'da hükümetin tüm meselelerinde üst hakem olunca, İslâmî yönetim biçimi haline gelmiştir. Kavram, tarihteki İslâmî hukukunu yorumlamadaki ayrıcalıklı hakkın da âlimlere ait olduğu düşüncesinden çıkmıştır.

Vird: Belli bir tarikata özgü dua ya da ibadet biçimi. Tarikatın özünün tanımlandığı dualar. Aslında sûfilerin Allah'a ibadetleri için farklı zamanlar belirlenir ve bu zamanlarda özel bir zikr icra edilir. Müntesibe, eğitimini tamamladıktan sonra tarikatın gizli virdi verilerek ona Hz. Muhammed ve tarikatın kurucusundan gelen silsilenin manevî gücü aktarılır. Vird almak, tarikata tam intisaba (*initiation*) eşittir.

Vudû (abdest): Müminin dinen temiz olmasını sağlamak için icra edilen farz temizlik ritüelleri. Erkek ve kadınların

namazdan önce abdest almaları gerekir. Ellerin, ağzın, yüzün, dirseklere kadar kolun ve ayakların yıkanmasını içerir. Baş da meshedilir. Abdesti bozan şeyler uyku, cinsel ilişki, menstrüasyon ve tuvalete girmektir. Cinsel ilişki, menstrüasyon ve lohusalık gibi durumlarda ise gusül gerekir. Su yoksa abdest ellerin içi kil ya da toprağa sürülüp daha sonra yüzün ve kolların meshedilmesiyle alınabilir (*teyemmüm*)

Vukûf: (1) Mekke'de haccın rükünlerinden birisi olarak durmak; Zilhiccenin 9. günü Arafat düzlüğünde öğleden güneş doğana kadar emredilen ibadetler icra edilir. (2) Nakşibendiler'de sözlü, ritmik bir zikir icra ederken durma. Bahâüddîn Nakşibend üç tip olarak sınıflandırmada bulunmuştur: Geçici duruş (*vukûf-i zamânî*), sayısal duruş (*vukûf-i adedî*) ve kalbî duruş (*vukuf-i kalbî*).

WABIL: Bkz. Dünya Ehlü'l-Beyt İslâm Ligi

Wadud, Amina: (d. 1952) Müslüman akademisyen ve aktivist. İslâm bilimleri eğitimi almıştır, ancak çalışma ve aktivizmi cinsiyet mücadelesine odaklanır (İslâm'da cinsel eşitlik mücadelesi). Malezya'da *İslâm'da Kadın* grubunda aktiftir. *Kur'an ve Kadın* (1996) adlı eserinde, Fazlurrahman (ö. 1988) tarafından dile getirilen içtihatçı yöntemlere dayalı kadınları kapsayan bir hermenötik yaklaşım oluşturmaktadır.

Weiss, Leopold: Bkz. Esed, Muhammed

Wolcott, Louis Eugene: Bkz. Farrakhan, Louis.

- Y -

Yabancılarla Evlilik: İslâm'da yabancılarla evlilikten kasıt, farklı dinlerden bir erkek ve kadının evliliğidir. Irk ya da milli köken konuyla alakalı değildir. İslâm hukuku bir Müslüman kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenemeyeceğini benimserken, Müslüman bir erkeğin Hıristiyan ya da Yahudi bir kadınla evlenme hakkı vardır.

Yahudiler: Bkz. Benî İsrail; Yahudilik ve İslâm.

Yahudilik ve İslâm: Yahudilik ve İslâm'ın uzun geçmişe dayanan ve iç içe geçmiş bir ilişkisi bulunmaktadır. Kur'an'ın Yahudi ve Yahudiliğe saygısı, Yahudiler ve geleneklerinden esinlenen "*ehl-i kitab*" kavramında gösterilmiştir. Himaye edilen bir azınlık olarak Yahudiler genellikle toplum içi yaşamlarında otonom olmuşlar, öte yandan çoğunluğun kültürüyle iletişim içinde kalmışlardır. Modern dönemlere kadar Müslüman-Yahudi kültürel ve entelektüel alışverişi hayli önemlidir. Kelâm, tefsir, felsefe, fıkıh ve tasavvufta Yahudi ve Müslümanlar birbirlerine katkıda bulunmuşlar ve birbirlerinden çok şey öğrenmişlerdir. Kötü muamele söz konusu olsa da istisnaî bir durumdur. Sonraları Yahudiler ve diğer azınlıkların konumları genel olarak kötüye gitmiş ancak bu durum farklı yer ve zamanlarda değişen biçimde gerçekleşmiştir; bu gelişmeler İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki göreli bir siyasî ve ekonomik düşüşü yansıtmıştır. Modern dönemde Siyonizm'in ortaya çıkışı, İsrail'in kurulması ve sonra Yahudilerin Arap topraklarından İsrail'e göçleri, tarihi Müslüman- Yahudi ilişkilerinde bir kötüleşmeye neden olmuştur.

Yahya İbn Muhammed: Zeydî imam ve Kuzey Yemen'in siyasî yöneticisi (1904–48). Babası Muhammed'den sonra Zeydiler'in imamı olmuştur. Kuzey Yemen kabilelerinin kuzey Yemen'de bir krallık oluşturmaları için Osmanlı idaresine karşı savaşlarını yönetmiştir. İngilizlerin varlığını kabul etmiş ancak Yemen'i dünyanın geri kalanından tecrit girişiminde bulunmuştur. Otokratiktir; siyasî ve ekonomik modernizasyonu reddetmiş, geleneksel bir İslâm toplumunun korunması taraftarı olmuştur. Despot yönetimine Hür Yemen Hareketi başkaldırmıştır. 1848'de öldürülmüştür. Oğlu Ahmed Yemen'i 1962'ye kadar yönetmiştir; ölümünden sonra Yemen bir cumhuriyet olmuş, ülkedeki Zeydî İmamların yönetimi sona ermiştir.

Yahya İbn Zekerriya: Bkz. Vaftizci Yahya.

Yakîn, el-: Yakîn; kesin iman. Mutasavvıflar manevî meselelerde genellikle gittikçe artan üç yakîn (kesinlik) düzeyi ayrımında bulunurlar: delile dayalı kesinlik (*ilme'l-yakîn*, ç.n.), izaha dayalı kesinlik (*ayne'l-yakin*) ve doğrudan sezgi ya da deneyimle elde edilen kesinlik (*hakke'l-yakîn*). İlki kelâmcılara, ikincisi ariflere üçüncüsü ise yalnızca Allah âşıklarına aittir.

Yakub: Kur'an'da 16 yerde sâlih bir kişi, Allah'ın kulu, İshak'ın oğlu ve İbrahim'in torunu olarak naklettiği gibi o da İslâm'ı oğullarına nakleder. Yahudiler Yakub'u büyük Yahudi atası olarak kabul ederken, Kur'an onu bir Müslüman ata olarak ifade eder.

Yargıç: Bkz. Hâkim

Yas: Ölüm İslâm'ın temel ahlak yapısıyla uyum içinde esasen yası tutulacak bir şeyden çok bir kurtuluş olarak görülür. Ahiret ruhun Allah'ın rahmetinde nihaî akıbetiyle karşılaşacağı yerdir. Ölünün ardından yapılan sesli yas tutma, kültürel açıdan bazı İslâm toplumlarında göz yumulsa da İslâm'da engellenmiştir. Bir dulun kocası için yaslı kabul edildiği 40 günlük bir dönem (*iddet*) söz konusudur. Ancak fakîhler bunun gerçekte kocanın ölümü sonrasında doğacak herhangi bir çocuğun babalık hakkının belirlenmesi için konulan bir dönem olduğuna işaret ederler.

Yasa: 1206'da Cengiz Han tarafından konduğu söylenen ve sonrasında Moğol İmparatorluğu genelindeki yöneticiler için bağlayıcı kabul edilen genel kanunların oluşturduğu yazılı yasa. Tam bir kopyası ulaşmamış ve diğer kaynaklarda iddia edilen alıntılar ise genel bir yasadan çok Cengiz'in vergi ve askerî eğitime ilişkin yalnızca danışma amacıyla yazılmış emirlerinin bir seçkisinden alındığını göstermektedir. Yöneticiler Cengiz'in özdeyişlerine ve genel olarak Moğol geleneksel kanunlarına saygı duymaya devam etseler de, resmi bir yazılı yasa asla var olmamış olabilir.

Yasak: Bkz. Haram.

Yâsin, Abdüsselâm: (d. 1928) Faslı İslâmcı aktivist lider ve *el-Adl ve'l-İhsân* Hareketi'nin ideoloğu. Birkaç kitap yazmış ve şimdilerde yasaklanan *el-Cemaat* dergisini çıkarmıştır. Monarşik gelenek, resmi din adamları ve toplumu gayri İslâmîleştirmeyle suçladığı Batılılaşmış elite yönelik katı eleştirileriyle tanınır. Birkaç yıl hapiste geçirmiş ve 1989'dan 2000'e kadar ev hapsinde tutulmuştur. Devlet ve davetin uzlaştırılması ile kapsamlı bir organizasyon süreci, sosyalizasyon ve Yasin'in tasavvufî etkilerini yansıtan bir hareket olan Nebevî paradigmanın uygulanması çağrısında bulunarak halifeliğin yeniden gelmesine hazırlıkta bulunur. Yâsin'in hareketi, Fas'taki en etkin İslâmî muhalefeti temsil eder.

Yâsin, Şeyh Ahmed: (d. 1936) FKÖ'ye bir alternatif olarak Hamas'ı kuran kişi. İslâmî ilkeler ve karakteri Filistin toplumuna tekrar getirme amacını ilan etmiştir. Mısır İhvânu'l-Müslimîn'inden ilham almıştır. Başlangıçta şiddete direnç göstermiş, bunun yerine dinî eğitime odaklanmıştır. Daha sonra zulüm, yozlaşma ve adaletsizliği ortadan kaldırmanın bir aracı olarak şiddete onay vermiştir. 1970'lerde siyasî İslâm'ın genel bir canlanışıyla popüler bir lider haline gelmiştir. Sekülarizmle savaşıp askerî hizmet kurumları geliştirerek Filistin toplumunu içeriden ıslah etmeye çalışmıştır. Camileri eğitim ve siyasî organizasyon merkezlerine dönüştürmüştür. Tüm Filistin'in İslâm toprağı olduğunu, hiç kimsenin bu toprağın herhangi bir parçasını verme hakkının bulunmadığını deklare etmiştir.

Yaşrûtî Tarikatı: Şâzilî Tarikatı'nın Ali Nûreddîn el- Yaşrûtî tarafından kurulan reformist kolu. Merkezi Filistin'dedir ancak Suriye, Kuzey ve Doğu Afrika'ya yayılmıştır. Özellikle doğu kıyısı boyunca merkezler kurduğu ve tebliğ çalışmalarını yürüttüğü Doğu Afrika'da faaldir. 19. yüzyılda Osmanlı sultanları tarafından desteklenen pan-İslamist harekette faaldir. Tarikat bölgede İslâm'ın özenli bir yorumunu oluşturmada önem taşımıştır. Liderleri bazen yerel yöneticilerin politikalarıyla mücadele edip bazen de Avrupa kontrolüyle karşılaşsalar da büyük bir siyasî güce dönüşmemiştir.

Yazgı: Bkz. Kısmet.

Yedici Şiîler: Bkz. İsmailîler.

Yeken, Şeyh Fethî: Bkz. Cemâatu'l-İslâmiyye, el-.

Yemek (Perhiz) Kuralları: Kur'an ve hadisler Müslümanların leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başka herhangi bir varlığa adanan yiyecekleri tüketmelerini vurgulu bir biçimde yasaklar; bunlar arasında en güçlü yasaklama Hz. Muhammed'in son aldığı vahiylerde (632) yer alır. Allah'ın adı anılıp boğazı kesilmesi gereken evcil büyükbaş hayvanlar, koyun, keçi ve kümes hayvanlarının İslâmî usullere uygun kesilmesi gerekir. Kur'an, hayvan helal olduğu sürece balık ve av hayvanlarına müsaade eder; boğazı kesilmeden vurularak ya da boynuzlanarak öldürülen ya da düşerek ölen herhangi bir hayvanın yenmesini yasaklar. Diğer perhiz kuralları spesifik dinî durumlar için geçerlidir. Ramazan ayında Müslümanların gündüz yiyip içmekten tamamen kaçınmaları zorunludur. Hacıların ihramlıyken hayvan öldürmeleri ya da helal hayvanları avlamaları haramdır. Ayrıca bkz. Helal.

Yemen Reform Topluluğu: Bkz. Tecemmuu'l-Şubbâni'l-Müslimîn.

Yemin: Bkz. Ahd; beyat

Yeni Kardeşler Grubu: Bkz. Singapur Müslüman Mühtediler Birliği (Dâru'l-Erkâm).

Yeni Mezhep: Ma Mingx'in liderliğindeki 18. yüzyıl Çinli Müslüman ihyâ hareketi. Guangzhou eyaletinde konuşlanmıştır. Yerel geleneklerle uzlaşmayı reddetme ve spesifik İslâmî uygulamalara vurgu yoluyla yerel dinî uygulamalarda reform çağrısına bulunmuştur. Nakşibendî Tarikatı'ndan etkilenmiştir. Eski mezheple bağlarını koparması 1781 ve 1783 isyanlarıyla sonuçlanmıştır. 1783'ten sonra yasaklanmış, ancak aktif kalmıştır. 1862'de MA Huahong liderliğindeki büyük bir isyana katılmış, bu da eyaletteki birçok kentte Müslümanların kontrolünü sağlamıştır. 1873'te bastırılan isyan güçlü aktivizmle İslâm'ın temellerine bir dönüş ve önceki uyarlamacılık politikasının reddinin bir kombinasyonu olarak Çin kültürü içinde özge bir kimliğin ifade edilişini yansıtmıştır.

Yeni Zelanda İslâmî Dernekler Federasyonu: 1979'da deniz aşırı finansal talepleri ve diğer ilişkileri koordine etmek, helal sertifikasyonu gibi hizmetleri sağlamak için ulusal bir organizasyon olarak kurulmuştur. Irk ayrımcılığı, negatif toplumsal genellemeler, İslâmî ve yerel yöntemler arasındaki anlaşmazlıklar, evlilik ve boşanmaya ilişkin yasal sorunlara çözüm bulmaya çalışır.

Yeniçeriler (Janissaries): Türkçe "yeni asker" 14. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan seçkin piyade birliği. Fethedilen bölgelerden özellikle Hıristiyan Balkanlar'dan seçilen genç erkeklerden yapılan devşirme. Tam bir askerî eğitim almışlar, Türkçe öğrenmişler, Müslüman isimler ve hüviyet elde etmişlerdir. İtaatsizlik derhal idam edilme anlamına gelir; Yeniçeri olma devasa bir kişisel güç ve vergi muafiyeti statüsü anlamına geldiğinden sultan Yeniçeriler'in sadakatine güvenir. 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı yönetimi zayıflamış ve dışarıdaki bölgelerin kontrolü gitgide Yeniçeriler'in eline geçmiştir. Sultan 2. Mahmud yeni oluşturduğu askerî gücüne ve halkın Yeniçeriler'in zorbalığına karşı çıkışına güvenerek 1826'da Yeniçeriler'in büyük bölümü kılıçtan geçirmiş, geri kalanını bu bölgelerden çıkarmıştır.

Yeniden Düzenleme: Bkz. Tanzim.

Yenileyici: Bkz. Müceddid.

Yenilik: Arapça bid'at. Kabul edilmiş dinî inanç ya da uygulamalarda yapılan herhangi bir değişiklik. "Her kim bu dine ait olmayan bir şey ihdas ederse, o şey reddedilir" hadisi uyarınca bu terimin İslâm'da negatif bir ulamı söz konusudur. Muhafazakârlar bu yasağı kat'î dinî meselelerden sosyal uygulamalara doğru genişletirken, liberal düşünürler

yalnızca İslâm öğretisinin özünü büyük oranda değiştirdiği kabul edilen yenilikleri kınarlar.

Yermuk Savaşı: 637'de Halid bin Velid komutasındaki Müslüman güçlerle Bizans İmparatoru Heraklit arasındaki savaş. Müslümanların kesin zaferi, Bizans'ın 637 ve 647'de Müslümanlara teslim olan Suriye ve Filistin'den çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Kudüs de 638'de Müslümanlara teslim olmuştur; bu, Kudüs tarihindeki en barışçıl fetihlerden biridir.

Yesrib: Bkz. Medine.

Yeşil Kitap: Bkz. Kaddafi, Muammer el-; Üçüncü Evrensel Alternatif.

Yetimler: Kur'an'da 23 yerde toplum tarafından korunmaları ve gözetilmeleri uyarısıyla zikredilir. Kur'an özellikle yetim kızlarla ilgilenir. Velilerine vesayetleri altındaki kadınlara âdil davranmaları, onlarla evlenmemeleri ve oğullarına eş olarak verilmemeleri öğütlenir. Ayrıca bkz. Evlat Edinme.

Yevmü'd-Dîn: Bkz. Hesap Günü.

Yevmü'l-Kıyâme: Bkz. Hesap Günü.

Yezid: (680–83) Hz. Hüseyin ve onu izleyenlere karşı 680'de ordularını Kerbela'ya (Irak) gönderip onları şehid eden Emevi halifesi. Şiiler için kötülük ve zulmün somutlaşmış hali. 20. yüzyılda Hüseyin/Yezid paradigması, zulüm gören İran halkı ve Pehlevî rejimi arasındaki ilişki yanında zulme uğrayan Lübnanlı Şiiler'le toprak ağaları, devlet ve polis arasındaki ilişkiyi izah için kullanılmıştır.

Yönetim: Bkz. Hükümet; İslâm Devleti; Meclis.

Yuldeshev, Tahir: Bkz. Özbekistan İslâmî Hareketi (IMU).

Yunus: Kur'an'da sabır ve sebatı sembolize eden bir peygamber. Yunus Allah'tan kaçmaya çalışınca bir balık tarafından yutulmuştur. Geleneğe göre Ninova halkına Allah'ın gerçekleşmesi yakın olan gazabını bildirmiştir. Ninovalılar daha sonra günahlarından tevbe etmiş ve kurtulmuşlardır.

Yusuf: Kur'an'da Yakub'un oğlu, rüya tabircisi, Firavun'un güvenilir danışmanı olarak geçer. Kıskanç kardeşleri tarafından köle olarak satılmış, ancak onları affedip Mısır'da elde ettiği konumu kardeşleri ve babasını kıtlıktan kurtarmak için kullanmıştır. Yusuf cömertlik, merhamet, affedicilik ve yaşamdaki olaylar üzerinde Allah'ın iradesine imanın bir örneği olarak kullanılır.

Yusufî Tarikatı: Râşidî olarak da bilinen ve Ahmed İbn Yusuf el-Milyânî er-Râşidî (ö. 1524) tarafından kurulan tarikat. Yusufî Tarikatı, Kuzey Afrika'da hâkim olan Şâzilî geleneği içinde yer alır. Şâzililer'in etkisindeki diğer tarikatlar gibi Yusufiler de *şerif* adı verilen şeyhlerin bereketini ve ölümlerinden sonra türbelerine hürmet gösterilmesini vurgulamışlardır. Ayrıca bkz. İbn İdris, Ahmed.

Yüksek İslâmî Şiî Konsey (Lübnan): 1967'de Sünnîlerden bağımsız Şiîler için bir temsil organı oluşturmak üzere Millet Meclisi'nin (Lübnan Parlamentosu) bir yasasıyla kurulmuştur. 1969'da Musa es-Sadr'ın liderliğinde vücuda gelmiştir. Güney Lübnan'da arttırılmış savunma, gelişim fonlarının sağlanması, okul ve hastanelerin inşası ve geliştirilmesini takip etmiştir. Ayrıca Şiîlerin gelecekteki istihdamına yönelik umutları ve yaşam koşullarını iyileştirmek için hükümetteki yüksek mevkilere daha fazla sayıda Şii'nin tayin edilmesini ve hükümette daha oransal temsil sağlanmasını talep etmiştir. Şiî entelejansiya, büyüyen orta sınıf ve geleneksel seçkinler konseyde aktiftirler.

Yürürlükten kaldırmak. Bkz. Neshetmek.

- Z -

Zabidî, Muhammed Murtaza el-: (ö. 1160) Yemenli dilci ve Hanefî mezhebi âlimi. Maddecileri, şüphecileri ve Kur'an'da zikredildiği üzere ateistleri zemmeden *Reddi'l-Mulhidîn* adlı tartışmalı bir risalenin yazarıdır. Abbasi döneminin akılcı kelâmcılarıyla mücadele etmiştir.

Zâhid: Oruç, uzlet, teheccüd namazı dâhil belli uygulamaları gerçekleştirerek nefsin arzularını disipline etmek için dünyevî refahı terk etmeyi ifade eder. Günümüzde çoğu Müslüman tarafından sınırlı düzeyde başvurulan zühd uygulaması, manevî aydınlanma için zorunlu olan arınma ve öz denetimi öngörerek tasavvuf içinde bir başlangıç aşamasını oluşturur.

Zâhir: Görünür, haricî, aşikâr. İslâm'ın ezoterik yorumlarında gerçekliğin içteki ya da gizli (batınî) yönleriyle karşılaştırılır. Kur'an'ın zâhirî ya da görünür anlamı geleneksel olarak tefsir ilmiyle bilindik kılınırken, ayetlerin batınî anlamlarına tevîl olarak bilinen ezoterik hermenötik süreçle ulaşılır. Ayrıca bkz. Batın.

Zâhirî: 9. yüzyılda Ebu Süleyman Davud ez-Zahirî tarafından kurulan mezhep. İspanya'da özellikle fakîh İbn Hazm liderliğinde yayılmıştır. Zahiriyye geçerliğini halen yitirmemiş dört mezhep tarafından tanınmasına rağmen, 14. yüzyılda kaybolmuştur. Kabul edilebilir yegâne otorite kaynaklarının Kur'an, hadis ve ashabın icması olduğunu beyan etmişlerdir. Taklid uygulamasına karşı çıkmışlardır. Fıkhî ilkelerini Kur'an ve hadislerin lafzî (zahirî) yorumuna dayandırarak kıyas ve istihsânı reddetmişlerdir. Vahyedilen anlamı belirlemek için ayetlere dilbilgisi kurallarını uygulamanın önemini vurgulamışlardır. Akla karşı vahyin üstünlüğünü benimsemişlerdir.

Zâhiriyye: Bkz. Zahirî.

Zâhiru'r-Rivâye: Bir metnin görünür (zahirî) anlamı. Bir mezhebin yapısal temelini oluşturan kurucu ve talebelerine ait ilkeleri belirtir. Dolayısıyla *Zahiru'r-Rivâye*'yle çelişen argümanlara kuşkuyla yaklaşılır.

Zâim: Hem genel hem de kişisel hizmet sağlayan siyasî lider. Liderin gücü, ona tâbi olanların sadakati ve devlet ya da merkezi otorite ile kurulan ilişkilere dayanır. Liderlik stili, parti temelli olmaktan çok kişiseldir. Böylesi bir lider, dinî tabana ya da cemaat tabanına sahip olabilir ya da yerel veya coğrafî bir tabana sahip olma yoluyla dinî sınırları aşabilir. Özellikle Lübnan'da öne çıkar.

Zan: şüphe; hukukta olasılık. Hadis literatüründe tek bir râvî tarafından desteklenen hadisin sahîhliği ve anlamıyla alakalı kesinlik eksikliği.

Zanzibar'da İslâm: Zanzibar nüfusunun neredeyse tamamı Müslümandır. Arap Müslümanların 8. yüzyılda gelişini, birçoğu Hint Okyanusu'ndaki bölgelerden gelen Müslüman tüccarlar izlemiştir. Müslüman toplum kozmopolit olup kendilerine özgü Svahili kültürünü geliştirmişlerdir. Bir Portekiz hâkimiyeti döneminin ardından Umman sultanları kontrolü tesis etmişler ve Bu Saîd hanedanı 19. yüzyılda merkezini Zanzibar'a kaydırmıştır. 19. yüzyıl sonunda kuru-

lan bir İngiliz mandası, 1963'teki bağımsızlığına kadar kontrolü elde tutmuştur. 1964'teki şiddetli bir devrimle Arapların büyük bölümü öldürülmüş ve kovulmuş, Zanzibar da Tanzanya'yı kurmak için Tanganyika'ya katılmıştır. Zanzibar güçlü bir otonomi sağlamıştır.

Zarar: Zarar, önyargı ve şiddet anlamına gelen hukukî ifade. Örnek olarak hastalık esnasında oruç zarar verebilir; bu yüzden bazı mezhepler hastalık esnasında oruç farzından muafiyete müsaade etmişlerdir. Zarar, evlilikte boşanma nedeni olabilir. Örneğin geleneksel Mâlikî fıkhı kocası bir kadına ve diğer eşlerine iyi davranmıyorsa ya da kocası diğer bir kadınla evlenmişse, kadına boşanma hakkı verir.

Zaruret: Hukuk terminolojisinde kanunun zorunlu kıldığı bir şeyin yapılmaması ya da hukukî olmayan bir şeyi yapılması nedeniyle ortaya çıkan bir zorunluluk hali. Bu ruhsata imkân veren koşullar ve ruhsatın kapsamı, farklı mezheplerde değişik şekillerde düzenlenmiştir. Çoğu hukuk teorisyeni cinayet ya da diğer büyük fiziki zararların asla meşru olmadığı görüşündedirler.

Zât: Öz ya da cevher. Sıklıkla Allah ve sıfatlarına atıf için kullanılır. Mutezilîler ve filozoflar Allah'ın saf öz olduğuna inanırlar. Sufîler Allah'ın fiilî sıfatları olmadığını ancak isim ve sıfatlarının müminlere O'nunla ittihada (birlik) yardım etmesi için izah edildiğini ifade ederler.

Zaviye: İbadet ve sosyal hizmetlerin yapıldığı bir sufî mekânı. Bir velinin türbesiyle özdeşleştirilebilir. Beş vakit namazın kılındığı, tarikatın ritüellerinin icra edildiği, bağışların yapıldığı, dinî kayra gerektiren sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği mekân. Ayrıca çeşitli manevî hallere ulaşmak için belirlenen yer. Manevî bir rehberin (mürşid) gözetiminde, mürid az yiyerek ve ona manevî memnuniyet getireceği umuduyla zikrederek halvete girer. Zaviye ayrıca bir siyasi-dini organizasyon birimi olarak işlev görmüştür; genellikle bitişiğinde bir medrese yer alır. Sosyal ve ekonomik önemi, modern dönemde azalmıştır. Ayrıca bkz. Halvet; Hânkâh; Tekke.

Zebur: Bkz. Mezmurlar.

Zehebî Tarikatı: 13. yüzyılda Necmeddin Kübra (ö. 1221) tarafından kurulan Kübrevi Tarikatı'nın bir kolu. Silsilesi 15. yüzyılda Abdullah Berzişâbâdî'ye kadar uzanır. Zehebî adının kökeni bilinmemektedir. Tarikatın merkezi Şiraz'da olup Tahran ve Tebriz'de hânkâhları bulunur.

Zehebî, Şeyh Muhammed Hüseyin: (ö. 1977) Eski Mısır Evkaf Bakanı ve Ezher Şeyhi. Aşırı uçtaki militanları şiddetle eleştirmiştir. Haziran 1977'de hareketin hapisteki üyeleri karşılığında *Tekfîr ve'l-Hicre* tarafından rehine olarak kaçırılmıştır. Sonuçta hükümet karşılık vermede başarısız olunca öldürülmüştür. Öldürülmesi, Mısır'daki militan İslâmî organizasyonlar üzerinde hükümetin baskılarına yol açmıştır.

Zekât: İslâm'ın beş şartından biri. Finansal araçlara sahip olan Müslümanların bu araçların yıllık net değerinin %2,5'ini vermeleri farzdır. Takvâ sahibi Müslümanlar için zekât, arınmaya giden yol, maddî sorumluluğun idraki ve yüksek bir manevîyat hissini belirtir. Zekât muhtaçlar, dinin tebliği, kölelerin azat edilmesi, borçluların rahatlatılması, yolculara yardım ve zekât idaresinin yanı sıra dinî otoritelerce tasvip edilen diğer çalışmalar için kullanılır. Zekâta tâbi başlıca zenginlik biçimleri altın, gümüş, çiftlik hayvanları, tarımsal üretim, ticarî mallar, döviz, hisse senetleri ve diğer nakit varlıklardır.

Zekeriya: Kur'an'da Yahya'nın babası, İşâ'nın kocası ve İsa'nın annesi

Meryem'in bakımının emanet edildiği rahip. İleri yaşında Allah'a bir çocuk vermesi için yakarmıştır. Çünkü bir varisi yoktur ve ölümünden sonra akrabaları ile sahip olduğu şeylere ne olacağı konusunda endişelidir; ayrıca Allah'a hizmeti sürdürmede onu temsil edecek birilerine ihtiyaç duymaktadır. Çocuğun Allah'ı razı etmesi için dua etmiştir. Melekler ona Yahya'nın doğumunu müjdelemiştir.

Zellum, Abdülkâzım: Bkz. Nebhânî, Takiyeddîn en-; Hizbu't-Tahrîr el-İslâmî.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer: (ö. 1144) Mutezilî kelâmcı; Arap dilcisi ve İranlı müfessir. *El-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl* adlı tefsiri, hadislere daha az yer verip Mutezilî dogmaları sergiler ve sözcüksel, dilbigisel ve retorik unsurları açıklar; öte yandan Kur'an'ı yorumlayıp mucizevî değişmezliğinin altını çizer. *El-Mufassal* adlı eseri Arap gramerinin ayrıntılı bir açıklaması olup *Esâsü'l-Belâgat*'i bir Arapça sözlüğüdür. Edebî eserleri arasında Ahlâkî sohbetleri içeren *Makâmât*'ı, şiir dîvânı ve ünlü bir atasözleri derlemesi olan *el-Mustaksa fi'l-emsâl* yer alır.

Zemm: Bkz. Hadine.

Zemzem: İbrahim yanlarından ayrıldıktan sonra Allah tarafından Hacer ve İsmail'e ilham edilen Mekke'deki su kuyusu. Hacer, oğlunu susuzluktan kurtarmak için su bulma ümidiyle iki küçük tepe arasında yedi kez koşmuştur. Bu eylem her yıl hac esnasında *sa'y* olarak tekrarlanır. Hacılar haccın bir parçası olarak bu kuyudan su içerler. Ayrıca bkz. Hac.

Zend Hanedanı: 1751'den 1794'de kadar Batı ve Güney İran'ı yöneten emirler. Kurucusu Kerim Han Zend, Horasan dışında tüm İran'a hâkim olmuştur. Hanedan bir Safevî restorasyonu olarak başlamış ancak çok geçmeden barış ve refahı eski haline getirmede bağımsız bir çabaya dönüşmüştür. İran üzerinden ticareti yeniden inşa etmiş ve rotaları yeniden belirlemiştir; Gaip İmam adına sikke basmış ve Şiraz'da bir cami inşa etmiştir. Ancak asla din adamlarının iktidara destek vermeleri arzusunda olmamışlardır. Kerim Han Zend, İslâmî dönemin en insancıl İranlı yönetici olarak kalıcı bir üne sahiptir. Çocukları Kacarlar tarafından tahttan indirilmiştir.

Zerdüştlük ve İslâm: İslâm öncesi İran'da devlet dini. Kur'an'da adı geçmez. İslâm, Zerdüştlüğün sonunda hesap soran, cennet ve cehennemin bulunduğu ahiretin hâkimi olan yüce ve aşkın yaratıcıya dayalı ahlâkî tektanrıcılığını paylaşır. Dolayısıyla Zerdüştler Müslümanların 7. yüzyılda İran'ı fethinden sonra hukuken tolere edilmişlerdir. Bununla birlikte İran'da sürekli zulme maruz kalmışlardır; anayasal korumaya karşın ayrımın gerçekleştiği ana yurtlarındaki Zerdüşt nüfustan sayıca fazla olup 10. yüzyıldaki mülteciler tarafından Hindistan'da kurulmuş çağdaş İranlı topluluk da çeşitli eziyetlere maruz kalmaktadır.

Zevk: Tadış. Mistik sezgiyi yani gaybı ya da Allah'ın doğrudan bilgisini belirtir. Genel bir anlamda *keşf* ve *şuhud*'un eş anlamlısıdır. Sıklıkla ifşanın başlangıç safhası kabul edilip onu *şurb* (içme) ve *ri* (suya kanma) izler.

Zeyd İbn Ali: (ö. 740) Hz. Muhammed'in oğlu Hüseyin torunu, Ali Zeynelâbidîn'in oğlu. Şîa'nın Zeydî kolu, onun 5. imam olduğuna inanmaktadır. Gaip İmam kavramını reddedip bunun yerine Emevi Hanedanı'na karşı daha eylemci devrimci bir tutum sürdürmüştür. 740'ta onlara karşı bir isyanın liderliğini yapmıştır. Hz. Hüseyin'in Emevilere karşı açıktan başkaldıran ilk torunudur. Liderliği, onu izleyenlerin Fatıma ve Ali'nin soyundan gelen herhangi bir kişinin imamet iddiasında bulunabileceğini ilan etmelerine

yol açmıştır; burada belirleyici etmen, doğum sırası değil, açıkça imametin dile getirilmesidir. İsyan esnasında feci bir şekilde öldürülmüştür. Bugün Şiiler için acı, adaletsizlik ve zulme karşı pasif kabulden ziyade aktivizmi teşvik eden bir sembol işlevi görmektedir.

Zeydîler: Diğer Şia kollarından imamlığın kime geçeceği konusunda ayrılan ılımlı bir Şiî kol. Zeydîler Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd İbn Ali'yi Emevi Hanedanı'na karşı eylemci devrimci tutumu nedeniyle 5. imam olarak kabul ederler. İlk Zeydî devlet, 864'de kuzey İran'da kurulmuş ve 1126'ya kadar devam etmiştir. Daha uzun süreli bir devlet ise 893'te Kuzey Yemen'de kurulmuş ve 1962'ye kadar hüküm sürmüştür. Şiî kollar arasında Sünnîliğe en yakın olanıdır. Kendine ait fıkhı olup diğer Şia kollarından Ebubekir ve Ömer'in meşruiyetini de kısmen kabul edişleri nedeniyle ayrılır. İmamı, Allah'ı yeryüzünde temsil eden doğaüstü özellikler bahşedilmiş bir kişi olarak görmez. İmamet için gerekli yegâne nitelikler, Hz. Ali ve Fatıma'nın soyundan gelme, fizikî eksiklerin bulunmaması ve takvâdır. İmam saldırı ya da savunma amacıyla kılıç çekebilmeli, çocuk ya da gaip imamların meşruiyetini ortadan kaldırmalıdır. Mensupları ahlâkî öğretilerde püriten olma ve tasavvufu onaylamama eğilimindedir. Ayrıca bkz. Yahya İbn Muhammed; Zeyd İbn Ali.

Zeyneb bint Ali: (ö. 681) Fatıma ve Ali'nin kızı. Üç oğul ve iki kızının babası Abdullah İbn Cafer'le evlenmiştir. Hz. Zeyneb 680'de Kerbela'da kardeşi Hüseyin'e eşlik etmiştir; Hz. Zeyneb İsnâ Aşeriye'nin 4. imamı olan Hüseyin'in küçük oğlu Ali Zeynelâbidîn'in hayatını kurtarmak için aracı olmuştur. Kerbela savaşındaki cesareti nedeniyle "Kerbela kahramanı" (*betâle*) unvanı verilmiştir.

Zeyneb bint Muhammed: (ö. 630) Hz. Muhammed'in kızı. Ebu'l Âs İbnu'r-Rabia ile evlenmiştir. Yaklaşık 624'te hamile olarak Medine'ye gitmiştir; düşman Kureyşlilerce takip edilirken çocuğunu düşürmüştür. 629'da sonunda İslâm'ı seçen kocasıyla tekrar birleşmiş ancak bir yıl sonra vefat etmiştir.

Zeyneb binti Cahş: (ö. yaklaşık 641) 627'de dayısının oğlu olan Hz. Peygamber'le evlenmiştir. Soylu bir kabileden onurlu bir hanım olarak tasvir edilir. Hz. Muhammed'in azadlı kölesi Zeyd İbn Hârise'den boşanmış ve sonra Hz. Muhammed'le evlenmiştir. Bu olaylara Kur'an'da (33: 37) telmihte bulunulmaktadır. Ayrıca bkz. Peygamber'in Eşleri.

Zeyneb binti'l-Huzeyme: (ö. 625) Kocası 625'te Uhud Savaşında şehid olduktan sonra Hz. Peygamber'le evlenmiştir. Hz. Peygamber'le evlendikten yalnızca sekiz (kimi rivayetlere göre üç) ay sonra ölmüştür. Oldukça hayırsever olarak tanındığı için "Miskinlerin anası" (*Ümmü'l-Mesakin*) lakabını almıştır. Ayrıca bkz. Peygamber'in Eşleri.

Zeynelâbidîn, Ali: (ö. yaklaşık 713) 4. Şiî imam, Hz. Muhammed'in torununun oğlu, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Şiilerin katledilmesi sonrasında hayatta kalan tek evladı. Yezid'in birliklerini onu öldürmemeleri konusunda ikna eden Hz. Hüseyin'in kız kardeşi Zeyneb tarafından korunmuş ve imamet için bir varis kalmıştır. Hicaz'da tanınan bir âlim olmuş ve kendisini ibadete adamıştır. Emevi hanedanına yönelik sessiz bir tavır takınması, birçok Şii'nin onu terk edip Hz. Ali'nin Hanefî bir hanımdan olma üçüncü oğluna yönelmelerine neden olmuştur. Bu durum yalnızca Hz. Ali ve Fatıma'dan gelen çocukların imam olabilecekleri biçimindeki eski inanıştan bir kopmayı ifade eder. 20. yüzyılda Şiî topluma sayıca daha fazla kitlenin karşı olduğu durumda, bir sabır ve sebat timsali olarak yeniden yorumlanmıştır.

Zeytune: Tunus'ta 8. yüzyıl başlarından itibaren hizmet veren cami ve medrese. Hafsî Hanedanı (1207–1534) iktidara gelip Tunus'u başkent yapınca, Kuzey Afrika'daki en önemli İslâmî kurumlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. 1534'te İspanyollar Tunus'u işgal etmiş, kütüphane ve camileri yağmalamış, kitap ve el yazmalarının büyük bölümünü yakmış ya da almışlardır. 1631'den 1957'ye kadar Muradîler ve Husayîler idaresinde restore edilmiştir. 1965'te bağımsız bir eğitim kurumu biçimindeki rolü resmen kaldırılmıştır; Tunis Üniversitesi'nin ilahîyat ve İslâm Bilimler Fakültesi olmuştur.

Zımmî: İslâm Hukuku koruması altındaki gayrimüslim. Fethedilmiş yerlerdeki Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiler ve bazen de Zerdüşt ve Hindular dâhil "Ehl-i Kitab"la yapılan bir koruma akdi. Yetişkin erkek zımmîlerin gelirleri ve bazen de toprakları üzerinden bir vergi ödemeleri gerekir. Genellikle giyim, meslek ve ikamette kısıtlama ve yaptırımlar uygulanır. Bunun karşılığında İslâm zımmîlere can ve mal güvenliği, düşmanlara karşı savunma, topluluğun kendi kendini yönetmesi ve dinî özgürlük sunmuştur. Modern dönemde zımmi statüsünün önemi, ulus devletlerin oluşumu ve Batılı ya da sözde Batılı yasaların bir sonucu olarak azalmıştır. Ayrıca bkz. Ehlü'l-Kitab.

Zındık: Zındıka.

Zındıka: Arapça sosyal açıdan menfur kabul edilen her tür küfür için kullanılan terim. Tarihi açıdan İslâm ikrarı altında ezoterik bir inancı gizleyerek ortodoksinin altını oyduğundan şüphelenilen herhangi bir kişi için kullanılır. Bu yüzden zındık, ayrımcılığı kabul edip kavga yoluyla toplumun birliğini tehdit eden heretik bir kişiyi belirtir. Modern Arapçada terim ateist ve sekülaristler için kullanılırken, küfr ve kafirler için *ilhâd* ve *mülhid* terimleri kullanılır.

Zındıklık: Bkz. İlhâd.

Zikir: Hatırlama ya da hatırlatma. İslâmî uygulamada Kur'an'daki (33: 4) emirlere dayanarak kişinin Allah'ı hatırlama biçimlerini temsil eder. Tasavvuf âdâbında terim hem düzenli zikir uygulamasını hem de zikirle bağlantılı *evrâd* (virdin çoğulu) ve dualar için kullanılır. Zikir kişisel bir âdâb uygulaması olabilir; ancak terim genellikle özel formülasyon ve duaları âdâb yolunu ya da tarikatı tanımlayan kolektif ibadetleri belirtir. Her tarikatın kendi zikir halkasında, müntesiplerinin kişisel ibadetleri için kendine özgü şiir ve duaları vardır.

Zina: Evlilik ya da cariyelik biçimindeki meşru ilişki dışında gerçekleşen cinsel eylem; recmle cezalandırılır. Kur'an suçlama yapılabilmesi için söz konusu fiile ilişkin dört şahit olması gerektiğini belirtir. Tarihte recm olayları nispeten nadirdir. Modern devletler genellikle bunun gibi *hudûd* cezalarını devletin İslâmî doğasının görünür bir işareti olarak yeniden düzenlemektedirler. Ayrıca bkz. Zina.

Zina: Meşru olmayan cinsel ilişki; evlilik dışı ilişki. İslâm hukukunda Kur'an'ın olası üç ceza öngördüğü bir suç: recmetme, kırbaç ya da sürgün. Oturmuş bir karakter ve tutarlılığa sahip dört erkek şahidin şahitliğiyle ortaya konmalıdır. Emredilen cezaların uygulanması için gerekli koşullarla alakalı olarak büyük bir ihtilaf söz konusudur. Tarihî açıdan 20. yüzyıl sonunda Afganistan, Cezayir, Suudi Arabistan ve Sudan'da gerçekleşmiş olsa da, bu cezalar nadiren uygulanmıştır. Kur'an ayrıca diğer bir kişiye iftira ile zina suçlamasında bulunan ve sözde olaya dört şahit getiremeyen kişiye 80 kırbaç cezası öngörür.

Ziyaret: Ölü için dua etme amacıyla mezarlıklara ya da medet umuduyla mübarek kişilerin (velilerin) türbelerine

gidilmesini belirtir. Burada gerçekleştirilen ritüeller mezara yaklaşıldığında ölüye doğru dönme, selam verme ve bu kişi için dua etmeyi içerir. Suudi Arabistanlı Vahhabîler (Hanbelîler), kadınların eski Cennetu'l-Bakî Mezarlığı'na girmesini yasaklamıştır. Bu mezarlıkta Hz. Peygamber'in ailesi, eşleri ve önde gelen sahabeler gömülüdür. Şafiî ve Şiî fakîhler, kadınların tüm mezarlıkları ziyaretlerine müsaade etmektedir.

Ziyaül-Hak, Muhammed: (ö. 1988) 1979–88 arasında Pakistan Cumhurbaşkanı. Zülfikar Ali Butto'ya karşı 1977 askerî darbesini yönetmiştir. Devlet ve toplumun İslâmî vergilerin (zekât ve öşür), faizsiz bir ekonominin, geleneksel İslâm ceza hukukunun, kültür ve eğitiminde reformların uygulanmasıyla "İslamizasyon"unu desteklemek suretiyle yönetimini meşrulaştırmıştır. ABD'nin yakın bir müttefiki olup Sovyet İşgaline karşı ABD'nin Afgan direncine destek kanalı olmuştur. Şüpheli bir uçak kazazında ölmüştür.

Zuhrî, Muhammed İbn Müslim İbn Şebab: (ö. 742) Medine'de yazı öncesi dönemde yaşamış Arap tarihçi ve hadis âlimi. Hz. Muhammed ve ashabı hakkında materyaller aktarmış olup tarihçiler, tabakâtçılar ve hadis derleyenlerin eserlerindeki isnatlarda sıkça adı geçmektedir. Büyük miktarda materyal ona atfedilip özellikle Hz. Muhammed'in savaşlarını ayrıntılı olarak anlatmada İbn İshak (ö. 767) ve el-Vakidi'nin (ö. 823) eserleri için temel sağlamıştır. Kimilerine göre hadisle alakalı materyalleri yazan ilk kişidir.

Zulüm: Allah'a, diğerlerine ve nefse karşı haksızlık. Ortaçağdan itibaren terim özellikle yöneticilerin onlara tâbi olanlara yaptığı zorbalık ve tiranlığı ifade için kullanılmıştır. Çoğunlukla adaletin zıddı olarak, özellikle de İslâmî siyasî risaleler yanında şehzadeler ve emirler için yazılan siyasetnamelerde kullanılır. Fıkıhta şer'i sınırları aşan şeyler için kullanılır. Şiî gelenekte zulüm kavramı, Sünnî toplum yönetiminde acı, zulüm ve tiranlığa dair geleneksel yapıyı ifade eder.

Zûrhâne: İran'da erkeklerin fizikî güçlerini geliştirme ve ahlâkî değerleri teşvike hasredilen geleneksel spor salonu. Genellikle şahıs mülküdür; üyelik geleneksel olarak gayrî resmi olup yetişkin erkeklerle sınırlıdır. Kaçar döneminde sanat ve spor icra merkezi olmanın yanı sıra loncalar ve tüccarlar için de buluşma mekânları olarak işlev görmüşlerdir. Egzersizler vücut geliştirme, akrobatik sıçrama ve güreşe yönelik olup ritmik davul sesleri ve kahramanlık şiirleri eşliğinde yapılırlar.

Zühd: Bkz. Zâhîd.

Zühd: Tefekkür ve yoğunlaşmayı sürdürmek için maddî rahatlıklardan feragat etme. Takvâ, ferâgat ve riyâzet kavramlarını kapsar. Bazı tarikatlarda uygulanmıştır. Bu ilkeye bağlı bazı tarikatlar, zühdün görünür bir işareti olarak özel bir giyisi tarzı benimsemişlerdir. Darkavî Tarikatı'nda belirgindir.

Zülcenâh: Kanatları olan. Hüseyin İbn Ali tarafından Kerbela'da kullanılan atı belirtir. Popüler Şiî literatürüne göre at aslında ya Hz. Muhammed'e aittir ya da Hz. Muhammed'in atının soyundan gelmektedir. Kerbela'ya ilişkin Şiî literatürde, atın bir adı bulunmamaktadır. Örfî kültürde Zülcenâh'ı sembolize eden bir at şehirlerden geçirilir ve Muharrem törenlerinde hürmet görür.

Züleyha: Örfî gelenekler Züleyha'yı Yusuf'u bir köle olarak kardeşlerinden alıp getiren Mısırlı'nın eşi olarak tanımlamaktadırlar. Yusuf'a âşık olup onu baştan çıkarmaya çalışması, evinde bir kaosa yol açmıştır. Sufîler tarafından bir zühd paradigması olarak kabul edi-

lir, çünkü sonunda Allah aşkı nedeniyle Yusuf'a olan aşkından vazgeçmiştir.

Zülkârneyn: Bkz. Büyük İskender.

Zunnûnü'l-Mısrî: (ö.859) Ünlü Mısırlı Sufî (tam adı Zünnûn Ebu-Faiz Sevban İbn İbrahim el-Mısrî). Yukarı Mısır'da doğmuştur; Kahire yakınlarındaki Giza'da ölmüştür. İlk dönem tasavvufun en önde gelen figürleri arasında kabul edilir ve sufî kroniklerde Cüneyd (ö. 910) ve Bâyezîd (ö. 874) kadar yüksek bir mevkiye sahiptir. Mistik imgelem açısından oldukça yoğun ve zengin hikmetli sözleri ve şiirleri, korku (*mahafet*) ya da sevgiden (*mahabbet*) daha çok irfan ya da bilgiyi (*marifet*) vurgular; *mahafet* ve *mahabbet*, tasavvuftaki manevî gerçeklenmenin diğer iki büyük yoludur. Hiçbir yazılı eseri hayatta kalmasa da ona atfedilen engin bir şiir, deyiş ve hikem koleksiyonu sözlü gelenekte yaşamaya devam etmektedir.

Önemli Olayların Kronolojisi

Yaklaşık 570 Hz. Muhammed'in doğumu.

610 Hz. Muhammed'in ilk kez vahiy alışı.

613 Hz. Muhammed'in insanları İslâm'a davete başlaması; Müslümanların Habeşistan'a ilk hicretleri; Hz. Muhammed müşriklere tebliğe devam etmek için Mekke'de kalır.

619 Hz. Muhammed'in eşi Hatice ve amcası Ebu Tâlib'in vefatlarıyla hamisiz kalışı; Hz. Muhammed Mekke'den ayrılmaya çalışır.

621 Hz. Muhammed'in Medine'yle ilk teması.

622 Müslümanların Medine'ye ilk hicretleri; İslâm siyasî bir devlet biçimini alır; İslâmî takvimin (Hicri) ilk yılı.

624 Bedir Savaşı- Müslümanlar sayıca az olsalar da galip gelmişlerdir; Müslümanlar için Allah'ın inayet ve lütfunun bir sembolü olarak kabul edilir.

625 Uhud Savaşı- Hz. Muhammed ve Müslümanlar Mekkeliler'le çarpışmışlar ve yenilmişlerdir.

627 Hendek Savaşı- Hz. Muhammed ve Müslümanlar, Mekkeliler ve Bedevî birliklere karşı zafer elde etmişlerdir. Hz. Muhammed'in Medine'deki önderliğini pekiştirir.

628 Hudeybiye Anlaşması; Müslümanlara Mekke'ye hacca gitme imkânı verir.

630 Hz. Muhammed Mekke'yi fetheder.

632 Hz. Muhammed'in vefatı; Ebubekir ilk halife olur.

634 Ebubekir vefat eder; Ömer İbnu'l-Hattâb ikinci halife olur.

638 Müslümanlar Kudüs'ü kuşatır.

644 Halife Ömer İbnu'l-Hattâb hançerlenir; kendisinden sonra halife olacak kişiyi seçecek bir heyet tayin ettikten bir hafta sonra vefat eder. Bu tayin halifeliğin düzenli olarak geçişi için bir emsal teşkil eder; Osman İbn Affân üçüncü halife olur; Hz. Osman'ın halifeliğinde Kur'an çoğaltılır (*istinsâh*) ve nihaî biçimini alır.

656 Halife Osman İbn Affân suikasta uğrar; Ali İbn Ebi Tâlib dördüncü halife olur.

656–661 Halifelik yüzünden ilk Müslüman iç savaşı gerçekleşir ve Sünnî-Şiî ayrışmasına neden olur; Ali İbn Ebi Tâlib galip gelir; halifenin diğer Müslümanlara karşı askerî bir faaliyete iştirak ettiği ilk örnektir.

661 Halife Ali İbn Ebi Tâlib suikasta uğrar; Muaviye İbn Ebu Süfyân Emevi Hanedanı'nı kurar.

670 Müslümanların Kuzeybatı Afrika'yı fethi.

680–692 Müslümanlar arasındaki ikinci iç savaş; Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin, Emevi Halifesi Yezid'e başkaldırır ve şehit edilir; onun şehadeti Şiiler için protesto ve acı paradigması oluşturur.

711 Berberî mühtediler Cebel-i Tarık Boğazı'nı geçerek Güney İspanyaya girerler ve İslâm'ı Avrupa'ya yayarlar.

732 Charles Martel, Puvatya Savaşı'nda Müslümanları bozguna uğratır. Fransa İslâm'ın Avrupa'ya yayılışını durdurmuş olur.

744–750 Müslümanların üçüncü iç savaşı; Emeviler Abbasilere yenilir.

750–850 Müslüman Abbasi İmparatorluğu'nun gücünün Irak, Horasan, Mezopotamya, Mısır ve Suriye'de halifeler el-Mehdî, Harun el-Reşid ve el-Me'mûn tarafından pekiştirilmesi.

756 Emevi şehzadesi Abdurrahman tarafından Kurtuba Emirliği kurulur.

762 Bağdat, Abbasiler'in başkenti olur.

765 6. Şiî imam ve Caferî mezhebinin kurucusu Cafer-i Sâdık'ın ölümü; onun yerini kimin alacağı konusu, Yedici ve Oniki İmamcı Şiiler arasında bölünmeye neden olur.

786–809 Harun er-Reşid'in halifeliği (Bin bir Gece Masallarında aktarılan efsanevi olaylar) Abbasi Halifeliği'nin zirvesi sayılır.

830 Halife el-Me'mûn Bağdat'ta diğer dil ve kültürlerdeki el yazmalarının Arapçaya çevrilmesinden sorumlu Beytü'l-Hikme'yi kurar.

836 Abbasiler'in başkenti Bağdat'tan Samarra'ya taşınır.

874 12. İmam gaybete geçer; Şiî imamların doğrudan yönetimi sona erer.

1031 Endülüs Halifeliği'nin sonu.

1071 Malazgirt Muharebesi- Türk boyları Bizans İmparatoru'nu yenerek Anadolu'ya girerler.

1095 Papa 2. Urban, Clermont Konsülü'nde İslâm'a karşı Haçlı ittifakı çağrısında bulunur.

1099 Haçlılar Kudüs'ü ele geçirerek Latin Krallığı'nı kurarlar.

1143 Kur'an'ın Latinceye ilk çevirisi Cluny Başrahibi Muhterem Peter tarafından Ketton'lu Robert'a yaptırılır.

1171 Selahaddin Mısır'ı fethederek Sünnî idareyi eski durumuna getirir.

1187 Selahaddin, Hıttîn Savaşı'nda Frankları yener ve İslâm adına Kudüs'ü geri alır.

1219 Assisili Francis, Müslümanları Hıristiyanlığa döndürme girişiminde bulunur.

1258 Moğollar Bağdat'ı talan eder; Abbasi Halifeliği sona erer.

1260 Memlukler Ayn Calut'ta Moğolları bozguna uğratır.

1280 (Yaklaşık) Ertuğrul Gazi Osmanlı'yı genişletmeye başlar.

1295–1304 Gazan-İslâm'ı seçen ilk Moğol Hanı. 12. yüzyıl tarikatları sosyal hareketler için ilk organizasyonel çerçeveyi oluşturmaya başlar.

1326 Osmanlılar Bursa'yı alır.

1345 Osmanlılar Gelibolu'yu geçer.

1370–1405 Timur'un fetihleri.

1389 Osmanlılar Kosova Savaşı'nda Sırpları yener.

1444 Varna'da son Osmanlı karşıtı Haçlı ittifakı bozguna uğratılır.

1453 Osmanlılar İstanbul'u fetheder.

1478 Java'da Majapahit Krallığı Müslümanlar tarafından fethedilir.

1492 Granada –İspanyadaki son İslâm kalesi- Hıristiyan yöneticiler Ferdinand ve İsabella'nın eline geçer.

1511 Portekizliler Melaka'yı ele geçirir.

1517 Osmanlılar Mısır ve Suriye, Mekke ve Medine'yi fetheder.

1520 Osmanlılar Belgrad'ı kuşatır.

1520–1566 Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve noktası olur.

1526 Panipat Savaşı, Mugal (Babür) idaresinin başlangıcı.

1526 Osmanlılar'ın Viyana kuşatması başarısız olur.

1534 Osmanlılar Bağdat'ı alır.

1556–1605 Ekber'in Hindistan'daki hükümdarlığı, Babür İmparatorluğu'nun zirve noktası olur.

1571 Lepanto Savaşı- Avrupalılar Osmanlılar'ın Akdeniz'deki ilerleyişini durdurur.

1580 Akdeniz savaşlarının sonu; Osmanlı-Habsbrug anlaşması Müslüman ve Hıristiyanların sınırlarını tanımlar.

1583 İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilk ticarî anlaşma müzakeresinde bulunur.

1588–1629 İran Hükümdarı Şah Abbas-Safevi İmparatorluğu'nun zirvesi.

1606 Zitvatorok Anlaşması- Habsburglar Osmanlı'nın Romanya, Transilvanya ve Macaristan'daki idaresini tanır.

1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması-İran ve Irak'ın daimî sınırları belirlenir.

1658–1707 Evrengzîb Babür İmparatorluğu'nu yönetir. Ulemanın dinî idaresi ile devlet ve toplumun İslâmî karakterinin temeli oluşturulmuştur.

1703 Osmanlı İmparatorluğu'nda Edirne vakası gerçekleşir- Şeyhülislâm Feyzullah Efendi hükümet ve sadrazamlara hâkim olur; ulemanın devlet işlerindeki nüfuzu zirveye ulaşır; Yeniçeriler'in yanı sıra düşük rütbeli dinî liderler ve talebeler tarafından bastırılmıştır.

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması-Ruslar Karadeniz'in kontrolünü Osmanlı'dan alır.

1792 Yaş Anlaşması- Ruslar Gürcistan, Karadeniz ve Romanya üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırır; Osmanlı reformları başlar.

18. Yüzyıl Toplumun sosyo-ahlâkî açıdan yeniden inşasının bir aracı olarak sufîlikte bir reform ve hadis ilmine olan ilgide bir canlanma gerçekleşir; İslâm ümmeti için uygun bir rehberlik kaynağı konusunda Ahbârîler Usûlîler'le tartışır.

1722 Afganlar İsfahan'ı ele geçirerek İran'da Safevî iradesine son verirler.

1737–1815 Fas'taki başlıca reformist tarikat olan Ticânîye'nin kurucusu Ahmed el Ticânî; Ticânîye Batı ve Kuzey Afrika cihâdı ve direniş hareketlerine ilham olmuştur.

1745 Arabistan'da Vahhabî hareketi başlar.

1754–1817 Hausa devletlerine yönelik reformist karşı çıkışın lideri Osman Dan Fodio sahneye çıkar.

1757–1790 Fas Emiri Sultan Muhammed İbn Abdullah, İslâmî ilimler ve hadis çalışmalarını teşvik eder.

1785-Günümüze Kadar Nakşibendiye hareketi, Kafkasya'da Rus karşıtı direnişlere öncülük eder.

1786–1831 Hindistan'daki Cihâd Hareketi lideri Seyyid Ahmed Barelvi, Sihlere ve İngilizlere yönelik cihâd ilan eder.

1787–1859 Senûsî Tarikatı ve devletinin kurucusu Muhammed Ali İbn el-Senûsî.

1789–1807 Sultan 3. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetir; sivil yönetim ve eğitimde reformları gerçekleştirmeye çalışır; reformların doğasında olan Batılılaşmaya direnir.

1798 Fransızlar Napolyon idaresinde Mısır'ı işgal ederler; Mehmed Ali Paşa iktidara gelir. Batılı hatlar boyunca siyasî ve ekonomik yapıda reformlar başlar.

19. yüzyıl Avrupa'nın İslâm dünyasında emperyal genişlemesi.

1803–1837 Sumatra'da Padri Hareketi.

1817-1898 Hindistan'da İslâmî modernist hareketin lideri Sir Seyyid Ahmed Han

1818-1845 Bengalli Ferâizî hareketi, Hindu ve İngilizlere karşı çıkar.

1822-1895 Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeyhülislâm Ahmed Cevdet Paşa, İslâm hukuku ilkelerini yeni yasal fikirler ve Tanzimat'ın etkileriyle birleştirerek anayasayı formüle eder.

1825-1830 Java'da Dipanegara isyanlara önderlik eder.

1830 Fransızlar Cezayir'i işgal eder; Kadirî Tarikatı mürşidi Emir Abdülkadir 1847'ye kadar direnişe önderlik eder ve İslâmî bir devlet kurmaya çalışır.

1838-1897 İslâmî modernizmin babası Cemâleddin Afgânî

1848-1885 Sudanlı Mehdî ve İslâm devletinin kurucusu Muhammed Ahmed.

1849-1905 İslâmî modernist ve reformist olmasının yanı sıra Mısırdaki Selefiye hareketinin eş kurucusu Muhammed Abduh

1851-1914 İsmail Gasprinski, Rus ve İslâm eğitimini modernize etmek için birleştiren okullara destek verir.

1856-1873 Yunnan, Çin idaresine yönelik isyana öncülük eder ve İslâmî bir devlet kurmaya çalışır.

1862-1867 Senegal'de Ma Ba tarafından Fransızlara karşı cihâd ilan edilir.

1865-1935 Mısırdaki Selefiye Hareketi'nin ve İslâmî modernist hareketin eş kurucusu Muhammed Reşid Rıza.

1873-1908 Ulema, Hollandalılar'ın Açe'yi işgaline direniş gösterir.

1875-1938 Pakistan'ın kuruluşu için ideoloji geliştiren İslâmcı modernist Muhammed İkbal.

1876 Hadis çalışmaları ve tasavvufu birleştirmek için Deobandi Okulu kurulur.

1876-1909 Sultan 2. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetir ve halife olarak Pan-İslamist bir ideali izler.

1879-1882 Mısır'da Avrupa nüfuzuna karşı Urabî isyanı, İngiliz işgaline ve sonrasında Mısır'da milliyetçiliğin yükselişine neden olur.

1891–1892 İran'da tütün protestosu- ulema ve esnaf Şah yönetiminin Avrupalılar'a tütün imtiyazı vermesine karşı çıkar; iki sosyal sınıf arasında oluşturduğu işbirliği biçimi, daha sonra 1979 İran Devrimi'nde kullanılır.

1897–1975 ABD'de siyasî Müslüman Hareketi'nin lideri Elijah Muhammad.

1898 Sudan'daki Mehdî Devleti İngilizlerin yenilgisine uğrar; Mısır'da Muhammed Reşid Rıza *el-Menâr*'ı yayınlamaya başlar-dergi İslâmî reformist fikirler için başat yayın haline gelir.

1899–1920 Somali'de Muhammed Abdullah Hasan İngilizlere karşı direnişi yönetir.

1905–1911 İran'da Anayasal Devrim Şah'ın gücü üzerine sınırlar koyar; yerel dinî liderler Şah'a muhalefette anahtar bir rol oynar.

1908 Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türk devrimi.

1912 Güneydoğu Asya'da eğitim ve sosyal reformu sağlamak için Muhammediye kurulur.

1919–1924 1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu sona erer ve Türkiye Cumhuriyeti kurulur.

1919–1925 Hindistan'da halifeliği desteklemek için Hilafet Hareketi kurulur.

1924 Mustafa Kemal Atatürk tarafından Osmanlı/Türk Halifeliği ve şer'î mahkeme sistemi kaldırılır.

1926 Türkiye'de İslâmî kanunların yerini İsviçre ve İtalya hukukuna dayalı sistem alır.

1927 Hindistan'da Mevlana Muhammed İlyas tarafından Tebliğ-i İslâm kurulur.

1928 Mısır'da Hasan el-Bennâ tarafından İhvânu'l-Müslimîn kurulur; Türkiye'de devlet dinî olarak İslâm'a referans kaldırılır.

1932 Din ve siyaset arasında şeriatın yasa olduğu bir ittifak temelinde Suudi Arabistan Krallığı kurulur.

1933-1977 Ali Şerîatî 1979 İran Devrimi'nin ideoloğu.

1941 Hindistan/Pakistan'da Mevlânâ Ebu'l-Alâ Mevdûdî tarafından Cemaat-i İslâmî kurulur.

1943 Lübnan Milli Paktı imzalanarak 1932 nüfus sayımındaki sayısal üstünlüğe dayalı olarak Hıristiyan Arapların siyasal süreçteki hâkimiyeti güvence altına alınmıştır; ülkenin cumhurbaşkanı Marunî Hıristiyan, başbakan Sünnî Müslüman ve millet meclisi sözcüsü Şiî Müslüman olacaktır; diğer anahtar hükümet görevleri oransal olarak dinî hatlar boyunca dağıtılacaktır.

1947 Hindistan'daki Müslümanlar için bağımsız bir devlet olarak Pakistan kurulur.

1948 İsrail Devleti ilan edilir.

1949 Türk okullarında seçmeli ders olarak din dersi tekrar konur; Hasan el-Bennâ Mısır polisi tarafından öldürülür.

1950 Türk okullarında aile karşı çıkmadığı sürece din dersi zorunlu hale gelir.

1951 Muhammed İbn Ali el-Senûsî'nin torunu İdris İbnu'l Mehdî, yeni kurulan Libya'nın kralı olur ve Senûsî Tarikatı'nın liderlik ve milliyetçi rolünün altını çizer.

1952 Cemâl Abdunnasır, Ezher şeyhlerinin desteğiyle Pan-Arabizm ve Arap sosyalizmi sembolü altında Mısır'da iktidara gelir; din, kişisel statü ve inançlarla sınırlanır.

1954 Sudan'da İhvânu'l-Müslimîn kurulur; Kur'an'a ve şeriatın uygulanmasına dayalı İslâmî anayasanın benimsenmesi yoluyla İslâmî siyasî ve sosyal düzeni savunur.

1956 Pakistan Devleti, başında bir Müslümanın yer aldığı ve İslâmî esasları içeren anayasayı kabul eder; Müslüman toplumun İslâmî bir temel üzerinde yeniden inşası için İslâmî araştırma merkezinin zorunlu olduğu düşünülür.

1965 Nasır, İhvân'ı kendisine suikast düzenlemekle suçlayınca İhvânu'l-Müslimîn Mısır'da baskı altına alınır.

1966 Mısır'da İhvânu'l-Müslimîn'e radikal, militan bir duruş veren önde gelen yazar Seyyid Kutub'un Nasır tarafından idamı.

1967 Arap-İsrail Savaşı – Arap güçleri İsrail tarafından yenilerek milliyetçilik ve sosyalizm gibi seküler politikalarla Arapların hayal kırıklığına yol açar ve İslâmî canlanışı körükler.

1969 Muammer el-Kaddafî Libya'da iktidarı ele geçirerek "Üçüncü Ulusal Alternatif" biçiminde kendine has

İslâmî devlet sistemini uygular; Cafer el-Numeyri Sudan'da iktidarı ele geçirir; Kudüs'te el-Aksa Camii'nin yakılması, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın İsrail'e cihâd ilan etmesine ve Panislamizmle Arapçılığı birleştiren bir İslâmî zirve organize etmesine yol açar.

1970 İslâm Konferansı Teşkilatı kurulur
Teşkilat, İslâmî yönetimler arasında işbirliği için ilk resmi Panislamist kurumdur.

1970–71 Doğu-Batı Pakistan iç savaşı, bağımsız Bangladeş Devleti'nin ilanıyla sonuçlanır (daha önce Doğu Pakistan'dır).

1971 Malezya'da bir davet hareketi ve siyasî parti olan ABIM (Malezya Müslüman Gençlik Ligi) kurulur; ABIM kapitalizm ve sosyalizmi reddedip alternatif bir siyasî ve ekonomik sistem olarak İslâm'ı desteklemektedir.

1972 Türkiye'de Necmettin Erbakan tarafından Milli Selamet Partisi kurulur; amacı İslâmî devlet ve Türk yaşamının İslâmileştirilmesidir.

1973 "Bedir Operasyonu" ikinci Arap-İsrail Savaşı; Mısır 1967 savaşında İsrail'in eline geçen bazı bölgeleri tekrar almıştır; Batıya karşı Arapların petrol ambargosu Arapları dünyanın ekonomik gücü kılar.

1974 Musa es-Sadr Lübnan'da siyasî ve sosyal reform için popülist bir hareket olan Harekâtu'l-Mahrûmîn'i kurar; hareket Lübnan'da dışarıda tutulan Şii çoğunluğu dâhil etmek için güç ve kaynakların yeniden dağıtımını savunur; silahlı kanat, EMEL'e dönüşür.

1975 Lübnan'da iç savaşın patlak vermesi Şii nüfusun radikalleşmesiyle sonuçlanmıştır; Libya'da Muammer el-Kaddafi, kendi İslâm ve dünya yorumunu özetleyen Yeşil Kitabı'nı yayınlar.

1977 Pakistan'da Zülfikar Ali Butto hükümeti, İslamizasyon başlatan General Ziyaülhakk tarafından devrilmiştir.

1978 Musa es-Sadr'ın Libya'ya yaptığı yolculuk esnasında kaybolması, ona Lübnan Şiileri arasında yaygın " gaip imam" statüsü verir; İsrail Lübnan'ı işgal eder; Pakistan şeriat mahkemelerini kurduğunu ilan eder.

1979 İran Devrimi – İran İslâm Cumhuriyeti kurulur; Amerikan Büyükelçiliği ABD'nin Şah'la bağlantılı olduğunu öne süren silahlı destekçiler tarafından kuşatılır; Mekke'de Mescidü'l-Haram'ın militanlarca kuşatılması, Suudi Arabistan'daki Mehdî tarafından yönetilir; Suudi Arabistan'ın doğu bölgesinde Şii ayaklanmalar petrol zenginliği ve hizmetlerin daha âdil dağıtımı çağrısında bulunur; Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ederek on yıllık bir savaşı başlatır.

1980 Lübnan'da Hizbullah kurulur; Filistin'de İhvânu'l-Müslimîn tarafından İslâmî Cihâd kurulur.

1981 Mısır'da Enver Sedat militan Tanzîmu'l-Cihâd'ın suikastına uğrar; Tunus'ta Habib Burgiba, Harekatu'n-Nahda'ya baskıda bulunur.

1982 Suriye'de Hafız el-Esed, İhvânu'l-Müslimîn yönetimindeki muhalefet hareketini bastırmak için Hama kentini yerle bir eder; İsrail ikinci kez Lübnan'ı işgal eder; Lübnan'da Sabra ve Şatilla sakinleri katledilir.

1983 Sudan'da Eylül kanunları uygulanarak İslâmî kanunlar ve askerî mahkemeler yeniden kurulur; Körfez devletleri tarafından birleşik şeriat anayasasının çalışması ve geliştirilmesi için komisyon oluşturulur.

1987 Habib Bourguiba hükümeti tarafından Tunus'taki en-Nahda hareketi yasaklanır; Filistin'de intifada ilan edilir; intifadaya cevaben HAMAS kurulur.

1988 Benazir Butto Pakistan Başbakanı seçilir; Butto İslâm dünyasında seçilen ilk kadın başbakandır; İran-Irak Savaşı sona erer; en-Nahda Tunus'un ana muhalefet partisi olarak ulusal seçimlerde etkileyici bir başarı gösterir.

1989 İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı ve velayeti fakîh doktrininin sahibi olan Ayetullah Ruhullah Humeynî vefat eder; Ayetullah Seyyid Ali Hamaney fakîh olarak Humeynî'nin yerini alır; Ömer Hasan el-Beşir, Sudan'da iktidarı ele geçirir Ulusal İslâmî Cephe'yle bağlantılıdır; FIS (İslâmî Kurtuluş Cephesi) Cezayir'de yerel seçimlerde ezici başarı elde eder; Tunus Hizbu'n-Nahda'nın (daha önce Harekâtu'n-Nahda'dır) seçimlere katılmasını, din ve siyaseti ayrı tutma adına reddeder; Afganistan'ın büyük ölçüde mücahitlerin çabalarıyla Sovyet işgalinden kurtuluşu.

1990-91 İran Körfez Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle sonuçlanır.

1990 İslâmcılar Ürdün parlamentosunda 80 sandalyeden 32'sini kazanır ve bir İhvan üyesi Milli Meclis'in sözcüsü seçilir; FIS Cezayir'de belediye ve bölge seçimlerini kazanarak devrimden ziyade demokratik süreç yoluyla iktidara gelir.

1991 FIS (İslâm Kurtuluş Cephesi) Cezayir'de parlamento seçimlerini kazanır.

1992 İran seçimleri muhafazakârları parlamentonun kontrolüne getirip tavizsizleri marjinalleştirerek siyasî katılımın sınırlı olarak serbest bırakılması yanında muhalefetin yolunu da açar; Mısır'daki tüm camiler hükümet kontrolüne alınır; Cezayir'de ordu FIS'ın iktidara gelmesini engelleyerek demokratik parlamento seçimi sonuçlarını iptal eder; Cezayir hükümetinin FIS'a baskıda bulunması, 150.000'den fazla yaşama mal olan iç savaşa yol açar; Yugoslavya'daki iç savaşta binlerce Bosnalı Sırplar tarafından katledilir.

1993 New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması, Şeyh Ömer Abdurrahman'la ilişkilendirilir.

1994 Baruch Goldstein'in (İsrailli yerleşimci) el-Halil'deki İbrahim Camii'nde namaz kılan 29 kişiyi katletmesi, Kassam Tugayı'nın intihar bombalamalarını (HAMAS'ın silahlı kanadı) tahrik eder; Afganistan'da hoca ve talebelerden oluşan Taliban ortaya çıkarak liderlik iddiasında bulunurlar; Refah Partisi Türkiye'de Ankara ve İstanbul dâhil bir düzineden fazla büyük kentte belediye başkanlığını kazanır.

1995 Refah Partisi, TBMM'de yeterli sandalyeye ulaşır ve partinin lideri Necmettin Erbakan ilk İslâmcı başbakan olur; Bosna anlaşmazlığının çözümü için Dayton Barış Anlaşması imzalanır.

1996 ABD ordusunun Suudi Arabistan'daki Habur Kulesi'nde yer alan kışlalarının bombalanması, el-Kaide ağıyla bağlantılandırılır; Taliban Afganistan'ın büyük bölümünün kontrolünü ele alır.

1997 Muhammed Hatemî büyük başarı elde ederek İran'ın cumhurbaşkanı seçilir ve ulemanın desteklediği adayı bertaraf ederek kültürel, ilmi ve ekonomik alışveriş için ABD'ye kapı aralar; Hatemî başkan yardımcılığına bir kadını tayin eder; Cezayir'de FIS'ın dışarıda bırakılmasına karşın parlamento seçimleri tekrarlanır; alternatif İslâmî bir hareket olan Refah Partisi ikinci parti olur; İslâmcı başbakan Erbakan, Türk ordusu tarafından istifaya zorlanır.

1998 İslâmî yönelimli Refah Partisi yasadışı ilan edilir ve siyasî faaliyetleri yasaklanıp devlet tarafından mallarına el konur; Malezya'da başbakan vekili ve ABIM lideri Enver İbrahim görevden alınır; Kenya ve Tanzanya'da ABD

elçilikleri bombalanır; Kosova'da artan şiddet nedeniyle Yugoslav (Sırp) hükümetine karşı uluslararası önlemler alınır.

1999 Kadın milletvekili Merve Kavakçı başörtülü olduğu için TBMM'den çıkarılınca Türkiye'de demokrasi ve dinî özgürlük hakkının ne anlama geldiği konusunda tartışmalar alevlenir; General Pervez Müşerref Pakistan'da kansız bir darbeyle iktidara gelip ekonomik ve siyasî reform, mezhepsel şiddet ve yozlaşmaya son verme, Anayasaya saygı vaadinde bulunur; Bahreyn Emiri, aşamalı olarak tamamen seçilmiş bir meclis kurulacağını ve yerel yönetim seçimlerini gerçekleştirileceğini duyurur; İslâmcı aktivist Abdurrahman Vahid Endonezya başkanı seçilir.

2000 Rahmet Rûhânî Servistânî İran'da bölge valisi tayin edilerek İran Devrimi'nden bu yana bu düzeyde görev yapan ilk kadın olur; USS Cole'a Yemen kıyısı açıklarında saldırı düzenlenir; İsrail başbakanı Ariel Şaron'un Haremü'ş-Şerif'e gidip buranın İsrail kontrolünde olduğunu dile getirmesi, yeni bir Filistin intifadasının ilanına hız verir; Yugoslavya eski başkanı Slobadan Miloseviç 1992'de Bosnalıların katledilmesi nedeniyle insanlığa karşı işlediği suçlardan yargılanmaya başlar; Mısırlı kadınlar erkeklerle eşit boşanma hakları elde eder; Pakistan'da yerel seçimlerde önceki güç engellerini kırmak için sandalyelerin 1/3'ü kadınlara 1/3'ü de fakirlere ayrılır.

2001 ABD Posta Servisi, İslâmî bayramlar için anı pulu çıkarır; aşırı uçtakilerin 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırıları el-Kaide ve Usame bin Ladin'le ilişkilendirilir; ABD terörizme savaş ilan eder ve Afganistan'da Usame bin Ladin, el-Kaide şebekesi ve Taliban rejimini izlemeye alır; Hatemî ezici bir çoğunlukla tekrar cumhurbaşkanı seçilir; İran mollaları Hatemî tarafından desteklenen daha açık bir toplum çağrılarına karşı baskılarını yoğunlaştırır; Yahudi Müdafaa Ligi tarafından ABD'deki ilk cami ile Arap-Amerikan kongre üyelerinin bürolarını bombalama planları önlenir; Türkiye'de Fazilet Partisi'nin İslâmî yönelimi nedeniyle yasaklanışı, parlamentonun iki üyesinin ihraç edilmesiyle sonuçlanır; Pakistan başarılı bir biçimde nükleer bombalarını test ederek ilk Müslüman nükleer güç olur; Cezayir'de sivillerin İslâmcılardan ziyade ordu ve hükümet tarafından öldürüldüğü suçlamalarını içeren bir ordu yetkilisine ait anılar yayınlanır.

Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından basılan *Oxford İslam Sözlüğü*, din, politika, toplum ve kültür alanında sık sık kullanılan kavramları ve adları içeriyor ve okurun fazla zaman ayırmadan okuyabileceği kısa notlarla, mümkün olduğunca fazla sayıda maddeye yer veriyor.

Başlık konuları, Taliban'dan Hamas'a, Sünnîlikten Nusayrîlere, Necip Mahfuz'dan Malcolm X'e, Mutezile'den Said Nursî'ye uzanan bir çerçevede pek çok politikacıyı, sanatçıyı ve bilim insanını kapsıyor.

Siyasi ve tarihsel olaylara değinmenin yanı sıra, evrim teorisi, kürtaj ve hicab (örtünme) gibi tartışmalı konular hakkında da bilgi veriyor.

John L. Esposito gibi önemli bir akademisyen tarafından hazırlanan *Oxford İslam Sözlüğü*, yüzden fazla akademisyenin ve uzmanın katılımıyla kaleme alındı. Ayrıca başlıkların tamamı geniş katılımlı bir kurul tarafından belirlendi.

2000'den fazla başlığı, bir el kitabı ölçüsünde kısa tanımlarla okura sunarken, konulara dair bütün ayrıntı ve yorumları sunmak mümkün olamaz elbette. Ancak bir ansiklopediden beklenecek detaylı bilgiler yerine, kısa açıklamalar sunma yolunu seçen *Oxford İslam Sözlüğü*, bu sayede, mümkün olduğunca fazla konuyu tek bir kitapta toparlamayı başarıyor. Sadece araştırmacıların veya dine merak duyanların değil, bu konuların ülkemizin gündemine fazlasıyla yerleştiği bir dönemde, herkesin başucunda bulunması gereken önemli bir eser, zengin bir başvuru kaynağı.

AYRINTI • İdeaAyrıntı Dizisi
ISBN: 978-975-539-781-8
9 789755 397818

THG
285862
BHA

30 T